Center of Strategic Initiatives and Progressive Development (Ukraine)
Institute of Global Strategies of the National University «Ostroh Academy» (Ukraine)
Varna Free University «Chernorizets Hrabar» (Bulgaria)

INNOVATIONS IN SCIENCE AND EDUCATION:

CHALLENGES OF OUR TIME

COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS

2016, LONDON

Center of Strategic Initiatives and Progressive Development (Ukraine)
Institute of Global Strategies of the National University “Ostroh Academy” (Ukraine)
Varna Free University “Chernorizets Hrabar” (Bulgaria)

INNOVATIONS IN SCIENCE AND EDUCATION: CHALLENGES OF OUR TIME

collection of scientific papers

Edited by
Maryna Dei, Olha Rudenko

Published by IASHE
London
2016

REVIEWERS:

Hristov Peter, PhD, Professor (Bulgaria) – chairman
Rudenko Olga, Doctor of Public Administration, Professor (Ukraine) – co-chair
Dey Marina, PhD, Associate Professor (Ukraine) – co-chair
Bulba Volodymyr, Doctor of Public Administration, Professor (Ukraine)
Miroslav Kelemen, Doctor of Science (Slovakia)
Kuzheliev Mykhailo, Doctor of Economics, Professor (Ukraine)
Takalandze Larisa, Doctor of Economics (Georgia)
Zhytnyhor Borys, Doctor of Jurisprudence, Professor (United Kingdom)
Hechbaia Badri, PhD, Associate Professor (Georgia)
Chervyakova Olga, PhD, Associate Professor (Ukraine)

SCIENCE COUNCIL:

Holietiani Ketevan, Doctor of Technicals, Professor (Georgia)
Iliev Illia, Doctor of Laws, Professor (Bulgaria)
Kuszabski Aleksander, Doctor of Public Administration, Professor (Poland)
Tkalenko Nataliia, Doctor of Economic, Professor (Ukraine)
Dubovytska Lenka, Ing., PhD. (Slovakia)
Zlotnikava Lidziya, PhD, Associate Professor (Republic of Belarus)
Shturhetskyy Serhiy, PhD, Associate Professor (Ukraine)

"Innovations in science and education: challenges of our time" / [collection of scientific papers; edited by Maryna Dei, Olha Rudenko]. – London: IASHE, 2016. - 196 p.

Collection of scientific papers includes advanced research and development in the formation of modern science and education in the field of public administration and management, law, economics, philosophy and political science, engineering and technology, international relations, pedagogical and psychological science and so on.
During the preparation of this collection were used the participant`s materials and reports of the First International scientific-practical forum "Innovations in Science and Education: Challenges of our Time", that was held 12-17 September 2016 in Varna (Bulgaria).
The edition is intended for representatives of science and education, state authority and local self-government, civil society organizations and all who are interested in forming an effective system of education in Ukraine with European practices and national priorities.

ISBN 978-1-911354-02-4

© авторський колектив, 2016
© Center of Strategic Initiatives and Progressive Development, 2016
© Institute of Global Strategies of the National University "Ostroh Academy", 2016

THE ISSUES OF ACCOUNTING AND REPORTING AT GEORGIAN COMMERCIAL BANKS

M. Khubua, Associate Professor
Sokhumi State University, Georgia

Conference participant

On the basis of comparison of the financial results formation methods applied in Georgian and international banking practices, this Article argues that in Georgia, existence of different forms of reporting affect the financial results of the commercial banks. As a result of application of several methodological approaches, complying with the relevant international standards to different extents as the reforms at commercial banks are not complete yet and progress simultaneously with development and strengthening of market relations. In the author's opinion, the basis for preparing of the profit and loss statements of Georgian commercial banks should be the western method of profit formation and this will facilitate readability of the information and improve its quality.

Keywords*: Accounting Reporting, standard reporting , standardization of reporting.*

Financial results achieved by the bank reflect impact of the whole set of internal and external factors including: geographical location of the bank, presence of sufficient client base within its service area, competition level, degree of financial market development, social-political situation in the region, presence of the state support and other factors. On the other side, there are size of the own capital, borrowed and allocated funds, income generating and non-generating assets, common banking expenses, sizes of damages and losses, scale of application of the advanced technologies, up-to-date automation means, internal and external audit organization and other factors that depend on the bank's activities and quality of its management. All positive and negative actions of the bank's management and its personnel, in the generalized form, affect the final outcome of the bank's financial activities – the profit.

The entrepreneurs need the capital for their economic activities. For this, the proprietors need to attract private capital or rising of foreign capital by the creditors. Self-financing is regarded as the reasonable solution for the joint stock companies as the shares, as the securities, are characterized with the agreements with the unlimited term and variable interest rates. In addition, the shares may be allocated at the stock exchange at wide scale. Capital growth is available through attraction of numerous investors.

When procuring the shares the investors need certain information about the success of entrepreneurs. If the investor intends to make world-scale investments while expects the profits according to the national instructions, this would prevent collection of accurate data of the entrepreneurs. If the accounting standardization is provided in accordance with the common, standard instructions, the investor will be able to save time and costs.

In June 2014, the Association Agreement with the European Union was signed and this showed the country's readiness for reforms and this requires implementation of measures for improvement of accounting and financial reporting audit regulation according to the requirements of the relevant EU directives. Legal framework effective in Georgia, in relation with financial reporting, is less developed than EU acquis communautaire[1], the reforms in the sphere of financial reporting and audit are complex and their implementation in the country requires significant efforts and resources. They comprise significant challenges in the spheres of standards providing, audit quality assurance, accountants' education and training. For Georgia, mobilization of human and financial resources will be of particular significance. Association Agreement provides three years for reforms' implementation. Georgia should use this time for discussing of the possible options and assessment of the experiences of similar economies.[2] Law on Accounting and Audit adopted in 2012 sets the mandatory requirements to the banks and other credit institutions subject to supervision of Georgian National Bank.

Generally, demand for high quality financial reporting in Georgia is quite low. Capital market in Georgia is quite superficial, given domination of the banking sector in the finance sphere. Georgian banks pay less attention to the adequacy of the financial statements presented by the lenders and rely mostly upon the loan security. Requirements related to the subject of mortgage, in Georgia, comprise, in average, 223% of the requested loan and this is partially caused by lack of reliability of the financial information provided by the lenders and lack of transparency.[3]

The key types of financial statements include balance sheet and profit & loss statement.

According to the requirements of Georgian Law on Regulation of Accounting and Reporting of 5 February 1999, new accounting reports' plan and instruction for its application is approved by the Commission for Accounting Standards under the Parliament of Georgia.[4]

At the end of accounting period, for calculation of the financial results, the incomes' and costs' accounts are closed. On the basis of the resolution adopted by the credit organization, determination of the financial results (profit or loss) shall be provided on the monthly, quarterly or yearly basis, at the end of the period/ Profit or loss is determined through carrying down of the balances from costs accounts to the debit side of the profit account and allocating income balances to the credit side thereof.

Allocating of the incomes and expenses to the second grade accounts is provided in accordance with the special scheme of incomes and expenses analytical accounts.

After submitting of the annual balance sheet by the bank the balance at accounting year profit account is carried to the account of the retained profits for the previous year and balance of the accounting year loss account is carried to the account of the outstanding losses of the previous years.

Upon approval of the annual statements by the bank founders the account of retained profits for the previous years is closed through corresponding to the debit side of the allocation of the profits of previous years.

Losses, as the results of financial activities, are covered from the sources stated at the shareholders meeting of the bank.

Currently effective profit regulations at the banks exclude one of the main weakness of the previously used method of profit calculation was simultaneous stating of profit accumulation and allocation at the profit and loss account, preventing correct assessment of the overall result of the bank's activities.

Profit accumulation process is separated from the process of its allocation and profit for the previous period shall not be included

1 EU acquis is the system of EU law and obligations from 1958 up to present, mandatory for the EU member states
2 Georgia – Report on Compliance with the Standards and Codes (ROSC) - Accounting and Audit
3 http: //www.enterprisesurveys.org/data/exploreeconomies/2013/georgia
4 Plan of Accounting Reports for Georgian Banking Institutions and Instruction for their Application, Tb. 2000

into the accounting period profit (i.e. previous results are separated from the figures of current activities). Profits are accumulated at the accounting year profit account and further allocated from the accounting year profits allocation account. Consequently, the profits allocated in the accounting year do not affect the reportable profit and profits for the following year.

Elimination of the profit formation process weakness is not sufficient to regard that its content corresponds to the requirements of the international standards. Financial results of the banks' activities in the western countries comprise the net profit rather than book profit, as stated in the traditional accounting of the domestic banks.

On the basis of the above accounting data the financial results of the bank activities are formed not only in the balance sheet but in the periodical profit & loss statements.

Undoubted advantage of periodical statements is accurate systematization and structuring of the bank's incomes and costs.

Grouping of the incomes' and costs' items by similar signs allow obtaining of the intermediate results from individual operations performed by the bank. All incomes and costs are divided into the sub-groups, reflecting financial results obtained from the uniform operations and due to this the reporting form is of analytical nature.

It should be also noted that given form of the statements does not follow the economic sequence of formation of the commercial bank's financial results as earlier, nor the actual results of its activities, as a whole, as in the traditional financial statements of the commercial bank the system of the financial results' formation, irrespective of exclusion of certain methodological weaknesses, as well as its analytical nature and improved contents, does not fully comply with the contemporary requirements of international standards.

The other type of financial reporting should be so called consolidated financial statements intended for control of the commercial bank's activities by the National Bank of Georgia, as well as for the persons interested in the results of the commercial bank's activities. As for the formation of the commercial bank's results, similar to the traditional statements, these should include two forms – aggregated balance sheet and aggregated profit and loss statement.

Unlike the bank's traditional balance sheet, comprising, with its substance, according to the ledger accounts, the cash flow statement, the basis for balance statement is grouping of the reported items by their economic compositions: assets, liabilities and own capital. In such cases the assets are grouped by reduction of their liquidity degree and the liabilities - by the size of relevant claims (repayment) and this corresponds to the principles of making of the statements adopted in the western banks. Financial results formed with regard of the given methodology of reporting, is called net profit (loss) for the accounting year (i.e. it is free from taxation of the performed operations, transfers to the funds, various general banking expenditures).

General financial reporting form, profit and loss statements, as well as balance statements of the commercial banks dramatically differ from the traditional profit and loss statements. This form of statements is the economic model of formation of the bank's financial results. It is built of the received incomes, classified by their sources, based on the principles of their proportion with the relevant costs' groups (interest, other operation, current incomes and costs). Advantage of the given form of reporting and at the same time of calculation is possibility of formation of the bank's financial results in certain order, stage by stage, through intermediate results (net interests, current operation, net incomes, net profit are provided), allowing observation over the stages of profit formation and its final value, actively manage the processes of the bank's incomes and costs formation processes and, in addition, in the given form of statements the net profit is provided, together with the results of the bank's activities.

In the western model of financial results' formation the reserves for possible losses from the loans are calculated from net operation income, as well as from net interest income. This does not affect final profit. Though, in theoretical respect, it is regarded more reasonable to form the reserves after determination of net interest incomes as the reserves, with their economic composition, belong to the possible interest expenses. In analysis of the financial results this should be taken into consideration.

In addition, it should be taken into account that if quarterly financial statements of the credit institution are sufficient for the controlling authorities, then for the commercial banks (the average and especially large ones), in absence of analytical information for them, reflecting the process of incomes and costs formation process, we regard that current periodicity of the profit and loss statements' issuance is not sufficient.

In our opinion, in the small banks, assessment of incomes' and costs' formation would be sufficient once per month, as for the large banks, the above tasks should be performed on a daily basis, as issuance of the balance sheet.

Application of the analytical models, on the basis of prepared profit and loss statements, may become the significant instrument for strategic and operative management of the incomes and costs. By means of this instrument the bank managers can impact formation of the financial results in a timely manner, from their interest-bearing and non-interest-bearing operations, through selection of the high-income operations, work on diversification of the income sources, ensure reduction of the interest rate variation risks.

For internal management of the financial results the scheme of incomes and costs' formation may be used, through conditional grouping as follows:

- Incomes from operation activities;
- Incomes from non-basic activities;
- Assets not processed by the bank;
- Costs required for the bank's functioning;
- Costs for risk operations.

The model based on the qualification of incomes and costs is more laconic than the above discussed one. Though, such detailing of the incomes and cost items is certainly insufficient for dealing with the number of tasks.

In study of the issues of financial results' formation at Georgian commercial banks the comparative analysis of the solutions in Georgian and western banks should be conducted and the obtained results should provide basis for improvement of financial reporting of Georgian commercial banks.

The western banks the rules for formation of the financial results are similar to the above ones. The variety modifications do not affect the final result, comprising the bank's net profit. And the models of formation of net profit (loss) differ only by sequence of calculations provided on the basis of the ration between similar types of incomes and costs.

Comparison of the methods of financial results' formation applied in Georgian and international banking practices showed that existence of different forms of reporting of the financial results of Georgian commercial banks is due to application of several methodological approaches and complies with the international standards to different extents and this is caused by the reforms ongoing at the commercial banks simultaneously with development and strengthening of market relations in Georgia.

Unlike the rules of disclosing of the financial reports in the balance sheets of Georgian commercial banks, in the developed market economies the profit is classified as the bank's own funds (equity).

Basis for the consolidated financial statements, in particular, for aggregated profit and loss statements should be the western model of profit formation.

Hence, the difference between the bank's book profit and net profit is that they reflect the levels of the incomes and costs with different completeness.

References:

1. Plan of Accounting Reports for Georgian Banking Institutions and Instruction for their Application. - Tb. 2000
2. Georgia – Report on Compliance with the Standards and Codes – Accounting and Audit. - Tbilisi, Georgia, 2015
3. Matuk Zh. Finance Systems of France and other Countries. The Banks. v. 1, - M., Finstatinform, 1994
4. Sharpe W.F, Alexander G.J., Bailey J. Investments: Translation from English. - M., INFRA-M, 1997
5. HelfertA., Techniques of Financial Analysis: Translation from English, editor: L.P. Belykh. - M., Audit, UNITY, 1996
6. Ivanov V.V., Reliability of Your Bank. MFBK-PRESS, 1997, pp. 11-16
7. Sinkey J., Commercial Bank Financial Management: translation from English, 40th edition. Editor: R.Ya. Levit, B.S. Pinsker – M., Catallaxy, 1994
8. Introduction to International Accounting Standards. - Tbilisi 1997
9. Buchholz, R. (IFRS): Grundzuge des Jahresabschlusses nach HGB und IFRS, 3. Aufl. – Munchen., 2005.
10. Buchholz R. Internationale Rechnungslegung, Berlin 2007.
11. Grafer, H. / Scheld, G. (Konzernrechnungslegung): Grundzuge der Konzernrechnungslegung, 9. Aufl., Berlin 2005.

INNOVATIONS IN PERSONNEL MANAGEMENT

I. Molashkhia, Dr. of Economics, Assistant Prof.
Sokhumi State University, Georgia

Conference participant

Thesis deals with the characteristics of innovation in personnel management system and application of innovational technologies in staff management. Innovative methods of effective working with personnel are reviewed in this thesis. It highlights the importance of innovation in the process of selecting highly qualified personnel and utilizing workforce effectively in order to gain long-term competitive advantage of the company.

Keywords: *innovations, innovative technologies, human resource potential, personnel management.*

Human resource management is especially popular in transitional period of market relations. Product and service quality, development and growth of the company are depended on high level of education and professional qualification of the personnel.

Human capacity is limited. It has physical limits – i.e. a dynamic event that is related on the one part, physical, mental and spiritual development of an individual and on the other part technical and community progress.

Human resource potential – it is a combination of physical, mental and spiritual opportunities of the certain individuals, which can be managed and brought into action in a labour process. As closer index of human resource potential approaches to the level of utilization of work force as more effective is the production process.

In a market economy customer-oriented company seeks to utilize workforce potential, especially mental skills of the employees maximally. In this purpose formation of innovative system is necessary i.e. to apply innovative technologies in personnel management.

Nowadays, on the background of existing difficult employment problems and wage rates lower than minimum standards of living, modern HR technologies are particularly important in Georgia.

From this point of view, establishment of HR system in Georgian market has seen positive results. It is well-known that, HR system provides human capital management; in particular, through internet-resources it can provide jobseekers with vacancies and companies with personnel. The main advantage of the modern HR technologies is time and financial economy.

There is a variety of innovative technologies: training (staff training and incubation of small enterprises), establishment, consulting, engineering, transfer, audit etc.

Nowadays in Georgia professional trainings are mainly established in public sector (state agencies, local banks or foreign organizations). But it is worth to mention that in frequent cases training courses are long-term and characterized neither with intensity nor innovations. That's why efficiency and knowledge gained by officials from trainings can't improve the quality of working.

In many companies personnel is only based on self experience, skills and knowledge in working process. Actually private companies cannot provide professional trainings for the staff.

Nowadays personnel selection is very difficult for innovative organizations, because according to the existing data (achievements) in future there will not be personnel that can meet the requirements of the innovative organizations.

Modern Georgian organizations must change personnel management system in accordance with market requirements. Thus organizations must take responsibility for the main functions of personnel training. In my opinion, organization or other specialized companies – such as training centers can arrange training programs and develop appropriate criteria for assessment for its efficiency. A good illustration of it is the Center of Electoral Systems Development, Reforms and Training in Georgia. One of the aims of this company is training, upgrading and certification of election officials and other interested entities. It is worth to mention that this project is implemented by CEC and training centre with the support of International Fund of Electoral Systems (IFES).

In addition to the support in career and professional development, one of the main approaches in personnel management is establishment of new system of personnel encouragement. It is well known that formation and maintaining of the collective with high creative and labour potential can only be reached by deserve payment of salaries and certain system of motivation. From this point of view Japanese innovational methodology and practice in personnel motivation and encouragement is noteworthy. In particular, the best employee of any Japanese company has a deserved high salary; company also provides personnel with preferential medical services, beneficial insurance, interest-free credits for apartment and living arrangement, bonuses with significant amount of money two times in a year.

In Georgia public as well as private sector offers some kind of services to the personnel but very often it is symbolical and not sufficient to encourage. In state bodies officials under certain criteria of assessment receive high salaries and bonuses. This fact is generally accompanied with public protest. To my aim, there is necessity to make some changes in Georgian management: salaries must be differentiated according to the working experience, professionalism and deserve (received certificates).

Taking into consideration existing situation, nowadays the main issue in personnel management system is to make companies (enterprises) ready for organizational changes. There are also issues related to the bed sides of Georgian mentality such as protectionism and nepotism that can be prevented by legislative changes.

It is worth to mention that one of the mechanisms to make influence on personnel behavior is establishment of corporation culture. A strong corporation culture can raise innovational spirit of the employee and vice versa.

Development of competence model for a certain company, usage of computer technologies in personnel management – are the parts of innovational management that can raise competitiveness of the company.

References:

1. Gugeshashvili M. Personnel Management in Japan - Tb., 2004 - 216 p.

2. Molashkhia I. Usage of Labour Resourse Potential in Georgian Food Manufacturing. International scientific-practical journal "Social Economics". - Tb., 2003, № 3., pp. 140-143.

3. Institute for development freedom of information. Access mode: http://www.idfi.ge/

4. Strategy for Georgia, 2016., Access mode: http:// www.ebrd.com/

CORPORATIVE MANAGEMENT IN GEORGIA

L. Takalandze, Prof. at Faculty of Economics and Business,
Sokhumi State University, Georgia

Conference participant

The issues of corporative management are relatively new ones for Georgian companies. At the outset of market reforms, most of them developed based on their own assets. Though, at the rapidly growing market, in the conditions of dynamically changing technologies and severe competition, the own assets are apparently insufficient. The companies inevitably face the issue of attraction of the external financial assets, and in quite significant quantities. This requires from the companies organization of its operation in accordance with the state-of-art management principles.

As we have stated, the corporative management institute is quite weakly developed in our country. Currently, in Georgia, there are numerous problems related to corporative management; among them – unawareness of the shareholders in their rights, negligence with respect of the established procedures, ineffective management bodies, non-public nature of information, legislation weaknesses etc.

To deal with this problem, the International Finance Corporation IFC (WB Group member, operating for private sector and supporting formation of open and competitive markets in the developing countries) has performed wide-scale and effective work; it has already completed the corporative management project in Georgia, intending assistance to Georgian companies in the sphere of improvement of corporative management practices. Introduction of responsibility, accountability and transparence principles in the company's activities promoted the profitability and attraction of the investments. IFC provided assistance in improvement of legislative environment regulating corporative management, as well as adoption of voluntary corporative management code by the Georgian Banks' Association. IFC has also conducted seminars and individual consultations on legal and financial aspects of corporative issues and implemented the pilot program for the selected companies and banks. In result, in numerous companies and banks improvement of the corporative management practice led to improvement of effectiveness. One of such entities is JSC "Tbilaviamsheni" (former Tbilisi Aviation Factory). Thus, it would be interesting to discuss the corporative management issues on the example of Tbilaviamsheni (TAM).

JSC "Tbilaviamsheni" (former Tbilisi Aviation Factory) was established on 15th December 1941. In the first days of World War II< the aviation factories of Taganrog and Sevastopol were evacuated to Tbilisi, Georgia. At that time the factory was the only supplier of attack aircraft to the Caucasian front. JSC Tbilaviamsheni is the largest engineering works in Caucasus, with 70-year experience and its key sphere of activities is aircraft construction. Experience gained for 70 years of operation in aviation business allows TAM to be the leader in this sphere. The company has the reputation of the manufacturer of high quality and reliable products. Unique infrastructure and wide material-technological basis allow, with minor modernization, production of the military and civil products of various purposes and technical complexity. One of the most significant guarantors of TAM success is high qualification of employed engineering-technological staff and workers. For the purpose of business diversification and better adjustment to the market requirements the company commenced production of various civil products in 90-ies and later it invested into the growing segment of civil aircraft construction.

One of the most important scientific achievements of nineties was implementation of the joint project of TAM and Georgian Institute of Space Structures – designing and production of the movable antenna-reflector, first test ofwhich was completed at Russian space station MIR.

For the nearest 5-10 years the major efforts of the company will be directed towards new projects in civil aircraft construction and development of the other aviation services (aviation transportation, development of the relevant infrastructure and services). In addition, for the same period, the company attempts to fully implement the market capacities of its key product, SU-25 and ensure its improvement to comply with the international (NATO) standards,for the purpose of maximization of the product's life time. As of today, the company's activities include two key spheres: aircraft construction (both, military and civil) and manufacturing of the civil products of various purposes. Key consumers of the aviation products are the military-air forces of CIS, African, South American and former socialist countries, which have the SU-25 aircrafts intending to procure and modernize or repair them. The target consumers of the civil aviation products are large corporations of USA, Europe, Near East, Asia, CIS countries, private airlines and private persons.

Foreign partners of JSC TAM-Tbilaviamsheni are: "Elbit Systems" (Israel) – avionics and electric systems for the modernized SU-25; Israel Aircraft Industries (IAI) (Israel) – avionics for the helicopters; production of various elements of GULFSTREAM aircraft; Aircraft Investor resources (AIR) (USA) – assembly of 7-seater light business JETS of Tam-Air type, production and design of various parts and Growth Management Limited (GML) (Great Britain) – investments and financial service;

JSC TAM implements consistent politics of corporative management improvement, ensuring planned regulation of the relations between shareholders, supervisory board members and corporation management. For the purpose of adjustment of the corporative management system to the international standards, the supervisory board has made number of significant decisions. The following could be regarded as the most significant of these decisions: 1. establishment of the audit committee under the supervisory board for improvement of internal control system, providing internal control and periodic reporting of

results to the supervisory board and the president of company; 2. establishment of the temporary committee for corporative management serving to improvement of activities with respect of corporative management; 3. introduction of the institute of corporative secretary ensuring proper relations between shareholders, supervisory board members and corporation management. Introduction of this institute ensured transparency and information availability systems in the corporation.

Based on the corporative management principles, the short-term dividend politics was adopted, the board of directors, as well as the consultancy body of the board of directors – executive committee were established. The latter is subordinated directly to the general director and provides weekly monitoring of the technological and production issues, as well as contracts implementation and ensures undelayed implementation of the current works; the following statutes were prepared and adopted: "On Supervisory Board", "On Board of Directors" and "On Audit Committee". These statutes were developed based on the best international corporative management principles.

Structure, composition and charter of internal audit were approved.

Supervisory board, composed of four members, appoints the chairman of the board of directors, who, at the same time, is general director. Director's authorities include all those issues not included into the competence of the general shareholders' meeting and supervisory board and regulated by the statute on Board of Directors. Director considers all issues requiring approval of the supervisory board, in accordance with the legislation and charter and makes preliminary decisions thereon.

Supervisory board, within its competence, attempts to complete its composition so that:

- Its members acted critically towards one another, director and any interested party, as well as independently from them;
- Each member os supervisory board was able to evaluate general layout of the common policies;
- Each member of the supervisory board, within the profile of supervisory board, had the experience required for fulfillment of his/her obligations;
- Supervisory board, as a whole, were in compliance with the supervisory board profile and its composition was such that it was able to properly fulfill its obligations;
- At list one member of the supervisory board was the expert in the sphere of finance, with proper knowledge and experience in financial administration and accounting with the company of similar scale and complexity or the Company;

At least one member of supervisory board was the expert in the sphere of corporative law.

Supervisory board members are elected at the general shareholders' meeting. Nomination or recommendation to the general meeting for the candidate in the supervisory board shall contain information about the candidate's age, his/her profession, number and types of shares held in the Company, as well as such information as criminal record, containing deception, fraud and/or non-fulfillment of his/er obligations. List of the positions held for the last 5 years and any other information required fore assessment of the candidate in supervisory board.

For the purpose of effective communication between corporation and supervisory board it is planned to develop and introduce regulations for material or moral award of the supervisory board members, for performed work. Their remuneration shall be set by the general shareholders meeting. Regarding that award (material compensation) takes place only when the corporation gains net profit, the share capital would increase and the meeting will make decision on dividend distribution, consequently, the supervisory board members will be motivated to increase of the share capital and improvement of effectiveness of corporation's business. Agreements were made with each board member, stating functions, obligations and, what is most important, responsibilities for their activities. Inspection of the quality of the mentioned activities is provided by means of the special questionnaire specially prepared for analysis of the company management, in the end of each year. This allows evaluation of effectiveness of the company management, identify management weaknesses and plan measures to be taken for the purpose of improvement of effectiveness of the company management.

We believe that the example of JSC TAM-Tbilaviamsheni, with the management based on the corporative management principles, will be useful for the companies attempting to gain their place in the permanently changing dynamic and competitive world.

УДК 35-316.4.063.

ГРОМАДСЬКИЙ МЕХАНІЗМ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ СОЦІАЛЬНОЇ РЕКЛАМИ / SOCIAL MECHANISM OF PUBLIC MANAGEMENT OF THE SOCIAL ADVERTISING DEVELOPMENT

Бульба С., керівник проектів
ГО «Інститут соціальної політики регіону», Україна
Федченко О., здобувач
Харківський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, Україна

Учасники конференції

Розглянуто проблеми управління соціальною рекламою у розвинутих країнах та визначено шляхи формування громадського механізму публічного управління розвитком соціальної реклами в Україні.

Ключові слова: *соціальна реклама, механізми публічного управління, громадський механізм управління соціальною рекламою.*

В умовах розвитку інформаційних технологій та глобалізації суспільних відносин набувають безпрецедентного значення різноманітні форми і методи впливу на соціальну свідомість як окремих індивідів, соціальних груп, так і суспільство в цілому. Функція маніпулювання громадською думкою впевнено реалізується комерційними, ідеологічними та політичними структурами. Не окремими стають випадки, коли розповсюджена інформація порушує морально-етичні норми життя сучасного суспільства, несе загрозу його соціальній безпеці. Тому набуває актуальності питання регулювання інформаційного забезпечення суспільного розвитку. До таких питань можна віднести і завдання створення громадського механізму управління рекламою, у тому числі і соціальною.

Зазначимо, що розвиток соціальної реклами в Україні знаходиться на початковому етапі. Багато в чому він спирається на власний досвід, але все впевненішими виявляються спроби вивчити закордонний досвід і, з урахування

національних особливостей, запровадити його кращі практики у вітчизняних умовах. Зупинимося на особливостях досвіду розвинутих країн в питанні формування громадського механізму публічного управління соціальною рекламою та визначимо перспективи України у цьому процесі.

Соціальна реклама, стала важливим елементом формування як фундаментального світогляду, так і поточних життєвих орієнтацій американських громадян. Вона з самого початку приймала участь у створенні американського життєвого стандарту: реклама демонструє оптимізм, відчуття солідарності, потяг до успішності, що відіграло важливу роль в розвитку цивілізації. Цікаве в американському досвіді те, що спроба консолідувати суспільство навколо вирішення значущих проблем в американському житті за допомогою соціальної реклами належить недержавним органам. Спочатку це був Федеральний Комітет суспільної інформації , а з часів другої світової війни – Рада з реклами (*Advertising Council, Inc. (ACI)*. Соціальна реклама в США стала усталеною формою комунікації, що здійснюється між громадськими організаціями, державою, великими бізнес-компаніями і суспільством. Ті обставини, що замовниками цього виду продукції виступають окремо державні інституції, громадські організації та бізнес, засвідчують існування в суспільстві стійкого уявлення про необхідність просування соціальної інформації, а наявність єдиного впливово координатора процесу в особі недержавної організації дає змогу визначити американську модель публічного управління соціальною рекламою як приватно-державну і стверджувати що у її основі закладений громадський механізм публічного управління визначеною сферою діяльності.

Сучасний рівень розвитку соціальної реклами у європейських державах також свідчить про реалізацію соціального замовлення суспільства на просування в інформаційному просторі рекламної продукції з соціальним змістом. Але на відміну від Америки, у більшості європейських країн саме держава виступає в ролі координатора. У Великобританії , наприклад, соціальною рекламою опікується незалежний, створений при уряді маркетинговий Центральний офіс інформації (COI), ціль якого полягає в координації діяльності урядових структур в сфері комунікацій та взаємодії з рекламними агентствами. Принципами його діяльності є: відкритість; рівні можливості для суб'єктів взаємовідносин; неупередженість; відповідальність за бюджетні витрати; стриманість в питанні зайвого епатажу. COI не є політичною структурою, не розробляє передвиборчі проекти, а основні напрямки його роботи складаються з експертної оцінки рекомендацій і планів уряду у сфері соціальної реклами та просуванні кращих методик розробки рекламних ідей та форм комунікації. Як бачимо, британська модель управління соціальною рекламою зорієнтована на переваги державних форм і методів впливу. Партнери влади в особі творчих спілок та агенцій, громадських організаційній і комерційних структур визнають пріоритет держави в цьому процесі і тому діюча модель може бути визначена як модель державного регулювання. Зрозуміло, що в такому варіанті вже не можна говорити про громадський механізм управління соціальною рекламою, хоча недержавні організації не обмежені в ініціативі бути активними акторами процесу визначення тематики, розробці та розміщенні інформації соціального характеру.

Які перспективи в означеному напрямку діяльності має Україна? Вони достатньо оптимістичні. В профільному Законі задекларовані сприятливі умови щодо розвитку та використання соціальної реклами [1]. На етапі динамічного розвитку перебуває рекламний бізнес, чому сприяють професійні об'єднання, наприклад, «Спілка рекламістів України», Асоціація підприємств реклами «Укрреклама» та ін. Відчувається позитивне сприйняття необхідності представлення соціальної тематики в рекламному просторі з боку суспільства, а також представників творчих професій та підприємців. Але цілісної системи, що, по-перше, декларує концептуальне бачення ціннісних орієнтирів соціальної реклами та механізмів їх реалізації через комплекс засобів комунікації, і, по-друге, реалізує таку концепцію в практиці соціального життя на сьогодні не сформовано.

Досвід розвинутих країн світу та власні напрацювання в питанні регулювання інформаційних потоків соціального наповнення дозволяють сформулювати теоретичні підходи щодо формування громадського механізму публічного управління розвитком соціальної реклами. Основна ідея конструювання такого механізму – об'єднання можливостей громадянського суспільства, інституцій влади, наукової і творчої спільнот, а мета(місія) – завдяки використанню різноманітних засобів комунікації, створення сприятливого для розвитку та безпечної життєдіяльності соціального середовища.

У представленій на рис. 1. концептуальній схемі громадського механізму публічного управління розвитком соціальної реклами визначені місія, завдання, суб'єкти управління розвитком соціальної реклами, функції публічного управління. Принциповим є те, що рівноправними суб'єктами партнерами управління соціальною рекламою виступають різни владні та недержавні інституції. Такий механізм має три рівні: загальнодержавний, регіональний і місцевий. За рівнями визначаються цілі і пріоритети, а також форми, методи та засоби впливу на соціальні процеси. Враховуючи, що механізм публічного управління соціальною рекламою є невід'ємною складовою технології управління, вона включає функції прогнозування, планування, організації, мотивації та контролю та ін.. Розподіл повноважень здійснюється таким чином, щоб ні одна з включених в конструкцію моделі структур не володіла критичною кількістю важелів впливу. Прогнозування, наприклад, повністю може взяти на себе наука, а контроль – інститути громадянського суспільства. Функції планування та організації природно приймуть на себе органи влади за участю представників рекламного бізнесу і творчих об'єднань.

Створення ефективного механізму публічного управління соціальною рекламою можливе у найближчий час. На національному рівні на роль координатора в питаннях соціальної реклами можна розглядати варіант незалежної міжвідомчої ради, створеної на засадах державно-приватного та міжсекторного соціального партнерства і сформованої за визначеною попередньо процедурою та квотним принципом на платформі, наприклад, щорічного фестивалю соціальної реклами. Узгодження потребує і система фінансування. При використанні програмно-цільових технологій управлінська діяльність в означеній сфері буде проводитись та забезпечуватись ресурсами у формі проектів, спрямованих на вирішення завдань, відпрацьованих на етапі прогнозування, або досягнення певних цілей, виконання яких обмежене в часі та фінансах.

Узагальнюючи зазначимо, що аналіз систем управління розвитком соціальної реклами за кордоном свідчить про наявність різних, заснованих на національних особливостях і традиціях принципах їх формування. В Україні такий механізм може бути побудований на засадах державно-приватного та міжсекторного соціального партнерства.

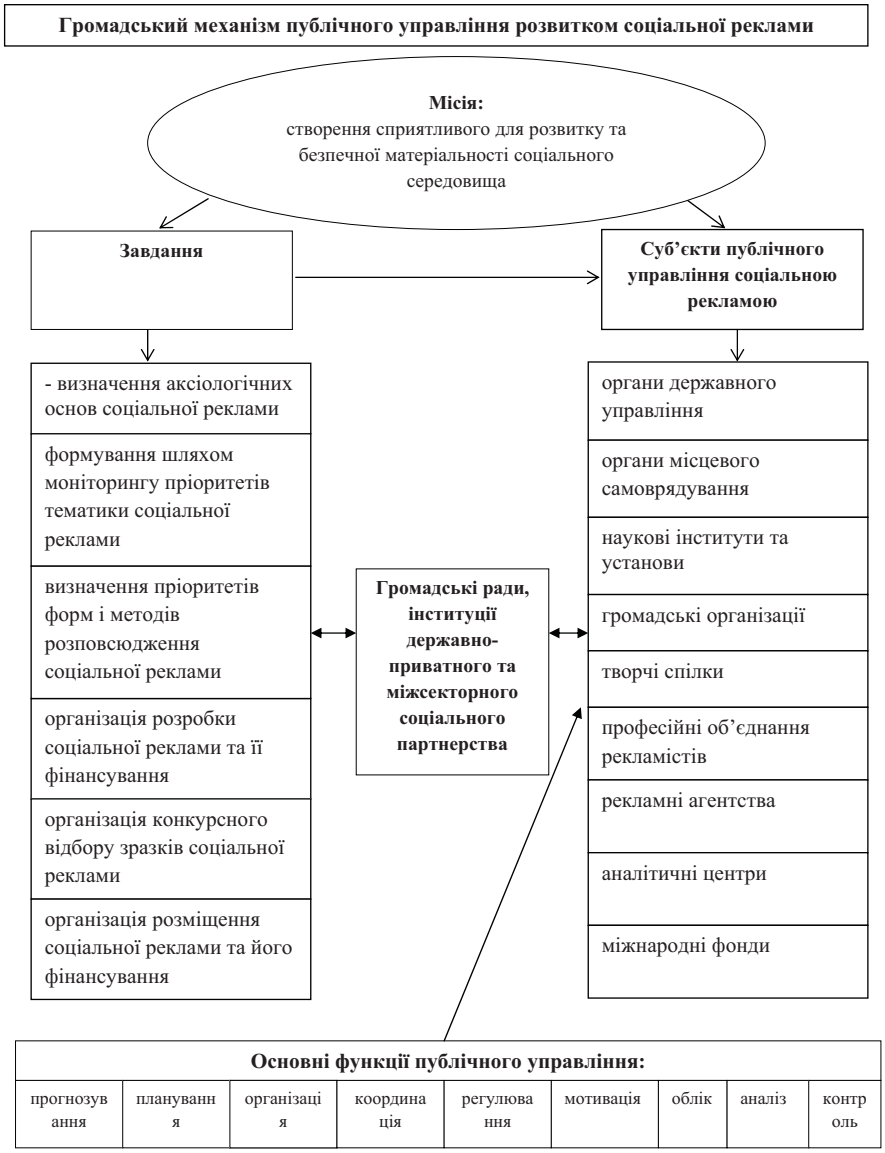

Рис. 1. Концептуальна схема громадського механізму публічного управління розвитком соціальної реклами

Література:

1. Про рекламу: Закон України. – Відомості Верховної Ради України, 1996., № 39 [Електронний ресурс]., Режим доступу:http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80

УДК 35:303.7

ФУНКЦІЯ ПРОГНОЗУВАННЯ В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ СУСПІЛЬНИМ РОЗВИТКОМ / FORECASTING FUNCTION IN THE SYSTEM OF PUBLIC MANAGEMENT OF SOCIAL DEVELOPMENT

Бульба В.Г., д-р держ. упр., проф.
Харківський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, Україна

Учасник конференції

Розглянуте питання необхідності посилення ролі функції прогнозування в процесі удосконалення публічного управління в умовах реформування українського суспільства.

Ключові слова: *функції державного, публічного управління, функція прогнозування, прогнозно-аналітична діяльність.*

Однією з проблем сучасної системи державного управління та місцевого самоврядування в Україні є недостатнє уявлення інститутів влади, особливо на рівні суб'єктів прийняття управлінських рішень, про сам об'єкт управління - суспільство, про тенденції та протиріччя його саморозвитку. Досвід останніх десятиріч засвідчив, що такий стан справ не тільки є безперспективним, а і загрозливим для національної безпеки держави та її стабільного розвитку. Суспільство, в таких соціальних складових як політика, бізнес, мораль, культура та ін. у різний спосіб та форми існування реагувало на спроби влади нав'язати сценарії розвитку

на основі спрощеного підходу до розуміння природи такої складної соціальної системи як сучасна українська держава. Ідеологічні вектори таких сценаріїв мали, з одного боку, ідеалізацію окремих періодів історичного минулого, а з іншого – визначали взірцем суспільного прогресу різноманітні моделі закордонного походження. Наявним результатом такої диспозиції стала криза довіри між політичною елітою і суспільством, а «дивідендами» незрозумілої більшістю населення політики влади виявились викривлення етичних норм і правил ділової і громадянської поведінки, правовий нігілізм, терпляче відношення до тіньової економіки, корупції , організована злочинність під прикриттям деяких політиків та чиновників.

Певну відповідальність на збереження такого стану справ в системі суспільних відносин повинні взяти на себе суспільні науки, у тому числі і наука державного управління. При цьому не може бути виправданням наявність численних розробок і публікації, що об'єктивно висвічували проблеми сучасних суспільних відносин в Україні. Наука як впливовий соціальний інститут, окрім фундаментальних і прикладних досліджень, має місією вироблення технології впровадження інноваційних підходів у забезпеченні соціально-економічного і гуманітарного розвитку суспільства.

Треба відмітити, що проблеми прогнозування суспільного розвитку та аналітичного забезпечення управлінської діяльності поступово стають предметом наукових розвідок в Україні та за її межами. Цьому напрямку наукової і практичної діяльності присвятили свої праці В. Бакуменко, А. Баронін, О. Валевський, К. Ващенко, В. Горбулін, В. Дзюндзюк, Ю. Кальниш, А. Коваленко, В. Кремень, О. Кучеренко, В. Ребкало, В. Рубанов , Ю. Сурмін, С. Телешун, В. Тертичка, Н. Туленковта ін. Завдяки зусиллям науковців останнім часом вдалося створити солідну науково-методичну базу, до якої увійшли навчальні посібники, підручники, програми та методики тренінгів з аналізу політики. Значно посилити інституційне забезпечення наукового супроводження державного управління кроки по розбудові в Україні незалежних аналітичних центрів [1]. Але основні елементи аналізу державної політики, до якої належить і функція прогнозування, знаходяться поки ще на початковому рівні. До таких елементів відносять: високі вимоги до організації процедури аналізу, тісне співробітництво виробників політики та аналітиків, достатня кількість достовірних даних, відкритість та прозорість процесу моделювання, система підготовки аналітиків найвищої кваліфікації та ін. Підтверджує актуальність питання і закордонний досвід. Посилення уваги до розвитку основних елементів аналізу державної політики у розвинутих державах привело до відчутного підвищення ефективності функціонування системи влади та поліпшення показників державного сектору цих країн.

Виходячи з визначених обставин, актуальною виглядає спроба обґрунтувати необхідність посилення ролі функції прогнозування в системі публічного управління. Прогнозно-аналітична діяльність розглядається як один з шляхів забезпечення регулювання суспільного розвитку, що передбачає вивчення об'єктивних умов соціальних взаємовідносин в українському суспільстві та визначення протиріч у розрізі задоволення інтересів різних соціальних груп та об'єднань.

Відомо, що функції державного управління поділяються на головні і основні. До головних, або фундаментальних відносять політичні, економічні, соціальні [3]. Деякі автори до головних функцій також додають освітньо-культурні [6]. Основними функціями державного управління є планування, організація, мотивація і контроль. Функція прогнозування, яка є предметом нашого інтересу, входить до складу функції планування (у розрізі поширеного складу основних функцій), і тільки в окремих випадках набуває самостійного характеру. В. Бакуменко до форм прогнозних документів відносить концепції, сценарії та довгострокові програми і додає, що найбільш поширеною формою такого характеру є численні концепції. Як правило вони затверджуються нормативно-правовими актами Верховної ради або уряду. Прецеденту офіційного використання сценаріїв-прогнозів дослідник не помітив, але зазначає, що в робочому порядку вони формуються деякими аналітичними службами на рівні підготовки державно-управлінських рішень [2].

Таким чином, з точки зору фактичної присутності, прогнозування наявне в системі державного управління та місцевого самоврядування. Але структурна залежність цієї функції від функції планування створює недостатньо коректну диспозицію. Відповідальну, зорієнтовану на неупередженість висновків і незалежність в обранні методики аналізу роботу вже первинно підпорядковано розробці певних планів або програм. Відсутність автономного статусу обмежує можливості функції прогнозування в питанні діагностики суспільних потреб і настроїв та очікувану ефективність результатів її застосування в публічному управлінні. Необхідність підвищення рівня функції прогнозування в системі основних функцій державного управління обґрунтуємо кількома обставинами.

На сьогодні аналітична діяльність характеризується зростанням масиву інформації, що має потребу в спеціальній переробці та вимагає спеціальних знань та вмінь. Дослідник Ю. Сурмін нараховує більше як тридцять видів аналітичної діяльності, що складає тільки частину інструментарію експерта [5]. Формування спеціальних баз даних та підготовка сценаріїв-прогнозів вже стає окремим видом управлінської діяльності. Крім того, сучасне регулювання суспільних відносин стає все більш динамічнішим і ситуативнішим, що потребує нових знань, свіжої інформації, які дозволили б прийняти необхідне і передбачуване управлінське рішення.

Для ефективного функціонування сфери публічного управління важливим є використання сучасних форм і методів попередження конфліктів і виникнення загрозливих соціально-політичних ситуацій, пошук найкращого виходу із становища, що склалось, оцінка можливих наслідків управлінських рішень, виявлення тенденцій і закономірностей розвитку як суспільства в цілому, так і різних соціальних систем, що входять до його складу. Тому оптимальна технологія прогнозно-аналітичної діяльності повинна забезпечити наступні можливості:

- одержання регулярної аналітичної і оглядової інформації незалежного характеру з використанням альтернативних джерел про об'єкт управління;
- розробка системи підготовки аналітичних і прогнозних матеріалів з актуальних проблем стану розвитку керованого об'єкту, яка включає в себе експертні опитування, цільові дослідження, вибіркові данні, отримані телекомунікаційними та іншими лініями зв'язку і т.д.;
- розробка ситуаційних моделей і сценаріїв вирішення перспективних проблем;
- наявність механізму та права оперативного одержання оптимального обсягу інформації у випадку непередбачених і надзвичайних ситуацій та наявність засобів підключення до відповідних баз даних, у тому числі закритого характеру.

Викликає питання і організація прогнозно-аналітичної діяльності. І проблема у цьому контексті полягає у не зовсім коректному трактуванні сутності аналітики в процесі публічного управління. Вона розглядається як тріадний дискретний процес, який складається з аналізу, прогнозування та консультування. Тут деякі науковці, до позиції яких і ми схиляємося, висловлюють думку, що за функцією прогнозування фінальною фазою експертно-аналітичного процесу на рівні політичної аналітики є, по-перше, не консультування в традиційному його тлумаченні як вироблення оптимального алгоритму управлінських дій, а безпосередньо аналіз імплементації , тобто реалізації прийнятого варіанта рішення [4]. Більш відповідальною виглядає і роль суб'єктів прогнозно-аналітичної діяльності. Нею на теперішній час займаються численні науково-дослідні установи, аналітичні центри, інформаційно-аналітичні управління та відділи органів влади, фонди і громадські організації. Їх можна умовно поділити на дві групи: державні, що мають відомче підпорядкування та фінансування з державного бюджету та недержавні, які існують за рахунок грантів та приватних замовлень.

Враховуючи ті обставини, що одним з головних принципів прогнозно-аналітичної діяльності є неупередженість і незалежність, більш перспективним виглядає використання саме недержавних аналітичних інституцій. Їх розвиток потребує уваги і підтримки. А фінансування діяльності таких установ доцільно забезпечувати шляхом формування замовлення від органів влади з використанням проектного підходу та відкритого конкурсу. В цій справі доцільним буде врахувати досвід кращих закордонних практик, бо процедура державного замовлення на прогнозно-аналітичну діяльність повинна виключити саму можливість виникнення «кишенькових» структур і установ псевдонаукового характеру.

Виходячи з наведеного, є підстави стверджувати, що резервом удосконалення публічного управління в умовах реформ можуть бути заходи щодо посилення ролі функції прогнозування. Від рівня науково-методичного забезпечення її реалізації , сформованого на принципах науковості, незалежності і прозорості експертно-аналітичного середовища, залежить якість розробки державної стратегії, програм соціально-економічного розвитку.

Література:

1. Аналіз державної політики в Україні: навчальна дисципліна, сфера професійної діяльності, галузь прикладних досліджень: збірка документів і матеріалів [укл. О.І. Кілеєвич, В.В. Тертичка]. – К., «К.І.С.», 2004. – 210 с.

2. Бакуменко В.Д. Розвиток теорії та методології державного управління: Науковевидання., Бакуменко В.Д., Збірка наукових праць у 2 ч. – Ч.1. – К., АМУ, 2015., С. 207-208.

3. Бульба В.Г. Соціальні функції держави: монографі., В.Г. Бульба. – Х., Вид-во «Док Наук Держ Упр», 2011., С. 32.

4. Рубанов В.В. Теорія та методологія політичної аналітики: монографія., В.В. Рубанов. Х., ХНУ імені В.Н. Каразіна. 2012., С. 228.

5. Сурмін Ю.П. Соціологія управління: підручник., Ю.П. Сурмін, І.П. Бідзюра. – К, «Освіта України», 2012., С. 291-293.

6. Теорія та історія державного управління: навч. Посіб., [Г.С. Одінцова, В.Б. Дзюндзюк, Н.М. Мельтюхова та ін.]. – Х., Вид-во ХарРІНАДУ «Магістр», 2012., С. 50.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ СФЕРОЮ ЯК ПРІОРИТЕТНА СКЛАДОВА ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ / STATE MANAGEMENT OF THE SPHERE OF INNOVATIONS AS THE PRIORITY COMPONENT OF THE STATE ECONOMIC POLICY

Чечель О.М., канд. екон. наук, д-р наук з держ. упр., перший заступник директора з науково-педагогічної роботи Інститут публічного управління та кадрової політики Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв, Україна

Учасник конференці

Визначено основні стратегії розвитку економічної політики держави в інноваційній сфері; проаналізовано компоненти індексу інноваційної активності; застосовано системний підхід в управлінні інноваційним розвитком; запропоновано власне бачення системи національних індикаторів інноваційної активності розвитку національної інноваційної системи; сформульовані головні завдання державної економічної політики щодо розвитку ринку технологічних товарів.

Ключові слова: *науково-технічний розвиток, інноваційні технології, науково-технічний потенціал, національна інноваційна система, інноваційна активність.*

Determined the basic strategy of economic policy in the sphere of innovations; analyzes the components of the index innovation activity; apply a systematic approach in the management of innovative development; offered the own vision of national indicators of innovation activity of the national innovation system; formulated the main objectives of government economic policy on market development of technological products.

Keywords: *scientific and technological development, innovative technologies, scientific-technical potential, national innovation system, innovative activity.*

Актуальність проблеми. Бурхливий розвиток ринку науково-технічних знань (технологій) відноситься до новітньої історії людства, до періоду після Другої світової війни. Незначні обсяги ліцензійної торгівлі в попередній період, відсутність всесвітньо визнаних центрів, невисокий попит на патенти та ліцензії з відповідною їх пропозицією не сприяли формуванню глобального ринку в даній сфері.

До середини XX століття світова економіка переживала тривалий період еволюційного розвитку економічного середовища, що характеризувався повільними темпами розвитку. Але під впливом науково-технічної революції, яка найбільш активно розвивалась у Західній Європі, почався новий, більш інтенсивний етап. Країни почали обмінюватись результатами наукових досліджень, секретами й особливостями виробництва, винаходами тощо.

Розпочавшись в кінці XVIII століття, еволюційний період обміну ліцензіями тривав майже 150 років. За цей час об'єми міжнародного обміну становили біля 400 мільйонів доларів на рік. Проте вже на початку третього тисячоліття цей обсяг збільшився майже в сто разів і така динаміка росту зберігається.

На сучасному етапі розвитку технологій слід говорити про якісно новий стан міжнародної торгівлі науково-технічними знаннями (у формі патентів, ліцензії та ноу-хау), розвиток якої призвів до появи у світовому господарстві відносно самостійного сегмента світового ринку.

Під впливом цих процесів проблема ринку ліцензій поступово набула іншої спрямованості, ніж у перші роки після Другої світової війни. Завдяки використанню досягнень інформатики, збільшенню кількості та різноманітності публікацій про ліцензійну діяльність різних країн і транснаціональних компаній (ТНК) у міжнародних і національних виданнях, стало можливим давати більш-менш адекватні кількісні оцінки обсягів світового і національних ринків, їх галузевої та географічної структури; аналізувати прибуток, динаміку розвитку, попит і пропозицію на ринку ліцензій, проводити кон'юнктурні та маркетингові дослідження, використовувати їх результати в широкому діапазоні – від розробки законодавчих актів і державної ліцензійної політики у цій сфері до проведення окремих комерційних операцій на ринку ліцензій.

Аналіз досліджень і публікацій. При роботі над статтею враховувались наукові ідеї таких видатних вчених як А. Сміт, Д. Рікардо, Р. Солоу, Й. Шумпетер, які приділяли значну увагу розвитку науково-технічних інновацій [1–4]. Серед науково-теоретичних розробок інноваційної політики держави слід виділити праці В. Гриньова, С. Ілляшенка, які досліджували

поняття "інновація" [5-6]. Серед науковців, які безпосередньо займалися дослідженням проблем інноваційної політики держави, варто виділити М. Шарка, який встановив загальні закономірності та основні тенденції інноваційної діяльності [7], В. Захарченко, Н. Корсікова, М. Меркулов розглядають сучасний механізм управління інноваційними процесами на різних рівнях економіки в нових умовах трансформації ринку і конкуренції [8]. Л. Федулова та М. Пашута, спираючись на узагальнення світового досвіду інституціональних трансформувань в інноваційній сфері, а також його адаптації до вітчизняних реалій, визначили найбільш прийнятні напрями інноваційного шляху розвитку економіки України [9].

Постановка проблеми. Науково-технічний розвиток і розвиток продуктивних сил на основі його досягнень ведуть до поглиблення міжнародного поділу праці. В цих умовах торговельно-економічні відносини між країнами характеризуються швидким розширенням технологічного обміну, значення якого для прогресу людства перевершує комерційний ефект продавців і покупців науково-технічних знань.

Сьогодні провідні позиції на світовому ринку технологій займають декілька держав: як експортери технологій до лідерів відносяться США, Японія, Велика Британія і Німеччина.

Високотехнологічна продукція поступово скрізь витісняє застарілі технології, наслідком чого є зниження цін і наповнення ринків більш сучасними товарами. Зміна технологічних поколінь зумовлює також і відповідні зміни у тих порівняльних перевагах, котрі визначатимуть геополітичну конкуренцію середини XXI століття. Головна особливість переваг полягає в тому, що інтелектуалізація відкриває можливості для багатьох країн світу стати учасниками майбутнього технологічного прориву, тобто майже всім державам, які прагнуть поповнити ряди лідерів науково-технічного прогресу, і навіть тим, які не мають для цього певних ресурсних або природних передумов.

Така можливість відкривається і для України, яка після тотального економічного, наукового і технологічного обвалу останніх десятиліть має змогу включитися в світовий глобалізаційний процес і зайняти в ньому сильні позиції на основі використання науково-технічного прогресу і високих технологій.

Досягненню нашою країною рівня розвинутих держав сприятиме послідовна та високоефективна державна політика в інноваційній та науково-технічній галузях. Розвиток високотехнологічних галузей промисловості прямо пропорційний зростанню інноваційно-активних підприємств. Загалом все це дозволить збільшити конкурентоздатність вітчизняної економіки. Зважаючи на це, державна політика розвитку ринку інтелектуальної продукції у першу чергу має спрямовуватись на розвиток національного наукового сектору з метою забезпечення економіки держави інноваційною структуризацією.

Серйозною перешкодою на шляху інноваційного розвитку України є наявність сфер вигіднішого отримання прибутку, ніж інноваційне виробництво, яке завжди було більш ризиковане і капіталомістке.

Відсутній платоспроможний попит на інноваційні технології й товари, сировинна спеціалізація, низька оплата праці, недостатнє фінансування наукових досліджень, відплив капіталу за кордон – усі ці характерні риси периферійної країни сьогодні повною мірою властиві вітчизняній економіці. Якщо терміново не перейти до проведення раціональної структурної, інвестиційної, науково-технічної, цінової, промислової політики держави, то на український науково-виробничий потенціал чекають такі реальні загрози: різке скорочення виробничих потужностей через вихід з ладу застарілого устаткування; наростання технологічного відставання економіки від рівня світового ринку в результаті зниження її конкурентоспроможності; погіршення якості людського потенціалу внаслідок падіння рівня життя; зниження освітнього рівня молоді на фоні сучасних технологічних вимог.

Мета дослідження. На сьогодні в нашій країні залишаються невизначеними основні засади державної політики з питань забезпечення розвитку національної інноваційної системи; реалізація пріоритетних напрямів розвитку науки, техніки й інноваційної діяльності; програмно-цільове фінансування інноваційної та науково-технічної діяльності; регулювання за напрямами формування інституційного забезпечення інноваційного розвитку національної економіки. Підтримка підприємницької діяльності у сфері інновацій і трансферу технологій здійснюється неефективно, дії органів центральної виконавчої влади не координуються між собою, їх функції дублюються. Як наслідок, на світовому ринку знижуються конкурентоспроможність вітчизняних товаровиробників, рівень технологічного й інноваційного потенціалу національної економіки, втрачаються перспективи стосовно забезпечення його розширеного відтворення. Відповідно, метою даної статті є теоретичне обгрунтування на основі застосування системного підходу основних елементів і стратегій розвитку економічної політики держави в сфері інновацій.

Основний зміст дослідження. Вивчення економічного росту найбільш конкурентоспроможних держав підтверджує доцільність розбудови вітчизняної інноваційної галузі. Виключно ця галузь дозволить найбільш повно впроваджувати державну політику, спрямовану на стимулювання розвитку інноваційних процесів. Дуже значущим є поєднання розвитку технологічної сфери з реформуванням української економіки.

За таких обставин можливими є такі основні стратегії розвитку економічної політики держави в інноваційній сфері:

1. Інерційний розвиток. Для цього сценарію характерна система відтворення, якій властивий недостатній рівень інвестицій у реальний сектор економіки і концентрація доходів у сировинному секторі. Реальними є подальша деградація переробної промисловості та збереження низького рівня платоспроможного попиту всередині країни. Даний сценарій розвитку економіки нашої держави призведе до скорочення інноваційної сфери. Попит на інновації з боку приватного сектора не зростатиме, а можливості бюджету стосовно підтримки науково-технічної сфери будуть вичерпані.

Інерційний розвиток не прийнятний для країни у майбутньому, оскільки за таких умов неминучим буде подальше падіння рівня життя населення і різке загострення соціальних проблем (зокрема, зростання безробіття), які в решті-решт таки змусять державу вдатися до активних дій для подолання ситуації, що склалася.

2. Експортоорієнтований розвиток. У разі втілення в життя такого сценарію побудови економічної політики, в перспективі збережеться провідна роль експортних секторів економіки, які забезпечуватимуть необхідними фінансовими ресурсами бюджет і економіку в цілому. При цьому весь потенціал для розвитку даних галузей без суттєвих капіталовкладень уже практично вичерпаний. Їх подальші перспективи пов'язані зі значними інвестиціями в розвідку та освоєння нових родовищ, реконструкцію і розширення мережі трубопровідного транспорту, заміну та модернізацію діючих виробничих потужностей із видобування і переробки сировини. За оцінками експертів, цей шлях розвитку не може забезпечити в найближчій перспективі високих темпів збільшення ВВП.

Сценарій експортоорієнтованого розвитку дозволить зберегти можливості для фінансування наукомісткого сектору економіки із державного бюджету на існуючому рівні. Одночасно попит приватних компаній на інновації зростатиме на стільки, на скільки інвестиційні потреби галузей-експортерів задовольнятимуться за рахунок замовлень вітчизняним машинобудівним підприємствам і стимулюватимуть їх інноваційну активність.

3. Інноваційно-активний сценарій. Він, по суті, є інвестиційно-активним і характеризується прискореним нарощуванням інвестицій у наукомісткий сектор економіки. З огляду на темпи старіння основних виробничих фондів, даний сценарій заснований на концепції різкого оновлення основного капіталу. Вирішальну роль у втіленні в життя цієї концепції має відігра-

ти існуючий високотехнологічний потенціал країни. Ефективне впровадження сучасних вітчизняних розробок дасть змогу частково задовольнити зростання попиту на конкурентоспроможну продукцію машинобудування.

У випадку реалізації третього сценарію будуть створені умови для нарощування науково-технічного потенціалу України. Зростуть як можливості державної підтримки науки (перш за все фундаментальної), так і попит на дослідження і розробки з боку приватних промислових підприємств. У перспективі збільшуватиметься обсяг замовлень на прикладні дослідження, що створюють довгострокові технологічні заділи в промисловості.

Аналіз трьох можливих сценаріїв економічного розвитку дозволяє зробити висновок, що лише інвестиційно-активний розвиток України допоможе зберегти та примножити її існуючий інноваційний потенціал і вийти на світовий ринок із новими високотехнологічними продуктами. В умовах обмеженості ресурсів як держави, так і приватного бізнесу, неможливим є здійснення якісного прориву за багатьма напрямами науково-технічної сфери. Як свідчить аналіз зарубіжного досвіду, одним із найважливіших стимулюючих факторів інноваційної діяльності є особливий режим оподаткування.

Іншим напрямом стосовно удосконалення системи пільгового оподаткування може стати надання преференцій зі сплати ПДВ не лише державним структурам, а й приватним інноваційно-активним підприємствам. Водночас, в умовах сучасної економічної ситуації, після впровадження в державі пільгових схем, зростає також і ризик недобросовісного використання цієї законодавчої норми для ухилення від сплати податків. У цій ситуації може допомогти система розподілу пільг, за якої компанія має сама заявляти про інноваційний характер своєї діяльності та надавати податковим органам відповідні докази.

В умовах, що склалися, найважливішим чинником стабілізації та подальшого економічного зростання є дієва державна економічна політика. У першу чергу вона має бути спрямована на збереження вже існуючої системи наукових шкіл і підтримку освіти як бази для розвитку інноваційної економіки. Крім того, потрібні розвиток інноваційної інфраструктури в країні й організація ефективної взаємодії між усіма елементами національної інноваційної системи. Це можливо лише при формуванні адекватної правової бази, у тому числі в сфері торгівлі інтелектуальною власністю, і при значному збільшенні коштів, які будуть спрямовані на розвиток науки й інноваційної діяльності.

Важливою умовою для розвитку національної економіки є вихід вітчизняних підприємств на світовий ринок високих технологій. Цьому має сприяти гнучка зовнішньоекономічна політика, спрямована на підтримку високотехнологічних галузей, у тому числі після приєднання України до СОТ. Без цілеспрямованої послідовної державної політики та стимулювання приватного бізнесу у сфері інноваційної діяльності неможливо досягти докорінного прориву в підвищенні конкурентної спроможності вітчизняного високотехнологічного виробництва.

При цьому невід'ємною складовою частиною інвестиційного розширення є забезпечення прав інтелектуальної власності, на що спрямована укладена в рамках СОТ Угода про торговельні аспекти інтелектуальної власності. Їх забезпечення по суті є передумовою не лише припливу фінансових капіталів, а й зміцнення інтелектуального капіталу, а отже – конкурентоспроможності країни. У цьому ракурсі варто зазначити, що міжнародні правила із захисту інтелектуальної власності визначають рамки політики держави у сфері вироблення, передачі та впровадження технологій. Дотримання визначених правил слугує позитивним чинником для входження інвестицій в ту чи іншу країну.

Сучасний світ характеризується високим рівнем інвестиційних потоків, які стають визначальними чинниками економічного розвитку. Інвестиційна активність нерозривно пов'язана з інноваційною діяльністю, створенням глобальної інвестиційно-інноваційної мережі. Україна поки не розглядається іноземними інвесторами як потенційний кандидат на розміщення в ній великих інвестиційних або інфраструктурних проектів, що консервує відставання від успішних країн Європи, унеможливлює підвищення конкурентної спроможності вітчизняної економіки.

Виходячи із таких міркувань, основними завданнями державної інноваційної і науково-технічної політики сучасного періоду є визначення й реалізація пріоритетних напрямів розвитку інноваційної та науково-технічної сфери. Такі пріоритети зазвичай реалізуються у вигляді програм і проектів створення, освоєння та впровадження технологій, проведення фундаментальних досліджень і міжнародної співпраці.

Питання інноваційної політики займають центральне місце в економічній концепції урядів найбільших держав світу. Емпіричні дослідження показали, що 1 % вкладень в НДДКР призводить до росту продуктивності в промисловості від 0,13 % до 0,44 % [10] залежно від економічної ситуації (з точки зору впливу змін в країні на глобальні економічні показники), джерел реалізації досліджень (приватні місцеві компанії, іноземні корпорації або державний сектор). У цьому контексті особливої актуальності набувають критерії оцінки ефективності інноваційної політики.

Найбільш відомими громадськими інститутами, які займаються питаннями оцінки інноваційної політики є Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) та Світовий Банк. Методика ОЕСР заснована на згрупуванні 28 критеріїв ефективності інноваційної політики за 4-ма напрямами (кадровий потенціал, структура фінансування, міра поширення інформаційних технологій, рівень комерціалізації технологій.

Світовий Банк в якості критеріїв оцінки використовує 80 показників [11], об'єднаних за 4-ма групами (економічний режим, людський потенціал, інформаційна інфраструктура, міра поширення інновацій). Експертами вводяться нові змінні з варіаціями від 0 до 10, що відповідають кожному початковому параметру (0 – мінімальне значення, 10 – максимальне). Для кожної групи виводиться власний показник, а композитний індекс "економіки знань" (knowledge economy index) є середнє арифметичне з вищезгаданих 4-х групових параметрів.

В окремих країнах існують специфічні показники інноваційного та наукового прогресу. Найбільш відомим і поширеним вважається європейський інноваційний індекс. В його основу покладена система показників науково-технічного розвитку. Дана система – Європейське інноваційне табло (European Innovation Scoreboard), дає найбільш об'єктивну оцінку ступеня науково-технічного розвитку держав ЄС.

Водночас, в ЄІТ передбачені інші показники для найбільш різноманітних сфер, зокрема, забезпечення прав інтелектуальної власності. Це дозволяє чітко бачити вплив об'єктів інтелектуальної власності на процеси розвитку інноваційної сфери країн Євросоюзу.

Основною ціллю ЄІТ є вироблення ефективної стратегії ЄС на основі дослідження показників конкретних країн. Стратегія передбачає узгоджений поступальний розвиток Європи як цілісного утворення. Вона спрямована на інтеграцію міжнародного наукового співтовариства та інституцій з використанням найбільш різноманітних форм і методів. На підставі проведених досліджень надається практична підтримка державам, показники яких залишаються на низькому рівні. Така підтримка має форму спеціальних програм співробітництва, які фінансуються за рахунок бюджетних коштів ЄС та з різноманітних фондів, наприклад, Структурного.

Для вимірювання показника інноваційної активності найчастіше використовується індекс інноваційної активності ЮНКТАД, який включає в себе два головних параметра: інноваційну активність вимірює індекс технологічної активності; кваліфікацію вимірює індекс людського капіталу. Компоненти і змінні, складові індексу інноваційної активності ЮНКТАД наведені в табл. 1.

Табл. 1.

Компоненти індексу інноваційної активності ЮНКТАД

ІНДЕКС	КОМПОНЕНТИ	ВАГОМІСТЬ
Індекс технологічної активності	Чисельність зайнятих в НДДКР на 1 мільйон населення. Кількість виданих патентів на 1 мільйон населення Наукові публікації на 1 мільйон населення.	Всі три компоненти мають рівну вагомість
Індекс людського капіталу	Чисельність осіб, що закінчили середню школу, у % до даної вікової групи. Чисельність осіб, що здобули середню професійну освіту, у % до даної вікової групи. Чисельність осіб, що здобули вищу професійну освіту, у % до даної вікової групи	Вагоме значення – 1 Вагоме значення – 2 Вагоме значення – 3
Індекс інноваційної активності ЮНКТАД	Індекс технологічної активності. Індекс людського капіталу.	Обидва індекси мають рівну вагомість

Джерело: Розроблено автором за [12].

Всі три компоненти індексу технологічної активності мають однакову вагомість, тоді як складовим індексу людського капіталу притаманна різна вагомість, щоб відобразити велику значущість освіти, кваліфікації та вмінь вищого рівня для створення нових знань.

Враховуючи європейський досвід застосування комплексного індикатора інноваційного розвитку, запропонуємо власне бачення системи національних індикаторів інноваційної активності розвитку національної інноваційної системи (НІС) України (табл. 2.).

Табл. 2.

Вхідні та вихідні індикатори інноваційної активності НІС

ВХІДНІ	ВИХІДНІ
Індикатори створення інновацій	Індикатори інтелектуальної активності
- дипломовані фахівці в сфері науки й інженерії у віці 20–29 років (на 1000 чоловік.); - населення з післядипломною освітою у віці 25–64 років (на 100 чоловік.); - проникнення широкосмугових ліній в Інтернет (на 100 чоловік.); - участь у навчанні протягом життя у віці 25–64 років (на 100 чоловік.); - рівень середньої освіти молоді (% від населення у віці 20–24 років).	- зайнятість у високотехнологічному секторі послуг (% від зайнятих у секторі послуг і промисловості; - експорт високотехнологічних продуктів як частина всього експорту; - продажі нових продуктів для ринку (% товарообігу); - продажі нової для фірми, але не нової для ринку продукції (% товарообігу); - зайнятість у середньо- і високо-технологічному виробництві (% від зайнятих у промисловості й секторі послуг).
Індикатори створення знань	Індикатори інтелектуальної власності
- державні витрати на НДДКР (% від ВВП); - витрати бізнесу на НДДКР (% від ВВП); - частка середньо- та високотехнологічних НДДКР (% від витрат на виробничі НДДКР); - частка підприємств, що отримує державне фінансування на інновації; - частка університетських витрат на НДДКР, фінансовані бізнес-сектором.	- патенти видані Європейським патентним відомством, на 1 млн населення; - патенти видані Американським відомством патентів і торговельних марок, на 1 мільйон населення; - нові торговельні марки, на 1 млн населення; - нові промислові зразки, на 1 мільйон населення.
Індикатори інновацій у підприємництві	
- МСП, що впроваджують самостійно нові продукти або процеси (% від загального числа МСП); - інноваційні МСП, що кооперуються з іншими МСП та інститутами в останні 3 роки.(% від загального числа МСП); - інноваційні витрати (% від товарообігу); - венчурний капітал на ранніх стадіях (% від ВВП); - витрати на ІКТ (% від ВВП); - МСП, що використовують не технологічні форми інновацій0 (% від загального числа МСП).	

Джерело: розроблено автором

Для того, щоб визначені індикатори працювали, доцільним є впровадження державного статистичного спостереження передових виробничих технологій. Це дозволить:

- раціоналізувати впровадження вітчизняних науково-технічних проектів щодо технологічного вдосконалення виробництва;

- покращити вивчення та оцінку формування і застосування високоефективних технологій у вітчизняному промисловому секторі;
- вдосконалювати виробничі потужності держави;
- сприяти розвитку промисловості в інноваційному напрямі;
- сформувати банк даних найбільш сучасних промислових потужностей;
- поліпшити взаємозв'язок бізнесу із науковим та промисловим секторами;
- підвищити якість комерціалізації вітчизняної науково-дослідної діяльності;
- стимулювати трансфер технологій в нашій державі.

З метою доповнення вищевикладених підходів до структури та змісту критеріїв ефективності інноваційної політики держави, може бути використана матрична форма оцінки ефективності інноваційної політики, що припускає у якості початкових передумов розширене згрупування критеріїв за методикою ОЕСР із застосуванням додаткових чинників. При цьому базовим критерієм ефективності інноваційної політики держави є захист національних економічних інтересів. Зокрема, це:

- інтеграція вітчизняної економічної галузі в сучасний об'єднаний міжнародний науковий простір;
- створення умов для повернення науковців, які виїхали закордон, з метою компенсації втрати наукових кадрів внаслідок "відтоку мозків";
- кореляція обсягу подання українськими громадянами заявок на виробничі зразки і винаходи на території нашої держави і за її межами;
- кількість дійсних або колишніх українських громадян, які стали лауреатами Нобелівської премії та звитяжцями відомих конкурсів у галузі інноваційних розробок;
- частина національних винаходів у галузі нанотехнологій на міжнародному ринку;
- прибуткова частина державного бюджету, що формується завдяки продажу на міжнародних ринках національного інноваційного продукту;
- стан формування технологічних парків, їх вплив на зростання національної економіки.

Окрім того, з метою залучення до інноваційного процесу всіх зацікавлених груп (представників великого, середнього і малого бізнесу, державних структур, громадських організацій тощо), а також для оцінки ефективності інноваційної політики, що проводиться, її відповідність задекларованому вектору економічного розвитку країни, потрібна також розробка комплексної системи науково-інноваційного розвитку з визначенням основних критеріїв. Ці показники обумовлюються сукупністю результатів, що враховуються при аналізі, та витрат – у ході формування, розвитку і підтримки інноваційної політики.

При оцінці ефективності необхідно розрізняти макро- і мікро- рівні участі держави в інноваційній діяльності. На макрорівні держава створює економічні, правові й організаційні умови для інноваційної діяльності, на мікрорівні – діє як власник, рівноправний суб'єкт ринку. При проведенні порівняльного аналізу критеріїв успішної політики у сфері НД і ДКР необхідно враховувати наступні аспекти:

- не існує уніфікованих лінійних критеріїв оцінки наукової політики. Кожен із виділених чинників динаміки інноваційного розвитку має багатовимірні зв'язки з іншими показниками, які необхідно розглядати в контексті існуючої національної інноваційної системи (НІС) із урахуванням багатьох особливостей країни (культурних, географічних, кліматичних, геополітичних тощо);
- здатність НІС до реалізації інновацій залежить як від рівня розвитку технологій та якості робочої сили, так і від можливості здійснення інвестицій державним і приватним секторами економіки;
- витрати приватних компаній не приведуть до максимізації національної продуктивності без активної державної політики за допомогою поєднання прямих і непрямих методів регулювання економіки на фоні політичної стабільності.

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити, що основною ціллю розбудови вітчизняної інноваційної галузі є сприяння зростанню ефективності продуктивності праці, значне підвищення конкурентоздатності товарів вітчизняного виробництва як результат удосконалення технологічних потужностей української економіки. Метою також є:

- підвищення рівня інноваційної активності економіки;
- виробництво інноваційної продукції;
- застосування передових технологій;
- застосування сучасних методів організації й управління державним господарством з метою підвищення рівня добробуту населення;
- стабілізація розвитку національної економіки.

Основними завданнями державної економічної політики щодо розвитку ринку технологічних товарів мають бути такі:

У створенні конкурентоспроможного вітчизняного сектора наукових досліджень і розробок та забезпечення умов для його розширеного відтворення:

Забезпечення інноваційного напряму системи освіти шляхом:

- розвитку інноваційних систем в освітній сфері;
- впровадження європейських стандартів в процес реформування освітянської сфери;
- збереження ментальних, національних та культурних цінностей;
- стимулювання інноваційної активності вищих навчальних закладів;
- збільшення обсягу бюджетного фінансування ВНЗ.

Посилення ролі вітчизняного сектору наукових досліджень і розробок у забезпеченні інноваційного розвитку національної економіки та підвищення його результативності шляхом:

- розширення науково-технічних і наукових проектів, кінцевим продуктом яких є новітні інноваційні технології;
- включення вітчизняної наукової бази до міжнародної системи інновацій;
- налагодженню міжнародної співпраці в інноваційній і науково-технічній сферах;
- вивчення попиту на міжнародних ринках для встановлення пріоритетів у науковій, технічній та інноваційній галузях.

Налагодження тісної співпраці державного і приватного секторів у напрямку просування на міжнародні ринки вітчизняної продукції для досягнення високого рівня конкурентоздатності у галузі наукомісткого виробництва. Це відбувається шляхом:

- створення умов для проведення спільних наукових досліджень вітчизняними науковими установами, вищими навчальними закладами та підприємствами;
- державного фінансування довгострокових інвестиційних програм, спрямованих на розробку продукції у галузі високих технологій, здатної витримувати конкуренцію на світових ринках;
- налагодження інструментів інвестування виконавцями проектів, що реалізуються в рамках інноваційних, науково-технічних і наукових цільових державних програм.

Безперервне накопичення знань як результат активної взаємодії наукових академічних і галузевих організацій з вищими навчальними закладами є наслідком:

- зростання обсягів надання фондової допомоги в рамках проведення наукової діяльності державою;
- зосередження засобів на пріоритетних напрямах науково-технічної та інноваційної галузей;
- створенню умов для розвитку високотехнологічного виробництва;
- формування потужної наукової бази на ґрунті співпраці передових вищих навчальних закладів та науково-дослідних установ.

У напрямі формування інфраструктури інноваційної галузі:

Систему фінансування та кредитування конкурентноздатних інноваційних і науково-технічних проектів шляхом:

- ефективного страхування ризиків, що супроводжують реалізацію проектів у сфері інновацій;
- залучення цензурних коштів в інноваційні програми;
- формування розгалуженої системи небанківських фінансово-кредитних установ в інноваційній галузі для заснування корпоративних інвестиційних фондів;
- проведення конкурсів серед науковців і малих інноваційних підприємств, а також у сфері міжнародної співпраці на отримання державних грантів.

Формування інфраструктури інноваційної та виробничо-технологічної галузей шляхом:

- розвитку інноваційних утворень, які б допомагали становленню малого бізнесу в сфері інновацій;
- економічного сприяння формуванню нових інноваційних структур, зокрема, технополісів, технологічних і наукових парків на базі ВНЗ.

Захист і надання сприяння вітчизняному виробництву шляхом:

- підтримки просування національного продукту інноваційної галузі на міжнародних ринках;
- фінансування патентування промислових установ за кордоном;
- активізації виставкової науково-технічної й інноваційної діяльності;
- надання сприяння виставковим заходам вітчизняних підприємств високотехнологічної галузі;
- формування за межами нашої країни системи представництв національних інноваційних і науково-технічних організацій.

У напрямі підвищення ступеня інноваційної культури в суспільстві:

Культивування розуміння значущості інноваційної діяльності в суспільстві шляхом:

- залучення ЗМІ до пропаганди та впровадження інновацій;
- поширення у дитячому і молодіжному середовищі освітніх програм розвитку творчого мислення й ознайомлення з інноваційною діяльністю.

Література:

1. Ricardo D. (1817). Principles of Political Economy and Taxation. London: Penguin Books, 1971. – 205 p.
2. Смит Адам. Игра на деньги: пер. с англ., М. Вершковский (пер.). – 3-е изд. – М., Альпина Бизнес Букс, 2007. – 267 с.
3. Solow R.M. On Theories of Unemployment., American Economic Review. – 1990., № 70., pp. 1-12.
4. Шумпетер Йозеф Алоиз. Теория экономического развития; Капитализм, социализм и демократия., В.С. Автономов (пер. с нем., англ.). – М., Эксмо, 2008. – 863 с.
5. Гринев В.Ф. Инновационный менеджмент: учебное пособие. – К., МАУП, 2000. – 146 с.
6. Ілляшенко С.М. Управління інноваційним розвитком: Проблеми, концепції, методи: навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. – Суми: Університетська книга, 2003. – 278 с.
7. Шарко М. Модель формування національної інноваційної системи України., Економіка України. – 2005., № 8., С. 25-30.
8. Захарченко В.І., Корсікова Н.М., Меркулов М.М. Інноваційний менеджмент: теорія і практика в умовах трансформації економіки. Навч. посіб. – К., Центр учбової літератури, 2012. – 448 с.
9. Федулова Л., Пашута М. Розвиток національної інноваційної системи України., Економіка України. – 2005., № 4., С. 35-47.
10. Source: Guellec abd van Pottelsberghe. 2007 R&D and Productivity Growth: A Panel Data Analysis of 16 OECD Economies, STI Working Paper, OECD, cited in OECD STI 2007 Drivers.
11. European innovation scoreboard 2008 comparative analysis of innovation performance. – January 2009. – The EIS report and its Annexes, accompanying thematic papers and the indicators' database are available., Режим доступу: http://www.proinno-europe.eu
12. UNCTAD. World Investment Report 2007: Transnational Corporations and the Internationalization of R&D. – New York and Geneva: United Nations, 2008. – 328 p.

УДК: 352.075

ДОБРЕ МІСЦЕВЕ ВРЯДУВАННЯ: АДАПТАЦІЯ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ / GOOD LOCAL GOVERNANCE: ADAPTATION OF UKRAINE TO THE EUROPEAN STANDARDS

Червякова О.В., канд. держ. упр.
Харківський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, Україна
Дурас М.М.
Львівський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, Україна

Учасники конференції

В статті проаналізовано європейський шлях розвитку в напрямку забезпечення доброго місцевого та регіонального врядування на засадах міжнародних документів. Зазначено основні документи, що були ратифіковані та набрали чинності для України відповідно до міжнародного (європейського) законодавства. Проведено аналіз умов виникнення таких документів: Європейської хартії місцевого самоврядування, ***Утрехтської декларації про добре місцеве та регіональне***

врядування в неспокійний час: проблеми змін, Протоколу N 3 до Європейської рамкової конвенції *про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями стосовно об'єднань єврорегіонального співробітництва (ОЄС).*

Ключові слова: *місцеве врядування, добре місцеве врядування, самоврядування,європейський шлях розвитку.*

This article touches upon the European way of development aimed at establishing effective local and regional governance based on international instruments. Furthermore, there is the list of main documents that have been ratified and entered into force for Ukraine according to international (European) legislation. There has been conducted the analysis of conditions for development of the following documents: the European Charter of Local Self-Government, the Declaration of Utrecht on Good Local and Regional Governance in tumultuous times: problems of amendments to the Protocol № 3 to the European Outline Convention on Transfrontier Cooperation between Territorial Communities or Authorities concerning Euro-regional cooperation (ECGs).

Unfortunately today Ukraine faces very difficult political, economic and social circumstances that require immediate resolution. In this regard, the agenda of the Parliament of Ukraine comprises the issue of establishing stability in the country and the European way of development. Therefore, the article dwell on the study of European experience and its adaptation to the conditions of Ukraine as well as the determination of the concept of good governance of the country.

European way of development in Ukraine has been developing since its independence but at the same time the main European instruments were ratified by Ukraine after the adoption of the Fundamental Law of Ukraine in 1996. This year European Charter of Local Self-Government was signed, the Charter was ratified in 1997 and in 1998 it entered into force in Ukraine.

Further steps of formation and development towards establishing good local and regional governance were made in accordance with the international (European) legislation. In 2009 the European Ministers responsible for Local and Regional Governance gathered together during the 16-th session of the Conference, which took place in Utrecht in order to sign a Declaration of Utrecht on Good Local and Regional Governance in tumultuous times: problems of change. But Ukraine only ratified the Protocol № 3 to the European Outline Convention on Transfrontier Cooperation between Territorial Communities or Authorities concerning Euro-regional cooperation (ECGsss) in 2012, which came into force in 2013.

As the result of the study having been conducted in the article they concluded that international documents had the influence of globalization through development of national legislation.

Keywords: *local governance, good local government, governments, the European way of development.*

На превеликий жаль сьогодні Україна опинилась у дуже складних політичних, економічних і соціальних обставинах, що потребують негайного вирішення. У зв'язку з цим першочерговим завданням парламенту України є питання налагодження стійкості в країні та європейський шлях розвитку. Тому актуальним є дослідження європейського досвіду і адаптація його до умов України, визначення концепції доброго врядування країни. І як зазначено в Утрехтської декларації про добре місцеве та регіональне врядування в неспокійний час: проблеми змін, спільною метою – є забезпечення доброго місцевого та регіонального врядування всім громадянам.

Цілями даної статті є проаналізувати європейський шлях розвитку в напрямку забезпечення доброго місцевого та регіонального врядування на засадах міжнародних документів; зазначити основні документи, що були ратифіковані та набрали чинності для України відповідно до міжнародного (європейського) законодавства. В статті серед джерел інформації в обраному напрямі дослідження використані [1-4].

Європейський шлях розвитку в Україні відбувається з часів незалежності, але основні європейські документи були ратифіковані Україною після прийняття Верховною Радою України Основного Закону у 1996 році, тоді ж була підписала Європейська хартія місцевого самоврядування, у 1997 р. Хартія була ратифікована, а у 1998 р. - набрала чинності для України. У вказаному документі зазначається, що сторони зобов'язуються вважати для себе обов'язковими [1]: конституційну та правову основу місцевого самоврядування; концепцію місцевого самоврядування; сферу компетенції місцевого самоврядування; охорону територіальних кордонів місцевих властей;відповідні адміністративні структури і ресурси для виконання місцевими властями їхніх завдань; умови здійснення функцій на місцевому рівні; адміністративний нагляд за діяльністю місцевих властей; фінансові ресурси місцевих властей; право місцевих властей на свободу асоціації; правовий захист місцевого самоврядування.

Подальші кроки формування та розвитку в напрямку забезпечення доброго місцевого та регіонального врядування всім громадянам відбувалися відповідно до міжнародного (європейського) законодавства. Так, у 2009 році європейські міністри, відповідальні за місцеве та регіональне врядування, під час 16-ї сесії Конференції, яка відбулась в м. Утрехт зібралися для того, щоб: 1) прийняти рішення стосовно кроків та заходів, спрямованих на підвищення ефективності роботи Ради Європи у сфері місцевої та регіональної демократії; 2) вивчити вплив економічного спаду на розвиток місцевого врядування та роль центрального уряду в усуненні перешкод транскордонному співробітництву; 3) мати нагоду підписати два нові договори Ради Європи - Додатковий протокол до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах місцевого органу влади та Протокол N 3 до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями стосовно об'єднань єврорегіонального співробітництва (ОЄС) - і визначити рекомендаційні рамки регіональної демократії; 4) прийняти Утрехтський порядок денний для роботи Ради Європи на підтримку спільної мети - забезпечення доброго місцевого та регіонального врядування всім громадянам.

Відповідно до Утрехтської декларації про добре місцеве та регіональне врядування в неспокійний час: проблеми змін були зазначені наступні завдання [2]: управління впливом нинішньої фінансово-економічної кризи; боротьба з низьким рівнем демократичної участі в громадському житті на місцевому та регіональному рівнях; спрощення та зменшення вартості нинішньої системи місцевого й регіонального врядування та підвищення її ефективності; поліпшення спроможності та якості врядування місцевих та регіональних громад або властей; вивчення впливу демографічних (міграційних) тенденцій; поліпшення доступу до громадських послуг, що надаються на місцевому та регіональному рівнях; полегшення транскордонного співробітництва для місцевих і регіональних властей; боротьба з територіальною нерівністю між і в межах місцевих та регіональних властей; боротьба зі зростанням меж між сільськими та міськими районами; посилення соціальної згуртованості й протидія збільшенню політичного та релігійного радикалізму; боротьба з корупцією в місцевих та регіональних властях; боротьба зі зростаючим впливом цифрової нерівності на участь громадян; боротьба з розширенням великих конурбацій за рахунок середніх(малих) міст і сіл.

Також було погоджено мету – забезпечення доброго місцевого та регіонального врядування в державах-членах, одночасно сприяючи Раді Європи й отримуючи користь від неї та її роботи найповнішою мірою, та визначено п'ять напрямів діяльності, а саме [2]: стратегії інновацій та доброго врядування на місцевому рівні, зокрема Дванадцяти принципів доброго демократичного врядування на місцевому рівні та Європейського знака доброго врядування на місцевому рівні;підвищення компетентності місцевих і регіональних властей за допомогою Центру експертиз для реформи місцевого врядування;

програми законодавчої й політичної допомоги та співробітництва; Європейський тиждень місцевої демократії; роботи Європейського комітету з питань місцевої та регіональної демократії.

За підсумками 16-ї сесії (м. Утрехт) було прийнято такі конкретні декларації: Декларація про вплив фінансово-економічної кризи на місцеве та регіональне врядування; Декларація про дії уряду стосовно подолання перешкод транскордонному співробітництву, у тому числі Протоколу N 3 до Мадридської рамкової конвенції; Декларація про кроки та заходи посилення нашого подальшого співробітництва на додаток до доповіді: «Як підвищити ефективність роботи Ради Європи у сфері місцевої та регіональної демократії?» (доповідь Ківініємі).

Україною було лише ратифіковано Протокол N 3 до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями стосовно об'єднань єврорегіонального співробітництва (ОЄС) у 2012 році, набрання чинності для України у 2013 році, де в основній частині зазначається наступне [3]:

1. Об'єднання єврорегіонального співробітництва (ОЄС): територіальні общини або власті й інші органи можуть утворити орган транскордонного співробітництва у формі «об'єднання єврорегіонального співробітництва» (ОЄС) на території держав-членів Ради Європи, які є сторонами Протоколу, відповідно до умов, передбачених ним. Метою ОЄС є заохочення,підтримка та розвиток в інтересах населення транскордонного та між територіального співробітництва між його членами у сферах спільної компетенції та відповідно до повноважень,установлених згідно з національним законодавством відповідних держав.

2. Правосуб›єктність, право та дієздатність і застосоване законодавство: ОЄС є юридичною особою, що підпадає під дію законодавства сторони, яка є державою-членом Ради Європи й у якій знаходиться його штаб-квартира. ОЄС має найширшу правоздатність, яка надається юридичним особам відповідно до національного законодавства тієї держави. Законодавство, яке застосовується до типу корпоративного суб'єкта, обраного для ОЄС членами, обумовлюється в угоді про заснування ОЄС без обмеження положень цього Протоколу чи будь-яких інших окремих положень. ОЄС має право на власний бюджет і повноваження його виконувати. ОЄС може укладати контракти, наймати персонал, придбавати рухоме та нерухоме майно й здійснювати процесуальні дії.

3. Членство: Членами ОЄС є територіальні общини або власті, а також можуть бути відповідні заінтересовані держави-члени Ради Європи. Усі юридичні особи, які створено з конкретною метою задоволення потреб, що становлять загальний інтерес та які не займаються виробничою або комерційною діяльністю,можуть бути членами, якщо: їхня діяльність фінансується переважно державою,територіальною общиною або властями чи подібним органом, їхнє управління підлягає контролеві цими суб'єктами, або половина членів їхнього адміністративного, управлінського чи наглядового органу призначається державою, територіальною общиною або властю чи подібним органом. Фізичні особи не можуть бути членами ОЄС. Територіальні общини або власті держави, яка не є стороною Протоколу та яка має спільний кордон зі стороною, що є або стане державою, де знаходиться штаб-квартира ОЄС, можуть брати участь у створенні цього ОЄС або приєднатися до нього, якщо це дозволено угодою між цими двома державами без обмеження положень цього Протоколу. Територіальні общини або вади сторін мають більшість виборчих прав в ОЄС.

4. Заснування ОЄС: ОЄС засновується шляхом укладання письмової угоди між її членами-засновниками. Потенційні члени подають усю відповідну документацію для підтвердження того, що необхідних процедур або формальностей, передбачених національним законодавством, яке застосовується до них, дотримано. Ця документація додається до угоди. Угода визначає, на додаток до переліку членів, назву ОЄС, адресу його штаб-квартири, строк існування, мету й завдання ОЄС, а також географічну сферу її застосування. Назва ОЄС, члени якого мають обмежену відповідальність, повинна містити слово «обмежений». До укладання угоди про заснування ОЄС чи до приєднання до ОЄС територіальні общини або власті в установленому порядку інформують свої національні органи власті стосовно цього наміру чи отримують від них дозвіл. У наданні дозволу може бути відмовлено, якщо членство в ОЄС може порушити цей Протокол чи норми національного законодавства, у тому числі повноваження, а обов'язки потенційних членів або якщо членство є не виправданим з огляду на державний інтерес або державну політику відповідної сторони. У такому разі сторона повідомляє про причини відмови в наданні дозволу. У заяві, яка здається разом з документом про ратифікацію чи будь-коли в подальшому, кожна держава може відмовитися від вимоги про інформування, сповіщення чи отримання дозволу, у цілому чи для окремих категорій територіальних общин або властей, чи для окремих типів співробітництва. Угода реєструється чи опубліковується в державі, де знаходиться штаб-квартира ОЄС, а також у всіх державах, до яких належать його члени відповідно до застосовного національного законодавства. Територіальні общини або власті, які є членами ОЄС,інформують свої національні органи власті про те, що ОЄС засновано законно. Угода складається мовою (мовами) держави, де знаходиться штаб-квартира ОЄС, та мовою (мовами) члена (членів), причому всі тексти є рівносильними.

5. Статути: Статути ОЄС є складовою частиною угоди про його заснування. Статути складаються мовою (мовами) держави, де знаходиться штаб-квартира ОЄС, та мовою(мовами) члена (членів), причому всі тексти є рівносильними. Вони можуть визначати, яка мова чи мови вважається (уважаються) робочою мовою (робочими мовами). На додаток добо в'язкових положень угоди, статути містять правила стосовно членства в ОЄС, виходу з нього або його розпуску, утому числі правові наслідки, а також стосовно діяльності, органів та їхніх завдань, укомплектування персоналом,бюджетів і фінансування,відповідальності, підзвітності й прозорості ОЄС без обмеження положень цього Протоколу та відповідно до застосованого законодавства.

6. Внесення поправок до угоди й статутів: Внесення будь-якої поправки до угоди та будь-якої суттєвої поправки до статутів здійснюється за однаковими процедурами й з дотриманням форми відповідних статей. Суттєві поправки до статутів є такими, які безпосередньо чи опосередковано спричиняють унесення поправки до угоди. Більшість, яка є необхідною для прийняття будь-якої такої поправки, визначається в статутах.

7. Завдання та сфера діяльності: ОЄС виконує ті завдання, які його члени йому доручають. Ці завдання повинні відповідати компетенції членів згідно з їхнім відповідним національним законодавством, а також бути переліченими в угоді й статутах. ОЄС ухвалює рішення та забезпечує їхнє виконання стосовно та в інтересах фізичних та юридичних осіб відповідно до юрисдикції держав, до яких належать його члени. Члени вживають усіх необхідних заходів, які підпадають під їхню компетенцію,для забезпечення виконання рішень ОЄС. Завдання, поставлені перед ОЄС, неповинні стосуватися здійснення розпорядчих повноважень. ОЄС не є вповноваженим уживати заходів, які можуть зачіпати права та свободи фізичних осібчи обкладати зборами фіскального характеру. ОЄС не має права здійснювати повноваження, які здійснюють територіальні общини або власті як представники держави, до якої вони належать, за винятком випадків, коли це належним чином дозволено. Воно може здійснювати повноваження, які надають йому держави - члени ОЄС.

8. Строк існування: ОЄС засновується на обмежений або необмежений строк,який повинно бути визначено в угоді й статутах. ОЄС повинно бути ліквідовано ipso facto, коли строк, на який його було засновано,закінчився чи якщо територіальні общини або власті втрачають контроль над більшістю виборчих прав. Його також може бути ліквідовано одностайним рішенням його членів.

9. Відповідальність: ОЄС(або, якщо його активів недостатньо, його члени спільно) несе відповідальність перед третіми сторонами за свої дії, у тому числі борги будь-якого характеру, навіть якщо ті дії виходять за межі його завдань. ОЄС несе відповідальність перед своїми членами за будь-яке порушення законодавства, під яке воно може підпадати. Органи ОЄС несуть відповідальність стосовно ОЄС за будь-яке порушення законодавства, яке вони вчинили під час виконання своїх функцій. Якщо член ОЄС має лише обмежену відповідальність згідно з національним законодавством,під яке він підпадає, інші члени також можуть обмежити свою відповідальність у статутах. Держава, на території якої планується заснування штаб-квартири ОЄС, може заборонити реєстрацію або опублікування повідомлення про ОЄС, якщо один чи більше його потенційних членів мають обмежену відповідальність.

10. Вирішення спорів: У разі виникнення спору між ОЄС та його членами компетентними судами є суди держави, де знаходиться штаб-квартира ОЄС. У разі виникнення спору між ОЄС і третьою стороною компетентними судами є суди держави, де третя сторона дійсно проживає або, у разі юридичної особи, держави, де знаходиться її головний офіс або штаб-квартира за умови, що ці держави є державами-членами Ради Європи. ОЄС,територіальні общини або власті, інші відповідні суб'єкти публічного чи приватного права й треті сторони можуть укладати арбітражну угоду. Якщо резиденція, головний офіс або штаб-квартира третьої сторони не знаходиться на території держави-члена Ради Європи, ОЄС уклада є арбітражну угоду стосовно всіх видів діяльності із цією стороною. Треті сторони зберігають за собою vis-a-vis територіальних общин або властей, від імені яких ОЄС виконує окремі завдання, усі права,якими вони користувалися б, якби ті завдання не виконувалися ОЄС. У будь-якому разі права фізичних та юридичних осіб охоплюють право на звернення до всіх компетентних органів і судів, у тому числі право на доступ до послуг їхньою мовою та доступ до інформації.

11. Нагляд, адміністративна та юридична перевірка: Рішення та дії ОЄС підлягають наглядовій адміністративній та юридичній перевірці законності дій територіальних общин або властей, що вимагаються в державі, де знаходиться штаб-квартира ОЄС. ОЄС відповідає на інформаційні запити, зроблені органами влади держави, до якої належать територіальні общини або власті. Наглядові органи сторін намагаються створити засоби відповідного координування та інформування. Рішення та дії територіальних общин або властей та інших суб'єктів публічного чи приватного права підлягають наглядові й адміністративній та юридичній перевірці законності дій територіальних общин або властей та інших суб'єктів публічного права у формі,що вимагається в державах, до юрисдикції яких належать зазначені органи влади. У випадках, коли ОЄС здійснює будь-яку діяльність з порушенням норм державної політики, державної безпеки,охорони здоров'я або суспільної моралі держав, до яких належать його члени, або з порушенням державного інтересу зазначених держав, компетентний орган чи установа цих держав може заборонити цю діяльність на своїй території чи вимагати від членів, які підпадають під його (її) юрисдикцію, вийти з ОЄС, якщо останнє не припиняє відповідної діяльності. Такі заборони не є засобом довільного або прихованого обмеження співробітництва між членами. Перевірка рішення компетентного органу чи установи судовим органом є можливою. Незважаючи на порядок розпуску ОЄС відповідно до Протоколу й статутів,на запит компетентного органу із законним інтересом компетентний суд або компетентний орган сторони, де знаходиться штаб-квартира ОЄС, може вимагати ліквідації ОЄС, якщо він вважає, що дії ОЄС виходять за межі завдань,покладених на нього. Компетентний суд або орган можуть надати ОЄС час для виправлення ситуації. Якщо ОЄС не може зробити цього впродовж наданого часу, його може бути оголошено ліквідованим.

12. Фінансовий аудит: Менеджмент і виконання бюджету ОЄС підлягають фінансовому аудитові відповідно до національного законодавства сторони, де знаходиться його штаб-квартира. Ця держава невідкладно інформує інші держави, територіальні общини або власті яких є членами ОЄС, про результати аудиту й про заходи, ужиті стосовно ОЄС. Будь-яка інша держава, яка є залученою або безпосередньою участю в ОЄС, або шляхом участі її територіальних общин, властей чи інших юридичних осіб, може на своїй території та відповідно до застосовного національного законодавства здійснювати фінансовий аудит ОЄС. ОЄС та держав-членів повинно бути поінформовано заздалегідь.

У статті проаналізовано європейський шлях розвитку в напрямку забезпечення доброго місцевого та регіонального врядування на засадах міжнародних документів; зазначено основні документи, що були ратифіковані та набрали чинності для України. Все це вплинуло на формування національного законодавства, а саме: були прийняті закони України «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997 р.), «Про молодіжні та дитячі громадські організації» (1998 р.), «Про органи самоорганізації населення» (2001 р.), «Про політичні партії в Україні» (2001 р.), «Про статус депутатів місцевих рад» (2002 р.), «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» (2004 р.), «Про громадські об'єднання» (2012 р.).

Література:

1. Європейська Хартія місцевого самоврядування., Збірка договорів Ради Європи., Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_036

2. Утрехтська декларація про добре місцеве та регіональне врядування в неспокійний час: проблеми змін., Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_a16

3. Протокол N 3 до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями стосовно об'єднань єврорегіонального співробітництва (ОЄС)., Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_947

4. Верховна Рада України. – офіційний сайт., Режим доступу: http://rada.gov.ua/ru

ОРІЄНТИРИ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО РОЗВИТКУГРОМАДЯНСЬКОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДІ/ REFERENCE POINTS IN FORMATION OF THE STATE YOUTH POLICY IN RELATION TO THE CIVIC ENGAGEMENT OF YOUTH

Хохіч І.
Дніпропетровський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, Україна

Учасник конференції

Досліджено стан громадянської активності молоді в Україні в сучасних умовах. Встановлено причини, які визначають відсутність у молоді стійких мотивів участі в соціально-економічному та політичному житті країни. Визначено пріоритетні завдання щодо розвитку громадянської активності молоді в Україні.

Ключові слова: *волонтерство, державна молодіжна політика, громадянська активність, молодь, національно-патріотичне виховання*

The youth civic engagement state in Ukraine under current conditions has been examined. The causes that determine the lack of persistent motives in young people for participation in economic and political life of the country have been established. The priority tasks relating to the youth civic engagement development in Ukraine have been determined.

Keywords*: civic engagement, national patriotic education, state youth policy, volunteering, youth*

На думку відомої дослідниці і теоретика молодіжної політики Л. Сіурала, «обґрунтована молодіжна політика має формуватись не тільки на політичних устремліннях і моральних цінностях, але й на основі точної інформації про соціальний стан молодих людей у суспільстві, їх мінливі очікування, ставлення та спосіб життя [7]». Тому розгляд державної політики щодо розвитку громадянської активності молоді доцільно розпочинати з вивчення цінностей і пріоритетів української молоді в сучасних умовах.

Яким же є стан громадянської активності молоді в Україні? Відповідно до результатів д*ослідження проведеного «ГФК ЮКРЕЙН» у 2015 році на замовлення Міністерства молоді та спорту України*, 54% молодих людей за останні 12 місяців брали участь щонайменше в одній з громадських ініціатив (йшлося як про безпосередню участь, так і про фінансову підтримку). Найчастіше молодь брала участь в ініціативах, спрямованих на підтримку армії, допомогу бійцям (36%), на розвиток інфраструктури в місці проживання (19%), на допомогу переселеним особам та / або жертвам воєнних дій (16%), на допомогу дітям та дорослим у кризових ситуаціях (крім переселених осіб – 16% і 15% відповідно), на політичні акції та екологічні акції (14% та 13% відповідно) [5, с. 58].

З усіх перелічених громадських ініціатив найрідше молоді люди брали участь в ініціативах, спрямованих на боротьбу з корупцією і обговоренні законопроектів або місцевих бюджетів (по 5%), а також на боротьбу проти обмеження прав тієї чи іншої категорії населення (4%). 88% респондентів зазначили щонайменше одну з громадських ініціатив, в яких вони участі не брали, але були б зацікавлені взяти. Серед ініціатив, в яких потенційно зацікавлені більшість молодих людей:

- допомога дітям у кризових ситуаціях;
- дії на захист прав чи інтересів, що безпосередньо стосуються представників молоді чи їхніх родин, друзів (наприклад, проти нелегального будівництва);
- дії, спрямовані на розвиток інфраструктури в місці проживання;
- дії, спрямовані на боротьбу з корупцією.

Ще одним індикатором громадянської активності молоді є участь у діяльності громадських об'єднань і рухів. 38,7% опитаних брали участь в діяльності організацій громадянського суспільства впродовж останніх 12 місяців, зокрема, 13,7% брали участь у діяльності волонтерських ініціатив, 11,7% – у діяльності благодійних або гуманітарних організацій, 9,7% у діяльності спортивних [5, с. 61]. Понад третину опитаних – 35% представників української молоді не знають про існування в Україні молодіжних громадських організацій та їх діяльність. Ще 34% опитаних знають тільки про те, що такі організації існують. 21% знають про діяльність молодіжних організацій із засобів масової інформації, але не відвідують відповідних заходів. 7% представників української молоді іноді відвідують заходи молодіжних організацій і 2% є членами таких організацій. Основною причиною того, що молодь України не входить до складу молодіжних громадських організацій, є брак вільного часу для громадської діяльності. На цю причину вказали 41% опитаних. Ще близько третини опитаних – 30% - не мають інформації про організації, членом яких можна стати. 24% не бажають, щоб їх використали непорядні політичні лідери.

До 2014 року волонтерство в Україні не було особливо популярним серед молоді й населення загалом. Добровільну допомогу різним категоріям осіб надавали до 15% населення. Молодіжна волонтерська робота традиційно стосувалася таких напрямів діяльності [3]:

- соціально-реабілітаційна робота, попередження і подолання негативних явищ у молодіжному середовищі;
- соціальна опіка і соціальний захист соціально незахищених груп молоді;
- соціальний розвиток молоді та її інтеграція в суспільство, у т.ч: формування інтересів, потреб, цінностей та пріоритетів життя молодих людей; сприяння самовихованню, самовизначенню та самовдосконаленню особистості; розвиток та підтримка творчого потенціалу талановитої молоді; формування світогляду молодої людини засобами соціальної реклами.

У 2015 році 36 % молоді відповіли, що займалися волонтерською діяльністю будь-коли в житті, а 22 % займалися волонтерством протягом останніх 12 місяців, 14% не займалися протягом останніх 12 місяців, але раніше займалися. Найпоширеніші сфери волонтерської активності – збір коштів для учасників АТО, участь в прибиранні та впорядкуванні території, допомога нужденним [5, с. 64]. Потенційно 26% представників української молоді долучились би до волонтерської діяльності з озеленення свого міста/села, 24% до допомоги нужденним, сиротам та інвалідам, по 23% до збору коштів для учасників АТО та прибирання і упорядкування територій. Найменша кількість молодих людей – 7% – долучились би до волонтерської діяльності в акціях протесту.

За даними аналітичної доповіді Національного інституту стратегічних досліджень «Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики» (2015 р.), зростання активності волонтерського руху було зумовлено двома основними факторами: внутрішньополітичною кризою, що призвела до розбалансування системи державного управління, дефіциту якісних управлінських рішень, браку ресурсних можливостей, та зовнішньою агресією, яка поглибила дисбаланс між здатністю держави ефективно виконувати свої функції та забезпеченням основних потреб громадян [1].

Відповідаючи на питання, що заважає брати більш активну участь у громадській діяльності, 33% опитаних представників молоді зауважили, що вони багато працюють і, відтак, їм не вистачає часу [5, с. 63]. По 20% опитаних зазначили, що не вірять, що їхня участь може щось змінити або, що там, де вони живуть немає організацій, яким би вони довіряли або немає акцій, які б вони підтримували. 7% зазначили, що їм нічого не заважає займатись громадською діяльності.

Дослідження 2015 року продемонструвало зростання рівня участі молоді в політичних акціях (мітинги, демонстрації, протести, інші публічні акції, бойкоти товарів та послуг з політичних мотивів). Хоча політична активність молоді була дещо нижчою порівняно з діями соціального спрямування, проте й такий рівень у 2-3 рази вищий проти попередніх років: 13,85% молодих людей віком 14–35 років брали участь у політичних акціях упродовж останнього року[6]. На сьогодні загалом близько третини української молоді віком 18–29 років висловлює готовність взяти участь у вуличних акціях протесту (сума відповідей «Так, якщо їх організують» – 12,5% і «Так, готовий» – 19,7%), що помітно більше, ніж у решті вікових категорій.

Викликає занепокоєння також те, що більшість молодих людей не знають, як вони мають діяти, коли виникає потреба у вирішенні важливих соціальних проблем: за даними моніторингу УІСД/ЦСМ, понад три чверті (78%) молоді не знають, як треба діяти, щоб впливати на вирішення гострих питань у своєму населеному пункті, 84% – як впливати на діяльність місцевих органів влади, а 93% – як можна впливати на вирішення питань формування державної політики [4].

В результаті аналізу емпіричних даних І. Голіною встановлено, що «молодь з високим рівнем громадянської активності демонструє високий рівень обізнаності у сфері суспільно-політичних відносин, налаштована на діяльність у цій сфері, вона зорієнтована на власний політичний вибір, аналіз суспільно-політичної інформації і участь у суспільно-політичних та громадських акціях. Ця активність є відносно незалежною від зовнішніх впливів політичних сил. Така особистість є відповідальною за власні вчинки, за своє теперішнє і майбутнє життя, має відкриту часову перспективу; схильна сприймати світ загалом позитивно, яскраво виражений інтернальний локус контролю [2]».

Таким чином, аналізуючи рівень громадянської активності молоді, ми можемо констатувати, що переважна більшість молодих людей не залучена до громадянської активності, не бачить у ній потреби і не бере участі в жодних її проявах. Проте в дослідженні факторів та умов формування громадської активності в сучасній Україні слід виділити низку чинників, що перешкоджають залученню молоді до вирішення важливих суспільних проблем. До них, на наш погляд, належать: брак довіри, невпевненість у своїх силах, відсутність необхідних навичок, культури громадянської участі та досвіду, обмаль ресурсів (часу, коштів, навичок) та відсутність єдиної ідентифікації. Головною ж проблемою залишається недовіра молоді до політико-правових інститутів, що робить можливим конфлікт між молоддю та існуючим соціальний устроєм.

Чому молоді люди в недостатній мірі використовують можливості для реалізації своєї громадянської активності? Причиною тому, в першу чергу, з нашої точки зору, є недостатня інформованість молоді про можливості реалізації її потреб в участі в суспільному житті країни.

Громадянська активність один з найважливіших показників політичної соціалізації молоді. Однак на сучасному етапі серед молоді відсутнє усвідомлення, що вона якось може вплинути на ситуацію в країні. Як показують дослідження, молодь сьогодні не бачить себе в політиці навіть на місцевому рівні, не кажучи про національні масштаби. На нашу думку до головних причин, які визначають відсутність у молоді стійких і серйозних мотивів участі в соціально-економічному та політичному житті країни, належать:

1. Слабкість інститутів громадянського суспільства, яка не дозволяє в повній мірі молоді політично самореалізуватися.
2. Відсутність у сучасної молоді досвіду проживання в тоталітарній державі. Молоді люди не відчували на собі заборони і обмеження, характерні для даного політичного режиму і тому в повній мірі не можуть оцінити переваги свободи і демократії.
3. Формування громадянської активності, власної позиції багато в чому залежить від традицій, що склалися в сім'ї, суспільстві, державі. Криза інститутів соціалізації (сім'я, школа, система вищої освіти) породжує проблему молодіжного нонконформізму. Молодь сьогодні не в повній мірі усвідомлює, що право голосувати це громадянський обов'язок кожної людини, і, отримуючи це право, не знає, що з цим правом робити.

В ході здійсненого автором експертного опитування працівників органів публічної влади, та лідерів молодіжних громадських організацій м. Києва, Дніпропетровської, Львівської, Одеської та Харківської областей абсолютна більшість респондентів визнала першочерговим для розвитку громадянської активності створення дієвої системи інформування молоді (табл. 1).

Табл. 1.

Оцінка респондентами пріоритетних завдань щодо розвитку громадянської активності молоді в Україні, %

		Представники органів публічної влади	Представники молодіжних громадських організацій
1	Активізація громадянської освіти молоді та освіти з прав людини	33	45
2	Активізація національно-патріотичного виховання молоді	52	37
3	Забезпечення участі молоді у формуванні і реалізації державної молодіжної політики	40	42
4	Залучення молоді до реформи місцевого самоврядування	44	53
5	Перепідготовка і підвищення кваліфікації кадрів, які працюють з молоддю	23	18
6	Підтримка молодіжного громадського руху	54	39
7	Розвиток системи інформування молоді	61	56
8	Удосконалення нормативно-правової бази державної молодіжної політики	12	21

Наступними за пріоритетністю представники органів влади вважають наступні завдання: підтримка молодіжного громадського руху (54%), активізація національно-патріотичного виховання молоді (52%) та залучення молоді до реформи місцевого самоврядування (44%).

В той же час, представники молодіжних громадських організацій вважають більш нагальними завдання щодо залучення молоді до реформи місцевого самоврядування (53%), активізації громадянської освіти молоді та освіти з прав людини (45%) та забезпечення участі молоді у формуванні і реалізації державної молодіжної політики (42%).

Отримані результати можуть стати певними орієнтирами для формування державної молодіжної політики в Україні.

Підсумовуючи зазначимо, що позитивній зміні ситуації значно допомогла б чітка державна політика, яка ставить на чільне місце цінність громадянської активності молоді та необхідність її розвитку.

Література:

1. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики : аналіт. доп. – К., НІСД, 2015. – 36 с.
2. Голіна І. Психологічні особливості типів реалізації надії як чинника громадянської активності молоді., І. Голіна. Донецький інститут ринку та соціальної політики., Режим доступу: www.ispp.org.ua/files/1285795263.docx– Назва з екрана.
3. Молодіжне лідерство і волонтерство в Україні [Електронний ресурс]., Режим доступу: http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=73474&print=Y
4. Молодь та молодіжна політика в Україні: соціально-демографічні аспекти., За ред. Е.М. Лібанової. - К., Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2010. - 248 с.]
5. Молодь України – 2015., ІП «ГФК ЮКРЕЙН. – К. : Міністерство молоді і спорту України, 2015. – 88 с.
6. Національно-патріотичне виховання – державний пріоритет національної безпеки. Щорічна доповідь Президенту

України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2014 року)., Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики; [редкол.: Жданов І. О., гол. ред. колег., Бєляєва І. І., Митрофанський С.В. та ін.]. – К., 2015. – 200 с.

7. Siurala L.Europeanframeworkofyouthpolicy., L. Siurala [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://youth-partnership-eu.coe.int/youth-partnership/documents/EKCYP/Youth_Policy/docs/YP_strategies/Policy/COE_european_framework_4YP_EN.pdf – Назва з екрана.

АДМІНІСТРАТИВНО-КРАЄЗНАВЧІ АСПЕКТИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ / ADMINISTRATIVE AND LOCAL HISTORY ASPECTS OF PUBLIC ADMINISTRATION

І. Козюра, д-р наук з держ. упр., проф.
Полтавський університет економіки і торгівлі, Україна

Учасник конференції

The paper deals with the issues of supporting for public administration and local government improvement in Ukraine, in particular the formation of managerial potential at local level. The best foreign and domestic experience of local democracy, civic education, leadership, local history, interrelation of local history and local government are considered. The author proposed new research direction - administrative local history (studies)- according to interdisciplinary research approach to regional and local studies concerning the evolution of administrative systems in regions/local communities and their heads activities.

Keywords: *public administration, local government, regional studies, local history, managerial potential, administrative local studies.*

Питання впровадження економічних, соціальних та політичних перетворень в Україні, враховуючи зарубіжний досвід, потрібно розглядати саме в контексті державно-управлінських реформ та європейської інтеграції. Ефективна реалізація цього курсу вимагає від органів влади усіх рівнів таких узгоджених заходів: здійснення суттєвих інституційних змін; реформування принципів та методів роботи, в тому числі в галузі підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів; забезпечення фінансово-економічних можливостей стимулювання розвитку місцевого самоврядування [1].

Для реалізації викладених у концептуальних документах з децентралізації державної влади, реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні пріоритетних завдань також необхідно: впровадити в Україні демократичне врядування, побудоване на поєднанні децентралізації та участі громадськості, забезпечити активну державну підтримку так званої "партисипативної демократії" як вищої серед різних форм демократії, коли громадяни беруть участь у процесі розроблення й прийняття управлінських рішень та контролі за їх реалізацією на місцевому рівні; формування кадрового корпусу місцевого самоврядування на засадах професійності і високої компетентності [2].

У справі зміцнення та розвитку місцевого самоврядування в Україні вирішального значення набуває проблема формування лідерського потенціалу та підготовки фахівців місцевого самоврядування.

У сучасних умовах, за всієї важливості управління матеріально-фінансовими ресурсами, на перше місце виходить управління людськими ресурсами. Зарубіжні дослідники з менеджменту зазначили про настання нового часу – "часу лідерів". У зв'язку з цим зростає актуальність розроблення сучасних систем добору й висунення кадрів, ефективної їх підготовки, безперервного підвищення кваліфікації.

Важливу роль у навчанні кадрів місцевого самоврядування мають відігравати сучасні інформаційні та комунікаційні технології. Їх впровадження в освітню систему України та формування єдиного інформаційного простору є пріоритетними напрямами сучасної державної політики. Досвід відкритих університетів, дистанційного навчання та безперервної освіти варто перенести і на підготовку менеджерів, фахівців місцевого самоврядування [3].

Необхідною складовою стратегічних напрямів глобальної інтеграції України є розвиток молодіжного кадрового управлінського потенціалу на державній службі та службі в органах місцевого самоврядування. Приклади формування кадрового потенціалу спонукають до:

- запровадження в ряді вищих навчальних закладів України нових освітніх спеціальностей і спеціалізацій, спрямованих на підготовку посадових осіб органів місцевого самоврядування, які б відповідали функціям та посадам органів місцевого самоврядування освітніх рівнів у галузі публічного управління й адміністрування;

- створення, з метою пошуку молодих лідерів, кадрового резерву працівників органів місцевого самоврядування, залучення місцевих рад України до розробки і впровадження власних програм навчання молоді з питань місцевого самоврядування й організації стажування безпосередньо в органах місцевої влади [4].

Відповідно до Європейської хартії місцевого самоврядування, освітня політика має бути націлена на зміцнення та вдосконалення демократичних засад місцевого самоврядування; особливе місце в освітній діяльності муніципального руху має посісти просвітницька діяльність серед населення, насамперед школярів та молоді [5], на користь становлення самоврядних територіальних громад.

З цієї точки зору винятково важливим і корисним є досвід вирішення питання громадянської освіти молоді в Канаді та США, що переконує в доцільності розроблення і запровадження до навчальних планів загальноосвітніх шкіл та вищих навчальних закладів України базових навчальних курсів з основ місцевого самоврядування [4].

Так, одним із найефективніших і найдієвіших засобів формування лідерської компетентності та патріотичного виховання молоді є історичне краєзнавство. Виходячи з власного багаторічного досвіду розвитку місцевого самоврядування й історичного краєзнавства на Полтавщині, вважаємо за доцільне впровадити у вищих навчальних закладах навчальний курс з краєзнавства (наприклад, у Лубенському лісотехнічному коледжі курс "Історія рідного краю" успішно викладається з 1993 р., згодом запроваджено викладання основ місцевого самоврядування).

Науковцям, педагогічним колективам вищих навчальних закладів регіону пропонується: активно включитися в розробку краєзнавчих програм, навчально-методичної літератури; у створення історії навчальних закладів, відродження і переоформлення експозицій музеїв навчальних закладів, світлиць, куточків народознавства; залучити студентську молодь до створення нової редакції «Історії міст і сіл України», розробки туристичних маршрутів по рідному, багатому на унікальні історичні пам'ятки Полтавському краєві; проведення конкурсів-оглядів студентських наукових робіт тощо.

Демократичність краєзнавчої справи за своєю суттю, творчий характер діяльності та вроджене прагнення українців дістатися свого коріння обумовлюють оптимізм щодо успішного розвитку краєзнавчого руху в навчальних закладах регіону.

Значне зростання в останні роки кількості досліджень на краєзнавчу тематику, посилення роботи з підготовки і видання нарисів історії окремих населених пунктів та регіонів, підприємств, організацій, галузей, проблематики взаємодії історичної науки та державного управління [6; 7] стало підґрунтям виокремлення і формування нового, запропонованого автором напряму досліджень – адміністративного краєзнавства. Насамперед йдеться про належне теоретичне обґрунтування і розкриття в рамках міждисциплінарного дослідницького підходу адміністративно-краєзнавчого аспекту регіонально-місцевих досліджень щодо розвитку системи управління регіоном/територіальною громадою та їх очільників, територіальних управлінських впливів.

Література:

1. Інституційний розвиток місцевого самоврядування в Україні в умовах державно-управлінських реформ: монографія., кол. авт.: І.В. Козюра (кер.), Ю.Г. Іванченко, А.О. Краснейчук, О.М. Руденко та ін. – Лубни., Інтер Парк, 2013. – 180 с.
2. Місцеве самоврядування в Україні: сучасний стан та основні напрями модернізації: наук. доп.; за заг. ред. Ю.В. Ковбасюка. – К., НАДУ, 2014. – 128 с.
3. Нестуля О.О. Основи лідерства. Тренінг лідерських якостей та практичних навичок менеджера: навч. посібник., О.О. Нестуля, С.І. Нестуля, В.В. Карманенко. – К., Знання, 2013. - 287 с.
4. Козюра И.В. Развитие кадрового потенциала местного самоуправления: зарубежный опит., И.В. Козюра., Современный научный вестник. – 2013., № 14 (153)., Серия: Эконом. науки. гос. управление., С. 82-91.
5. Клепко С.Ф. Формування лідерської компетентності в школі: навч. посібник–довідник.,С.Ф. Клепко, Л.В. Литвинюк. – Полтава., ПОІППО, 2012 . – 270 с.
6. Полтавщина: влада на історичних паралелях [Полтавська обласна державна адміністрація, Державний архів Полтавської області, Полтавський краєзнавчий музей]. – Полтава: АСМІ, 2005. – 392 с.
7. Історик і влада: монографія., відп. ред. В. Смолій. - К., Інститут історії України НАН України, 2016. – 543 с.

JEL: H11, O19

ВПЛИВ МІЖНАРОДНОЇ ТЕХНІЧНОЇ ДОПОМОГИ НА ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЮ ДЕРЖАВНОЇ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ / INFLUENCE OF INTERNATIONAL TECHNICAL ASSISTANCE ON FORMATION AND IMPLEMENTATION OF THE STATE YOUTH POLICY IN UKRAINE

Кулініч О., канд. наук з держ. упр.
Харківський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, Україна

Учасник конференції

Досліджено найбільш ґрунтовні програми і проекти міжнародної технічної допомоги в галузі роботи з молоддю, які реалізовувалися в Україні за роки незалежності. Визначено їх вплив на формування державної молодіжної політики в Україні на національному, регіональному і місцевому рівнях.

Ключові слова: *державна молодіжна політика, донори, міжнародна технічна допомога, неурядові організації.*

Investigated the most fundamental programs and technical assistance projects in the sphere of youth which were implemented in Ukraine during independence. Determined their impact on the state youth policy in Ukraine at national, regional and local levels.

Keywords: *donors, government's youth politic, international technical assistance, non-governmental organizations*

Розширення співпраці з міжнародними організаціями донорами активізувало дискусії у науковому та громадсько-політичному середовищах щодо ролі міжнародної технічної допомоги у забезпеченні сталого суспільного розвитку в Україні.

Зазначимо, що при визначенні поняття «міжнародна технічна допомога» ми будемо спиратись на Постанову Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2002 року № 153 «Про створення єдиної системи залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги», яка визначає її, як «фінансові та інші ресурси і послуги, що відповідно до міжнародних договорів України надаються донорами на безоплатній та безповоротній основі з метою підтримки України [6]».

Підкреслимо, що міжнародна технічна допомога, яка надходить до України, може втілюватися у таких формах:

- консультації експертів, у тому числі іноземних;
- стипендії, фінансування витрат на навчання та підвищення кваліфікації фахівців;
- гранти (безповоротна фінансова допомога);
- проведення досліджень;
- права інтелектуальної власності та технології;
- будь-яке майно (товари, обладнання тощо), необхідне для забезпечення виконання завдань проектів (програм), яке ввозиться або можна придбати в Україні;
- інші роботи і послуги [2].

У Стратегії залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги і співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями на 2013-2016 роки» зазначається, що «надання донорами міжнародної технічної допомоги на безоплатній та безповоротній основі сприяє економічному та соціальному розвитку в різних сферах життєдіяльності держави та суспільства [7]». Втім, існує потреба у вивченні впливу міжнародної технічної допомоги на формування і реалізацію державної політики в окремих галузях, таких, наприклад, як молодіжна сфера.

На перший погляд державна молодіжна політика залишається поза увагою зарубіжних донорів, що підтверджується статистикою надання міжнародної технічної допомоги, наведеною на сайті Міністерстві економічного розвитку і торгівлі України [9].

У переліку діючих проектів міжнародної технічної допомоги, що реалізуються в Україні та пройшли державну реєстрацію (перереєстрацію) у Міністерстві економічного розвитку і торгівлі України станом на 01.07.2016 року лише три проекти мають безпосереднє відношення до роботи з молоддю [9], а саме:

- «Програма обміну майбутніх лідерів (FLEX)», яка реалізується з 2008 по 2016 роки за підтримки уряду США через Державний департамент США (загальний бюджет 11 685 588 доларів США);

- Проект «Протидія торгівлі дітьми та молоддю в Україні», який реалізується з 2014 по 2020 роки за підтримки уряду Канади через Міністерство закордонних справ, торгівлі та розвитку Канади (загальний бюджет 8 000 000 канадських доларів);
- Програма «Молодіжний розвиток», яка реалізується з квітня 2013 по жовтень 2018 року за підтримки уряду США через Державний департамент США (із розрахунку середніх витрат на 1 добровольця 34 800 долари США);
- Проект «Зміцнення національної спроможності для ефективної відповіді на епідемію ВІЛ/СНІД України», який реалізується з 2012 по 2016 роки спільно з Програмою Розвитку Організації Об'єднаних Націй (загальний бюджет – 4 316 275 доларів США).

При цьому, Міністерство молоді і спорту України є бенефіціаром лише двох останніх проектів.

Проте слід зазначити, що порівняння зазначеного вище переліку і щорічних звітів деяких міжнародних донорів (наприклад, Міжнародного фонду «Відродження» [4]) свідчить, що Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, як координатор роботи щодо залучення та моніторингу використання міжнародної технічної допомоги володіє інформацією про проекти, реципієнтами, або бенефіціарами яких, є органи публічної влади, в той час, як значна частина проектів неурядових організацій, підтриманих міжнародними донорами (у тому числі, і в галузі молодіжної політики) не знаходить свого відображення в офіціальній статистиці Міністерства.

Крім того, державна молодіжна політика в Україні відчуває вплив не тільки міжнародних проектів і програм, які безпосередньо стосуються роботи з молоддю. В рамках таких напрямів надання міжнародної технічної допомоги, яку досконалення регуляторної політики, розвиток підприємництва та конкуренції на внутрішньому ринку;охорона здоров'я та соціальний захист населення;розвиток освіти, науки, культури та туризму;модернізація муніципальної інфраструктури та транспорту;забезпечення верховенства права, боротьба з корупцією;розвиток громадянського суспільства;підтримка місцевого самоврядування, регіональний розвиток тощо, підвищується інституціональна спроможність, як органів публічної влади, відповідальних за роботу з молоддю, так і молодіжних громадських організацій; удосконалюється законодавство; впроваджуються міжнародні стандарти надання адміністративних і соціальних послуг; постачається сучасне обладнання, яким може користуватись молодь; стимулюється вирішення проблем трудової зайнятості молоді та ін.

Крім того молодіжна проблематика на певний час входила,нарівні з іншими темами,до пріоритетних напрямків підтримки з боку таких донорів, як Програма Посольства Королівства Нідерландів (MATRA-KAP), Фонд сприяння демократії Посольства США, «Мережа громадянської дії в Україні» (UCAN), Організація з безпеки і співробітництва в Європі (OSCE).

Але в контексті нашого дослідження найбільший інтерес викликають міжнародні проекти і програми, спрямовані на вдосконалення молодіжної сфери в Україні. Серед донорських організацій, які підтримували подібні проекти, слід відзначити Програму розвитку Організації Об'єднаних Націй, Дитячий фонд «ЮНІСЕФ», Європейський Союз, Раду Європи, Канадську агенцію міжнародного розвитку (CIDA) тощо. Розглянемо вплив даних проектів на формування і реалізацію державної молодіжної політики дещо докладніше.

Першою донорською організацією, яка внесла суттєвий внесок у формування і реалізацію молодіжної політики в Україні був Міжнародний фонд «Відродження», що входить до створеної Дж. Соросом мережі Фундацій Відкритого Суспільства.

Починаючи з 1991 року Міжнародний фонд «Відродження» фінансово й організаційно підтримує значущі громадські ініціативи в Україні. Фінансова підтримка надається на конкурсній основі в рамках програм, перелік та пріоритети яких затверджуються Правлінням Фонду. З 1995 по 1997 роки в рамках програми «Молодь» було надано понад 120 грантів неурядовим організаціям з усіх регіонів України на загальну суму понад 720 тисяч доларів США.

Головним результатом реалізації даної програми стало інституційне та фінансове зміцнення значної кількості молодіжних організацій та інших громадських об'єднань, які працювали з молоддю, в умовах, коли система органів влади, відповідальних за роботу з молоддю в Україні тільки формувалась.

У 2009 році Міжнародний фонд "Відродження" знов сфокусувався на молодіжній проблематиці започаткувавши Антикризову гуманітарну програму заради збереження культурного та людського потенціалу держави та допомоги вразливим групам населення, що постраждали від наслідків фінансово-економічної кризи (безробітнім, дітям та молоді, багатодітним сім'ям, неповним сім'ям, інвалідам, самотнім малозабезпеченим пенсіонерам, іншим групам населення, які потребують соціальної допомоги).

Для зменшення негативного впливу світової фінансової кризи на ринок праці в рамках цієї програми у 2010 році відбувся конкурс «Підтримка молодіжних центрів праці та центрів працевлаштування студентів» (загальний бюджет конкурсу склав 800 тисяч гривень). Було підтримано 24 ініціативи, які сприяли розширенню спектру послуг молодіжних центрів праці, розробці навчальних програм з питань започаткування власної справи, з здійсненню аналітичних досліджень, підготовці посібників та навчальних матеріалів з працевлаштування та планування кар'єри [8]. Даний конкурс суттєво активізував роботу щодо вирішення проблем трудової зайнятості молоді.

Ще одним прикладом, впливу міжнародної технічної допомоги на формування окремого напрямку державної молодіжної політики є дві фази українсько-канадського проекту «Молодь за здоров'я», який були реалізовувався в 1998–2005 роках. Даний проект фінансувався Канадською агенцією міжнародного розвитку (CIDA). До його реалізації були залучені сім українських міністерств, низка державних та місцевих органів влади, науково-дослідних інститутів, служб охорони здоров'я, освіти, соціальних служб для молоді, а також недержавних організацій. Розробка та впровадження багатьох складових проекту здійснювалися із залученням молоді.

Довготермінова мета проекту була наступною: сприяти розробці стабільної національної стратегії охорони здоров'я в Україні шляхом сприяння розробці і впровадженню державної політики щодо здоров'я і програм формування здорового способу життя молоді. Головним завданням проекту було розробити багаторівневу, міжсекторну, адаптивну модель формування здорового способу життя молоді. Місцем розробки й апробації моделі було обрано місто Київ, а серед ключових елементів Фази-1 проекту були:

- вивчення стану системи охорони здоров'я дітей та молоді в Україні;
- вивчення політики, спрямованої на формування здорового способу життя, як в Україні, так і в інших країнах;
- вивчення впливів засобів масової інформації;
- формування спеціальних навчальних програм із охорони здоров'я для дітей та молоді;
- підготовка підручників, навчальних посібників для освітян, учнів та їх батьків;
- створення ресурсного центру в Києві.
- публікації рекламно-пропагандистських та просвітніх матеріалів.

Під час другої фази проекту передбачалося перенесення розробленої моделі в регіони, створення Українського центру формування здорового способу життя молоді, формування відповідних обласних та місцевих дорадчих комітетів, а також розробка загальнодержавної програми формування здорового способу життя молоді [10].

Глобальна мережа Організації Об'єднаних Націй в галузі розвитку Програма Розвитку ООН та Міністерство України у справах молоді та спорту взяли на себе зобов`язання співпрацювати в рамках створення дієвих механізмів для забезпечення участі молоді у процесах прийняття рішень; забезпечення соціальної безпеки молодих людей (пропаганда здорового способу життя, запобігання торгівлі людьми, формування лідерських навичок у молоді тощо); та сприяння економічній безпеці молоді (сприяння молодіжному підприємництву, створення ефективних механізмів для працевлаштування молоді, підтримка молодіжних підприємницьких ініціатив тощо).

Першою комплексною програмою, спрямованою на створення безпечного середовища для молоді України, що спільно реалізовувалась українським урядом та Представництвом ООН в Україні стала програма «Створення безпечного середовища для молоді України» (2002-2006), яка мала на меті розробку та запровадження дієвих механізмів забезпечення соціального та економічного захисту молоді України, а також розширення можливостей для самореалізації молодих людей в професійному та особистісному житті, підвищення якості життя молоді в цілому.

За підтримки Програми розвитку ООН з 2002 по 2006 рік щорічно проводились Всеукраїнські молодіжні Саміти ООН «Цілі розвитку тисячоліття», результатом роботи яких стали розроблені молоддю конкретні рекомендації щодо вдосконалення молодіжної політики в Україні та підвищення ролі молоді в її реалізації на всіх рівнях. Слід відзначити внесок Програми Розвитку в роботу над проектом Національної доктрини молодіжної політики в Україні.

У рамках проекту «Створення безпечного середовища для молоді в Україні» Центром соціальних ініціатив Інституту соціології Національної академії наук України було проведено Загальнонаціональне опитування громадської думки «Становище молоді в Україні», 150 державних службовців з усіх областей України пройшли спеціалізований тренінг щодо того, як впроваджувати найкращі міжнародні практики у здійсненні молодіжної політики, 120 студентів та 45 університетських управлінців були навчені як започаткувати та впроваджувати ефективні механізми самоврядування серед студентів вищих навчальних закладів [4].

Програма розвитку ООН також надала технічну допомогу у розбудові мережі установ для підтримки молоді – 24 спеціалізованих молодіжних центрів, які забезпечували надання актуальних для молоді послуг в їх місцевих громадах.

Серед інших успішних практик реалізації централізованих молодіжних проектів Програми Розвитку ООН в Україні слід виділити проект «Соціальна інтеграція та розвиток громадянської відповідальності молоді в Україні», який реалізувався у 2008-2011 роки спільно з Державною службою молоді та спорту України за участі інших органів виконавчої влади, бізнес-структур і неурядових організацій. Проект було спрямовано на розвиток потенціалу молодіжних центрів, молодіжних громадських організацій, а також університетів і шкіл. Завдяки інноваційним підходам юнаки і дівчата отримали відповідні знання та сформували навички, необхідні для активного включення у соціальні процеси. Проект реалізовувався у тих регіонах України, де за підтримки Програми Розвитку ООН в Україні вже було створено молодіжні центри.

Результатом діяльності даного проекту стали практичні матеріали та технологи для імплементації у державну молодіжну політику апробованого механізму активізації громадянської активності молоді на місцевому рівні через систему спів управління та забезпечення доступу молоді до процесів прийняття рішень [11].

Серед інших успішних практик реалізації централізованих молодіжних проектів Програми розвитку ООН в Україні та за участі органів державної влади України можна виділити Проект «Врядування з питань ВІЛ/СНІД», що з 2012 р. було змінено на «Зміцнення національної спроможності для ефективної відповіді на епідемію ВІЛ/СНІД в Україні».

Проект доповнює діяльність інших міжнародних донорів і сприяє реалізації в Україні Об'єднаної програми ООН з ВІЛ/СНІДу на 2012 - 2016 роки. та зміцнює можливості держави та установ громадянського суспільства щодо ефективного планування, реалізації, моніторингу й оцінки національних і субнаціональних багато секторних стратегій і планів дій у сфері ВІЛ/СНІДу, а також щодо заохочення здорового способу життя з особливим фокусом на молодь; сприяє попередженню та зменшенню ризику враження ВІЛ/СНІДу серед молоді з особливими потребами, молоді, яка веде ризикований спосіб життя тощо.

Одним із основних фокусів даного проекту є спрямованість на залучення молоді до суспільно-політичного життя і розвиток потенціалу державних службовців та зміцнення спроможності державно-управлінського сектору роботи з молоддю в цілому. Зокрема, з цією метою за підтримки Програми Розвитку ООН у 2013 році Державним інститутом сімейної та молодіжної політики була розроблена та ефективно втілюється по теперішній день навчальна програма «Молодіжний працівник» [5]. Впровадження цієї програми в Україні надає можливість підвищити професійний рівень представників державних службовців та громадських об'єднань, які працюють з молоддю, що сприяє збільшенню кількості молоді, яка бере участь у формуванні молодіжної політики, та посилює на загальнодержавному рівні та регіональному рівнях взаємодію державних та молодіжних громадських інституцій щодо соціального становлення молоді.

Слід відзначити діяльність Дитячого фонду ООН «ЮНІСЕФ» в Україні, який докладає чималих зусиль для розширення прав і можливостей молодих людей та їх залучення до прийняття рішень на рівні громади. Україна стала першою європейською країною, в якій «ЮНІСЕФ» приступив до реалізації глобального проекту для молоді «U-Report», що передбачає опитування думки молоді з різних питань через SMS і Twitter [12].

Крім того Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) спільно з Німецьким товариством з міжнародного співробітництва (GIZ) підтримав проведення у 2016 році низки круглих столів у Краматорську, Харкові, Дніпропетровську, Одесі, Львові та Києві з метою обговорення положень законопроекту «Про молодь» за участі кола експертів, активної молоді та представників інститутів громадянського суспільства, що працюють з молоддю.

На окрему увагу заслуговує діяльність Ради Європи у сфері молодіжної політики, що зосереджується, з одного боку, на підвищенні громадянської активності молоді через набуття пріоритетних в країнах-членах Ради Європи навичок та компетентностей та, з іншого боку, на зміцненні спроможності системи публічного управління в нових умовах розвитку держави.

На виконання Плану дій Ради Європи для України «Партнерство заради реформ» (2011 2014) Радою Європи було розроблено «Проект посилення спроможності молоді щодо участі в молодіжній політиці та навчанні у сфері прав людини в Україні», який був підтриманий Міністерством закордонних справ Норвегії і реалізовувався спільно з Державною службою молоді та спорту України протягом 2012 2013 років.

Впровадження даного проекту здійснювалось шляхом проведення трьох навчальних курсів з питань розвитку молодіжної політики, навчання в галузі прав людини, розвитку участі молоді. В рамках проекту також було проведено «Міжнародний огляд національної молодіжної політики України» та здійснено переклад і публікацію низки навчальних матеріалів, розроблених Радою Європи.

Реалізований за підтримки Європейського Союзу проект «Програма підтримки молодіжної політики регіону Східного Партнерства» (EPYRU) почав свою діяльність у січні 2013 року. Проект охоплював шість країн регіону Східного Партнерства Азербайджан, Білорусь, Вірменію, Грузію, Молдову та Україну і служив платформою для регіонального технічного співробітництва із зацікавленими сторонами в особі державних установ і громадських організацій за допомогою аналітичної

роботи, підвищення потенціалу задіяних організацій, а також забезпечення обміну інформацією в галузі реформування молодіжної політики [13]. «Програма підтримки молодіжної політики регіону Східного Партнерства» виконала роль каталізатора для ініціатив, що стосуються сфери молодіжної політики в регіоні.

У 2014 році між Міністерством молоді та спорту України і Департаментом молоді Ради Європи було укладено Другу Рамкову програму співробітництва у сфері молодіжної політики на 2014–2015 роки. Укладання Програми дало змогу залучити допомогу Ради Європи в реалізації завдань державної молодіжної політики, зокрема експертну допомогу Ради Європи в питанні розробки та реалізації Дорожньої карти реформ молодіжної сфери України.

У процесі реалізації Програми було проведено 8міжнародних тренінгів з різних напрямів молодіжної роботи; здійснено переклад низки посібників Ради Європи українською мовою; організовано навчальну поїздку молодіжної делегації України до європейських керівних органів та інституцій захисту прав людини (м. Страсбург). У ході реалізації Рамкової програми було підготовлено україномовний посібник з прав людини «Компас», презентація якого відбулася під час Всеукраїнського форуму «Компас: пошук орієнтирів у правозахисній освіті» у вересні 2014 року.

Серед проектів, які діють в Україні в теперішній час требі відзначити також програму Британської Ради для молоді у галузі міжкультурного діалогу і соціального розвитку «Активні громадяни» та програму «Ініціативи інфраструктурної програми для України», яка фінансуються німецьким урядом та виконується Німецьким товариством з міжнародного співробітництва (GIZ).

Проект «Активні громадяни» реалізується в Україні з 2009 року, як і в більше ніж у 40 країнах Близького Сходу, Північної Африки, Європи, Південної та Східної Азії. Мета проекту полягає у сприянні соціальним змінам і забезпеченні сталого розвитку шляхом створення і розбудови мережі молодих лідерів із залученням молодіжних організацій, які є рушіями реформ у своїх громадах та надання їм знань та навичок, що сприятимуть побудові відносин між людьми на засадах рівності та рівних можливостей, поваги до різноманіття, вміння вести безконфліктний діалог. В Україні проект розрахований на розвиток серед молоді знань та навичок, які б сприяли міжкультурному діалогу та вирішенню конфліктів в масштабі всієї України, насамперед на Сході України [1].

В рамках програми «Ініціативи інфраструктурної програми для України», основна мета якої полягає у наданні підтримки Україні для подолання кризи на сході країни, реалізується низка проектів, спрямованих на адаптацію та соціальну інтеграцію молодих людей з числа внутрішньо переміщених осіб.

Підсумовуючи результати проведеного дослідження можна констатувати, що проекти і програми міжнародної технічної допомоги здійснюють позитивний вплив на формування і реалізацію державної молодіжної політики в Україні, який полягає у наступному:

- На національному рівні
- створення підґрунтя обґрунтованої молодіжної політики на основі проведених соціологічних досліджень молодіжного середовища;
- сприяння в розробці стратегічних документів в галузі молодіжної політики;
- вдосконалення «молодіжного» законодавства;
- забезпечення органів публічної влади в Україні передовими соціальними технологіями роботи з молоддю.
- На регіональному та місцевому рівні
- розбудова інфраструктури молодіжної політики;
- підвищення кваліфікації працівників органів публічної влади, відповідальних за реалізацію молодіжної політики;
- розвиток громадянських компетентностей молоді, інституційне зміцнення молодіжних громадських організацій;
- покращення ресурсного забезпечення вирішення актуальних проблем молоді.

Література:

1. Активні громадяни [Електронний ресурс]. – Британська Рада., Режим доступу : http://www.britishcouncil.org.ua/active-citizens (дата звернення 07.08.2016). – Назва з екрана.

2. Грантрайтинг: метод. рек. для органів публічної влади щодо написання проектних заявок., Авт. кол.: О.С. Зінченко, О.В. Кулініч, П.Ю. Куліш; за заг. ред. О.В. Кулініча. - 2ге вид., доп. і перероб. — Харків : Золоті сторінки, 2015., С. 8.

3. Міжнародний фонд «Відродження» [Електронний ресурс]: [Інтернет-портал]., Режим доступу: http://www.irf.ua/about/annual_reports/ (дата звернення 07.08.2016)

4. Молодь в Україні. Дослідження молодіжного сектора: проблеми та перспективи / За ред. О.І. Локшиної. – К., Студія «Studio Design», 2006. – 169 с.

5. Навчальна програма «Молодіжний працівник» [Електронний ресурс]., Режим доступу: www.youth-worker.org.ua(дата звернення 07.08.2016). – Назва з екрана.

6. Про створення єдиної системи залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги: Постанова КМУ від 15 лютого 2002 р., № 153 [Електронний ресурс]., Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/153-2002-п

7. Про схвалення Стратегії залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги і співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями на 2013-2016 роки: Розпорядження КМУ від 11 вересня 2013 р. № 697-р [Електронний ресурс]., Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/697-2013-р

8. Річний звіт 2011. К., Міжнародний фонд «Відродження», 2012. – С. 90-91.

9. Співробітництво з міжнародними фінансовими організаціями та залучення міжнародної технічної допомоги [Електронний ресурс]. – Київ., Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. Режим доступу : http://www.me.gov.ua/Tags/DocumentsByTag?lang=uk-UA&tag=SpivrobitnitstvoZMizhnarodnimiFinansovimiOrganizatsiiamiTaZaluchenniaMizhnarodnoiTekhnichnoiDopomogi (дата звернення 07.08.2016). – Назва з екрана.

10. Формування здорового способу життя молоді: Стратегія для України. – К., Канадське товариство міжнародної охорони здоров'я, Канадська агенція міжнародного розвитку, 2001. – 32 с.

11. Хохіч І.М. Концептуальні засади співпраці органів влади України з міжнародними організаціями щодо розвитку громадянської активності молоді., І.М. Хохіч., Публічне адміністрування: теорія та практика: Електронний збірник наукових праць. – 2012., 2 (8)., Режим доступу: http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/2012-02(8)/12himgam.pdf

12. ЮНІСЕФ запустив в Україні глобальний молодіжний проект [Електронний ресурс]. – Українські національні новини., Режим доступу: http://www.unn.com.ua/ru/news/1566110-yunisef-zapustiv-v-ukrayini-globalniy-molodizhniy-proekt(дата звернення 07.08.2016). – Назва з екрана.

13. Eastern Partnership Youth Regional Unit (EPYRU) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eapyouth.eu/ru/ (дата звернення 07.08.2016). – Назва з екрана.

УДК: 35.075

ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРІВ ГРОМАД: РОЛЬ НАУКИ ТА ОСВІТИ З ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ / FORMATION OF COMMUNITY LEADERS: THE ROLE OF SCIENCE AND KNOWLEDGE OF PUBLIC ADMINISTRATION

В. Мамонова, д-р наук з держ. упр., проф.
Харківський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, Україна

Учасник конференції

Уточнено сутнісні характеристики лідера в місцевому самоврядуванні з виокремленням компетенційних, менеджеральних (управлінських), особистісних ознак та суспільного характеру лідерства. Сформульовано концепт розвитку лідера, який містить такі складові: інтелектуальні здібності, компетентністні характеристики, комунікативні навички, особистісні якості, компоненти культури та іміджу, гендерний компонент. Визначено роль науки та освіти з публічного управління у становленні лідерів громад в умовах децентралізації влади в Україні: необхідність теоретико-методологічного обґрунтування феномену лідерства в місцевому самоврядуванні, особливості його формування та функціонування; реалізація компетентнісно-орієнтовного підходу в освітній сфері та у системі підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації посадових осіб місцевого самоврядування (формування управлінської компетентності). Окреслено можливість застосування механізму рекрутування (відбору та просування) активних членів громади для формування інституту місцевих лідерів.

Ключові слова: *публічне управління, місцеве самоврядування, громада, лідерство, концепт розвитку лідера, механізм рекрутування, компетентнісно-орієнтовний підхід.*

The article specifies essential characteristics of a leader in local government distinguishing the competency, managerial, personal and social nature of leadership. Formulated the concept of the leader development, which has the following components: intellectual ability (logic, originality of thinking, erudition etc.); competency characteristics (knowledge, skills, strategic vision, ability to manage human resources, professionalism etc.); communication skills (tolerance, teamwork, networking with other people, modern tools of information retrieval, adequate interpretation of information etc.); personal qualities (initiative, creativity, innovativeness, honesty, high morals, ambition, drive, persistence etc.); cultural and image components (personal views, outfit, self-presentation, spatial organization, non-verbal actions, public speaking skills, rhetorical tools etc.); gender component (balance between work and private life, especially – for women leaders). Defined the role of science and knowledge of public administration in development of community leaders in terms of decentralization of power in Ukraine: the need for theoretical and practical bases of the leadership phenomenon in local government, especially its formation and operation; implementation of a competency-based approach in education and in the system of training, retraining and advanced training of local government officials (formation of managerial competence). Outlined the possibility of utilizing the recruitment mechanism (selection and promotion) of active members of the community to form the institute of local leaders.

Keywords: *public administration, local government, community, leadership, concept of leader`s development, recruitment mechanism, competency-based approach*

Сьогодні в Україні відбувається децентралізація владі, модернізація публічного управління, перш за все його найважливішої складової – місцевого самоврядування, що зумовлює зміну суб'єкт-об'єктних відносин у всій системі публічного управління, підвищення ролі лідерів у трансформаційних процесах. Це викликає необхідність розвитку інституту лідерів, спроможних та відповідальних за результати реформування місцевого самоврядування. Питання актуалізується в умовах формування в Україні спроможних громад шляхом добровільного об'єднання декількох громад в одну, що тягне за собою певне переформатування лідерства в громадах, адже саме лідери громад є ключовими фігурами у процесі побудови ефективної влади на місцевому рівні.

Протягом тривалого часу лідерство є предметом розвідок у багатьох галузях науки (політологія, економіка, філософія, психологія, соціологія, державне управління тощо), що дозволяє стверджувати про поліаспектність цього явища як інституту владі та управління й потребує комплексного дослідження.

Метою статті є уточнення сутнісних характеристик лідера в місцевому самоврядуванні для формування концепту розвитку лідерства, а також визначення ролі науки та освіти з публічного управління у становленні лідерів громад в умовах децентралізації влади в Україні.

Як відомо, ще стародавні мислителі Платон, Аристотель, Конфуцій та ін. Намагалися знайти відповідь на питання, з якою метою та як людина бере владу на себе; в епоху Відродження проблему ефективного лідера досліджував Н. Макіавеллі; оригінальну концепцію лідерства сформував М. Вебер (загальновідома " теорія рис ", згідно з якою для політика вирішальними є три якості: пристрасть, почуття відповідальності і окомір); сприйняття лідерства як соціального явища пов'язано з Е. Холандером, який сформулював теорію " кредиту довіри "; лідерству присвячено частину робіт Г. Саймона та інших відомих зарубіжних вчених.

При цьому активне системне дослідження лідерства з метою виявлення специфічних властивостей та особистісних характеристик ефективних керівників відноситься до 1930-70-х років минулого століття. Так, Р. Стогдилл на підставі комплексного огляду існуючих досліджень у сфері лідерства в свій час зробив висновок, що лідери, як правило, відрізняються інтелектом, прагненням до знань, надійністю, відповідальністю, активністю, суспільною участю та соціально-економічним статусом. З іншого боку, він розглядав лідерство як систему відносин людей (а не характерологічні риси окремого індивіда) та запропонував описувати лідерство через поняття "статус", "взаємодія", "свідомість" і "поведінка" індивідів щодо відношення з іншими членами організованої групи.

В. Хоккінг обґрунтовував, що лідерство є функцією певної групи, яка передається лідеру лише у тому випадку, коли група бажає слідувати реалізації висунутої ним програми. Д. Мак-Грегор розробив навіть дві теорії організуючого лідерства: перша (теорія X) базується на припущенні, що індивіди зазвичай пасивні, протистоять потреб організації і, отже, їх необхідно спрямовувати та "мотивувати"; друга (теорія Y) – виходить з того, що люди вже мають мотивацію і прагнуть до відповідальності, тому їх необхідно так організовувати й направляти, щоб вони одночасно реалізовували й свої цілі, й мету організації в цілому.

Цікавою з позицій дослідження лідерства в місцевому самоврядуванні вважаємо також теорію Митчела і Хауса "шлях-ціль", відповідно до якої керівник може спонукувати підлеглих до досягнення цілей організації, впливаючи на шляхи досягнення цих цілей. Існують багато інших підходів до характеристики лідерства.

Дослідження феномену політичного лідерства в сучасній Україні здійснюють В. Гошовська, І. Грищенко, Л. Пашко, М. Пірен, М. Стадник, В. Токовенко та ін.

Наведемо лише деякі думки науковців, на яких базуватиметься висновки у подальшому. Так, І. Кнікербокер вважає, що для визначення лідерства велике значення мають відносини, що формуються, коли лідер висувається колективом співробітників як засіб контролю за задоволенням його (колективу) потреб [9, с. 29-31]. А відомій фахівець з державного управління Л. Пашко підкреслює, що лідер, якому притаманні певні професійні та соціально-психологічні риси (спрямовує організацію на досягнення конкретних цілей, вміє приймати грамотні рішення, здійснювати контроль, об'єднувати енергію багатьох людей тощо), є соціальним лідером [4, с. 48]. І. Грищенко описує лідерство як своє рідну соціально-історичну потребу людей в організації своєї діяльності [1, с. 119].

Існує багато інших підходів до теоретико-методологічного обгрунтування змісту поняття "лідерство", узагальнення яких дає підстави уточнити сутнісні характеристики лідерства в громаді, виходячи з наступних міркувань. По-перше, достатньо багато суб'єктів місцевого самоврядування мають ознаки лідерів: сільські, селищні, міські голови; голови та старости в об'єднаних громадах; голови районних і обласних рад; керівники виконавчих органів місцевого самоврядування, органів самоорганізації населення, асоціативних об'єднань органів місцевого самоврядування тощо. Кожен з них має свої повноваження (компетенцію) щодо управління в громаді, тобто доцільно говорити про *компетенційну складову* лідерства. По-друге, лідер громади є елементом організаційної структури управління, її керуючої підсистеми, тому, з одного боку, він призначений до організації роботи підрозділів, а з іншого – до здійснення контролю за виконанням поставлених завдань, використанням ресурсів, реалізації інших функцій управління тощо, тобто мають місце так звані *менеджеральні (управлінські) ознаки*. По-третє, вищеназвані посадові особі місцевого самоврядування становляться такими шляхом обрання (призначення) певнім колективом – або громадою, або депутатським корпусом, або загальними зборами відповідних колективів. Крім того, діяльність таких лідерів спрямована на задоволення спільних потреб територіальних громад, що дозволяє виділити *суспільний характер* лідерства. По-четверте, лідерство уявляє собою єдність об'єктивного (функції, повноваження) та суб'єктивного (прояв певних якостей особистості), що свідчіть про його *особистісні риси*.

В кожній країні визначають свій підхід до розвитку спроможності лідерів до інтеграції інтересів територіальних спільнот: в Європейському Союзі компетенції лідерства встановлено не тільки в окремих країнах (Нідерланди, Польща, Естонія, Ірландія та ін.), а й на наднаціональному рівні – для європейських лідерів; в Канаді також визначено компетенції лідерства, необхідні для країни тощо [5, с. 120-121].

Протягом 2009 р. Головне управління державної служби України за підтримки канадсько-українського проекту "Реформа управління персоналом на державній службі в Україні" провело низку заходів на підтримку розробки профілів компетенцій лідерства для керівників на державній службі в Україні [7, с. 7-8]. У цілому погоджуючись з думкою авторів щодо основних груп компетенцій лідерства, а саме – орієнтація на результат, аналітичне мислення (та стратегічне планування), управління людськими ресурсами, ефективна комунікація – вважаємо за доцільне сформувати концепт розвитку лідера в місцевому самоврядуванні, який має містити такі складові: інтелектуальні здібності (логіка, оригінальність мислення, освіченість тощо); компетентністні характеристики (знання, вміння, стратегічне бачення, здатність управляти людськими ресурсами, професіоналізм та ін.); комунікативні навички (толерантність, робота в команді, встановлення контактів з іншими людьми, сучасні засоби пошуку інформації, адекватна інтерпретація інформації тощо); особистісні якості (ініціативність, творчість, інноваційність, чесність, висока моральність, амбіційність, енергійність, наполегливість та ін.); компоненти культури та іміджу (світогляд, самопрезентація, просторова організація, невербальні дії, майстерність публічного виступу, риторичний інструментарій, семантика одягу); гендерний компонент (баланс між роботою та особистим життям, перш за все – для жінок-лідерів).

Нагадаємо, що сільський, селищний, міський голова, який є головною посадовою особою територіальної громади відповідно села (добровільного об'єднання в одну територіальну громаду жителів кількох сіл), селища, міста, обирається відповідною територіальною громадою на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування в порядку, визначеному законом, і здійснює свої повноваження на постійній основі [3, ст. 12]. Разом з тим, чинне законодавство не встановлює вимог стосовно освіти та інших професійно-психологічних якостей для кандидатів на ці посади. Тож нерідкою є ситуація, коли ключові суб'єкти місцевого самоврядування, перш за все, сільські, селищні, міські голови, голови та старости об'єднаних громад, які мають поєднувати в собі якості керівника і лідера, у більшості випадків не бувають готовими до лідерства: не мають необхідних знань з менеджменту, філософії, соціології, психології, економіки, політології, публічного управління та адміністрування тощо, а також відповідних умінь і навичок. Таких осіб, як правило, переповнює бажання реалізувати найсміливіші задуми, проте не вистачає властивостей лідера, тому надана громадою влада стає важким тягарем, реальна здатність вирішувати питання місцевого значення – слабкою, дієвість та ефективність місцевого самоврядування – низькими.

Звідси логічно випливає необхідність цілеспрямованого становлення інституту лідерства в місцевому самоврядуванні задля формування лідерського мислення та навичок як стратегії поведінки, наслідком чого стане здатність успішно управляти територіальною громадою заради найповнішого задоволення спільних потреб її членів.

У вирішенні завдання розвитку лідерів громад провідна роль належить науці та освіті з публічного управління та адміністрування. Зокрема, саме науковці мають здійснити теоретико-методологічне обгрунтування феномену лідерства в місцевому самоврядуванні, особливості його формування та функціонування; зробити узагальнення щодо його специфічних рис, розкрити поліаспектність статусу лідера в громаді та інші теоретико-прикладні аспекти лідерства в умовах трансформаційних перетворень в українському суспільстві, які відбуваються сьогодні в Україні.

Інтеграція України у світовий освітній простір (приєднання у 2005 р. до Європейського освітнього простору), зміна пріоритетів у соціально-економічній та гуманітарній політиці, процеси державотворення вимагають адекватного вигляду системи навчання, забезпечення її здатності задовольняти вимогам часу, що обумовлює багатоваріантність перетворень у професійній підготовці фахівців, перш за все, у публічному управлінні. Питання загострюється тим, що в Україні в галузі знань " Публічне управління та адміністрування " підготовка фахівців у вищих навчальних закладах України за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра лише починається.

Прагнення подолати в освіті професійну замкнутість і культурну обмеженість, пошуки більш демократичних, диверсифікованих і результативних систем підготовки фахівців, орієнтація на більш висококультурну, творчу і гармонійну особистість є характерним для багатьох розвинених країн, де в останні часи відбулося реформування вищої освіти. При цьому спроби модернізації вищої освіти призвели до нової освітньої парадигмі, в рамках якої відбувається перегляд пріоритетів: орієнтація на інтереси особистості, адекватні тенденціям суспільного розвитку; забезпечення входження людини у соціальний світ, його продуктивної адаптації в ньому; демократизація, гуманізація і гуманітаризація вищої освіти.

У зв'язку з цим, актуалізується завдання переходу від діяльнісного підходу, які довгі роки домінував не лише в освітній сфері, а й у системі підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців та посадових осіб міс-

цевого самоврядування, і базувався на ланцюжку "знання-уміння-навички" до компетентнісно-орієнтовного підходу, тобто формування управлінської компетентності.

Ще на початку 80-х років XX ст. Дж. Равен надав розгорнуте тлумачення компетентності як явища, що "складається з великої кількості компонентів, багато з яких відносно незалежні один від одного, ... деякі компоненти відносяться скоріше до когнітивної сфері, а інші – до емоційної, ... ці компоненти можуть заміняти один одного в якості складових ефективної поведінки", при цьому "види компетентності"є суть "мотивовані здібності". Автор приводить список 39 видів компетентності, серед яких: тенденція контролювати свою діяльність; пошук і використання зворотного зв'язку; самостійність мислення, оригінальність; критичне мислення; готовність вирішувати складні питання; готовність використовувати нові ідеї та інновації для досягнення мети; знання того, як використовувати інновації; впевненість у доброзичливе ставлення суспільства до інновацій; здатність приймати рішення, слухати інших людей і брати до уваги те, що вони говорять; здатність вирішувати конфлікти і пом'якшувати суперечності тощо [8].

В останні роки в Україні активізувалась діяльність щодо розробки складових системи галузевих стандартів вищої освіти з орієнтацією на компетентнісний підхід, що є позитивним. Разом з тим, все ще не до кінця відпрацьованою залишається низка питань, перш за все, стосовно основних категорій понятійного апарату.

Так, Національна рамка кваліфікацій, затверджена Кабінетом Міністрів України у 2011 р., визначає інтегральну компетентність як узагальнений опис кваліфікаційного рівня, який виражає основні компетентністні характеристики рівня щодо навчання та/або професійної діяльності, а також формулює компетентність/компетентності – здатність особи до виконання певного виду діяльності, що виражається через знання, розуміння, уміння, цінності, інші особисті якості. Національна рамка призначена для застосування органами виконавчої влади, установами та організаціями, що реалізують державну політику в сфері освіти, зайнятості, соціально-трудових відносин, а також для застосування навчальними закладами та роботодавцями з метою розробки, ідентифікації та співвідношення кваліфікацій, для запровадження європейських стандартів і принципів забезпечення освіти. Для кожного з кваліфікаційних рівнів (загалом їх в описі дев'ять) визначені стандарти: знань (осмисленої і засвоєної суб'єктом наукової інформації, що є основою його свідомої, цілеспрямованої діяльності); умінь (здатності застосовувати знання для виконання завдань та розв'язання завдань і проблем); комунікації (взаємозв'язку суб'єктів з метою передачі інформації, узгодження дій, спільної діяльності); автономності та відповідальності (здатності самостійно виконувати завдання, вирішувати задачі і проблеми і відповідати за результати своєї діяльності) [6]. А у Законі України "По державну службу" (від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII) визначено професійну компетентність як "здатність особи в межах визначених за посадою повноважень застосовувати спеціальні знання, уміння та навички, виявляти відповідні моральні та ділові якості для належного виконання встановлених завдань і обов'язків, навчання, професійного та особистісного розвитку" [2].

У тої же час у проекті Закону України "Про національну систему кваліфікацій" про компетентність навіть не згадується, а йдеться лише про компетенцію – засвідчену в установленому законом порядку здатність особи використовувати знання, навички, особисті здібності та досвід у робочих та навчальних ситуаціях, а також у професійному та особистому розвитку. Вважаємо таке тлумачення дискусійним, оскільки виходимо з позиції, що компетенція – це сукупність знань, умінь і навичок, а також коло повноважень, які надаються законодавством органу управління та посадовій особі місцевого самоврядування, а компетентність – здатність застосовувати їх у практичній діяльності.

Отже, реалізація нового – компетентнісно-орієнтовного – підходу надасть можливість сформувати у посадових осіб органів місцевого самоврядування управлінську компетентність, чим створить передумови для повної реалізації ними свого інтелектуального потенціалу в практичній діяльності органів публічного управління.

Саме в освітній сфері щодо спеціальності "Публічне управління та адміністрування" та у системі підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації посадових осіб місцевого самоврядування маємо широке поле для впровадження інновацій у процесі формування та становлення інституту лідерства, зокрема – розробка тренінгів та спеціальних програм коучингу, менторства, наставництва тощо, проведення занять у дистанційному режимі, у вигляді круглих столів, семінарів-дискусій та ін. Завдяки системним заняттям учасники навчаться більш продуктивному використанню управлінських ресурсів, зможуть підсилити вплив на людей (членів громади), набути вміння об'єднувати їх і залучати до досягнення спільних цілей, що є найважливішим аспектом місцевого самоврядування і має назву "демократія участі". Крім того, може бути досягнуто більшої особистої ефективності в різних сферах соціальної реалізації потенціального лідера.

Слід відзначити, що корисним, на наш погляд, тут може бути механізм рекрутування – механізм відбору та просування активних членів громади для формування інституту місцевих лідерів. Рекрутування як процес формування і відтворення політичної еліти розповсюджений в багатьох країнах і має різні системи та канали рекрутування, якими є різноманітні соціальні інститути, перш за все – політичні партії, адміністративний апарат, бізнес-структури, професійні спілки, релігійні організації та ін. При цьому найсуттєвішу роль серед них грає система освіти, що дозволяє стверджувати про виключну значущість підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації посадових осіб місцевого самоврядування в системі Національної академії державного управління при Президентові України.

Безумовно, використання традиційних механізмів рекрутування у процесі формування лідерів територіальних громад у "чистому вигляді" може викликати негативні наслідки. Приміром, система гільдій, незважаючи на таку перевагу, як можливість формування "однорідної" еліти, здатної забезпечити спадкоємність місцевої політики (а це означає й її передбачуваність, що дуже важливо), з часом може призвести до значного відриву інтересів місцевої еліти від потреб громади, панування бюрократичного догматизму в її думках і діях, наслідком чого, як правило, стає втрата довіри членів громади та позицій її лідера. Система антрепренерства, яка сьогодні набула широкого розповсюдження в європейських країнах як спосіб рекрутування політичної еліти, поряд з перевагами, до яких відносяться динамізм, гнучкість та більш повна легітимація влади, також має суттєві недоліки, серед яких – ймовірність виникнення внутрішніх конфліктів та відносно частої зміни місцевої політики із-за відсутності єдності поглядів, що викликає нестабільність внутрішньої структури місцевої влади; при цьому має місце ризик популізму, який може призвести до появи серед ключових суб'єктів місцевого самоврядування осіб, які є відомими в громаді, але не володіють управлінською компетентністю і не мають інших якостей лідера (до речі, що є достатньо розповсюдженою ситуацією в українських сільських громадах сьогодні).

Таким чином, для того, щоб бути здатним згуртувати навколо себе членів громади заради досягнення поставлених цілей, голова громади повинен не лише мати відповідні особистісні якості, володіти тим потенціалом знань і умінь, які відповідають сучасному інформаційно-інноваційному розвитку суспільства, а й мати якості успішного керівника та ефективного менеджера, тобто реалізовувати в громаді феномен лідерства. Для цього має бути визначений концепт розвитку лідера громади, в реалізації якого значною є роль науки та освіти з публічного управління: необхідність теоретико-методологічного обґрунтування феномену лідерства в місцевому самоврядуванні, особливостей його формування та функціонування; реалізація компетентнісно-орієнтовного підходу в освітній сфері та у системі підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації посадових осіб місцевого самоврядування (формування управлінської компетентності).

Література:

1. Грищенко І.М. Лідерство як феномен управління групою., І.М. Грищенко., Інвестиції: практика та досвід: наук.-пр. журнал. – К., Вид-во ТОВ "ДКС Центр", 2015., №. 10., С. 116-120.
2. Закон України "Про державну службу в Україні" від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII., Офіційний вісник України. – 2016., № 3., Ст. 149.
3. Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні" від 21 травня 1997 р., № 280/97-ВР (із змінами)., Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр
4. Лідерство в місцевому самоврядуванні: словник термінів., за заг. ред. В.А. Гошовської, Л.А. Пашко, А.К. Гука та ін. - Х., Фактор, 2015. - 156 с., (Серія " Бібліотечка лідера місцевого самоврядування ").
5. Лідерство в муніципальному управлінні: навчально-методичний посібник. – К., ДП «Укртехінформ», 2013. – 263 с.
6. 2. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національної рамки кваліфікацій» від 23 листопада 2011 р. № 1341., Офіційний вісник України. – 2011., № 101., Ст. 3700.
7. Профілі компетенцій лідерства на державній службі в Україні (проект)., ГУДС України, КБМО, CIDA. – К., 2010. – 28 с.
8. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация. – М., «Когито-Центр», 2002. – 396 с.
9. Knickerbockers J. Leadership: a conception and some implications // Journal of the Society for the Psychologicale Study of Social Issues. – 1948., № 4, vol. 3., pp. 23-40.

УДК 001.891

ГУМАНІТАРНА ПОЛІТИКА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ: СУБ'ЄКТНИЙ ВИМІР / THE PARTICIPANTS OF HUMANITARIAN POLICY OF THE UKRAINIAN STATE

Меляков А., канд. істор. наук, доцент
Харківський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, Україна

Учасник конференції

В статті розглянуто основні виклики, що стоять перед гуманітарною сферою сучасної України. Проаналізовано чинники, які перешкоджають ефективній гуманітарній політиці. Висвітлено роль працівників органів виконавчої влади та місцевого самоврядування в реалізації окремих напрямів державної гуманітарної політики.

Ключові слова: *гуманітарна сфера, ефективність політики, публічне адміністрування.*

The article discusses several aspects of the humanitarian policy of the modern Ukrainian state. Analyzed the factors, that influence the effectiveness of humanitarian policy. It is shown that important are those professionals who implement these policies at local and regional level. Such professionals must improve their qualifications on a regular basis, which would be competent in dealing with the humanitarian problems of development. It is proved that in modern Ukraine, many public administration employees do not possess the necessary knowledge, which negatively affects the quality of the decisions that they take.

Keywords: *humanitarian policy, public administration, policy effectiveness*

Гуманітарна політика повинна виконувати роль провідника особистості. Повинна сприяти ідентифікації людини-громадянина. Адже інститути (за А. Геленом) необхідні для надання певної ідентичності і виконують функцію психологічного розвантаження. Людина не може реалізувати себе безпосередньо, вона повинна опосередковувати свою діяльність інститутами. Також гуманітарна політика має керувати ся Кантівським принципом публічності. За К.-О. Апелем саме громадськість, громадська сфера розглядається як умова можливості розв'язання соціальних конфліктів та проблем. Отже, саме громадськість є середовищем формування союзів, підгрунтям для інтеграції та соціалізації. Одним з традиційних механізмів акумулювання і використання інтелектуального потенціалу громадськості в незалежній Україні були консультативно-дорадчі органі (далі - КДО) місцевого, регіонального та загальнодержавного рівня. Разом з тим саме період 2014-2016 рр. відзначається фактичною відсутністю КДО гуманітарного спрямування, які б функціонували при органах виконавчої влади та/або при президентові України.

Серед актуальних завдань сьогодення, які стоять перед працівниками органів виконавчої влади та посадовими особами місцевого самоврядування можна назвати такі як формування навичок імплементації законодавчих актів в практику управлінської діяльності, набуття вмінь подолання конфліктогенних положень окремих нормативно-правових актів, формування навичок залучення представників третього сектору до вирішення питань життєдіяльності територіальної громади в гуманітарній сфері.

Кадрова політика у гуманітарній сфері (далі - КПГС), може бути визначена як цілеспрямована діяльність органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування з організації людських ресурсів в контексті соціально-гуманітарного розвитку в галузях освіти, науки, культури, соціального забезпечення тощо. Очевидно, що за умови високої ефективності вона є запорукою зміцнення кадрової безпеки Української держави. Тут відзначимо, що сама тематика «кадрової безпеки» поки що знаходиться на периферії дослідницької уваги фахівців у галузі публічного адміністрування.

КПГС є невід'ємною частиною соціальної і гуманітарної політики держави і повинна розглядатися в її контексті, вона безпосередньо впливає на формування в суспільстві світоглядних орієнтацій, спрямованих на утвердження в суспільній свідомості сучасних інтелектуальних і духовних цінностей, що є визначальним чинником формування національного кадрового потенціалу. Водночас саме фахівці даної галузі є найбільш чутливими до умов ринкової економіки, процесів глобалізації культури, глибинних трансформацій соціокультурної комунікації. Серед проблем сучасного стану соціально-гуманітарної сфери: падіння авторитету професій науковця, педагога, працівника культури, тощо; зменшення ролі творчих спілок; плинність кадрів, невідповідність освіти займаній посаді; відсутність дієвих механізмів державно-приватного/державно-громадського партнерства та інш.

Керівні кадри у сфері гуманітарного розвитку повинні: володіти інструментами удосконалення публічного адміністрування відповідної галуззю; вміти розробляти і реалізовувати державні програми; володіти засобами встановлення і підтримки

державно-приватного, державно-громадського діалогу; володіти технологіями формування відносин суспільної довіри, підтримки громадського миру та спокою; бути здатними проводити моніторинг громадської думки з актуальних питань та використовувати його результати в практиці управлінської діяльності; вміти залучати позабюджетні кошти для реалізації конкретних проектів соціально-гуманітарного розвитку, особливо на регіональному та місцевому рівнях.

Серед механізмів вдосконалення кадрової політики відзначимо наступні: розробка та прийняття засадничих документів (концепцій/стратегій) щодо розвитку основних складових сфери; мінімізація впливу політичних та ідеологічних чинників на якісний склад кадрового корпусу сфери; дотримання встановлених законодавством вимог щодо рівня оплати праці та соціального забезпечення працівників; залучення до вирішення проблемних питань представників соціально відповідального бізнесу, інститутів громадянського суспільства; корегування гендерного дисбалансу, зокрема на рівні керівників середньої та вищої ланки; інш. Відсутність зваженої та ефективної кадрової політики загрожує поглибленням соціальної депресії, аномії, є однією із ключових загроз національній безпеці держави.

В цьому контексті варто висвітлити підготовку управлінських кадрів для гуманітарної сфери, що здійснюється в системі НАДУ та її регіональних інститутів. Такі поняття як «соціальна та гуманітарна сфера», «соціогуманітарний розвиток» за багато років міцно закріпилися в науковому дискурсі та педагогічній практиці вищої школи. Проте можемо стверджувати, що у парі «соціальна політика – гуманітарна політика» власне гуманітарній компоненті, як правило, відводиться другорядна роль. Навіть в навчальних виданнях, якими мають послуговуватися слухачі при опануванні курсу «Управління соціальним і гуманітарним розвитком» переважна більшість місця відводиться розгляду соціальної проблематики [1].

Ще одна ілюстрація наведеної тези – пріоритетна тематика дисертаційних досліджень для системи НАДУ та її регіональних інститутів, затверджена 26 листопада 2010 р., що, серед інших, містить і рубрику «Державне управління в соціогуманітарній сфері», яка складається із сімдесяти п'яти тем. Їх контент-аналіз показує, що поняття «соціальний/соціо» зустрічається шістнадцять разів, натомість на термін «гуманітарний/гуманітарна» натрапляємо лише двічі. Безумовно, суто арифметичний паритет соціального і гуманітарного не є потрібним, але таке восьмикратне переважання показове, навіть з урахуванням того, що до пріоритетної тематики включено окрему рубрику з питань освіти, яка традиційно зараховується до гуманітарної проблематики.

Подібна ситуація має місце і при складанні питань для випускних іспитів в регіональних інститутах. Так, в ОРІДУ і ЛРІДУ у 2016 р. на екзамен з атестації за спеціальністю «Державне управління» за результатами опанування такої нормативної дисципліни як «Управління соціальним і гуманітарним розвитком» було винесено одинадцять запитань, з яких дев'ять мали очевидний соціальний зміст і лише два стосувалися гуманітарної політики/розвитку, а у 2015р. в аналогічному переліку питань суто гуманітарна тематика не була презентована взагалі. Відзначимо, що в даному випадку мова йде про нормативні дисципліни, адже питання до дисциплін профілізацій природно глибше розкривають гуманітарну проблематику. Потрібно доповнювати перелік питань, які виносяться на державний іспит і в ХарРІ НАДУ, адже, наприклад, у 2016р. серед запропонованих слухачам шістдесяти запитань лише одне єдине стосувалося обраної нами теми.

Варто згадати і про тематику магістерських досліджень. Щорічно з'являються десятки кваліфікаційних робіт, в яких висвітлюються різноманітні аспекти гуманітарного розвитку: освіта, культура, тощо [2]. Проте, принаймні в ХарРІ НАДУ, за останні роки не було захищено жодної магістерської роботи, яка би відображала бачення авторів щодо дійсно актуальних викликів сьогодення: складностей державно-конфесійних відносин, дегуманізаційних/конфліктогенних чинників в застосуванні інформаційно-комунікативних технологій, змістовного наповнення національно-патріотичного виховання, гуманітарної безпеки, особливостей процесів «декомунізації».

Враховуючи надзвичайну суспільну актуальність останньої проблематики зупинимося на практиці її імплементації більш детально. Відзначимо, що вже протягом перших тижнів, які минули з прийняття Верховною Радою «декомунізаційного пакету», на сторінках числених видань розгорнулася жвава дискусія щодо перспектив його практичної реалізації на рівні територіальних громад. В якості спікерів в медіа просторі виступили вітчизняні та зарубіжні науковці (історики, політологи, соціологи, філософи), діячі мистецтва, представники вітчизняного політикуму, активісти громадських організацій, тощо. Про резонанс, що його викликав «декомунізаційний пакет» свідчить і один з небагатьох в новітній історії України фактів написання «відкритого листа» від групи вітчизняних та закордонних інтелектуалів до Президента України із проханням переглянути окремі положення даних актів. В результаті цього «публіцистичного сплеску», виконавці закону – посадові особи ОМС та працівники органів виконавчої влади, отримали величезний обсяг інформації, різної за якістю, але надзвичайно корисної для розуміння сутності того процесу, безпосередніми учасниками якого їм доводиться бути. Дискусійний, діалоговий характер багатьох публікацій, за умови їх уважного і критичного опрацювання, міг стати належним підґрунтям для вдосконалення таких компетентностей публічного адміністрування як комунікативна, партисипаторна/учасницька, тощо.

Надважливим завданням, яке були повинні роз'язувати місцеві керівники стало встановлення належної комунікації з представниками територіальної громади та, особливо, з її неформальними лідерами. Зауважимо, що ми акцентуємо увагу саме на налагодженню зворотнього зв'язку по горизонталі «влада – громадяни», адже на жаль, поширеною є підміна «комунікації» «інформуванням», тобто поняттям менш змістовним і на практиці значно менш ефективним.

Відсутність усталеної практики проведення місцевих референдумів, а також відповідного нормативно-правового забезпечення, стала ще одним конфліктогенним чинником в ході «декомунізації», який втім, спробували компенсувати за допомогою численних громадських слухань. Саме проведення громадських слухань створювало умови для демонстрації посадовими особами місцевого самоврядування таких компетентностей як наявність правової культури, вміння мобілізовувати потенціал громади для досягнення визначеної мети, здатність до конструктивного діалогу з представниками різних політичних сил, ідеологічних таборів, тощо. В цілому, попри надзвичайну заполітизованість процесу керівникам ОМС вдалося спрямувати енергію зацікавлених осіб в конструктивне річище.

Разом з тим, в окремих населених пунктах мало місце фактичне зіткнення інтересів консервативної частини місцевого політикуму, що вважала себе єдиними «господарями територіями», та активістами національно-патріотичних організацій, які репрезентували себе як єдині «справжні патріоти». Надавало специфічності ситуації й те, що саме міська/районна повинна була ухвалювати ключові рішення щодо перейменування визначених законом топонімів, а самі місцеві депутати формально були абсолютно легітимними представниками територіальної громади, навіть попри «антидекомунізаційну» позицію багатьох з них. На практиці таке протистояння полягало у трансляції образливих меседжів на адресу противника в медіа та соціальних мережах, зриві публічних обговорень/громадських слухань, плюндруванні тих символів, які є значущими для кожної з груп опонентів, тощо.

Один з тактичних прийомів, який використовується керівниками громади, полягає у заміні сутнісного навантаження топоніму чи іншого обє'кту середовища, без зміни його форми. Прикладом можуть слугувати перейменування вулиць «Правди», що колись отримали свою назву на честь відомої газети, на вулицю «Правди», але вже як морально-етичної категорії. Як показує практика, такий підхід, що очевидно містить елементи імітаційних практик, дозволяє місцевій владі

вирішити принаймні чотири завдання: формально виконати вимоги «закону про декомунізацію»; зменшити витрати бюджету пов'язані із заміною табличок, демонтажем монументів, тощо; мінімізувати незручності для населення, зумовлені зміною адреси проживання; уникнути масштабних конфліктів між членами громади, які мають різні політичні та ідеологічні переконання, світоглядні позиції, тощо.

Повертаючись до тем магістерських робіт наголосимо, що прагматичний підхід слухачів до обрання тем є зрозумілим, адже глибоке критичне опрацювання вищеперерахованих тем неодмінно поставить дослідника перед необхідністю робити і оприлюднювати на захисті різкі і подекуди негативні висновки щодо якості державної гуманітарної політики. З іншого, намагання уникнути дослідження «гострих» тем в магістерських і, особливо, в дисертаційних дослідженнях ставить під сумнів інноваційність останніх, на небезпеці чого наголошує зокрема Ю.Сурмін. Погодимося з думкою відомого науковця про те, що застарілість тематики досліджень, її реальна безпроблемність та некритичність повертає нас в радянські часи, коли домінуючою була думка не про кардинальні зміни суспільства і держави, але про деяке вдосконалення наявного [3, с. 18].

Важливим критерієм, що характеризує пріоритетність того чи іншого напряму в системі наукового знання є відповідні комунікативні заходи. Кожного року в мережі НАДУ відбуваються десятки різноманітних подій в ході яких обговорюються, в тому числі, і питання гуманітарної політики. Проте і в цьому контексті питання гуманітарного розвитку також значно поступаються за популярністю економічним, правовим та політико-адміністративним. Так, одним з небагатьох спеціалізованих наукових форумів є щорічна конференція «Проблеми управління соціальним і гуманітарним розвитком», яка традиційно відбувається на базі ДРІДУ НАДУ протягом майже десяти років.

Перспективним напрямом в ході підготовки фахівців галузі публічного адміністрування є гуманітарна безпека людини, суспільства, держави. На сьогодні фахівцями в галузі публічного управління накопичено значний досвід в дослідженні безпеки інформаційної, продовольчої, соціальної, тощо. Але дисципліни, які могли би допомогти слухачам ознайомитися із гуманітарними вимірами національної безпеки, поки що залишаються поза навчальним планами. Приділити ж належну увагу піднятому питанню в межах традиційного курсу «Управління соціальним і гуманітарним розвитком» неможливо через надзвичайно широкий проблемно-тематичний діапазон цієї дисципліни.

На наше переконання вартою уваги є думка щодо запровадження в НАДУ та її регіональних інститутах окремої дисципліни «Гуманітарна політика Української держави». В межах цього курсу варто було би розкрити такі теми як: історія гуманітарного розвитку на українських землях, інституційне та правове забезпечення гуманітарної політики, роль консультативно-дорадчих органів, державно-приватне партнерство, гуманітарні аспекти національної безпеки, і багато інших. Переконані, що створення належного методичного забезпечення не буде складною справою, адже в НАДУ існують міцні традиції в підготовці наукових та навчально-методичних праць з практично усіх складових гуманітарного розвитку, а бурхливі події сьогодення є найкращім постачальником актуального емпіричного матеріалу для семінарських та практичних занять.

Література:

1. Єлагін В.П. Управління соціальним і гуманітарним розвитком., Єлагін В.П., Карамишев Д.В., Золотарьов В.Ф. – Х., Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2013.– 280 с.
2. Меляков А.В. Магістерські дослідження соціогуманітарних проблем: узагальнююча характеристика., А.В. Меляков, О.В. Поступна., Публічне управління: теорія та практика. – Х., Вид-во "ДокНаукДержУпр", 2013., № 1., С. 184-189.
3. Сурмін Ю.П. Проблемно-тематичний простір галузі науки «державне управління»: сутність та напрями тематичного розгортання., Ю.П. Сурмін., Вісник НАДУ 2015., № 1., С. 13-22.

ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЧЕРЕЗ ПРОВЕДЕННЯ КОНСУЛЬТАЦІЙ З ГРОМАДОЮ / DECISION-MAKING BY LOCAL AUTHORITIES, INVOLVING CONSULTATIONS WITH THE COMMUNITY

Решевець О., канд. держ. упр., доцент кафедри регіонального розвитку та місцевого самоврядування
Гнатенко А., канд. держ. упр., доцент кафедри економічної політики та менеджменту
Харківський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, Україна

Учасники конференції

This article is the product of a research study that explored the role of nongovernmental organizations in developing and managing social services in Canada. The development of these services, and of the role that nongovernmental organizations play in providing them, is a crucial issue for the development of a plural society in Canada.

***Keywords**: local government, management decisions, non-governmental organizations*

Реалізація громадянами права на участь у процесах державотворення та урядовцями права на залучення громадян до участі у розробці управлінських рішень є базовим для встановлення так званої "participatory democracy", або демократії, основаної на участі як інтегрованої частини представницької демократії. Сьогодні дуже модним стало говорити про те, яким чином можна залучити населення до розв'язання проблем. Така мода звичайно, не позбавлена здорового сенсу та ґрунтується на необхідності реальних демократичних змін. Довгий час ми спостерігали за тим, як в уряді приймаються програмні документи та рішення, які є взагалі незрозумілими для пересічного громадянина, програми соціального захисту населення базуються на застарілих статистичних даних та не охоплюють і половини існуючих проблем у мешканців окремих населених пунктів. Привернення уваги законотворців до підсилення ролі громад залишило непоясненим саме поняття громади та механізму її залучення до місцевого розвитку. Але разом з цим сектор громадських організацій, які активно розвивалися в Україні протягом останнього десятиріччя, сьогодні демонструє спроможність виступати партнером для урядових інституцій та органів місцевого самоврядування щодо вирішення проблеми участі громадськості.

Сьогодні для неурядового сектору в усьому світі розпочався новий етап розвитку, етап належного визнання статусу громадських організацій. Зарекомендувавши себе як успішні провайдери соціальних послуг неурядові організації сьогодні визнаються невід`ємною складовою публічної політики. Важливість участі організацій громадянського суспільства у розробці політики починаючи від місцевого, закінчуючи міжнародним рівнем, визнається урядами багатьох країн та підкріплюється висновками та рекомендаціями аналітичних інституцій світу.

На початку листопаду 2002 року у Страсбурзі Радою Європи було проведено громадянський форум "НУО – ключові гравці у демократичному управлінні", предметом обговорення на якому було налагодження "квадрілогу", тобто процесу консультацій та кооперацій між НУО, Комітетом міністрів, Парламентською асамблеєю та Конгресом місцевих і регіональних влад Європи [5].

Завдання форуму полягали у наступному:

- Окреслити загальні європейські тенденції до більшого залучення організацій громадянського суспільства у процеси творення демократичної політики.
- Провести відкриту дискусію у межах "квадрілогу", щодо умов та шляхів підвищення проможності НУО у становленні демократії основаної на участі.
- Визначити шляхи проводження нових форм демократичного управління у діяльність Ради Європи, особливо стосовно питання доступу неурядових організацій до роботи інституцій Ради Європи та перегляду Резолюції Комітету міністрів щодо відносин Радою Європи та міжнародними неурядовими організаціями.

Один з основних доповідачів форуму Гельмут К. Анхейєр (Anheier) директор Центр громадянського суспільства Лондонської школи економіки, у своїй доповіді виділив 2 основних тенденцій щодо впливу організацій громадянського суспільства на політичні процеси, які характерні як для країн членів ЄС так і для Центральної та Східної Європи [5].

Перша з них – це підвищення спроможності неурядових організацій як провайдерів соціальних послуг у питаннях участі у публічно – приватному діалозі та у контексті розвитку нового публічного менеджменту.

Друга тенденція полягає у новому відкритті громадянського суспільства та у підвищенні розуміння фахівцями у галузі вироблення політики того, що соціальне середовище активно змінюється. Поступове зникання традицій членських організацій, руйнування, соціального капіталу, зниження між особистісної та інституційної довіри є передумовами розвитку нових форм соціалізації та комунікації, які поглиблюють сприйняття організацій третього сектору як таких, що можуть врятувати соціальну стабільність зокрема зупинити ізоляцію та негативний вплив індивідуалізму.

Щодо концепції нового публічного менеджменту, то для неприбуткового сектору як Західної, так і Східної Європи, зокрема України, особливе значення мають такі основні вектори трансформацій:

Комерціалізація. Сьогодні, як в українському суспільстві так і серед населення інших країн ще існує стереотип сприйняття послуг громадських організацій як виключно благодійних та, обов`язково, безкоштовних. Але все більш комерційною стає діяльність НУО у таких сферах, як охорона здоров`я, соціальна допомога, освіта, культура тощо, причому конкурентоспроможності недержавні надавані таких послуг не поступається іншим, бізнесовим та державним установам.

Професіолізація. Під тиском розвитку ринкової економіки та публічно – приватного діалогу сучасні НУО змушені ставати більш професійними та «корпоративними», впроваджувати у свою діяльність певні професійні стандарти. На зміну «загально членським» громадським організаціям приходять професійні товариства, які не тільки представляють та захищають певні інтереси представників певних фахових галузей, але й намагаються імплентувати на місцевому рівні світові стандарти якості, дотичні їхньої фахової спеціалізації.

Організаційні форми. Більшість країн визнають необхідність законодавчих змін з метою надання НУО можливостей легально здійснювати економічну діяльність, що підкреслює важливість громадських організацій як учасників світового економічного простору.

Критерії європейської якості. Багато дискусій в Україні викликає питання оцінки якості діяльності громадських організацій та величезна розбіжність між статистичною кількістю НУО та числом реально існуючих організацій. Велика кількість «мертвих», непрацюючих НУО стає основним аргументом консервативно налаштованих представників владних установ, які вкладають свої негативне ставлення та скепсис у питання, як зрозуміти наскільки громадська організація готова та спроможна до конструктивної взаємодії.

Світовий досвід взаємодії різних країнах співпраця влади з громадськими організаціями має багато спільних рис. Сьогодні у світі визнається потреба максимальної систематизації відносин урядових та неурядових установ, тобто переходу від неорганізованих спонтанних заходів взаємодії до ретельно розпланованих, закріплених законодавчо довготривалих програм розвитку кооперації.

Органи місцевого самоврядування функціонують у певному економічному, культурному, соціальному і політичному середовищі. Для того, щоб виконувати свою основну місію, а само – приймати оптимальні та ефективні управлінські рішення, вони мають враховувати соціально – економічні й культурно – історичні особливості, забезпечити доцільне користування ресурсами, від так, мати адекватну інформацію щодо середовища власного функціонування.

Ефективність процесу вироблення політики залежить від рівня забезпечення консультаціями та співпраці не лише в межах органу, що відповідає за процес вироблення політики, а й між різними відомствами, ще більше значення має залучення всіх зацікавлених сторін до процесу формулювання, політики оскільки за таких умов виникає можливість якомога повніше врахувати їхні інтереси і здобути підтримку. Вироблення політики за умови співпраці органів публічної праці, а також участі широко кола зацікавлених сторін має кілька переваг, оскільки дає змогу:

- врахувати позиції всіх зацікавлених сторін;
- забезпечити ефективність процесу вироблення політики;
- зменшити опір під час впровадження політики, тощо.

Реальне активне громадянство повинно залучити до реальної влади прийняття рішень. Це не може бути як додаток до бюрократії, ієрархічної системи. Це повинно змінити систему. Іншими словами, не тільки уряд повинен вирішувати: які проблеми досить важливі до проведення діалогу. Це повинно бути теж ініційована громадянином політика.

У світовій практиці консультації розглядають як один з 4 шляхів підтримки можливих проектів рішень зацікавленими сторонами за для вироблення соціального продукту. На цьому рівні участі можливі перспективи зацікавленої сторони – надається можливість загального обміну своїм занепокоєнням питаннями та реакціями надії влади з тим, хто досліджує соціальну складову ринку [1].

У Канаді 1990 році в програмі дій служіння публіці, "Служіння публіці 2000" було забезпечено список принципів для публічних консультацій. Ці принципи ефективного консультування оформленні в документі "Проект довідника консультацій для менеджерів федеральної державної служби", який був виданий у грудні 1991 року. Цей документ і сьогодні є основним квазі-офіційним довідником, придатним для федеральних департаментів та агенцій [2].

Для чіткого розуміння сутності публічних консультацій, як суспільного явища яке використовується при розробці та впровадженні публічної політики: рішень, програм розглянемо дизайн консультацій, організаційну культуру їх проведення та принципи консультування в публічному управлінні.

Для прикладу, організація "The International Association for Public Participation" визначає консультації як:

- процес і результат;
- обмін інформацією, обговорення та прийняття рішень;

- інвестиції часу енергії та ресурсів;
- інструмент для досягнення результату;
- визнання легітимності публічних заходів та публічного вкладу;
- розуміння того, що результати, які отримані шляхом участі громадськості при прийнятті рішення, більш ефективні та легітимні;
- визнання цінності та культур інших;
- можливість для інновацій, творчості, покращення обслуговування та вирішення конфлікту;
- процес пошуку консенсусу;
- акт будування відносин;
- вивчення досвіду.

Ситуації які подають себе як публічні консультації, є одночасно багаточісельними та різноманітними. Згідно Департаменту навколишнього середовища та менеджменту ресурсів Саскачевана консультації повинні розглядатися під наступними обставинами [4]:

- наявність транспортного засобу для формального та не формального діалогу;
- надання допомоги владі приймати рішення під час розробки стратегії, політики, програм постачання продукту та програми;
- здійснення моніторингу або оцінювання існуючої стратегії, політики та програм;
- вимога потреби змін;
- можливість уряду підтримки того, чого вимагає громадськість;
- необхідність громадського бачення;
- зовнішню експертизу, думку або ентузіазм.

Розглядаючи в перспективі інші ресурси публічні консультації також є:

- одним із багатьох можливостей взаємодії для громади (влади);
- одною з декількох моделей залучення громади до прийняття рішень в публічній політиці (інші моделі включають участь, посередництво та арбітраж);
- комунікацією з громадою з метою інформування, зв`язків з громад кістю, освіти та соціального маркетингу;
- унікальним ресурсом життєвих знань, в основі якого лежать стратегії збирача та розповсюджувача знань;
- не стільки специфічним заходом з відповідним форматом організації справи, а також як форматом встановлення та підтримання ефективних ділових відносин.

Міністерство навколишнього середовища Канади описує публічні консультації як діалог, який триває між зацікавленими сторонами та спрямований на отримання всієї релевантної інформації, оцінки досяжних способів виробу та зв`язаних з ними наслідків та забезпечення об`єктивного балансу між баченням кожної зацікавленої сторони, яка бере участь у прийнятті рішення. Це частина процесу прийняття рішення, яка не змінює його. Це дія, яка [5]:

- розділює владу, де учасники відкриті до впливу на рішення один одного;
- будує відносини, де учасники вчаться довірі, повазі один до одного та підтримці відносин на рівні партнерства;
- саморозкриття, де бачення та цінності кожного учасника можна бачити коли вони приймають узгоджені рішення під час співпраці;
- подолання відстаней між різними культурами управління та прийняття рішень.

Інший шлях – це розглянути: які потреби задовольняються публічними консультаціями, але влада і громада має різні потреби. Різна кількість потреб влади та громади не є правдивим відображенням релевантного впливу та важливості ефективності публічних консультацій обом сторонам. Загальна ціль це кращі програми та послуги через навчаюче та впливове залучення громади до вироблення політики.

Консультації до влади можуть виступати як:

- збирання інформації необхідної для вироблення політики;
- збільшення причетності громади в питаннях, які прямо чи опосередковано стосуються її;
- залучення групи ззовні влади до розробки публічної політики та її імплементації;
- вимірювання впливу рішення публічної політики на окремі групи або склад груп;
- знаходження шляху до спірного рішення, яке буде зачепати економічні, соціальні або політичні інтереси деяких осіб або груп;
- знаходження вирішення проблеми , яка зачіпає інтереси більш ніж однієї групи, або ззовні влади;
- визначення рівня підтримки або запропонованої ініціативи або ідеї;
- отримання громадської підтримки для дії або рішення, яке пропонується;
- покращення якості рішень публічної політики;
- полегшення обміну думками, ідеями та інформацією;
- встановлення загальних зв'язків;
- досягнення згоди;
- розгляд бачення зацікавлених сторін, потреб та інтересів;
- покращення якості послуг для громадськості;
- інформування навчання громадськості;
- зменшення громадського цинізму та апатії до питань, які стосуються публічних інтересів;
- привітання дружніх, спільних та корпоративних відносин між зацікавленими сторонами та громадянами;
- вплив на курс публічної політики.

Консультації для громади можуть слугувати як:

- покращення якості публічної політики;
- участь у демократії;
- забезпечення кращими програмами та покращення надання послуг;
- розуміння та підтримання рішення;
- вплив на рішення, коли воно може привести до виграшу або програшу чогось.

Організаційна культура та дизайн консультацій.

Організаційна культура та дизайн консультацій мають чіткий зв'язок і визначають друг друга:

- коли влада або організація приймає комунікаційну модель, мета консультації – надати інформацію громадськості, навчити, інформувати або організувати зворотній зв`язок і консультації розробляються відповідним чином. В таких обставинах консультації грають відносно малу роль в прийнятті рішення.

- коли організації в більшості випадків працює по слухаючій моделі, мета консультацій зібрати інформацію з громадськості. Роль громадського впливу в прийнятті рішення більше для цього типу організації ніж для попереднього. Попередження: якщо головна мета консультацій - зібрати інформацію, можлива відсутність чіткого обов`язку влади робити якісь висновки з результатів зібраної інформації;
- коли влади використовує модель співпраці та партнерства, консультації побудовані на заохоченні дискусії серед зацікавлених сторін. В цьому прикладі це подібно до того, що рішення не вироблене і консультаційна ініціатива спрямована на заохочення державних діячів та зацікавлених сторін для розробки проблем разом. Це може бути результативним в двох напрямках: обміну інформації між владою та громадою.
- в кінці кінців, коли організація приймає модель повноважень в відносинах зацікавленими особами той, хто визнає виклик та пропонує рішення – організація грає роль керуючого процесом або тільки сприяє. Формат консультацій вимагає дискусії серед зацікавлених сторін.

Принципи публічних консультацій. В доповіді Уряду Канади 1990 року "Основні завдання служіння публіці" визначається наступний список принципів для публічних консультацій. Ці принципи для ефективних консультацій формують фундамент документа Privy Council Office "Draft Consultation Guidelines for Managers in the Federal Public Service" від 1991. Цей документ і досі є офіційним гідом, в якому містяться поради федеральним департаментом та агенціям, а саме [3]:

- консультаціям між владою і громадою властиве розвиток ефективній публічній політиці та служіння публіці. це повинно бути первинним, а не вторинним;
- взаємна повага до законності та точок зору всіх учасників є базисом для успішних консультацій;
- будь яка можлива консультація повинна залучати всі сторони, які можуть посприяти або вплинути на результат консультацій;
- деякі учасники можуть не мати досить ресурсів чи експертиза вимагає участь та фінансове забезпечення або іншу підтримку;
- ініціатива з проведення консультацій може бути з боку влади або з боку громади – це повинно вимагати відношення інших;
- порядок та процес консультацій повинні бути узгодженні. проблема, занепокоєння, цілі та обмеження повинні бути представленні на початку;
- результат консультацій не повинен бути упереджений. консультації не повинні використовуватися для інформування громадян про вже прийняте рішення;
- чітке, взаємне розуміння пропозиції та очікування всіх сторін від консультацій повинно бути представлено на початку;
- майстерність вимагає до ефективних консультацій: вміння слухати, спілкуватись, обговорювати та будувати консенсус. учасники повинні мати ці вміння;
- для того, щоб бути ефективними консультації повинні базуватися на цінностях відкритості, довіри, повазі та прозорості пропозицій та процесу;
- учасники консультацій повинні мати чіткі повноваження. учасники повинні мати вплив на результати та мовою долю при запровадженні всіх дій які вони підтримали;
- всі учасники повинні мати вільний доступ до релевантної інформації та здійснювати обмін інформації між собою;
- учасники повинні мати реалістичні ідеї та бачення, скільки часу треба на консультації та план дизайну цього процесу;
- ефективна консультація сприяє партнерству. це значить поділена відповідальність та права на процес та результати;
- коли консультації не призводять до згоди що, звичайно, можливо, учасники повинні вести себе відповідно результуючим рекомендаціям;
- ефективні консультації вимагають прозорий зворотній зв`язок та постійну комунікацію з усіма тими, хто прямо чи опосередковано є залученим до цього процесу, з особливою увагою до тих, хто приймає рішення та до учасників.

Національний круглий стіл з питань навколишнього середовища та економіки (1993 Канада) визначив наступні принципи для публічних консультацій [6]:

1. Керівна мета. Люди повинні мати користь від участі у процесі.
2. «Включаючи в себе не виключає». Всі сторони з визначеним інтересом в проблемі повинні бути залученні в процес вироблення консенсусу, процес консультацій.
3. Добровільна участь. Сторони, що впливають або цікавляться, беруть участь на громадських засадах.
4. Власний дизайн. Сторони створюють консенсус процес консультацій.
5. Гнучкість. Гнучкість повинна бути складовою процесу.
6. Рівні можливості. Всі учасники повинні мати рівний доступ до релевантної інформації та можливість брати ефективну участь у процесі.
7. Довіра до інтересу інших. Прийняття різних цінностей, інтересів та знань сторін, які залучення до вироблення консенсусу процесу консультацій.
8. Підзвітність. Сторони підзвітні одна одній, та тим кого вони представляють, та до процесу, який вони визначили.
9. Обмеженість в часі. Реалістичні кінцеві строки необхідні протягом усього процесу.
10. Практична імплементація. Зобов`язання та ефективно відслідковувати відповідні частини будь - яких договорів та результатів.

Відповідно:

1. Місія публічних консультацій – досягнення рішення та результату сприяють знання, цінності та права всіх задіяних інтересів.
2. Принципи публічних консультацій: суспільний інтерес; повага; зобов`язання; часові межі; зв`язки; комунікація; підзвітність.

Для одних потрібно розуміння необхідності публічних консультацій, для інших – майстерність, якої не вистачає, але для всіх, однак, успіх залежить від дотримання культури консультацій, побудованої на співпраці та кооперації.

Напрямом участі громадських організацій у системі управління є громадські консультації. Над відпрацюванням такого типу кооперації сьогодні працюють урядові та неурядові аналітичні центри, реалізується кілька довготермінових програм, спрямованих на впровадження механізмів публічних консультацій, обговорень.

Здобутками впровадження механізму публічних консультацій є, з одного боку, те, що врахування напрацювань та рекомендацій експертів неурядового сектору дозволить розробляти більш ефективні програми діяльності уряду, а з іншого – зробить ці програмні документи більш доступними та зрозумілими для громадськості.

Другим суттєвим компонентом феномену участі громадськості є залучення неурядових організацій до інформаційної підтримки політики уряду та органів місцевого самоврядування. Як було зазначено вище, у політиці Раді Європи щодо

співпраці з організаціями громадського суспільства однією з основних вимог до неурядових організацій є інформаційна підтримка діяльності та досягнень Ради Європи.

Говорячи про інформаційну підтримку діяльності владних інституцій, варто пам`ятати, що будь – яка інформаційна кампанія передбачає пошук ефективних каналів передачі інформації та має на меті вплив на якусь цільову аудиторію.

У цьому аспекті варто звернути увагу на те, що громадські організації для урядових інституцій можуть бути водночас і ефективним каналом передачі інформації на широкий загал населення, і кінцевим одержувачем головного повідомлення кампанії, тобто складати певний сегмент цільової аудиторії.

Література:

1. Ketler P. Roberto, 1989: 242
2. Canada. Public Service 2000: The Renewal of the Public Service of Canada., p. 91.
3. Privy Council Office (Draft Consultation Guidelines for Managers in the Federal Public Service, 1991).
4. Saskatchewan. Saskatchewan Environment and Resourse Management, Public Involvement Policy Framework and Guidelines, Part 4, Appendix 1: Public Involvement in Saskatchewan, A Guide for the Public Service 1994.
5. Ontario. Ministry of Environment and, Public Consultation Guide 2003.
6. National Round Table on the Environment and Economy, Building Consensus for a Sustainable Future, Guiding Principle (The Canadian Round Tables, 1993).

CRISIS MANAGEMENT IN THEORY OF PUBLIC ADMINISTRATION

O. Rudenko, Dr. in Public Administration
National University of Ostroh Academy, Ukraine
D. Viter, Dr. in Philosophy
Dniprodzerzhynsk State Technical University, Ukraine

Main principles of strategic public administration in terms of crisis forming considered; especially attention focused on the aspect of the anti-crisis management effectiveness from point of view the necessity adopting of it for public administration and state regulation of economic.

***Keywords**: anti-crisis management, crisis, economic, public administration, strategy, strategic public administration.*

Usually a crisis is understood as the limiting exacerbation of contradictions in social and economic life of society and the state, which threatens their viability given the challenges of the external and internal environment. Any crisis of a some social life sphere are not separate and is systemic, that indicating the determination of it by the other social life spheres, as well as the direct impact of the crisis that has developed into one system to another. Given this the common causes of social and economic crises are dividing as the objective which associated with the cyclical nature of economic development and the requirements from the modernization and restructuring of social and economic life, and subjective, which have a direct relationship with lack of effectiveness management, the incorrect and wrong management decisions that do not take into account the objective conditions of social and economic development of the state.

The importance of the social and economic development regulation by the public administration in a crisis draws attention to the division of it as internal and external. From the viewpoint of effectiveness public administration in the crisis, and to prevent their occurrence, the main priorities of internal and external state policy should take into account the fact that the external crisis in the socio-economic sphere associated with trends and strategic directions of macroeconomic development. Therefore, the main priorities of internal and external state policy should be based on an analysis of trends in the world economy development, the situation on competition in the world market, and the state of the political situation in the country itself, because the lack of political stability creates favorable conditions for worsening the socio-economic crisis in the state, creating favorable field of non-manageable and non-adjustability for the processes of economic expansion from other countries.

In this case it is advisable to draw weight that external crises, or crises which caused by external influences, reinforced by the existing conditions for the development of internal crisis or by the ongoing crisis which is in the state and society. Socio-economic development, which depends on the respective infrastructure, in modern terms is subject to significant influence non-effectiveness economic activity, the subjects of which rely on a strategy that is associated with high commercial risks as a result of targeting to risky marketing strategies that are often neglected by the objective trends and the state of competition in the domestic and foreign markets. The presence of internal conflicts, problems in the sphere of productive forces distribution and production organization, inadequate state regulation of this area, reckless or absence of the policy in the innovation and investment policies field, inadequate mechanisms of these areas state regulation are significant causes of the social and economic crises emergence and development.

In fact, according to the structure of relations in the socio-economic system we can distinguish certain groups of economic, social, organizational and technological crises. For developing of public administration strategy in terms of socio-economic crisis important understanding that economic crises reflect the sharp contradictions which existing in the state economy or in the economic status of the economic operators individual subject, the social crisis in this context revealed in a collision of the interests of different social groups that usually belong to opposing parties.

The consequences of the crisis in social and economic spheres revealed decrease in all indicators of economic effectiveness, rising costs of production and sale of products and services, price increases, that necessitates an correction the adjustment of state monetary policy based on inflation expectations and inflation rising. Added to this is the development of conflict between interests and degree of their satisfaction on the level of social groups and individuals, which is one of the important factors of social conflicts in society, especially in terms of society polarization and stratification. In view of this, the public administration system should focus not only on anti-crisis management, implementing the mechanisms of anti-crisis management be socio-economic development, but on crisis prevention through implementation of the predictive function that allows time to identify the ways for crisis situation solution if they cannot be escape.

This imposes certain requirements for the process of adoption and implementation of public administration decisions, the methodology of develop of it, that aimed at developing a crisis development system, which includes not avoid the crisis (or complete lack of it), but the presence of controlled crisis as a basis for the effective functioning of the self-directed mechanisms which to ensure the realization of the interests, priorities and expectations of the individual, state and society in aspect of their successful development. At the heart of state strategic priorities and strategy of society development are contained goals and interests of the people, but considering the typological

characteristics of crisis, anti-crisis management in the socio-economic sphere is aimed at large scale, widespread problem field, the highest urgency of significant scope e.c.t. And if the state policy for overcome the crisis in the administration should be guided to the consideration of the social and economic crisis systemic nature, the impact of the state should not occur on one factor, but on the whole their set, that providing increased efficiency such a separate of the economy sector as economic system as a whole.

On the other hand, the crisis in its essence and nature is not only negative but also positive potential that is revealed in the options for upgrading and rehabilitation of economic infrastructure in order to prevent the possibility of new crisis and optimization of the national economy to external and internal challenges, to ensure adequacy of its to the trends of the global economy development and flexibility in responding to changes that occur in it. In this aspect is particularly important the mechanisms for anti-crisis management of the state on the basis of which creates the opportunity to obtain the required degree of handling crises and their effects on the choice of a ways out of crises itself, mitigate crises and to develop a specific sequence of actions that implemented in the public-administrative solutions and associated with major strategic orientations and directions of the state and society development.

The basic mechanisms of state regulation of crisis situation in the socio-economic field include state regulation of the economy rehabilitation process when the state sets certain standards (norms of rehabilitation) for the subjects of economic activity that are the hallmarks of bankruptcy and affect the management in the economy sphere. Along with the norm of rehabilitation, this mechanism also provides the control of the state side for financial flows and orderly competitive economic sector. Since the set of these elements are setting for the whole system of the national economy is important to divide the regulatory framework rehabilitation for norms which apply to the subjects of economic activity in overall-marketing orientation, and special norms which governing the economical effectiveness in the targeted spheres of public administration in economic, which include social area, structural reorganization and formation of inter-regional relations.

In this respect, it is advisable to pay attention to the possibility of constructing a model of public administration by the sanitation transitive economy process, aimed at minimizing of the possible crises effects. Such model should include the mechanisms for prevention of cyclical economic development, mechanisms of economic growth and structural reorganization, mechanisms of ensure social development and the mechanisms of inter-regional relationships forming that develop on the basis of general and special norms of sanitation. In this case sanitation of the economy in a crisis involves determining complex issues of public administration and general problems to be solved which it is directed, connected primarily with social conditions and social situation in the country, which regulation requires massive financial costs, underscoring need in the effectiveness public administration by the financial sanitation and use the elements of anti-crisis management in making the strategy of state regulation by the social and economic development in crisis situation. In fact, it comes to strategic anti-crisis management, whose main task is, along with developing effective in terms of possible risk implications public-administration decisions, development of anti-crisis strategies and then transformation of them into strategic factors of sustainable development of all public life spheres. The result of anti-crisis management in public regulation of social and economic development must be a reduction of negative impact of the crisis in this sphere, reduction of duration out of the crisis and support the adaptive capacity of socio-economic systems, along with a priority to stabilization. Such strategy should be aimed at determining the most appropriate and effective complex of the social and economic development state regulation mechanisms in the crisis. In this case, the requirements of the adequacy and effectiveness due to the fact that in the need for state regulation of social and economic development of the main tasks of the public strategic administration is the ability to respond flexibly to changes in the basic objectives, directions, priorities, taking place during the crisis, and the corresponding reorganization of government for the effective coordination of efforts to overcome the crisis at the state and society level.

Conceptually strategic public administration is based on the prediction of possible transformations in the political and economic fields, intensity and content of science and technology, nature and conditions of possible crises in different time perspective, efficiency of anti-crisis management, its tools and mechanisms, the effectiveness of the public administration and mechanisms of control the process of anti-crisis management e.c.t. Based on this understanding of the strategic public administration contest meaning and taking into account the need for state regulation of social and economic development in times of crisis, it becomes really main to definition as the content of the strategic public administration process realization the activities which related to strategic planning and making plans for anti-crisis measures that rely on government agencies and local governments.

УДК 007:304:001

ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ РЕФОРМУВАННЯ КОМУНАЛЬНОЇ ПРЕСИ В УКРАЇНІ (2013-2015 РР.) / THE ECONOMIC ASPECTS OF REFORMING MUNICIPAL PRINT MEDIA IN UKRAINE: 2013-2015

Бухтатий О., канд. наук з держ. упр.
Національна академія державного управління при Президентові України, Україна
Штурхецький С., канд. наук з держ. упр.
Національний університет «Острозька академія», Україна

Учасники конференції

У статті досліджуються проблемні питання діяльності комунальних друкованих засобів масової інформації в Україні та аналізуються основні аспекти їх реформування з урахуванням фінансово-економічних показників за 2013-2014 роки. Зроблено висновок про реальний стан готовності редакцій до реформування, підготовлено рекомендації та здійснено прогноз щодо його успішності.

Ключові слова: *комунальний друкований засіб масової інформації, місцева (районна) преса, редакція комунального друкованого засобу масової інформації, державна підтримка преси, насиченість тиражу, дотація, державна підтримка преси.*

The article examines topical issues of municipal print media activities in Ukraine and analyzes key aspects of its reforming with account of financial and economic indicators as of 2013-2014. Actual situation of readiness of the editorial staff for reforming concluded, recommendations prepared and forecast on its success made.

Keywords: *municipal print media, local (regional) press, editorial staff of municipal print media, state support of the print media, saturation of circulation, subvention.*

Постановка проблеми. Закон України «Про реформування державних і комунальних друкованих засобів масової інформації» набув чинності 1 січня 2016 року. Згідно із цим Законом впродовж трьох років органи державної влади та органи місцевого самоврядування зобов'язані вийти зі складу співзасновників друкованих періодичних видань.

Реформування комунальних ЗМІ, створених свого часу (на більшій території України – ще в 20-30 х роках минулого століття) в кожній адміністративній одиниці як засоби ідеологічної обробки населення, є завданням не лише внутрішньополітичним, але і має зовнішньополітичне значення. Так, наприклад, у Річній національній програмі співробітництва Україна - НАТО на 2015 рік, затвердженій Указом Президента України від 23 квітня 2015 року № 238 визначено, що «неухильне дотримання принципів свободи слова, відкритості діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, недопущення цензури, невмотивованого законодавством втручання у діяльність засобів масової інформації та перешкоджання професійній діяльності журналістів є пріоритетними напрямами державної інформаційної політики та встановлено, що середньостроковою ціллю є, зокрема, реформування державних і комунальних друкованих засобів масової інформації [11].

Метою нашого дослідження є визначення реального стану економічного розвитку комунальних друкованих засобів масової інформації в Україні на етапі перед початком їх подальшого реформування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про недостатній науковий інтерес та несприйняття в державному апараті, органах місцевого самоврядування, навіть громадських активістів та науковців важливості і місця проблеми реформування комунальної преси в процесах демократизації вітчизняної державно-управлінської системи.

На нашу думку, шлях щодо досягнення поставленої мети пролягає перш за все у виокремленні невирішених частин загальної проблеми, яка полягає у хибному розуміння як управлінцями, так і науковцями функції місцевої преси та її політико-економічного зв'язку з системою центральних та місцевих органів державної влади. При цьому економічні аспекти реформи висвітлюються як в дослідженнях, так і спеціалізованих публікаціях надзвичайно рідко.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зазначимо, що нормативно-правову базу діяльності друкованих ЗМІ в Україні складають спеціальні Закони України "Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні", "Про державну підтримку засобів масової інформації і соціальний захист журналістів", "Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади і органів місцевого самоврядування засобами масової інформації в Україні", «Про місцеве самоврядування», постанови Кабінету Міністрів України та інші акти. Більшість з них були розроблені у 90-х роках минулого сторіччя та несуть в собі відбиток парадигми пострадянської управлінської системи та не відповідають європейським стандартам у сфері медіа.

Між тим, ринок преси в Україні переживає не кращі часи. Вважаємо за доцільне відзначити, що на сьогодні система статистичних спостережень за станом розвитку галузі друкованих засобів масової інформації не задовольняє наявні потреби та не створює об'єктивної картини для можливостей запровадження аналізу, моніторингу та заходів реагування відповідних державних органів на кризові ситуації.

Звітні дані Державної служби статистики формуються на основі інформації Державної наукової установи «Книжкова палата України імені Івана Федорова», яка, в свою чергу, збирає її за методикою, сформованою ще у 90-х роках минулого сторіччя. Ця методика більш-менш відображає кількісні показники (кількість видань, разовий тираж, кількість номерів, мова видання, сфера розповсюдження тощо), але абсолютно не відображає фінансово-економічну ситуацію.

Якщо проаналізувати навіть ті дані, якими оперує державна статистика, то за даними Державного наукового підприємства "Книжкова палата України імені Івана Федорова" в Україні кількість газет постійно зменшується. Так, у станом на жовтень 2015 року видавалося всього 1613 газет (у 2013 р. – 2237). У той час за інформацією Державного комітету телебачення і радіомовлення на сьогодні видається 555 регіональних і місцевих газет комунальної форми власності, загальний разовий наклад яких складає 2 млн. екземплярів.

Наше дослідження спирається на дані, подані відповідними структурними підрозділами обласних державних адміністрацій та узагальнених спеціалістом Національної спілки журналістів України. Зазначимо, що до 2013 року найбільш грунтовним дослідженням комунальної преси була так звана «Медіа-карта», яка складалася Державним комітетом телебачення і радіомовлення України у 2005-2006 роках після Помаранчевої революції. Окрім назв газет медіа-карта містила дані про майно редакцій, форму власності, середній тираж тощо. Водночас, у наступні роки цю роботу було повністю згорнуто та відновлено лише у 2013 році (Табл. 1).

Табл. 1.

Порівняльний аналіз стану розвитку комунальної преси у 2013-2014 рр.

555 комунальних друкованих видань	2014 (*555 газет*)		2013 (*518 газет*)	
	млн.грн	у відсотках	млн.грн	у відсотках
Сукупний дохід, зокрема:	344	–	287	–
– реалізація тиражів	140	40	130	48
– висвітлення діяльності органів влади	9	3	8	3
– реклами	110	33	69	24
– дотації з місцевих бюджетів	70	20	79	26
Сукупні витрати, зокрема:	324	–	269	–
– заробітна плата та нарахування на неї	184	57	155	59
– видавничі витрати	98	30	82	31
– податки та збори	24	7	18	7
– «Укрпошта»	18	6	14	6
Кількість прибуткових видань	407	73,6	161	31
Кількість газет, які не отримують дотацію	127	22	108	21
Середній разовий тираж	3 609	83% до 2013 року	4 344	
Середня вартість передплати на 2014 рік, грн	98	114% до 2013 року	86	

Насамперед потрібно відзначити, що в різних регіонах співвідношення між кількістю збиткових і прибуткових комунальних видань розподіляється нерівномірно. Причиною цьому може служити як особливості взаємовідносин з органами влади, що істотно впливає на рівень бюджетних дотацій, так і особливості редакційної політики; маркетингової діяльності редакцій; демографічних особливостей тощо.

Сукупний прибуток комунальних видань у 2014 році склав 19,3 млн. гривень, що становить 5,4% від розміру валового доходу. Найбільший сумарний прибуток отримали редакції в Одеській області, кількість і відсоток яких також найбільша в Україні (Табл. 2). Зазначимо, що у цій області розмір прибутку складає понад 10% від валових доходів, що вдвічі перевищує середній показник по Україні.

Характерно, що з усіх областей тільки в одній (Рівненській) за результатами 2014 року показано сумарний збиток від редакційної діяльності, який також є досить несуттєвим (-57,5 тис. грн.). Водночас, навіть у цій області діє 13 прибуткових газет, що становить майже 70 % від загалу. Цікавим є й той аспект, що з сумарним позитивним результатом завершили фінансовий рік навіть видання з Донецької та Луганської областей, де практично увесь 2014 рік відбувалися бойові дії.

Табл. 2.

Показники діяльності прибуткових комунальних видань у розрізі по областям

	Назва області	Розмір прибутку, тис. грн.	Кількість прибуткових редакцій	Відсоток прибуткових редакцій	Середній розмір прибутку, тис. грн
	Одеська	3 411,7	28	93,3	126,4
	Дніпропетровська	480,3	26	78,8	18,47
	Чернігівська	1 569,7	24	92,3	65,4
	Черкаська	330,0	22	95,7	15
	Житомирська	886,7	23	88,5	40,3
	Вінницька	1 587,9	25	71,4	72,2
	Полтавська	519,6	20	66,7	25,6
	Київська	2 081	20	62,5	109,5
	Кіровоградська	145,7	20	76,9	8,09
	Хмельницька	623,0	20	80,0	34,6
	Тернопільська	759,3	16	88,9	47,5
	Харківська	594,7	19	67,9	37,2
	Сумська	674,5	15	71,4	48,2
	Запорізька	826,6	13	72,2	63,6
	Івано-Франківська	667,4	13	68,4	51,3
	Волинська	831,7	15	78,9	63,9
	Херсонська	511,1	16	76,2	39,3
	Миколаївська	696,8	14	60,9	58,07
	Львівська	563,9	11	47,8	51,2
	Чернівецька	403,0	11	78,6	40,3
	Луганська	56,4	8	53,3	7,05
	Закарпатська	302,3	9	64,2	43,1
	Донецька	696,3	6	40,0	116
	Рівненська	-57,5	13	68,4	-
	Всього:	19295,14	407		

Ми усвідомлюємо, що такі позитивні результати швидше за все є наслідком того, що у 2014 році проходило дві передвиборні кампанії (парламентські та президентські перегони). Але з іншого боку, у минулому році вартість паперу газетного та поліграфічних матеріалів зросла майже втричі (співмірно до девальвації національної валюти), що практично нівелювали «здобутки» від передвиборної рекламної діяльності.

Крім того, кількість прибуткових чи збиткових видань ще не доказ реального відображення економічної ситуації.

По-перше, більшість керівників свідомо намагаються «приховати» прибуток з метою уникнення оподаткування.

По-друге, логіка існуючої системи дотаційної підтримки вимагає збитковості редакцій, адже в іншому випадку вони можуть бути позбавлені цієї форми державної підтримки.

Проблема існуючого механізму дотацій друкованих засобів масової інформації може стати окремою темою розвідки щодо взаємодії держави та медіа.

Зазначимо, шо сучасні дослідники цього питання досить позитивно ставляться до самої ідеї державної підтримки місцевих ЗМІ. Так, у Рекомендації Ради Європи № R (99)1 «Заходи, що сприяють плюралізму в ЗМІ» регламентується право держав-членів щодо здійснення державної підтримки друкованих засобів масової інформації на місцевому рівні з метою сприяння плюралізму й різноманітності засобів масової інформації [15, с. 59].

Світова практика свідчить, що державна підтримка ЗМІ не є унікальним явищем, притаманним виключно авторитарним державам. На сучасному етапі виокремлюють такі форми державного протекціонізму щодо підтримки газет:

- спеціальні державні програми щодо підтримки;
- бюджетні субсидії;
- регулювання ринку, контроль за власністю, антимонопольні заходи;
- розміщення державного замовлення.

Українське законодавство про пресу визначає, що «держава гарантує економічну самостійність та забезпечує економічну підтримку діяльності друкованих засобів масової інформації, запобігає зловживанню монопольним становищем на ринку з боку видавців і розповсюджувачів друкованої продукції. Заходи, спрямовані на забезпечення економічної підтримки діяльності друкованих засобів масової інформації, визначаються Кабінетом Міністрів України» [9].

Загалом, моралізаторські заяви про «право місцевої громади на отримання інформації» є популістськими, позбавленими здорового глузду та грунтуються на нерозумінні природи функцій місцевої преси. На нашу думку, «право місцевої громади» на власні друковані засоби масової інформації щорічно підтверджується кожним членом громади, який передплачує місцеву пресу. Адже саме друковані місцеві засоби масової інформації потрібно розглядати як особливу форму публічних акціонерних товариств, у економічній діяльності яких беруть участь їх передплатники, а не кошти громади (Рис. 1).

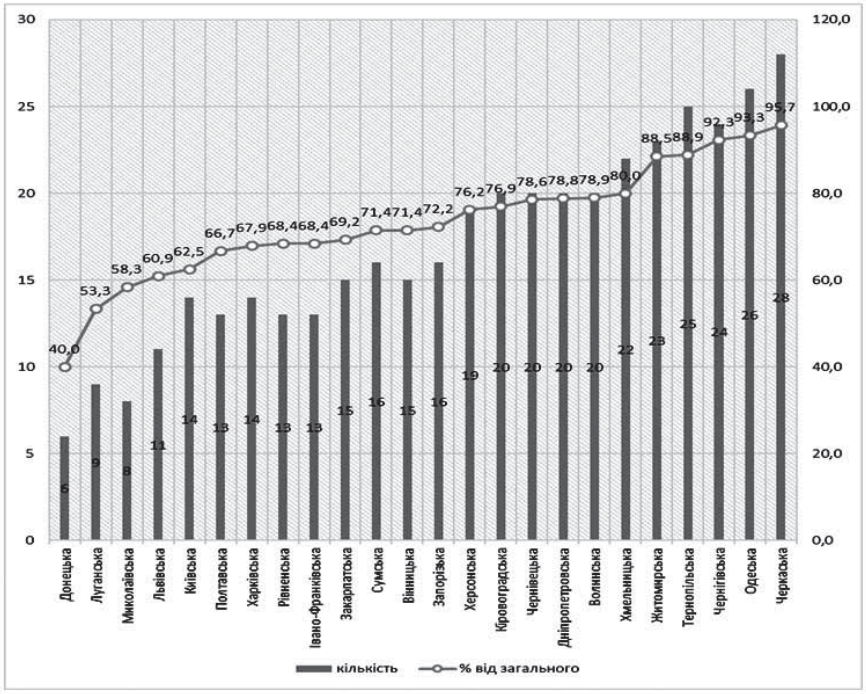

Рис. 1. Кількість прибуткових комунальних видань у розрізі по областям та кривої відсотку прибуткових від загальної кількості.

Підсумовуючи варто зазначити, що не зважаючи на фінансову фінансово-економічну кризу 2014-2015 років в Україні сформовано умови для започаткування процесу реформування комунальної преси. Зокрема, це стосується формування в Україні сектору «бездотаційних» редакцій.

Як було вже зазначено найбільший відсоток у валовий дохід редакції приносять саме надходження від реалізації тиражів. А саме від передплати – у більшій ступені, та від продажу газет у роздріб.

Останній вид економічної діяльності поступово набуває все більшого поширення, але враховуючи специфічність місцевих ринків збуту преси все ж не може зайняти домінантну позицію, але з урахуванням особливостей діяльності підприємств зв'язку «Укрпошти», а саме – низької якості послуг з доставки преси у відділені населені пункти, а по-друге, розвиненість «супутніх» торговельних мереж (кіосків, магазинів, ринків тощо) має шанс на зростання.

Графічне зображення (Рис. 2) дає підстави дійти висновку, що зростання від реалізації тиражів здійснює позитивний вплив на рівень зростання валового доходу (пік зростання).

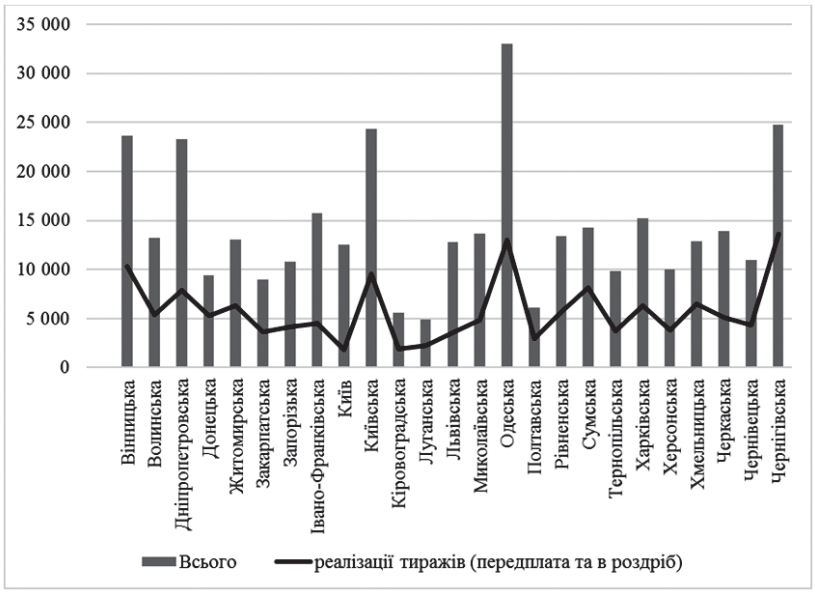

Рис. 2. Графічне зображення співвідношення валових доходів редакцій та доходів від реалізації тиражів (тис. гривень).

Співвідношення валових доходів редакцій та доходів від реалізації тиражів дає підстави зробити висновок, стосовно того, що у 2014 році як і у попередні роки саме кошти від реалізації тиражів формували левову частку доходної частини

бюджету редакцій. Сукупні доходи від реалізації тиражів становлять 40,6% від загалу, або 144 млн. 688 тис. гривень. Для порівняння зазначимо, що дотації з бюджету є вдвічі меншими – 20,7 % від загалу.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Не зважаючи на фінансову фінансово-економічну кризу 2014-2015 років в Україні, ведення бойових дій в окремих районах, значну інфляцію, що потягнула здорожчання друку і збільшення витрат на дистрибуцію, сформовано умови для започаткування процесу реформування комунальної преси. Важливо зазначити, що й до сьогодні значна частина редакцій комунальних друкованих видань не в повній мірі використовують свій потенціал і врегулювання цієї проблеми полягає у двох взаємозалежних площинах: економічній та інформаційно-контентній.

Проведений на основі даних 2013-2014 років економічний аналіз дає підстави до вироблення низки рекомендацій. По-перше, потребують врегулювання питання щодо встановлення економічно обгрунтованої передплатної ціни на комунальну пресу, адже аналіз середньостатистичних показників свідчить про її необгрунтоване заниження. По-друге, необхідно розробити та реалізувати кожній редакції комунальної газети стратегію проведення передплатної кампанії, адже зростання доходів від передплати пропорційно відзначається на кривій валових доходів. По-третє, зважаючи на бюджетну та економічну кризу необхідно зменшити залежність від дотацій з місцевих бюджетів. Крім того, потребує докорінного реформування не тільки складова фінансово-економічних відносин, а й сфера відносин з органами влади, в результаті якої редакції повинні вийти на якісно новий рівень контенту, що, в свою чергу, матиме позитивний вплив на авторитет видання та збільшення їх тиражів.

Актуальність і нагальність для сучасного українського суспільства проблеми формування інституту незалежних засобів масової інформації визначає перспективи подальшого дослідження, які полягають у необхідності теоретико-методологічного та економічного супроводу впровадження Закону про реформування державних і комунальних засобів масової інформації, здійсненні дослідження і моніторингу діяльності «пілотних» реформованих комунальних видань, та вироблення на основі отриманих показників рекомендацій не тільки щодо подальшого реформування комунальної преси, але й розвитку всього вітчизняного ринку друкованих засобів масової інформації.

Література:

1. Багерстам Э. Свобода прессы в демократическом обществе., Эрик Багерстам; [пер. с эстон. И. Кингс]. – Тарту – Вялингби, 1992. – 91 с.
2. Брайант Д. Основы воздействия СМИ (Fundamentals of Media Effects)., Д. Брайант, С. Томпсон ; [пер. с англ. В.В. Кулебы и Я.А. Лебеденка]. – М., Вільямс, 2004. – 432 с.
3. Бухтатий О. Реформування комунальних ЗМІ: про ситуацію – мовою цифр., О. Бухтатий, В. Горобець. – Журналіст України. – № 11., 2014..
4. Галлін Деніел С. Сучасні медіасистеми: три моделі відносин ЗМІ та політики [Текст]., Деніел С. Галлін, Паоло Манчіні; [пер. з англ. О. Насика]. – К., Наука, 2008. – 320 с.
5. Кін Дж. Мас-медіа і демократія [Текст]., Джон Кін; [пер. з англ. О. Грищенко]. – К., К.І.С., 1999. – 134 с.
6. Коаліційна угода 2014 року. Верховна Рада України VIII скликання. [Електронний ресурс]., Режим доступу: http://samopomich.ua/wp-content/uploads/2014/11/Koaliciyna_uhoda_parafovana_20.11.pdf
7. Майн Х. Средства массовой информации в Федеративной Республике Германии [Текст]., Херманн Майн; [пер. с нем. Мелитта Балье, Т. Маневич]. – Rieden., Издание Коллоквиум в научном издательстве Фолькер Шпис ТОО, 1996. – 158 с.
8. Мак-Квейл Д. Теорія масової комунікації [Текст]., Деніс Мак-Квейл; [пер. з англ.. О. Возьна, Г. Сташків]. – Львів., Літопис, 2010. – 583 с.
9. Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів. Закон України від 23 вересня 1997 року № 540/97-ВР., Офіційний вісник України. – 1997., № 45 (21.11.97)., с. 4.
10. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні. Закон України від 16 листопада 1992 року № 2782-XII., Відомості Верховної Ради України., 1993., 1 (05.01.93)., ст. 1.
11. Про затвердження Річної національної програми співробітництва Україна - НАТО на 2015 рік. Указ Президента України від 23 квітня 2015 року № 238., Офіційний вісник Президента України. – 2015., 11 (06.05.2015)., ст. 759.
12. Про місцеве самоврядування в Україні. Закон України від 21 травня 1997 р. № 280 // Відомості Верховної Ради України. – 1997., № 24., ст. 170.
13. Про реформування державних і комунальних друкованих засобів масової інформації. Закон України від 24 грудня 2015 року № 917-VIII., Урядовий кур'єр. – 2015., № 245.
14. Програма діяльності Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2014 року., Урядовий кур'єр. – 2014., № 231.
15. Стандарти Ради Європи у сфері медіа. Законодавчий бюлетень. [Текст]., А. Черевко. – К., IREX U-Media, 2005. – 86 с.

MECHANISMS OF REFORMING THE EDUCATION SYSTEM IN UKRAINE

V. Sychenko, Dr. of Sciences in Public Administration, Honored Worker of Education of Ukraine
Dnipropetrovsk State Agrarian and Economic University, Ukraine

Conference participant

Analyzed the problems of reforming the education system in Ukraine.Directions and especially the development of education. Systematized the basic mechanisms of reforming the Ukrainian Education and Science today.

Keywords: *education, mechanisms of reform, science, school, institution of higher education.*

Throughout the period of independent Ukraine in the educational sector of the country accumulated numerous problems of systemic nature, the main of which is the decline of logistics, aging teaching staff, low salaries, reducing the social status of educators.

Also, the problems of the education system is inefficient, overly centralized and outdated system of governance and funding, growing inequality in access to quality education, the excessive commercialization of educational services, corruption and "diploma disease", reducing the quality of education and the fall of the knowledge and skills students obsolescence methods teaching methods and so on.

The need to reform the education system is one of the main levers of civilization progress and economic development. All modern societies are in the process of transformation, as we do, because in the present circumstances goal has formulated the prospect appeal to the future. The goal should be to: the transmission of cultural values; in preparing young people to integrate into society; in leveling, reducing social inequality [1].

Overall, the national education system proved unable to resist invasion globalization that demoralize people, make it aggressive, fierce and destructive, without national dignity. In addition, the quality of our education each year does not increase and decreases, and this process unfortunately continues.

Implementation of the standard of education through the so-called paradigm competence profile education deprives it of developing education functions. In secondary school recently constantly raises the question of studying only those items that seemed to need in life. Therefore, some schools do not study, or as limiting the study of physical and mathematical sciences, in others - the humanitarian.

Thence comes the idea of professional profiling of schools, provision of student professional competence, forgetting that the problem of educational institutions - no training, and providing child development to a level sufficient to it to harmoniously enter into complicated further period of his life following the moral, spiritual and national values.

Reformed know-how, which is now experiencing a rural school - are supporting the creation of so-called schools. Supporting secondary schools are created and chosen through a competition and be equipped with modern material and technical base, including offices of physics, astronomy and chemistry.

These are taken by the Government to change the order of educational districts and supporting secondary schools that will give the combined powers of local communities, local governments at the district level to decide the issue of network structure of secondary schools. Creation of basic schools is one element of the process of decentralization. One of the toughest challenges for the combined local communities in the process is to create a tool management education. By combining community education management in the villages and towns engaged in education departments of district administrations, which are elements of a vertical state executive power in education. The functions of the executive bodies and village councils in education were minimal and consisted in the implementation of minor tasks for schools (such as the organization of transportation of students).

Unlike the district administrations, local governments united communities are autonomous and have full authority, including in the field of education. But serious challenge is their institutional weakness is compounded by the fact that the process of consolidation of administrative units sold in rural areas of Ukraine.

Thus, local governments virtually all the 159 communities joined together to obtain preferences and budget management authority will need to take on the challenge and responsibility for creating an effective management system of education in their communities. The low quality of secondary education in the form automatically goes to Heritage High School. As a result of today generally prepares high school, at best, consumers and users, not those who have become highly skilled specialists, drivers of progress. As a result, despite the high percentage of high school graduates who equalized with many developed countries in all areas without exception very lack of qualified professionals, in particular this applies to lawyers and economists [2-3]. And the recent initiative of the Ministry of Education and Science of Ukraine concerning the deprivation of public order, technical and humanitarian institutions - this confirmation.

Implementation of reforms in the educational sector in the current development of Ukrainian society is hampered by imperfect mechanism for reforming the education system. Last crisis years have given this problem even more acute. New mechanism of higher education requires the development of institutional autonomy, which should be based on academic internal control, external control, weakening the regulation of all types of educational institutions subject to fulfillment of the requirements of state educational standards.

All structural changes in higher education should be in the process of integration into the European and world educational space.

As the practice of many European countries, one of the conditions for improving the quality of higher education is to strengthen the accountability of higher education institutions for the performance of democratic principles by expanding their functioning and deepening of university autonomy. However, it is clear also that more autonomy of higher education institutions will inevitably lead to their greater dependence on public control, and therefore public support. The development of higher education should be directed at ensuring the needs of both the state and regional needs, enhance the level of economic activity of citizens.

Today the need to further improve the system of universal access to higher education. The network of higher education institutions must be transformed at the national and regional levels so that to meet all those who wish to pursue higher education, having to do relevant opportunities and quality indicators.

In this context, public-public administration of higher education should be directed at further democratization of public administration education and self-development associations of higher education.

In modern conditions of development of education stops being exclusive affair of the state, but becomes a multifaceted partnership interaction between central and regional government bodies of local self-government, students and their families, public and private educational institutions, teachers, potential employers, public associations.

Globalization processes also put on the agenda of the new philosophy of education based on the preservation of national identity in combination with optimal integration into the world educational space.

In view of the above provisions and estimates the basic mechanisms of reforming the Ukrainian education and science at this stage are:

- providing the highest quality home education to the needs of sustainable development of the country and with European and world achievements;
- update of training, retraining and advanced training of teachers scientific and pedagogical cadres and education;
- enhancing the prestige of the teaching profession, creating effective financial incentives for pedagogical work;
- provide steady funding for science and education at the level prescribed by law;
- reform of regional departments and district education departments, their functions should be reviewed in accordance with the principle of decentralization of public administration;
- the division of roles and responsibilities between these bodies should be revised to eliminate duplication of functions and functional redundancy;
- change mechanism and procedure of appointments to senior positions in the system of education with the requirements of decentralization of power;
- ensuring effective cooperation with the public and transparent reporting on the activities of departments of education;
- ensuring transparency of regional and city offices, district education departments on the official websites;
- filling the real power of community councils in the state education authorities to influence management decisions in education at the district / region.

References:

1. Draft Concept of Education Development for the period 2015-2025 years., Access: http://osvita.ua/news/43501.

2. V. Sychenko. Mechanisms of regulation of the education system: current state and development prospects: Monograph., V. Sychenko. – Donetsk., South-east, 2010. - 400 p.

3. V. Sychenko. Intended as a method of programming administrative activities of public authorities., V. Sychenko, T. Tuhtarova., Bulletin of the Academy of Customs Service of Ukraine: the series “State Government”. - 2013., No. 2 (9)., pp. 78-84.

U.D.C. 351:37.014.543:378

IMPROVEMENT OF PUBLIC POLICY IN THE AREA OF HIGHER EDUCATION FUNDING: THE EXPERIENCE OF EUROPEAN UNION COUNTRIES

A. Verbytska, Cand. of the Department of Marketing, PR-Technologies and Logistics
Chernihiv National University of Technology, Ukraine

Conference participant

Nowadays the majority of European national policies tend to encourage higher education institutions to increase the private sources of funding. However, direct public funding continues to be a considerable part of the higher education budget. The paper highlightssuch issue as the public funding of higher education institutions based on their performance; public authorities grants for specific higher educational projects; accountability for the public funding. The following main characteristics of the public funding of higher education institutions in Europe have been identified in this paper: funding formulas are used almost everywhere in the allocation of public funds; performance indicators based on students' results are used in funding formulas in the majority of countries; public funding is awarded in accordance with a performance contract in twelve countries; public funds for research are allocated according to various mechanisms.

Keywords: *higher education, public policy, public expenditure, funding models, funding formulas.*

Problem statement. Educational policy is closely related to the economic and social national policies. Looking for the appropriate education policy model is aimed at the formation of the strategy of countries` development. The issue of the funding is one of the key ones in the developing of educational strategy. It includes three important components: quality (correlation funding-result-quality), access (social justice) and efficiency (balance between profit and expenses).

Nowadays Ukrainian sphere of higher education exists in the conditions of a lack of sufficient funding. The experience of European countries in the implementing of the efficiency funding models could be important base for the improvement of the national education policy of Ukraine.

The aim of the paper is to provide an understanding of the national education funding trends across Europe and their possibilities of the usage in Ukrainian public policy in the sphere of higher education.

Paper main body. Modernisation of higher education in Ukraine aimed at its forthcoming to the European standards demands the sufficient investment. Higher education plays the key role in the modernisation of economic because of the potential to provide the human progress by the powerful complex country`s development. Development of higher education as the investment in the increasing of the quality of human capital is one of the conditions of economic growth. The state has the decisive role in this process. The possibilities of public impact on the educational sphere are wider and more efficient comparing with the others institutions. Such impact is in the usage of the complex of the mechanisms. One of them is the financial one.

There is a tendency towards deregulation and more autonomy for higher education institutions (HEIs) regarding institutional policies and, in particular, the management of institutional budgets. In the majority of countries HEIs traditionally operate with a high degree of autonomy, including in financial issues. European universities were granted full autonomy in the management of their financial resources. Nowadays the greater institutional autonomy has been resulted in a considerable increase in HEIs' responsibility for institutional policies and closer involvement by students and staff in the institutional governance. Although the majority of European national policies encourage higher education institutions (HEIs) to raise the private sources of funding, direct public funding continues to represent a major part of the higher education budget [1].

Notes of J. Salmiare particularly valuable in the context of our study. He mentioned, that as their direct involvement in the funding and provision of tertiary education diminishes, countries rely lesson the traditional state control model to impose reforms. Instead, they bring about change by guiding tertiary education institutions with a coherent policy framework, an enabling regulatory environment, and appropriate financial incentives. While no blueprint exists for all countries, a common prerequisite may be a clear vision for the long-term development of a comprehensive, diversified, and well articulated tertiary education system. The second important dimension of government intervention is the creation of a regulatory environment that encourages innovations at the level of individual institutions as well as private-sector initiatives to expand access to tertiary education. Key dimensions of regulation are the rules for establishment of new institutions (private and virtual), quality assurance mechanisms, financial controls on public institutions, and intellectual property rights legislation. In a lifelong learning perspective, student mobility can be encouraged by open systems based on the recognition of relevant prior experience, degree equivalencies, credit transfer, tuition-exchange schemes, access to national scholarships and student loans, as well as a comprehensive qualifications framework. The third modality of state intervention involves the funding mechanisms and financial incentives applied to steer tertiary education institutions toward quality, efficiency, and equity goals. These include allocation formulas linking resources to measures of institutional performance, encouragement of resource mobilization by institutions, competitive funds for investments in quality improvement, and student financial aid [2, p. 2-3].

Authorities are highly interested in optimising the balance between the financial resources they invest in higher education and the outcomes of the sphere. They establish funding mechanisms aimed at linking results allocated of the future public funding. This is usually possible through the budget negotiations between HEIs and the relevant Ministry, as well as by using the funding formula that include performance indicators. The peculiarities of such policies in the selected European countries are in the table 1.

Tab. 1.

Establishment of the funding policies based on the results

Country	Year of establishment	Policy`s scope
Romania	2008	The policy is included in long-term strategy for the development of higher education
France	2006	The law on public finances reinforced the links between higher education funding and results based on objectives and indicators
Finland	the mid of 1990s	Institutional objectives and the resources needed to achieve them are determined in negotiations between the Ministry of Education and each HEI

UK	2008	Funding to support the research infrastructure is distributed selectively, informed by assessment of research quality
Norway	1990	The government's priority is to further refine funding arrangements for HEIs and is geared towards rewarding achievements and results while safeguarding important but vulnerable academic areas and activities

Governments encourage the development of closer relations between HEIs and society. Policy measures in this area are aimed at the promotion of the scientific results. However, the link between research and national economic (including specific regional needs) is a priority. The European authorities promote co-financing and the creation of the partnerships "HEIs- research institutes-regional authorities-business". Moreover, in some countries (Estonia, France, Italy, Portugal, Finland and Sweden) they provide financial and other mechanisms to support such cooperation [3, p. 10].

The block grant is divided between the categories of expenditure of the institution. In Belgium, Ireland, France, Lithuania, Hungary, Poland and Slovenia, institutions receive block grants and they must spend them in compliance with the budget headings submitted to the funding body. In France, HEIs must submit the budget proposal to the authority. HEIs in Poland have to submit their proposed financial activities to the Ministry of Finance but there is no institutionalised authority for their approval. In Hungary, institutions have to send an annual draft budget proposal to the supervisor. The supervisor may initiate amendments, if he considers that the proposal does not allow the institution to achieve its basic goals. The block grants are intended to cover learning process and operational expenditure. In rare cases, staff salaries may be covered. In half of the countries, block grants may fund research expenditure. The block grants do not constitute the only source of public funding. In all countries, HEIs receive public funding for specific purposes, such as national programmes, social purposes, particular research, etc [4, p. 48].

Funding formulas promote the increasing of the transparency of public funding. It helps to avoid potential political pressures. Almost everywhere, funding formulas rely on input criteria, which refer to the institutional activity [4]. Institutional activities may be estimated according to the resources (number of staff and students, staff salaries, campuses and buildings, etc.) available to HEIs. In many cases, the funding formulas also include performance criteria, which are related to the outputs achieved by an institution over a previous period. In the funding formulas, the input-related criteria depend on countries. The most commonly used criterion is the number of students registered during the previous or current year. Characteristics other than those relating to the number of students, which may sometimes guarantee certain stability in the allocation model, are considered much less frequently. They include, for example, variables associated with the cost of college (Finland), the area of buildings (France), number of employees (Greece, France, Poland - public institutions - and Portugal) and criteria related to educational provision (France and Slovakia), etc. [4, p. 52].

Approximately half of the countries use performance indicators which focus on student success rates. The most common performance indicators for teaching activities focus on student success rates that are measured through the number of graduates. Indicators in the Czech Republic, Italy and Austria have special importance to compliance with the standard period of time needed to complete courses. Some countries use other indicators related to student success rates (in addition to the number of graduates for some countries). In Denmark, Austria and Liechtenstein, the number of students who pass their exams is considered. The number of credits earned by students is considered in Sweden and Norway. In the United Kingdom, the number of students registered is not considered in the funding formula; only those students who complete their year of study. The number is weighted according to field and type of study. For institutional performance, Italy and the Netherlands consider the failure rate at the end of the first year and the number of students who abandon their studies, respectively [5].

The mechanisms of public funding for higher education in Europe represent levers through which central governments pursue their strategic objectives in the sector. The usage of funding formula is very widespread. Various aspects of these models are discussed. Funding formula based on the number of students may act as a drive to rationalize the usage of resources. According to Salmi and Hauptman, "when the costs per student are based on the average costs at the national level or on the normative costs established by considering various parameters that are used to calculate the cost of research, it should be in an ideal situation, rather than what they really are" [6, p. 60]. The funding formula based on the number of students enrolled makes institutions vulnerable to fluctuations in student enrolment, which inevitably has a direct impact on their revenue. Some basic institutional costs cannot be reduced from one year to the next. In order to deal with this situation, institutions may adapt the types of programme offered to match students' preferences in order to attract more students [7]. Although this strategy may guarantee that the courses correspond to the short-term needs of society in terms of education, it may also lead to a limited diversity of courses and the disappearance of certain important but less popular academic disciplines. In light of this, funding formulas could include incentives to preserve vulnerable academic disciplines.

According to the signed below there are the recommendations to improve higher education public funding:

- Public authorities, as the universities' first and main funder, have a special responsibility in ensuring that their higher education system is financially sustainable over the long term. This includes providing a stable regulatory and financial framework for universities to fulfil their missions. It also means taking into consideration the possible long-term impact on universities of changes brought to funding modalities.

- Diversifying income sources is a way for universities to mitigate risks but this cannot replace nor compensate for declining public funding.

- Targeted funding mechanisms should not determine significant parts of the public funding received by universities; it should be preferably used for additional funding made available to institutions.

- Simplification should be a guiding principle for public funding mechanisms.

The overall objective should be to strike the right balance between accountability and institutional autonomy and thus keep reporting duties to the necessary minimum in order not to create additional layers of bureaucracy taking up resources from universities.

- The inclusion of a "performance" dimension in funding formulae should be done and designed in full consultation with the sector to ensure the fitness for purpose of the selected criteria.

- The development of performance agreements with specific targets should be a joint process between universities and public authorities. This also applies to the selection of criteria used to measure the progress towards such targets, in order to ensure coherence with the university's strategy and institutional profile.

- Public authorities are responsible for designing the "public funding mix" suitable for their system; however, a guiding principle should be simplification, in order to avoid overly burdensome and costly processes.

- Limiting the number of indicators may enable universities to focus and deliver better results.

- Attention should be paid to the challenges linked to the measurement of the indicators and the related need for generation of data.

- The extent to which it is in the universities' capacity to act upon the selected criteria is an important matter to consider, in order to create the appropriate incentives. Where it appears that the universities' influence is limited, a performance agreement with out direct impact on funding might be more appropriate.

- Monitoring processes should be set up in order to fully assess the impact of the funding mechanisms on institutions, including possible unintended consequences and provide the possibility for adaptation.
- Mergers are only one of the concentration and collaboration phenomena occurring in higher education. There is a whole range of concentration measures currently being experimented in Europe, including university consortia and strategic partnerships.
- Both mergers and concentration measures can be highly complex processes for which institutions need to receive adequate support.
- Public authorities tend to engineer such processes with a view to restructuring the higher education landscape.
- Although financial reasons are among the important drivers of concentration processes, they should not be the only motivation for such processes. Universities' strategic objectives linked to their core activities should be the main focus of collaboration and concentration measures.
- Large-scale, system-shaping initiatives focusing on excellence remain the exception, although when resources are available, public authorities quite commonly set up funding schemes fostering the emergence of specific "excellence" clusters.
- When designing these schemes attention should be paid to the overall funding flows and the potential restructuring effects on the system.
- The capacity of universities to act strategically to increase cost efficiency depends at least partly on their degree of institutional autonomy and on their organisational structure.
- Policies aiming at enhancing competition in the sector can undermine collaboration processes seeking to achieve efficiencies.
- Economies of scale created by sector-level approaches should be balanced against the need for keeping a certain amount of flexibility in the system.
- Cost transparency helps to create awareness around the use of resources in the institution and helps to generate data for benchmarking in the sector. Public authorities have many steering levers at their disposal to shape their higher education systems. It should, however, be kept in mind that measures such as performance-based funding, mergers and concentration measures as well as excellence schemes can also have unintended consequences at system as well as institutional level. In the coming months, EUA will release specific reports dedicated to each of the measures considered in the study and further explore their impact on higher education institutions [8, p. 17-18].

For the practical usage of such recommendations not only state demand but also real needs of customers of educational services should be taken into consideration.

Conclusions. Nowadays public funding of higher education is the dominative mechanism in majority of countries. There is a wide range of private sources for higher education funding. The task of HEIs is to investigate the potential ways of private funding. The task of the national policy is to find a balance between the optimisation of the expenditures on higher education sphere and the obtaining of long-term benefits.

Autonomy of financial management is a key aspect in higher education governance for Ukraine. Public funds allocated for the specific research projects in connection with the national purposes exists as a form of management by objectives. At European level, there is rarely a strong correlation between a liberal policy in the field of diversification of financing by the private sector and the development of a range of incentives in this area.

References:

1. Eurydice (2012), Key Data on Education in Europe. DOI: http://eacea.ec.europa.eu/education/Eurydice
2. Salmi, J. (2015). New challenges for tertiary education: The World Bank report. International Higher Education, (28).
3. Boer, H., & File, J. (2009). Higher education governance reforms accross Europe.
4. De Coster, I., Forsthuber, B., Oberheidt, S., Parveva, T., & Glass, A. (2008). Higher Education Governance in Europe: Policies, Structures, Funding and Academic Staff. Eurydice.
5. Hillman, N.W., Tandberg, D.A., &Fryar, A.H. (2015). Evaluating the impacts of "new" performance funding in higher education. Educational Evaluation and Policy Analysis, 0162373714560224.
6. Salmi, J. and A.M. Hauptman (2006). Resource Allocation Mechanisms in Tertiary Education: a Typology and an Assessment", in Higher Education in the World 2006: The Financing of Universities. New York, Palgrave MacMillan, pp. 60-81.
7. On the edge: securing a sustainable future for higher education. (2004). OECD/IMHE-HEFCE project on financial management and governance of higher education institutions report. www.oecd.org
8. Estermann, T., Pruvot, E.B., &Claeys-Kulik, A.L. (2013). Designing strategies for efficient funding of higher education in Europe. DEFINE interim report.

JEL: M 49

THE ANALYSIS AND PREDICTION OF ENTERPRISE FINANCIAL CONDITION IN THE CONTEXT OF FINANCIAL CRISIS

Yu. Haibura, Ph.D. in Economics, Associate Prof.
State Agrarian Engineering University in Podillia, Ukraine

Conference participant

It was studied the nature of anti-crisis management enterprise financial condition. It was identified the main directions of improving the enterprise' financial condition in the financial crisis context. It was observed the forecasting indicators' question of financial condition and its place in the enterprise activity. It was done the company profit forecast with using the exponential smoothing method.

***Keywords**: financial condition, financial crisis, management, revenue, forecasting*

The main condition for the company release of the crisis is providing a positive net cash flow. In practice, the possibilities of a substantial amount increase in their financial resources in crisis development conditions are limited. Therefore, the main focus of achievement provision point of the financial enterprise equilibrium in crisis conditions is the consumption retrenchment of financial resources. The occasion measures with improvement of the financial situation is specific to each of the companies and depends on the scope, in which the business is held, products' group, market conjuncture, regional infrastructure, management systems, costs' structure on production and management, technical and technological features, and other factors [2].

Modern conditions of business transaction require continuous improvement methods of management.

The main areas of anti-crisis management at the level of the economic entity is considered continuous monitoring of financial and economic enterprise performance, the new administrative development, financial and marketing strategies, reduce fixed and variable costs, the labour productivity increase, raise funds founders, the enhance staff motivation.

The unified preparation methods for a possible global crisis effects, and also enterprise development during this period without significant losses do not exist, but there is the experience acquired in previous crises.

The management main task is the operational decisions development, which would help to achieve the desired result at minimal additional costs and negative consequences. This is possible through special training management system of crisis situations. [4].

In accordance with this approach crisis situations management will include the following steps:

- The diagnostics, which is aimed to estimate the crisis situation parameters;
- the concept development of the crisis overcoming in order to develop the strategic and operational activities;
- the realization of this concept to eliminate the consequences of the crisis;
- the exit at planned aims of enterprise normal functioning.

The measures realization to resolve the crisis includes support the renewal processes; the company leadership level increase; setting up a group work of crisis teams; continuous monitoring assessment and partial progress valuation and their results; ensuring the required level of staff cohesion.

Considering the variety of anti-crisis measures, to which modern enterprises are resorted today, the most common and the most relevant are:

- The cost reduction - an effective tool, which the company can use to stabilize the financial situation. Obviously, in order to increase sales and profitability continue to increase the flow of funds, it is necessary to reduce costs. Under this valuation it is used all expenditure and solid monitoring of implementation established standards. This approach will bring tangible results, allowing the company to keep costs at a given level.

- horizontal and vertical integration. Horizontal integration provides the capabilities search for procurement together with another buyer. Increased purchases will receive a discount. Vertical integration provides better working closely with key suppliers of raw and materials, and also monitoring of commodity prices on materials, the entrance to the market of new potential suppliers as an alternative to more expensive materials.

- The transfer capabilities analysis in outsourcing expensive processes. It should be highlighted that it is profitable to do on their own and what is cheaper to buy in other producers.

- tightening control of all kinds of opportunity costs. Using a paid Internet for personal purposes, telephone calls for long-distance communication, office technics usage - that's not all the costs that can be avoided.

- The organizational structure review in term of exclusion of unnecessary management levels.
- technological processes optimization.
- Tax optimization.
- Stiffness of personnel policy.

The company financial condition and its stability largely depends on which property is held by the company, in which assets are invested capital and the revenue they bring to it.

The company money placement must be very important in financial activities and its effectiveness increase. From what, which investments are invested in fixed and working capital as their is in the production and circulation of money and material forms, as the best of their value largely depends on the results of production and financial activity, and hence the financial stability of the company. For example, one of the enterprises of Khmelnitsky region was analyzed the key indicators of financial condition.

Tab. 1.

Indicators of the company financial condition

Indexes	2013 y.	2014 y.	201 5y.	Deviations 2015 y. till 2013 y.	
				±	%
Net income from sales of products (goods, works, services), thous. grvn .	194213	216837	361779	167566	y 1,9 p.
The average annual value of fixed assets, thous. grvn	160969,5	187008,5	363278,5	202309	y 2,3 p.
Average working capital balances, thous. grvn.	146262,5	125539,0	191818,0	45555,5	131,1
The assets' average value of thous. grvn.	321565,5	322451,0	559444,5	237979	y 1,7 p.
Equity capital average cost, thous. grvn.	48119,0	86379,0	124650,0	76531	y 2,6 p.
Cost of products (works, goods, services), thous. grvn.	171787	224261	314157	142370	y 1,8 p.
including material costs, thous. grvn.	63086	107307	153417	90331	y 2,4 p.
The share of material costs in production costs,%	36,7	47,8	48,8	12,1	x
Gross profit (loss) thousand. grvn.	22426	- 7424	47622	25196	y 2,1 p.
Financial result from operating activities, thous. grvn.	48310	- 39612	3147	- 45163	6,5
Net income (loss), thous. grvn.	78	- 76609	66	- 12	84,6
The production profitability of,%	13,1	- 3,3	15,2	2,1	x
Return on equity,%	0,2	- 88,7	0,1	- 0,1	x
Return on assets,%	0,02	- 23,6	0,01	- 0,01	x

The calculations are shown, that the net income from the production sale (goods, works, services) during the investigating period almost doubled. The average annual value of fixed assets - 2, 3 times, assets – in 1.7 times, equity - 2.6 times respectively. With the cost increase of production (goods, works, services) to 142.4 million. gr. net income in the reporting year was amounted to only 66 million. gr., which is 12 mln. gr. less than the base year.

The company business activity in the financial aspect is manifested primarily in its rate of turnover means. Analysis of it is

investigating the levels and dynamics of diverse financial ratios reversibility, which are relative measure of financial results performance of the entity.

The main factors, that determine the company financial condition is, firstly, the execution of the financial plan and replenish when necessary its own working capital from profits and, secondly, the working capital (assets) speed.

The market economy conditions are obligated the company at any time be able to pay its short-term obligations, so that to be liquid.

Tab. 2.

Indicators of business activity and liquidity of the company

Indexes	2013 y.	2014 y.	2015 y.	Deviations 2015 y. till 2013 y.	
				±	%
The average amount of receivables' debt, thousand. grvn.	68785	39287	33662	35123	51,1
The average size of reserves, thous.grvn.	6269	3669	15580	9311	y 2,5 p.
The average amount of accounts payable, thousand. grvn.	96407,5	109122,0	231230,5	134823	y 2,4 p.
Ratio of total capital turnover	0,60	0,67	0,65	0,05	x
Profitability Ratio (payability) floating capital	0,001	x	0,001	x	x
Turnover ratio of equity	4,04	2,51	2,90	- 1,14	x
Duration of capital turnover, days	89,2	143,4	124,0	34,8	139,0
Current ratio (total) liquidity	0,40	0,32	0,43	0,03	x
Quick liquidity ratio	0,39	0,31	0,39	x	x
Absolute liquidity ratio	0,001	0,002	0,002	0,001	x

The data in Table 2 shows, that the overall rate of capital turnover during the research period almost has not changed. The return coefficient of capital ratio of reporting year amounted only 0,001. Equity turnover ratio decreased to 1.14.

For qualitative assessment of liquidity and company solvency indicators using financial ratios of liquidity. The main one is absolute liquidity ratio, which is considered the most stringent criteria of solvency, that shows, the current liabilities of the company can pay off immediately if required by most liquid assets. Too high coefficient value meaning of absolute liquidity negatively affects to the company profitability, as the debt capital invested in non-working assets, which are cash and its equivalents. In foreign analytical practice is considered optimal situation, where the value of the index is 0.2-0.3; in modern - liquidity ratios have not been developed, but is considered sufficient theoretical values of bigger than 0,2-0,35. This means, that as soon as possible the company may repay 20-35% of its current liabilities. From the calculations we can see, that in the investigated enterprise reporting year it was 0,002.

However, there is a positive trend of a slight increase in the liquidity indicators of the company. But, they all do not reach the recommended values for the analyzed period.

In modern conditions of doing economic activity is very important for companies of all sizes a question of ensuring its financial stability. One of the key tasks of any enterprise is obtaining scientifically-grounded opinion on sustainable financial development, the achievement timing of financial objectives, the implementation of competitive advantage and expand its market position, reducing the effects of adverse economic conditions on the financial mechanism of the enterprise in the short and long term.

In view of the unstable economic situation in Ukraine, forecasting enterprise financial results not only acts as an additional tool, but is a precondition of the company existing in today's changing environment. The future changes investigations of financial condition of the company and strategic events development for its adjustment is an essential factor in the formation of modern market strategies.

The expected performance enables the company to plan its financial development, and to avoid major failures and associated with them losses, to make feasibility analysis of future costs, to receive the greatest benefit from economic relationships with customers, partners, suppliers and banks. In the absence of predictive data subject the enterprise prones to incorrect maneuvers, that could lead to the loss of market position, unstable financial condition or even bankruptcy. Planning and forecasting is a critical element in the management of the financial mechanism of the enterprise.

The financial task of manager – to predict supreme exact sales, production cost, the need to attract financial resources, cash flows and more. Finding the most optimal method of actions for the company is also part of forecasting. In the forecasting process financial indicators suggest, that the economic situation in the future will not have significant deviations from the present.

In the process of forecasting the most important are the following factors: - the yield; - availability of financial resources; - the rational allocation of fixed and working capital; - solvency; - liquidity. Prediction of these parameters allows the company to rely on the stability of the business. These figures are the basis for a positive decision on granting loan creditors of the company, attracting new investors and the company development.

The forecasting object, above all, is the financial resources volume, that will be made available enterprise in future periods. Among these resources - profit remaining, after payment of all taxes and charges and depreciation reimbursed by the price of the products.

As the market situation for a short period is difficult to predict, and the use of modeling trend in the short term will not give the desired effect, we believe that in this case it is advisable to use adaptive situational methods. The main feature of these methods is the ratios change of the constructed model when there is new information, that means models' adaptation to new data.

That is the principles of responsible methods, based on exponential smoothing. In this case, the dependent variables (net revenue, gross profit, net income) are presented as a time function as a polynomial (forms. 1):

$$Y_1 = a_0 + a_1 t + a_2 t + ... + a_\lambda t^\lambda, \quad (1)$$

де a_0, a_1, a_2, ..., a_λ – options;

t – period;

λ – polynom grade.

Estimates of parameters a_0, a_1, a_2, ..., a_λ can be obtained by the method of least squares. Advanced recording system of normal equations has the form

$$\sum_{t=1}^{n} y_t = a_0 n + a_1 \sum t + a_2 \sum t^{\lambda} + ... + a_{\lambda} \sum t^{\lambda} \quad (2)$$

$$\sum_{t=1}^{n} y_1 t = a_0 \sum t + a_1 \sum t^2 + a_2 \sum t^3 + ... + a_{\lambda} \sum t^{\lambda+1} \quad (3)$$

$$\sum_{t=1}^{n} y_1 t^{\lambda} = a_0 \sum t^{\lambda} + a_1 \sum t^{\lambda+1} + a_2 \sum t^{\lambda+2} + ... + a_{\lambda} \sum t^{\lambda+A}, \quad (4)$$

where n - the number of members in the dynamic row. The calculation here is on $t = 1$ до $t = n$.
Using matrix notations, the system of normal equations can be written as [4, p. 208]

$$T'_j = T' \cdot T_a, \text{ where } j = (y_t);\ a = (a_j);\ T = \begin{bmatrix} 1t...t^{\lambda} \\ 1t...t^{\lambda} \\ ..... \\ 1t...t^{\lambda} \end{bmatrix} \quad (5)$$

To predict the key indicators of financial results in the test farm was used statistical analysis package data in Excel. As arguments statistical function ROST that calculates the exponential curves approximant data, was applied numerical values of net income from sales, gross profit, operating income and net profit for 2012-2015 yy.

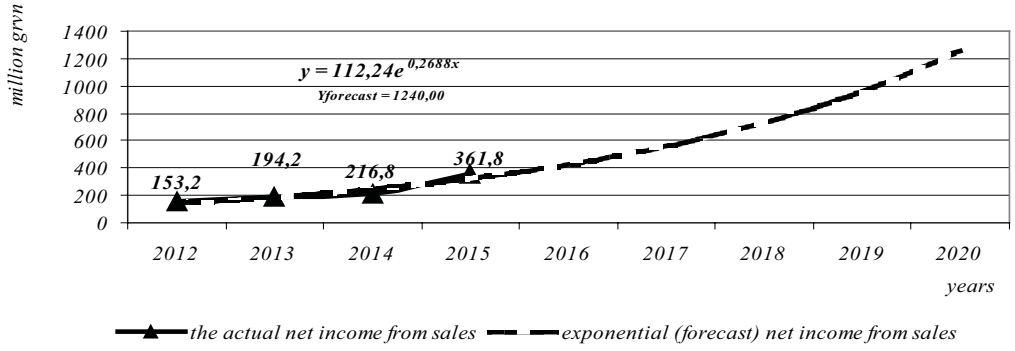

Fig. 1. Actual and projected levels of net income from sales

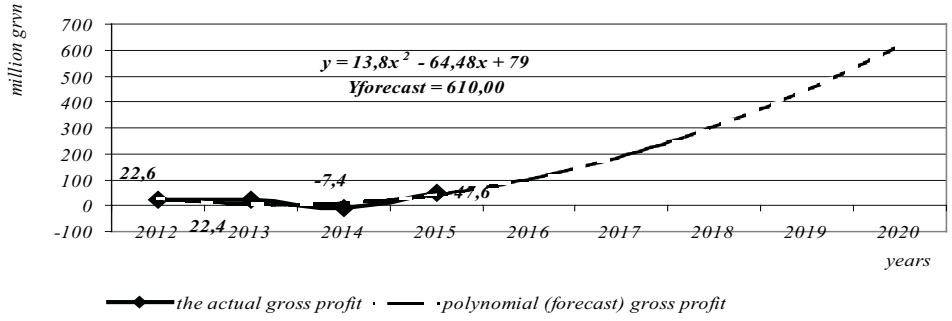

Fig. 2. Actual and projected gross profit levels

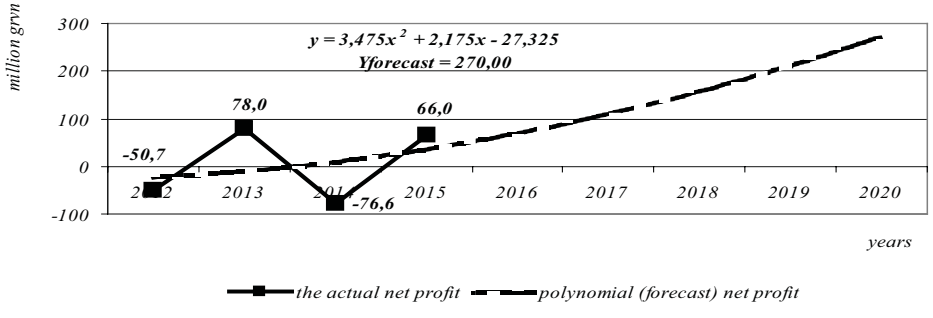

Fig. 3. The actual and projected levels of net profit

From the calculations, which were carried out using the statistical package analyze data in Excel we can see, that in the coming years the company will progress in its financial and economic development. However, in a market economy always is so-called «invisible hand», the effects of interference in business activity which can not always be positive.

References:

1. Bobyr O.I. Predicting financial condition of the company [electronic resource]., Access mode: http://www.rusnauka.com/23_SND_2008/Economics/27132.doc.htm
2. Hovorushko T.A. Theoretical aspects of nature management of the company financial-economic results. Economic Analysis. - 2012., No. 11., pp. 117-121.
3. Londar S.L. Finance [electronic resource]: a tutorial. - Kharkiv, 2010., Access mode: http://pidruchniki.com/1584072012871/finansi/finansi
3. Kovalev V.V. Introduction to Financial Management. - M., Finance and Statistics, 2010, P. 768.
4. Pavlova I.V. Forecasting financial performance as part of the planning of the enterprise. Logistics: Coll. Science. W. - 2010., No. 690., pp. 752-755.
5. Shyriahina O.YE. The automation profit forecasting models. Recent economic problems. - 2009., № 11 (101). pp. 251-263.

УДК: 35.072.8.

СУЧАСНІ АСПЕКТИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ / MODERN ASPECTS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN REGIONS

Гусятинський М., канд. техн. наук, зав. кафедри менеджменту
Університет Державної Фіскальної Служби України, Україна
Гусятинська А., магістр
Опольський Університет, Польща

В статті проведено аналіз динаміки економічного розвитку України протягом 2004-2015 рр. за показникам індексу фізичного обсягу національного валового продукту.

Найважливішим елементом концепції стратегічної інноваційної діяльності має бути використання інноваційного потенціалу суб'єктів господарювання. Сучасний стан більшості українських підприємств, як і всього національного господарства, не відповідає можливостям ресурсного потенціалу країни. Проаналізовано результативність інноваційної діяльності України за показниками кількості упроваджених нових технологічних процесів; інноваційних видів продукції та нових видів техніки, обсягу реалізованої інноваційної продукції.

Незважаючи на наявний науковий потенціал, інноваційний розвиток національної економіки недостатньо реалізується. Причин цьому можна навести багато, починаючи з особливостей історичного розвитку України і закінчуючи внутрішніми економічними та політичними проблемами. Обраний Україною шлях інтеграції до Євросоюзу вимагає зближення та інтеграцію національної економічної системи до систем країн ЄС. Це ставить Україну перед вибором запровадження тієї моделі розвитку, яка прийнята ЄС за базову, тобто моделі інноваційного розвитку.

Незважаючи на деякі негативні тенденції Україна на сьогодні має значний потенціал для розвитку за умови проведення ефективної державної політики щодо підтримки концепції кластерного підходу інноваційного розвитку економіки регіонів і країни.

Ключові слова**:** *економіка, інноваційний розвиток, кластер, кластерний підхід*

In the article conducted the analysis of the dynamics of economic development of Ukraine for 2004-2015 years on indicators of the index of physical volume of the gross national product.

The most important element of the strategic innovation activity should be using the innovative capacity of business entities. The current state of the majority of Ukrainian enterprises, as well as the entire national economy does not match the capabilities of resource potential. Analyzed the impact of innovation activity of Ukraine in terms of the number of new embedded processes; innovative products and new types of equipment, the volume of sales of innovative products.

Despite the existing scientific potential, innovative development of the national economy not implemented. The reasons for this there are many, beginning with the historic features of Ukraine and finishing the internal economic and political problems. Elected Ukraine path to EU integration requires the convergence and integration of national economic systems to systems in the EU. It encourages Ukraine to implement the model of development, which in the EU adopted as a basic, that model is innovative development.

Despite some negative trends in Ukraine today has great potential for development on condition of an effective public policies to support the concept of cluster approach innovative economic development of regions and countries.

Keywords: *economy, innovative development, cluster, cluster approach*

В умовах нестабільності ситуації на світовому ринку, збільшення ризиків у політичній, фінансовій, військовій сферах, складнощів у розвитку зовнішньоекономічних зв'язків і залучення інвестицій надзвичайно актуальним є створення ефективної національної стратегії розвитку заради підвищення добробуту та якості життя людей.

В останні роки тема формування інноваційної економіки та інноваційного розвитку України набула значної популярності серед вітчизняних економістів і політиків. Дослідженнями у сфері інновацій та інноваційної діяльності займалися такі відомі зарубіжні вчені, як: Й. Шумпетер. М. Портер, Х. Рігс, К. Фрімен, В. Хіппель та ін. Проблеми інноваційного розвитку економіки України достатньо ґрунтовно висвітлені у працях вітчизняних економістів: О. Амоша, А. Гальчинського, В. Геєця, Л. Федулової, С. Онишко, А. Захаріна, Л. Тарангул, Р. Фатхутдінова та ін.

Актуальність даної проблематики пов'язана, в першу чергу, з пріоритетною роллю науково-технічного прогресу в економічному зростанні України. Вихід з кризи і відродження України неможливі без орієнтації на інноваційний розвиток економіки. Проте, незважаючи на наявний науковий потенціал, інноваційний розвиток національної економіки недостатньо реалізується. Причин цьому можна навести багато, починаючи з особливостей історичного розвитку України і закінчуючи внутрішніми економічними та політичними проблемами.

Отже, раціональне поєднання цілей науково-технічного і соціально-економічного розвитку задля підвищення якості життя українського народу, вирішення соціально-економічних проблем населення, виробництва конкурентноздатної за

світовими критеріями продукції є найважливішим завданням сьогодення. Обраний Україною шлях інтеграції до Євросоюзу вимагає зближення та інтеграцію національної економічної системи до систем країн ЄС. Це ставить Україну перед вибором запровадження тієї моделі розвитку, яка прийнята ЄС за базову, тобто моделі інноваційного розвитку.

Мета дослідження – на основі аналізу стану економіки розробити рекомендації щодо концептуальної моделі інноваційного розвитку регіонів у контексті забезпечення соціально-економічного розвитку України.

Сучасний стан більшості українських підприємств, як і всього національного господарства, не відповідає можливостям ресурсного потенціалу країни [1]. На рис. 1 проаналізовано динаміку економічного розвитку протягом 2004-2015 рр. за показникам індексу фізичного обсягу національного валового продукту.

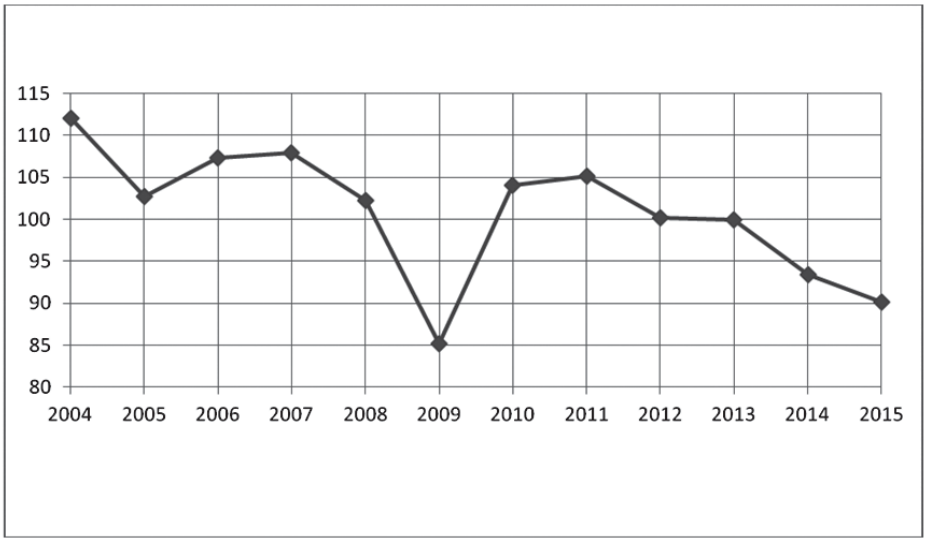

Рис. 1 Динаміка показника індексу фізичного обсягу валового продукту (у цінах попереднього року, відсотків) за період 2004-2015 рр.

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України [2]

Вирішення довгострокових завдань розвитку вітчизняної економіки вимагає сучасної системи взаємодії держави, бізнесу, науки та освіти на основі використання ефективних інструментів підвищення якості людського капіталу в контексті створення високотехнологічних виробництв [3].

Отже, забезпечення зростання економіки України вимагає формулювання нової концепції стратегічного планування його інноваційного розвитку, ефективного використання ресурсного потенціалу з орієнтацією не тільки на внутрішні можливості, але й на виклики та впливи глобального характеру. Найважливішим елементом цієї нової концепції стратегічної інноваційної діяльності має бути використання інноваційного потенціалу суб'єктів господарювання.

Показниками результативності інноваційної діяльності України є кількість упроваджених нових технологічних процесів, в тому числі маловідходних, ресурсозберігаючих; кількість інноваційних видів продукції, та нових видів техніки виробництво яких освоєно, обсяг реалізованої інноваційної продукції. За даними Держкомстату, у 2010-2014 рр. стабільну динаміку мали лише три з розглянутих п'яти показників результативності інноваційної діяльності: кількість упроваджених нових технологічних процесів, кількість упроваджених маловідходних, ресурсозберігаючих процесів та кількість нових видів техніки, виробництво яких освоєно (табл. 1).

Табл. 1.

Показники результативності інноваційної діяльності економіки України

Рік	Питома вага підприємств, що впроваджують інновації, %	у т.ч. маловідходні ресурсозберігаючі	Упроваджено нових технологічних процесів, шт	Освоєно виробництво інноваційних видів продукції, найменувань	Із них нові види техніки	Обсяг реалізованої інноваційної продукції, млн грн.
2010	10,8	1647	680	2446	758	42417,52
2011	10,7	1893	753	2685	641	28414,34
2012	11,5	2043	479	2408	663	40502,32
2013	12,8	2510	517	3238	897	50611,73
2014	13,6	2188	554	3403	942	46350,61

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України [2]

У 2013 р. на технологічні інновації підприємства витратили 9,6 млрд.грн. (11,5 млрд.грн. у 2012р.). Частка коштів на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення скоротилася до 58%, проте на внутрішні та зовнішні науково-дослідні розробки зросла до 17,1% (відповідно 13,7% і 3,4%); як і в попередні роки досить незначна частка коштів (0,9%) витрачається на придбання інших зовнішніх знань (придбання нових технологій).

Аналіз динаміки показників інноваційної активності дозволяє краще зрозуміти суть та проблеми інноваційної діяльності, що робить його актуальним у сучасних умовах. Вирішення довгострокових завдань розвитку вітчизняної економіки вимагає сучасної системи взаємодії держави, бізнесу, науки та освіти на основі використання ефективних інструментів підвищення якості людського капіталу в контексті створення високотехнологічних виробництв.

В таблиці 2 наведено аналіз індексу фізичного обсягу валового продукту по регіонам за період 2012-2015 рр.

Табл. 2.

Індекси фізичного обсягу валового регіонального продукту (у цінах попереднього року, відсотків)

Регіон	2012	2013	2014	2015
Автономна Республіка Крим	98,8	101,0	…	…
Вінницька	103,7	104,8	104,6	95,1
Волинська	104,8	99,3	101,1	93,5
Дніпропетровська	97,5	99,3	95,1	89,4
Донецька	97,1	94,7	67,1	56,9
Житомирська	109,4	101,9	103,6	95,4
Закарпатська	103,0	100,6	102,8	89,2
Запорізька	97,8	99,3	100,4	95,2
Івано-Франківська	103,3	97,7	97,6	93,4
Київська	101,9	93,4	99,4	95,9
Кіровоградська	100,7	109,5	100,6	92,1
Луганська	99,1	92,2	61,0	64,3
Львівська	102,0	98,8	100,9	94,2
Миколаївська	96,1	104,4	98,4	95,0
Одеська	96,8	105,7	98,3	92,2
Полтавська	97,8	94,4	96,0	95,5
Рівненська	103,3	96,9	102,6	94,2
Сумська	101,7	102,7	100,4	99,4
Тернопільська	109,0	96,6	108,0	91,6
Харківська	98,4	98,8	97,9	92,8
Херсонська	100,2	101,1	99,7	99,0
Хмельницька	109,0	96,9	102,3	92,5
Черкаська	100,9	100,7	98,9	95,9
Чернівецька	106,1	101,5	98,3	94,1
Чернігівська	104,0	95,8	100,5	92,4
м. Київ	101,9	106,4	96,1	93,5

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України [2]

Аналіз наведених статистичних даних свідчить про тенденцію щодо зниження фізичного обсягу валового регіонального продукту, що вимагає не тільки глибокого аналізу, але й пошуку сучасних моделей економічного розвитку регіонів.

Основною світовою тенденцією формування сучасного типу стійкого економічного зростання в контексті постіндустріального суспільства є перехід від сировинної та індустріальної економіки до економіки, що базується на інтелектуальних ресурсах, наукоємних та інформаційних технологіях, ефективному використанні і якісному вдосконаленні всіх факторів виробництва. Стійка тенденція підвищення ролі освіти, знань та інновацій виступає характерною рисою випереджаючого розвитку ряду країн. У таких країнах нові знання, на основі яких створюються ефективні виробничі технології, випускається високоякісна продукція і змінюється організація управління виробництвом, дають основну частку приросту продуктивності праці і ВВП. При цьому ті країни, які контролюють процес створення нових технологій, будуть контролювати і ринки, де реалізується продукція, створена із застосуванням цих технологій.

В багатьох країнах світу розвиток кластерів розглядається як дієвий інструмент регіонального розвитку економіки [4]. Світова практика свідчить, що в останні два десятиліття процес формування кластерів відбувався досить активно. В цілому, за оцінкою експертів, до теперішнього часу кластеризацією охоплено близько 50% економік провідних країн світу. Враховуючи, що сучасні конкурентні переваги практично повністю обумовлені перевагами в технологіях виробництва, управління, організації просування товарів, успішний розвиток конкурентоспроможності економічної системи можливе при комплексному використанні теорій кластерного механізму і сучасних концепцій інноваційного розвитку. Кластерний підхід – це перш за все нова управлінська технологія, що дозволяє підвищити конкурентоспроможність як окремого регіону або галузі, так і держави в цілому на основі комплексного підходу до розроблення та використання новітніх технологій. Він об'єднує підприємства, котрі співпрацюючи між собою, досягають більших успіхів, ніж кожне з них самотужки. Підтримуючи співробітництво, компанії не перестають конкурувати між собою у зниженні витрат на виробництво та цінах, підвищенні якості продукції, пошуку кращих постачальників, формуванні нових каналів розповсюдження власної продукції тощо. Таким чином, підвищується конкурентоспроможність не лише окремо взятого підприємства, а певного географічного регіону і економіки країни загалом.

Враховуючи, що сучасні конкурентні переваги практично повністю обумовлені перевагами в технологіях виробництва, управління, організації просування товарів, успішний розвиток конкурентоспроможності економічної системи можливе при комплексному використанні теорій кластерного механізму і сучасних концепцій інноваційного розвитку.

Слід особливо зупинитися на ролі держави у формуванні кластерних стратегій. Якщо спочатку кластери утворювалися виключно завдяки ринку, то останнім часом уряди багатьох країн стали створювати їх за власною ініціативою в рамках державно-приватного партнерства, роблячи цьому процесу відчутне матеріальне і моральне сприяння.

Про значимість розвитку виробничих кластерів для європейської економіки свідчить той факт, що ще в 90-х роках минулого сторіччя Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку (UNIDO) за допомогою Відділення з розвитку приватного сектора (Private Sector Development Branch) підготувала набір рекомендацій, щоб допомогти взаємодії урядів європейських країн і європейського приватного бізнесу у розробці та впровадженні програм розвитку кластерів і мереж малих підприємств. У липні 2006 р. ЄС був схвалений і прийнятий «Маніфест кластеризації в країнах ЄС», а в грудні 2007 р. схвалено і подано до затвердження «Європейський кластерний меморандум», який був остаточно затверджений 21 січня 2008 р. в Стокгольмі на Європейській президентській конференції з інновацій та кластерів.

Представляє інтерес вивчення польського досвіду впровадження кластерного підходу, оскільки цей процес знаходиться на початковій стадії розвитку, але вже досягнуто певні успіхи в його реалізації. Польська кластерізація досягла значного розвитку в останні роки, що полягає не стільки у збільшенні кластерних організацій, скільки у зростанні популярності та зацікавленості суспільства у кластерах. На сьогодні в Польщі кластери існують в багатьох сферах діяльності, таких як, туризм, промисловість, в т.ч. харчова промисловість, але більш за все, в будівництві і транспорті. Польські медичні кластери і текстильна індустрія тільки почали завойовувати світовий ринок [5]. Важливими інструментами для підтримки підприємств та інтернаціональних досліджень, а також ресурсами фінансування інноваційних проектів є програми *Horizon 2020 і KOSME*. Використання кластерами коштів Європейського союзу для побудови необхідної інфраструктури дозволить збільшити кількість реалізованих проектів в майбутньому. Розвинена мережа кластерів дозволяє польським фірмам здійснювати велику кількість важливих інтернаціональних проектів. Це сприяє трансферу польських технологій до країн Європейського Союзу, а також впровадженню Європейських технологій в Польщі, що є значним поштовхом для розвитку польських компаній та економіки країни в цілому.

В умовах активного розвитку процесів глобалізації у світі постійно зростають вимоги до розширення обсягів фінансових та інтелектуальних інвестицій, необхідних для переходу до інноваційної моделі розвитку. Сьогодні жодна держава не в змозі самостійно забезпечити технологічні прориви, що гарантують завоювання нових світових ринків.

Незважаючи на деякі негативні тенденції Україна на сьогодні має значний потенціал для розвитку за умови проведення ефективної державної політики щодо підтримки концепції кластерного підходу інноваційного розвитку економіки регіонів і країни.

Література:

1. Реутов В.Є. Інноваційний розвиток регіональної економічної системи України в глобалізаційних умовах., В.Є. Реутов., Інвестиції: практика та досвід. - 2012., № 4 (лют.)., С. 4-8.
2. Офіційний сайт Міністерства статистики України [Електронний ресурс]., Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua
3. Козубенко Л.Д. Проблеми державної підтримки інноваційної політики України та шляхи їх вирішення., Л.Д. Козубенко., Інвестиції: практика та досвід. - 2012., № 7 (квіт.)., С. 101-104.
4. Clusters are Individuals., New findings from the european cluster management and cluster program benchmarking., Режим доступу: http://www.clusteranalysis.org/downloads/02_ClustersareIndividualsVolumeII.pdf
5. Bodio Bartlomiej. Polish clusters are known all over the world., B. Bodio. – Polish market. – 2015., № 3., p.11.

JEL: M 41

ПЕРЕВАГИ ІНТЕГРОВАНОЇ ЗВІТНОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНІ / INTEGRATED REPORTING BENEFITS AND PROSPECTS OF ITS IMPLEMENTATION IN UKRAINE

Крутова А., д-р екон. наук, проф..
Нестеренко О., канд.. екон. наук, доцент
Харківський державний університет харчування та торгівлі, Україна

Учасники конференції

Наведено огляд фундаментальних основ складання інтегрованої звітності, виявлено труднощі її формування та популяризації серед українських компаній. Розроблено еколого-суспільно-економічну концепцію інтегрованої звітності та охарактеризовано зміст та користувачів проектів Міжнародної ради з інтегрованої звітності. Переваги інтегрованої звітності розкрито в розрізі двох контурів – нормативно-правового та системно-управлінського, за наступними показниками: уявлення про систему створення цінності, об'єкт управління, охоплення показників, адаптивність до вимог законодавчо-нормативних актів, орієнтацію в часовому просторі, обов'язковість ведення, вектор використання для планування сталого розвитку та транспарентність. Визначено перспективні напрями діяльності з імплементації інтегрованої звітності в Україні.

Ключові слова: *інтегрована звітність, обліково-звітна інформація, еколого-суспільно-економічна концепція інтегрованої звітності, капітал, цінність*

The review of the integrated reporting fundamentals is given, the difficulties of its formation and promotion among Ukrainian companies are revealed. Developed ecologic-socio-economic conception of integrated reporting includes factors of influence on the company's capital in terms of its types (natural, industrial, financial, human, intellectual and social). The objectives International Integrated Reporting Strategy for 2017 are defined and their solutions are proposed. International Council for Integrated Reporting projects' content and users are characterized. Integrated reporting legal framework is studied, features of integrated reporting of large foreign and Ukrainian companies are analyzed and users' accounting and reporting information needs are identified that allowed to conclude that there is a conflict between legal requirements to financial reporting and management systems' requirements that traditional reporting can respond. Integrated reporting benefits are disclosed in the context of two circuits - regulatory and system-management, using following indicators: the view of the system of value creation, facility management, performance coverage, adaptability to the legislation requirements, temporary space orientation, obligation of reporting, driving vector used for the planning of sustainable development and transparency. Activities of promoting and introducing of the integrated reporting elements in the government and academic sectors, banking and insurance, investors and pension funds networks, IT-companies and accountants professional organizations. Perspective directions of the implementation of integrated reporting in Ukraine are suggested that would allow Ukrainian companies to start reporting in significant non-financial indicators, pay more attention to environmental indicators and policies of disclosure of socio-economic elements of capital in reports and increase the investment attractiveness of the business.

Keywords: *integrated reporting, accounting and reporting information, ecologic-socio-economic concept of integrated reporting, capital value*

Фінансові кризи XXI ст. виступають головними причинами необхідності вдосконалення існуючої інформаційно-комунікаційної взаємодії між суб'єктами господарювання та користувачами обліково-звітної інформації. Основною при-

чиною виникнення криз як національного масштабу так і на окремому підприємстві є недосконаліть облікової системи, що проявляється зокрема в: нездатності відобразити можливість виникнення ризиків та загроз діяльності підприємств; неправильній оцінці інтелектуально-інноваційного, соціального, клієнтського, людського та природного капіталів; неспроможності забезпечити оприлюднення інформації про всі елементи капіталу у фінансовій звітності; існуючій розрізненості корпоративної звітності, яка не надає цілісного уявлення про здатність організації створювати цінність для себе та стейкхолдерів протягом тривалого часу. Всі ці проблеми зумовлюють пошук нових моделей звітування та напрямів розвитку методології бухгалтерського обліку для забезпечення зростаючих вимог користувачів та покращення прозорості, повноти й релевантності обліково-звітної інформації. В умовах глобалізації та інформаціології користувачів обліково-звітної інформації цікавлять не лише фінансові показники діяльності підприємств, а й питання стійкого розвитку як невід'ємної частини бізнесу, які вимірюються здебільшого нефінансовими показниками, що забезпечується шляхом формування інтегрованої звітності. На думку М.А. Проданчука «…Концепція компанії майбутнього не пропонує змін у фінансовій звітності, але відводить їй менш важливу роль у моделі розширеної звітності, яка включатиме звіти про нефінансові результати, зокрема, про такі питання, як довкілля і зв'язки з працівниками, замовниками, постачальниками та громадськістю» [1, с. 159].

Теоретико-методологічні положення, методичні основи та практичні питання формування інтегрованої звітності знаходяться на початковому етапі дослідження науковцями-теоретиками та практиками. Питання концептуальних основ інтегрованої звітності та формування її окремих складових знайшли відображення в роботах таких українських вчених, як П.Й. Атамас, О.П. Атамас, К.В. Безверхий, О.В. Будько, Т.В. Давидюк, І.В. Замула, О.А. Зоріна, І.В. Жиглей, Р.О. Костирко, О.А. Лаговська, І.М. Ложніков, Н.О. Лоханова, М.А. Проданчук та ін. Проблемам формування інтегрованої звітності присвячені роботи зарубіжних вчених М.І. Сидорової, Т.Ю. Серебрякової, К.В. Сорокіної, О.М. Сорокіної, Т.В. Шимоханської, Х. Штукельбергера, Т.О. Хачатурової та ін.

Так, в працях П.Й. Атамаса та О.П. Атамаса обгрунтовується необхідність та розглядаються передумови впровадження інтегрованої корпоративної звітності, визначаються вимоги провідних міжнародних організацій до її змісту і порядку подання, пропонується структура і зміст інтегрованої корпоративної звітності для українських підприємств [2]. К.В. Безверхий також досліджує методичні засади формування інтегрованої звітності підприємства, пропонує етапи її формування, уточнює підходи до оцінки якості та суттєвості інформації, яка розкривається в інтегрованій звітності підприємства, а також визначає періодичність формування та часові рамки звітності [3]. В роботах О. В. Будько проаналізовано етапи становлення нефінансової звітності, наведено характеристику та здійснено порівняльний аналіз найбільш поширених стандартів (керівництв) щодо її складання [4].

Теоретико-організаційні положення порядку формування інтегрованої звітності на основі конвергенції бухгалтерської звітності та соціальної, що задовольняє потреби користувачів інформацією про людський капітал підприємства досліджує Т.В. Давидюк [5]. Виділення об'єктів бухгалтерського обліку, пов'язаних з екологічною діяльністю і соціальною відповідальністю, здійснено також у фундаментальних працях І.В. Замули та І.В. Жиглей [6; 7]. Організація інтегрованої системи обліку та звітності в аспекті інформаційних потреб системи управління суб'єктами господарювання досліджено в працях О.А. Зоріної, зокрема автором визначено шляхи досягнення синергетичного ефекту кожної зі складових облікової системи за допомогою постановки і рішення задач інформаційних вимог системи управління [8].

Не зменшуючи вагомості напрацювань вчених-економістів, зауважимо, що незважаючи на значний науково-теоретичний базис щодо організації та методології формування інтегрованої звітності підприємства, інтегрована звітність так і не набула популярності серед вітчизняних компаній. Першою в Україні оприлюднила інтегровану звітність компанія СКМ лише у 2005 році. На кінець 2013 року інтегровану звітність складали 31 українська компанія та 16 зарубіжних компаній, які працюють в Україні [9]. Тому метою даного дослідження став огляд фундаментальних основ складання інтегрованої звітності, виявлення труднощів її формування та визначення перспективи її розвитку.

Передумовами генезису інтегрованої звітності є розвиток інституціональної теорії та поява інституційних інвесторів, діяльність яких базується на принципах соціально-відповідального інвестування, руху України до Європейського Союзу, підвищенні вимог до оприлюднення звітності фондовими біржами в різних країнах світу, розширенні міжнародної співпраці у вирішенні проблем екологічної безпеки тощо. Крім того, формування інтегрованої звітності стало можливим лише в умовах застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Як зазначають засновники компанії Google: «…найбільш революційним удосконаленням Епохи Інтернет є можливість виміряти будь-який аспект бізнесу. Рішення, які раніше ґрунтувалися на суб'єктивних поглядах та думках й непідтверджених відомостях, сьогодні базуються на даних» [10, с. 211]. Означені удосконалення та зрушення суспільно-економічних відносин сприяли тому що інтегрована звітність стала мейн-стрімом сьогодення (рис. 1).

На пленарному засіданні XIX Всесвітньому конгресу бухгалтерів 2014 року Міжнародна рада з інтегрованої звітності присвятила увагу темі «Інтегроване мислення: ключ до покращених показників та створення вартості» та озвучила свою стратегію – досягти глобального прийняття Міжнародних основ інтегрованої звітності протягом найближчих трьох років [11]. Стратегія Міжнародних основ інтегрованої звітності до 2017 р включає в себе низку ключових завдань, серед яких:

– поширення у всьому світі передової практики інтегрованої звітності через IR-мережі (<IR> – інтегрована звітність) і сприяння діалогу між ключовими гравцями корпоративної звітності;

– створення фундаменту для інвесторів, заснованому на інтегрованому мисленні і інтегрованій звітності, спрямованому на стимулювання інвестиційних рішень;

– взаємодія з національними і регулюючими органами для просування інтегрованої звітності [12].

За словами голови Комітету Міжнародної ради з інтегрованої звітності (IIRC) М. Кінга, на сьогодні Проект міжнародного формату інтегрованої звітності <IR> перебуває у фазі прориву (2014–2017 рр.), що передбачає необхідність поступового переходу від його ринкового тестування та часткового застосування до широкого застосування всіма підприємствами у світі [12]. Для реалізації завдань глобального поширення передової практики інтегрованої звітності та сприяння діалогу між інвесторами та укладачами звітності Міжнародна рада з інтегрованої звітності (IIRC) в 2014 р. запустила ряд нових проектів, спрямованих на просування основ інтегрованої звітності (табл. 1). Кожна з запроваджених мереж має глобальною ціллю залучення якомога-більшого числа користувачів до визначення переваг інтегрованої звітності та виявлення й впровадження інновацій, які відповідають потребам бізнесу, держав та суспільства в еколого-соціально-фінансовій стабільності та сталому розвитку. Зокрема, мережа інвесторів служить форумом до якого залучено більше ніж 35 глобальних організацій інвесторів в різних країнах світу [13].

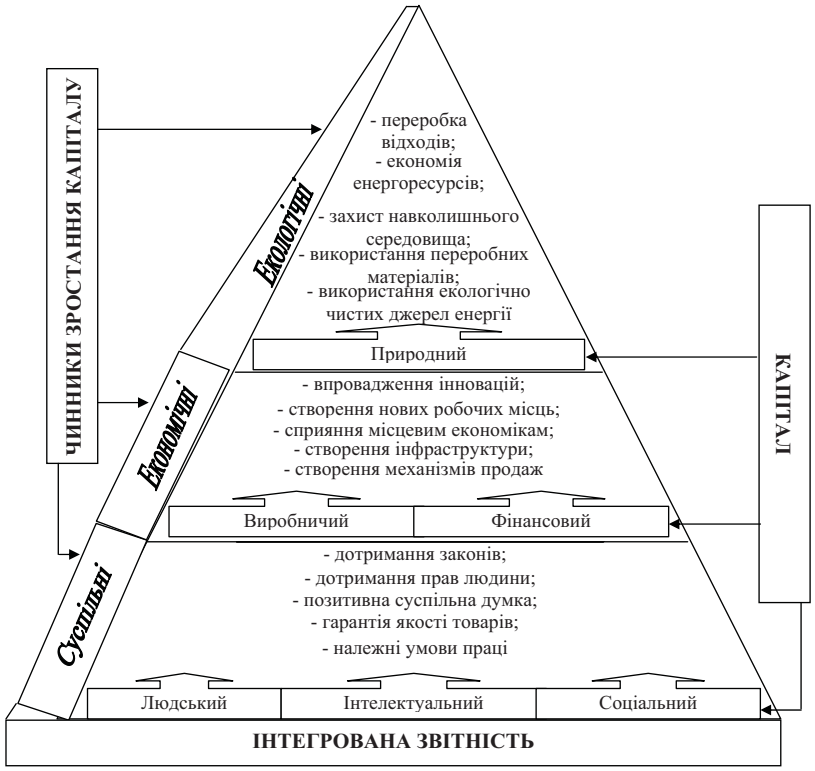

Рис. 1. Еколого-суспільно-економічна концепція імплементації інтегрованої звітності в Україні

Табл. 1.

Проекти Міжнародної ради з інтегрованої звітності

№	Назва проекту	Користувачі мережі	Зміст проекту
1	Public Sector Pioneer Network	державний сектор	впровадження Міжнародних основ інтегрованої звітності з метою підвищення її транспарентності та зміцнення довіри до урядових відомств
2	IR-Business Network	бізнес-структури	підвищення потенціалу суб'єктів господарювання до інноваційних рішень в області звітності, сприяння обміну досвідом і кращими практиками складання інтегрованої звітності та створення цінності в коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі
3	IR-Academic Network	академічна спільнота	співпраця і обмін інформацією про передові практики інтегрованої звітності в межах наукового мислення між науковцями, студентами, постачальниками фінансового капіталу, державними органами та всіма зацікавленими користувачами
4	IR-Network for Professional Accountancy Bodies	професійні організації бухгалтерів	підтримка обміну ідеями, знаннями, досвідом і ресурсами між членами професійних організацій бухгалтерів та іншими зацікавленими сторонами з питань, пов'язаних з інтегрованою звітністю
5	IR-Banking Network	банківська сфера	обмін передовим досвідом в процесі підготовки інтегрованих звітів, підготовка спеціалізованих практичних керівництв для банківської галузі
6	IR-Insurance Network	страхова сфера	об'єднання страховиків і перестрахувальників для зосередження уваги на актуальних для цієї галузі аспектах застосування міжнародних основ інтегрованої звітності
7	IR-Investor Network	мережа інвесторів	продовження співпраці з інституційними і приватними інвесторами з питань виявлення недоліків у корпоративній звітності та шляхів їх подолання
8	IR-Pension Fund Network	мережа пенсійних фондів	підтримка в формуванні інтегрованих звітів в сфері пенсійного страхування
9	IR-Technology Initiative	IT-компанії	підтримка взаємодії підприємств з запровадження технологічних рішень, консалтингу та системної інтеграції інформаційно-комунікаційних технологій при формуванні інтегрованої звітності

Звітність змушена еволюціонувати через необхідність відображення змін в самому бізнесі, в інформаційних технологіях, в потребах користувачів [14]. Разом з тим, ідея розробки і використання «нової моделі звітності» далеко не нова. Склалася традиція в періоди економічних катаклізмів наголошувати на неспроможності усталеної моделі фінансової звітності задовольняти інформаційні потреби всіх зацікавлених користувачів і закликати до суттєвого реформування або навіть розробки кардинально нового підходу [14]. Підтвердженням складності досягнення глобального консенсусу при впровадженні концепції інтегрованої звітності є той факт, що глобальне застосування Міжнародних стандартів фінансової звітності (МСФЗ) узгоджується вже більше 30 років.

Концепція інтегрованої звітності стала новою формою модифікації концепції корпоративної соціальної відповідальності, що почала своє формування в 1950-х роках [15, с. 64]. Однак, як зазначають більшість авторів перші інтегровані звіти були сформовані лише у 2000 році, і саме з цього етапу бере відлік нова концепція звітування [16; 17, с. 49; 18]. Це пов'язано з тим, що перша версія офіціальної публікації робочої версії Керівництва зі звітності в області стійкого розвитку, який є одним із нормативних і методологічних актів, які регулюють процес підготовки інтегрованого звіту, відбулася в 2000 році. Останніми роками річна звітність підприємств піддається кардинальним змінам, оскільки на перший план виходить поняття стійкого розвитку, яке стало домінантою XXI століття, як принципово важливий чинник стратегічного планування. Саме інтегрована звітність компанії на відміну від традиційної здатна надати комплексне та найбільш повне уявлення бізнесу та надати інвесторам прозору інформацію про інструментарій створення довготермінової вартості компанії. Здебільшого науковці розкривають відмінності інтегрованої звітності від традиційної за такими показниками як: капітал, склад інформації, периметр звітності, точність відображення елементів звітності, взаємопов'язаність, придатність для прогнозування, прозорість, дотримання вимог законодавства [19, с. 5; 20, с. 29-30]. Окремі дослідники додають до цього переліку стисліть та часові рамки [21] чи застосування сучасних технологій [22, с. 70]. Основним недоліком кожної з цих облікових ідей є те, що показники для порівняння обираються не системно, що заважає розумінню переваг інтегрованої звітності широким загалом і, відповідно, сповільнює її поширення на практиці. Дослідження нормативно-правового поля, аналіз особливостей складання інтегрованої звітності великими зарубіжними та українськими компаніями та виявлення потреб користувачів обліково-звітної інформації дозволило дійти висновку про існування конфлікту між вимогами законодавства до складання фінансової звітності та потребам управлінських систем, які традиційна звітність не може задовольнити. Тому, переваги інтегрованої звітності доцільно розкривати в розрізі двох контурів – нормативно-правового та системно-управлінського, за такими показниками: уявлення про систему створення цінності, об'єкт управління, охоплення показників, адаптивність до вимог законодавчо-нормативних актів, орієнтацію в часовому просторі, обов'язковість ведення, вектор використання для планування сталого розвитку та транспарентність (табл. 2).

Табл. 2.

Переваги інтегрованої звітності у порівнянні з традиційною

№ з/п	Найменування	Традиційна звітність	Інтегрована звітність	Переваги інтегрованої звітності
1	2	3	4	5
Показники нормативно-правового контуру				
1	Адаптивність	МСФЗ, НПСБО 1	МСІЗ, ризики підприємниць-кої діяльності	визначається ризиками, можливостями і результатами, які суттєво впливають на здатність підприємства створювати цінність та додаткову вартість
2	Охоплення	Фінансові показники	Фінансові та нефінансові показники	розкриває результати не лише об'єктів, які підлягають грошовій оцінці, а й операцій які можуть бути охарактеризованими з використанням нефінансових показників, що сприяє підвищенню якості взаємодії з інвесторами та іншими зацікавленими особами
3	Обов'язковість	Обов'язкова	Необов'язкова	демонструє бажання власників оприлюднити не лише інформацію про результати фінансово-господарської діяльності, а й про її екологічні та соціальні наслідки
4	Транспарент-ність	Невисока	Висока	розкриває всім зацікавленим особам інформацію щодо цілей діяльності, правових, інституційних і економічних основ, обґрунтування принципових рішень в екологічній, соціальній та економічній сферах у доступній формі та на своєчасній основі
Показники системно-управлінського контуру				
1	Орієнтація	Минулі події	Майбутнє	орієнтується на майбутнє з урахуванням стратегічних цілей і всіх видів ризиків, дозволяє прогнозувати розвиток компанії в короткостроковій, середньостроковій та довгостроковій перспективі
2	Об'єкт	Фінансовий капітал	Всі види капіталів	формує інструментарій управління не лише фінансовим капіталом, а й виробничим, кадровим, інтелектуальним, природним і соціальним, їх взаємозалежність в досягненні успіху
3	Уявлення	Ізольоване	Інтегроване	дозволяє запровадити сучасний інструментарій моніторингу, управління та передачі обліково-звітної інформації стейкхолдерам про комплексну систему створення цінності на підприємстві та перспективах діяльності, що надає додаткові можливості створення нових джерел доходів
4	Вектор	Тактичний	Тактичний та стратегічний	придатна не лише для вирішення тактичних цілей управління, а й для стратегічного планування діяльності компанії, оскільки враховує коротко-, середньо- та довгострокові чинники

Запровадження концепції вартісно-орієнтованого управління в практику діяльності закордонних компаній сприяло появі понад 10-ти нових, орієнтованих на підвищення рівня прозорості бізнесу шляхом розкриття нефінансової інформації моделей звітності, а саме: Звіт Дженкінса (Jenkins Report), Звіт компанії майбутнього (Tomorrow's Company Report), Річний звіт XXI-го століття (21st Century Annual Report), Неминуча зміна (Inevitable Change), Досконала звітність (Inside Out), Звітність про вартість (Value Reporting), звітність про сталий розвиток (GRI), звітність Бруклінського установи (The Brookings Institution), Динаміка вартості (Value Dynamics), Удосконалена звітність (Enhanced Business Reporting), Інтегрована звітність (Integrated Reporting). Наведені моделі звітності доцільно використовуватися як фреймові для розробки концепції формування інтегрованої звітності в Україні. Крім того, хоча зміни в європейському законодавстві напряму впливають лише на українські компанії, які працюють на міжнародних ринках, вони частково можуть вже сьогодні бути імплементованими у вітчизняну практику звітування. При цьому, в Україні питання інтегрованої звітності слід розглядати не лише на корпоративному рівні. Необхідно напрацювати дієві заходи з популяризації та запровадження елементів інтегрованих звітів у державному та академічному секторах, страховій та банківській сферах, у мережі інвесторів та пенсійних фондів, на рівні ІТ-компаній та професійних організацій бухгалтерів (табл. 3).

Проведений системно-хронологічний аналіз змісту актуальних Проектів Міжнародної ради з інтегрованої звітності та її переваг у порівнянні з традиційною вказує на затребуваність нового інноваційного підходу до формування обліково-звітної інформації в світовій практиці та є внеском в наукові дослідження з даної проблематики. Серед існуючих на сьогодні ініціатив, направлених на розкриття у звітності суб'єктів господарювання нефінансових показників, які характеризують не лише економічні, а й соціальні та екологічні аспекти сталого розвитку, інтегрована звітність є найбільш передовою. Лише інтегрована звітність забезпечує інструментарій розкриття інформації про такі види капіталу підприємства, як виробничий, фінансовий, людський, інтелектуальний, соціальний та природний. Очевидно, що враховуючи курс України на євроінтеграцію та глобальні тенденції до законодавчого регулювання питань формування та оприлюднення інформації про діяльність суб'єктів господарювання, можна стверджувати, що така практика поширюватиметься, тож українським компаніям варто бути до цього готовими.

Табл. 3.

Перспективні напрями діяльності з імплементації інтегрованої звітності в Україні

Сектор	Здійснені заходи	Напрями розвитку
1	2	3
Державний сектор	єдиний веб-портал використання публічних коштів e-data.gov.ua; система моніторингу державних витрат prozorro.org	побудова державного порталу інтегрованої звітності компаній; запровадження системи громадського нагляду за діями влади; розробка інтегрованої інформаційно-аналітичної системи органів державної влади та органів місцевого самоврядування; інтеграція баз даних та сервісів на рівні кабінету міністрів; розробка нормативно-правового забезпечення інтегрованої звітності та заходів з мотивації підприємств для її формування
Бізнес-сектор	Формування інтегрованої звітності українськими компаніями «Оболонь», «Нибулон», «Артеріум», «Тетра Пак» та ін.; переклад МСІЗ на українську мову	зміна ставлення до функцій бухгалтерської служби та ролі обліку і звітності в системі управління; внесення доповнень до облікової політики з питань формування ІЗ; формування робочих груп на підприємствах з розробки інтегрованої звітності та її оприлюднення
Академічний сектор	проведення в Україні щорічних міжнародних конференцій «МСФЗ та інтегрована звітність: сьогодення і майбутнє»; участь українських науковців в «Всесвітньому конгресі бухгалтерів»; викладання дисципліни «Інтегрована звітність» в деяких ВНЗ України	публічне обговорення переваг інтегрованої звітності на спеціально організованих міжнародних круглих столах; донесення інформації про переваги ІЗ до підприємницьких структур; впровадження знань про передові практики ІЗ в навчальні плани при викладанні дисциплін облікового циклу в ВНЗ
Професійні організації бухгалтерів	укладання Міжнародною федерацією бухгалтерів (IFAC) сумісно з Міжнародним комітетом з інтегрованої звітності (IIRC) «Меморандуму про взаєморозуміння»; залучення Федерацією професійних бухгалтерів та аудиторів України (ФПБАУ) до обговорення Проекту Основ інтегрованої звітності; проведення Центром з реформ фінансової звітності Світового банку та ФПБАУ міжнародного форуму «Бухгалтерська спільнота України: перед європейськими викликами»	надання аутсорсингових послуг з формування ІЗ; розробка програм сертифікації та підвищення кваліфікації бухгалтерів з питань ІЗ; надання професійних консультацій з питань ІЗ підприємницьким структурам
Банківська сфера	презентація аналізу застосування концепції «капіталів» в ІЗ банківським сектором Банківської мережі Міжнародного комітету з інтегрованої звітності; організація міжнародних конференцій «МСФЗ та інтегрована звітність: сьогодення і майбутнє» НБУ; формування інтегрованої звітності українськими банками «Надра», «Platinum Bank»	внесення до «Стратегії розвитку банківської системи України 2016-2020» питань щодо формування ІЗ у банківському секторі

Страхова сфера	функціонування аналітичної підсистеми КІС Держфінпослуг; продаж полісів та сплата страхових премій за допомогою цифрових підписів та електронних грошей; запровадження системи електронного документообігу	розробка технологічної платформи автоматизації процесів реєстрації та обробки інтегрованої звітності із використанням електронно-цифрового підпису для недержавних страхових компаній та кредитних спілок; підвищення ефективності співпраці страхових посередників зі страховиками, зменшення випадків шахрайства в страховому бізнесі
Мережа інвесторів	спільний проект ACCA та Longitude Research стосовно вивчення змін у складі вимог інвесторів до корпоративної фінансової звітності; заснування коаліції інвесторських організацій Ceres; запровадження у вимоги лістингу на світових біржах стандартів інтегрованої звітності	розробка заходів з підвищення довіри іноземних інвесторів до даних інтегрованих звітів українських компаній; створення в Україні громадської організації інвесторів та входження її до глобальної мережі інвесторів; розробка рекомендацій щодо розкриття українськими компаніями інформації про соціальну, управлінську та екологічну політику
Мережа пенсійних фондів	функціонування аналітичної підсистеми КІС Держфінпослуг	розробка технологічної платформи автоматизації процесів реєстрації та обробки інтегрованої звітності із використанням електронно-цифрового підпису для недержавних пенсійних фондів та адміністраторів недержавних пенсійних фондів
ІТ-сектор	технологічні платформи ведення обліку, формування та оприлюднення фінансової звітності	розвиток електронних форматів обміну даними у форматі XBRL (eXtensible Business Reporting Language) для підготовки фінансової та нефінансової звітності відповідно до принципів МСФЗ, Basel та Solvency, які дозволять описати звітність та отриману аналітичну інформацію мовою базових показників, згрупованих у моделі даних

Запровадження розроблених напрямів діяльності з імплементації інтегрованої звітності в Україні дозволить українським компаніям розпочати підготовку звітності з істотними нефінансовими індикаторами, приділити більше уваги політиці розкриття еколого-соціально-економічних елементів капіталу у звітності та підвищити інвестиційну привабливість бізнесу. В свою чергу пошуку шляхів вирішення проблем оптимізації складу показників інтегрованої звітності, запобігання підвищення в інтегрованих звітах рівня інформаційного шуму, використання інтегрованого звіту як засобу подолання інформаційної асиметрії та підвищення рівня задоволеності інвесторів мають стати перспективними напрямами подальших наукових розробок.

Література:

1. Проданчук М.А. Корпоративна звітність в умовах управління., М.А. Проданчук., Культура народов Причерноморья., 2013., № 256.,С. 158-163.
2. Атамас П.Й. Інтегрована корпоративна звітність: проблеми впровадження., П.Й. Атамас, О.П. Атамас.,Академічний огляд. – 2015., № 1., С. 78-85.
3. Безверхий К.В. Методичні засади формування інтегрованої звітності підприємства., К.В. Безверхий., Облік і фінанси. – 2014., №3., С. 8-14.
4. Будько О.В. Розвиток та необхідність складання інтегрованої звітності., О.В. Будько., Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014., Випуск 6., Частина 5., С. 114-117.
5. Давидюк Т.В. Социальная отчетность в Украине как инструмент управления человеческим капиталом., Т.В. Давидюк., Міжнародний збірник наукових праць. Випуск 3(21)., С. 96-101.
6. Замула І.В. Бухгалтерський облік екологічної діяльності у забезпеченні стійкого розвитку економіки: монографія., І.В. Замула. – Житомир: ЖДТУ, 2010. – 440 с.
7. Жиглей І.В. Бухгалтерський облік соціально відповідальної діяльності суб'єктів господарювання: необхідність та орієнтири розвитку: монографія., І.В. Жиглей. – Житомир: ЖДТУ, 2010. – 496 с.
8. Зоріна О.А. Організація інтегрованої системи обліку та звітності як інформаційної бази аналізу., О.А. Зоріна., Экономика Крыма. – 2011., № 2 (35)., С. 265-269.
9. Аналітичний Огляд СВБ [Електронний ресурс]., Режим доступу: http://www.svb.org.ua/sites/default/files/csr_ukraine_white_paper_2013_july_integrated_reporting.pdf
10. Шмидт Э. Как работает Google., Э. Шмидт, Дж. Розенберг, А. Игл; [пер. С англ. Д. Баррет]. – Москва., Эксмо, 2016. – 384 с.
11. XIX Всесвітній конгрес бухгалтерів., Незалежний аудитор. – 2014., № 10 (IV)., С. 2–4.
12. Strategy: The Breakthrough Phase 2014-17. URL: http://integrated reporting.org/wp-content/uploads/2015/02/IIRC-Strategy-Summary-2015.pdf.
13. <IR> Networks. URL: http://integratedreporting.org/ir-networks/
14. Сорокина К.В. Интегрированная отчетность – новая модель для бизнеса., К.В. Сорокина., Корпоративная финансовая отчетность. Международные стандарты. 2011., №7., [Электронный ресурс]., Режим доступа: http://www.cfin.ru/ias/manacc/integr.shtml.
15. Копкова Е.С. Интегрированная отчетность и интегрированное мышление в эволюции стратегического управления., Е.С. Копкова., Вестник современной науки. – 2015., №12., С. 64-65.
16. Слепнева Т.Н. Интегрированная отчетность: история развития и необходимость применения., Т.Н. Слепнева, Л.И. Хоружий: [Электронный ресурс]., Режим доступа: http://www.scienceforum.ru/2013/91/6406.
17. Быкова С.С. Интегрированная отчетность: состояние и перспективы использования в России., С.С. Быкова, О.А. Кузьменко., Международный Научный Институт «Educatio». – 2015., III (10)., С. 48-50.
18. Хачатурова Т.О. Интегрированная отчетность: сущность, значение и перспективы., Т.О. Хачатурова., Международный студенческий научный вестник. – 2015., № 5 (часть 5)., С. 617-619.
19. Когденко В.Г. Интегрированная отчетность: вопросы формирования и анализ., В.Г. Когденко, М.В. Мельник., Международный бухгалтерский учет. – 2014., № 10., С. 2-14.

20. Серебрякова Т.Ю. Интегрированный учет и отчетность: институциональный подход., Т.Ю. Серебрякова., Учет. Анализ. Аудит. – 2016., № 2., С. 24-33.
21. Кузьменко О.А. Интегрированная отчётность – новая модель отчётности для российских корпораций., О.А. Кузьменко, М.В. Абросимова., Академический вестник. – 2014., № 1 (27)., С. 102-113.
22. Домашенко Ю.В. Інтегрована звітність: вдосконалений облік операцій як показник ефективності діяльності., Ю.В. Домашенко., Економічний вісник. – 2013., № 1., С. 65-72.

JEL: E50

ТЕОРИЯ ПОВЕДЕНЧЕСКИХ ФИНАНСОВ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ДЕНЕЖНОЙ СИСТЕМЫ / THEORY OF BEHAVIORAL FINANCE AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL CASH SYSTEM

Кужелев М.А., д-р экон. наук, проф., директор Учебно-научного института финансов, банковского дела Университет государственной фискальной службы Украины, Украина

Участник конференции

Исследование посвящено актуальным проблемам влияния теории поведенческих финансов на развитие национальных денежных систем. Рассмотрены этапы формирования и развития бихевиористической теории, ее основные элементы и факторы. Изучено влияние иррационального поведения субъектов рынка на развитие денежной системы, а также обозначено значение поведенческих финансов в условиях мирового финансового кризиса.

Ключевые слова: *поведенческие финансы, денежная система, финансовые рынки, эвристики.*

Research is devoted to topical issues of the impact of behavioral finance theory to the development of national monetary systems. The stages of formation and development of behaviorist theory, its main elements and factors. The reasons for the limited application of the classical economic theories in a dynamic external environment and reasonable use of behavioral finance as a compensator of the above restrictions. The influence of the irrational behavior of market participants on the development of the monetary system, as well as the indicated value of behavioral finance in the global financial crisis. Particular attention is paid to the theory of heuristics and efficient financial markets. The possibility of the influence of behaviorist factor in predicting the future state of the monetary system and the strategic planning of its development.

Keywords: *behavioral finance, monetary system, financial markets, heuristics.*

Современная финансовая наука уже выработала целый комплекс теорий, которые не имеют практического подтверждения. С другой стороны, существующая практика довольно часто необъяснима с точки зрения классической политической экономии. Все это является свидетельством масштабных изменений, которые происходят не только в финансовом секторе, а в экономической системе в целом как на национальном, так и международном уровне. Это можно объяснить двойственным характером целей теории финансов [1]:

- определить оптимальный выбор участника экономических отношений
- формализовать процесс его реального выбора.

Очевидно, что классическая политэкономия, которой обучают большинство современных университетов, не идет дальше первой цели, т.к. нерациональность поведения участников рынка она просто не в состоянии формализовать. Все это требует разработки и реализации принципиально новой парадигмы развития финансовых систем, основанной на современных концепциях поведенческих финансов.

Поведенческие (бихевиористические) финансы – это система экономических отношений, возникающих между домохозяйствами, фирмами и государством, которая учитывает влияние психологических факторов на процесс принятия финансовых решений. Поведенческие финансы изучают причины и следствия нерационального поведения людей на финансовых рынках и дают мощный инструментарий управления этими процессами. Иными словами, предметом исследования является влияние поведения человека (а не сознания) на финансовые рынки и процессы, происходящие в экономике. Это то, чего в классической финансовой науке нет – человек, как основной фактор влияния в ней просто не рассматривается.

Классические теории основаны на предпосылке, что агенты рынка полностью рациональны и «работают» на основе двух постулатов:

1. Получая информацию, агенты «правильно» интерпретируют ее в свои представления.
2. На основе имеющихся представлений, агенты принимают «правильные» решения, т.е. решения, которые соответствуют теории субъективной ожидаемой полезности, а значит абсолютно «логичны».

Поведенческие финансы предполагают, что явления, происходящие в экономике, прогнозируемы при использовании моделей, в которых не все участники ведут себя рационально и могут принимать нормативно «неправильные» решения, нарушающие постулаты теории ожидаемой полезности.

Таким образом, бихевиористические финансы изучают причины и следствия нерационального поведения людей, которые определяют неэффективность финансовых систем:

- определение точек неэффективности системы;
- диагностика причин возникшей неэффективности;
- причины ошибок участников рынка;
- определение причин неэффективности работы иститутов-арбитражеров в системе, которые должны были предупредить или откорректировать негативные последствия.

Первые исследования в области поведенческих финансов появились в 50-60-е годы прошлого века. Предвестником бихевиористических финансов является теория принятия решений в условиях неопределенности. Изначально внимание исследователей было обращено на так называемые рисковые профессии, а в скорости эти исследования уже поддерживались Defence Advanced Research Projects Agency (DARPA. Среди наиболее известных исследователей можно назвать Пауля Словича (Paul Slovic) [2], Амоса Тверски (Amos Tversky) и Даниэля Канемана (Daniel Kahneman) [3], Роберта Шиллера (Robert Shiller) [4], Ричарда Талера (Richard Thaler) [5], Херша Шефрина (Hersh Shefrin) [6] и др.

В 1981 г. была опубликована статья Роберта Шиллера из Йельского университета, которая подорвала устои классической

теории финансов [4]. Ученный на фактическом статистическом материале доказал, что традиционное утверждение о равенстве цены акций приведенной стоимости ожидаемого будущего потока дивидендов является ошибочным. Шиллер доказал, что за 100 лет приведенная стоимость дивидендов была практически постоянной, хотя рыночная цена акций характеризовалась высокой волатильностью. Еще большие дискуссии вызвала следующая статья Р. Шиллера, в которой утверждалось, что на финансовые рынки значительное влияние оказывает мода [7]. Эти работы послужили основой для последующих эмпирических исследований, посвященных различного рода аномалиям на финансовых рынках, а также изучению поведения участников экономических систем, в т.ч. денежных.

Через несколько лет Херш Шифрин и Мейер Статман при исследовании «загадки дивидендов» использовали проспектную теорию [8], что стало первым фактом применения психологических концепций в сфере корпоративного управления. А уже в 1985 г. Вернер де Бондт и Ричард Тейлер опубликовали результаты исследований, в которых на практическом материале доказали гипотезу о том, что когнитивные ошибки приводят к ошибочной оценке рыночной стоимости акций на Нью-йоркской фондовой бирже [5].

В 90-е годы прошлого века исследования в области поведенческих финансов становятся особенно популярными и «модными», а профессор психологии Даниэль Канеман в 2002 г. за разработку теории поведения в условиях риска получил Нобелевскую премию по экономике. Следует отметить, что впоследствии практически все нобелевские лауреаты в области экономики связаны с исследованиями именно поведенческих финансов.

Исследования показывают, что психологические феномены играют ключевую роль во всех элементах финансовой политики: в ценообразовании на финансовые активы, в корпоративных финансах, на денежном и валютном рынках. Условно можно выделить четыре фактора, которые являются основными строительными блоками поведенческих финансов [6]:

1. эвристики (heuristic-driven biases);
2. эффекты, связанные с зависимостью от формы (frame dependence);
3. проспектная теория (prospect theory);
4. теория эффективных финансовых рынков.

Эвристические ошибки особенно подробно исследованы Х. Шефрином в монографии «Понимание поведенческих финансов и психологии инвестирования: между страхом и жадностью» [6]. В реальных условиях у участника рынка ограничено время и когнитивные ресурсы для принятия оптимального решения. Поэтому он разрабатывает для себя упрощенные патерны, которые в психологии принято называть эвристиками (heuristic). Именно эвристики позволяют реагировать на те или иные события быстро и без дополнительных размышлений. Это повышает эффективность решения определенного круга задач как с точки зрения скорости, так и адекватности реакции. Однако как только эвристики начинают использоваться за пределами своего домена, они порождают систематические ошибки (biases). Кроме того, исследования показали, что эвристики носят массовый и системный характер и склонны к накоплению в финансовой системе. К числу основных можно отнести следующие:

- доступность (availability);
- репрезентативность (representativeness);
- «ошибка игрока» и «закон малых чисел» (gambler's fallacy and the «law of small numbers»);
- ошибка подтверждения (confirmation bias);
- консерватизм (conservatism), или якорение (anchoring).

Зависимость от формы (frame dependence) – этот блок предполагает, что для принятия решения большое значение имеет форма представления проблемы/задачи (эффект обрамления). Иными словами – поменяв форму предоставления задания можно повлиять на принимаемое индивидуумом решение с точностью до наоборот.

Проспектная теория (prospect theory) основана на том, что необходимыми элементами любой финансовой модели являются объяснение причин выбора инвесторов и их оценка степени риска выбранных вариантов. Большинство финансовых моделей построено на том, что инвесторы оценивают рискованный выбор согласно модели ожидаемой полезности, выдвинутой Фон Ньюманном и Моргенстерном. На практике все происходит несколько иначе.

Теория эффективных финансовых рынков - при наличии всех эффектов, о которых говорилось выше, можно предположить, что в цену акции заложены все возможные факторы, действующие на рынке. Так, репрезентативность ведет к склонности накапливать бумаги, демонстрирующие большую прибыль в прошлом, консерватизм – к недооценке корпоративных действий и публикации отчетности, а зависимость от формы – к завышенной оценке премии по отношению к фундаментальной стоимости актива [6]. Однако, несмотря на совокупность описанных эффектов, любой рынок может достаточно долго находиться на уровнях, близких к фундаментальным значениям, тем самым все-таки подтверждая возможность существования эффективного рынка.

Таким образом, поведенческая экономика – это отрасль науки, которая занимается изучением процессов принятия субъектами финансовых решений на основе иррациональности их поведения. В основе иррациональности поведения как правило лежат:

- индивидуальные особенности восприятия и обработки информации;
- переоценка/недооценка вероятности наступления тех или иных событий;
- финансовые решения зависят от того, как субъект описывает ситуацию (или как ему преподносят ту или иную информацию);
- переоценка участниками рынка своего профессионального уровня (74% оценивают свой уровень выше среднего) [10];
- ошибки при исполнении;
- уверенность участников в том, что определенный алгоритм поведения приводит к конкретным результатам (Magic Thinking);
- вера в возможность контролировать стохастические процессы;
- любое поведение в разрез с большинством других субъектов вызывает страх.

Использование теории поведенческих финансов на практике позволяет не только оценить и спрогнозировать финансовые предпочтения участников рынка, но и позволяет в итоге прогнозировать тенденции развития финансовых и денежных систем. На сегодняшний день бихевиористические подходы активно используются на инвестиционных рынках и в торговле товарами, однако вся история развития национальных денежных систем также связана с влиянием субъективных факторов, в т.ч. и иррациональностью поведения населения на денежном рынке. История свидетельствует о том, что во многих ситуациях поведенческие факторы могут доминировать и доминируют над финансовыми и экономическими. Это традиционная агентская проблема [11].

Особое значение теория поведенческих финансов приобретает в условиях мирового финансового кризиса. В условиях

глобализации финансовых рынков любая национальная денежная система становится более уязвимой, в том числе от влияния бихевиористических факторов. Поэтому необходимо системно учитывать их влияние при прогнозе будущего состояния денежной системы (с точки зрения ее устойчивости) и при стратегическом планировании ее развития. Это позволит создать госрегулятору систему раннего реагирования на неблагоприятные изменения, в том числе в конъюнктуре мировой экономики. Управление именно этой группой факторов является наиболее проблематичным и одним из механизмов становится создание мотивированных суждений о перспективах развития национальной денежной системы и своевременное «поведенческое управление» субъектами для минимизации последствий влияния негативных факторов.

Финансовый кризис, в котором находится национальная денежная система Украины, определяет вариативность и слабую предсказуемость поведения субъектов при осуществлении денежно кредитного регулирования по классической теории финансов. Поэтому одним из «работающих» инструментов становится использование на денежном рынке ставки рефинансирования НБУ.

Таким образом, использование теории поведенческих финансов как фактора развития национальной денежной системы и ее отдельных сегментов приводит к необходимости разработки и реализации на уровне государства единой программы, которая включает в себя комплекс мер, решений и нормативных актов, учитывающих поведение субъектов экономических отношений для обеспечения реального и устойчивого экономического роста, укрепления национальной валюты, активизации инновационных процессов в стране.

References:

1. Nalepka A., Ujwary-Gil A. (Eds). 2015. Business and Non-profit Organizations Facing Increased Competitions and Growing Customers' Demands: WSB-NLU, Nowy Sącz, Vol. 14.
2. Slovic, Paul, Baruch Fischoff, and Sarah Lichtenstein. 1979. Rating the Risks. Environment, 21, no.3, pp. 61-74.
3. Tversky A., Kahneman D. 1981. The framing of decisions and the psychology of choice. Science, Vol. 211, no. 4481, pp. 453-458.
4. Shiller, Robert. 1981. Do Stock Prices Move Too Much To Be Justified by Subsequent Changes in Dividends. American Economic Review, 71, pp. 421-436.
5. De Bondt, Werner and Richard Thaler. 1985. Does Stock Market Overreact? Journal of Finance, 40, pp. 793-805.
6. Shefrin Hersh. 2002. Beyond Greed and Fear: Understanding Behavioral Finance and the Psychology of Investing. Oxford University Press.
7. Shiller, Robert. 1984. Stock Prices and Social Dynamics. Brookings Papers on Economic Activity, 2, pp. 457-490.
8. Shefrin, Hersh, Meir Statman. 1984. Explaining Investor Preference for Cash Dividends. Journal of Financial Economics, 13, no. 2, pp. 253-282.
9. Loukashov A.V. 2004. Behavioral corporate finance and dividend policy of the company. Upravlenie korporativnyimi finansami [Management of corporate finances], 3. (in Russ.)
10. Kuzheliev M.O. 2005. Analytical processing and analysis of financial information. Finansyi, uchet, banki [Finance, Accounting, Banks], 5, pp. 36-41. (in Russ.)
11. Kuzheliev M.O., Zhytar M.O. 2014. Assessment and regulation of administrative flexibility in decision-making in investment banking. Naukovyy visnyk NLTU Ukrayiny [Scientific Journal NLTU of Ukraine], 9, pp. 328-336. (in Ukr.)

УДК 368.9

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ДОБРОВІЛЬНОГО МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ / CURRENT PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF THE VOLUNTARY MEDICAL INSURANCE IN UKRAINE

Сосновська О.О., канд. екон. наук, доцент кафедри фінансів та економіки
Київський університет ім. Б. Грінченка, Україна

Учасник конференції

У статті розглянуто основні тенденції розвитку добровільного медичного страхування та алгоритм його організації в Україні. Проаналізовано основні показники страхової діяльності за безперервним страхуванням здоров'я, страхуванням на випадок хвороби та страхуванням медичних витрат. Визначено проблемні аспекти здійснення добровільного медичного страхування на сучасному етапі розвитку вітчизняного страхового ринку.

***Ключові слова*:** *страховий ринок, добровільне медичне страхування, страхові послуги, страхове законодавство.*

The article examines the main trends in voluntary medical insurance and algorithm of its organization in Ukraine. Author analyzed the main indicators of insurance for permanent health insurance, health insurance and medical expenses insurance. There were identified aspects of the implementation of voluntary health insurance in the current development of the domestic insurance market.

Keywords: *insurance market, voluntary medical insurance, insurance services, insurance legislation.*

В умовах інтеграції України в європейське співтовариство та посилення процесів глобалізації розвиток особистого страхування населення є найважливішим елементом соціальної системи держави, який забезпечує стійкі гарантії захисту його економічних інтересів, вирішення головних суспільних потреб та збереження добробуту і здоров'я громадян. При цьому відсутність достатнього рівня бюджетного фінансування системи охорони здоров'я та низька якість медичного обслуговування в державних медичних закладах посилює значення добровільного медичного страхування як стратегічно важливої під галуззі особистого страхування для підвищення соціально-культурного розвитку суспільства та якості життя громадян.

Розвиток добровільного медичного страхування, як і розвиток ринку страхування в цілому, відбувається в Україні нерівномірно. Проблеми, з якими стикаються страхові компанії, що займаються даним видом страхування, спричинені низкою чинників, серед яких економічна ситуація, жорстка конкуренція, високий рівень безробіття, низький рівень платоспроможності населення, недосконалі законодавчі акти, неузгодженість економічних інтересів суб'єктів страхового ринку, захоплення компаніями значної частки ринку, яка не відповідає рівню їх платоспроможності та фахової компетентності, низький професіоналізм кадрів тощо. Наслідком впливу даних факторів є повільні темпи впровадження медичної реформи, невідповідність європейським стандартам розвитку добровільного медичного страхування та низький рівень соціального захисту громадян України, що свідчить про необхідність впровадження подальших наукових розробок в даній галузі.

Дослідження проблем соціального захисту населення як однієї з комплексних систем розвиненої соціально-орієнтованої ринкової економіки посідає важливе місце в діяльності Міжнародної асоціації соціального захисту, Міжнародної організації праці, Європейського Союзу, Ради Європи та багатьох міжнародних фінансових організацій. При цьому вагомий внесок у дослідження теоретико-методологічних засад розвитку добровільного медичного страхування в Україні зробили такі вітчизняні та зарубіжні вчені як В.Д. Базилевич, О.О. Гаманкова, О.М. Залєтов, О.В. Козьменко, М.В. Мних, В.Ф. Москаленко, Н.Г. Нагайчук, С.С. Осадець, Л.А. Орланюк-Малицька, Ю.В. Панков, Г.І. Фалін, Т.А. Федорова, О.А. Шахов, Р.Т. Юлдашев,І.В. Яковенко та інші. Разом з тим, враховуючи цілу низку вивчених теоретичних та практичних питань, актуальним залишається проблематика, пов'язана з визначенням основних видів добровільного медичного страхування в Україні та сучасними тенденціями їх розвитку.

Добровільне медичне страхування можна визначити як сферу страхових послуг, які забезпечують задоволення інтересів страхувальників-юридичних осіб з боку розширення пакету соціальних послуг своїм працівникам і використання його як додаткового стимулу та страхувальників-фізичних осіб з боку використання можливості одержання якісних платних медичних послуг лікувальними установами, одержання додаткових виплат за втрату доходу внаслідок тимчасової або постійної непрацездатності, оплату послуг з медичного догляду, оплату послуг під час перебування за кордоном та інше.

Важливість розвитку добровільного медичного страхування визначається насамперед його соціально-економічним значенням. Так, соціальне значення добровільного медичного страхування визначається життєвою важливістю медичної допомоги, швидкістю та якістю її надання, організацією взаємодії всіх учасників даного виду страхування. При цьому, економічне значення добровільного медичного страхування полягає в забезпеченні оплати медичної допомоги, яка надається лікувальними установами на вибір споживача послуг і в межах встановленого обсягу.

Кожна страхова компанія відповідно до правил страхування здійснює страхування кожного виду за певною схемою. Страховою компанією визначається порядок укладання договору, порядок визначення страхових сум, страхових внесків, порядок та умови виплат страхових сум, порядок вирішення спорів та умови припинення договору.

Загалом схема діючого механізму організації добровільного медичного страхування має послідовний характер та зображена на рис. 1.

Рис. 1. Схема організації добровільного медичного страхування

Базуючись на принципах страхової класифікації та Законі України "Про страхування" [1], можна виділити види добровільного медичного страхування, до яких відносяться:

1) безперервне страхування здоров'я – передбачає оплату медичних послуг, які потрібні застрахованій особі у зв'язку з погіршенням стану її здоров'я;

2) страхування на випадок хвороби – передбачає оплату за вперше діагностоване в період договору страхування у застрахованої особи захворювання з переліку хвороб по страховій програмі (договору), що призвело до тимчасової втрати працездатності та вимагає кваліфікованої медичної допомоги; встановлення застрахованій особі групи інвалідності, яка є наслідком вперше виявленого захворювання, що входить до переліку за договором страхування та її смерть від даного захворювання;

3) страхування медичних витрат – передбачає оплату витрат за медичні та супровідні послуги, передбачені програмою страхування, що пов'язані з необхідністю одержання медичної допомоги застрахованою особою.

Розглянемо динаміку страхових премій та виплат кожного з видів добровільного медичного страхування за період 2013-2015 рр., що наведена в таблицях 1 і 2.

Табл. 1.

Динаміка валових та чистих страхових премій за видами добровільного медичного страхування за період 2013-2015 рр.

Показники	Медичне страхування (безперервне страхування здоров'я)			Страхування на випадок хвороби			Страхування медичних витрат		
	2013	2014	2015	2013	2014	2015	2013	2014	2015
Валові страхові премії, млн. грн.	1487,5	1625,4	1929,2	373,6	308,2	269,5	334,7	332,1	490,7
Доля в загальній сумі валових страхових премій,%	5,2	6,1	6,5	1,3	1,2	0,9	1,2	1,2	1,7
Чисті страхові премії, млн. грн.	1395,7	1507,1	1862,1	372,0	300,9	265,7	323,4	321,7	469,2
Доля в загальній сумі чистих страхових премій,%	6,5	8,1	8,3	1,7	1,6	1,2	1,5	1,7	2,1

Джерело: складено та розраховано автором на основі офіціальних статистичних даних [2, 3].

Як бачимо з даних таблиці 1, доля валових страхових премій за безперервним страхуванням здоров'я складає 5-6% від їх загальної суми та є найбільшою серед видів добровільного медичного страхування. Також спостерігається динаміка збільшення страхових премій по безперервному страхуванню здоров'я, за яким у 2015 р. було зібрано валових страхових премій на 18,6% та на 29,7% більше, ніж у 2014 р. та 2013 р. відповідно та страхуванню медичних витрат, за яким збільшення відповідного показника у 2015 р. склало 47,8% у порівнянні з 2014 р. та 46,6% у порівнянні з 2013 р. Виключенням є страхування на випадок хвороби, що займає незначну долю в структурі валових страхових премій (1-2%) та має негативну динаміку розвитку за наведеними показниками. Така тенденція може бути пов'язана, з одного боку, з фінансово-економічною нестабільністю в державі та збільшенням цін на медичні препарати за рахунок зміни курсу валюти, а з іншого, усвідомленням громадян та корпоративним сектором необхідності придбання полісів медичного страхування.

Табл. 2.

Динаміка валових та чистих страхових виплат за видами добровільного медичного страхування за період 2013-2015 рр.

Показники	Медичне страхування (безперервне страхування здоров'я)			Страхування на випадок хвороби			Страхування медичних витрат		
	2013	2014	2015	2013	2014	2015	2013	2014	2015
Валові страхові виплати, млн. грн.	1010,4	1108,6	1198,5	66,7	70,1	48,1	102,4	112,1	169,2
Доля в загальній сумі валових страхових виплат,%	21,7	21,9	14,8	1,4	1,4	0,6	2,2	2,2	2,1
Чисті страхові виплати, млн. грн.	1010,1	1108,5	1197,8	66,5	68,4	47,4	101,3	111,1	169,1
Доля в загальній сумі чистих страхових виплат,%	22,1	22,7	15,8	1,5	1,4	0,6	2,2	2,3	2,2
Рівень валових страхових виплат, %	67,9	68,2	62,1	17,9	22,7	17,8	30,6	33,8	34,5
Рівень чистих страхових виплат, %	72,4	73,6	64,3	17,9	22,7	17,8	31,3	34,5	36,0

Джерело: складено та розраховано автором на основі офіціальних статистичних даних [2, 3]

Аналізуючи динаміку валових та чистих страхових виплат, слід зазначити, що спостерігається тенденція збільшення валових страхових виплат за безперервним страхуванням здоров'я у 2015 р. на році на 8,1% у порівнянні з 2014 р. та на 18,6% у порівнянні з 2013 р. та страхуванню медичних витрат – на 50,9% та 65,2% відповідно. При цьому, слід зазначити, що за

досліджуваний період доля страхових виплат за безперервним страхуванням здоров'я, яка складає 14-21% від їх загальної суми, має тенденцію до зменшення і є значною у порівнянні з показником валових страхових премій. Також цікавим фактом є рівень валових страхових виплат за безперервним страхуванням здоров'я (62-67%) та страхуванню медичних витрат (30-35%), який є достатньо високим у порівнянні з загальним показником (27,2%), що може свідчити про відсутність достатньої рентабельності за даними видами страхування. Як наслідок, вітчизняні страховики не зацікавлені в здійснені медичного страхування, оскільки на їх переконання це невиправдано складно та невигідно. В свою чергу, українці не поспішають купувати поліси добровільного медичного страхування, тому що вони є досить дорогими. Тому, незважаючи на загальні позитивні тенденції у розвитку добровільного медичного страхування на вітчизняному страховому ринку, даний сегмент залишається досить проблематичним.

Важливою проблемою є розвиток добровільного медичного страхування за рахунок корпоративного напрямку, завдяки якому він зростає на 20-30% щорічно. Так, страховики констатують, що структура попиту на добровільне медичне страхування останніми роками зазнала значних змін. По-перше, усе активніше цікавляться цим видом страхування саме вітчизняні підприємства, які турбуються про соціальний захист своїх працівників та страхують одразу 100-150 працівників (часто за найдорожчою програмою з великим набором послуг), тоді як раніше серед покупців були переважно іноземці. По-друге, до процесу страхування активно долучаються регіони, так як у деяких страхових компаніях обсяги регіональних продажів полісів добровільного медичного страхування є домінуючими. Страхування ж фізичних осіб для страховиків є не вигідним, оскільки прадбавши медичну страховку, клієнт прагне до її максимального використання для вирішення наявних або потенційних проблем зі здоров'ям. Крім того, висока вартість стандартних медичних полісів обмежує їх придбання більшою частиною населення. Як наслідок, в Україні договорами добровільного медичного страхування володіє менше 1% населення.

На ринку добровільного медичного страхування України працює понад 120 страховиків, які отримали відповідні ліцензій на надання страхових послуг. Відповідно до "Рейтингу страхових компаній за добровільним медичним страхуванням за 1 квартал 2016 року", наданим інтернет-журналом про страхування "Forinsurer" [2],за показниками валових страхових премій та виплат лідерами є страхові компаній "Провідна", "Альфа страхування", "Нафтагазстрах", "Аха страхування", "Уніка", "UPSK" та інші. Вони співпрацюють з медичними закладами різних рівнів, що дозволяє враховувати можливості та потреби страхувальників шляхом розширення спектру страхових продуктів. При цьому проблемним аспектом розвитку добровільного медичного страхування є те, що з точки зору економічного мотиву страхові компанії зацікавлені співпрацювати з державними лікувально-профілактичними установами з притаманною їм бідністю, дешевими та малоефективними ліками та відсутністю уваги персоналу. Крім того, страховики не мають реального механізму контролю за якістю наданих страхувальнику послуг та важелів впливу на поліпшення якості обслуговування саме в закладах охорони здоров'я державної і комунальної форм власності. У зв'язку з цим розвитку добровільного медичного страхування суттєво перешкоджає проблемний державний медичний сектор. Це порушує питання того, що система добровільного медичного страхування не може динамічно розвиватись, якщо їй не відповідає належний рівень інфраструктури охорони здоров'я.

Стримання темпів розвитку добровільного медичного страхування на вітчизняному страховому ринку також обумовлене недосконалістю нормативно-правової бази. Так, надання даного виду страхування регулюється відповідно до Закону "Про страхування" та Цивільного кодексу, де визначаються лише загальні умови страхування: страхові ризики, винятки зі страхових випадків, обмеження страхування тощо. Конкретні умови страхування, зокрема страхові премії, терміни та умови страхових виплат, визначаються в правилах страхування страхових компаній, які отримали ліцензії на надання послуг з добровільного медичного страхування. При цьому відсутне спеціальне законодавство,яке містить чіткі вимоги до ліцензування страхових компаній, що працюють в даній системі, розробку стандартів якості медичної допомоги, здійснення ефективного контролю обсягів та якості надання медичних послуг. Впровадження таких вимог дасть можливість підвищити фінансову надійність та платоспроможність компаній та зацікавити застрахованих осіб.

Слід зазначити, що у зв'язку зі стрімким погіршенням фінансово-економічного стану в країні та відсутності можливостей держави забезпечити потреби населення в охороні здоров'я за рахунок бюджетних коштів, 2 серпня 2016 року у Верховну Раду було внесено законопроект про впровадження в Україні обов'язкового медичного страхування з 2018 року. Згідно даного законопроекту впровадження обов'язкового державного соціального медичного страхування передбачаєформування коштів на медичне забезпечення за рахунок цільових страхових внесків з доходів громадян. Це дозволить надавати безкоштовні медичні послуги застрахованим особам при настанні страхових випадків в обсягах та на умовах, які передбачені програмою страхування по всій території України. Медична допомога буде надаватися медичними установами за рахунок коштів, що акумулюються у системі загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування, що повинно сприяти розвитку конкуренції серед них та відповідному підвищенню якості медичних послуг. Отже, це нововведення безумовно вплине на розвиток добровільного медичного страхування, якийв подальшому буде залежати від досягнутого рівня реформування системи охорони здоров'я та стимулювання розвитку приватного медичного страхування з метою залучення коштів як джерела фінансування додаткових медичних послуг. В свою чергу, страхові компанії будуть зацікавлені тільки в розробці та впровадженні нових та розширених пакетів страхових послуг за конкурентними цінами, що може бути більш привабливим для клієнтів.

Необхідно відмітити, що переважна кількість провідних країн таких як Японія, Німеччина, США, Великобританія, Франція, Канада, Нідерланди, економічна система яких може бути визначена як соціально орієнтована, використовують принцип обов'язкового медичного страхування для вирішення проблем охорони здоров'я. При цьому, вони застосовують механізми медичного страхування, що поєднують обов'язкове медичне страхування працюючих громадян, оплату страхових внесків роботодавцем і працівниками, добровільне медичне страхування та мають високий рівень соціального забезпечення у сфері охорони здоров'я. Отже, для України досить актуальним є впровадження обов'язкового медичного страхування та удосконалення функціонування добровільного медичного страхування, а також забезпечення ефективного їх поєднання шляхом удосконалення законодавства та здійснення обох форм на єдиних організаційно правових засадах.

Звісно, крім специфічних недоліків і проблем добровільного медичного страхування, що породжені станом та умовами розвитку галузі страхування в системі фінансових послуг України, існують ще й загальнодержавні проблеми, що здійснюють свій коригуючий вплив на розвиток і умови функціонування даного виду страхування. Серед них політична та економічна нестабільність, низький рівень доходів населення, непослідовний підхід до реформування соціального сектора, відсутність оптимальної податкової політики, яка б стимулювала розвиток медичного страхування, недооцінка ролі недержавних фінансових інститутів тощо [4].

Таким чином, аналіз стану та актуальних проблем розвитку добровільного медичного страхування в Україні, свідчить про необхідність розробки та впровадження комплексу заходів, спрямованих на досягнення балансу інтересів всіх учасників даного процесу – страхових компаній, страхувальників, застрахованих осіб, медичних установ та держави для забезпечення економічного та соціального ефекту.

Література:
1. Закон України «Про страхування» від 07.03.1996 р. No. 86/98 – ВР зі змінами і доповненнями. [Електронний ресурс]., Режим доступу: http://www.rada.gov.ua
2. Інтернет-журнал «Про страхування» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://forinsurer.com/
3. Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]., Режим доступу: http://nfp.gov.ua/
4. Белінська Т.В.. Мензак Г.М.. Тулюлюк А.С. Проблеми і перспективи розвитку добровільного медичного страхування в Україні., Т.В. Белінська, Г.М. Мензак, А.С. Тулюлюк., Електроний ресурс., Режим доступу: http://intkonf.org/
5. Лисенко В.С. Науково-методичні засади добровільного медичного страхування в Україні. – Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.08 – Гроші, фінанси і кредит. – Державний вищий навчальний заклад "Українська академія банківської справи Національного банку України". – Суми, 2015. – 218 с.

УДК 336.22

ПІДХОДИ ЩОДО ВИЯВЛЕННЯ РИЗИКОВИХ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ – УЧАСНИКІВ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Сушкова О.Є., канд. екон. наук, доцент
Університет державної фіскальної служби України, Україна

Учасник конференції

Global integration, globalization and internationalization of economic activities are causing the trend of increase the use the tax minimization schemes by business entities in their foreign economic activity. By the analysis of the domestic enterprises practice the author was identified the main methods of tax minimization: relations replacement (divide) method, method of direct reducing the tax object (transactions, activities, property, etc.), offshore method. The choice of minimization method was determine by specific characteristics of a particular business entity, type of business transactions and certain conditions for its implementation, the characteristics of foreign economic relations with nonresident partners. Also in this study the author investigated the existing methods of detecting risk business entities, which use tax minimization schemes in their foreign economic activity. In order to expand the information base of identify risk business entities (transactions) the author proposed to integrate the system of tax risks identification and assessment, based on comparison between financial report indicators and the tax and customs information into the work of the Ukraine supervisory authorities. This system of selection risk business entities will increase the efficiency of the Ukraine supervisory authority's activity by reducing the costs of control measures and increasing the fiscal effect of them.

Keywords: *foreign economic activity, risk business entities, minimizing taxes, schemes, supervisory authorities, tax audit.*

Економічному середовищу об'єктивно притаманна наявність ризику, що особливо проявляється у фіскальних відносинах щодо сплати суб'єктами господарювання та адміністрування податкових та митних платежів. Під впливом різних факторів суб'єкти господарювання намагаються знизити рівень платежів до бюджети, застосовуючи різні схеми мінімізації. В цьому контекст світові інтеграційні та глобалізаційні процеси, інтернаціоналізація економічної діяльності обумовлюють тенденцію збільшення обсягів застосування суб'єктам господарювання схем мінімізації сплати податків і митних платежів саме у сфері зовнішньоекономічної діяльності (далі – ЗЕД). Отже, на сьогодні одним із пріоритетних напрямів діяльності контролюючих органів є виявлення ризикових суб'єктів господарювання та розробка заходів підвищення ефективності протидії існуючим схемам мінімізації податків і митних платежів, що й обумовлює актуальність даного дослідження.

Дослідженню сутності поняття «ризик», його проявам в економічному середовищу та розробці методів підвищення ефективності боротьби з мінімізацією сплати податків присвячені праці багатьох вітчизняних вчених, серед яких слід відмітити роботи В. Андрущенко, А. Вдовиченко, О. Десятнюк, Ю. Іванов, В. Кміть, Т. Кірсанова, О. Короткова, В. Мельник, А. Соколовська, Т. Тищук та інших. Однак з плином часу змінюється економічне середовище, законодавче поле, інструменти, що ними оперують суб'єкти підприємницької діяльності, виникають нові схеми мінімізації сплати податкових і митних платежів, переважно з залученням іноземних бізнес-структур. У зв'язку з цим необхідним є постійне вдосконалення методик, що застосовуються контролюючими органами з метою виявлення та запобігання застосування суб'єктами господарювання схем мінімізації, особливо у сфері ЗЕД.

Отже, метою статті є дослідження основних схем мінімізації сплати податків та митних платежів, що застосовуються у сфері ЗЕД, та існуючих ризик-орієнтованих методик виявлення фактів застосування суб'єктами господарювання цих схем.

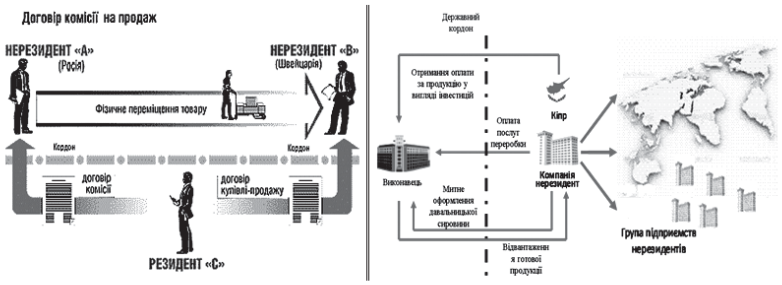
Ризик породжується об'єктивно існуючими невизначеністю, конфліктністю, нестачею інформації на момент прийняття управлінських рішень, змінами як в оточуючому середовищі, так і в самій системі, еволюційно-трансформаційними процесами тощо. У методичних рекомендаціях ДФС України існує наступне визначення поняття «податковий ризик»: «це вірогідна можливість порушення податкового законодавства, в результаті чого можливі втрати бюджету» [4]. Отже, під «ризиковим суб'єктом господарювання» слід розуміти такого платника податків, який своїми діями (законними або незаконними) призводить до фінансових втрат бюджету країни, що проявляється переважно в недоотриманні в повному обсязі або своєчасно податкових та митних платежів. Якщо ці дії суб'єкта господарювання носять систематичний характер, можна казати про існування певних схем мінімізації сплати податків і митних платежів.

Аналіз практики здійснення зовнішньоекономічної діяльності суб'єктами господарювання України доводить, що з метою мінімізації сплати податків та митних платежів ними застосовуються різні схеми, які можуть передбачати заміну або поділ господарських відносин, пряме скорочення об'єкта оподаткування, перенесення об'єкта оподаткування (окремих операцій, видів діяльності, майна тощо) під юрисдикцію з більш м'яким режимом оподаткування (вільні економічні зони, спеціальні економічні зони, офшорні зони) [5]. Вибір конкретного методу мінімізації обумовлюють специфічні особливості діяльності конкретного суб'єкта господарювання, виду господарських операцій та окремих умов її здійснення, характеру зовнішньоекономічних зв'язків з партнерами-нерезидентами тощо.

Так, відповідно до пп. 14.1.36 п. 14.1. ст. 14 ПКУ [2] господарська діяльність може проводитись «особою самостійно та/або через свої відокремлені підрозділи, а також через будь-яку іншу особу, що діє на користь першої особи, зокрема за

договорами комісії, доручення та агентськими договорами». Отже з метою мінімізації сплати податків і митних платежів суб'єкт господарювання може обрати форму (самостійно або через посередників) та організаційну структуру ведення підприємницької діяльності (створити відокремлені підрозділи, філії, представництва тощо). Також ризикові суб'єкти господарювання можуть стати одним із елементів виробничого ланцюга, створеного за участі суб'єктів господарювання, що мають право на застосовування податкових преференцій.

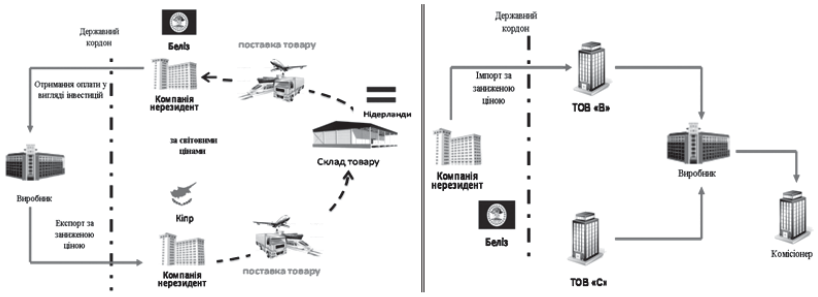
Одним з найбільш поширених методів мінімізації сплати податків і митних платежів, що застосовують ризикові суб'єкти господарювання у зовнішньоекономічній діяльності, є метод заміни відносин. Можливість застосування цього методу обумовлена «альтернативністю» самої господарської діяльності, що надає можливість досягнути одну і ту ж саму господарську мету (придбання майна, отримання доходу тощо) кількома різними шляхами. Так, найпоширенішою формою заміни виду договірних відносин з метою мінімізації сплати податків і митних платежів є заміна договору купівлі-продажу (ст. 655 ЦКУ [3]), що передбачає перехід права власності на товари (роботи, послуги), або договору поставки товару (ст. 265 ГКУ [1]) на посередницькі договори, що не передбачають переходу права власності, а отже й виникнення податкового зобов'язання у продавця, а саме: договір комісії (ст. 1011 ЦКУ [3]), рис. 1а, договір лізингу (ст. 806 ЦКУ [3]), договір доручення (ст. 1000 ЦКУ [3]) або агентський договір (ст. 265 ГКУ [1]). Також розповсюдженим варіантом заміни договірних відносин у сфері ЗЕД є заміна операції імпорту сировини на операцію з переробки на митній території України (ст. 901 ЦКУ [3]), рис. 1б.

(а) (б)

Рис. 1. Схема мінімізації податків та митних платежів із заміною договору купівлі-продажу на договір комісії (а), на операцію з переробки на митній території України (б)

Так, експорт за заниженими цінами (рис. 3а) дає змогу суб'єкту господарювання мінімізувати податкові та митні платежі, акумулювати різницю між задекларованими та світовими цінами за рахунок підконтрольних йому іноземних бізнес-структур, у тому числі з ознаками офшору. Так, продукція за заниженими цінами реалізується переважно підприємствам, які зареєстровані в офшорних зонах, але знаходяться під контролем підприємств або фізичних осіб – резидентів України. Офшорна компанія перепродає продукцію вже за світовими цінами, залишаючи весь прибуток на власних рахунках. Потім кошти повертаються в країну під виглядом іноземних інвестицій або пільгових кредитів [6, с. 48].

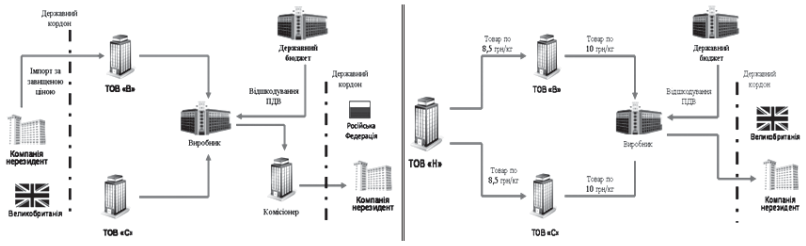
(а) (б)

Рис. 3. Схема мінімізації сплати податків і митних платежів у ЗЕД – експорт за заниженими цінами (а), імпорт товарів за заниженими цінами (б)

Іншим варіантом мінімізацію сплати податків і митних платежів під час здійснення зовнішньоекономічних операцій є схема проведення імпортних операцій з товарами (роботами, послугами) за значно заниженими цінами (рис. 3б). За для цього митна вартість імпортованого товару (робіт, послуг) значно занижується за рахунок використання в ланцюжку постачальників цих товарів (робіт, послуг) офшорних підприємств, спеціально створених для таких операцій.

Використання зазначених вище схем також дозволяють суб'єкту господарювання збільшити податковий кредит з ПДВ, а також сформувати суми, що підлягають бюджетному відшкодуванню з ПДВ. За для цього найчастіше використовуються операції з імпорту товарів за завищеними цінами з наступним експортом цих товарів (рис. 4а). Так, підприємство–експортер імпортує за завищеною ціною сировину (матеріали, комплектуючи тощо), використовуючи при цьому ланцюгову систему постачальників, що дозволяє значно збільшити розмір податкового кредиту з ПДВ. В результаті сума бюджетного відшкодування з ПДВ буде значно перевищувати суму ПДВ, що була сплачена при імпорті сировини (матеріалів, комплектуючих тощо). Також з метою формування суми, що підлягають бюджетному відшкодуванню ПДВ, ризиковими суб'єктами господарювання застосовуються схеми з експорту товарів (робіт, послуг) за завищеними цінами (рис. 4б). В таких схемах, основною ланкою яких є реальне підприємство, що має виробничі площі та імітує процес виробництва (переробки) продукції, яка експортується. При цьому на етапі постачання сировини використовуються «транзитні» підприємства, що дозволяє значно завищити ціну сировини та, відповідно, собівартості продукції, яка виготовляється таким підприємством-виробником. Далі виготовлена підприємством продукція експортується за цінами, сформованими на етапі виробництва.

Одним із варіантів збільшення витрат може слугувати підміна або придбання товарів (робіт, послуг), оцінку реальної вартості яких встановити неможливо. Такі товари (роботи, послуги), найчастіше, або не мають жодної цінності, або на них встановлено ринком незначну ціну, але за властивостями або характеристиками такі товари (роботи, послуги) схожі на товари (роботи, послуги) з високою вартістю. Й саме це дає можливість суб'єктам господарювання здійснювати підміну таких товарів шляхом внесення неправдивої інформації у первинних документах [6, с. 43].

(а) (б)

Рис. 4. Схема мінімізації сплати податків і митних платежів у ЗЕД – імпорт товарів за завищеними цінами (а), експорт товарів за завищеними цінами (б)

Також достатньо поширеною схемою мінімізації сплати податків і митних платежів у сфері ЗЕД є експорт невластивої для основного виду діяльності підприємства продукції за договорами комісії («нетиповий» експорт). Схема мінімізації з використанням «нетипового» експорту полягає у залученні підприємством-експортером (комітентом) до діяльності комісіонерів, які організовують за дорученням та за рахунок комітента придбання та експорт нетипового товару. За вказаними операціями комітентом відповідно формується податковий кредит з ПДВ за ставкою 20% та податкові зобов'язання за ставкою 0% [6, с. 48].

Згідно звіту Департамент фінансових розслідувань Державної служби фінансового моніторингу України основною схемою мінімізації сплати податків за участі страховиків є оформлення договорів зовнішнього перестрахування (у страховиків-нерезидентів). Переважно таку схему мінімізації сплати податків та виведення коштів за кордон використовують фінансово-промислові групи, які в змозі вибудувати схему перестрахування від страхових компаній України до офшорних страховиків, що є частиною однієї бізнес-групи. При цьому з метою здійснення контролю Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, поділяє такі операції на:

- «тверде» перестрахуванням – робота з перестраховиками–нерезидентами, що мають високий рейтинг фінансової надійності. У цьому випадку ризик легалізації коштів достатньо низький;
- «м'яке» перестрахування – здійснюють страховики країн Балтії, Росії, Польщі та інші, які дуже часто пов'язані з офшорами [6, с. 64-65].

Але слід зазначити, що в обох випадках (як «м'якого», так і «твердого» перестрахування) суб'єкти господарювання можуть знизити рівень оподаткування до 0%.

Одним з ключових з питань при використанні в практиці податкового адміністрування системи моніторингу податкових ризиків є правильна ідентифікація ризикових суб'єктів господарювання та засновуваних ними схем мінімізації сплати податків. Для виявлення ризикових суб'єктів на практиці використовуються індикатори ризиків – певні критерії (ознаки), що вказують на наявність або можливість негативного перебігу подій. Для визначення ризиків використовуються такі методи:

- *метод історичного аналізу*, що полягає у визначенні схожості ситуації, схеми або документу, по яких визначається ризик, з тими, що спостерігалися, використовувалися або готувалися раніше;
- *метод аналогій*, який базується на використанні досвіду та напрацювань, набутих іншими державними органами України або податковими органами інших країн в аналогічних (схожих) ситуаціях;
- *аналітичний метод*, який передбачає використання таких технологій, як моделювання, аналіз за схемою «причина-наслідок» та інші;
- *метод «зворотного аналізу»*, який полягає у вивченні виявлених на практиці фактів невідповідності обсягів платежів в бюджет їх прогнозованим розмірам і встановленні причин та зовнішніх ознак цих відхилень, які у подальшому буде можливо використовувати для виявлення ризиків на ранніх стадіях адміністрування;
- *індивідуальне опитування*, тобто проведення опитувань, у тому числі анонімних, учасників або потенційних учасників процесу, щодо якого визначаються ризики [4].

Слід відмітити, що сучасна практика виявлення органами ДФС України ризикових суб'єктів господарювання базується на відпрацюванні широкого переліку індикаторів податкових ризиків, які знаходяться переважно у сфері сплати ПДВ й оподаткування заробітної плати та характеризуються різним ступенем інформативності відносно наявності фактів використання схем мінімізації сплати податків суб'єктами господарювання. Що стосується безпосередньо ризикових суб'єктів ЗЕД, то відповідно до інформації з автоматизованої системи аналізу та управління ризиками (АСАУР) та згідно з Порядком заповнення митних декларацій на бланку єдиного адміністративного документа (Наказ Міністерства фінансів України від 30.05.2012 р. № 651), до цієї категорії відбираються платники податків – учасники ЗЕД, що здійснюють:

- оформлення митних декларацій у митних режимах «Тимчасове ввезення» та «Переробка на митній території»;
- оформлення митних декларацій зі звільненням від сплати митних платежів;
- сплату «ліцензійних платежів» на рахунок нерезидента;
- митне оформлення товарів суб'єктом ЗЕД за ціною, що є нижчою, ніж митна вартість ідентичних/подібних товарів попередніх митних оформлень;
- митне оформлення товарів з ризиком неправильної класифікації згідно з УКТ ЗЕД, що впливає на надходження митних платежів до бюджету;
- декларування в одній партії товарів з високим податковим навантаженням та незначною вагою разом з товарами з низьким податковим навантаженням та великою вагою;
- декларування складових митної вартості в декларації митної вартості з ризиком недостовірності зазначення числових значень (витрати на транспортування, навантаження, розвантаження, страхування, інженерні, дослідно-конструкторські роботи тощо).

Але зазначений перелік операцій надає інформацію лише про обмежені види та форми зовнішньоекономічної діяльності, а саме експорт-імпорт товарів, оминаючи тим самим операції експорту-імпорту послуг та всі фінансові операції. Для вирішення цієї проблеми одним з найбільш обширних інформаційних джерел про характер, динаміку, склад та результати діяльності будь-якого суб'єкта господарювання можуть стати дані бухгалтерського обліку, що у систематизованій формі розкриваються у фінансовій звітності. Відповідний аналіз показників (статей) фінансової звітності суб'єктів господарювання дозволить контролюючим органам сформувати всебічну інформацію про «індивідуальну податкову поведінку» та характер

господарювання, результати діяльності та рух грошових активів платника податків. При цьому слід зазначити, що саме співставлення окремих статей фінансової звітності між собою, а також їх співставлення з показниками податкових та митних декларацій є саме тим інструментом, використання якого дозволить провести всебічний аналіз практики застосування схем мінімізації сплати податків в Україні, виявити фактори та причини, що дають можливості їх існування.

Тому з метою значного розширення інформаційної бази щодо виявлення ризикових суб'єктів господарювання та/або ризикових господарських операцій пропонується інтегрувати в роботу органів ДФС України систему ідентифікації та оцінки податкових ризиків на основі співставлення показників фінансової звітності суб'єктів господарювання з податковою та митною інформацією. Побудова системи відбору ризикових суб'єктів господарювання на основі даних фінансової звітності дозволить підвищити ефективність діяльності органів ДФС України за рахунок зменшення витрат на проведення контрольно-перевірочних заходів та збільшення фіскального ефекту від цих заходів.

Висновки. На сьогодні в Україні найпоширенішою практикою є застосування схем мінімізації сплати податків і митних платежів, що передбачають переведення частину фінансових ресурсів або діяльності за межі власної країни. Це дозволяє вивести їх із під юрисдикції національного законодавства та контролю зі сторони національних фіскальних органів. Тому впровадження системи моніторингу податкових ризиків у діяльність органів ДФС України дозволить більш ефективно та оперативно здійснювати ідентифікацію ризикових суб'єктів господарювання та/або ризикових господарських операцій, оцінку ризикового середовища на основі розширеної інформаційної бази, а також запобігати використанню типових схем мінімізації сплати податкових та митних платежів суб'єктами господарювання України. Крім того, подальші наукові дослідження в цьому питанні сприятимуть підвищенню стандартів оперативності роботи та контролю органів ДФС України у сфері боротьби правопорушеннями та протидії застосування суб'єктами господарювання схем мінімізації сплати податкових і митних платежів, й як результат зростанню ефективності вітчизняної податкової системи внаслідок зменшення рівня латентності економіки.

Література:

1. Господарський кодекс України № 436-IV від 16.01.2003 р., редакція від 20.09.2015 р. [Електронний ресурс]., Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/main/436-15
2. Податковий кодекс України № 2755-VI від 02.12.2010 р. [Електронний ресурс].,Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17.
3. Цивільний кодекс України № 435-IV від 16.01.2003 р. [Електронний ресурс]., Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15
4. Методи визначення та класифікація податкових ризиків [Електронний ресурс]., Державна фіскальна служба України., Режим доступу: http://sfs.gov.ua/modernizatsiya-dps-ukraini/povidomlenia_/2010-povidomlenia/59484.html
5. Проскура К.П. Характеристика основних методів мінімізації сплати податків в Україні / К.П. Проскура, О.Є. Сушкова., Вісник Одеського національного університету. Серія «Економіка». — 2016., Том 21. Випуск 3., С. 168–175.
6. Типологічне дослідження «Актуальні методи і способи легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансування тероризму» [Електронний ресурс]., Державна служба фінансового моніторингу України., Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=114&lang=uk

ЕКОНОМІЧНА ДІАГНОСТИКА ПІДПРИЄМСТВ АГРАРНОЇ СФЕРИ / ECONOMIC DIAGNOSIS OF ENTERPRISES AGRICULTURAL AREAS

Сичова М., канд. екон. наук, доцент
Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет, Україна

Учасник конференції

The analysis methods of economic diagnostics businesses agricultural sector.The signs of market competitiveness of enterprises. Preconditions long-term success of the agricultural enterprises.

Keywords: *diagnostics, competitiveness, strategy, method, farms.*

Для аграрних підприємств як суб'єктів підприємницької діяльності життєво важливим завданням є збереження їх присутності на ринку, що можливе за умови ефективнішого, порівняно з конкурентами, задоволення потреб споживачів. Успішність аграрного підприємства визначається насамперед економічно обґрунтованими інструментами забезпечення комплексної діагностики їх економічного стану за умов мінливого бізнес-середовища.

Головним чинником, що впливає на ефективність діяльності аграрного підприємства, представляється економічна діагностика, оскільки саме вона, обґрунтовуючи сучасні тенденції розвитку виробничо-господарської, фінансової, комерційної діяльності підприємства, забезпечує можливість прогнозування передумов, що справляють істотний вплив на функціонування певного підприємства, а також прийняття на цій основі ефективних управлінських рішень.

Сучасний етап розвитку аграрного сектора економіки характеризується глобалізацією соціально-економічних процесів, якісною зміною характеру конкуренції та скороченням життєвих циклів продуктів. Однією з найважливіших умов досягнення аграрними підприємствами різних форм господарювання комерційного успіху стає забезпечення гнучкості організації їх діяльності. Тому нагальною представляється потреба у нових, адекватних сьогоденню управлінських методах та інструментах, впровадження яких в практику функціонування аграрних підприємств дозволяло б досягати встановлених ними стратегічних цілей.

Ризиковий характер аграрної підприємницької діяльності, невизначеність і непередбачуваність багатьох чинників зовнішнього середовища підприємств, а також підвищення рівня конкуренції значно актуалізували проблему ефективного їх функціонування за нинішніх умов господарювання.

Під економічною діагностикою розуміється систематичний збір, відображення, аналіз і опрацювання даних спеціальними методами в різних аспектах виробничо-господарської діяльності аграрних підприємств. Діагностика – це функція, яка через інформацію пов'язує дослідників з ринками, споживачами, конкурентами, зі всіма елементами зовнішнього середовища та безпосереднього оточення. Методи діагностичного дослідження пов'язані з прийняттям рішень у всіх аспектах управлінської діяльності. Вони знижують рівень невизначеності і стосуються всіх елементів підприємства, його зовнішнього середовища в

тих напрямках, які формують основу зростання прибутковості за рахунок збільшення частки продажів конкретного продукту на обраному ринку.

Теоретичні основи діагностики досить широко представлені в роботах вітчизняних і закордонних економістів: Ю. Бахрамова, А. Вартанова, В. Глухова, О. Дмитрієвої, Б. Коласса, А. Мураха, Р. Шніппера та ін. Вони визначили природу і форми економічної діагностики, методи її здійснення, розробили прийоми діагностичного аналізу для визначення стратегій конкурентоспроможності підприємств.

Ознайомлення з роботами вищезазначених економістів дозволяють встановити, що вони дають різні визначення економічної діагностики. Так, Р. Шніпер під економічною діагностикою розуміє «вивчення стану господарюючого суб'єкта, вплив факторів розвитку соціально-економічних процесів та виявлення відхилень від нормального розвитку» [5]. О. Дмитрієва вважає, що «економічна діагностика близька до економічного аналізу, однак це не одне й те саме» [2]. Вони розрізняються за цілями, завданнями і використовуваним інструментарієм.

Згідно з В. Глуховим та Ю. Бахрамовим, «діагностика економічної системи – це сукупність досліджень з визначення цілей функціонування підприємства, способів їх досягнення і виявлення недоліків» [1].

Французький економіст Б. Коласс вважає, що займатися діагностикою – значить розглядати в динаміці симптоми явищ, які можуть затримати процес досягнення поставлених цілей і вирішення завдань [3].

З огляду на ситуацію, в якій сьогодні доводиться здійснювати господарську діяльність вітчизняним аграрним підприємствам, вони постають зовсім незахищеними в необмеженому конкурентному просторі. А відсутність досконалих методів державного регулювання і сприятливої політики протекціонізму поглиблює і без того доволі складну ситуацію. Отже, виходить, що в таких умовах підприємству ні на кого покластися, окрім як на себе, залучивши до своєї діяльності досвідчених спеціалістів, здатних моделювати варіативний розвиток підприємства в конкурентному середовищі, тобто здійснювати економічною діагностику конкурентоспроможності підприємства.

Методи проведення економічної діагностики аграрних підприємств для визначення стратегій їх конкурентоспроможності на ринку давно привертають увагу вітчизняних та іноземних економістів.

З існуючих різноманітних методів оцінки конкурентоспроможності підприємств найбільший інтерес представляють прикладні методи, які об'єднують кілька класифікаційних ознак, тому буде справедливо розглянути деякі з них: метод експертних оцінок, індикаторний метод та метод набору конкурентоспроможних елементів.

Найбільш розповсюдженим в цій групі є метод експертних оцінок. Він використовується при недостатньому інформаційному забезпеченні і дає можливість оцінити конкурентоспроможність підприємства з позиції управління підприємством, виробництва, маркетингу, кадрів, продуктів, фінансів. Суть методу полягає в тому, що прогнозні оцінки визначаються на основі висновків експертів про стан і розвиток об'єкта. Особливістю цього методу є можливість прогнозувати якісні характеристики ринку, наприклад, зміна соціально-політичного положення на ринку або вплив екології на виробництво і споживання окремих видів продовольчих товарів.

Індикаторний метод оцінки дає можливість інтегрально оцінити конкурентоспроможність підприємства з економічної і соціальної сторін. Суть його полягає в тому, що визначені критеріально-експертним способом різні співвідношення доходів і ресурсів дають можливість оцінити конкурентоспроможність підприємства. Така оцінка формується на підставі використання ряду показників і стандартів (нормативів, еталонів) при досягненні яких підприємство стає конкурентоспроможним. Існує багато методів розробки даних стандартів. Серед них переважають експертні (бальні) методи оцінювання, з яких можна виділити індикатори, що забезпечують його конкурентоспроможність. Індикаторами і відповідними їм показниками можуть бути: індикатор використання ресурсів; індикатор використання трудових ресурсів; індикатор місткості ринку; індикатор прибутковості. Наведені показники порівнюються з аналогічними нормативними або фактичними показниками конкурентів, що дає можливість оцінити індивідуальний рівень конкурентоспроможності підприємства за економічними стандартами.

Метод набору конкурентоспроможних елементів – це синтезований метод визначення конкурентоспроможності підприємства, побудований за принципами виняткового пріоритету конкурентоспроможності продукції як основної складової.На початку формується перелік індикаторів, що приймаються за базу оцінки конкурентоспроможності конкретного виду продукції. Потім експертним шляхом для кожного індикатора встановлюється вага важливості у загальній оцінці. Службою маркетингу підприємства пропонується декілька підприємств з аналогічною продукцією, які є найближчими конкурентами підприємства, яке досліджується. На основі отриманої інформації про обраних конкурентів будують матрицю оцінки конкурентоспроможності одиниці продукції підприємства [4].

Результати проведення економічної діагностики є базою для визначення стратегій конкурентоспроможності аграрних підприємств і дають змогу знизити рівень невизначеності зовнішнього конкурентного середовища в тих напрямах, які формують основу зростання прибутковості за рахунок збільшення частки продажів конкретного продукту на обраному ринку.

Отже, економічна діагностика призначена створювати необхідні передумови для забезпечення довгострокового успіху аграрного підприємства, що функціонує в умовах швидких, непередбачуваних змін ринкового середовища. За таких умов розв'язати проблему забезпечення довгострокового успіху аграрного підприємства на ринку не завжди можна, спрямовуючи зусилля лише на впровадження адаптивних моделей поведінки та ефективного використання наявних ресурсів. Довгострокова конкурентоспроможність підприємства залежить від його уміння своєчасно розпізнавати релевантні змінні в конкурентному середовищі та приймати ефективні управлінські рішення щодо використання власних ресурсів з метою адекватної адаптації до цих змін.

Література:

1. Бахрамов Ю.М., Глухов В.В. Финансовый менеджмент: Учебник для вузов. – СПб., Питер, 2011. – 2-е изд. Стандарт третьего поколения. – 496 с.

2. Дмитриева О.Г. Региональная экономическая диагностика. – СПб., Издательство Санкт-Петербургского университета экономики и финансов, 1992. – 276 с.

3. Коласс Б. Управление финансовой деятельностью предприятия. Проблемы, концепции и методы: Учебн. пособие., Пер. с франц. под ред. проф. Я.В. Соколова. – М., Финансы, ЮНИТИ, 1997. – 596 с.

4. Теорія економічного аналізу: навч. посіб., [О.І. Дацій, О.О. Шевченко, Н.О. Шевченко, Н.І. Демчук, М.О. Сичова, В.П. Жук]; за ред.. О.І. Дація. – Дніпропетровськ., Біла К.О., 2014. – 236 с.

5. Шнипер Р.И. Регион: диагностика и прогнозирование., отв. Ред. В.В. Кулешов; ИЭОПП СОРАН. – Новосибирск, 1996. – 135 с.

JEL:M 40; M 41

КОНТРОЛІНГ ЯК ЕЛЕМЕНТ СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕРЕРВНОСТІ ТОРГОВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ / CONTROLLING AS AN ENSURING ELEMENT OF TRADE ACTIVITY'S CONTINUITY

Тарасова Т.О., канд. екон. наук, доцент, докторант
Левина М.В., асистент
Харківський державний університет Харчування та торгівлі, Україна

Учасники конференції

Доведено, що контролінг має сформовану ідеологію забезпечення безперервності бізнесу через подолання інформаційної асиметрії за рахунок оптимізації використання енергоресурсів, виробничих запасів, фінансових та інтелектуальних ресурсів. Визначено місця контролінгу в системі управління та запропоновано його репрезентативну схема в умовах безперервності діяльності, яка позиціонує контролінг як фреймовий (вкладений) інформаційний ресурс, який система управління отримує від процедур моніторингу та контролю господарських подій. Визначено цільові параметри формування системи контролінгу з урахуванням специфіки діяльності торговельних підприємств: в рамках основних бізнес-процесів – постачання товарних запасів, зберігання та обробка товарних потоків, збут товарів; в рамках допоміжних – управління професійним і кар'єрним розвитком, управління інформаційними ресурсами, управління фінансовими і матеріальними потоками.

Ключові слова: *контролінг, обліково-аналітичне забезпечення, бізнес-процес, безперервність діяльності*

The subjects of trade business form the significant part in total amount of enterprise's subjects but the elaboration of theoretic and methodological tenets of controlling in trade sphere nowadays remains one of the least studied scientific questions and this explains the topicality of controlling studying in trade. It is proved that controlling has formed ideology of business continuity ensuring through the overcoming of informational asymmetry due to optimization of energy resources' usage, production stores, financial and intellectual resources. Because of blurred conception of controlling's place definition and its importance in control system the representative scheme of controlling in the conditions of action continuity is offered, which positions controlling as a framed-based informative resource, which control system gets from monitoring procedures and control of economic events. Objective parameters of control system formation taking into account the specific of trade enterprises' activity are determined. It is also defined that interactive informative environment of enterprise's control system is formed thanks for ensuring instruments of constant development: in the frame of fundamental business-processes – the supply of trade stock, saving and cultivation of trade flows, goods distribution; in the frame of supporting – management of professional and career development, management of information resources, management of financial and material flows. Herewith, informative support of fundamental and secondary business-processes is realized in the system of accounting and analytical management ensuring, and quality control of information resources and informative asymmetry – in the controlling system.

Keywords: *controlling, accounting-analytical provision, business-process, business continuity*

Найефективнішим засобом адаптації обліково-аналітичного забезпечення управління підприємством до ринкових перетворень є запровадження системи контролінгу, яка враховує умови функціонування ринків, їх невизначеність та стихійний характер розвитку. Незважаючи на те, що вперше посаду контролера було введено ще на початку 15 століття у Великобританії, серйозні передумови до зміни звичного уявлення в управлінському процесі і впровадження в нього ідей контролінгу виникли в США в період Великої депресії 30-х років минулого століття. Вже починаючи з 50-х років того ж століття, концепцію контролінгу стали активно застосовувати і європейські країни, серед яких найактивнішу позицію обіймала Німеччина. На відміну від США, де основною причиною впровадження контролінгу стали негативні економічні фактори, в Європі більшість чинників були позитивними, наприклад, створення центрів прибутку і необхідність застосування нових інструментів для їх координації. Вже в ті часи сформувалася теорія циклічності процесів прийняття рішень, яка використовувалася в управлінні якістю, що сприяло побудові концепції контролінгу на базі моделей PDCA – «plan – do – check – act» («плануй – виконуй – перевіряй – дій») відносно здійснення або відновлення господарських процесів в умовах безперервності. Елементами даної моделі є: планування (розроблення політики безперервності бізнесу, мети, засобів керування, процесів та процедур поліпшення безперервності для отримання результатів, що узгодяться з політикою й цілями бізнес-одиниці);виконання (упровадження й функціонування політики безперервності бізнесу, засобів управління, процесів і процедур);перевірка (моніторинг і перевірка відповідності роботи цілям безперервності, надання керівництву результатів для аналізу, визначення повноважних дій для виправлень і поліпшення);дія (підтримка та поліпшення BCMS (Business Continuity Management System) шляхом виконання коригувальних дій, заснованих на результатах аналізу з боку керівництва й перегляду галузі застосування BCMS, політики й цілей безперервності бізнесу).

На сьогоднішній день актуальним є комплексний підхід до управління, який відбивається в об'єднанні більшості функцій в єдину систему контролінгу [1, с. 99]. Саме контролінг має сформовану ідеологію забезпечення безперервності бізнесу через подолання інформаційної асиметрії за рахунок оптимізації використання енергоресурсів, виробничих запасів, фінансових та інтелектуальних ресурсів. Формування інформаційного забезпечення в системі контролінгу здійснюється завдяки економічному аналізу окремих фактів діяльності та фінансової стійкості підприємства в цілому. Хоча, сучасна наука надає розмите уявлення щодо визначення місця контролінгу в системі управління,визнаним є те, що релевантні інформаційні ресурси керуюча система має отримувати від процедур моніторингу, контролю та контролінгу. [2, с. 134; 3, с. 167]. Пропонуємо вважати контролінг фреймовим (вкладеним) поняттям, яке об'єднує метакомунікативне визначення ситуації, засноване на керуючих подіями принципах організації (рис. 1).

З метою дослідження поширеності контролінгу на підприємствах торгівлі проведено опитування представників облікових служб 38 підприємств торгівлі Харківського регіону,серед яких:27 великих підприємств (кількість працюючих більше 100 осіб);11 середніх підприємств (кількість працюючих від 50 до 100 осіб).Результати анкетування свідчать, що респонденти сприймають контролінг в основному як інструмент підвищення якості економічної інформації (98% середніх і 95% великих компаній) (табл. 1). Обліковий персонал та керівники підприємств торгівлі надають все більшого значення використанню генерованих системою контролінгуобліково-аналітичних ресурсів, які забезпечують можливість ідентифікації диспропорцій всередині компаній (77% середніх і 88% великих компаній). Значна частина представників компаній (79% середніх і 95% великих компаній) сприймає контролінг, як інструмент, необхідний для вирішення можливих кризових

ситуацій в компанії. Незначна частина респондентів вважає, що мова йде про запровадження надто складної інформаційної системі, яка розпорошує відповідальність і повноваження. Майже дві третини малих підприємств (63%) і чверть великих (26%) ототожнюють контролінг з бухгалтерським обліком.

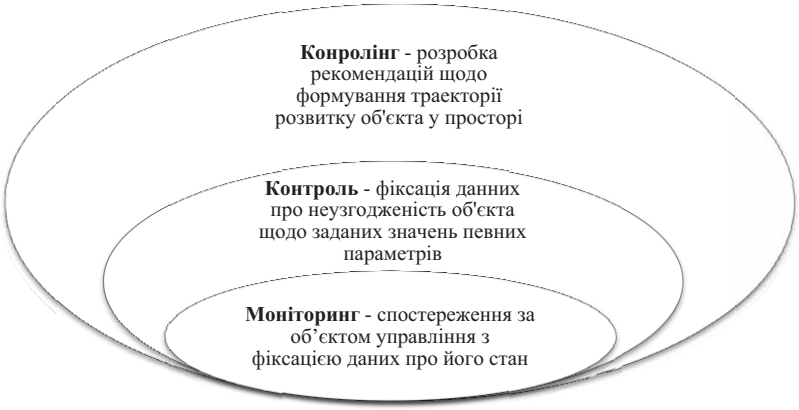

Рис. 1. Репрезентативна схема фрейму контролінгу в умовах безперервності діяльності.

Табл. 1.

Визначення необхідності наявності служби контролінгу як структурного підрозділу підприємства

№ з\п	Сприйняття контролінгу	Відповіді респондентів великих підприємств (%)		Відповіді респондентів середніх підприємств (%)	
		так	ні	так	ні
1.	Контролінг – функція бухгалтерії	26	74	63	37
2.	Контролінг – інструмент оцінки економічної інформації	95	5	98	2
3.	Контролінг – інструмент оцінки фінансового стану компанії	93	7	88	12
4.	Контролінг – інструмент управління і розвитку бізнесу	86	14	86	14
5.	Контролінг – надскладна інформаційна система	5	95	7	93
6.	Контролінг – розпилення відповідальності та неясне розмежування повноважень	7	93	21	79
7.	Контролінг – інструмент, необхідний для вирішення можливих кризових ситуацій	95	5	79	21
8.	Контролінг – спосіб ідентифікації диспропорцій всередині компаній	88	12	77	23

Можливості контролінгу можливо реалізувати лише за умов наявності чіткої і скоординованої системи планування, контролю та інформаційної підтримки управління. Тому проблемами неповної імплементації інструментарію контролінгу низкою підприємств торгівлі доцільно вважати: значні інвестиції на створення системи контролінгу; недостатню поінформованість керівників компаній про можливості контролінгу; помилкову заміну контролінгом завдань, які вже вирішуються в компанії (фінансовий аналіз, аналіз сильних і слабких міць, повний розрахунок витрат, стратегічний баланс і т. ін.) (табл. 2).

Табл. 2.

Інструменти підтримки управлінських рішень

№ з\п	Інструменти підтримки управління, що використовуються	Інструмент використовується (%)	Інструмент не використовується (%)
1.	Якісні прогнозні моделі	14	86
2.	Кількісні прогнозні моделі	40	60
3.	Аналіз сильних і слабких місць компанії	88	12
4.	Стратегічний баланс	67	33
5.	Техніки порт фоліо	44	56
6.	Target costing	26	74
7.	Activity Based Costing, Activity Based Management	42	58
8.	Повний рохзрахнок витрат	88	12
9.	Аналіз точки беззбитковості	37	63
10.	Фінансовий аналіз	95	5
11.	Balanced Scorecard	19	81
12.	Інші	19	81

Неможливість існування ідеальної конкуренції ставить систему контролінгу в ранг основного інструменту стримування несприятливих наслідків та упередження негативних ситуацій. Оскільки, саме інформаційна асиметрія між внутрішнім і

зовнішнім суб'єктами господарських відносин є причиною майнового конфлікту сторін, контролінг покликаний виконувати роль певного буферу, виступаючи джерелом та гарантом якості інформаційних ресурсів, що розповсюджуються у зовнішньому середовищі, і формувати довіру до ділової репутації суб'єкта господарювання та перспектив його сталого розвитку (табл. 3). Проведене анкетування виявило, що проблематика подолання внутрішньої інформаційної асиметріїдля більшості керівників як великих так і середніх компаній не вирішується в системі контролінгу (96 %). Стосовно зовнішньої інформаційної асиметрії можна констатувати, що її дослідження в рамках інформаційної системи підприємства є неможливим, відповідно,система контролінгу не надає важелів управління нею. Це доводить необхідність імплементації функцій контролінгу з метою розробки інформаційного забезпечення упередження негативних ситуацій, адже більшість опитаних висловлюють незадоволення саме цим (98 %).

Табл. 3.

Інформаційне забезпечення зниження інформаційної асиметрії в системі контролінгу

Системоутворюючі компоненти упередження негативних ситуацій	Є компетенцією контролінгу, (%)	Контролінг здійснює інформаційну підтримку (консультування), (%)	Контролінг не здійснює інформаційної підтримки, (%)
Системоутворюючи внутрішні компоненти бухгалтерського обліку			
Цільова спрямованість при формуванні сталого розвитку	8	42	50
Часовий вимір при створенні стратегії (репортинг)	14	37	49
Технологічна структура	9	9	82
Організаційна структура	7	7	86
Функціональна структура	12	38	50
Внутрішня інформаційна асиметрія	-	4	96
Системоутворюючи зовнішні компоненти бухгалтерського обліку			
Кон'юнктура споживчого ринку	23	47	30
Конкурентне середовище	22	52	36
Рівень монополізації в галузі	-	10	90
Науково-технічний прогрес	5	7	88
Державне регулювання	48	16	36
Зовнішня інформаційна асиметрія	-	2	98

Імперативом сьогодення стає прийняття управлінських рішень на базі отриманої в режимі реального часу інформації, яка носить точний монетарний та немонетарний характер, і пов'язана зі створенням єдиної інформаційної системи управління безперервністю бізнесу та базується на концепції контролінгу [4, с. 199; 5, с. 234]. За умов орієнтації системи управління на концепцію контролінгу, обліково-аналітичне забезпечення виходить за межі управління виробничими підрозділами на рівень управління бізнес-процесами, які викликають зміни в структурі капіталу та запобігають виникненню ризиків припинення діяльності та кризовому стану бізнесу в цілому. Управління сталим розвитком, яке базується на застосуванні інструментів контролінгу надає компанії наступні конкурентні переваги: швидке і ефективне відновлення діяльності після кризових станів; мінімізація фінансових збитків; задоволення вимог клієнтів, акціонерів, управлінців; захист ринкової ніші та підтримка ділової репутації підприємства. Адаптація методологічного базису управління сталим розвитком підприємств торгівлі з використанням новітніх інструментів контролінгу та бухгалтерського обліку до сучасного рівня інформатизації суспільно-економічних відносин дозволить знизити інформаційну асиметрію завдяки задоволенню майнових інтересів різних груп користувачів в контексті онтогенезу підприємства (рис. 2). Складовими інтерактивного інформаційного середовища системи управління підприємством торгівлі мають стати такі інструменти забезпечення сталого розвитку: в рамках основних бізнес-процесів – постачання товарних запасів, зберігання та обробка товарних потоків, збут товарів; в рамках допоміжних – управління професійним і кар'єрним розвитком, управління інформаційними ресурсами, управління фінансовими і матеріальними потоками. При цьому, інформаційна підтримка основних та допоміжних бізнес-процесів буде здійснюватися в системі обліково-аналітичного забезпечення управління, а контроль якості інформаційних ресурсів та управління інформаційною асиметрією – в системі контролінгу.

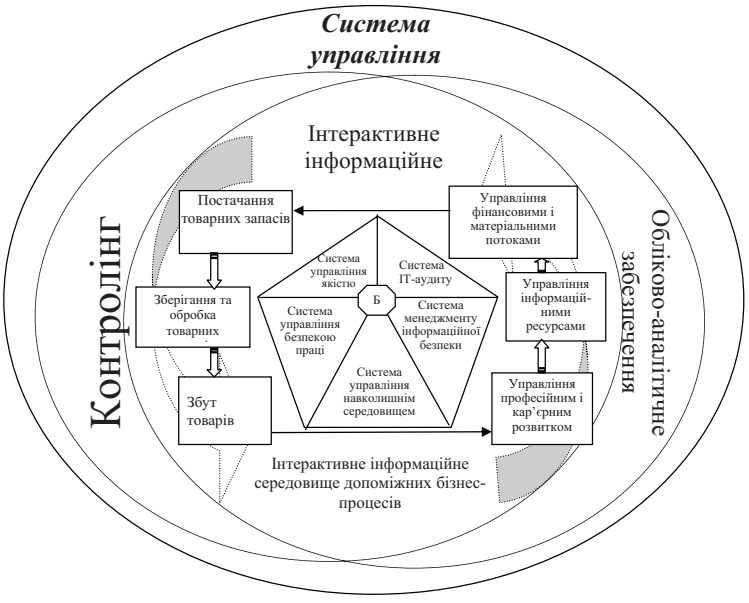

Рис. 2. Інформаційне середовище забезпечення сталого розвитку підприємства торгівлі.

Концепція контролінгу орієнтована на координацію систем управління та систем виконання [6]. Разом з тим, враховуючи проблеми, які можуть виникнути при визначенні концептуального середовища контролінгу в системі управління безперервністю бізнесу, його координаційна функція поширюється на всі елементи мікроекономічної системи торгівлі і враховує усі типи зав'язків між виробниками і споживачами матеріальних і нематеріальних благ і послуг. Тому для забезпечення координації планування, моніторингу та інформаційного забезпечення управління структурними підрозділами підприємства торгівлі в системі контролінгу необхідно розробити модель його концептуального середовище, яка включає мету, пріоритетні завдання, характеристику підсистем, предмет, типи забезпечення, принципи та інструменти (рис. 3). Запропонована модель концептуального середовища контролінгу в системі управління безперервністю бізнесу має служити теоретичним базисом побудови організаційної структури підрозділу контролінгу на підприємствах торгівлі та методологічним підґрунтям визначення функцій контролінгу і формалізації його процедур. Місія побудованої за наведеними правилами системи контролінгу безперечністю торговельної діяльності полягає у незалежній, всеохоплюючій та системній підтримці керуючої системи, яка має об'єктивну (організаційна архітектура суб'єкта) і суб'єктивну (управління персоналом і виробництвом) складові.Пріоритетними завданнями слід вважати: зростання ринкової вартості підприємства; формалізація процедур оцінювання та управління ризиками; створення умов для подальшого розвитку системи контролінгу в умовах інформаційного суспільства.

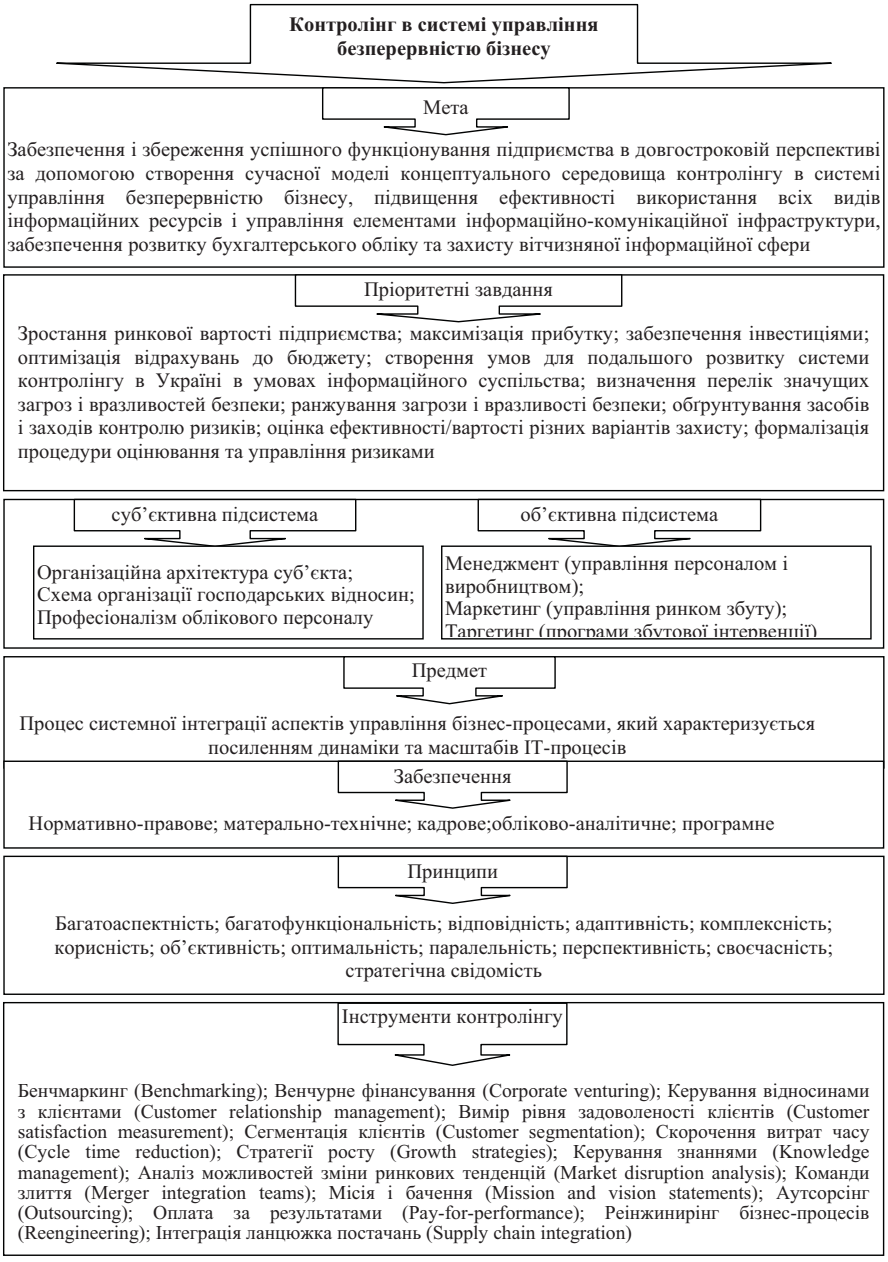

Рис. 3. Модель концептуального середовища контролінгу в системі управління безперервністю бізнесу

Таким чином, організація системи контролінгу є інформаційним інструментом фіксації, моніторингу тапланування поведінки індивідів, за допомогою якого зменшується інформаційна асиметрія та знижується рівень невизначеності господарського життя. Використання контролінгу в економічній діяльності набуватиме все більшої актуальності в умовах поширення інформаційно-комунікаційних технологій, посилення вимог до якості обліково-звітної інформації внаслідок глобалізаційних процесів, підвищення уваги суспільства до концепції сталого розвитку суб'єктів господарювання. Запровадження системи контролінгу, в основу якої покладено запропоновану модель концептуального середовища управління безперервністю бізнесу, виглядає безальтернативним шляхом використання наявних на підприємстві ресурсів для забезпечення довготривалої стабільної діяльності підприємства.

Література:

1. Маклаков И.А.Проблемы применения контроллинга в системе управления промышленной организацией., И.А. Маклаков., Вестник МГОУ, 2010., № 1., С. 96-100.

2. Тарасюк, М.В. Контролінг в управлінні торговельними мережами: теорія, методологія, практика [Текст]: монографія., М.В. Тарасюк; Київ. нац. торг.-екон. ун-т. – К., КНТЕУ, 2010. – 547 с.

3. Пушкар, М.С. Контролінг– інформаційна підсистема стратегічного менеджменту [Текст]., М.С. Пушкар, Р.М. Пушкар; Терноп. акад. нар. госп-ва. – Тернопіль., Карт-бланш, 2004. - 370 с

4. Лігоненко, Л.О. Контролінг у торгівлі [Текст]: монографія., Л.О. Лігоненко, О.А. Вержбицький; Київ. нац. торг.-екон. ун-т. – К., КНТЕУ, 2013. – 267 с.

5. Карцева, В.В. Фінансовий контролінг підприємств і організацій споживчої кооперації [Текст]: монографія., В.В. Карцева; Вищ. навч. закл. Укоопспілки «Полтав. ун-т економіки і торгівлі» (ПУЕТ). – Полтава., ПУЕТ, 2013. – 335 с.

6. Шатохін О.Г. Контролінг та його функцій в системі управління конкурентоспроможністю підприємства., О.Г. Шатохін, Є.С. Зданевич., [Електронний ресурс]., Ефективна економіка, 2014., № 5., Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2985.

U.D.C. 336.71

ВДОСКОНАЛЕННЯ КРЕДИТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКУ В УМОВАХ НЕСТІЙКОГО ЕКОНОМІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА / IMPROVING CREADIT ACTIVITY OF BANK IN A FRAGILE ECONOMIC ENVIRONMENT

Волкова Н.І., канд. екон. наук
Полтавський національний технічний університет ім. Ю. Кондратюка, Україна

Учасник конференції

Предметом дослідження є вдосконалення кредитної діяльності банку з метою забезпечення надійності та стабільності банківської системи, як важелів економічного зростання в країні. Методологічною основою статті стали наукові розробки вітчизняних і зарубіжних учених, фундаментальні теоретичні положення економічної науки щодо кредитної діяльності банку та оцінювання її впливу на фінансову стійкість банківської системи.

*У процесі дослідження використано такі загальнонаукові методи: системний підхід - для розробки стратегічних шляхів вдосконалення кредитної діяльності банку; формальної та діалектичної логіки, аналізу, синтезу, логічного узагальнення - для характеристики сучасних підходів до визначення сутності та видів принципів банківського кредитування; групування і факторного аналізу - для виявлення внутрішніх та зовнішніх факторів впливу на кредитну діяльність банків і визначення особливостей їх прояву в сучасних умовах. Методи експертних оцінок, аналізу ієрархій, порівняння покладено в основу аналізу стану кредитного портфелю банку, який досліджувався,та розробки науково-методичного підходу до вибору стратегії менеджментом установи з метою покращення банківської ліквідності та фінансової стійкості; кореляційно-регресійний аналіз – для оцінювання макроекономічних чинників формування кредитного портфеля ПАТ **«Ідея Банк»**. Доведено, що основною метою управління кредитним портфелем банку є забезпечення максимальної дохідності за допустимого рівня ризику банку. Здійснено моніторинг динаміки погашення кредитів **банку** протягом періоду, що аналізується. Визначено змінювання питомої ваги кредитів в загальних активах з кожним роком, що призвело до негативних наслідків і втрати фінансової стійкості названого банку та стабільності банківської системи загалом. Доведено потрібність державного регулювання і запровадження новітнього інструментарію щодо залучення та розподілу кредитних коштів. Виокремлено засоби зо внішнього та внутрішнього регулювання кредитної діяльності. Досліджено, що в умовах ринкової економіки отримання прибутку та забезпечення рентабельної діяльності є необхідним чинником існування банку. Запропоновано заходи щодо вдосконалення кредитної діяльності.*

Ключові слова: *кредитна діяльність, кредитна політика, принципи банківського кредитування, кредитний портфель, дохідність, ризик кредитного портфелю,індикатори, управління кредитним портфелем, ефективність кредитної діяльності банку.*

The subject of the research is to improve the bank's lending activities to ensure the reliability and stability of the banking system as levers of economic growth in the country. The methodological basis of article began research and development of domestic and foreign scientists, fundamental theoretical principles of economics on bank lending activity and evaluating its impact on the financial stability of the banking system.

The study used the following general scientific methods, systems approach - to develop strategic ways to improve credit activity of the bank; formal and dialectical logic, analysis, synthesis, logic synthesis - to characterize contemporary approaches to determining the nature and types of bank lending principles; clustering and factor analysis - to identify internal and external factors influencing the lending activities of banks and determining the characteristics of their manifestation in the modern world. Methods of expert assessments, hierarchy analysis, comparison is the basis of the analysis of the loan portfolio of the bank, which investigated and develop scientific and methodical approach to the choice of strategy management institutions to improve bank liquidity and financial stability; correlation and regression analysis - to evaluate macroeconomic factors in the formation of the loan portfolio of PJSC «Idea Bank». It is proved that the main aim of credit portfolio of the bank is to maximize return for acceptable level of risk the bank. Done monitoring the dynamics of repayment of bank loans during the period analyzed. Determined changing the share of loans in total assets each year, which led to negative consequences and financial stability of the bank and called the stability of the banking system as a whole. Proved necessity of government regulation and the introduction of new instruments to attract and distribution of credit. Thesis there is determined means of internal and external regulation of lending activities. Studied that in a market economy to profit and ensure profitable business is a necessary factor existence of the bank. Some measures to improve lending activities.

Keywords: *credit activity, credit policy, principles of bank lending, the loan portfolio, profitability, credit portfolio risk indicators, credit portfolio management, the effectiveness of the credit of the bank.*

В останні роки чітко спостерігається тенденція збільшення економічної та політичної нестабільності на національному, регіональному і глобальному рівнях. Банківські системи, які акумулюють політичні, макроекономічні й інституціональні ризики, в умовах зростаючої невизначеності опиняються в найбільш несприятливому стані. В Україні ситуація ускладнюється,

з одного боку, стрімким знеціненням гривні відносно провідних світових валют (і відповідно стрімким збільшенням реальної вартості кредитів), а з другого, суттєвою рецесією економіки, що призводить по падіння купівельної спроможності населення.

Після різкої девальвації національної валюти, що спостерігалася на початку 2015 року, для позичальників, які здебільшого отримують доходи в національній валюті, істотно зросла вартість валютних кредитів у гривневому еквіваленті. В свою чергу нездатність позичальників виконувати свої зобов'язання спричиняє суттєве погіршення якості банківських активів. Це вкрай складна проблема, яка потребує якомога швидшого вирішення. Вирішенню даної проблеми присвячено наукові праці багатьох вітчизняних та зарубіжних учених.

Нормальне функціонування банківської системи України, налагодження ефективної банківської діяльності багато в чому залежить від організації банківського регулювання. Діяльність банків є невід'ємною складовою ефективного функціонування економіки протягом багатьох років. Глибока фінансово-економічна криза, спричинила спочатку напругу в банківському секторі, а потім спровокувала поширення кризових явищ у вітчизняній банківській системі. Проте стійкість банківської системи є необхідною передумовою економічного зростання країни.

Актуальність теми полягає у тому, що кредитна діяльність банків є одним із основних напрямів функціонування вітчизняних банків, від якості здійснення яких залежать фінансові результати банківської установи. Існування залежності між ефективністю проведення кредитної діяльності банківської установи і її прибутками зумовлює необхідність дослідження напрямів вдосконалення кредитної діяльності банків в умовах нестійкого економічного середовища.

Дослідженню проблем банківського кредитування присвячено наукові праці українських і зарубіжних економістів, зокрема таких як, М.В. Голик [1], К.О. Соколенко [2], та ін. Вдосконалення кредитної політики банку, процесу формування його кредитного портфелю досліджуються такими науковцями, як Г.М. Азаренкова [3], В.Д. Богданюк [4], А.В. Гаврікова [5], Л.О. Дзюблюк [6], Г.О. Панасенко [7], М.М. Квасній [8]. Багато наукових праць вітчизняних та зарубіжних дослідників значною мірою присвячено дослідженню ризиків кредитної діяльності [9-12], напрями вдосконалення кредитної діяльності банків вивчаються лише частково.

Визначаючи значний внесок цих та інших вчених у вирішенні проблеми вдосконалення банківської діяльності, слід зазначити, що наявні дослідження у своїй більшості не носять системного характеру, запропоновані рекомендації не націлені на довгостроковий стратегічний вектор розвитку кредитної діяльності банку, не вирішеними остаточно залишається низка теоретичних і прикладних проблем.

Мета статті – на основі системного аналізу теоретичних аспектів кредитної діяльності вітчизняних банків та аналізу кредитного портфеля **ПАТ «Ідея Банк»** розробити напрями вдосконалення кредитної діяльності в сучасних умовах.

В умовах політичної і економічної нестабільності значні проблеми в діяльності банків та реальна загроза перетворення наслідків цих проблем на системну банківську кризу обумовлюють необхідність забезпечення фінансової стійкості банківської системи України. Базовою основою фінансової стійкості банківської системи загалом є кредитна діяльність, оскільки від її ефективності безпосередньо залежить прибутковість та ліквідність окремої банківської установи. Відтак комерційні банки повинні організовувати кредитну діяльність таким чином, щоб вони давали максимальний прибуток при мінімальному ризику, який пов'язаний безпосередньо з механізмом надання і погашення кредитів.

Банк – це важливий інститут, за допомогою якого держава здійснює мобілізацію та перерозподіл тимчасово вільних коштів і контроль за їх раціональним використанням. Як відомо, кредитна діяльність банку – це процес із відтворення і реалізації кредитних відношень з метою отримання прибутку. Основою кредитної діяльності банків є кредитні операції. Сучасна система кредитної діяльності банків побудована на комерційній основі. Комерційні банки здійснюють кредитні операції за рахунок власних і залучених коштів, тобто в межах наявних кредитних ресурсів.

Важлива умова кредитування – це пріоритетність надання кредитів, яка повинна зумовлюватися виключно ефективністю заходів кредитування, рівнем кредитного ризику та розміром очікуваного банком прибутку. Система кредитування базується на традиційних загальних принципах, які гарантують повернення банківської позики. У світовій практиці щодо виконання банками та клієнтами правил та умов кредитування не виникає необхідність замислюватись про «неповернення позики», бо існують надійні інструменти, які дають можливість банку закріпити свою незалежність і тим самим мінімізувати кредитний ризик.

Принципи банківського кредитування становлять головний елемент кредитної діяльності банку, оскільки вони відображають сутність і зміст кредиту та вимоги об'єктивних економічних законів, зокрема стосовно сфери кредитних відносин. Принципи банківського кредитування є єдиними для всіх форм кредиту. Їх можна поділити на загальноекономічні та специфічні. До загальноекономічних принципів відносимо принципи розвитку і конкуренції банківського кредитування, принципи комплексності та ефективності банківського кредитування. Вважаємо, що такі принципи є основними положеннями, на які спирається кредитна діяльність банків.. Економічну сутність банківського кредиту відбивають специфічні принципи. Вони посідають важливе місце в системі принципів банківського кредитування. До специфічних принципів кредитування відносять також поворотність, терміновість, диференційованість, забезпеченість і платність.

Додамо, ефективному здійсненню кредитної діяльності банку сприяє дотримання принципів банківського кредитування. Принципи банківського кредитування визначають основні положення кредитного механізму і спрямовані на ефективне управління кредитом.

Від виваженої кредитної діяльності значною мірою залежать показники дохідності, прибуткової та ліквідності банківської установи, а також економічні коефіцієнти та нормативи банківської справи, які покликані забезпечити фінансову стійкість банку на грошовому ринку.

У сучасних умовах, умовах інтенсивного розвитку національної економіки, з метою ефективного її забезпечення кредитними ресурсами потрібне державне регулювання і запровадження новітнього інструментарію щодо залучення та розподілу кредитних коштів. Отже, вважаємо, що економічна відповідальність є фундаментом, що забезпечує функціонування кредитної діяльності банку та уможливлює її регулювання. Існує три ступеня відповідальності учасників кредитної діяльності: перший − відповідальність вкладників банку при розміщенні своїх тимчасово-вільних коштів, другий − відповідальність банку при залученні вільних коштів як кредитних ресурсів, третій − відповідальність позичальників при використанні кредитних ресурсів банків. Основними принципами регулювання кредитної діяльності є рівновага та збалансованість. Саме ці принципи мають бути враховані при розробленні інструкцій, правил, положень та процедур, що регулюють кредитну діяльність банків.

До інструментарію зовнішнього регулювання кредитної діяльності комерційних банків в Україні слід віднести: визначення норм обов'язкових резервів комерційних банків, рефінансування комерційних банків, операції на відкритому ринку та економічні нормативи. Ці засоби регулювання застосовує Національний банк України.

Засобами внутрішнього регулювання кредитної діяльності слід вважати сукупність дій комерційних банків, які спрямовані на досягнення прибутковості від кредитної діяльності при стабільній роботі банку. Важелем впливу є різноманіття кредитних послуг і процентні ставки.

Зміщення акценту від зовнішнього регулювання до внутрішнього за рахунок використання специфічних інструментів та особливостей діяльності кожного банку дозволить суттєво підвищити ефективність регулювання кредитної діяльності банків.

Об'єктом нашого дослідження виступає публічне акціонерне товариство «Ідея Банк», зареєстрований в Україні та резидент України. ПАТ «Ідея Банк» працює на ринку України та входить до складу однієї з найбільших у Східній та Центральній Європі фінансових груп – Getin Holding S.A, Республіка Польща.

З моменту входження у Getin Holding S.A. здійснено комплекс перетворень та нововведень, починаючи від стратегії розвитку і закінчуючи перебудовою внутрішньої структури управління і організації роботи банку. Інвестори принесли нові технології та інструменти, які добре зарекомендували на європейському ринку Getin Noble Bank – головний актив Getin Holding S.A. [13]. Він є ровесником сучасної банківської системи України, яка виникла при формуванні в країні ринкових відносин та функціонує в країні 26 років. Стратегічне управління банком передбачає наявність довгострокового бачення пріоритетів його розвитку, вироблення концепції дальності, у тому числі й у сфері кредитної діяльності. Одна із найважливіших частин аналізу кредитної діяльності банку на сучасному етапі є аналіз кредитного портфеля як складової системи управління фінансового посередника.

Кредитний портфель – це сукупність всіх кредитів, що надані банком своїм клієнтам, а також сукупність інших активних операцій. До кредитного портфеля відносять: кредити надані суб'єктам господарювання та фізичним особам (окрім кредитів банкам);кредиті надані іншим банкам; кредити надані органам центральної та місцевої влади, а також іншим бюджетним установам; депозити розміщені в інших банках; кредити надані за врахованими векселями; гарантії, поручительства, підтверджені акредитиви; інші активні операції по яким планується отримання доходу у майбутньому і відносно яких у банка можуть виникнути вимоги до контрагентів.

Аналіз кредитного портфеля в системі управління банком дає змогу вибрати варіант раціонального розміщення ресурсів, напрями кредитної політики банку. Використавши статистичні дані [14], проведемо аналіз кредитного портфеля **ПАТ «Ідея Банк»**. Зазначимо, що протягом аналізованого періоду відбулося зростання загальних активів банку на 26,81 %, або на 589429 тис. грн., що позитивно вплинуло на загальний фінансовий стан кредитної установи, однак дане зростання спричинено не тільки за рахунок розширення кредитного портфеля а й за рахунок девальвації національної валюти.

Сума кредитних вкладень станом на 01.01.2015 р. зросла на 2,79 % і склала 2815525 тис. грн., у поточному році відбулося падіння показника на 15 %, яке дорівнювало 2393219 тис. грн. Дане зменшення відбувся за рахунок девальвації національної грошової одиниці в країні, оскільки більша кількість громадян у нинішній час намагається не користуватися кредитними коштами.

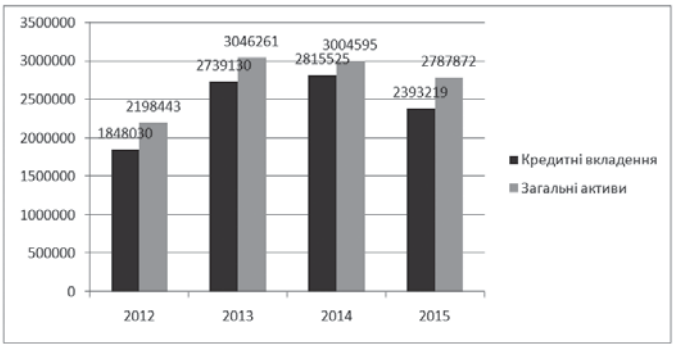

Рис. 1. Структура кредитного портфеля банку ПАТ «Ідея Банк» за 2012-2015 рр.

Аналізуючи рис. 1 відмітимо, що питома вага кредитів в загальних активах з кожним роком збільшувалась і становила 82,24 % 2012 році, 89,92 % – 2013 році і 93,71 % в 2014 році. А у 2015 році зменшилась до 85,84 %.

Таким чином, можна стверджувати, що з кожним роком банк намагається диверсифікувати власні активи для забезпечення стабільності банківської установи та кредитоспроможності, що зумовлено нестійкою економічною ситуацією в країні і у банківському секторі загалом.

Однією з головних проблем кредитної діяльності банків у сучасних умовах є несвоєчасне погашення наданих позик. Аналіз погашення позик проводиться за обсягом прострочених позик, переоформлених кредитів, резервів на покриття сумнівних боргів за кредитами та фактами списання безнадійних позик. Структура «кредитного портфеля» банку може вважатися задовільною у тому разі, якщо питома вага кредитів без забезпечення, сумнівних до повернення, прострочених і пролонгованих становить не більше 30 %. За вищої частки «проблемних» кредитів кредитна діяльність банку оцінюється як «ризикована».

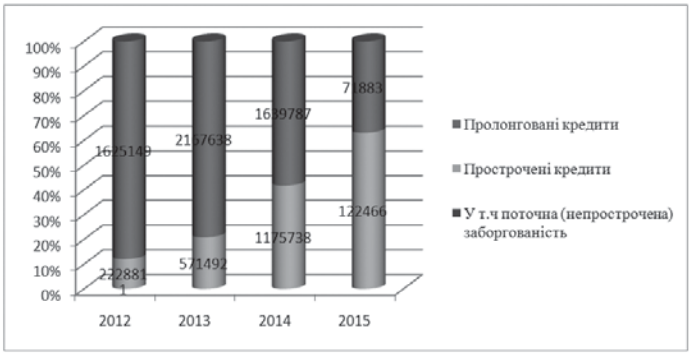

Рис. 2. Динаміка стану погашення кредитів ПАТ «Ідея Банк» за 2012-2015 рр.

Аналізуючи дані банку (рис. 2)можна відмітити що поточна заборгованість банку зменшувалась протягом 2012-2014 років, а у 2015 році зросла на 34,09 % і становила 2198870 тис. грн. Спад питомої ваги непростроченої заборгованості негативно впливає на кредитну дисципліну банку, оскільки зростає частка пролонгованих і прострочених кредитів. Тому зріст даного показника у 2015 році є позитивним зрушенням. Нестабільна економічна ситуація спонукає банк розробляти адекватну кредитну політику, відповідну економічну поведінку на ринку банківських продуктів, поєднання принципів ефективності банківського кредитування і доцільності ризику при наданні позик.

Дослідження довело, найбільший приріст за кредитами спостерігається за поточною заборгованістю, так як відбулося її зростання. Щодо пролонгованих та прострочених кредитів, то їх абсолютне значення протягом перших трьох років аналізованого періоду мало зростаючу тенденцію, а в останній - 2015 рік вони зменшились на 83,47 %. Так у 2013 році пролонговані кредити становили 571492 тис. грн., у 2014 році збільшилися на 604246 тис. грн. і склали 1175738 тис. грн., а вже у 2015 році вони зменшилися до 194349 тис. грн. Такі зміни є позитивними, зменшується кількість відстрочених кредитів, ризик банкрутства, покращується ліквідність.

Додамо, в країні протягом останніх років активізувалася діяльність незалежних професійних учасників ринку, котрі займаються стягненням проблемних боргів. Але дуже часто спостерігається повне перекладання функцій з їх стягнення. Така ситуація є не допустимою, бо банки самостійно повинні здійснювати регулювання проблемної заборгованості застосовуючи внутрішні заходи, в тому числі активізуючи роботу щодо формування кредитного портфеля. Але в окремих випадках зниженню проблемної заборгованості має сприяти подальший розвиток незалежних професійних учасників ринку, котрі займаються стягненням проблемних боргів.

З метою зниження ризику втрат потрібен більш глибокий аналіз кредитного портфеля з погляду диверсифікації кредитних вкладень. Диверсифікація позик як засіб захисту від кредитного ризику буває портфельною, географічною та галузевою

Аналіз якості кредитного портфеля, за ступенем кредитного ризику, проводиться, в основному, виходячи з даних статистичної форми № 604 «Звіт про формування резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями». Результати аналізу наведено у табл.1.

Табл.1.

Показники якості кредитного портфеля банку

Назва коефіцієнта	Формула розрахунку	Роки дослідження			
		2012	2013	2014	2015
Коефіцієнт питомої ваги зважених класифікованих позик	$K_1 = \frac{Зважені.класифіков.позики}{\sum Кредитного.портфелю}$	-	-	-	-
Коефіцієнт прострочених позик	$K_2 = \frac{Прострочені.кредити}{\sum Кредитного.портфелю}$	0,12	0,21	0,42	0,08
Коефіцієнт збитковості	$K_3 = \frac{Збиткові.кредити}{\sum Кредитного.портфелю}$	0,00	-	-	-
Коефіцієнт якості КП з погляду захищеності від можливих втрат	$K_4 = \frac{Резерв.на.покриття.збитків}{\sum Кредитного.портфелю}$	0,07	0,13	0,16	0,08
$K_5 = \frac{Власний.капітал}{\sum Кредитного.портфелю}$ Коефіцієнт покриття позик капіталом		0,10	0,16	0,16	0,06
Коефіцієнт покриття	$K_7 = \frac{Зважені.класифіков.позики}{Власний.капітал}$	-	-	-	-

Станом на 31 грудня 2015 року банком нараховані резерви під знецінення позик у сумі 184692 тис. грн., резерв під знецінення інших фінансових активів у сумі 6143 тис. грн. та залишок резерву під знецінення інших активів станом на 31 грудня 2015 р. становив 150 тис. грн.

Аналіз наданої банком інформації стосовно кредитних операцій, в цілому, адекватно відображає структуру кредитного портфеля банку

Економічними наслідками значної проблемної позичкової заборгованості в кредитному портфелі банківської системи можуть бути не тільки втрата фінансової стабільності, а й погіршення іміджу і рейтингів країни. Адже за таких умов підвищується ризик ліквідності банківської системи, кредити для її врегулювання; посилюється реальна загроза масового вилучення коштів вкладниками з банківських рахунків і звільнення за власним бажанням кваліфікованих спеціалістів, все це звичайно не сприяє інвестиційному і кредитному іміджу країни і позначається на спроможності залучати зовнішні інвестиції. Усе це дає підстави стверджувати, що зниження проблемної позичкової заборгованості банків і попередження появи нових проблемних кредитів є актуальним завданням, від розв'язання якого значною мірою залежить сталий соціально-економічний розвиток країни [15].

Визначення можливості надання позик суб'єктам кредитних відносин та своєчасне погашення наданих позик – це головні завдання кредитної діяльності банку, яке має суттєве значення для формування, як його фінансового результату, так і подальшого розвитку суспільства, в якому банки виконують роль прискорювача оновлення виробничого процесу. У

зв'язку з цим слід зазначити, що дослідження нових напрямів вдосконалення кредитної діяльності має велике значення для банківської системи України, оскільки є складною і багатоаспектною проблемою, пріоритетним підходом менеджменту банків. З'ясовано, що банк намагається диверсифікувати власні активи для забезпечення стабільності банківської установи та кредитоспроможності, що зумовлено нестабільною економічною ситуацією в країні і у банківському секторі загалом. Практична реалізація такого методу буде предметом нашого подальшого дослідження.

References:

1. Holyk M.V. Udoskonalennya mekhanizmu kredytuvannya yak odyn iz chynnykiv pidvyshchennya prybutkovosti bankiv., M.V. Holyk., Visnyk universytetu bankivs'koyi spravy Natsional'noho banku Ukrayiny. – 2012., № 3(15)., pp.172-174.
2. Sokolenko K.O. Metody orhanizatsiyi bankivs'koho kredytuvannya., K.O. Sokolenko., Finansovo-kredytna diyal'nist': problemy teoriyi ta prktyky. - 2014., № 1 (16)., pp. 73-78.
3. Azarenkova A., Lobiher N. The analysis of the banking system development in Ukraine: the regional aspetst., Developmental challenges of tsontemporary etsonomies., Foundation of the Tsrakov University of Etsonomitss – Krakov, 2011., pp. 569-577.
4. Bohdanyuk V.D. Kredytna polityka yak osnovnyy instrument dosyahnennya stratehichnykh tsiley komertsiynoho banku. [Elektronnyy resurs]., Access mode: http://www.stsientse-tsommunity.org
5. Volkova N.I. Innovatsiyna kredytna polityka banku: formuvannya i realizatsiya: Monohrafiya., N.I. Volkova, A.V. Havrikova. – Donets'k., Donbas, 2014. – 198 p.
6. Dzyublyuk L.O. Mekhanizm zabezpechennya yakosti kredytnoho portfelya y upravlinnya kredytnym ryzykom banku v period kryzovykh yavyshch v ekonomitsi., L.O. Dzyublyuk., Zhurnal yevropeys'koyi ekonomiky - 2014., № 1., pp. 108-125.
7. Panasenko A.A. Genesis of banking intermediation theories., A.A. Panasenko., European Applied Stsientses. – 2013., №1., pp. 504-507.
8. Kvasniy M.M. Otsinka perspektyvy yakosti kredytnoho portfelya bankiv na osnovi intehruvannya metodiv modelyuvannya [Tekst]., M.M. Kvasniy, V.V. Holubets'., Svit finansiv. - 2012., № 2 (6)., pp.55-65.
9. BlaschKe W. Stress Testing of Tsredit Risk: An Overviev of Issues, Methodologies, and FSAP Experientse., W. Blaschke, T. Jones, G. Majnoni, S-M. Peria., IMF Working Paper., 2011. - 114 p.
10.Helbling T. Tsredit Tsytsle / Helbling T, Terrones M., Journal of Polititsal Etsonomy, 2009., № 105(2).,pp. 211-248.
11. Printsiples for the Management of Tsredit Risk [Elektronnyy resurs]., Access mode: http://www.bis.org/publ/btsbs54.htm. (ofitsiynyy sayt Bazel's'koho komitetu)
12. Lisna R.P. Upravlinnya kredytnymy ryzykamy v banku., R.P. Lisna., Visnyk universytetu bankivs'koyi spravy Natsional'noho banku Ukrayiny – 2011., № 1(10)., pp. 202-205.
13. Natsional'nyy Bank Ukrayiny [Elektronnyy resurs]., Access mode: http://www.bank.gov.ua/tsontrol/uk/index
14. Analiz bankiv Ukrayiny «Bankografo» [Elektronnyy resurs]., Access mode: http://bankografo.tsom/analiz-bankiv/bankivska-statystyka/pokazniki-diyalnosti-bankiv-vidnosni/protsentna-marzha-bankiv-ukrayini.
15. Moskvichova O.S. Do pytannya vyznachennya suti problemnoyi kredytnoyi zaborhovanosti., Olena Serhiyivna Moskvichova., Aktual'ni problemy svitovoyi i natsional'noyi ekonomiky v umovakh hlobalizatsiyi: zbirnyk tez naukovykh robit uchasnykiv mizhnar. nauk.-prakt. konf., 21-22 lyutoho, 2014. – Odesa., TsEDR, 2014., ch.2., pp. 32 -34.

УДК 368

НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СТРАХОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ / AREAS OF INSURANCE MARKET OF UKRAINE IN THE ECONOMIC TRANSFORMATION

Волкова В.В., канд. екон. наук, доцент кафедри фінансів і банківської справи
Полтавський національний технічний університет ім. Ю. Кондратюка, Україна

Учасник конференції

Зазначено, що в наш час гостро постає питання адаптації вітчизняного страхового ринку до нових тенденцій розвитку економіки. Обґрунтовано необхідність розуміння сутності та стимулювання розвитку страхової справи як галузі стабілізації економіки, що особливо важливо в умовах її *трансформації. Зазначено, що примусовий вплив на потенційних страхувальників не завжди буде дієвим. На думку автора більшу увагу краще приділяти розвитку вітчизняної страхової сфери, яка буде здатна протидіяти можливим загрозам.*

Обґрунтовано, що з метою задоволення попиту на страхові послуги вітчизняні компанії формують відповідні пропозиції. Для своєчасного та повного надання відповідних послуг страховим компаніям треба бути фінансово стійкими та достатньо конкурентоздатними. Охарактеризовано страховий ринок як специфічну сферу фінансової системи, що являє собою сукупність економічних відносин, у процесі яких формуються попит і пропозиція на страхові послуги, а також здійснюється акт їх купівлі – продажу. Страховий ринок визначено як другий за рівнем капіталізації серед інших небанківських фінансових ринків. Визначено найбільші страхові компанії світу. Наведено динаміку кількості страхових організації України. Страхова виплата охарактеризована як грошова сума, що виплачується страховиком відповідно до умов договору страхування при настанні страхового випадку. Проаналізовано страхові виплати та страхові премії вітчизняних страхових установ.

Розглянуто сучасні точки зору на питання виділення напрямів розвитку страхового ринку країни. Запропоновано авторське тлумачення напрямів розвитку вітчизняного страхового ринку в умовах трансформації економіки. До даних напрямів віднесено вдосконалення нормативно-правової бази та запровадження державного нагляду за страховою діяльністю; підвищення довіри до страховиків та до страхового механізму в цілому з боку населення; приділення достатньої уваги питанню кваліфікації кадрів та запровадженню нових страхових продуктів; покращення платоспроможності страховиків. Наведено народний рейтинг страхових компаній України.

Ключові слова: *страховий ринок, страхова компанія, страхова премія, страхова виплата, трансформація економіки.*

It is marked that in our time sharply appears question ofadaptation of home insurance market to the new progress ofeconomy tr ends. The necessity of understanding of essenceand stimulation of development of insurance business asindustries of stabilizing of e conomy is reasonable, that it isespecially important in the conditions of her transformation. Itis marked that a force influence on pot

ential insure notalways will be effective. In opinion of author greater attentionit is better to spare to development of home insurance sphere that will be able to counteract to the possible threats.

Proved that in order to meet the demand for insurance services to domestic companies form the proposals. For timely and full provision of services insurance companies must be financially stable and sufficiently competitive. Characterized insurance market as a specific area of the financial system, which is a set of economic relations, which formed in the supply and demand for insurance services and carried out their act - the sale. The insurance market is defined as the second level of capitalization of other non-bank financial markets. The most insurance companies in the world. An dynamic number of insurance organizations of Ukraine. Insurance payment described as the amount of money paid by the insurer under the insurance contract when the insured event. Analyzed insurance payments and premiums of domestic insurance institutions.

The modern views on the allocation of areas of the insurance market. The author interpretation of the directions of the domestic insurance market in the economic transformation. The data lines attributed the improvement of the legal framework and the introduction of state insurance supervision; increase confidence in the insurers and the insurance mechanism as a whole of the population; paying sufficient attention to the issue of skills development and introduction of new insurance products; improve the solvency of insurers. An People's rating of insurance companies in Ukraine.

Keywords: *insurance market, the insurance company, the insurance premium, the insurance payment, the transformation of the economy.*

В сучасних умовах гостро постає питання адаптації вітчизняного страхового ринку до нових тенденцій розвитку економіки. Окремим питанням виступає необхідність розуміння сутності та стимулювання розвитку страхової справи як галузі стабілізації економіки, що особливо важливо в умовах її трансформації. Проте, примусовий вплив на потенційних страхувальників не завжди буде дієвим. Вважаємо, що більшу увагу краще приділяти розвитку вітчизняної страхової сфери, яка буде здатна протидіяти можливим загрозам.

Окремі засади формування, функціонування та управління, а також тенденції розвитку вітчизняного страхового ринку розглядались в роботах багатьох вітчизняних та закордонних вчених. Серед яких варто відмітити: О. Козьменко [1], Г. Козоріз [2], Р. Піскун [3], Н. Якимчук [4] та інших. Проте, питання виділення напрямів розвитку страхового ринку України дослідженні недостатньо.

З метою задоволення попиту на страхові послуги вітчизняні компанії формують відповідні пропозиції. Для своєчасного та повного надання відповідних послуг страховим компаніям треба бути фінансово стійкими та достатньо конкурентоздатними. Ринкове середовище при цьому виступає головним вектором вирішення економічних проблем держави. На нашу дуку страховий ринок – це специфічна сфера фінансової системи, що являє собою сукупність економічних відносин, у процесі яких формуються попит і пропозиція на страхові послуги, а також здійснюється акт їх купівлі – продажу. Страховий ринок є другим за рівнем капіталізації серед інших небанківських фінансових ринків.

До 10 найбільших страхових компаній світу (за показником ринкової капіталізації компанії) належать такі: Berkshire Hathaway (252,8 млрд дол.), China Life Insurance Group (69 млрд дол.), Allianz (66,36 млрд дол.), AIG (57,53 млрд дол.), Ping An (57 млрд дол.), AIA (53,54 млрд дол.), AXA (45,32 млрд дол.), Metlife (43,96 млрд дол.), Zurich Insurance Group (41,84 млрд дол.) та ING (35,63 млрд дол.). Компанії знаходяться у таких країнах, як США, Китай, Німеччина, Нідерланди, Гонконг, Франція та Швейцарія [5].

Загальна кількість страхових компаній станом на 31.03.2016 становила 352, у тому числі страхових компаній «life»1 – 46 компаній, страхових компаній «non-life» – 306 компаній, (станом на 31.03.2015 – 385 компаній, у тому числі страхових компаній «life» – 55 компаній, страхових компаній «non-life» – 330 компаній). Кількість страхових компаній має тенденцію до зменшення: так, станом на 31.03.2016 порівняно з аналогічною датою 2015 року, кількість компаній зменшилася на 33 установи. Детальна інформація щодо кількості страхових компаній в Україні наведена на рисунку 1[6].

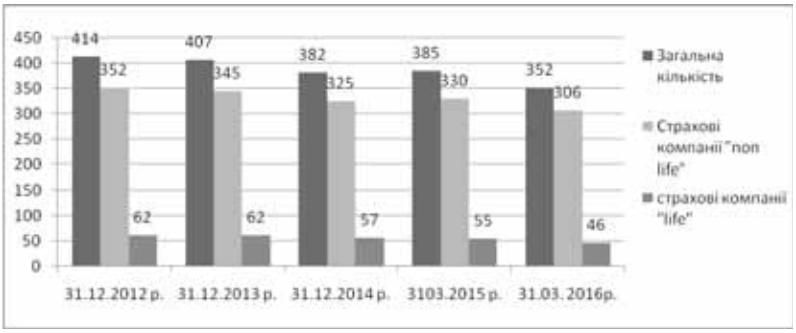

Рис. 1. Динаміка кількості страхових компаній України

Як відомо страхові премії виступають основним джерелом грошових надходжень страховика від його діяльності. Страхова виплата — грошова сума, яка виплачується страховиком відповідно до умов договору страхування при настанні страхового випадку. Аналіз показав, що сума валових страхових премій та виплат поступово збільшується (рис. 2).

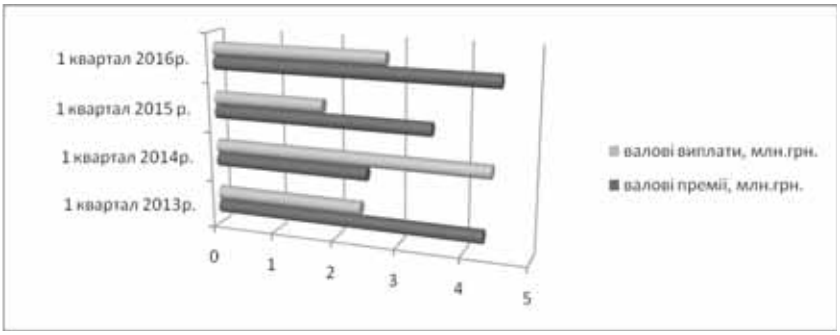

Рис. 2. Динаміка валових страхових премій та виплат станом на 01 квітня 2013-2016 рр.

Як видно з рисунку 2 сума страхових премій за 14 квартал 2014 р. зменшилась на 2913,2 млн. грн. у порівнянні з аналогічним періодом 2013 р., але починаючи з 2015 р. знов намітилася тенденція до збільшення та станом на 01.04.2016 р. валові премії склали 8273,9 млн.грн. Страхові виплати з 2013 по 2016 рр. поступово збільшувались та станом на 01.04.2016 р. склали 1965,3 млн.грн.

Далі розглянемо коливання страхових валових виплат за видами страхування та загалом за всіма видами страхування (рис. 3).

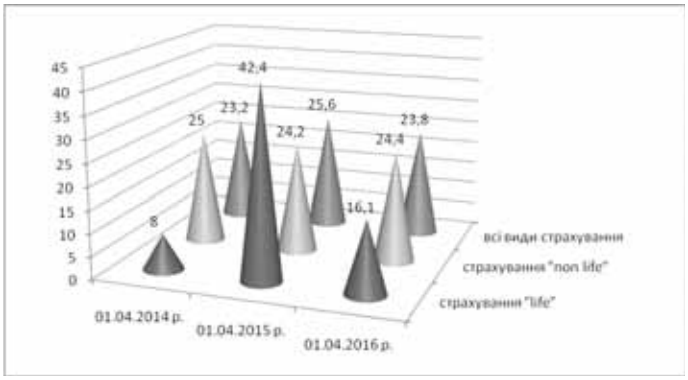

Рис. 3. Рівень валових страхових виплат за видами страхування, %

Рівень валових страхових виплат (відношення валових страхових виплат до валових страхових премій) станом на 31.03.2015 становив 25,6%. Високий рівень валових страхових виплат (більше за загальний по ринку) спостерігався за такими видами страхування: з медичного страхування – 55,0% (станом на 31.03.2014 – 56,3%), добровільного особистого страхування – 45,1% (станом на 31.03.2014 – 36,4%), страхування життя – 42,4% (станом на 31.03.2014 – 8,0%), обов'язкового страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів – 34,2% (станом на 31.03.2014 – 45,9%).

Рівень валових страхових виплат станом на 31.03.2016 становив 23,8%. Високий рівень валових страхових виплат спостерігався за такими видами страхування: з медичного страхування – 49,8% (станом на 31.03.2015 – 55,0%), страхування фінансових ризиків – 42,5% (станом на 31.03.2015 – 18,5%), добровільного особистого страхування – 37,3% (станом на 31.03.2015 – 45,1%), обов'язкового страхування цивільної Автострахування (КАСКО, ОСЦПВ, «Зелена картка») 865,0; 46,5% Медичне страхування (безперервне страхування здоров'я) 327,2; 17,6% Страхування фінансових ризиків 277,8; 14,9% Страхування кредитів 125,1; 6,7% Страхування життя 106,6; 5,7% Страхування медичних витрат 50,3; 2,7% Страхування майна 30,2; 1,6% Страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ 9,2; 0,5% Інші види страхування 68,6; 3,7% 13 відповідальності власників транспортних засобів – 39,2% (станом на 31.03.2015 – 34,2%) [6].

Огляд економічної літератури показав, що сучасні науковці мають досить схожі думки відносно напрямів вдосконалення розвитку страхового ринку України.

Так, відомий вчений Г.Г. Козоріз ключовими напрямами модернізації страхового ринку на рівні страхових компаній у напрямах забезпечення їх конкурентоспроможності вважає: підвищення ролі сервісної складової в обслуговуванні страхувальників; вдосконалення маркетингових досліджень стосовно виявлення потреб населення в страхових послугах; зниження вартості страхових послуг за рахунок впровадження інноваційних технологій обслуговування клієнтів та сучасних моделей стратегічного управління діяльністю страхових компаній; концентрацію капіталу та підвищення ефективності його використання в реальному секторі національної економіки; адаптацію діяльності страхових компаній до вимог міжнародних страхових ринків; підвищення компетентності управлінського персоналу на основі опанування сучасних технологій ведення страхової справи, корпоративної культури в обслуговуванні клієнтів; вдосконалення системи інформаційного обміну між основними учасниками страхового ринку та державними установами нагляду за страховою діяльністю [2].

На думку О.Є. Новікова і О.Д. Сафонової напрямами розвитку страхового сектору будуть виступати: удосконалення законодавчої бази подальшого розвитку страхової діяльності (чітке регламентування організаційно-економічних питань розвитку страхування, розробка законодавчої бази і методології проведення медичного страхування); створення конкурентного середовища і вдосконалення організаційної структури ринку; врахування тенденцій і особливостей розвитку страхових ринків розвинених країн; сприяння розвитку страхового посередництва; створення умов для розвитку інфраструктури страхового ринку; створення єдиного реєстру страхових агентів, що дасть можливість мінімізувати кримінальні схеми на ринку страхування; забезпечення страхового ринку висококваліфікованими кадрами; забезпечення високого рівня страхової культури населення [7].

Сучасний вчений В.М. Юхименко головними напрямами розвитку страхового ринку України вважає: реалізація єдиного бачення стратегічного розвитку вітчизняного страхового сектору та його окремих складових; приведення чинного законодавства у відповідність з нормами, правилами та вимогами країн Європейського союзу; вдосконалення державного нагляду шляхом впровадження пруденційного нагляду за страховою діяльністю, що передбачає комплексний контроль таких параметрів діяльності страховиків, як внутрішня система управління і контролю за ризиками, прозора фінансова звітність, виявлення недоліків у діяльності страховиків на ранніх стадіях їх розвитку; сприяння зростанню довіри населення до страхових організацій та посередників [8].

На нашу думку покращення стану вітчизняного страхового ринку в умовах трансформації економіки стає можливим за умови вдосконалення нормативно-правової бази та запровадження державного нагляду за страховою діяльністю;підвищення довіри до страховиків та до страхового механізму в цілому з боку населення; приділення достатньої уваги питанню кваліфікації кадрів та запровадженню нових страхових продуктів; покращення платоспроможності страховиків.

Вдосконалення нормативно-правової бази в галузі страхування та запровадження державного нагляду за страховою діяльністю можливо в таких векторах:

- удосконалення системи управління ризиками в державі;
- розбудови ефективного прозорого державного регулювання та нагляду за страховим ринком;
- прийняття поправок в законопроект та впровадження в дію Законів України «Про загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування», «Про обов'язкові види страхування», «Про Фонд гарантування страхових виплат», а також внесення змін до діючого податкового законодавства та приведення їх у відповідність до існуючих економічних реалій.

На нашу думку, усунення проблеми недовіри до страховиків можна за рахунок:

- своєчасного оприлюднення страховими установами фінансової звітності та іншої інформації, яка може бути важливою при прийнятті клієнтом рішення щодо укладання певного страхового договору;
- покращення якості послуг, що надаються з врахуванням індивідуальних потреб всіх категорій громадян;
- відкриття власних сайтів та формування на них форумів для обговорення найбільш часто запитуваних питань, роз'яснень умов різних видів страхування;
- з метою недопущення дискримінації та порушення прав громадян, життю, майну чи здоров'ю яких нанесено шкоду, проводити уніфікацію розмірів страхових сум в частині відшкодування збитків та розробити методику визначення розмірів збитків,спричинених пошкодженням майна;

Дослідження довело, що в 2016 році населення України надавало перевагу наступним страховим компаніям (табл.1):

Табл. 1.

Народний рейтинг страхових компаній України

№	Назва страхової компанії	Середній бал (від 1 до 5)
1	УТСК UTICO	3,5
2	Метлайф	3,37
3	Талісман-Страхування	3,25
4	Українська Страхова Група	3,16
5	UNIQA	3,16
6	КД Життя	3,11
7	Граве-Україна	3,08
8	ІНГО Україна	3,03
9	Ренесанс Життя	3,03
10	Юнівес	3,03

Приділення достатньої уваги питанню кваліфікації кадрів та запровадженню нових страхових продуктів варто здійснювати в наступних напрямках:

- запровадження іноземних спеціалістів та використання передового іноземного досвіду для надання якісних страхових послуг;
- сприяння використанню сучасних технологій в галузі інформатизації та автоматизації страхової справи;
- підвищення страхової культури всіх учасників страхового ринку;
- запровадження можливості укладання договорів в електронному вигляді, що дозволить надавати страхові послуги на відстані;
- збільшення кількості добровільних видів страхування, обмеження рівня обов'язкових видів страхування;
- розвитку співстрахування як ефективного засобу страхового захисту;
- розвитку накопичувальних видів страхування;
- підвищення ролі страхових посередників.

З метою забезпечення достатньої платоспроможності страховика необхідно проводити наступні заходи:

- нарощення страховими компаніями високого рівня статутних фондів;
- постійний моніторинг формування, використання та розміщення страхових резервів;

зменшення рівня витрат на ведення справи та управлінських витрат, що суттєво впливає на своєчасне виконання страхових зобов'язань та знижує рентабельність страхової діяльності;

- створення привабливих умов для іноземних інвесторів;
- приведення кількості страхових компаній у відповідність до попиту на страхові послуги;
- підвищення рівня капіталізації вітчизняних страховиків, що забезпечить виконання зобов'язань за великими страховими ризиками.

Таким чином, реалізація даних напрямів покращення страхової діяльності буде сприяти розвитку страхового сектору України, зокрема в частині перетворення його в стратегічно важливий сектор економіки. Це забезпечить економічну стійкість суспільства, підвищить соціальну захищеність громадян, знизить соціальну напруженість та надасть можливість притоку іноземних інвестицій в економіку держави.

References:

1. Koz'menko O.V. Strakhovyy rynok Ukrayiny u konteksti staloho rozvytku: [monohrafiya]., O.V. Koz'menko. – Sumy., DVNZ «UABS NBU», 2008. – 350 p.
2. Kozoriz H.H. Priorytetni napryamy modernizatsiyi strakhovo horynku Ukrayiny v umovakh hlobal'nykh vyklykiv., H.H. Kozoriz., Rehional'na ekonomika . – 2013., No.1., pp. 26-34.
3. Piskun R.V. Rozvytok strakhovoho rynku v umovakh hlobalizatsiyi., R.V. Piskun., Ekonomika. –2011., No. 126.,pp. 15-19.
4. Yakymchuk N.Yu. Doslidzhennya rynku strakhovykh posluh v Ukrayini., N.Yu. Yakym- chuk, V.L. Karpenko., Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. – 2010. No. 6., T. 4., pp. 177-183.
5. Oliynyk V.M. Metodolohichni aspekty zabezpechennya finansovoyistiykosti strakhovykh kompaniy., V.M. Oliynyk [Elektronnyy resurs]., Access mode: http://uabs.edu.ua/images/stories/docs/2133/D_Oliynyk_2.pdf
6. Strakhovyy rynok Ukrayiny. Natsional'na komisiya z rehulyuvannya rynkiv finansovykh posluh v Ukrayini. – [Elektronnyy resurs]., Access mode: http://www.dfp.gov.ua
7. NovikovO.Ye., Safonova O.D. Perspektyvy rozvytku strakhovoho rynku Ukrayiny., O.Ye. Novikov, O.D. Safonova., Naukovyy visnyk MDU imeni V.O. Sukhomlyns'koho., 5.2(101)., pp. 92-96.
8. Yukhymenko V.M. Rynok strakhovykh posluh: svitovitendentsiyita perspektyvy rozvytku v Ukrayini., V.M. Yukhymenko., Investytsiyi: praktykata dosvid . – 2016. No. 3., pp. 44-48.

УДК 330.972.356.7

ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ / FORMATION OF INFORMATION AND COMMUNICATION COMPETENCE SUBJECTS OF EDUCATIONAL PROCESS IN TERMS OF EUROPEAN INTEGRATION

Євтушенко Г.І., канд. екон. наук, доцент
Університет державної фіскальної служби України, Україна
Куценко В.І., д-р екон. наук, проф.
Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України, Україна

Учасники конференції

Розкривається важливість сфери освіти у розвитку суспільства й економіки на етапі їх інформатизації. Обґрунтовується необхідність в сучасних умовах формування та постійного підвищення інформаційно-комунікаційної компетентності працівників освіти, перш за все вищої школи, що має здійснюватись в контексті євроінтеграції.

Ключові слова: *компетентність, інформатизація, освітній процес.*

It reveals the importance of the sectors of society in the development of education and economy at the stage of informatization. The necessity in the modern conditions of formation and continuous improvement of information and communication competence of educators, especially high school, which should be carried out in the context of European integration.

Keywords: *competence, information, educational process.*

„Те, що я чую, забуваю.
Те, що я бачу, пам'ятаю.
Те, що роблю, розумію"
Конфуцій
„Кожен великий успіх науки
має своїм витоком велику
зухвалість уяви"
Джон Дьюі

Актуальність теми дослідження. XXI століття характеризується активним упровадженням в усі сфери діяльності інформаційно-комунікаційних технологій, розбудовою економіки знань. Перехід національної економіки на інвестиційну модель розвитку пов'язаний із формуванням її конкурентоспроможності. Зарубіжний досвід свідчить, що без інвестиційно-інноваційної трансформації важко перейти від індустріальної моделі її розвитку до економіки знань, яка притаманна практично всім високорозвиненим країнам. Проблеми, пов'язані з її формуванням, стали предметом дослідження багатьох науковців. У числі останніх Амоша О., Ананьєв Б., Богоявленська Д., Бойко М., де Боно Е., Бутко М., Виготський Л., Гальчинський А., Гнатюк С., Діменко Р., Дубов Д., Маркова А., Жилін З., Забірна З., Заняєва С., Зубенко А., Кузьміна Н., Мілашенко Т., Ожеван О., Тонконога Н. та багато інших.

Проте в умовах України, не дивлячись на те, що освіті відводиться важлива роль як для побудови економіки знань, так і для формування інформаційної комунікації, в опублікованих роботах ще не знайшло достатньо повного висвітлення. Тому метою нашого дослідження є сприяння прискоренню процесу підвищення інформаційно-комунікаційної компетентності освітян, перш за все викладацького складу вищих навчальних закладів України з урахуванням європейського досвіду.

Виклад основного матеріалу. У забезпеченні інноваційного розвитку країни велика роль відводиться освіті в цілому і вищій, зокрема, розвиток якої характеризується переходом від знаннієвої парадигми до компетентністної, конкурентоспроможної.

Досвід багатьох країн свідчить, що проміжною ланкою між конкурентоспроможним ринковим застосуванням професіоналізму працівників стає конкурентно-мотиваційним каталізатором інвестиційно-інноваційних моделей соціально-економічного розвитку в цілому і освіти, зокрема. Необхідність інвестиційного підвищення інноваційного характеру конкурентоспроможності освіти знаходиться в площині формування та здійснення державою інвестиційно-інноваційної політики, спрямованої на інтеграцію всіх ресурсних можливостей усіх суб'єктів господарювання. В цьому контексті важливо забезпечити розвиток інноваційно активних навчальних закладів, тобто таких, які здійснюють впровадження сучасних, інноваційних освітніх технологій.

Інноваційно активними можна вважати навчальні заклади, що вводять прогресивні системи роботи з суб'єктами освітньої діяльності, активно впроваджують нові технології навчального процесу, виробництва послуг та їх просування на відповідні ринки. При цьому організаційні інновації співрозмірні з технологічними інноваціями.

Інноваційна активність навчального закладу залежить від його інноваційного потенціалу. Останній являє собою сукупність різних видів ресурсів – матеріально-технічних, фінансових, інтелектуальних, науково-технічних, необхідних для здійснення освітньо-інноваційної діяльності. Потенціал навчального закладу характеризує не лише його навчальну діяльність, а й діяльність, спрямовану на створення освітніх інновацій та практичну їх реалізацію.

Тож не дивно, що наразі ставляться високі вимоги до професіоналізму працівників, до їх інформаційно-комунікаційної компетентності. Цього вимагає й сучасний вектор розвитку цивілізації, тобто спрямованість на формування інформаційного суспільства, розбудови нової інфраструктури, інтеграцію інформаційних систем і стрімку віртуалізацію оточуючої людину реальності.

В цих умовах вища школа має сформувати в кожному студентові - майбутньому фахівцеві інформаційно-комунікаційну компетентність, що є важливою складовою його професійної компетентності. І на це, як зазначають Аленічева О. і Терпигіна І., впливає як внутрішнє, так і зовнішнє середовище. Зокрема, до останнього входять наступні елементи:

- соціально-економічні процеси, що визначають становлення суспільства та економіки знань;
- формування глобального інформаційного середовища;
- зміна кон'юнктури ринку праці;
- вдосконалення структури виробництва тощо.

Внутрішнє середовище, що впливає на формування інформаційно-комунікаційної компетентності майбутнього фахівця, включає показники, що характеризують систему освіти, забезпечують якісні умови, ефективне формування зазначеної компетентності, зокрема:

- організацію інформаційного професійно орієнтованого освітнього середовища;

- моніторинг стану ринку праці та задоволення потреб освітніх послуг, інформаційно-комунікаційної компетентності викладацького складу вищих навчальних закладів тощо.

Досвід багатьох високорозвинених країн світу свідчить, що інформаційний компонент наразі є визначальним показником професіоналізму фахівця в будь-якій сфері економічної діяльності.

Інноваційна економіка, як свідчить статистика, включає освіту, науку, людський капітал (фахівців високої кваліфікації та високу якість життя), інноваційну систему (законодавчу базу, матеріальні складові – центри трансферу технологій, технопарки, технополіси, інноваційні центри, кластери, території освоєння високих технологій, венчурний бізнес тощо), сприятливе середовище функціонування людського капіталу.

Інновації – це результати праці, які закладаються в навчальному закладі, де успішно поєднуються навчальна й практична діяльність. Скажімо, у вищих навчальних закладах США діяльність студентів спрямована не на високоінтелектуальну діяльність, а на виконання практичних функцій у високотехнологічних виробничих і сервісних закладах. Ця практика має місце і в багатьох європейських країнах, де, приміром, у Великобританії, Ірландії, Італії випускники вищих навчальних закладів із дипломом бакалавра є бажаними на ринку праці, вважаючи, що ці фахівці володіють достатнім інформаційним ресурсом для здійснення виробничої діяльності на інноваційній основі.

Існують, як відомо, два типи технологічних інновацій: продуктовий, що охоплює впровадження нових чи вдосконалення існуючих продуктів, і процесний, який передбачає освоєння нових чи значно вдосконалених технологій виробництва продукції, нових методів організації виробництва.

Інформаційна складова фахівця, який займається вищезазначеними типами інновацій, включає наступні складові:

- інформаційну, що відображає специфіку діяльності, пов'язаної з формуванням інформаційних ресурсів;
- технологічну, що визначає специфіку діяльності та включає можливість володіння комплексом професійно значимих засобів;
- структурну, що відображає специфіку реалізації організаційних функцій фахівця.

Це, в першу чергу, стосується фахівця в освітній сфері. Останній, як стверджують експерти, має володіти наступними характеристиками:

- соціальною адаптивністю;
- комунікабельністю;
- здатністю до евристики;
- креативним мисленням;
- готовністю до інноваційної діяльності.

Іншими словами, фахівець освітньої сфери має володіти комп'ютерною грамотністю, основне зусилля робити на оволодіння комп'ютером як інтелектуальним засобом. Як наслідок цього викладач повинен не просто вміти використовувати необхідний програмний продукт в освітній діяльності, але й знати особливості, переваги і недоліки кожного з них, володіти методикою навчання з допомогою найоптимальніших із можливих варіантів. Це виявляється не лише, а можливо і не стільки в умінні працювати з інформацією, використовувати високі комп'ютерні технології, скільки у сформованості мислення нового типу, що характеризується системністю, структурованістю, комунікативністю, відкритістю.

Формування інформаційно-комунікаційних компетентностей усіх суб'єктів освітнього процесу, як свідчить європейський досвід, досягається перш за все за умов дотримання наступних принципів:

- варіативності;
- професійної та інноваційної спрямованості;
- нелінійності;
- передбачення індивідуально-орієнтованого способу освоєння компетентностей з пріоритетною спрямованістю на інформаційно-комунікаційну.

Останньому сприяє розвиток у вищих навчальних закладах науково-технологічних комплексів і науково-технологічних проектів, що, в свою чергу, створює основу ефективної інтеграції наукової та педагогічної діяльності на проектній основі. Щоправда, це, в свою чергу, потребує:

- створення творчих ініціативних груп;
- формування кадрового резерву;
- впровадження в освітній процес бізнес-планування;
- забезпечення постійного моніторингу зовнішнього та внутрішнього середовища, мобільного управлінського реагування тощо.

Головною метою формування інформаційно-комунікаційної компетентності суб'єктів освітнього процесу є забезпечення умов для вирішення актуальної освітянської проблеми – підвищення якості освіти в цілому і підготовки кадрів, зокрема. Останнім часом, як відомо, спостерігається недобросовісна конкуренція за студентів (полегшеною навчальною програмою, вартістю та умовами навчання). Підвищення рівня викладання та вимог до студентів при інших рівних умовах може призвести до втрати частини останніх, зокрема тих, які головною метою мають отримання диплому при менших зусиллях. Такий підхід негативно позначається на якості підготовки кадрів, на показниках соціально-економічного розвитку країни.

В цих умовах роботодавці мають бути перш за все зацікавлені у функціонуванні та розвитку вищих навчальних закладів відомих високим рівнем викладання та підготовки кадрів шляхом упровадження сучасних програм і методів навчання, вимогливим відношенням до знань студентів та успішним виконанням ними навчальних планів і програм. Дипломи таких вищих навчальних закладів свідчать про:

- професійну компетентність випускників;
- достовірність того, що випускник цього вишу може успішно справитись зі складною професійною програмою.

А це є результатом успішної діяльності професорсько-викладацького складу, характеристикою якого є висока компетентність та професійний рівень діяльності. До речі, поняття „компетентність" в освітній сфері, як відомо, вживається з 90-х років минулого століття як синонім поняття „професіоналізм" й охоплює якості, що здатні забезпечити успішну діяльність викладача в його професійній сфері. Нині найчастіше категорія „компетентність" в освітній галузі вживається як набір знань, умінь, навиків, особистих якостей у певних сферах освітянської діяльності. Тобто „компетентність" викладача вищого навчального закладу слід розглядати як інтегральний прояв якостей суб'єктів освітнього процесу, в якому поєднуються елементи професійної та загальної культури, досвіду, стажу педагогічної діяльності та освітянської творчості.

Інформаційно-комунікаційна ж компетенція викладача вищого навчального закладу передбачає необхідність наявності трьох її складових:

- якість, що характеризується високим рівнем інформаційної культури, інноваційним стилем мислення, здатністю творчо підходити до конструювання навчального процесу в залежності від конкретної ситуації, досконалої предметної підготовки, володіння широким кругозором, схильністю до дослідницької діяльності тощо;

- знає. Кожен викладач має знати прийоми та методи організації ефективної навчально-виховної діяльності, принципи та стратегії розробки програм і технологій навчання;

- вміє. У відповідності з цією складовою викладачі вищих навчальних закладів мають уміти успішно використовувати сучасні інформаційні технології, спонукати студентів до самостійної діяльності; вибирати оптимальні форми організації навчального процесу, розробляти гнучкі індивідуальні програми навчання; здійснювати моніторинг успішності студентів; створювати умови для самостійного вибору траєкторії навчання. А для цього викладач вищого навчального закладу має характеризуватись перш за все креативністю, важливими елементами якої є:

- наявність інтелектуальної творчої ініціативи, здатність виходити за рамки завдань і вимог безпосередньої діяльності;

- здатність до широких узагальнень явищ, не пов'язаних між собою науковим, очевидним категоріальним зв'язком;

- гнучкість мислення, можливість переходу достатньо швидко від однієї категорії до іншої, від одного способу вирішення проблем до іншого;

- оригінальність мислення – самостійність, незвичність прийняття необхідних рішень тощо.

Реалізація цих складових є основою формування іноваційно-креативної компетенції професорсько-викладацького складу вищого навчального закладу, стає ключовою в їх професійній діяльності. Нині вищому навчальному закладу необхідний викладач-професіонал, здатний до творчої діяльності, освітянських інновацій, що являють собою не просто сукупність знань і способів їх передачі, але й орієнтовані на розвиток особистості студента, а також забезпечення його саморозвитку в процесі суб'єкт-суб'єктивної самореалізації.

Висновок та шляхи подальших досліджень. Таким чином, інформатизація освіти вносить суттєві зміни в освітянську діяльність, у підготовку кадрів освітян. Досвід багатьох країн світу свідчить, що підготовка останніх має здійснюватись таким чином, щоб при цьому були передбачені:

- спеціалізація в конкретних науках;

- орієнтація в загальнокультурних областях знань;

- досконале володіння методологічним апаратом;

- високий моральний рівень випускника вищого навчального закладу [3].

Це, в свою чергу, передбачає необхідність такого вектора розвитку сучасної цивілізації, що включає:

- направленість на формування інформаційного суспільства;

- розбудову нової інфраструктури;

- інтеграцію інформаційних систем;

- успішне розв'язання гострих проблем та забезпечення перспективи розвитку інформаційного суспільства;

- врахування віртуальної реальності в якості соціокультурного феномена інформаційного суспільства;

- формування комунікаційної парадигми в сучасній філософії освіти, в ракурсі філософсько-методологічного аналізу.

Світова практика свідчить, що підготовці кадрів, зокрема для вищої школи, в контексті вищезазначеного вектора з точки зору методологічних засад сприяє успішне оволодіння студентами таких курсів як вища освіта в XXI столітті та її нормативно-правове забезпечення; автоматизоване інформаційне середовище управління навчально-виховним процесом тощо. У цьому контексті перспективні напрями дослідження мають бути спрямовані на:

- розробку та вдосконалення нормативно-правового забезпечення інформаційно-комунікаційної компетентності працівників освітньої сфери;

- розвиток системи підтримки інноваційної діяльності у досліджуваній сфері;

- розробку пріоритетних напрямів інноваційної діяльності навчальних закладів;

- розвиток інфраструктури інноваційного освітнього процесу, включаючи систему інформаційного забезпечення сертифікації та посування нових розробок на відповідні ринки тощо.

Такий підхід, на наш погляд, дозволить прискорити розвиток інноваційно-активних освітніх закладів та суб'єктів освітянської діяльності.

Література:

1. Амоша О.І. Інноваційний шлях розвитку України, проблеми та рішення., О.І. Амоша., Економіст. – 2005., №6., С. 25-30.

2. Бойко И.В. Национальная инновационная политика: из мирового опыта., И.В. Бойко, Инновации., 2007., №4., С. 28-31.

3. Закирова Ф.М. Содержательный аспект информационно-коммуникационной подготовки преподавателя высшей школы., Ф.М. Закирова., Высшее образование сегодня. – 2008., № 5., С. 82-84.

4. Мілашенко Т.Т. Інноваційна діяльність в Україні: проблеми та перспективи., Т.Т. Мілашенко, М.Ю. Приз., Економічний простір. – 2011., № 49., С. 97-103.

5. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів., Авт. упоряд.: Г.О. Андрощук, І.Б. Жиляєв, Б.Г. Чижевський, М.М. Шевченко. – К., Парламентське вид-во, 2009. – 632 с.

УДК 369

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ІНСТИТУТУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ / THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF SOCIAL SECURITY INSTITUTE IN UKRAINE

Завора Т.М., канд. екон. наук, доцент кафедри фінансів, банківської справи та державного управління, доцент
Полтавський національний технічний університет ім. Ю. Кондратюка, Україна

Учасник конференції

Досліджено теоретико-методичні основи інституту соціального забезпечення в Україні та обґрунтовано провідну роль соціального страхування в управлінні соціальними ризиками в трудовій сфері. Виявлено основні проблеми у системі соціального захисту населення України. Запропоновано напрями вдосконалення інституту соціального забезпечення в Україні.

Ключові слова: *система соціального забезпечення, соціальне страхування, соціальний захист, соціальні ризики, соціальна сфера.*

Theoretical and methodological foundations of Social Security Institute in Ukraine is studied and the key role of social insurance in social risks management is substantiated. The basic problems in Ukraine social protection system are revealed. Directions for social security institution improving are suggested.

Keywords: *social security system, social insurance, social protection, social risks, social sphere.*

Аналіз основних соціальних індикаторів в Україні за останні роки не виявив позитивної динаміки, а існуючі соціальні гарантії виявилися не достатніми для забезпечення гідного рівня життя населення. У зв'язку із чим особливо гостро постає проблема вдосконалення системи соціального забезпечення в Україні в контексті формування національної безпеки держави у соціальній сфері.

Питанню становлення та функціонування системи соціального забезпечення населення присвячена велика кількість праць, автори яких ставлять за мету визначення оптимальних шляхів упровадження соціальної політики й розроблення інноваційних моделей соціального захисту в Україні [1 – 3]. Аналіз наукових праць О. Давидюка, О. Ілляш, Ю. Харазішвілі та інших науковців та практиків, а також власні дослідження дозволили нам виявити основні ризики та загрози національній безпеці держави у соціальній сфері; запропонувати методичний підхід до діагностики соціальної безпеки регіону, орієнтований на виявлення кризових явищ у процесі соціально-економічного розвитку, перспективні напрями вдосконалення державної політики соціального захисту та напрями реформування соціальної політики з метою забезпечити підвищення рівня життя населення регіону [4 – 6].

Ураховуючи актуальність визначеної тематики, виникає необхідність у поглибленні наукових досліджень у напрямі обґрунтування концептуальних положень удосконалення системи соціального забезпечення в Україні, ролі інституту соціального страхування як стабілізатора суспільства в ринкових умовах господарювання, визначення заходів щодо поліпшення управління соціальними ризиками, зниження або запобігання їх дії на процес розширеного відтворення населення.

Соціальне забезпечення населення є невід'ємним елементом системи прав і свобод людини і громадянина демократичної правової держави, якою відповідно до Конституції є Україна. Як соціально-економічна категорія соціальне забезпечення є відносинами щодо перерозподілу національного доходу з метою забезпечення встановлених соціальних стандартів життя для кожної людини в умовах виникнення соціальних ризиків. У свою чергу, соціальний захист – це діяльність держави, яка включає в себе комплекс правових, економічних та організаційних заходів, спрямованих на забезпечення життя, здоров'я та добробуту громадян, соціальної підтримки та допомоги на випадок складних життєвих обставин, що в кінцевому результаті мають сприяти дотриманню соціальних гарантій, створенню умов для самореалізації та утвердження в житті кожного громадянина.

В умовах сьогодення основним інститутом, який сприяє формуванню здорового соціального мікроклімату в суспільстві, дбаючи про стабільне та безпечне життя громадян, є держава. Державний соціальний захист у його широкому значенні розуміється як державна політика та цілеспрямовані дії, а також відповідна ресурсна база, передусім, кошти держави і суспільства, для розв'язання різних проблем, зумовлених соціальними ризиками, котрі можуть призвести, чи вже призвели до повної або часткової втрати суб'єктами можливості реалізації конституційних прав, гарантій, свобод і законних інтересів, економічної самостійності, реалізації принципів соціальної справедливості, а також суспільного добробуту. Соціальний захист охоплює такі структурні елементи: соціальна допомога, соціальні гарантії та стандарти, соціальні послуги та соціальне страхування (рис. 1).

Важливим елементом системи соціального захисту є державна соціальна допомога. Соціальна допомога – це одна з основних форм підтримки суспільством осіб, чиє матеріальне становище не відповідає загальноприйнятому рівню забезпечення або є нижчим за межу забезпеченості, визначеної законодавством. Отже державна соціальна допомога – це гарантований державою рівень матеріальної підтримки громадян.

Необхідною умовою функціонування ефективної системи соціального захисту є наявність державних соціальних гарантій. Правові засади формування та застосування державних соціальних стандартів і нормативів, спрямованих на реалізацію основних соціальних гарантій, визначені Законом України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», до яких належать: мінімальний розмір заробітної плати; мінімальний розмір пенсії за віком; неоподаткований мінімум доходів громадян; розміри державної соціальної допомоги та інших соціальних виплат.

Державні соціальні стандарти – це встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій.

Рис. 1. Структура системи соціального захисту населення в Україні

Державні соціальні гарантії – це встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, установлені законами та іншими нормативно-правовими актами, що забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму [7]. До них також належать: пільги; державні гарантії щодо рівня життя населення, яке постраждало внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, а також стосовно рівня оплати в організаціях та установах, котрі фінансуються з бюджетів усіх рівнів, стипендії учням професійно-технічних та студентам вищих державних навчальних закладів; індексації доходів населення з метою підтримання достатнього життєвого рівня громадян та купівельної спроможності їхніх грошових доходів в умовах зростання цін; надання гарантованих обсягів соціально-культурного, житлово-комунального, транспортного, побутового обслуговування й обслуговування у сфері освіти, охорони здоров'я тощо; забезпечення пільгових умов задоволення потреб у товарах і послугах окремим категоріям громадян, котрі потребують соціальної підтримки. Основні державні соціальні гарантії, які становлять головне джерело існування, не можуть бути нижчими від базового стандарту – встановленого прожиткового мінімуму. Рівень соціальної захищеності населення безпосередньо визначається тим, наскільки фактичні показники відповідають існуючим соціальним нормативам і стандартам. За прийнятими у суспільстві нормами установлюються стандарти, які гарантує і забезпечує держава. До них належать: мінімальний споживчий бюджет; оптимальний (раціональний) споживчий бюджет; прожитковий мінімум; мінімальна заробітна плата; мінімальна пенсія; неоподаткований мінімум, які характеризують певний рівень споживання життєвих благ.

Ще однією поширеною соціальною гарантією держави є система пільг, яка залишилася від адміністративно-командної економіки. Існуюча в Україні система пільг не відповідає призначенню, оскільки здебільшого посилює соціальну несправедливість серед населення: найвразливіші його верстви найменш охоплені діючими пільгами порівняно із заможними. Права на пільги в нашій державі визначені 45 законодавчими й іншими нормативно-правовими актами. З них права громадян на пільги та компенсації за професійною ознакою регламентовані 22 законами, указами Президента й постановами Кабінету Міністрів України і Верховної Ради України. Відповідні пільги громадянам за соціальними ознаками надаються згідно з 23 законодавчими актами. Характерною ознакою залишається непрозорість і заплутаність системи соціальної допомоги як наслідок несистемності законодавства. Пільги за соціальними прикметами мають 45 категорій громадян, 57 категорій – за професійною, 14 – за заслуги перед державою [8, с. 216]. Загалом ці 116 категорій мають право на понад 125 видів пільг, хоча й така цифра не враховує членів сім'ї пільговика, на котрих поширюються пільги. Крім цього, існує 76 видів соціальних виплат, компенсацій, відшкодувань, право на які мають 132 категорії громадян.

Інструментом системи соціального захисту та її невід'ємною складовою є система соціальних послуг. Проектом Закону України «Про соціальні послуги» визначено, що соціальні послуги – це комплекс заходів із надання допомоги особам, певним соціальним групам, котрі перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати, з метою розв'язання їхніх життєвих проблем. Також визначено головні принципи, форми, види та суб'єкти отримання соціальних послуг. Отже, система соціальних послуг ґрунтується на засадах, серед яких: сприяння особам, які перебувають у складних життєвих обставинах, котрі вони не в змозі подолати за допомогою наявних засобів і можливостей; попередження виникнення складних життєвих обставин; створення умов для самостійного розв'язання життєвих проблем, що виникають. Основними формами надання соціальних послуг є матеріальна допомога (грошова, натуральна) та соціальне обслуговування (за місцем проживання особи, у стаціонарних інтернатних установах та закладах, реабілітаційних установах і закладах, в установах та закладах денного перебування; в установах і закладах тимчасового або постійного перебування).

В Україні відповідно до законодавства можуть надаватися такі види соціальних послуг: соціально-побутові; психологічні; соціально-педагогічні; соціально-медичні; юридичні; послуги з працевлаштування; послуги з професійної реабілітації; інформаційні; соціально-економічні послуги, спрямовані на задоволення матеріальних інтересів і потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, і реалізуються у формі надання натуральної чи грошової допомоги та допомоги у вигляді одноразових компенсацій. Право на отримання соціальних послуг мають громадяни України, а також іноземці та особи без громадянства, у тому числі біженці, котрі мешкають у нашій країні на законних підставах і перебувають у складних життєвих обставинах. Виконаний аналіз видів та розмірів фінансування соціальних послуг в Україні виявив їх неефективність. Так, сприяння особам, котрі перебувають у складних життєвих обставинах, покладається переважно на родичів, друзів або ж громадські, благодійні й релігійні організації, волонтерів. Необхідно зазначити, що 13 млн пенсіонерів, 2,6 млн осіб з обмеженими можливостями, 2 млн чорнобильців, 1,6 млн ветеранів Другої світової війни й інших верств населення сьогодні залежать від політики соціального захисту держави та державної підтримки. Цей список поповнюється й людьми, котрі постраждали під час АТО на сході України та членами їхніх сімей. Таким чином, проблема реформування системи соціальних послуг полягає у наближенні законодавства України до норм і стандартів Європейського Союзу.

Основним базовим елементом соціального захисту в країнах з ринковою економікою є соціальне страхування, яке дозволяє наблизити систему соціального захисту безпосередньо до працюючого населення, родин і трудових колективів, а також має унікальну властивість соціального стабілізатора суспільства. Соціальне страхування має два різновиди: загальнообов'язкове державне та добровільне. На жаль, добровільне соціальне страхування ще не набуло поширення серед українського населення, у першу чергу це пов'язано з незначною кількістю населення, спроможного подбати про себе та власну сім'ю у зв'язку з низькими доходами, пасивністю бізнесу щодо соціальної відповідальності перед працівниками. Фундамент для формування системи соціального страхування в Україні заклали «Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [9]. Цей Закон визначив принципи та загальні правові, фінансові й організаційні засади загальнообов'язкового державного соціального страхування громадян в Україні. Система загальнообов'язкового державного соціального страхування (ЗДСС) дозволяє реалізовувати принцип соціальної солідарності, що забезпечує перерозподіл надходжень на користь відповідних груп населення таких, як: хворі, непрацездатні, безробітні, літні особи. Саме в ЗДСС найбільш чітко проявляється єдність відповідальності держави, роботодавців і працівників за соціальний захист окремих категорій населення та їх сімей у разі настання соціальних ризиків, що викликають загрозу матеріальної незабезпеченості внаслідок втрати заробітку. Так, роль соціального страхування, на відміну від інших інститутів соціального захисту, полягає у попередньому виявленні та врахуванні соціальних ризиків, яких може зазнати будь-яка особа впродовж життя, а саме: тимчасова непрацездатність, виробничий травматизм, втрата годувальника, старість, безробіття, вагітність та пологи тощо. Залежно від страхового випадку виділяють такі види загальнообов'язкового державного соціального страхування: пенсійне страхування; страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності; медичне страхування; страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності; страхування на випадок безробіття; інші види страхування, передбачені законами України. Суб'єктами загальнообов'язкового державного соціального страхування є застраховані громадяни, а в окремих випадках – члени їх сімей та інші особи, страхувальники і страховики. Застрахованою є фізична особа, на користь якої здійснюється загальнообов'язкове державне соціальне страхування [9]. Страхувальниками за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням є роботодавці та застраховані

особи, якщо інше не передбачено законами України. Страховиками є цільові страхові фонди з: пенсійного страхування; страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності, від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, медичного страхування; страхування на випадок безробіття [9]. Отже, саме соціальне страхування дозволяє мінімізувати вплив соціальних ризиків чи взагалі попередити виникнення інших, що виникають у процесі життя людини. Як один з інструментів соціальної політики нашої держави соціальне страхування забезпечує підтримку саме працездатного населення. Важливе місце в соціальній інфраструктурі України посідають фонди соціального страхування. Сьогодні, відповідно до Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, діють три цільові страхові фонди: Фонд соціального страхування України, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття та Пенсійний фонд України. Це некомерційні самоврядні організації (крім Пенсійного фонду України, правовий статус якого має особливості), які діють на підставі статутів, що затверджуються правліннями фондів.

Аналіз видатків соціального спрямування зведеного бюджету України за період 2010 –2015 рр. виявив їх зростання з 240 млрд грн до 377 млрд грн. Протягом аналізованого періоду частка видатків соціального спрямування у видатках зведеного бюджету України становила більше 50%, а у ВВП – близько 20%. Найвагомішу частку у видатках зведеного бюджету України за 2010 – 2015 рр. становили видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення. Разом з цим, проаналізувавши основні індекси якості та рівня життя українців у 2015 р., було встановлено, що за індексом процвітання Україна посіла 70 місце зі 142 країн. За міжнародним індексом щастя – 111 з 158 країн, що вказує на незадоволеність населення своїм рівнем життя. За індексом якості життя у 2015 році – 75 із 86 країн, що є негативним показником і не вказує на якісні зміни в житті українців. За рівнем індексу людського розвитку – 81 серед 188 країн світу, що свідчить про високий рівень розвитку людського потенціалу. За індексом недієздатності країни – 84 місце зі 178 країн, опустившись при цьому на 29 позицій порівняно з 2014 роком, що відносить її до країн з попереджувальним рівнем недієздатності.

Таким чином, аналіз елементів системи соціального забезпечення, видатків соціального спрямування зведеного бюджету України, показників рівня, якості задоволеності життям населення виявив проблеми її функціонування як нормативно-правового забезпечення, так і фінансово-управлінського характеру. До проблем нормативно-правового забезпечення системи соціального захисту правомірно віднести відсутність єдиного законодавчого акта, який установив би загальні підходи до функціонування системи соціального захисту та соціального забезпечення; єдиної концепції реформування нормативно-правової бази; методики оцінювання впливу заходів соціального захисту, а також неефективність чинних механізмів соціального захисту; зрівняльний характер і невідповідність системи соціального захисту реальним потребам українського суспільства; неефективність і непрозорість системи бюджетного фінансування соціальних видатків держави. Проблеми, пов'язані з фінансово-управлінським аспектом здійснення соціального захисту, проявляються в неефективності системи заходів соціального захисту та програм соціального спрямування; відсутності ефективної системи обліку потенційних одержувачів різних видів соціального захисту; низькому рівні соціальної відповідальності населення, бізнесу, що потребує реформування системи соціального захисту, спрямованого на запровадження системи раннього виявлення соціальних ризиків. Серед головних напрямів удосконалення інституту соціального забезпечення в Україні слід виділити: модернізацію системи соціального страхування; реформування системи соціальної допомоги, розвиток адресної допомоги; *забезпечення прозорих процедур для визначення потреб населення в соціальних послугах та пріоритетів для їх фінансування; залучення надавачів соціальних послуг різних форм власності, створення сприятливих умов для соціальних інвестицій.*

Література:

1. Libanova E.M. Liudskyi rozvytok v Ukraini: minimizatsiia sotsialnykh ryzykiv (kolektyvna naukovo-analitychna monografiia)., E.M. Libanova ta inshi. - K., I-t demografii ta sotsialnykh doslidzhen im. M.V. Ptukhy NAN Ukrainy, Derzhkomstat Ukrainy, 2010 – 496 p.
2. Zaiats T.A. Otsiniuvannia efektyvnosti sotsialnykh investytsii, shcho finansuiutsia z biudzhetiv terytorialnykh gromad., T.A. Zaiats, N.Ya. Yanevych., Ekonomichnyi chasopys: XXI [Elektronnyi resurs]., Access mode: http://soskin.info/ea/2013/5-6/201320.html.
3. Onyshchenko V.O. Sotsialna bezpeka regionu: teoretychni ta prykladni aspekty: monografiia., V.O. Onyshchenko, T.M. Zavora, O.V. Chepurnyi. – Poltava., PoltNTU, 2015. – 274 p.
4. Prognozuvannia indykatoriv, porogovykh znachen ta rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrayiny u serednostrokovii perspektyvi; analit. dop. Yu.M. Rharazishvili, Ye.V. Dron. – K.: NISD, 2014. – 117 p.
5. Zavora T. FORMING THE DIAGNOSTICS METHODS OF SOCIAL SECURITY CONDITION IN A REGION., T. Zavora, O. Chepurny., Economics & Sociology. – 2014., Vol. 7., № 1., pp. 228-248.
6. Zavora T.M. Teoretyko-metodychni pidkhody do otsiniuvannia rivnia natsionalnoi bezpeky u sotsialnii sferi v umovakh systemnoi transformatsii i rozvytku T.M. Zavora., Ekonomika i region: nauk. visn. – Poltava., PoltNTU, 2015. – № 6 (55)., pp. 34-41.
7. Zakon Ukrainy «Pro derzhavni sotsialni standarty ta derzhavni sotsialni garantii» vid 05.10.2000 № 2017-III [Elektronnyi resurs]. – Access mode: http://zakon5.rada.gov.ua/laws-14.
8. Rudkevych I.V. Reguliuvannia systemy sotsialnogo zahystu naselennia Ukrainy: teoriia, metodologiia ta derzhavna polityka: [monografiia]., I.V. Rudkevych. – Donetsk., Yemelianova T.V. 2011. – 463 p.
9. Zakon Ukrainy «Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro zagalnooboviazkove derzhavne sotsialne strahyvannia» vid 14.01.1998 № 16/98-ВР [Elektronnyi resurs]. – Access mode: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/16/98-%D0%B2%D1%80

ЕВОЛЮЦІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ«ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ» / THE EVOLUTION OF ECONOMIC CATEGORY "FINANCIAL RESOURCES" / ЭВОЛЮЦИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КАТЕГОРИИ "ФИНАНСОВЫЕ РЕСУРСЫ"

Зеліско І.М., д-р екон. наук, проф., академік Академії економічних наук України
Національний університет біоресурсів і природокористування України, Україна

Учасник конференції

В статті представлено еволюцію поглядів на економічну категорію «фінансові ресурси». Проаналізовано трактування фінансових ресурсів за умов адміністративної економіки, у трансформаційний період та за ринкових економічних відносин. Визначено вагомість і значимість фінансових ресурсів в соціально-економічному розвитку країни та в управлінні діяльністю

підприємств. Виявлено, що зміна ролі і значення фінансових ресурсів в ринкових економічних умовах, пов'язано із відірваністю їх руху від матеріально – речового відтворення, що призводить до фінансових криз.

Ключові слова: економічна категорія, фінансові ресурси, фінанси, суспільне відтворення, фінансові відносини, еволюція.

В статье представлена эволюция взглядов на экономическую категорию «финансовые ресурсы». Проанализированы трактовки финансовых ресурсов в условиях административной экономики, в трансформационный период и в рыночных экономических отношениях. Определена значимость финансовых ресурсов в социально-экономическом развитии страны и в управлении деятельностью предприятий. Определено, что изменение роли и значении финансовых ресурсов в рыночных экономических условиях, связано с оторванностью их движения от материально–вещественного воспроизводства, что приводит к финансовым кризисам.

Ключевые слова: *экономическая категория, финансовые ресурсы, финансы, общественное воспроизводство, финансовые отношения, эволюция.*

Financial resources are the determining basis of the process of social reproduction and functioning of the state and the enterprises of any legal form and ownership. Amid the global economic turbulence and global financial imbalances, the further development of financial relations becomes possible dynamism of financial resources to acquire qualitatively new features, quantitatively different properties and characteristics. The objective necessity of systematic approach explains the organic relationship existing financial relationships in the community of financial resources, concentrating them in a material sense.

For financial resources as rather complex economic category is inherent a change in the economic essence, function and meaning according to the economic transformations taking place in society. Therefore, the scientists on the definition of "financial resources" at various times in certain features available treatments. However, in the present financial conditions, a systematic approach to understanding financial fundamentals of reproduction processes through the prism of the evolution of views on the economic category "financial resources" is required.

The evolution of economic category "financial resources" should be considered in the context of understanding the concepts of "economic category", "finance" and "resources".Financial resources are an important component of knowledge of financial relationships and are in close connection with the economic situation and development of the state and enterprises. They combine historical processes with their logical content, reflecting the dynamism of economic life, in motion and constant change according to the phenomena occurring. It is therefore logical recognition of financial resources economic category.

Analysis of scientific economic literature demonstrates that financial resources are quite popular economic category, which is often used in studies of scientists. A significant number of concepts, visions and approaches to their essence and meaning are used for disclosure of financial resources as an economic category. The evolution of economic categories "financial resources" includes the following steps. In the period of the planned command economy the role of finance and financial resources was limited to mediation and financial resources used in the planning, management, and distribution results redistribution of reproduction processes in society as counting factor. Those financial resources provided material, evaluate performance and were a means of distribution and redistribution of wealth are created in the society during playback.

Formulated in Soviet times vision of the economic substance of financial resources was two vector: one direction based on the distribution, other based on reproduction concepts of finance.

Distribution finance concept was based on the occurrence of finance in the distribution and redistribution of the value of the gross national product and national income. Reproductive concept included consideration of all stages of the reproductive process.

Depending on the model of financial relations in society (the sequence distribution of GDP) - market or administrative varies understand the essence and application of economic categories financial resources at the level of the state, i.e. the macroeconomic level and at the entity level - the micro level. For the financial model of administrative economy are characterized by government intervention in the primary distribution of gross domestic product and the presence of elements of redistribution, and vice versa in a market dominated by models involved in the redistribution of state gross domestic product and primary distribution presence through indirect taxes.

Among scientists proposed definitions of financial resources prevail following the directions of their understanding - the foundations of financial resources, revenues and income, accumulation. Accessibility is an approach to merge definitions of financial resources of the state and entities, and generalized understanding of the economic category of financial resources as businesses and the state, which is quite controversial. Agree with the existing distinction in the definitions of financial resources at the macro and micro levels.

Market economic transformation that took place with the acquisition of independence Ukraine became a significant impetus to philosophical changes in science, including in financial theory. Therefore, financial resources have gained a new content and essential role in the social reproduction in times of economic emergence of new economic conditions.

Analysis of economic category "financial resources" in the context of understanding the concepts of "economic category", "finance" and "resources" revealed dependence defined definitions of financial relations prevailing in society, economic status and level of development, the model of financial relations in society .

The weight and importance of financial resources in socio-economic development and in the management of enterprises are determined. The existing contradictory interpretation of the economic categories, changes in the views of scientists on the economic substance and importance of financial resources in the social reproduction process of evolution, confirm their different aspects allowed and multifaceted economic structure.

Keywords: *economic category, financial resources, finance, social reproduction, financial relations, evolution.*

Актуальність проблеми. Системна трансформація національної економіки, динамізм економічних і фінансових відносин в суспільстві, потребують переосмислення розуміння економічної сутності та значення фінансових ресурсів в економічному просторі, їх ролі у процесах суспільного відтворення.

Фінансові ресурси набули важливого значення в системі пізнання економічних явищ та процесів, а також є визначальним базисом для стартової діяльності, функціонування та розвитку економічних суб'єктів. Подальший розвиток фінансових відносин в суспільстві уможливлюється динамізмом фінансових ресурс*ів, які* набувають якісно нових ознак, кількісно різноманітних властивостей та характеристик. Об'єктивною закономірністю є необхідність всебічного підходу до взаємозв'язку існуючих фінансових відносин економічних суб'єктів, держави та домогосподарств із фінансовими ресурсами, що концентрують в собі їх матеріальний зміст.

Дослідженню питань економічної сутності, класифікації фінансових ресурсів приділено значну увагу в наукових дослідженнях багатьох вчених, проте наявна різноманітність підходів та еволюція поглядів щодо трактування економічної категорії «фінансові ресурси».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження фінансових ресурсів сконцентровані навколо фінансового

управління та ліквідності активів, задоволення фінансових інтересів [4, 10], що є цілком правомірним з точки зору потреб та економічної мети функціонування економічних суб'єктів. Проте, за радянських часів [6, 7, 8] фінансові ресурси представляли в якості грошових засобів, фондів грошових ресурсів, що створилися в процесі первинного та вторинного перерозподілу вартості ВВП, в результаті чого створюється національний дохід, який в подальшому є джерелом формування фондів споживання та нагромадження. У перехідний період з'явилась значна кількість визначень фінансових ресурсів [5, 9], які були суперечливими у зв'язку із тим, що в системі фінансових відносин відбувалися зміни, обумовлені руйнуванням старої системи господарювання та зародженням нової.

Невирішені частини загальної проблеми. Фінансові ресурси є достатньо складною економічною категорією, якій притаманні зміна економічної сутності, функцій та значення відповідно до економічних трансформацій, що відбуваються в суспільстві. У зв'язку із цим, у вчених щодо визначення поняття «фінансові ресурси» в різні часи наявні певні особливості в трактуваннях. Проте, за умов фінансового сьогодення, необхідним є системний підхід щодо розуміння фінансових засад відтворювальних процесів через призму еволюції поглядів на економічну категорію»фінансові ресурси» .

Мета дослідження. Метою даної статті є виявлення взаємозв'язку і взаємозалежності економічної категорії «фінансові ресурси» та моделі фінансових відносин, що склалися в суспільстві.

Основні результати дослідження. Еволюція економічної категорії «фінансові ресурси» доцільно презентувати комплексно, виходячи із розуміння понять «економічна категорія»,»ресурси», «фінанси».

Економічна категорія – це теоретичне вираження, мислена форма виробничих відносин, економічних явищ і процесів, які реально існують [1]. Це теоретичні поняття, які узагальнено виражають суттєві властивості економічних явищ і процесів. Економічні категорії відображують суспільні виробничі відносини, мають об'єктивний характер, відповідають певним історичним умовам і відображують суспільне та економічного життя людства. Кожна нова економічна категорія втілює в собі квінтесенцію динамізму економічного життя суспільства, збагачує інші існуючі економічні категорії та набуває нових характеристик в подальшому.

Термін «ресурси» походить від французького слова «ressource», яке означає засіб, що застосовується для досягнення результату. Ресурси застосовуються у багатьох сферах та галузях: від біології, математики, медицини, психології, соціології, до економіки, техніки, політології, тощо. Термінологія багатьох наук пов'язана із словом ресурс, щодо економіки, виділяють наступні ресурси - природні, трудові, матеріальні, економічні та фінансові [2].

Товарні та грошові відносини були наявні до виникнення поняття та терміну «фінанси». Подальший розвиток товарно-грошових відносин та виникнення держави призвів до виникнення фінансів. Для виконання функцій, покладених на державу, необхідною передумовою є акумуляція і розподіл ресурсів, тобто валовий внутрішній продукт та національний дохід є матеріальним джерелом існування фінансів. Тому під фінансами розуміють економічні відносини, які виникають у зв'язку із об'єктивною необхідністю розподілу і перерозподілу вартості валового внутрішнього продукту [3, с. 18]. Матеріальний зміст фінансів розкривається завдяки існуванню фінансових ресурсів.

Генезис економічної категорії «фінансові ресурси» знаходиться в залежності від концептуальних підходів до визначення ролі фінансів у економічній системі та їх місця у відтворювальному процесі [4, с. 10]. Для держави та економічного суб'єкту найважливішим індикатором його діяльності є позитивна результативність використання фінансових ресурсів. Через механізми формування, мобілізації, нагромадження, розподілу, перерозподілу і використання фінансових ресурсів реалізується фінансова політика на макро- та мікрофінансових рівнях. В свою чергу фінансова політика має на меті досягнення економічної мети функціонування суб'єктів фінансових відносин.

Серед вчених не склалося єдиної думки щодо віднесення фінансових ресурсів до економічної категорії та навпаки існують протилежні міркування з цього приводу.

І. Зятковський зазначає: «…хоча в економічній літературі й на сьогодні немає єдності щодо визначення фінансових ресурсів, але усі дослідники єдині в тому, що не визнають їх економічною категорією» [5]. Л. Окунєв дотримується протилежної позиції та визначає, що фінансові ресурси являються надзвичайно важливою економічною категорією [6].

Фінансові ресурси являються важливою складовою системи пізнання фінансових відносин і знаходяться у тісному зв'язку з економічним станом та розвитком держави та підприємств. Вони поєднують історичні процеси з їх логічним наповненням, відображають динамізм економічного буття, знаходяться в русі та постійній зміні у відповідності до явищ, що відбуваються. Тому цілком логічним є визнання фінансових ресурсів економічною категорією.

Аналіз наукової економічної літератури свідчить про те, що фінансові ресурси є досить популярною економічною категорією, яка дуже часто застосовується в дослідженнях вчених. Для розкриття фінансових ресурсів як економічної категорії використовується значна кількість концепцій, поглядів та підходів щодо їх сутності та значення.

Еволюція економічної категорії «фінансові ресурси» включає наступні етапи. В період існування планової адміністративно-командної економіки роль фінансів і грошових ресурсів зводилася до посередницької, а фінансові ресурси застосовувалися в процесі планування, регулювання, розподілу перерозподілу результатів відтворювальних процесів в суспільстві в якості рахункового фактору. Тобто фінансові ресурси надавали можливості оцінити матеріальні показники та виступали засобом розподілу та перерозподілу матеріальних благ, що створені в суспільстві в процесі відтворення.

За радянських часів О. Бірман визначав фінансові ресурси як виражену в грошах частину національного доходу, що може бути використана державою (безпосередньо чи через підприємства) з метою розширеного відтворення і на загальнодержавні витрати [7]. Наведений макроекономічний підхід бачення сутності фінансових ресурсів, ілюструє існуючу в ті часи концепцію зв'язку виникнення фінансових ресурсів з процесами розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту і національного доходу, в якому керуюча роль належить державі.

В. Сенгачов при визначенні поняття фінансових ресурсів вказує, що «…фінансові ресурси народного господарства являють собою сукупність грошових нагромаджень, амортизаційних відрахувань та інших засобів, які формуються в процесі створення, розподілу і перерозподілу сукупного продукту» [8]. Таке трактування фінансових ресурсів охоплює економічні відносини пов'язані з формуванням, розподілом і перерозподілом сукупного суспільного продукту.

Сформульоване за радянських часів бачення економічної сутності фінансових ресурсів було двох векторне: один напрям ґрунтувався на розподільній, інший на відтворювальній концепції фінансів.

Розподільна концепція фінансів базувалася на виникненні фінансів в процесі розподілу і перерозподілу вартості сукупного суспільного продукту та національного доходу. Відтворювальна концепція передбачала врахування всіх стадій відтворювального процесу.

В залежності від моделі фінансових відносин в суспільстві (за послідовністю розподілу валового внутрішнього продукту) – ринкової або адміністративної, різниться розуміння сутності та застосування економічної категорії фінансові ресурси як на рівні держави, тобто макроекономічному рівні, так і на рівні суб'єктів господарювання – мікрорівні. Для фінансової моделі адміністративної економіки характерним є втручання держави у первинний розподіл валового внутрішнього продукту

та наявність елементів перерозподілу, а у ринковій моделі навпаки переважає участь держави у перерозподілі валового внутрішнього продукту та присутність у первинному розподілі за допомогою непрямих податків.

Серед запропонованих вченими визначень фінансових ресурсів превалюють наступні напрями їх розуміння - фонди грошових ресурсів, доходи і надходження, накопичення. Наявним є підхід щодо об'єднання визначень фінансових ресурсів держави та суб'єктів господарювання, а також узагальнене розуміння цієї економічної категорії як фінансових ресурсів суб'єктів господарювання та держави, що є достатньо суперечливим. Погоджуємося з існуючим розмежуванням у визначеннях фінансових ресурсів на макро- та мікроекономічному рівнях.

Ринкові економічні перетворення, які відбувалися із набуттям незалежності в Україні стали значним поштовхом до світоглядних змін в науці, в тому числі в фінансовій теорії. У зв'язку із цим, фінансові ресурси набули нового сутнісного змісту та ролі в процесах суспільного відтворення за часів зародження нових економічних умов господарювання.

Новий тренд у поглядах багатьох вчених на фінансові категорії сформувався під час зародження ринкового економічного механізму. В ті часи актуальним було правило: „фінансові ресурси - це єдиний вид ресурсів суб'єкта господарювання, який має здатність трансформуватися безпосередньо із мінімальним тимчасовим лагом в будь-який інший вид ресурсів" [9, с. 6].

Зароджувалися тільки певні орієнтири щодо сутності ринкових механізмів та важелів господарювання, тому перед економічними суб'єктами постало завдання використання джерел існування та розвитку. Функціонування на засадах комерційного розрахунку, який передбачав принципи самофінансування, саморегулювання та самоокупності змінило бачення джерел фінансування та зосередило увагу на внутрішніх витоках – прибуток, амортизаційні відрахування. Проте, внутрішні джерела або задовольняли частково потреби діяльності, або були майже відсутні в перехідний період, під час становлення ринкових засад господарювання. Тому, залучення банківських кредитів та інших інструментів запозичень було актуальним питанням фінансування потреб діяльності та розвитку багатьох економічних суб'єктів різноманітних форм власності.

Саме в цей час, науковці почали відмічати зміни у визначеннях фінансових ресурсів. Їх з'явилась велика кількість, що свідчило про те, що як на державному рівні, так і в наукових колах не була сформована теоретична концепція змін, що відбувались та не розроблено практичних заходів реалізації цих процесів. Крім того, науковці у своїх поглядах розділилися: на прихильників швидких змін за існуючою моделями фінансових відносин в західних країнах; на ярих опонентів нових перетворень та на тих, що вбачали поступові, еволюційні зміни з урахуванням економічних умов в державі за тих часів [4].

Значна різнобарвність та багатогранність вбачається у трактуванні фінансових ресурсів підприємств за ринкових умов господарювання. Простежується ототожнення фінансових ресурсів з грошовими засобами, активами, капіталом підприємства, що є не зовсім економічно коректним та однозначним. Ці економічні категорії достатньо самостійні, хоча мають певні точки перетину та взаємозв'язок.

Суттєвими характеристиками фінансових ресурсів підприємств є їх розуміння як економічних ресурсів, що забезпечують господарську діяльність та здатність погашати фінансові зобов'язання перед суб'єктами фінансових відносин, а також віддзеркалюють фінансовий результат відтворювального процесу. Ринкові умови господарювання характеризуються набуттям фінансовими ресурсами кардинально іншої ролі та значення у зв'язку із відірваністю їх руху від матеріально-речового відтворення. Підтвердженням хибності та негативним проявом такої тенденції, є фінансова нестабільність як в світі, так і в Україні. Існуючий розрив між фінансово-грошовою та матеріально-фінансовою складовими економічного розвитку призвів до фінансових проблем, розв'язання яких є конче необхідним, шляхом збалансування та узгодженості всіх складових суспільного відтворення.

Сучасні трактування фінансових ресурсів відображають проблеми та тенденції економічного сьогодення, найбільш яскравими з яких є наступні.

П. Стецюк презентує фінансові ресурси через призму фінансового управління: «Встановлення якісних характеристик та цільової функції фінансових ресурсів дозволяє дати наступне їх визначення: фінансові ресурси підприємства (суб'єкта господарювання) – це його найбільш ліквідні активи, що забезпечують неперервність руху грошових потоків» [4, с. 46]. Відмінність такого трактування фінансових ресурсів від інших існуючих визначень науковців, пов'язана з розкриттям фінансових ресурсів через призму фінансового управління. Тобто, головний акцент робиться на забезпеченні неперервності руху грошових потоків з метою передбачення та недопущення фінансових проблем на підприємстві на основі планування, прогнозування, аналізу і оцінки ефективності використання фінансових ресурсів підприємств.

Заслуговує на увагу визначення фінансових ресурсів підприємств з точки зору ліквідності активів, яке запропоновано О. Гудзь: «... фінансові ресурси підприємства – це сукупність усіх високоліквідних наявних активів, які перебувають у розпорядженні підприємства й призначені для виконання фінансових зобов'язань і розширеного відтворення» [3, с. 30].

Таким чином, вважаємо за доцільне розглядати фінансові ресурси економічних суб'єктів як грошові та інші ліквідні оборотні засоби, що нагромаджені й авансовані з власних, позикових та залучених джерел у господарську діяльність підприємства задля задоволення економічних потреб та інтересів його власників та інших зацікавлених осіб.

Для глибшого розуміння фінансових ресурсів представимо функції, які вони виконують. Отже, комплексний підхід до розгляду сутності економічної категорії „фінансові ресурси підприємства" припускає виділення наступних функцій.

Створення фінансового базису для стартової діяльності підприємства. На першому етапі створення підприємства фінансові ресурси можуть формуватися без позикових коштів, а за рахунок внесків засновників, які набувають форм грошових ресурсів, майнових внесків, емісії цінних паперів.

Забезпечення простого або розширеного відтворення та безперервності виробничого процесу. Просте відтворення ґрунтується на використанні амортизаційних відрахувань, а розширене - за рахунок отриманого прибутку та здійснення капіталовкладень. Безперервність виробничого процесу реалізується з одного боку забезпеченістю фінансовими ресурсами, з іншого - результатами їх використання у процесі виробництва.

Підтримка фінансової стійкості й збалансованості. Такий фінансовий стан підприємства можливо забезпечити за рахунок оптимального якісного складу фінансових ресурсів.

Висновки та обговорення одержаних результатів. Еволюція поглядів на сутність економічної категорії «фінансові ресурси» в контексті розуміння понять «економічна категорія», «ресурси» та «фінанси» виявила залежність сформульованих визначень від економічного стану та рівня розвитку країни, моделі фінансових відносин в суспільстві.

Логічним та несуперечливим є визнання фінансових ресурсів економічною категорією, що відображає динамізм економічного буття, знаходиться в русі у відповідності до явищ, що відбуваються та є важливою складовою системи пізнання фінансових відносин.

Визначено вагомість і значимість фінансових ресурсів в соціально-економічному розвитку країни та в управлінні діяльністю підприємств. Існуюча суперечливість у трактуваннях цієї економічної категорії, зміни в поглядах вчених на економічну сутність та значимість фінансових ресурсів у суспільному відтворенні в процесі еволюційного розвитку, підтверджують їх багатогранну та різноаспектну економічну будову.

Виявлено, що набуття фінансовими ресурсами кардинально іншої ролі та значення за ринкових економічних умов, пов'язано із відірваністю їх руху від матеріально – речового відтворення, що призводить до фінансових кризових явищ на рівні національних економік та в масштабах світової економіки.

References:

1. Akademichnyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy. – available at: htpp://www.sum.in.ua/s/ghenezys.
2. Resursy. Gloaaariy. ru. – [Online], available at: htpp://www.glossary.ru/cgi-bin/gl_sch2.cgi?RQlxzwx:#gltop.
3. Hovorushko, T.A. (2013), Finansy dlia finansystiv: pidruchnyk [Finance for financiers], Tsentr uchbovoi literatury. - Kyiv, Ukraine, 612 p. [In Ukranian].
4. Stetsiuk, P.A. (2008), Teoriia i praktyka upravlinnia finansovymy resursamy [Theory and practice of financial resources management], NNCIAE. - Kyiv, Ukraine, 386p. [In Ukranian].
5. Ziatkovskii, I.V. (2000), Teoretychni zasady finansiv pidpryiemstv [Theoretical principles of enterprises finance enterprises], Finansy Ukrainy, vol.4, pp. 24-27. [In Ukranian].
6. Okuniev, L.P.(1980), "Finansovye resursy burzhuaznogo gosudarstva", [Financial resources of bourgeois state], Finansy SSSR, vol. 3, p. 63. [In Russian].
7. Birman, A.M. (1968), Ocherki teorii sovetskih finansov [Essays on the theory soviet finance], vol. 1, p. 82. [In Russian].
8. Sengachov, V.K. (1982), "Finansovye resursy narodnogo hoziaistva"[Financial resources of national economy], Finansy i statistika, Moskov, Russia, 255p.[In Russian]
9. Kovalov, V.V. (1996), Finansovyi analiz [Financial analyze], Finansy i statistika, - Moskow, Russia. - 318 p. [In Russian].
10. Gudz, O.Ye. (2007), Finansovi resursy silskogospodarskyh pidpryiemstv [Financial resources of agricultural enterprises], NNCIAE. - Kyiv, Ukraine. - 578 p.[In Ukranian]

JEL: G17, E44

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ФОНДОВОГО РЫНКА УКРАИНЫ / TRENDS OF STOCK MARKET OF UKRAINE

Жерлицын Д.М., д-р экон. наук, доцент, зав. кафедрой финансов и кредита и банковского дела
Запорожский институт экономики и информационных технологий, Украина

Участник конференции

Фондовый рынок Украины характеризуется специфическими тенденциями функционирования. После финансового кризиса 2008-2009 годов, фондовый рынок Украины переживает новы период развития. Выявлены ключевые тренды рынка акций Украины за период с 2009 по 2016 годы. Рассмотрена динамика основных макроэкономических показателей развития экономики Украины. Установлены современные рыночные и макроэкономические тренды в развитии финансового рынка Украины.

Ключевые слова: *фондовый рынок, тренд, рынок акций, макроэкономические показатели*

The stock market of Ukraine is characterized by specific operation trends. After the financial crisis of 2008-2009, the Ukrainian stock market is experiencing a new period of development. The key trends of the Ukrainian shares market over the period from 2009 to 2016 are identified. The dynamics of the basic macroeconomic indicators of Ukrainian economy development are studied. The modern market and macroeconomic development trends in the financial market of Ukraine are discovered.

Keywords: *stock market, trend, market of the shares, macroeconomic indicators.*

Мировой финансовый кризис 2008-2009 годов показал неустойчивость как мировой финансовой системы, так и региональных финансовых рынков к действиям взаимосвязанных факторов риска. Не исключением явилась и финансовая система Украины. В условиях относительной неразвитости фондового рынка Украины в 2008-2009 годах его падение было наиболее значительным по мировым масштабам. Например, индекс ПФТС показал падение более чем на 80% в 2008 году [1]. Однако, посткризисный период для фондового рынка Украины характеризовался значительным оживлением, изменением структуры финансовых активов, а так же различными формированием новых трендов в его развитии, что и требует их деятельного изучения в рамках настоящего исследования.

В данной работе используются информационно-аналитические отчеты Национальной комиссии по ценным бумагам и фондовому рынку[2; 3], а также публичные данные фондовых бирж Украины, а именно: Первой фондовой торговой системы (ПФТС) [5], Украинской фондовой биржи (UX) [6], данные Государственной службы статистики Украины [7]. Для проведения технического и фундаментального анализа используются классические методы статистического анализа, а именно: расчет скользящей средней, оценка параметров линейного тренда, а также риска инвестиционных вложений на базе показателя среднеквадратического отклонения [8; 9].

Главным индикатором развития экономики страны, а также отдельных сфер экономической деятельности являются оценки рыночной стоимости акций ключевых эмитентов (голубых фишек). Динамика фондовых индекса ПФТС для рынка акций Украины с августа 2009 по август 2016 годы представлена на рис. 1 и 2.

Как видно из данных рис. 1 за рассматриваемый период рынок акций ПФТС характеризовался следующими трендами, а именно:

- по завершению пиковой фазы финансового кризиса 2008/2009 годов и до февраля 2011 г. наблюдается существенных рост цен на акции ведущих украинских предприятий. Индекс акций ПФТС поднялся со значения 434 пункта в августе 2009 года до 1141 пункта в феврале 2011 год;
- после февраля 2011 года индекс акций ПФТС вошел в долгосрочный понижающийся тренд, который в последние годы только усиливает понижающую тенденцию;
- в рамках общего понижающего тренда с июня 2012 по март 2014 индекс ПФТС характеризовался краткосрочным флетом (незначительными колебаниями вокруг среднерыночной цены сопоставимой со значением индекса в 330 пунктов). В дальнейшем рынок характеризовался краткосрочным повышением до 29 июля 2014. Однако, наметившийся позднее спад приобрел куда более стремительные и долгосрочные тенденции (рис. 2).Как видно из данных рис. 2, спад рынка акций ПФТС с 6 августа 2014 года составляет 0,37 пунктов в день.

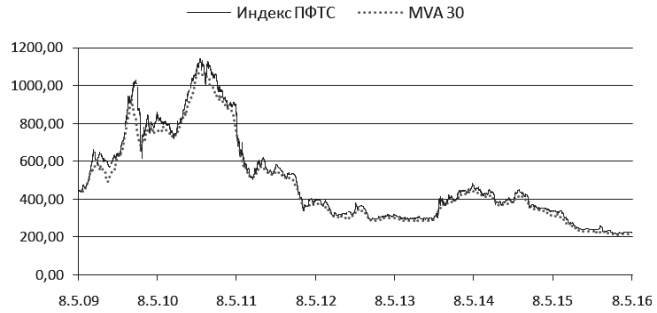

Рис. 1. Динамика индекса акций ПФТС за период с 05.08.2009 по 05.08.2016 гг.

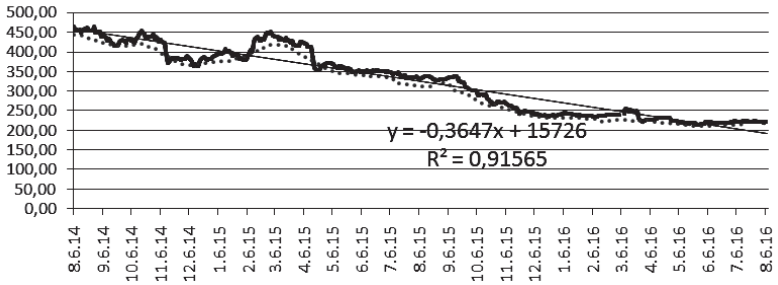

Рис. 2. Динамика индекса акций ПФТС за период с 06.08.20014 по 05.08.2016 гг. (линейная линия тренда показывает направление и количественные характеристики ежедневного падения рынка)

Выявленные тенденции рынка акций в целом характерны и для динамики цен акций ключевых компаний (голубых фишек), а именно, металлургических предприятий, энергетических компаний, банка Аваль и некоторых других. Исключением из общей тенденции является динамика цен на акции машиностроительного завода Мотор Сич, однако, это существенно не влияет на тренд рынка в целом.

Схожей динамикой цен, доходности и волатильности характеризовался за рассматриваемый период и индекс Украинской фондовой биржи (UX) с незначительной статистической погрешностью, связанной с особенностями расчета конкретного показателя.

Выявленные тенденции рынка акций Украины подтверждаются и данными фундаментальных показателей, а именно динамикой индекса физического объема ВВП (рис. 3).

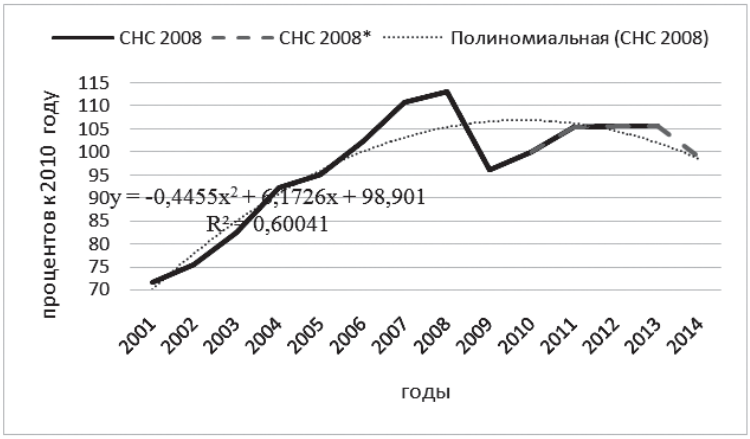

Рис. 3. Динамика индекса физического объема ВВП за период с 2000 по 2014 годы (представлены данные по методологии СНС 2008 и СНС 2008*(без учета АРК, г. Севастополь и части зоны проведения АТО))

Как видно из данных рис. 3, до 2008 года (начала финансового кризиса), индекс физического объема ВВП показывал стабильный ежегодный рост, что подтверждается и общим трендом на повышение. В 2008-2009 годах наметился перелом и сформировался устойчивый понижающий тренд. В частности, с учетом сохранения сложившихся тенденций индекс физического объема ВВП Украины опустится до уровня 2001 года уже в 2020 году.

Неразвитость фондового рынка Украины характеризуется не столько объемами торгов акциями предприятий и капитализацией рынка в целом, сколько его структурой – табл. 2. Как вино из данных табл. 2, более 80% финансовых инструментов на фондовом рынке приходится на государственные облигации, а более 90% на облигации государства, местных займов и предприятий. Последнее, с одной стороны связно с особенностями банковско-ориентированной модели финансовой системы Украины, а с другой – свидетельствует о об искажении функций фондового рынка с переориентацией его на обслуживание рынка долговых инструментов.

Таким образом, фондовый рынок Украины, в частотности рынок акций, несмотря на свою относительную неразвитость, достаточно четко отражает макроэкономические тенденции функционирования национальной экономики. Следовательно информация, предоставляемая фондовым рынком, должна быть использована как составная часть индикаторов эффективности системы государственного управления экономикой, в частности для раннего реагирования на негативные тенденции в экономике страны.

Табл. 2.

Структура заключенных биржевых контрактов по видам финансовых инструментов в 2014-2016 гг., % к итогу

Вид финансового инструмента	Период времени, год		
	2014	2015	январь-июнь 2016
Акции	4,23%	2,00%	0,85%
Облигации предприятий	5,37%	4,68%	2,85%
Государственные облигации	87,90%	87,12%	84,76%
Облигации местных займов	0,09%	0,01%	0,00%
Инвестиционные сертификаты	0,68%	0,75%	0,32%
Деривативы	1,53%	2,24%	0,55%
Ипотечные облигации	0,00%	0,00%	0,00%
Депозитные сертификаты	0,16%	3,00%	10,37%
Опционные сертификаты	0,05%	0,21%	0,29%

Выводы. С середины 2009 по 2016 годы рынок акций Украины характеризовался четко определяемыми трендами роста, флэта и падения. Причем с августа 2014 года наблюдается усиливающийся спад. Указанные тенденции рынка в целом характеры и для акций ключевых предприятий промышленности, а именно, металлургических и энергетических компаний. Выявленные тенденции рынка акций находят свое подтверждение и в динамике фундаментальных макроэкономических показателей (индекс физического объема ВВП). Другой характерной особенностью фондового рынка Украины после 2009 года является постепенное уменьшением объемов торгов акциями. Большая часть сделок в 2014-2016 годах совершалась с государственными и коммерческими облигациями. Последнее свидетельствует о снижении инвестиционной, а также информационной функций фондового рынка. В целом финансовая система Украины, как и фондовый рынок в частности, характеризуется наращиванием долговых инструментов со значительным купонным доходом, что оказывает значительное давление на уровень доходности инвестиций, а также будущие бюджетные расходы.

References:

1. Tkachenko, S. (2010) Otsinka stanu y perspektyv rozvytku fondovoho rynku Ukrayiny[Assessment of the status and prospects of the stock market of Ukraine]. Visnyk of the National Bank of Ukraine, 8, 44-50.

2. Informatsiyna dovidka shchodo rozvytku fondovoho rynku Ukrayiny protyahom sichnya-chervnya 2016 roku [Background information on stock market development in Ukraine in January-June 2016]. (2016), Retrieved from: http://nssmc.gov.ua/user_files/content/62/1468230173.doc

3. Informatsiyna dovidka shchodo rozvytku fondovoho rynku Ukrayiny protyahom sichnya-hrudnya 2015 roku [Background information on stock market development in Ukraine in January-December 2015]. (2016), Retrieved from: http://nssmc.gov.ua/user_files/content/62/1453204675.doc

5. Indeks aktsiy PFTS[The PFTS index of shares]. (2016), Retrieved from: http://www.pfts.ua/uk/shares-indexes/

6. Informatsyya o torhakh na Ukraynskoy byrzhy. Dannye dlya tekhanalyza[Information on trading on the Ukrainian stock exchange. Data for technical analysis]. (2016)Retrieved from http://www.ux.ua/ru/marketdata/export.aspx

7. Natsional'ni rakhunky. Ofitsiyna internet storinka Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrayiny. [National accounts. Official web page of the State Statistics Service of Ukraine]. (2016)., Retrieved from: http://ukrstat.gov.ua

8. Chatterjee, R. (2014) Practical Methods of Financial Engineering and Risk Management: Tools for Modern Financial Professionals. Apress.

9. Zherlitsyn, D.M., &Lev, V.M. (2012) Metody prohnozuvannya tsin na investytsiyni finansovi aktyvy strakhovoyi kompaniyi [Methods of forecasting prices of investment financial assets of the insurance company]. Formation of market economy in Ukraine, 27, 111-115.

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ ЦЕННОСТИ – ФУНДАМЕНТАЛЬНАЯ ОСНОВА РАЗВИТИЯ / SOCIOCULTURAL VALUES – A FUNDAMENTAL BASIS OF DEVELOPMENT

Злотникова Л.М., канд. экон. наук, доцент
Белорусский торгово-экономический университет потребительской кооперации, Беларусь

Участник конференции

Статья посвящена проблемам социокультурных ценностей в условиях глобализации экономики. Важнейшими, по мнению автора, являются проблемы нарушения пропорций между материальным богатством и морально-нравственными отношениями между людьми. Постоянные кризисы в экономике, отношениях между различными государствами, народами в значительной степени обусловлены возвышением материального над социальным. Стимулирование экономики потребления влечет за собой уничтожение природных ресурсов, ухудшение условий жизни и снижение биологических защитных свойств человека.

Ключевые слова: *ценности, проблемы, мораль, нравственность, экономика потребления, глобализация, унификация.*

The summary Article is devoted to problems of sociocultural values in the conditions of globalization of economy. According to the author, problems of violation of proportions between material wealth and moral human relations are the major. Fixed crises in economy, the relations between various states, the people are substantially caused by an eminence material over social. Priming of economy of consumption involves destruction of natural resources, deterioration in living conditions and decrease in biological protective properties of the person.

Keywords: *values, problems, morals, morality, consumer economy, globalization, unification*

С каждым годом растет количество и разнообразие проблем, с которыми сталкивается человек. Много лет тому назад ушедший недавно из жизни Э. Тоффлер писал: «Через три коротких десятилетия, отделяющих сегодняшний день от XX в., миллионы

простых, психологически нормальных людей окажутся в резком конфликте с будущим». [7, с. 21]. О конфликтах или противоречиях развития написано и сказано много. Гипотетически развитие представляется как постоянное выявление источников, структуры конфликтов, направлений и механизмов их разрешения. Конфликты, по нашему убеждению – это эмпирическая форма противоречивости развития, приобретающая ярко выраженный характер. Можно только мечтать о бесконфликтной жизни человека, функции социальных и экономических институтов. Еще древние философы, анализируя источники развития, обращали внимания на закономерно объективный характер противоречий. На первое место часто возводились конфликты между традиционными и постоянно обновляющимися ценностями. Несмотря на тысячелетний интерес к проблемам ценностей жизни человека, они оказываются нерешенными до настоящего времени. С каждым годом в буквальном смысле слова нарастают как снежный ком.

Проблемы ценностей современного этапа развития, характеризуясь латентной остротой, усиливаются темпами разнообразных изменений окружающей среды и радикальными изменениями технико-технологического потенциала. На протяжении всего существования цивилизации человек стремился уменьшить собственные усилия, освобождая от тяжести, рутинности физического труда. В конечном итоге высокоскоростные и абсолютно неуправляемые перемены привели к тому, что, как написал Нассим Талиб в работе «Черный лебедь» «…наша слепота по отношению к случайности, особенно крупномасштабной; оказалось такой, что, почему то мы, ученые и неучи, гении и посредственности, считаем гроши, но забываем про миллионы? Почему мы сосредоточиваемся на мелочах, а не на возможных значительных событиях, несмотря на их совершенно очевидное гигантское влияние?» [6, с. 22]. Совершенно естественно встает вопрос о том, что считать мелочами, а что миллионами. В контексте проблемы ценностей жизнедеятельности человека максимально четкое определение мелочей и миллионов приобретает особую актуальность. Сложно назвать человека или целый народ, который не считал бы жизнь человека наибольшей ценностей. Народный эпос, пословицы, поговорки представляют собой наиболее яркое подтверждение отношения человека к ценностям.

Для поддержания жизни человек обязан создавать определенные материальные ценности и необходимые условия. Однако на определенном этапе развития человек оказался в полной зависимости и подчиненности материального богатство. Создаваемые человеком вещи, производимые товары приобрели более высокую цену и ценность, чем жизнь и здоровье человека. С одной стороны, человек не может не создавать материальные ценности, с другой – в течение тысячелетий овеществленное богатство, возведенное на пьедестал, получило статус неприкосновенности. Правовая ответственность за уничтожение частной собственности до настоящего времени оказывается более жесткой и суровой, чем за уничтожение здоровья и жизни человека. Даже беглый анализ экономических трудов, признанных Нобелевским комитетом по экономике, показывает высокую значимость материальных достижений, механизмов, стимулирующих экономическую эффективность и прибыльность производственной деятельности.

Повышенный интерес к диверсификации ценности материального богатства, на наш взгляд, начинается со времени становления экономической теории, выделение ее в отдельную науку. Признанным классиком экономической теории считается Адам Смит. Именно его имя широко использовали либеральные реформаторы бывшего СССР. В тоже время, как это не раз бывает в истории, использовался упрощенный подход. Даже среди экономистов теоретиков, не говоря о современных управленцах, не упоминается тот факт, что А. Смит был философом не только по образованию, но стилю мышления. До появления цитируемого труда «Исследование о природе и причинах богатства народов» он предложил научному миру «Теорию нравственных чувств». Основным лейтмотивом обозначенного труда были размышления о роли нравственности, справедливости, морали в человеческих отношениях как основе жизнедеятельности человека. Именно в этой работе, актуальность содержания которой не потеряла значения в современной гуманитарной науке и практике, А. Смит многократно обращал внимание на следующие принципы отношений между людьми и организации производственной деятельности «…две полезнейшие части нравственной философии суть собственно этика и правоведение» [4, с. 48-49]. В соответствии с данным методологическим завещанием ученые должны были сосредоточить свое внимание на совершенствовании и развитии «естественных законов справедливости». Бесспорен тот факт, что справедливые отношения, принципы, поступки по-прежнему остаются важнейшей ценностью человеческого бытия. Однако, как и тысячелетия тому назад не созданы общие правила справедливости. Государственное управление остается во власти высокого уровня абстрактных показателей. Правовые и экономические нормы основаны на достижении и поддержании определенного порядка.

Мы не будем касаться проблем правоведения в его теоретической и практической основе. Основное внимание хотим обратить на господство количественных измерителей во всех сферах жизни человека. Необходимость проведения небольшого анализа теории и практики арифметического экономизма обусловлено многими причинами. Во-первых, количественные характеристики предмета, явления применимы в условиях наличия формы, четко выраженной структуры. Во-вторых, по меткому выражению Ильи Пригожина «Современная западная цивилизация достигла необычайных высот в искусстве расчленения целого на части, а именно в разложении на мельчайшие компоненты» [5, с. 13]. Социальные процессы не являются исключением. Использование математического аппарата привело к тому, что разъединенные части в конечном итоге оказываются несоединимыми в единое целое. Сложные взаимосвязи и явлениями, в нашем понимании социально - культурными ценностями оказываются вне системных исследований. В-третьих, пренебрежение сложными взаимосвязями формирует механистическое мировоззрение. Суть последнего ярко сформулировал Лаплас следующими словами «существо, способное охватить всю совокупность данных о состоянии Вселенной в любой момент времени, могло бы не только предсказать будущее, но и до мельчайших подробностей восстановить прошлое». Сложно, но необходимо признать, что стремление человека к простоте оказало и продолжает оказывать решающее воздействие на развитие науки и общества. Представление о простоте и однородности жизнедеятельности человека нашло убедительное подкрепление в развитии техники и технологий. Достижения инженерной мысли укрепили в сознании людей идею могущества материального. Парадоксально, но это бесспорный факт, до настоящего времени политическое и экономическое равновесие, остаются важнейшими ценностями цивилизации. При этом гибель сотен, а иногда тысяч человек ради его достижения не являются предметом государственного и межгосударственного управления.

Буквально с каждым годом становится все более очевидно, что индустриализация, постиндустриализация, модернизация, инновационное развитие сопровождаются не только ростом объемов производства товаров и услуг, расширением материального потребления, но и бесперспективностью сохранения механистической модели развития. Об ограниченности утилитарно механистического восприятия мира было много написано и сказано задолго до нас. Если воспользоваться наблюдениями И. Пригожина, то даже «Если бы мир был гигантской машиной, то такая машина, по законам термодинамики, неизбежно должна была бы остановиться, так как запас полезной энергии рано или поздно был бы исчерпан»[5, с. 17]. Несмотря на все проблемы, несовершенство и противоречия утилитарной математизации «механическая парадигма» продолжает господствовать. Ее влияние оказалось настолько сильным, что социальные науки, экономика, социология начали широко использовать математический аппарат. Ярчайшим примером может служить направление экономической науки, получившее название «устойчивое развитие». Изучение замкнутых, в большинстве случаев абстрактных систем давно стало господствовать в мировой практике. Концепция устойчивого экономического роста была сформулирована в 70-е годы XX в. и была прознана важнейшей целью развития цивилизации. Ее отличительной чертой остается достижение равновесного состояния между потребностями человека и имеющимися природными

ресурсами. Под потребностями человека априори принято считать товары в материально-вещественной форме, производство и реализация которых должна в обязательном порядке приносить экономический эффект. В эмпирически упрощенном виде суть проблемы устойчивого развития выражается в постоянном росте ВВП, объемах и темпах производительности труда, потреблении на душу населения.

Спонтанность развития, социальные, нравственные его компоненты также многие десятилетия подвергаются жесткому нормированию. Получение высшего образования, определение девиантного поведения и многие другие проявления человеческого поведения постоянно подвергаются государственно правовому нормированию и регулированию. Не явился исключением и новый комбинированный показатель (индекс человеческого развития). В 1990 г. был опубликован первый доклад с оценкой состояния экономического и социального прогресса различных стран мира. В докладе наиболее важными элементами жизни человека были признаны долгая и здоровая жизнь, получение образования, достойный уровень жизни. Количественные показатели по-прежнему составили основу информации. При этом необходимо отметить, что сбор и предоставление информации о социальных и экономических изменениях в жизни человека, возложен на ответственные органы. Так на территории Республики Беларусь информация о смертности вообще, и детской в частности, медицинскими учреждениями. На первый взгляд, такое положение может оцениваться как нормальное. Но, это только в приближенном варианте. Безнравственность действующего механизма сбора информации заключается в том, что финансирование и материально-техническое оснащение медицинских учреждений напрямую зависит от снижения смертности, сокращения заболеваемости и т.д. Образно говоря, медицинские работы изначально оказались в противоречивом положении. С одной стороны, сбор и предоставление объективной информации позволяют принимать адекватные решения. С другой стороны, огромное количество факторов воздействуют на состояние здоровья и смертность, их устранение не всегда находятся во власти медицинских работников. Более наглядным примером служит отношение общества и государства к образованию. По принципам классической экономической теории ценность образования определяется экономической отдачей для производителя. Образование из социально-нравственной ценности в ходе реформ перекочевало в разряд коммерческого товара личного потребления. В результате с каждым годом постоянно растет количество платных мест и цены образовательных услуг.

Социальные, культурные нравственные ценности в отличие от товаров и услуг оказываются в серьезной зависимости от временных интервалов. В экономической науке используются понятия трех временных интервалов: мгновенный, краткосрочный и долгосрочный. Отдача на вложенные средства во многом определяется временем использования блага. Однако, социальные процессы в настоящее время в экономической политике, управляются вне временных интервалах, отождествлены с потреблением товаров ежедневного спроса. Принципиальное отличие использования временных интервалов в духовной, нравственной и материальной культуре заключается в отношениях человека в широком смысле слова и собственника. Мыслящий человек, принимая то или иное решение, часто пользуется отдаленными последствиями. Частный собственник, а в годы реформ и государство все чаще принимают решения на основе сиюминутной отдачи. Образно говоря, временной интервал многих политических деятелей измеряется датой ближайших выборов. Углубление противоречий между социально-культурными, нравственными ценностями и целями производства закономерно требует ответа на вопрос о целях материального производства. Оно в течение многих столетий находится в центре внимания экономической и гуманитарной науки. Появление в XIX в. социологии во многом было обусловлено необходимостью поиска новых источников повышения эффективности производства. Познание социальных условий жизнедеятельности становится предметом исследования не только отдельных любознательных, но и новой системой знаний об обществе. Изменения в человеке, его жизненных ценностях происходят незаметно, производя по утверждению Кьеркегора «великое и ничтожное», а труд души – как подлинная норма жизни позволяет делать жизнь человека осмысленной. В противном случае «поколения сменялись одно за другим в мире, как одна листва сменяет другую в лесу, если бы один род чередовался другим, как чередуется пение птиц в лесу, если бы поколения проходили по свету, как корабли по морю, не оставляя следов, как ветер проносится в пустыне, бессмысленным и бесплодным делом, если бы вечное забвение, всегда голодное, стерегло свою добычу, и не было бы в мире силы, способной вырвать ее у забвения; - как была бы тогда пуста и безутешна жизнь!» [2].

Незнание этих простых истин, обедняя социальный мир, не просто принижает значимость социальных и культурных ценностей, но радикально меняет структуру благ. С одной стороны стремление человека к постоянству образа жизни высоко оценивается обществом. По этой причине в последние годы все чаще идет речь о сохранении традиционных ценностей. С другой – изменения объективно обусловлены. На этой основе в обществе постоянно произносится много слов о необходимости радикальных перемен. Но, что должно изменяться? В какой сфере и с чего они должны начинаться? Эти и многие другие вопросы отличаются высоким уровнем неопределенности, неуправляемости, непредсказуемости. В тоже время они формируют темпы экономического роста, оказывают непосредственное воздействие на умственные, физические, психологические и социальные возможности человека. ценностные проблемы, которые вынужден решать современный человек Э. Тоффлер охарактеризовал следующим образом. «Человек, создавая новые технологии, оказался их заложником и практически полностью потерял контроль над ними» [7, с. 15]. Проблемам современного этапа цивилизации ученый посвятил много времени и сил. В работе «Шок будущего» еще в конце 60-х годов XX в., т.е. задолго до катастрофы на Чернобыльской атомной станции описал гуманитарные последствия эксплуатации высоких технологий. Использование нормативно-правовых механизмов как основного инструмента воздействия на ответственность человека постиндустриальной экономики показала свою неэффективность. Однако гуманитарные проблемы остаются непознанными и, соответственно, нерешаемы.

Человек, оказавшись в условиях постоянных и непредсказуемых перемен, подавляющих физические, психологические механизмы защиты, вынужден вырабатывать новые принципы и методы решения проблем, многие из которых все чаще угрожают жизни человека. Впервые, по мнению Э. Тоффлера оказался перед выбором «остановить ускорение, которое подвергает миллионы людей угрозе шока будущего, в тот же самый момент, интенсифицируя все проблемы, которыми они должны заниматься: войну, вторжения в экологию, расизм, неприличный контраст между богатым и бедным, бунт молодежи и подъем потенциально смертельного массового иррационализма» [7, с. 47]. Легких способов решения цивилизационной болезни в руках и умах человека пока не существует. Сохранение приоритета материальных ценностей и подчиненности жизни человека их производству влечет за собой нарастание новых, более сложных социальных проблем. Значительная часть их них уже сегодня находится за пределами управления. Количественное измерение показало полную неспособность познать причины, разработать и реализовать механизмы предупреждения или смягчения негативных последствий. Далеко не праздным оказывается вопрос о возможностях человека к обеспечению нормальной жизнедеятельности, которая носит с космической скоростью выходит из под контроля. Урбанизация, межнациональные конфликты, миграция, преступность и многие другие проявления современной цивилизации говорят о бессилии человека облечь их в удобные формы управления. Человеческая жизнь, поставленная на службу материального потребления, сопровождается беспрецедентной неспособностью человека предвидеть социальные, нравственные и экономические последствия. Так, например, избрание частной собственности в виде всемирной и всеобщей панацеи привело к резкому имущественному расслоению. В условиях коммерциализации социализации человека значительная часть населения оказывается лишенной необходимой медицинской помощи, качественного образования, доступности культурных ценностей. Сложно не согласиться с утверждением о том, что

с какой бы теоретической или эмпирической позиции не анализировали нынешнее содержание цивилизации, ее проблемы и противоречия созданы самим человеком. Именно его достоинства и недостатки, способности, выявленные и не выявленные – суть всего происходящего. Вольное или невольное нежелание осознать эту простую истину создает питательную среду для всех потрясений. Мобилизация всех человеческих способностей, определение подлинных ценностей естественно потребует от человека трудных, ранее никогда неиспользовавшихся механизмов познания и решения проблем.

При всей важности объемов материальной базы, стремлений совершенствовать социальную организацию общества, формировать и развивать новые социальные и экономические институтов сложно предвидеть изменения в человеке и его ценностях. С уверенностью можно утверждать только одно – ценности были и всегда будут фундаментом существования цивилизации. Прочность последнего как показывает история, находится в прямой зависимости от отношения человека к самому себе. Важнейшей компонентной самоценности человека можно считать согласие человека со средой обитания. По утверждению А. Печчеи «суть проблемы нынешней эволюции заключается в том, что люди не успевают адаптировать свою культуру в соответствии с теми изменениями, которые сами же вносят в этот мир…И решение всех проблем должно исходить, прежде всего, из изменения самого человека, ее внутренней сущности» [3, с. 25]. Совершенствование человеческих качеств и его способностей возможно на пути разработки и реализации социально-культурных ценностей. Человек в ходе существования постоянно увеличивал власть над природой, при этом практически оставил без внимания механизмы влияния общей культуры, нравственности на безграничное владение биологическими ресурсами. Истощение природного богатства в основном объясняется иллюзорным могуществом человека. У природы, как стало очевидно, есть пределы. Сложно согласиться с экономическим делением ресурсов на возобновляемые и невозобновляемые. Обилие воды или воздуха не означает безопасного использования. Потребность в объективных оценках состояния природной среды обитания приобрела особую актуальность уже в середине XX в.

Человек, являясь частью живой природы, имеет физические, умственные и психологические пределы. Стремясь к обеспечению комфорта и качества, по бытующему мнению специалистов, уменьшает биологическую компоненту, проще говоря, снижается инстинкт самосохранения. Культивирование вредных привычек, различные экстремальные виды отдыха, нарушение техники безопасности на производстве стали нормой жизни. Негативные последствия «современных экспериментов» над биологической природой человека заканчиваются повышением смертности, снижением трудоспособной жизнедеятельности. К сожалению, современная социальная статистика не представляет информации об истинных потерях, вызванных снижением инстинкта самосохранения. Цивилизационное развитие во все большей степени оказывается в зависимости от интеллектуальных способностей и морально-нравственных установок. Нарушение равновесия между физиологическими и умственными компонентами человека повышают требования к уровню общей культуры. Однако господствующие тенденции развития экономики потребления обесценили ее роль. Сложно принять, но узкоспециализированное гуманитарное знание привело к тому, что здоровье, питание, образование, умственная, физическая гигиена не являются объектами общей культуры человека. В тоже время цивилизационные изменения предъявляют к общей и профессиональной культуре человека все более высокие требования.

Бурное начало XXI в. поставило перед человеком проблемы сохранения культурной идентичности. По образному выражению И. Валлерстайна они сосредоточены в дихотомии: права человека и права народов в геокультуре современной мировой системы [1, с. 122 - 128]. Защита и сохранение культурных особенностей и ценностей различных народов, прежде всего малых, по праву считается ключевым звеном прогресса. А. Печчеи, отмечая особенности глобализации, предпринял попытку акцентировать внимание на том, что «К несчастью не менее поразительной до настоящего времени была и его печальная способность уничтожать, сглаживать, осквернять и забывать это бесценное наследие. Дальнейшее развитие технологической цивилизации, экономический рост, возрастающая мобильность людей… все это сулит в будущем исполнение мрачных пророчеств окончательно и безжалостно стереть с лица земли львиную долю того, что еще осталось от всех этих свидетельств веры, любви, эмоций, гордости, чувства прекрасного и стремления к добру прошлых поколений [3, с. 269].

Практически невозможно даже в тезисной форме изложить проблемы социокультурных ценностей. Поэтому в заключение хотелось бы обратить внимание на то, что процессы глобализации, ориентированные на расширение экономики потребления, создают мощную систему противостояния подлинному развитию человека. Постоянные войны позволили осознать, что национальные государства, соответственно социокультурные ценности развиваются с разной скоростью, что нет единых рецептов функционирования государств. Важнейшей компонентой глобализации экономики, которые на практике оказались в серьезном отрыве от общей культуры, выступает несовершенство используемых экономических механизмов. Вне культурного контекста сложно объяснить принципиальные различия в результативности используемых механизмов. Правительства разных стран основное внимание уделяют макроэкономическим результатам, а в конечном итоге безработица, инфляция, низкие доходы, преступность по-прежнему ухудшают жизнь значительной части населения разных стран. Попытки моделировать экономические системы будущего не принесли результатов, в большинстве случаев выступают источников дополнительных, синергетически сложных проблем. Оценка состояния развития цивилизации и человека должна проводиться с учетом степени их решения. На наш взгляд, используемые сегодня приоритеты не оправдали ожиданий. Никто не сумел аргументировано доказать, что именно состояние макроэкономики, абстрактное равновесие и темпы роста объемов являются объективной характеристикой. По нашему глубокому убеждению самые идеальные, математически выверенные экономические модели без учета социокультурных ценностей, механизмов формирования, сохранения, развития. С уверенностью можно утверждать только то, что необходимы международные исследования, нацеленные на изучение и устранение диспропорций между материальными и социально-нравственными ценностями. Для этого требуется принципиально новое философское осмысление глобализации экономики и унификации образа жизни человека.

Литература:

1. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире [Analysis of world systems and the situation in the modern world]. - СПб., Университетская книга, 2001. - 186 с.

2. Кьеркегор С. Страх и трепет., Электронный ресурс.-http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000219/index.shtml. – Книга в интернете

3. Печчеи А. Человеческие качества [Human qualities]. - М., Прогресс, 1980. – 302 с.

4. Смит А. Теория нравственных чувств [Theory of Moral Sentiments]. - М., Республика, 1997. - 352 с.

5. Пригожин И. Порядок из хаоса [Order out of chaos]., И. Пригожин. - М., Прогресс, 1986. - 471с.

6. Талиб Н Черный лебедь [Black Swan]. Под знаком непредсказуемости [Under the sign of unpredictability]., Электронный ресурс: http://thelib.ru/books/nassim_nikolas_taleb/chernyy_lebed_pod_znakom_nepredskazuemosti_sbornik-read.html - Книга в интернете.

7. Тоффлер Э. Шок будущего [Future Shock]. - М., ООО «Издательство АСТ», 2002. —557 с.

НОВАЯ МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ «ЛИЧНАЯ ЗАЩИТА» СОТРУДНИКОВ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ И ОХРАННЫХ АГЕНТСТВ ДЛЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ БЕЗОПАСНОСТИ И ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ ПРЕСТУПНОСТИ / "PERSONAL SECURITY" - A NEW METHOD OF TEACHING THE OFFICERS OF LAW ENFORCEMENT AND SECURITY AGENCIES AIMED AT SECURITY ENSURING AND CRIME PREVENTION

Узунов Д.Г., доц. д-р
Бахчеван А., магистр по международным проектам, коммерческий директор и правовой консультант украинского туроператора в Республике Болгария
Варненский свободный университет «Черноризец Храбар», Болгария

Участники конференции

Обеспечение безопасности индивидуума, является самой важной задачей, которая стоит перед аппаратом государства, его структурами, институтами, международными организациями, так и всем мировым сообществом в целом.

Поэтому исследование и представление новой усовершенствованной методики обучения по личной защите для сотрудников правоохранительных органов и охранных агентств, направленно на предотвращение преступлениям и развития правового безопасного государства.

Целью является разработка и практическое применение апробированных методов подготовки, с помощью применения техник по личной защите, взятых с различных боевых искусств, для охраны и обеспечения безопасности граждан.

Ключевые слова: *безопасность, терроризм, правоохранительные органы, охрана, борьба с преступностью, личная защита, новая система обучения, международные процедуры.*

Ensuring the security of the individual, is the most important task facing the apparatus of the state, its agencies, institutions, international organizations and the world community as a whole.

Therefore, the study and presentation of a new and improved protection for personal training techniques for law enforcement and security agencies aimed at preventing crime and the development of legal security.

The objective is the development and practical application of proven training methods, through the use of techniques for personal protection, combined with a variety of martial arts, for the protection and security of citizens.

Keywords: *security, terrorism, law enforcement, security, crime prevention, personal protection, the new training system, international procedures.*

Те, кто готовы пожертвовать насущной свободой
ради малой толики временной безопасности,
не достойны ни свободы, ни безопасности.
Б. Франклин[1]

Исследования безопасности все более актуализируются, приобретают особую остроту, значимость и перспективность. В силу этого, желание «сэкономить на науке» может обернуться не только своеобразной «утечкой мозгов» (уходом профессионалов в негосударственные структуры), но и стать вызовом государственной и национальной безопасности. Здесь прослеживается типичная ситуация конфликта между краткосрочными и долгосрочными целями – когда вовремя достижение сиюминутных интересов, с популистской составляющей, в жертву приносится стратегически важная перспектива.

В связи с экономической и политической нестабильностью в мире, снижением жизненного уровня населения, угроз различного характера (социальных, экономических, политических, природных, техногенных, информационных, риском совершения террористических актов и др. видов преступлений) важным является рассмотрение вопросов обеспечения безопасности на различных уровнях. Это требует наличия «стратегического мышления», которое базируется на основах знания теории и практики безопасности, понимания основных опасностей и угроз, их количественных и качественных показателей, анализа факторов риска и, что особенно важно, основных направлений обеспечения безопасности, а также умения на практике реализовывать теоретические положения[2].

В результате в обществе происходит осознание необходимости гарантирование личной, национальной и глобальной безопасности, которое нашло свое отражение в Концепции устойчивого развития, принятой на конференции ООН в Рио-де-Жанейро[3] и поддержанной в Йоханнесбурге в 2002 г.

Поскольку в реальной действительности происходит построение демократических государств и декларирование установления прав и свобод человека наивысшей ценностью, предполагается, что и решение проблемы должно проходить в этом ракурсе. Имеется в виду построение такой социальной и правовой базы для населения, исключающие проявление радикальных мыслей и насилия, которые никакие нормативно-правовые акты не смогут урегулировать. На современном этапе развития звучит совершенно утопически.

Проблема законодательства, как правило, решается по принципу модальности – более низший акт строится на основе высшего. Что же можно добавить, если пример таков: устав ООН был создан для того, чтобы регулировать отношения между государствами. И он запрещает использование силы за двумя исключениями: первое – самозащита, оборона страны, второе – операции в рамках статьи 7 Устава, известные как миротворческие операции или операции по поддержанию и установлению мира.

---

1 Бе́нджамин Фра́нклин (англ. Benjamin Franklin; 1706-1790) – политический деятель, дипломат, учёный, журналист, издатель. Один из лидеров войны за независимость США.

2 См.: http://www.legis.state.pa.us/cfdocs/legis/home/member_information/house/officers.cfm

Korzeniowski L.F. Securitologia – naukowe badania problematyki bezpieczeństwa człowieka i organizacji społecznych // Securitologia.- 2012,№2 (16)

3 Декларация Рио-де-Жанейро по окружающей среде и развитию (Декларация Рио) – декларация, содержащая основные принципы экологического права, принятая на конференции Организации Объединённых Наций по окружающей среде и развитию в июне 1992 года в Рио-де-Жанейро (Саммит Земли (англ.)русск.).

Декларация развивает положения, содержащиеся в декларации конференции Организации Объединённых Наций по проблемам окружающей среды, принятой в Стокгольме 16 июня 1972 года (Стокгольмская декларация (англ.), и содержит в себе 27 принципов экологически корректного поведения мирового сообщества. В декларации также определяются цели её принятия.

В Уставе ООН нет даже и представления о том, что речь может идти об обороне государства от отдельного человека или группы людей. Подобными вопросами всегда занималось уголовное законодательство. И ответ на действия подобных лиц был ответ со стороны правоохранительных органов, но это не является предупреждением и предотвращением преступлений.

Рост потребности в безопасности создает интенсивный поиск охранных услуг, как системой правоохранительных органов, государственной и частной службами охраны, так и целым аппаратом государства. В целях эффективности правоохранительных органов, а также для повышения доверия общественности к ним, следует предпринять такие меры:

- включение международного права в программы подготовки и переподготовки сотрудников правоохранительных органов;
- проведение совместных тренингов и мастер-классов с сотрудниками правоохранительных органов зарубежных государств;
- практическое применение апробированных методов подготовки охранников, с помощью применения техник по личной защите, взятых с различных боевых искусств;
- привлечение экспертов из международных организаций к проведению тренингов и мастер-классов для сотрудников правоохранительных органов, и охранных агентств.

С этой целью мы предлагаем рассмотреть новую методику, активно практикующую в странах ЕС для обучения сотрудников правоохранительных органов и охранных структур.

Это одна новая идея обучения по личной защите (Международные полицейские оперативные процеду[4]), которая представляет собой видение того, как с использованием основных (базовых) приемов, заимствованных из различных боевых искусств, выполненных в правильной биомеханической последовательности, защищают нас от агрессивных атак и служат предотвращению посягательствам на имущество, здоровья и жизнь граждан[5].

«Личная защита» – *это способность человека с помощью приобретенных навыков и умений с различных боевых искусств, осуществлять адекватные технические приемы для противодействия нападениям и успешного преодоления кризисных ситуаций*.

Условно личная защита делится на три модуля:

- личная защита для граждан;
- личная защита для охранников;
- полицейская личная защита.

Целью данного обучения является способность адекватно и эффективно реагировать на противоправные посягательства с минимальным риском повреждения нападающего.

Система обучения включает[6]:

- защита от невооруженных нападений (рук, ног, различные захваты, удушение);

- защита от нападений вспомогательных средств, холодного и огнестрельного оружия;

4 International police operational procedures by JJIF.
См.: http://www.jjif.info/index.php?id=1
5 Узунов, Д., Усъвършенстване на методика на обучение по БПТ, гр. Варна, 2011 г.
6 Uzunov, D., Modern Practices in the training of guards to ensure security in tourist complexes. // 1st International scientific practical conference «Actual problems in kickboxing (martial arts), Ufa, 2014, pp. 2-13, pp. 34-45.

- обучения применению силы и вспомогательных средств, размещение наручников и транспортировка нападающего.

При обучении по личной защите, новый аспект в подготовке состоит в том, что используются тактические удары: сбивая противника, вместо бросков и болезненные техники контроля, с целью снижения травматизма и с минимальным ущербом для лица против которого данные техники направлены. Новые тенденции в подготовке сотрудников правоохранительных органов состоит:

- в создании обучающих тренировочных моделей, которые отрабатываются на практике;
- своевременная оценка чрезвычайных (критических) ситуаций;
- адекватное принятие решения о выборе актуальной для определенной проблемы, тактики и техники разрешения конфликтов и предотвращения преступления.

Высокий уровень подготовки обучающихся позволит обеспечить безопасность охраняемых нами объектов. Или, другими словами, гарантирование безопасности следует рассматривать, как комплекс правил, процедур и мероприятий, осуществляемых уполномоченными лицами и, следовательно, структур, направленных на предотвращение и противодействие угрозам безопасности для нормального функционирования охраняемых объектов, людей и деятельностей, как государства в целом.

Благодаря теоретико-аспектному анализу, обобщениям, предпринятыми мерами и практической системой алгоритмов защиты и противодействия преступлениям создается не только высокоэффективный охранный аппарат (команда) в определенном объекте и структуре, но и таким образом, может быть поставлен фундамент снижения преступности, в целом, и противодействия таких негативных явлений, как посягательства на человека, его права и свободы.

Литература:

1. Ангелов, П. Частната охранителна дейност в България., Научен Алманах на ВСУ «Черноризец Храбър» кн. 19., с. 11.
2. Бишоп, М. Окинавское каратэ: учителя, стили, тайные традиции и секретная техника школ воинского искусства., Пер. с англ. А. Кратенкова. – М., ФАИР-ПРЕСС, 1999.
3. Бъчваров, М. Спортология. - С., 2003.
4. Кано, Д. Кодокан джудо. - С., 2006
5. Конференция в Рио-де-Жанейро: надежды и разочарования., АВ 2002 г.
6. Korzeniowski L.F. Vědy o bezpečnosti v Evropě //Sbornik přispěvků z 5. ročniku mezinárodni vědecké conference “Bezpečná Evropa 2012”. -Karlovy Vary, 2012, p. 98-105
7. Кулик В., Полтораков А. Проблемы обеспечения национальной безопасности Украины. – Киев, Центр исследований проблем гражданского общества. – 2010. – 12 с.
8. “Південний вектор” євроінтеграційної стратегії України. Збірка статей. – К., ГО „Севастопольский форум”, 2006.
9. Попов, Пл. Охранителна дейност. - С., 2008.
10. Узунов, Д., Усъвършенстване на методика на обучение по БПТ, гр. Варна, 2011.
11. Uzunov, D., Modern Practices in the training of guards to ensure security in tourist complexes., 1st International scientific practical conference «Actual problems in kickboxing (martial arts). - Ufa, 2014, pp. 2-13, pp. 34-45.
12. Ярочкин В.И. Секьюритология – наука о безопасности. - М., Ось-89, 2000.

МИГРАЦИОННАТА КРИЗА И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВАТА ПРЕД ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ И РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ / MIGRATION CRISIS AND THE CHALLENGES FACED BY THE EUROPEAN UNION AND THE REPUBLIC OF BULGARIA

Цанков В.Х., д. ик. н., проф.
Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“, България

Conference participant

Предмет на настоящата статия са дискусионни политически и правни аспекти на миграционната криза и последвалия миграционния натиск върху ЕС и Република България – статистически данни, проследяване на причините и хронологията на събитията, последици и възможни адекватни политически, правни и практически решения на тези сложни и неоднозначни проблеми.

The object of this article are controversial political and legal aspects of the migration crisis and the subsequent migration pressure on the EU and the Republic of Bulgaria - statistics tracking the causes and chronology of events, consequences and possible adequate political, legal and practical solutions to these complex and ambiguous issues.

Увод

XXI век е век на народите в движение. Автори, като Самюъл Хънтингтън, Урс Алтермат, Роджър Брубейкър, проф. Анна Кръстева, д-р Спас Ташев използват понятия, като „епоха на социалния взрив”; „миграционна планета“, „миграционно

цунами; „миграционен натиск", „Европа се превзема без война"[1]. Все повече се налага констатацията, че икономическите, политическите, екологичните и други кризи, водят до нов миграционен ред, който съществено се различава от обичайните миграционни потоци и явления[2]. Понятието миграционен натиск все по-често се използва в публикациите, посветени на международните миграции и най-вече в тези, ориентирани към разработването и провеждането на миграционна политика. Основната теза е, че рязкото увеличаване на броя на потенциалните емигранти в държавите на произход по същество води до промяна на политиките по миграцията в транзитните и приемащите държави[3].

Миграционната политика не може да се води само в рамките на отделната национална държава, която и да е тя. Има редица неоспорими аргументи за това. Необходими са решения в рамките на групи държави, в рамките на региони, континенти. Автори като С. Хънтингтън предлагат така наречения „общ, глобален подход", който се основава на общи цели, принципи на приложение и очаквани последици[4].

Според данни на Международната организация по миграция (МОМ) към 2015 г. около 220-250 млн. са имигрантите по света. Приблизително толкова е и вътрешната миграция в Китай – 200-250 млн. Това съставлява приблизително 2.5% - 3 % от населението на света. Според статистиката на Върховния комисар за бежанците (ВКБ) на ООН лицата, които търсят закрила в различните и форми са 10% от общия брой на имигрантите[5].

През 2015 г. е отчетена реална имиграция в държавите-членки на Европейския съюз (ЕС) на 1.4 млн. лица от Сирия, Ирак, Афганистан и др. държави от Африка, Азия. Увеличението е със 110% в сравнение с 2014 г. Един от всеки трима кандидати подава молба за убежище в Германия, се сочи в доклад на Европейска служба за подкрепа в областта на убежището (EASO). Близо 96 000 са децата-бежанци, пътували сами до Европа през 2015 г., за да потърсят убежище в Европейския съюз. Този брой надвишава почти четири пъти цифрите от предходната година[6] според данни на Frontex (Агенция по охрана на външните граници на ЕС). Според данни в годишния си доклад за 2015 г. Европейска служба за подкрепа в областта на убежището (EASO) повече от половината непълнолетни лица, които не са придружавани от възрастен са от Афганистан, следват Сирия и Еритрея. Факт са позакъснели и в не достатъчна степен ефективни политики и практики на институциите на ЕС и на отделните държави - членки[7].

Според статистическите данни се наблюдава съществено увеличение на миграционния натиск, както по границите, така и във вътрешността на Република България. Министър-председателят Б. Борисов по време на парламентарен контрол в НС на 17.06.2016 г. обявява че: „Само за 2016 г. във вътрешността на страната са заловени над 7000 незаконно пребиваващи и над 400 каналджии". Според медийни публикации всеки ден около 100 души биват задържани при опит за незаконно преминаване на границата. Броят на подадените молби за особена закрила за 2015 г. е 20 391, а за периода 01.01.2016 – 30.06.2016 г. техният брой е 7 845[8].

I. Мотиви за миграция и разграничение между обичайните миграционни явления и потоци и понятията миграционна криза и миграционен натиск.

Миграцията е древна и съвременна. Още от времето, когато първите хора са напуснали Африка, движението на групи хора от един към друг район на света не е преставало. Преселенията обясняват защо различни, като произход, етнос, култура, нрави хора, живеят на едно място днес. Сред основните причини за преселенията на хората са спасение от глад; търсене на препитание и работа; завладяване на нови територии; отвеждане в робство; бежанци; търсене на нови земи; изпращане в изгнание. Мотивите за миграция са комплексни и често икономическите, социалните, демографски и политическите фактори са взаимно обусловени и преплетени[9].

Разграничение между обичайните миграционни явления и потоци и понятията миграционна криза и миграционен натиск

Значително нараства броя на имигрантите през втората половина на XX в. от 75 млн. през 1965 г., на 150 млн. през 2000 г. и на 220 - 250 млн. през 2016 г. Променят се източниците (държавите на произход на емигрантите); транзитните държави (държавите, през които преминават) и приемащите държави (държавите - крайна дестинация, където имигрантите се установяват трайно). За да направим разграничение между обичайната миграция и миграционния натиск трябва най-общо да представим общоприетите понятия за миграцията.

Миграция – движение на хора, извън тяхната държава за повече от една година; разлика между емиграция и имиграция; миграционни потоци и самостоятелни предвижвания; постоянна, временна икономическа и политическа; доброволна и принудителна; нискоквалифицирана и висококвалифицирана трудова миграция и т.н[10].

За разлика от всички тези обичайни форми на миграция, които съществуват от години, миграционната криза и миграционният натиск са различни явления по своята същност и форми на проявление. Миграционната криза води до миграционен натиск. При миграционна криза рязко се увеличава броя на имигрантите за кратък период от време, най-често в резултат на вътрешни и външни фактори. Това налага спешни политически, финансови, правни и технико-организационни мерки от държави и организации за справяне с форсмажорните обстоятелства в резултат на приток на голям брой хора на техните граници и територии. Така ситуация възникна за ЕС през 2015 г. Институциите на ЕС и държавите – членки в такава ситуация действат в условията на миграционен натиск.

II. Реакцията на Европейския съюз

Основните причини за миграционния натиск са социално-икономически и политически, а конкретния повод са думите на канцлера на ФРГ Ангела Меркел „Заповядайте! Добре дошли! Ние имаме ресурс. Германия ще се справи" (тези нейни думи са широко отразени и дискутирани и поради това само ги посочвам като факт). Последваха почти постоянни срещи

---

1 Вж. Хънтингтън, С. Сблъсъкът на цивилизациите и преобразуването на световния ред. С., 1996; Алтермат, Урс. Етнонационализмът в Европа. С., 1998; Брубейкър, Р. Национализмът в нови рамки. Националната общност и националния въпрос в Нова Европа. С., 2004; Кръстева А. От миграция към мобилност: политики и пътища. С. 2014; .Ташев, Спас. Миграционният натиск към България – същност и концептуална рамка. С. 2015

2 Гелнър, Ърн. Нации и национализъм. С. 1999

3 Вж. Ташев, Спас. Миграционният натиск към България – същност и концептуална рамка. С. 2015

4 Хънтингтън, С. Сблъсъкът на цивилизациите и преобразуването на световния ред. С., 1996

5 Вж. www.unhcr.org

6 Вж.Frontex. Annual Risk Analysis 2015, Warsaw, 2015; Frontex. Western Balkans Annual Risk Analysis 2015, Warsaw, 2015

7 Вж. www.unhcr.bg; www.fra.eu

8 Вж. сайт на Държавната агенция за бежанците – www.sar.bg

9 Manning, P. Migration in World History. Routledge. 2012

10 Вж. Маркова, Пл. Трудова миграция. С. 2010

на най-високо ниво в институциите на ЕС, чрез които се търсеха решения[11]. Трябва да спомена някои основни от тях като:

- Решението на ЕК за релокация (преместване в друга държава-членка на ЕС) първоначално за 40 000, а по-късно за 160 000 бежанци (за Република България тази цифра е приблизително 2 200 лица);
- Единодушието по необходимостта от нова европейска политика по въпросите на убежището и за нова роля на Агенцията по убежището на ЕС;
- Необходимост от промяна на Регламента Дъблин, според който отговорност за търсещ убежище носи първата сигурна и демократична държава-членка на ЕС, в която той е влязъл и по-този начин държавите по периферията са в крайно затруднено положение;
- Решението за необходимостта от финансова подкрепа за държавите със социално-икономически проблеми – пример 2 милиарда евро за африкански държави; 3 милиарда евро първоначално за Република Турция и др.
- Споразумението с Република Турция от 18 март 2016 и спирането на така наречения „балкански маршрут" и др.

Приетите регламенти и директиви по въпросите на миграцията и убежището запазват действието си, но като отговор на събитията от края на 2014 г. и през 2015 г. институциите на ЕС приемат поредица от нови становища, общи позиции, резолюции, решения, финансови и организационни мерки за справяне с кризата и миграционния натиск[12].

Отговор на въпроса за основните причини и мотив за миграционната криза може да бъде намерен в публикацията „Миграционния пожар трябва да гасят тези, които го запалиха»[13] на чл. кор. Иван Ангелов, според който миграционната криза е много сериозна и ще се усложнява. „Тя е на път да се превърне в европейска катастрофа и все повече застрашава и България". Също така научно обосновано и аргументирано представя ситуацията д-р Спас Ташев, в публикацията си „Миграционния натиск към Европа - същност и концептуална рамка".

Според Европейската агенция Евростат на 1 януари 2014г. живеещите в държавите – членки на ЕС, но родени извън ЕС са били 33,5 млн. души или около 6,7% от населението на общността. Горните числа са повишени чувствително през 2015 г. Какво се случва днес и случайно ли е то или е следствие на определени политики и действия? Възможно ли е да се управлява миграцията или поне да се направляват миграционните процеси и явления и доколко това е реалистично?

III. Последици за Република България

В Република България според Закона за убежището и бежанците (чл. 4, ал. 5) и Конвенцията за статута на бежанците (чл. 31, т. 1) регламентират, че чужденец може да пресече незаконно българските граници за да поиска особена закрила (убежище, статут на бежанец, хуманитарен статут, временна закрила) *„само ако пристига направо от територия, където са били застрашени животът и свободата му".* Този текст е основополагащ за правната рамка по въпросите на особената закрила в Република България. Според чл. 4, ал. 3 Закона за убежището и бежанците: «Чужденец, влязъл в Република България, за да поиска закрила, или който е получил закрила, не може да бъде връщан на територията на държава, в която са застрашени неговият живот, свобода или да бъде подложен на изтезания, нечовешко унизително отнасяне и третиране». Този текст кореспондира на чл. 33, ал. 2 от Конвенцията за бежанците –»Забрана за експулсиране или връщане на бежанци»: „Никоя договаряща държава няма по какъвто и да е начин да експулсира или връща («refouler») бежанец до границата на територията, където са били застрашени животът или свободата му.» По аргумент на противното може да бъде връщан на територията на държава, където не е застрашен неговият живот или свобода. Това е текст от конвенция, която е международен договор и на основание чл. 5, ал. 4 от Конституцията на Република България има приоритет пред разпоредби на вътрешното право. От друга страна, чл. 29, ал.1, т.1 от Закона за убежището и бежанците урежда, че по време на производството чужденецът има право да остане на територията на Република България. Този текст би обезсмислил текста от Конвенцията, освен ако чл. 29 има пред вид само случая, когато чужденецът пристига директно от държава, в която има опасност за живота и свободата му. Изводът е, че връщането на имигрантите, които твърдят, че са бежанци от Сирия, Ирак, Афганистан в Турция е законно при положение, че не са застрашени и са получили закрила в Турция. Има особеност – ако лицата са граждани, които твърдят и могат да докажат, че имат основателни причини да търсят закрила извън Република Турция.

Чуждите граждани, които пристигат от Република Турция, пресичайки незаконно границата ни не идват направо от територия, в която са застрашени животът и свободата им. Тоест на територията на Република Турция не са налице „основателни опасения от преследване" срещу тях. Поради този факт, те извършват престъпление като пресичат незаконно границите на Република България. Неправителствени организации работещи по защита на правата на човека приемат, че прокуратурата се води от дълбоко хуманни и добри намерения, като не образува наказателни дела. На противоположно мнение са редица други организации и граждани. Те считат, че ако гранична полиция, прокуратурата и полицейските органи във вътрешността на страната започнат да изпълняват още по-стриктно законовите си задължения, потокът от имигранти ще намалее. Това важи с особена сила ако мерките се налагат в разумен срок ефективно и това бъде разгласено по подходящ начин чрез средствата за масова информация. Считам, че Република България трябва да обяви по всички възможни начини своята политика, според която ще спазва законите и няма да толерира незаконното преминаване на границата. Това се отнася и за потенциалните имигранти, които идват от Република Турция и които вече са получили закрила на територията на тази държава. Основно положение в Бежанското право е: „Търсещите закрила трябва да заявят, че търсят убежище в първата сигурна и демократично държава по пътя си. Те нямат право след това, когато вече животът им не е застрашен, произволно да се преместват без съответни разрешения в други държави. За тази цел има установени специални производства, като например „събиране на разделени семейства"; „по здравословни причини"; „с цел продължаване на образование" и т.н.

Република Турция е държава, в която бежанците са в безопасност и за тях със средства на ООН, на ЕС и на Република Турция са изградени специализирани приемателни центрове. В Закона за убежище и бежанците чл. 13, ал. 1, т. 13 се регламентира, че „Молбата на чужденец за предоставяне статут на бежанец или хуманитарен статут се отхвърля като явно неоснователна, когато … чужденецът…идва от сигурна държава по произход или от трета сигурна държава, включена в

11 Резолюция на Европейския парламент от 5 април 2011 г. относно миграционни потоци, свързани с нестабилността: обхват и роля на външната политика на ЕС (Официален вестник на Европейския съюз, 2.10.2012 г.), Съобщение относно миграцията от 4.05.2011 г. на Европейската комисия до Европейския парламент, до Съвета на ЕС, до Икономическия и социален комитет и до Комитета на регионите, Бележка на Съвета на ЕС Отговор на ЕС на нарастващия миграционен натиск (9 декември 2011), Третия годишен доклад на Комисията на ЕС до Европейския парламент и Съвета на ЕС за имиграцията и предоставянето на убежище (2011 г.), Бележка на Съвета на ЕС за Действие на ЕС относно миграционния натиск – Стратегически отговор (23 април 2012), Регламент (ЕС) № 604/2013 на Европейския парламент и на Съвета (Официален вестник на Европейския съюз, 29.6.2013 г.), Съобщение на Европейската комисия до Европейския парламент и Съвета от 4.12.2013 г. относно дейността на Работната група по въпросите на Средиземноморието и др.

12 Вж. Справочник на многостранни международни договори и актове на Правото на Европейския съюз. В Сборник Право на убежище и международна закрила. С. 2016

13 Проф. Ангелов, Ив., член-кор. на БАН. Миграционния пожар трябва да гасят тези, които го запалиха!; интернет; 30.09.2015

минималния общ списък, приет от Съвета на Европейския съюз, или в националните списъци (за Република България, приет от Министерския съвет)».

Няма никакво съмнение, че една част от идващите от Турция сирийци са пострадали от гражданската война в Сирия и са според правната терминология „де факто бежанци". Но те вече са избягали в Турция, където живеят в прилично уредени приемателни центрове и няма опасност за живота и здравето им. Голямата част от сирийците и другите преминаващи с тях чужденци, пресичат територията на Република България, за да продължат към държави от Западна Европа. Тоест това са хора, които търсят по-висок стандарт на живот. В тази ситуация са и над 1 млн. български граждани, които са емигрирали в чужди държави. Какво се получава – българските граждани емигрират, защото живеят бедно в България и за част от тях държавата не може да се погрижи. А идват чужденци, за които същата тази държава трябва да се грижи. При това имигрантите и бежанците нямат основание да влизат незаконно в България, освен ако са бежанци, които имат „основателни опасения от преследване" в Република Турция по причини, посочени в Закона за убежището и бежанците.

Всяка държава има своя ценностна система, култура, придобивки създадени с много труд през годините. Имигрантите и бежанците в частност имат по - различен начин на живот от гражданите на приемащата държава. Те трудно биха се вписали в типичния начин на живот на местното население. Несъразмерно високият им брой (за Швейцария – не могат да бъдат повече от 4% от населението на съответната община) представлява проблем за местното население. Това е предпоставка за конфликти от различен характер.

Република България може да осигури приблизително допустими условия на около 5000 търсещи закрила[14]. Конвенцията за статута на бежанците от 1951 г. допуска незаконно влизане на бежанци, само ако са основателно застрашени в съседната държава и забранява връщането им държава, където животът и свободата им могат да бъдат застрашени. В съответствие с международноправните актове и вътрешното право Република България не трябва да допуска да се пресичат границите извън определените за целта гранични контролно - пропускателни пунктове. Заграждения на определени части от границата не са забранени. Например САЩ, Израел и други държави имат масивни, високи стени на много места по границите си съответно с Мексико и с Палестина. В Турция сирийските бежанци живеят при нормални условия като сгради, инфраструктура на приемателните центрове и съответна помощ. Естествено, Република Турция има интерес от намаляване на броя на бежанците. По този начин спестява разходи, усилия и провежда своята политика. Затова и турската гранична охрана ги пропуска периодично да преминават през границата. Република България трябва да постави пред Република Турция този въпрос. Основният въпрос е свързан с обстоятелството, че ако пристигащите от Сирия в Турция сирийци хора имат „основателни опасения от преследване" според чл.1, б. „а" от Конвенцията за статута на бежанците от 1951 г., Република Турция би трябвало да им предостави закрила. И вторият съществен от политическа и правна страна въпрос е дали Република Турция може да бъде считана за „Сигурна държава" по отношение на стандартите на отношение към бежанците и в по-широк аспект – правата на човека. В тази връзка ръководителят на Бюрото на ВКБ на ООН за Европа Венсан Коштел сочи, че Турция открива производства за статут на бежанец на лица, които пристигат от Иран и от Афганистан само в 4-5 % от случаите, което е проблем, които стои на вниманието на Върховния комисар за бежанците при ООН. От друга страна, Република Турция е предоставила закрила на 2.3 млн. бежанци от Сирия.

Заключение:

Каква трябва да бъде демократичната рамка на политическите и правни решения на миграционните въпроси в епохата на глобализацията?

Миграцията е един социален феномен. Тя е явление в глобализиращия се свят с реално въздействие върху живота на хора, държави и региони. Води до качествено нови състояния, процеси и последици за обществата, до възникване на нови понятия и научна терминология; до преосмисляне и преформулиране на философии; политики, правни уредби и практики.

ЗАДЪРЖАНЕ НА ЛИЦЕ ОТ КАПИТАНА НА КОРАБ СПОРЕД БЪЛГАРСКОТО ЗАКОНОДАТЕЛСТВО / DETENTION OF PERSON BY THE CAPITAN OF A SHIP UNDER BULGARIAN LEGISLATION

Димитров Д., асистент
Варненски свободен университет „Черноризец Храбър", България

Conference participant

Задържането на лице, представлява сериозно ограничение на човешките права на лична свобода и неприкосновеност. С разпоредби регламентирани в Кодекса на търговското корабоплаване, капитана на кораб е овластен да задържа лица извършили престъпление, или които с поведението си застрашават безопасността на кораба, или намиращите се борда хора и товари. Статията цели да внесе яснота за реда и условията за упражняване властта на капитана в тези случаи.

Ключови думи: *задържане на лице, капитан, кораб, престъпление, безопасност.*

The detention of an individual is a severe limitation of human rights of personal freedom and privacy. Maritime Code, the capitan of the ship has the power to detain individuals who have commited a crime or who with their behavior threaten the safety of the ship the passengers and crew and of the cargo. The aim of this article is to clarify the rules and regulations of empowering the capitan with this authority.

Keywords: *detention of a person , captain , ship, crime safety.*

Настоящото изложение цели да разгледа регламентираната с разпоредбите на чл. 89, ал. 3 и чл. 90, ал. 2 от Кодекса на търговското корабоплаване /КТК/ [1] възможност за задържането на лице, извършило или заподозряно в извършване на престъпление, или с поведението си създава опасност за безопасността на кораба, или намиращите се на него хора и имущество, когато същото се намира на борда на търговски кораб, плаващ под българско знаме.

Отчитайки спецификата на дейността по корабоплаване, законодателят е преценил за необходимо, и е регламентирал законова възможност за задържане на лица които се намират на борда на български търговски кораб, и са извършили престъ-

14 Вж. Според данни на Евростат на хиляда български граждани се пада по 1,5 бежанец. По този показател страната ни е над средния показател за ЕС, където съотношението е 1,2 на хиляда. Близо 60% от потърсилите убежище у нас през 2014 г. са сирийски граждани. Около 3000 души от бежанците са Афганистан, 610 са от Ирак. Българските власти са се произнесли по документите на 7435 души. 7000 от тях са получили убежище. Над 90% от тях са сирийци.

пление, или с поведението си създават опасност за кораба, или намиращите се на него хора и товари. Борда на българският кораб се счита за територия на Република България. В съответствие с "Конвенцията на ООН по морско право" (1982г.) [3] – чл. 91 " корабите имат националността на онази държава, под чийто флаг те имат право да плават". Когато се намира извън българско пристанище, или извън териториалните води на Република България, в открито море, или в териториални води или в пристанище на друга държава, кораба плаващ под български флаг, се счита за българска територия, и се намира под юрисдикцията на българската държава. Характерно за осъществяване на корабоплаването е, че кораба отсъства продължително от пристанището в чийто регистър е вписан, както и въобще от пределите на държавата, под чието знаме плава. По тази причина, опазването на българското законодателство, реда и сигурността, живота, здравето и имуществото на хората, намиращи се на борда на кораба, както и на самият кораб и неговия товар, са изцяло във властта на капитана, като длъжностно лице-представител на държавата. Капитана е най-висшия по ранг и длъжност и осъществява властнически правомощия, спрямо всички лица, намиращи се на борда на кораба. По тази причина, законодателят е възложил на капитана правомощието да задържа лице, извършило престъпление, или застрашаващо безопасността на кораба или хората и имуществото по време на плаване.

Задържането на лице, представлява сериозно органичение на човешките права на лична свобода и неприкосновеност. Конституцията на Република България /КРБ/ [4] гарантира на гражданите право на лична свобода и неприкосновеност. В чл. 30, ал. 2 от КРБ [4] е регламентирана забрана за задържането на лица, освен в предвидените от закон случаи. Задържане по смисъла на чл. 30, ал. 2 от КРБ [4] е всяко принудително лишаване от свобода. В този смисъл е и трайно установената в страната съдебна практика [5].

Множество закони от законодателството на Република България предвиждат задържане на лице извършило престъпление. Такива са чл.12а от Наказателният кодекс /НК/ [6], предвиждащ възможността на всеки гражданин, да задържи лице извършило престъпление, за предаване на органите на властта и предотвратяване на възможността за извършване на друго престъпление; чл. 63, ал. 1 от НПК [2], регламентиращ мярката „задържане под стража" в наказателното производство на обвиняем, за когото е налице обосновано предположение, че е извършил престъпление, наказуемо с лишаване от свобода или друго, по-тежко наказание; чл. 89, ал. 3 и чл. 90, ал. 2 от КТК [1], регламентиращи правомощието на капитана на търговски кораб, плаващ под българско знаме, да задържи лице извършило престъпление на борда на кораба; чл. 72, ал. 1, т. 1 от Закона за Министерството на вътрешните работи /ЗМВР/ [7], предвиждащ правомощие на полицейските органи да задържат лице, за което има данни, че е извършило престъпление, и др.

Съгласно разпоредбата на чл. 5 т. 1 б.с от Конвенцията за защита правата на човека и основните свободи /КЗПЧОС/ [8], доколко един арест е законен се определя в националното законодателство, като страните, подписали конвенцията са длъжни да осигурят на всяко лице под тяхна юрисдикция, съгласно чл. 1 правата и свободите, определени в част I на конвенцията, където се намира и разпоредбата на чл. 5. В изпълнение на тези си задължения в КРБ [4] е регламентирано като едно от основните права на гражданите на страната ни, правото на лична свобода и неприкосновеност. Съгласно разпоредбата на чл. 30 ал. 1 от основния ни закон [4], всеки има право на лична свобода и неприкосновеност. Това право е залегнало и в множество международни актове, които нашата страна е ратифицирала по надлежния ред, включително и посочената по - горе конвенция [8], и които са станали част от вътрешното ни право. Изрично в чл. 5 т. 1 от конвенцията [8] е посочено, че всеки има право на свобода и сигурност, и никой не може да бъде лишен от свобода, освен в посочените случаи, и само в съответствие с процедури, предвидени от закон. Предвид на това и разпоредбата на чл. 30 ал. 3 от КРБ [4] на практика ограничава срока на задържането без санкция от органите на съдебната власт до 24 часа. Това е залегнало и в разпоредбата на чл. 17 ал. 2 от НПК [2], съгласно която никой не може да бъде задържан повече от 24 часа без разрешение на съда. Самата норма на чл. 5 ал. 1 т. „с" от КЗПЧОС [8] предвижда, че никой не може да бъде лишен от свобода, освен в посочените случаи и само в съответствие с процедурите, предвидени от закона и в частност това е законния арест. В този смисъл е и установената трайна съдебна практика [9].

За целта на настоящото изложение, ще сравним правомощието на капитана на кораб да задържа лице, с други сходните правомощия за задържане регламентирани в НК [6], НПК [2] и ЗМВР [7].

Мерките за неотклонение са законови средства за процесуална принуда, които съобразно разпоредбата на чл. 57 от НПК [2] се налагат с цел да бъде осигурено нормалното протичане и довършване на развиващото се наказателно производство и да гарантират изпълнението на влязлата в сила присъда. В този смисъл е и задължителната съдебна практика [10]. Съгласно чл. 56, ал. 1, чл. 58, т. 4 и чл. 63 от НПК [2], мярката за неотклонение „задържане под стража" може да се вземе само по отношение на обвиняем. В НПК [2] изрично са регламентирани основанията и реда за привличане на дадено лице като обвиняем. Мярката за неотклонение „задържане под стража" в наказателното производство се взема от съда. В този смисъл е и трайната съдебна практика [11]. Разпоредбата на чл.63, ал.4 от НПК [2] регламентира срока на задържане, който в досъдебното производство не може да продължи повече от осем месеца, ако лицето е привлечено като обвиняем за тежко умишлено престъпление, и повече от една година и шест месеца, ако лицето е привлечено като обвиняем за престъпление, за което се предвижда наказание не по-малко от петнадесет години лишаване от свобода или друго по-тежко наказание. Във всички останали случаи задържането под стража в досъдебното производство не може да продължи повече от два месеца. Съгласно чл. 63, ал. 5 от НПК [2] , след изтичане на посочените срокове задържаният се освобождава незабавно по разпореждане на прокурора. Следва да се отбележи, че при всички случаи преценката относно продължаващата необходимост от задържане на досъдебното производство подлежи на съдебен контрол в уреденото за това производство по чл. 65 от НПК [2] . В този смисъл е и съдебната практика [12].

Съгласно чл. 72, ал. 1, т. 1 от ЗМВР [7], полицейските органи могат да задържат лице, за което има данни, че е извършило престъпление. За прилагането на тази принудителна административна мярка не е необходимо да са събрани доказателства, установяващи по категоричен начин вината на лицето, извършило престъпление по смисъла на НК [6]. Достатъчно е само наличието на данни, обосноваващи предположението, че има вероятност лицето да е извършител на престъплението или да е съпричастен с него, което дава право на административния орган, при условията на оперативна самостоятелност да наложи мярката. Срокът за задържане съгласно чл. 73 от ЗМВР [7] не може да е по-дълъг от 24 часа.

Според чл. 12а, ал. 1 от НК [6] „не е обществеоопасно причиняването на вреди на лице, извършило престъпление при неговото задържане за предаване на органите на властта и предотвратяване на възможността за извършване на друго престъпление , ако няма друг начин за неговото задържане и ако при това задържане не е допуснато превишаване на необходимите и законосъобразни мерки. В този случай законодателят е създал възможност задържането на извършител на престъпление да бъде извършено от всяко физическо лице, но с цел да бъде предадено на органите на властта и предотвратяване на възможността лицето да извърши друго престъпление. Не се сочи изрично срок за задържане в закона, но според автора, следва да се приеме, че срокът е отраничен до предаване на задържания на органите на властта, но не по-късно от 24 часа, съгласно разпоредбата на чл. 30, ал. 3 от КРБ [4].

Правната регламентация на задържането, осъществявано от капитана на кораб, плаващ под българско знаме, се съдържа в

разпоредбите на чл. 89, ал. 3, изречение второ, и в чл. 90, ал. 2 от КТК [1]. Според чл. 89, ал. 3 КТК [1], регламентиращ административната власт на капитата на кораба, „ако поведението на намиращите се на кораба лица застрашава безопасността на кораба или на намиращите се на него хора и имущества, или съставлява престъпление по Наказателния кодекс на Република България, капитанът има право да ги задържа в изолирани помещения". Съгласно чл. 90, ал. 2 от КТК [1], регламентиращ властта на капитана в случай на престъпление, „капитанът има право да задържи лицето, заподозряно в извършване на престъпление, до предаването му на съответните власти в първото българско пристанище, в което пристигне корабът". Видно е от цитираните текстове, че правната регламентация на задържането на лице заподозряно в извършване на престъпление е доста лаконична, като КТК [1] допуска същият да е по-дълъг от 24 часа, без да предвижда санкция от съд през периода на задържане. Следва да се отбележи, че разпоредбата на чл. 1, ал. 2 от КТК [1] препраща за неуредените в кодекса случаи, към нормите на действащото българско законодателство.

Правомощията на капитана на кораб да задържа лица извършили престъпление се разглежда от КТК [1] в два аспекта: първият, свързан с упражняването на административна власт и вторият, свързан с властта дадена на капитана, в случай на престъпление. В този смисъл и предпоставките за задържане са формално разделени на две групи, като част от тях се припокриват.

В случаите на упражняване на административна власт от капитана, регламентирани с разпоредбата на чл. 89, ал. 3 от КТК [1], той може да задържа лица намиращи се на кораба в три хипотези. При първата хипотеза, като предпоставка за задържане законът предвижда лицата с поведението си да застрашават безопасността на кораба. За наличието на тази предпоставка за задържане е необходимо лицето да осъществява активна човешка дейност, с която да застраши безопасността на кораба. Под безопасност на кораба следва да се разбира неговата възможност за мореходност. В **§ 1а., т. 16** от Допълнителните разпоредби на КТК [1] е дадено легално определение на понятието „мореходност", според което, това е „комплексно качество на кораба по отношение на корпуса, стъкмяването и екипажа, позволяващо му да плава в райони и метеорологични условия в съответствие с класа му, когато има такъв, както и да извършва дейността, за която е предназначен, без да се излага на опасност превозваният товар или животът на екипажа и пътниците". Във втората хипотеза, законът предвижда наличието на две кумулативно дадени предпоставки за задържане, възникнали в следствие на поведението на извършителя, а именно, да са застрашени едновременно безопасността на намиращите се на кораба хора и имущества. Тук пак е необходимо да е осъществена активна човешка дейност, насочена едновременно срещу безопасността хората и имуществата намиращи се на кораба. Под имущества във втората хипотеза, според автора, следва да се разбират такива, които не спадат към тези, от които пряко зависи мореходността, защото законодателят ги е извел като отделна предпоставка за задържане на лице, свързана със застрашаването безопасността на кораба. Третата хипотеза, регламентираща възможност за задържане на лице от капитана при упражняване на административната му власт на кораба, предвижда като предпоставка, с поведението си на кораба, лицето да осъществи състава на престъпление по Наказателния кодекс /НК/. При първите две хипотези, лицето с поведението си, следва да извършва административно нарушение, т.е. виновно да извършва деяние, обявено от закона за наказуемо с административно наказание, налагано по административен ред, с което да нарушава установения ред на държавно управление. В този смисъл деянието следва да е човешка проява извършена чрез действие. Считаме, че за да възникне основание за задържане на лицето, административното нарушение следва да е извършено само чрез действие, а не чрез бездействие, както и да е умишлено, а не по непредпазливост. Доводите ни за това са, че от една страна, задържането на лице представлява съществено ограничение на гарантираните от КРБ [4] права на лична свобода и неприкосновеност, и е допустимо само в предвидени от закон случаи. От друга страна, ако лицето осъществява административно нарушение чрез бездействие, или по непредпазливост, то задържането му, като прилагане на принудителна административна мярка няма да е обосновано и законосъобразно, тъй като тежестта на мярката не съответства на нарушението. Считаме, че в първата и втората хипотеза на чл. 89, ал. 3 от КТК [1], законодателя е предвидил правото на задържане, осъществявано от капитана на кораба, като преустановителна принудителна административна мярка, насочена към пресичане и преустановяване продължаването на вече започналото, и продължаващо правонарушение. Целта на задържането на лице е да отпадне възникналата опасност за безопасността на кораба или за намиращите се на борда му хора и имущество. Следва да се отбележи, че и в двете хипотези законодателят не предвижда вредни последици, които да са настъпили в следствие на човешкото поведение, а е достатъчно само да е възникнала опасност. След отпадане на опасността, задържането следва незабавно да бъде преустановено, тъй като е постигнало целта си. При наличието на третата хипотеза регламентирана в чл. 89, ал. 3 от КТК [1], капитанът може да задържи лицето което с поведението си осъществява състава на престъпление по НК [6]. За да възникне правото на задържане в тази хипотеза, законът е предвидил като необходима предпоставка извършването на престъпление. За разлика от първите две хипотези, деянието осъществявано от лицето следва да е престъпно, а не да представлява административно нарушение. Престъплението, съгласно буквалното тълкуване на нормата на чл. 89, ал. 3 от КТК [1], следва да е осъществено непосредствено на борда и да е в следствие на поведението на задържаното лице. В посочените три хипотези, капитана на кораба може да задържи лицето в изолирано помещение, но не е определен срок на задържането.

Вторият аспект на правомощието на капитана на кораб да задържи лице намиращо се на борда на кораба е регламентиран в чл. 90, ал. 2 от КТК [1] и отново предвижда като предпоставка за задържането, наличието на извършено престъпление. С тази разпоредба се оправомощава капитана на кораба да задържи лицето, заподозряно в извършване на престъпление, до предаването му на съответните власти в първото българско пристанище, в което пристигне корабът, или ако престъплението е извършено на българско пристанище, за капитана възниква задължението да предаде веднага задържаното лице на съответните компетентни органи. Срокът определен за задържане по време на плаване, според тази разпоредба значително надвишава разумния срок за задържане, регламентиран в КРБ [4]. Формално погледнато разпоредбите на чл. 89, ал. 3 и чл. 90, ал. 2 от КТК [1] изискват наличието на престъпление като предпоставка, която дава възможност на капитана да упражни правото си да задържи извършителя на деянието, но между двете разпоредби съществува разлика. В хипотезата на чл. 89, ал. 3 от КТК [1]според нас следва да е установено със сигурност кой е извършителя на деянието, а в хипотезата на чл. 90, ал. 2 от КТК [1] законът допуска да е налице само подозрение относно авторството на деянието, за да може да се упражни правомощието по задържане. Според нас е без значение дали деянието е било довършено или представлява опит за извършване на престъпление. По-важно е да се изясни кои престъпления е имал предвид законодателя при регламентиране на правомощието да бъде задържан извършителя на деянието. Безспорно престъпленията от частен характер не биха могли да бъдат основание за задържане, поради обстоятелството, че засягат обичайно конкретно лице, а не обществото като цяло. Като основание за задържане на лице според нас следва да отпаднат и престъпленията извършени по непредпазливост, както и всички престъпления които не са тежки по смисъла на НК [6]. От друга страна считаме, че правомощието на капитана да задържа лица, извършили престъпление на борда на кораба, не се отнася до всички умишлени престъпления. Задържането, както посочихме по-горе в настоящото изложение е всяко принудително лишаване от свобода, което поради спецификата на корабоплаването би могло да продължи значителен период от време, съгласно разпоредбата на чл. 90, ал. 2 от КТК [1].

Задържане на дълъг период от време, само по подозрение в извършването на престъпление би било необосновано и незаконосъобразно, особено без обективна възможност за контрол от съд. Довода ни за това е, че в досъдебното производство по НПК [2]са регламентирани максимални срокове за задържане на лица, а задържането от полицейски орган по смисъла на ЗМВР [7]е ограничен до 24 часа.

Задържането на лице извършило престъпление регламентирано в КТК [1] не може да се приеме за „задържане под стража" по смисъла на НПК [2], тъй като единственото условие определено в КТК [1] е лицето да е заподозряно в извършване на престъпление, а компетентен орган оторизиран да взема мярка за неотклонение „задържане под стража" е съда.

По своята правна същност, правомощието на капитана на кораба да задържа лица, според нас представлява принудителна административна мярка, налагана на извършителя на административно нарушение или престъпление, насочена към пресичане и преустановяване продължаването на вече започналото, и продължаващо правонарушение, или към пресичане и преустановяване на вече започнато осъществяване на престъпно деяние, с цел да отпадне възникналата опасност за кораба или за намиращите се на борда му хора и имущество, и свързана с ограничаване правото на свободно придвижване, на извършителя на правонарушението или престъплението.

Поради спецификата на корабоплаването, свързана с отдаленост на кораба от пристанище през дълъг период от време, както и поради това, че задържането на лице представлява сериозно ограничаване на човешките права, е необходимо разпоредбите на КТК [1], регламентиращи правото на капитана на кораба да задържа лица, да бъдат задълбочено анализирани, за каквато задълбоченост настоящото изследване не претендира.

Източници:

1. Кодекс на търговското корабоплаване, (Загл. изм. - ДВ, бр. 113 от 2002 г.), Обн., ДВ, бр. 55 от 14.07.1970 г. и бр. 56 от 17.07.1970 г., в сила от 01.01.1971 г., последно изм. и доп., бр. 52 от 10.07.2015 г.

2. Наказателно-процесуален кодекс, Обн., ДВ, бр. 86 от 28.10.2005 г.; в сила от 29.04.2006 г.; последно изм. и доп., бр. 39 от 26.05.2016 г., в сила от 26.05.2016 г.

3. Конвенция на ООН по морско право, Обн., ДВ, бр. 73 от 27.08.1996г., обн., ДВ, бр. 74 от 30.08.1996г.

4. Конституция на Република България, Обн., ДВ, бр.56 от 13.07.1991г., в сила от 13.07.1991г., изм. и доп., бр.85 от 26.09.2003г., изм. и доп., ДВ. бр.18 от 25.02.2005г., бр.27 от 31.03.2006г., бр.78 от 26.09.2006г. – Решение №7 на Конституционния съд от 2006г., бр.12 от 6.02.2007г., изм. и доп. ДВ. бр.100 от 18.12.2015г.

5. Решение № 622 от 15.05.2003 г. по н. д. № 504/2002 г., I н. о. на ВКС, докладчик съдия Пламен Томов

6. Наказателен кодекс, Обн. - ДВ, бр. 26 от 02.04.1968 г., в сила от 01.05.1968 г., последно изм., бр. 32 от 22.04.2016 г.; доп., бр. 47 от 21.06.2016 г.

7. Закон за Министерството на вътрешните работи, Обн. - ДВ, бр. 53 от 27.06.2014 г.; изм., бр. 98 от 28.11.2014 г., в сила от 28.11.2014 г.; изм., бр. 107 от 24.12.2014 г., в сила от 01.01.2015 г.; изм. и доп., бр. 14 от 20.02.2015 г.; изм. и доп., бр. 24 от 31.03.2015 г.; доп., бр. 56 от 24.07.2015 г.; доп., бр. 61 от 11.08.2015 г., в сила от 01.04.2015 г.

8. Конвенция за защита правата на човека и основните свободи, Рим, 04.11.1950г.

9. Решение от 22.02.2011 г. по адм.д. № 633/2010 г. на Административен - съд Велико Търново

10. Тълкувателно решение № 5 от 15.06.2015 г. по тълк. д. № 5 / 2013 г. на Върховен касационен съд, ОСГК

11. Решение № 1002 от 27.01.2014 г. по адм. д. № 5002/2013 на Върховния административен съд

12. Решение № 130 от 24.03.2014 г. по нак. д. № 306/2014 г. на Върховен касационен съд

СЪДЕБНОПСИХИАТРИЧНА ЕКСПЕРТИЗА В ГРАЖДАНСКИЯ ПРОЦЕС В Р БЪЛГАРИЯ / FORENSIC PSYCHIATRIC EXAMINATION IN THE CIVIL PROCEEDINGS IN THE REPUBLIC OF BULGARIA

Джорджанова А., д. м.
Манчева П., д. м., магистър по право, ръководител УНС по Рехабилитация
Медицински университет „Проф. д-р Параскев Стоянов", България

Conference participants

Статията разглежда мястото и значението на съдебнопсихиатричната експертиза (СПЕ) в гражданския процес съгласно действащото българско законодателство. Кръгът от въпроси, предмет на СПЕ в гражданския процес, е достатъчно широк, но те се отнасят преди всичко до оценката на способността на гражданина да се ползва от своите права и да изпълнява гражданските си задължения. Дееспособността е значима съдебнопсихиатрична област, която ангажира гражданскоправните аспекти на съдебнопсихиатричната и съдебнопсихологичната експертиза, а нейното определяне е главна задача на СПЕ по граждански дела. Нарастването на броя на гражданските дела, касаещи имуществени отношения неизбежно ще доведе до увеличаване на СПЕ с оглед определяне на дееспособността на лицата и реализирането на техните права.

Ключови думи: *граждански процес, съдебнопсихиатрична експертиза, видове експертизи и дееспособност*

We will review the position and the significance or a judicial psychiatric expertise in civil law in the context of Bulgarian legislation. Civil law trial manages a wide circle of issues. The assessment of citizen capacity to manage civil rights and obligations is mostly referred. Capacity is a field of significance in a judicial psychiatry. It takes upon civil rights issues of judicial psychiatry and judicial psychology expertise. Capacity assessment is a central task of judicial psychiatry expertise in civil law trials. The increase in property trials in civil law will necessarily elevate the number of judicial psychiatry expertise that are relevant to the assessment of capacity and the maintenance of civil rights.

Keywords: *civil law, forensic expertise, types of expertise, capability*

Обща характеристика на СПЕ

Съдебната психиатричната експертиза (СПЕ) е процесуално средство за събиране и проверка на доказателства в наказателния и гражданския процес. Значението и необходимостта от назначаване на СПЕ непрекъснато нарастват. Това се обяснява с повишените изисквания за спазване на законността, поради което следствените и съдебните органи все по-често насочват за експертиза лица (извършили обществеоопасно деяние или граждански деликт), чието психично състояние предизвиква съмнение за психично заболяване.

СПЕ се изгражда върху ***принципи,*** които осигуряват нейната целесъобразност и ефективност: документ, който съдейства на органите на правораздаването за установяване на обективната истина; има за цел разкриването на обективното състояние на нещата, изследва конкретни реалности и обективно съществуващи психиатрични явления; извършва се при гарантирани конституционни свободи на личността, зачитащи правата и личното достойнство на освидетелствания при стриктно спазване на законността; изяснява само медицинско-психиатричните явления и закономерности в делото и нейното заключение има само медицински издържани твърдения. СПЕ се извършва по нареждане и за целите на органите на правораздаването. Нашето законодателство и експертната практика приемат изготвянето на т. нар. „частни експертизи“, но с различна процесуална стойност.

Основното ***значение на СПЕ*** е като доказателство в досъдебното и съдебното производство, когато за изясняване на някои обстоятелства по делото са необходими специални знания из областта на науката, изкуството или техниката (НПК, чл.144, ал.1) [23]. Експертизите се извършват само по искане на органите на досъдебното производство, прокуратурата и съда и се регламентират от основните закони и от ведомствените инструкции на Министерството на правосъдието и на Министерството на здравеопазването - Наказателен кодекс (НК), Наказателно-процесуален кодекс (НПК), Граждански процесуален кодекс (ГПК), Закон за лицата и семейството (ЗЛС), Семеен кодекс (СК), Закон за наследството (ЗН), Закон за задълженията и договорите (ЗЗД), Закон за защита срещу домашно насилие (ЗЗСДН), и Закон за отговорността на държавата и общините (ЗОДОВ), Наредба № 23/31.05.2005, Наредба № 16/13.05.2005, Медицински стандарт „Психиатрия”-2004 [5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 19, 22, 30].

Обект на СПЕ в гражданското производство е дееспособността на лицето относно сделки и договори (Търговски закон и ЗДД), завещание (Закона за наследството), при решаването на брачната способност се налага и преценка на родителските права в (Семейния кодекс) и др.

Главна задача на СПЕ по граждански дела е определянето на дееспособността на дадено лице. Много по-рядко СМЕ има за цел да прецени неговата брачна, родителска, свидетелска способност и съответно годност.

Дееспособността като обект на СПЕ в гражданския процес

Дееспособността се установява по съдебен ред въз основа на съдебнопсихиатрично освидетелстване, а не чрез медицинско свидетелство, дори когато е издадено от съдебен психиатър в болнично заведение или клиника. Съдебнопсихиатричното заключение при дела за определяне дееспособността се свежда до въпроса: довело ли е психичното разстройство при освидетелствания до загуба на способността му да притежава и придобива граждански права и да поема граждански задължения или не [31]. Наличието на психотично състояние обуславя недееспособност, независимо дали протича с разстройство на съзнанието или мисленето, с халюцинаторно-параноидни, кататонни или други психотични симптоми. В случая нозологичната форма на заболяването не играе съществена роля. Тя придобива важно значение, ако от вещото лице се изисква заключение за прогнозата на психозата. Например налудността за ревност при шизофрения и алкохолна психоза има различна прогностична оценка, докато наличността на налудност от всякакъв произход и вид при сключването на гражданския акт обуславя неговата недействителност.

При преценяване степента на умствената изостаналост или психоограничния синдром, с оглед даване на заключение за дееспособността на подекспертния, много подходяща е забележката на М. И. Затуловский[1], че главното, от което трябва да се изхожда при оценката на интелекта на освидетелствания, се състои не само в психологично изследване, но и в отчитането на реалното поведение на лицето, свързано с конкретна, практически важна за него жизнена действителност [27]. В това отношение съществено значение има не толкова ограничеността на училищните и житейските знания, бедността на представите, колкото изясняването на такива клинични признаци като недостатъчност на абстрактното мислене, затруднения при опит за елементарен анализ и синтез и което е особено важно — констатирането на нарушени критични способности. Важен критерий за преценяване интелекта на освидетелствания е степента на развитие на втората му сигнална система. Колкото е по-богата речта на подекспертния, колкото по-широко и умело той се ползва от понятия, толкова обикновено по-високо се оценява степента на неговото умствено развитие [32]. Трябва да се вземе предвид също и степента на неговата практическа приспособяемост в семейната, трудовата и социалната среда.

При даване заключение за дееспособността на психично болните трябва да се изхожда не само от състоянието на техния интелект, но и от особеностите на афективно-волевите им нарушения, които понякога им пречат да коригират своите действия и постъпки при формално недълбока интелектуална недостатъчност. Например значително изразените афективно-волеви разстройства с освободеното от задръжка полово влечение, например при подекспертни от епидемичен енцефалит, често имащи импулсивноподобен характер, водят до нарушение на способността за регулиране на поведението. От друга страна, угасването на желанията и подбудите, стигащо до пълна абулия, също определя заключението за недееспособност.

А.Н. Бунеев подчертава, че за експертната оценка има значение не само степента на интелектуалната недостатъчност, но и често съчетаващата се с нея аномалия на характера и темперамента [2]. Изследванията на Н. Шипковенски и сътрудници върху 500 лица с умствена изостаналост са установили болестно развитие на характера у около 20% [33]. Обикновено психопатните прояви са по-значителни при недълбоките степени на олигофренията[2]. Най-често се наблюдава съчетание на лека умствена изостаналост с психопатия от възбудимия тип, малко по-рядко — с астенична психопатия. Й. Стоименов и И. Рачев изказват мнение, че по правило съчетанието с психопатна структура на характера утежнява психичното състояние на слабоумния, дори и когато неговата дебилност е по-леко изразена [31].

Съчетаването на емоционални изменения с известно отслабване на паметта, с изтощаемост, неустойчивост на активното внимание и повърхностност на съжденията, например при травмена, постенцефалитна и атеросклерозна церебрастения не изключва способността на психично болните „да се грижат за своите работи”[3], макар че отбелязаните психични смущения могат да създадат впечатление за недостатъчност на критичните способности. Може да се говори за недееспособност само в онези случаи, при които има рязко изразена патологична внушаемост, недостатъчна корекция на собственото поведение и неправилна оценка на обкръжаващата социална среда.

Неврологичната симптоматика, наблюдаваща се често при освидетелствани с органично поражение на мозъка, сама по себе си няма отношение към дееспособността, тъй като парализите, афазиите, апраксиите и др. не са психични нарушения. Според Porot и Bardenat моторната афазия не прави освидетелствания недееспособен, но сензорната афазия го лишава от дееспособност [29]. Не трябва да се забравя обаче, че причината, на която се дължат неврологичните признаци, може да предизвика едновременно и дълбоки психични смущения, например разстройство на съзнанието, налудно-страхови изживявания или тежки нарушения на интелектуално-мнестичната дейност. За това при даване заключение за дееспособността на

---

1 цитирано от К.А. Овчинникова

2 тези термини са били използвани тогава в медицинската теория и практика

3 да разбират своите и на близките си интереси и да ги защищават

подекспертен с манифестирана масивна симптоматика[4] трябва да се изхожда преди всичко от неговото психично състояние по време на участието му в гражданския акт [32]. При определяне дееспособността на психично болните съществено значение има разпознаването на началния период на болестта, долавянето на тънките, слабо забележимите изменения на психиката, които могат обаче да нарушат способността на болните „да се грижат за своите работи"[5].

Когато преценката на дееспособността е свързана със значителни трудности, експертът психиатър при изграждане на своето заключение може да ползва наред с клиничните и допълнителни показатели. С. С. Корсаков е изтъквал, че дееспособността на завещателя се определя не само от клиничните данни, характеризиращи болестта, но и от неговото поведение до възникването на заболяването му [18]. Той е подчертавал значението на връзката, съществуваща между съдържанието на завещанието и психичните особености на личността на завещателя, неговите интереси и възгледи преди да се разболее, както и отношението му към членовете на семейството си през този период от време. Ако частноправният акт съответства на основната нагласа на освидетелствания, ако поведението му се вгражда в предболестната нагласа, съвпада с нея и запазва осмислена последователност, той основателно може да бъде считан за дееспособен. Внезапната пък промяна на взаимоотношенията, хладността, недоверието, пълното отчуждаване от близките дават основание да се предполага развитието на заболяване с налуден синдром, под влияние на който болният, съставяйки завещание, дарение или извършвайки продажба, може да лиши наследниците си от наследство. Повишената внушаемост на болните винаги трябва да навежда на мисълта за използване на тяхното болестно състояние от користни лица, например незаконно[6] да присвоят имуществото им.

Понякога сключеният граждански акт може да остави убеждението, че е немотивиран. Обаче малко понятните мотиви на сделката, завещанието и дарението сами по себе си още не са задължителен признак на психично разстройство. Гражданският акт може да бъде сключен поради особени съображения, известни само на освидетелствания. Тези мотиви могат да се скрият от обкръжаващите по различни причини. За това експертното заключение за дееспособността на изследвания трябва да изхожда не толкова и само от оценката на неговите мотиви, колкото от преценката на цялостното му психично състояние по време на подписването на правния акт.

При даване заключение за дееспособност за минало време експертът-психиатър трябва да вземе предвид анамнестичните данни, личността на изследвания до и след заболяването, поведението му по време на сключването на гражданския акт, наличието на психично разстройство тогава и особено - степента на неговата изразеност. Той е длъжен да отчете също ефективността на лечението и влиянието му върху трансформацията на болестните симптоми. Естествено психичната болест, възникнала след подписването на правния акт, не прави последния недействителен.

Преценяването на дееспособността на изследвания се извършва в амбулаторни, стационарни условия и в съда. Характерното е, че именно при определянето на дееспособността са най-чести са задочните и посмъртните експертизи.

Дееспособността в отделните видове СПЕ в гражданския процес

Обичайната и най-често извършвана експертиза се извършва чрез *реално освидетелстване на живи лица.* Сравнително по-рядко се извършва задочна експертиза, при отсъствието на подекспертото лице - по документи. Тя може да се отнася както за живо отсъстващо лице, така и за починало лице.

През последните години, видно от изследвания на А. Р. Мохонько и Л. А. Муганцева от съдебнопсихиатричната експертна служба на Руската Федерация през 2005 г. значително се е увеличил броя на посмъртните експертизи през последните десет години [20, 21]. Това е свързано с интензифицирането на социално-икономическите отношения, нарастващото разпространение на психични разстройства в старческа възраст[7] и съвременните познания от невробиологията. Изнесените нови данни от Националния статистически институт (НСИ) показват, че през 2014 г. се е запазила тенденцията на застаряване на населението в Р България [26]. От данните на НСИ е ясно, че в края на 2014 г. хората на 65 и повече години са 1 440 329, или 20 на сто, от всички в страната. По данни на ООН се предвижда през периода от 2007 до 2050 година броя на лицата на 60 и повече години да достигне до 2 милиарда [28].

Характерното е, че именно при определянето на дееспособността са най-чести задочните и посмъртните експертизи. Тези експертизи са натоварени с големи рискове от непълнота на данните и несигурност в диагностичните и експертните оценки. При *посмъртните СПЕ* вещите лица не могат да имат непосредствени впечатления и съпреживяване с освидетелстваното лице [1]. Липсва непосредственото общуване с обекта на експертизата, невербалните му сигнали, начинът му за участие в освидетелстването, възможността да му бъдат зададени необходимите уточняващи въпроси [4]. В тези казуси експертът най-често не разполага с данни от психиатрични прегледи, осъществени приживе.

При отсъствие на медицинска документация за процесния период от време, но наличие на документация за хронично психично заболяване при освидетелстваното лице е необходимо да се направи динамичен анализ на евентуалното състояние на освидетелстваното лице, като се има предвид наличната медицинска документация. При изготвянето на посмъртни СПЕ са равнозначни, както описанията на клинични синдроми, така и отсъствието на описание на такива синдроми, чиято интерпретация дава възможност за екстраполативен коментар. Наличието на някои соматични заболявания поставят освидетелстваното лице в зависимост от грижи както в непосредствено биологичен, така и в психологичен аспект от хората, които го обгрижват и правят вероятна хипотезата за повишена внушаемост.

Евентуалните медицински документи са най-съществения източник на инфор- мация, когато са налице. Данните от наличната медицинска документация се оценяват и анализират по следните параметри:

- време на възникване на психичното разстройство при освидетелствания, динамика на разстройството, наличие на други психични разстройства и тяхната динамика във времето;
- анализ на евентуалните симптоми на психичното разстройство в процесния период от време;
- съответствие на описаните симптоми и синдроми при постъпването на освидетелстваното лице на стационарно лечение, по време на стационарното лечение и при изписването му с поставените предварителна и окончателна диагноза на лицето;
- съответствие на описаните симптоми и синдроми при освидетелстваното лице със събраните анамнестични данни за лицето;
- наличие/отсъствие на симптоми и синдроми, които са диагностични критерии за поставяне на съответната психиатрична диагноза[8];
- съответствие на описанията за психичното състояние на освидетелстваното лице в рапортните книги на дежурните лекари и в рапортните книги на дежурните медицински сестри;

4 афазия, парализа и др

5 да разбират своите и на близките си интереси и да ги защищават

6 или при неизгодни условия за болните и техните близки

7 поради удължената продължителност на живот, а в някои страни поради демографския срив, напр. в Р България

8 според Международната класификация на болестите 10 ревизия – МКБ 10

- при необходимост се оценява адекватността на проведеното лечение и повлияването на психичното състояние на освидетелстваното лице;
- съответствие между описаното соматично състояние на освидетелстваното лице и динамиката на психичното му състояние.

Данните за психичното състояние на освидетелстваното лице във вторичните документи - налична лична амбулаторна карта се оценяват и анализират по следните параметри[9]:

- причина за контакта, анамнестични данни и актуално соматично и психично състояние на освидетелстваното лице, поставена диагноза и проведено лечение;
- наличие/отсъствие на описания на симптоми и синдроми, характерни за съот- ветните нозологични единици[10];
- съответствие между описаните симптоми и синдроми и поставената диагноза;
- проследява се динамиката на психичното заболяване – ход на болестта, причини за обостряне на заболяването, провеждане на лечението в амбулаторни условия и повлияване от провежданото амбулаторно лечение;
- съответствие между описаното състояние на лицето в амбулаторни условия и при проведена непосредствено след това стационарна оценка [1].

При наличие на съответната психиатрична диагноза се преценява в каква степен дадено психично разстройство и особено степента на неговата изразеност се е отразявало на способността на лицето да разбира свойството и значението на действията си и да ги ръководи, както и да предвиди последствията от тях. Понякога наличната медицинска документация се изчерпва с документ, който съдържа само диагноза, най-често на заболявания на вътрешни органи, съчетана с мозъчна атеросклероза, без аргументи и описание на психичното състояние. Тази ситуация не дава основание да се приеме загуба на психична годност при едностранно използване само на свидетелски показания, особено когато те са противоречиви [1].

От съществено значение са саморъчно написаните от подекспертния писма и завещания, които трябва да бъдат преценявани както за тяхното съдържание, така и по стиловата, граматическа и почеркова характеристика. Важна е и връзката, съществуваща между съдържанието на завещанието и психичните особености на личността на завещателя, неговите интереси и възгледи преди да се разболее, както и отношението му към членовете на семейството си през този период от време.

При изготвянето на посмъртни СПЕ са характерни съществените различия между свидетелските показания от различни групи лица, които маркират твърде широки граници в описанията си касаещи психичното състояние на освидетелстваното лице и които са свързани с риска от неточна интерпретация. Типична такава експертиза е при оспорването на завещание, когато се намесва и още един важен аргумент-заинтересованост на страните и риск от неверни показания. Практиката показва голямо разнообразие в показанията на свидетелите. Някога дори техните показания са рязко противоречиви. Причините за това могат да бъдат различни както е отразил в своите изследвания В. Р. Илейко [13, 14, 15, 16, 17]. Свидетелят може да няма точни наблюдения, да не е могъл да възприеме правилно едно или друго събитие или поведение на освидетелствания. В някои случаи е възможно той да иска съзнателно да депозира неистина, за да услужи на едната или на другата страна по делото. Противоречивите свидетелски описания на психичното състояние на починалия експертът по принцип следва да използва за обсъждане на алтернативни хипотези, като оставя на съда задължението да прецени кои са достоверни. Поначало не е в компентентността на експертизата да каже на кои свидетели може да се вярва и на кои не. Вещото лице обаче, като изхожда от съществуващата медицинска документация може и трябва да съобщи на съда кои от показанията според него са от медицинско гледище неправдоподобни или дори абсурдни.

Задочната експертиза се извършва в изключителни случаи, когато подекспертния не може да бъде предоставен, напр. намира се извън страната или е в неизвестност. Тогава тя се провежда единствено по материалите от делото и по съществуващата медицинска докуменатация. При тези обстоятелства възможностите на експерта за даване на пълноценно заключение са ограничени, особено ако в делото няма данни за психичното състояние на лицето и за поведението му по време на подписването на гражданския акт [29]. Задочната експертиза се назначава и за проверка на правилността на предходното експертно заключение. Тя често е необходима и в случаите, в които трябва да се установи началото и продължителността на съществуващото разстройство във връзка със сключена сделка или брак. Понякога такава експертиза се назначава от съда в случаите, когато на правните органи е необходимо да получат разяснения от вещите лица по отношение на теоретични, научни и други въпроси.

Сериозни затруднения за извършване на задочната експертиза има при липса в делото на налична медицинска документация по отношения на подекспертния или ако тя е непълна или противоречива. В тези случии експертът, назначен да изготви задочната експертиза е изправен пред трудности, особено ако се и изисква да се даде заключение и по отношение на тежестта на психичната патология и прогнозата. В такива случаи е трудно даването на категорични изводи. Особена трудност представлява преценката на дееспособността на лице, което вече е починало. Посмъртната е сходна със задочната по това, че се извършва само по материалите по делото и не рядко при отсъствието на каквито и да е било медицински документи, характеризиращи личността на починалия и даващи представа за неговото психично здраве. В такива казуси експертът е длъжен, основавайки се на наличната медицинска документация[11] и свидетелските показания (които в по-вечето случаи са напълно противоречиви) да възстанови напълно картината на психичното заболяване на освидетелствания по времето на подписването на гражданския акт [29]. От психиатричната експертиза не се очаква да даде отговор на въпроса дали показанията на свидетелите са верни [3].

Проблеми на СПЕ в гражданския процес

Най-честите причини за даване на нееднакви експертни заключения при преценяване на дееспособността или недееспособността от различни експерти са:

- липса на ясни клинични критерии за недееспособност при някои от психичните разстройства;
- неправилно прилагане на юридическия разграничител;
- липса на достатъчно данни за болестното състояние в миналото и към момента на СПО;
- различия в диагнозата.

Отговорите на експерта трябва да бъдат точни и ясни, да бъдат на ясен и разбираем език и за лица с немедицинско образование и да не се употребяват малко известни термини, без да са обяснява тяхното значение. Изводите да произтичат от данните на психичното изследване и от анализа на съдебно-следствените материали, да не се използват неясни двусмислени и неправилно формулирани заключения, потенциален източник на съдебна грешка. Заключението трябва да бъде категорично – утвърдително или отрицателно. При невъзможност да даде подобно заключение, експертът е длъжен да си направи мотивиран отвод.

---

9 за всеки един от записите – декурзуси
10 според МКБ 10
11 ако има такава

Заключение

Заключенията на експертите по СПЕ в гражданския процес могат да доведат до нежелателни последици, тъй като ако интересите на недееспособното лице са защитавани от настойника, то психично болният, погрешно признат за дееспособен, може да увреди собствените си интереси и тези на близките. Експертната практика по граждански дела показва, че към важните условия за признаване на дееспособността на лицето се отнася запазената критичност към собственото му състояние, както и социално-трудовата му адаптация. Нарастването на броя на гражданските дела, в хода на разглеждането на които се налага привличането на специалист със специални психиатрични познания ще налага все по-често назначаване на съдебно-психиатрични експертизи с оглед реализиране на гражданските права.

Библиография:

1. Ангелова, Н. Особености на експертната оценка при посмъртни съдебно психиатрични експертизи. Научни трудове на Русенския Университет: 2014; том 53; серия 7: 238 – 241.

2. Бунеев, А.Н. Проблемы судебной психиатрии. – Москва.,Юриздат;1944: 4.

3. Велинов В., Маринов П., и др. Практическа психиатрия. Том 2. – София., Ася-Росен Младенов; 2008: 50.

4. Горинов В.В. Вопросы теории в методологии посмертных судебно- психиатрических экспертиз. Судебно-медицинская экспертиза. - Москва;1994; (2): 37–39.

5. Граждански процесуален кодекс. Последна актуализация съгласно ДВ; бр. 66; 26.VII. 2013.

6. Закон за задълженията и договорите, ДВ., бр. 2. от 05. XII.1950г., попр. ДВ. бр. 2 от 3.I.1950 г. и последно изм. и доп. съгласно ДВ. бр. 17 от 06.III. 2009.

7. Закон за защита от дискриминация, в сила от 01.I.2004 г., обн. ДВ. бр. 86 от 30.IX.2003г. и последно изм. и доп. съгласно ДВ. бр. 26 от 7.IV. 2015.

8. Закон за защита срещу домашно насилие, обн. ДВ., бр. 27 от 29.III. 2005.

9. Закон за здравето, обн., ДВ, бр.70 от 10.VIII.2004г., в сила от 01.I. 2005, последно обновяване съгласно ДВ, бр.9 от 03.II.2015.

10. Закон за лицата и семейството, обн., ДВ, бр.182 от 09.VIII.1949г.(изм. – изв., бр.89 от 1953 и последно изм. бр. 120 от 29.XII.2002г.) . София: Нова звезда; 2010.

11. Закон за наследството, обн., ДВ, бр. 22 от 29.I.1949 г. и последно изм. и доп., бр. 47 от 23.VI. 2009г. София: Нова звезда; 2012.

12. Закон за отговорността на държавата и общините Обн., ДВ, бр. 60 от 5.08.1988 г., в сила от 1.01.1989 г., посл. изм. и доп. ДВ. бр. 17 от 06. III. 2009 г.

13.Илейко, В.Р. Дееспособность, ограниченная дееспособность — некоторые аспекты проблемы. Український вісник психоневрології. - Киев;1996;т. 4, (4):100–102.

14. Илейко, В.Р. Методика оценки показаний свидетелей при посмертной судебно-психиатрической экспертизе в гражданском процессе. Журнал психиатрии и медицинской психологии. 1999; (2): 50–54.

15. Илейко, В.Р., Первомайский В.Б. «Дееспособность», «недееспособность» - теоретический анализ понятий » Архів психіатрії. 2001.

16. Илейко, В.Р. Судебно-психиатрическая экспертиза в гражданском процессе: организационные и научные проблемы. Судебно-психиатрическая-экспертиза: от теории к практике. – Киев.,«КИТ»; 2006: 213-220.

17. Илейко, В.Р., Первомайский В.Б. «Дееспособность», «недееспособность»-теоретический анализ понятий., Судебно-психиатрическая экспертиза: от теории к практике. Киев., «КИТ»; 2006: 235-241.

18. Корсаков С.С. Общая психопатология. – Москва., БИНОМ; 2003: 480.

19. Медицински стандарт „Психиатрия” ДБ, бр. 78; 2004.

20. Мохонько А.Р., Муганцева Л.А. Основные показатели деятельности судебно-психиатрической экспертной службы Российской Федерации в 2004 году., Аналитический обзор. - Москва; 2008:188.

21. Мохонько А.Р., Муганцева Л.А. Основные показатели деятельности судебно-психиатрической экспертной службы Российской Федерации в 2007 году., Аналитический обзор. - Москва; 2009: 179.

22. Наказателен кодекс, последна актуализация съгласно ДВ., бр. 107 от 24.XII.2014.

23. Наказателно-процесуален кодекс, последно обновяване съгласно ДВ., бр. 42 от 09.VI.2015.

24. Наредба № 23 ДВ, бр. 45 от 31. 05. 2005.

25. Наредба № 16 от 13.05. 2005.

26. НСИ. Преброяване на населението. 2011.

27.Овчинникова, К.А. Проблемы судебной психиатрии. Москва:Госюриздат; 1957.

28.Пищикова, Л.Е. Судебная геронтопсихиатрия. ФГУ ”ГНЦ ССП им. В.П. Сербского”. - Москва; 2011: 6-7.

29. Рачев, Ив. Дееспособност и психични заболявания. – Плевен., Карат; 1993: 3 – 22.

30. Семеен кодекс, обн., ДВ, бр.47 от 23.06.2009г., и последно изм. и доп., съгласно ДВ. бр.68 от 2 август 2013.

31. Стоименов, Й., Рачев. И. Основи на съдебно-психиатричната теория и практика. – София., Мед. и физк.;1979: 137-148.

32. Стоименов, Й. и др. Съдебна психиатрия. Учебник за студенти по право. София: Акад. изд. „Марин Дринов” ; 2003: 59-63, 137-138.

33. Шипковенски, Н. Статия «Недееспособност и запрещение» Сп. «Правна мисъл». 1972; (4): 27.

ПРОСТРАНСТВЕНИЯТ АНАЛИЗ КАТО МЕТОД ЗА ДИАГНОСТИКА НА ДЪБЛИНСКАТА РЕГУЛАЦИЯ / THE SPATIAL ANALYSIS AS A DIAGNOSTIC METHOD DUBLIN REGULATION

Христов П., д-р, проф.
Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“, България

Conference participant

Бежанската вълна, която заля Европа след разгарянето на гражданската война в Сирия разкри несъстоятелността на Дъблинската регулация. Тя се оказа христоматиен пример за това, което Улрих Бек нарече „организирана безотговорност“ – на новите предизвикателства и рискове да се отговаря с организационни, политически и законодателни решения от вече отминали исторически времена. В статията се обосновава прилагането на пространствения метод в подготовката на законодателни решения за разрешаване на проблемната ситуация.

The refugee wave that swept Europe after the outburst of the Civil war in Syria revealed the bankruptcy of the Dublin regulation. It turned out to be a textbook example of what Ulrich Beck called "organized irresponsibility"- to respond to the new challenges and risks with organizational, political, and legislative decisions from already bygone historic times. The article justifies the application of the spatial method in the preparation of legislative solutions to resolve the problem situation.

Справянето с Бежанската вълна от Сирия се оказа задача с повишена трудност за Европейския съюз. Страните-членки поотделно и като цяло не успяха да гарантират неприкосновеността на общите външните граници, оказаха се неспособни да отсеят истинските от квази-бежанците и да идентифицират имплантиралите се сред тях терористи. Стигна се до отказ от изпълнение на Дъблинската регулация (Гърция), до опити за използването ѝ за политическа спекула (Турция) и до нейното дописване, с цел получаване на едностранна изгода (Германия). В резюме, страните-членки не успяха да постигнат необходимата съгласуваност и да се проявят като единно цяло. Така демонстрираната загуба на системно качество от ЕС свидетелства, че нещо не е наред в кода, който внася концепцията, необходима за устойчивото функциониране на всяка системата.

Въпросният код се съдържа в т.нар. Дъблинската система, която включва Дъблинския регламент,[1] който урежда получаването на бежански статут в Европейския съюз на търсещите защита по Женевските конвенции[2], Квалификационната директива на ЕС[3], регулацията Евродак[4] и още няколко регламента и директиви.[5]

Изброените правни актове, известни в своята съвкупност като „Дъблинската регулация", регламентират възможно най-бързото определяне на страната-член на ЕС, която да отговори на бежанската жалба и да приеме жалбоподателя. Тази концепция, изработена през 90-те години и заложена, в респектиращи по своето название и количество регламенти и директиви е пределно семпла: отговорна страна-членка, с пренебрежимо малко изключения, е първата държава от ЕС, в която бежанецът е влязъл. Подобно решение е ярка илюстрация на практиката, която Улрих Бек определя като „организирана безотговорност"- на опасностите и предизвикателствата от 21 век, да се отговаря с неадекватни политически, организационни и правни решения от 50-те и 90-те години.

Непригодността на нормативната уредба логично води до хаос в правоприлагането и нагнетява обществено напрежение. Създават се благоприятни условия за активиране на латентния стремеж на политиците към замяна на върховенство на закона с политическата целесъобразност. В отношенията между държавите – членки на ЕС по повод бежанската криза отчетливо се откроиха опитите на големите и по-силни партньори (Германия, Англия, Франция) едностранно да налагат своята воля. В отговор - малките страни от ЕС бяха принудени да прибягват до оръжията на слабия - или да се държат като полуколониални държави ("каквото решат началниците") или да прибягват до „асиметрични" средства за защита, каквито са популизмът и крайният национализъм (Вишеградската четворка).

В резултат покълнаха съмнения, че ЕС в качеството си на съюз от суверенни държави не е способен да обхване динамиката на обществените процеси, не може да изпълнява своите основни функции и е на път да се разпадне. На езика на правото това означава, че на дневен ред е излязъл въпросът - дали държавите от ЕС, макар и в различна степен, не са загубили своето териториално върховенство с присъщите му imperium – осъществяване на суверенна власт над всички лица, намиращи се в пределите на държавната територия, и dominium – публично правното върховно владеене на държавната територия. Дори да се приеме, че така поставен въпросът звучи твърде крайно, не може да се отрече, че на сериозно изпитание е поставено традиционното разбиране на най-важните политико-правни качества на държавата - държавният суверенитет и независимостта. В този смисъл проблемът, пред който кризата с бежанците от Сирия изправя страните от ЕС придобива принципно значение. От такава гледна точка намирането на неговото вярно решение придобива много по-широки теоретични и методологични измерения.

Политическата история на света свидетелства, че подобни сложни моменти на криза са били предшественик както на разпад на държавността (Римската империя, Османската империя, Съветския съюз), така и на нейното усъвършенстване чрез обогатяване с принципно нови елементи и структурни връзки – административното деление и местната власт (VI век пр. Хр., Персия), ограничаването и отмяната на абсолютната кралска власт (XVIII век, Франция), разделение на властите (XVIII - XIX век, Франция и САЩ). От тази гледна точка оцеляването на ЕС и по-нататъшното му успешно развитие е функция от способността на неговите елементи да се преподредят в съответствие с нови принципи, да включат в своята структура нови правила и така общността да се адаптира към променената среда.

Нека да припомним, че понятието „държава" се появява преди около пет века (16 век), т.е. пет хиляди години след възникването на самата държава. Политическата мисъл се нуждае от него за да може да отдели властта от личностите, които я упражняват и да я подчини както на общата идея за желаното бъдеще така и на визията за обществено-политическото устройство, способно да я осъществи. Изтъкнатият френски институционалист Ж. Бюрдо обръща специално внимание на „осъзнаването" на социалните цели като „общо благо". Ефикасността на процесите за усъвършенстване на обществото са функция най-вече от степента и дълбочината на това осъзнаване.[6] От представата за общото благо – уточнява Г. Близнашки,

---

1 Регламент (ЕС) № 604/2013 на Европейския парламент и на Съвета от 26 юни 2013 година за установяване на критерии и механизми за определяне на държавата членка, компетентна за разглеждането на молба за международна закрила, която е подадена в една от държавите членки от гражданин на трета държава или от лице без гражданство

2 Конвенция за статута на бежанците от 1951г.;Протокол за статута на бежанците от 1967г.

3 Директива 2011/95/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 13 декември 2011 година относно стандарти за признаването на граждани на трети държави или лица без гражданство като лица, на които се предоставя международна закрила, за единния статут на бежанците или на лицата, които отговарят на условията за субсидиарна закрила, както и за съдържанието на предоставената закрила

4 Регламент (ЕС) № 603/2013 на Европейския парламент и на Съвета от 26 юни 2013 година за създаване на система Евродак за сравняване на дактилоскопични отпечатъци с оглед ефективното прилагане на Регламент (ЕС) № 604/2013 за установяване на критерии и механизми за определяне на държаватачленка, компетентна за разглеждането на молба за международна закрила, която е подадена в една от държавитечленки от гражданин на трета държава или от лице без гражданство и за искане на сравнения с данните в Евродак от правоприлагащите органи на държавитечленки и Европол за целите на правоприлагането и за изменение на Регламент (ЕС) № 1077/2011 за създаване на Европейска агенция за оперативното управление на широкомащабни информационни системи в областта на свободата, сигурността и правосъдието

5 Директива 2013/32/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 26 юни 2013 година относно общите процедури за предоставяне и отнемане на международна закрила; Директива 2003/109/ЕО на Съвета от 25 ноември 2003 година относно статута на дългосрочно пребиваващи граждани от трети страни; Директива 2011/51/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 11 май 2011 година за изменение на Директива 2003/109/ЕО на Съвета за разширяване на обхвата – до лица, ползващи се с международна закрила; Регламент (ЕС) № 439/2010 на Европейския парламент и на Съвета от 19 май 2010 година за създаване на Европейска служба за подкрепа в областта на убежището.

6 Бюрдо, Ж., Държавата, Предговор от Г. Близнашки, С., 2007, с. VIII

- чрез понятията „ред“ и „справедливост“ произтича конкретната идея за право.[7] Така загрижеността за постигане на общото благо попада в пряка зависимост от пригодността на правната норма, която е инструментът за превръщане на образа в реалност. Пригодността на правната норма да изпълни своето предназначение, в качеството ѝ на модел на дължимо поведение, от своя страна е в пряка зависимост от нейната адекватност на реалноста.

Едно от възможните обяснения за неефикасността на Дъблинската система трябва да се търси в тази посока. Тезата, на която е посветено настоящето изложение, е че проблемната ситуация е резултат от действието на множество фактори, които не са съобразени в съществуващата регулация. От методологична гледна точка опитът за тяхното разкриване би следвало първо да отдаде дължимото внимание на природната обусловеност на правната норма. Да не забравяме, че в широк смисъл нормативността е свойство на материята въобще и на социалната материя в частност. Полиструктурността, цикличността и йерархичността на материалния свят в голяма степен предопределят наличието на мяра и на нормативност в социалните връзки и отношения, в явленията и процесите, чрез които се реализира взаимодействието на човека с природата и с другите хора.

Независимо от това, как ще се дефинира феноменът „бежанци“, колкото и да са различни механизмите на неговото случване, бежанството в крайна сметка е форма на миграция. От своя страна, миграцията, според немския пътешественик, географ и биолог Мориц Вагнер (1813-1887) е естествено-историческа основа на формирането на човешкото общество. В неговата „миграционната теория на еволюцията“, която е по-нататъшно развитие на научната концепция за биологичния вид е идеята, според която появяването на нов вид е възможно само при пълно изолиране от родоначалния вид чрез миграция. Емигриралият индивид, след като напусне своето племе влиза в контакт с представител на друго племе и създава потомство, което акумулира признаци от двата рода и поставя началото на нов етнос.

Част от населението на земята постоянно се е намирала и се намира в процес на смяна на своето местоживеене. Това обстоятелство определя миграцията като важен фактор за обогатяване на видовото и етническото многообразие на човечеството. На Земята „чисти“ народи не е имало и няма. Тече постоянен процес на асимилация, която от биологична гледна точка не е нищо друго освен механизъм за обмяна на вещества и енергия, присъща на всяка форма на живот. Именно асимилацията, в нейната анаболична версия е способ за осъществяване на процесите на образуване на сложните организми (системи) от по-прости и определя съдържанието на тези процеси като фактори на развитието и обновяването на организмите и биологичните системи. Заедно с това, процесите на асимилация правят възможни изключенията от неизбежността на енергийната смърт на системите. Обяснението е, че живите организми са открити системи, които могат да съществуват само при неприкъснат поток на енергия отвън, която получават чрез асимилация.

Не е нужно по-дълбоко навлизане в биохимическата същност на асимилация, за да се отбележи, че тя е присъща и на социалните системи. Процесът е идентичен – синтез на сложни социални организми от по- просто устроени такива. Чрез механизмите на асимилация от кръвнородовите съюзи се формират племена, от племената – народности, от народностите – нации, от нациите – многонационални народи.

Няма съмнение, че миграцията внася разнообразие в динамика на етногенезиса. Мигрантът, който е носител на нова за територията култура, в качеството си на създател на нов етнос се явява разрушител на местната култура. Новодошлите като се опитват да съхранят белезите на своя етнос, на практика се стремят да го наложат на територия, която е била така добра да ги приеме. Когато миграционният поток не е от отделни индивиди, а в него бъдат въвлечени цели племена и народи, се разкрива реална възможност техните етнически характеристики да получат доминиращо положение.

Освен това, миграцията, като всяко пътуване, формира в човека нови ценностни нагласи и принципи за възприемане на красотата. В този смисъл констатацията на руския изследовател И. Зорин, че всеки опит да се разкрият механизмите на етногенезиса неизбежно показва, че в неговата основа стои културогенезиса придобива важно методологично значение за обосноваване на идеята за мултикултурално общество. При по-внимателно наблюдение – отбелязвя обаче Зорин, - се вижда, че всъщност става дума за нещо по-сложно и неоднозначно. Миграцията допринася за развитието на ценностите на цивилизацията не само чрез взаимното им проникване и обогатяване, но и чрез тяхното противоборство и взаимно разрушаване.[8]

В този ред на мисли ведната трябва да се отбележи, че миграцията освен аксиологичен аспект има и материални измерения. Тя изисква от мигрантите нови активности и формиране на способности за решаване на нов тип практически задачи. В рамките на приспособяване на мигрантите към новите условия безспорно се променя и пространтвото на тяхното ново местообитаване.

Когато по повод на адаптацията на имигрантите се заговори за пространствените измерения на процеса неминуемо се достига до акултурацията[9], като един от най-интересните негови аспекти. Още през 1936 г. авторите на понятието (Р. Редфийлд, Р. Линтън и М. Херсковиц) предлагат аналитичен модел на съгласуваността в поведението (синергията) между групата на реципиента, чиито начални културни патерни търпят изменения и групата на донора, която черпи нови културни патерни. Техният модел, в различни модификации, продължава да се използва широко за анализ на процесите на акултурация, които протичат във формата на адаптация – частично изменение на традиционния за дадено пространство патерн под влияние на културата на донорската група.

Пространственият анализ позволява да се преодолее ограничената гносеологическа обособеност на чисто териториалното възприятие в резултат, на което акултурацията, според И. Перейра „не се открива сетивно, а се конструира мисловно“.[10] Така пространството става относително, доколкото неговото възприемане зависи от наблюдателя, от неговото положение и движение. Това обстоятелство разкрива благодатно поле за прилагане на принципа на относителността на А. Айнщайн, който в съчетание със съвременните методи на математическо моделиране увеличава неимоверно възможностите на пространствения анализ за постигане на трансцеденталното (което е отвъд познатото или изпитаното) знание. Възможностите на съвременния пространствен анализ са илюстрирани сполучливо от Ж. Дельоз и Ф. Гатари, които сравняват възприемането на акултурацията с възприятието на човек, който за първи път е в Париж и разглежда схемата на метрото за да се ориентира как да стигане до търсения адрес.[11]

Правната норма, въпреки че е обусловена от природни фактори е преди всичко социално явление. Освен на природната среда, нормативната характеристика на реалните явления и процеси, с които човек има работа, е съществена черта и на неговата социална среда. Съобразяването с обективните количествени характеристики придава на правната норма вид на

7 Бюрдо, Ж., Държавата, С., 2007, с. 56-57

8 Зорин, И., Феноменология путешествий, Москва, 2007, с. 6, 14

9 Термин, с който се обозначава процесът на изменение на материалната култура, обичаите и вярванията, които протича при непосредствен контакт и взаимно влияние на различни социокултурни системи (Бел. авт.)

10 Pereira I., The Nature of Space. A Metaphisical and Aesthetic Inquiry, Wash.,1968

11 Deleuze G., Guattari F. Capitalizme et schizophrenic, P., 1980

справедлив мащаб на дължимо поведение, гарантиран от обществения авторитет, обществената сила и доминиращите в обществото представи за това, което е правилно и затова е задължително. Например, в демографията има количествен показател, който е толкова важен за обществото, колкото числото „пи“ - 3.14159... в математиката. Става дума за „сумарния коефицент на раждаемост“ - когато средната раждаемост на една жена е по-висока от 2,14 населението на страната расте, когато е по-ниска – намалява.

Този количествен показател има пряко отношение към оценката на тенденциите в миграционните процеси, а от там и към развитието на бежанското право, което има пряко отношение към тяхното регулиране. Днес, повече от 40% от човечеството живее в страни, в които равнището на раждаемост е под това, което е необходимо за гарантиране на заместващо поколение. По официални данни на ЦРУ за 2015 г. на първо място тук следва да се посочат страните от ЕС, където средният сумарен коефицент е само 1.45, като най-ниското ниво е за Полша и Румъния – 1,33. За Италия - 1,43, Германия – 1,44. За България нивото е около средното за региона ниво – 1,45. Над средното за ЕС е за Белгия – 1,78, а най-високо - за Франция - 2,08.Само за сравнение, за САЩ средният сумарен коефицент е 2,0, а за Турция – 2,05.[12]

Според оценки на ООН, на базата на друг вид коефицент, наречен „общ коефицент на раждаемостта“[13] до 2050 г. населението на европейските държави, с изключение на Франция, Албания, Ирландия, Исландия и Люксембург ще намалява. В сравнение с 2000 г. като цяло за Европа това намаление ще бъде в размер от 124 милиона души, което се равнява на 17%. За Великобритания спадът ще бъде само 1%, за Германия – 14%, за Италия – 25%. Най-драматично намаление на населението се очертава в Естония и България - от по 40%. От големите европейски държави единствено Франция ще отбележи 4% ръст на населението.

Неравномерното разпределение на дяловете на общоевропейското намаляване на населението между различните страни-членки на ЕС се обяснява с вътрешната миграция - в рамките на Европа. Ако вътрешните имигрантски потоци бъдат ограничени намалението на населението в западноевропейските страни ще се изрази в значително по-драстични числа – за Италия - 30%, за Германия - 27%, за Великобритания - 8%. Франция ще запази положителния тренд, макар и само с увеличение от 1%.[14]

В същото време стареенето на населението в Европа ще достигне безпрецедентни равнища. През 2050 г. във Франция хората по-възрастни от 65 години ще са 26% от населението, а в Италия – 35%. За Стария континент като цяло, потенциалният коефицент за подръжка, т.е. съотношението между броя на лицата в трудоспособна възраст и сумарния брой на хората до 15-годишна възраст и пенсионерите над 65-години ще достигне съотношение 2:1. Използва се и понятието „демографски дивидент“, при което посоченото съотношение се преобразува в съотношение между 100 работещи и броя на децата и пенсионерите, които се нуждаят от издръжка. Смята се, че за да има устойчив икономически растеж, на 100 работещи не трябва да се падат повече от 50 деца и пенсионери. Феноменалният икономически растеж на Китай се обяснява именно с факта, че там този показател е изключително нисък – 38 деца и пенсионери на 100 трудово заети..[15] По аналогичен начин се обяснява и продължителното възходящо икономическо развитие, което преживяват САЩ.

Намаляването на раждаемостта и застаряването на населението са негативен фактор от гледна точка на обществения интерес за високи темпове на икономически растеж и засилване на геостратегическите позиции на Европейския съюз. Николас Еберстад от Американския институт по предприемачество разкрива пределно ясно логиката на това негативно въздействие: “Спадът на раждаемостта днес означава забавяне на растежа на количеството работна сила в утрешния ден. Намаляването на сумарния коефицент на раждаемостта днес води до застаряване на населелението утре – процес, който придобива реактивна скорост, ако раждаемостта в продължителен период се задържи под равнището, което гарантира възпроизводство на населението.“[16] И обратно – колкото повече е количеството на работещата част от населението на една държава, толкова повече са заетите в икономиката и са по-малко социалните разходи, работната сила - заради конкуренцията на пазара на труда - е по-евтина, повече са спестяванията и търсенето на стоки и услуги.

Решение на демографските проблеми на страните от ЕС се търси в различни посоки – в икономиката на знанието, в технологичните иновации, в по-ефективно или по-продължително (увеличаване на пенсионната възраст) използване на работната сила и т.н. Най-широко прилаган инструмент за неутрализиране на икономическите проблеми на водещите страни, породени от демографските процеси обаче си остава миграцията. В продължение на няколко века имигрантите са били почти изцяло бели хора от Европа, които се преселват на другите континенти. По-късно към тях се присъединява работна ръка привлечена от други континенти. Колонизацията на американския континет стартира с емиграцията на половин милион испанци и португалци и 700 хиляди британци. За по-малко от 100 години (от 1825 г. до 1915 г.) старият континент е напуснат от 44 млн. човека. Паралелно, през 15-19 век през Атлантическия океан официално са прехвърлени 10 млн. роби от Африка.[17]

Посоката на миграционните потоци обаче се променя. Сега тенденцията е на ускоряване на обратни миграционни потоци - от Азия, Африка и Латинска Америка към Европа и САЩ. Факторите за това са различни, но могат да бъдат разделени по географски критерий в три групи. Всяка, от тях освен със своите демографски и културни особености, се характеризира със сложна картина от политически, икономически, междудържавни, социални и други характеристики, които заслужават специално внимание като фактори, които имат отношение към бежанската сриза и нейното разрешаване.

Първата група от тях са свързани с Африка. В страните, разположени на юг от Сахара, всяка от които има сумарен коефицент на раждаемост над 3.0 живее една пета от населението на света. Това е триторията, където се наблюдава най-високият актуален ръст на населението. Прогнозните данни за 2050 г. са в Африка да живеят 2 млрд. човека, което ще бъде три пъти повече, отколкото в Европа, при положение, че през 70-те години на миналия век съотношението е било 2:1 в полза на стария континент. Бързото нарастване на броя на населението, съчетано - както отбелязва Г. Миноис с лошо разпределение, породено от ниско качество на държавното управление е причина голяма част от хората да живеят в нищета и да гладуват.[18] При такива условия демографският проблем в бедните страни разменя своите полюси – той вече се изразява не в недостиг на хора, а в техния излишък. От тази гледна точка емиграцията е благо за Африка – намаляването на броя на хората увеличава дохода на глава от населението.

---

12 The World Factbook, https//www.cia.gov/library/publicatic

13 Получен като броя на родените за една година се раздели на сумата от преживените години на всички граждани на страната / Бел. авт./

14 Гринблат, Ж.-А., Имиграционни сценарии за остаряваща Европа, Геополитика, Бр. 3, 2005

15 A Tale of Three Islands, The Economist, October 22, 2011, p. 29

16 Eberstadt, N., The Demographic Future: What Population Crowth – and Decline – Means for the Global Economy, Foreign Affairs, November/December 2010, p. 56

17 ShiIlington, K.., History of Africa, London, 2012, p. 180-181

Minois, G., Too Much Life on Earth, International Herald Tribune, Juiy 14, 2011

Втора група от фактори са свързани с територията на страните – източник на бежанската вълна. Те също са с висок сумарен коефицент на раждаемост - Афганистан - 5,33, Ирак - 4,12 , Либия – 3.6 и Сирия - 2,6 (2015 г.)[19] Съществено е, че тяхната територия е място, на което се сблъскват геостратегическите интереси на големите сили. Афганистан, Ирак и Либия бяха обект на пряка военна интервенция, включително и от страна на държави – членки на ЕС, (Англия,Франция, Италия), а ЕС оказва пряка подръжка на въоръжената опозиция в Сирия.

Третата група от фактори са свързани именно с интересите на геостратегическите играчи – държавите, които държат монопола върху политическата целесъобразност и могат да си разрешат да заменят силата на правото с правото на силата. Освен всичко друго, те се ръководят и от стремеж да си набавят необходимия им „демографски дивидент“. За целта стимулират по различен начин икономическата имиграция (политики за защита правата на човека, за мултикултурална Европа и др.п.) и създават механизми за отсяване на необходимата по качество и възраст работна сила - „зелени карти“(САЩ), интервюта с бежанците (Германия) и др.

Изложеното дотук в никакъв случай не трябва да се приема като абсолютизация на тезата, че нормите на правото трябва да се разглежда като част от световния ред на нещата или дериват на обективно сложилите се отношения на неравенство. Напротив, правната норма преди всичко е резултат от интелектуалната съзнателна дейност на човека, при което неговият разум и воля имат решаващо значение. Идеята на настоящето изложение, е че „познаването“ на демографските и икономически аспекти на проблема „бежанци“ ще оптимизира сложния мисловен и дейностен процес по създаване на нормите на правото на ЕС. В този смисъл „осъзнаването“ на общностните цели като „общо благо“ и тяхното адекватно отразяване в кода, наречен „Дъблинска регулация“ е гаранция срещу противопоставянето на интересите на отделните страни-членки на ЕС и различните социални групи в тях и преодоляване на дезинтеграционните противоречия.

Наличието на центробежни сили в ЕС и кризата в сферата на предоставяне на убежище на бежанците, в контекста на системния подход са абсолютно доказателство, че сегашният модел „Дъблинската регулация“ отразява неадекватно системата, която е обект на регулативно въздействие. Миграцията, насочена към Европа, погледната само от гледна точка на нейните демографски, и отчасти икономически измерения се характеризира с изключително сложна структура. За хората на науката е ясно, че колкото една структура е по-сложна, толкова повече намалява обективността на понятията. Оттук идва сентенцията, че науката е изкуство за опростяване на нещата, процес който се описва от непрекъснатото усъвършенстване на понятията. Като коригиращи мерки за повишаване на тяхната достоверност винаги са се търсили философски аргументи и са се прилагали графически, цифрови и формализирани добавки.

Съвременните математически модели, създавани с помоща на компютърната техника, при положение, че емпиричната информация е събирана и изразена коректно в тях и обхващат възможния максимум от променливи, по своята достоверност се доближават до природните закони. Нещо повече, компютърните технологии позволяват да се разкрие дълбочинната аналогия между математическите модели, създавани в различни области – климат, демография, религия, икономика, международни отношения и на тази основа към пространствения анализ на казуса „бежанска вълна“ да се подходи от позициите на синергизма. Така изглежда, във времето на дигиталните технологии, пътят към опростяване на нещата и разкриването на кода /“схемата на метрото“/, който ще ориентира политиците в намирането на решение на проблема.

ПРЕХОДЪТ ОТ ХАРТИЕНАТА КЪМ ДИГИТАЛНАТА ЕПОХА И НЕГОВОТО ВЛИЯНИЕ ВЪРХУ СЪДЕБНАТА СИСТЕМА / THE TRANSITION FROM PAPERS TO THE DIGITAL AGE AND ITS IMPACT ON THE JUDICIAL SYSTEM

Кунчев Й., д. ю. н., проф.
Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“, България

Conference participant

В статията се проследява развитието на дигиталните технологии във всички сфери на живота и отражението на това развитие върху съдебната система, в частност – върху процеса на събиране и изследване на доказателства. Представени са нови дигитални технологични методи, които се прилагат при следствените действия и криминалистическите експертизи. Специално място е отделено на приложението на триизмерния лазерен скенер. Темата е предмет на разглеждане и от гледна точка на процесуалната възможност за приобщаване на резултатите от дигиталните технологии към доказателствата по делото.

The article traces the development of digital technologies in all spheres of life and the impact of this development on the judicial system, in particular – on the process of collecting and examining evidence. New digital technological methods are presented, applied in investigations and forensic expertise. Special attention is paid to the application of three-dimensional laser scanner. The topic is dealt with in terms of the procedural possibility for including the results from the digital technology in the evidences in the case.

1. Използване на дигитални технологии като интернет, мобилни телефони, цифрови фотоапарати и видеокамери, компютри, таблети, устройства за навигация, електронни книги и др. е част от съвременния живот. Дигиталните технологии до такава степен са навлезли в социалните комуникации, в бизнеса, управленската дейност, образованието, медицината, транспорта и пр., че вече е трудно да си представим как са живели хората без тях. Дори и от гледна точка на недалечното минало можем да кажем, че живеем във фантастичен свят.

Чрез електронна поща, скайп, мобилен телефон можем да осъществим бърз контакт със семейството, приятели, колеги, бизнеспартньри, независимо в коя част на света се намират. Мобилните телефони и компютрите стават едни от най-важните предмети в живота на хората. Видеоконферентната връзка все по-често замества пътуването на далечни разстояния, защото чрез нея се постига ефект на физическо присъствие и контакт. Можем да пазаруваме и да извършваме всякакви бизнес дела чрез интернет. Електронната карта замества портфейла с банкноти. Чрез нея можем да влизаме в учреждения с ограничен достъп, да получаваме пари от електронния касиер, наречен банкомат и т.н.

Чрез електронния четец или таблета можем да носим десетки, дори стотици книги със себе си.Настъпва ерата на дигиталните библиотеки, ползването на които ще спестява изключително много време. В историята ще останат огромните каталози с картончета на заглавията на книгите, защото електронният каталог все повече ги замества. Дигитализацията на

19 The World Factbook, https//www.cia.gov/library/publicatic

книгите ще остави в миналото познатото ни явление „изчерпан тираж". Материалите в архивите се сканират и се предоставят в дигитален вид за ползване.

Все по-често четем вестници чрез интернет. Писмата и поздравителните картички, изпращани в пликове остават в миналото, защото ползваме електронна поща.Според някои изследвания годишно се изпращат около 300 милиарда писма чрез електронната поща.Хартиената пътна карта се замества от електронната. Дигиталната навигация ни води навсякъде, където пожелаем да отидем. Вместо хартиен, вече получаваме електронен билет за самолет чрез електронната си поща.

Значителна част от документооборота се осъществява чрез дигитални технологии. Според проведени изследвания около 90 на сто от документите се подготвят в електронен формат и само около 30 на сто от тях се принтират. С влизането в сила на Закона за електронния документ и електронния подпис (ЗЕДЕП) електронните документи са признати за равностойни на хартиените и могат да бъдат подписвани с обикновен, усъвършенстван или с квалифициран електронен подпис, който има правното значение на саморъчен подпис.

Процесът на дигитализация все повече ограничава използването на хартиени източници на информация. Ние сме свидетели на прехода от хартиената към дигиталната епоха. Мащабите на дигитализацията са огромни. Тази промяна не е просто заместване на хартиени източници на информация с дигитални.Това е процес, при който се извършва много съществена промяна в живота на хората. Чрез дигиталните технологии изключително много се ускорява обменът на информация, спестява се много време и огромни средства. Всяко следващо поколение от все по-ранна възраст навлиза в дигиталните технологии. Според някои изследвания дигиталните видеоигри оказват изключително влияние върху развитието на мисленето и въображението на децата. Ето защо следва да се съгласим с мисълта, че благодарение на дигиталните технологии навлизаме в Ренесанса на креативността.

2. Преходът от хартиената към дигиталната епоха оказва влияние и върху **престъпността.** Дигиталните технологии служат не само за разкриване на престъпленията, но се използват и за тяхното извършване. Извършителите на престъпления започват да изоставят хартията и се насочват към компютъра. Дигиталните технологии допринесоха за използването на нови начини за извършване на престъпления, свързани с вземане на лични данни на гражданите, на банкова информация, кредитни и дебитни карти и т.н. Един от начините за извършване на престъпления е т.нар. социално инжинерство чрез което се създават фалшифи виртуални личности в интернет.Това доведе и криминализацията на много деяния, свързани с използването на компютър, респ. до нов нова глава в Наказателния кодекс, озаглавена „Компютърни престъпления". Регламентира се нов състав на измамата, свързана с внасянето, изменение, изтриването или заличаването на компютърни данни или използване на чужд електронен подпис. В тази връзка в Допълнителната разпоредба от Общата част на НК, съдържаща обяснения на някои думи, бе допълнена с компютърна терминология.

Криминализацията на деяния, свързани с използването на компютър намери отражение и в НПК. Регламентираха се редица правила във връзка с претърсването и изземването, насочени към компютърни информационни системи, компютърноинформационни данни. Въведен бе нов способ на доказване „Специални разузнавателни средства" при който се прилагат и електронни съоръжения, използани най-често за наблюдение, подслушване и проследяване на контролираните лица и обекти. Един от включените в системата на СРС оперативни способи е проверка на кореспонденция и компютърна информация. В чл. 172, ал. 3 НПК е регламентирано задължение на доставчиците на компютърно-информационни услуги да помагат на съда и органите на досъдебното производство при събирането и записването на компютърни информационни данни чрез прилагането на специални технически средства. Към веществените доказателствени средства бяха включени и записите върху носител на компютърни информационни данни (чл. 125, ал 1 НПК).

3. Използването на компютъра на извършване на престъпления, както и широкото използване на дигитални технологии в различни сфери на обществения и личния живот на хората значително разшири възможността за **дигитално отразяване на свързани с престъпления факти.** Дигиталната среда като следовъзприемаща система все повече се разширява. Все по-често свързани с престъпления факти се отразяват в охранителните камери, камери на банкомати, мобилни телефони, компютри, таблети, електронна поща, различни социални мрежи, електронни тахометри на автомобили, навигационни системи и т.н. Дигиталното отражение на престъпление закономерно доведе и до появата на **дигиталните (електронните) доказателства.** Това повлия върху дигитализацията на дейността по събирането и изследването на дигиталните доказателва в духа на европейската стратегия за електронно правосъдие. Процесуалната регламентация на видеоконферентния и телеконферентния разпит вече е факт. Чрез тази технология може да се провежда разпит от голяма дистанция на лица, които се намират на друго място в рамките на страната или в друга държава. Арсеналът от дигитални технологии за събиране и изследване на доказателства изключително много се обогати.

Всичко това показва, че вече имаме основание да разграничаваме доказателствата на две основни групи: **дигитални и традиционни.** Под дигитално (електронно) доказателство следва да се разбира информация, получена чрез дигитално устройство по установените в НПК ред и средства. Събирането и изследването на дигиталните доказателства се осъществява в съответствие с процесуалните правила на доказването, но има и редица специфични особености. Една от тези особеност е, че лесно могат да бъдат манипулирани и фалшифицирани, което е препятствие за тяхната допустимуст в съда. Това налага вземането на правни и технически мерки за гарантиране на тяхната автентичност.

Една от трудностите в дигиталното доказване е установяването на лицето, което е използвало съответното дигитално устройство. Типична защитна теза на извършителите на компютърни престъпления е, че откритата в техния компютър информация е получена чрез компютърен вирус. Компетентно извършена компютърно-техническа експертиза обаче може да съдейства за разкриване на обективната истина относно подобен факт.

Дигиталните доказателства сравнително лесно се съхраняват поради малкия си обем, но те са твърде чувствителни на външно въздействие – температура, електромагнитно излъчване, механични повреди, влага и т.н. Ето защо тяхното съхранение изисква специални условия.

Един от съществените въпроси относно дигиталните доказателства се отнася до тяхната **допустимост.** По-голяма част от съдиите в ЕС приемат дигиталните доказателства като равностойни на традиционните, но има и противни мнения. Причина за различните мнения е различният подход към допустимустта на дигиталните данни към доказателствения материал по делото. В ЕС има **два модела относно допустимустта на дигиталните доказателства** в съда, които най-общо могат да се определят като либерален и рестриктивен. При либералния модел, който е застъпен в Австрия, Дания, Швеция и Финладия), в съответствие с правните традиции на тези страни се прилагат много широки критерии за допустимуст на дигиталните доказателства. Те се основават на свободното решение на съдията дали да допусне съответните дигитални данни към доказателствения материал. При рестриктивният модел се прилага противоположен подход – с оглед допустимустта на дигиталните данни към доказателствения материал са регламентирани допълни изисквания в сравнение с традиционните доказателства.

Политиката в ЕС относно допустимостта на дигиталните доказателства е ориентиранан към създаване на единни

международни стандарти. В тази връзка през 1995 г. е създадена международна организация за компютърни доказателства (IOCE). Тази организация е разработила принципи за стандартизирано събиране на дигитални (компютърни) доказателства. Към тези принципи се включват:

а) съвместимост на правните системи на държавите в сферата на доказателственото право;

б) ползване на общ език при обмена на дигитални доказателства;

в) доверие в автентичността на дигиталните доказателства;

г) абсолютна неприкосновеност на дигиталните доказателства;

д) достъпност до първоизточника на дигиталните доказателства от компетентен специалист;

е) цялостната дейност по изземването, достъпа и съхранението на дигиталните доказателства да бъде документирана и да е на разположение за проверка;

ж) отговорност на длъжностните лица относно автентичността на дигиталните доказателства, докато тези доказателства се намират в тяхно владение.

Консерватизмът относно допустимостта на дигиталните доказателства макар и да има известно основание, не може да бъде бариера към използването на дигитални доказателства в процеса на разкриване на обективната истина по делото. Ако направим бегъл исторически преглед относно възприемането на нови технологии в наказателния процес, ще видим, че тяхното внедряване в практиката винаги е било чрез преодоляване на консерватизма. Днес никой не поставя под съмнение възможността за идентификация на човек чрез следи от ръце, но това не означава, че първите дактилоскопни експертизи са били приемани безрезервно от съда. Почти от век фотоснимките са неизменна част от доказателствения материал, но въвеждането им като веществено доказателствено средство също е било съпътствано с преодоляване на неизбежния процесуален консерватизъм.

След появата на цифровите фотоапарати, разследващите органи сравнително дълго време продължаваха да използват лентовите поради лесната възможност за манипулация на цифровата фотоснимка. Едва, когато през 1997 г. американската асоциация по идентификация разпространява специална резолюция, с която цифровите (дигиталните) изображения се признават за веществени доказателствени средства, започва използването на цифровата фотография в следствената и експертната дейност. За целта бяха приети общи правила, гарантиращи автентичността на фотоснимките. В съответствие с тези правила оригиналното изображение са записва на диск, който се запечатва и подписва от разследващия орган, специалиста-технически помощник и поемните лица. Заедно с възможността да се извърши сравнение между фотоснимката в делото и оригиналното цифрово изображение са предвидени и допълнителни гаранции за нейната автентичност, които включват разпит на специалиста-технически помощник при който се изясняват всички въпроси относно времето, мястото, условията на фотографирането, както и техническите параметри на цифровия фотоапарат, чрез който е изготвена фотоснимката, дали е оказвано въздействие върху оригиналното изображение и т.н. Освен това съвременните дигитални технологии позволяват да бъдат установявани манипулации върху изготвени чрез цифрови фотоапарати фотоснимки.

Следвайки закономерността на постепенно преодоляване на консервативността относно допустимустта на доказателствата, можем да прогнозираме, че и дигиталните доказателства неизбежно преминават през такъв етап докато не бъдат създадени надежни правни и технически гаранции за тяхната автентичност.

Дигиталните технологии изключително широко са застъпени в дейността по събиране и изследване на доказателства. Автоматизираната идентификационна система AFIS оказва революционно въздействие върху възможността за идентификация на човек чрез следи от ръце. По сравнително нови данни, от въвеждането на тази система в България през 2000 г. досега са идентифицирани над 40 хиляди извършители на престъпления. По аналогичен начин дигиталната система IBIScе използва за идентификация на огнестрелни оръжия чрез следи върху куршуми и гилзи. Съвременни дигитални системи се използват и за изследване на почерк и подпис.

Събирането и изследването на дигитални доказателства изисква много добри технически познания. Това налага създаването на единни стандарти за квалификацията на вещите лица и специалистите-технически помощници. Необходимо е обучение и на органите, разследващи отразени чрез дигитални технологии престъпления.

Триизмерното лазерно сканиране е нов метод за визуализация на факти, свързани с разследвани събития. Практиката на разследващите органи в държавите, където се използва 3 Dлазерния скенер за нуждите на наказателното производство показва, че скенът (фотоснимката, изготвена чрез 3 D скенера) има редица предимства пред всички посочени по-горе методи за визуализация (рисунки, фотоснимки, видеозаписи, макети). Основното предимство е, че посредством тази технология разследващите органи могат не само да направят снимка на местопроизшествието, те могат „да влязат" в нея. А това създава много по-големи възможности за изследване на местопроизшествието дори и след приключване на огледа.

Един скен може да замести голямо количество фотоснимки, защото отразява изцяло обстановката на местопроизшествието. Колкото и прецизна да е цифровата фотография, практически е невъзможно с една фотоснимка да се обхване обстановката на местопроизшествието в същата степен на детайлност, както скенът. Прилагането на панорамния метод ще остане в историята след въвеждането на лазерното сканиране в практиката на разследващите органи, защото сканирането, както се посочи, се осъществява на 360 градуса по вертикала и хоризонтала. В историята ще остане и използването на рулетката за измерване на разстояния в процеса на оглед на местопроизшествието и провеждане на други действия по разследването, скенът е източник на информация за разстоянието и размерите на всички сканирани обекти.

Скенът създава „ефект на присъствие" на местопроизшествието. Заснетото посредством 3 Dлазерен скенер местопроизшествие позволява многократно провеждане на виртуален оглед с цел изследване обстановката на местопроизшествието и изясняване начина на извършване на престъплението и механизма на осъществяване на разследваното събитие. Ако в процеса на огледа на местопроизшествието е пропусната възможност за измерване на разстоянието между отделни обекти и/или размерите на даден обект, тази възможност съществува и след приключване на даденото действие по разследването.

Поради голямата дистанция между времето на извършване на престъплението и разглеждането на делото в съдебно заседание, съдът е лишен от реална възможност да проведе оглед на местопроизшествието, а дори и да проведе такъв оглед, вероятността от изучаването на обстановката в нейния автентичен вид, т.е. каквато е била след престъплението, е нищожна. Чрез заснетото посредством 3 Dлазерен скенер местопроизшествие, съдът ще има възможност да извърши виртуален оглед с цел запознаване с обстановката на местопроизшествието и изграждане на изводи относно механизма на протичане на разследваното събитие. По този начин в по-голяма степен би се приложил принципът за непосредственост, съгласно който съдът, прокурорът и разследващите органи основават решенията си върху доказателствен материали, които те събират и проверяват лично, освен в случаите, предвидени в кодекса (чл. 18 НПК).

Чрез 3 Dсканиране е възможно да се разработи компютърна анимация на механизма на разследваното събитие или механизма на образуване на отделни следи.**(слайд)** При разследване на пътно-транспортно произшествие посредством

триизмерното лазерно скениране е възможно да се пресъздаде процесът на деформация на катастрофиралия автомобил. Заснетото по този начин местопроизшествие разширява възможностите за определяне скоростта на участвалите в катастрофата моторни превозни средства. Технологията позволява да се проследи траекторията на куршума причинил съответните пробойни на местопроизшествието, да се определи ъгълът и посоката в която са полетели пръски кръв и т.н. Методите за приблизително определяне ръста на човек по неговите следи от ръце и крака могат да бъдат усъвършенствани чрез триизмерното лазерно скениране.

Във ВСУ се разботи по проект за приложението на 3 Dскенирането в процеса на разследването и извършването на криминалистически експертизи. Съществен момент в концепцията, която подлежи на разработване е всяка от заснетите следи и други обекти да се представят от гледна точка на етапите на тяхното изследване. Към всяка следа, която е отразена в скена ще се прикрепва линк, посредством който може да се проследи по-нататъшния процес относно нейното изследване – назначена експертиза, проведена експертиза, резултати от експертизата. По този начин се повишава информационното значение на скена, защото в него може да бъде заложена и „разкодираната" чрез експертизи информация, която се съдържа в съответния обект.

Един от основните въпроси относно скена е дали може да бъде приет като веществено доказателствено средство. Същността на скена е принципно различна от фотоснимките. Ето защо не би следвало по аналогия с фотоснимките, които съгласно чл. 125, ал .1 НПК са веществено доказателствено средство и скенът да бъде включен в същата категория. Една от възможностите е, в посочената разпоредба да се добави понятието „скен". Възможно е и друго по-лесно решение на този проблем. Във връзка с регламентирането на Специалните разузнавателни средства като способ на доказването, в чл. 125, ал. 1 НПК бе добавено ново веществено доказателствено средство - „записи на компютърно информационни данни". Съгласно чл. 93, т. 22 НК, под „компютърни данни" следва да се разбира всяко представяне на факти, информация или понятия във форма, поддаваща се на автоматична обработка, включително компютърни програми. Скенът напълно се вписва в тази характеристика, поради което можем да го отнесем към категорията на веществените доказателствени средства, без да е необходимо каквото и да е допълнение в чл. 125, ал. 1 НПК.

Въвеждането на триизмерния лазерен скенер в процеса на разследването и усъвършенстването на методите за неговото прилагане несъмнено ще бъде нов етап на технологизацията по събиране и изследване на доказателства. Според някои специалисти, въвеждането на тази технология е революция във възможностите както за отразяване на местопроизшествия, така и за тяхното последващо изследване.

4. Преходът от хартиената към дигиталната епоха оказва влияние върху цялостния живот в обществото, включително и върху **съдебна система.** Информационни технологии в съдебното производство започват да се използват Германия, Финландия, Франция, Австрия и Швеция още в края на 80-те години на миналия век. През 1989 г. в Австрия приключва процесът на постепенно въвеждане на механизма за електронно водене на заповедното производство в районните съдилища. В различни районни съдилища са въведени специални електронни образци за машинна обработка с цел ускоряване и на заповедното производство. В някои от съдилищата започва да се практикува истинско *on-line*-производство. Тази практика разкрива големия потенциал на информационните технологии за рационализиране на съдебното производство. Оттук се поражда и идеята за електронно правосъдие. Необходимостта за привеждане дейността по разглеждане на наказателните и гражданските дела в съответствие с непрекъснатото усъвършенстване на информационните и комуникационните технологии стои в генезиса на Европейската стратегия зaа електронно правосъдие.

Електронното правосъдието се разглежда като съставна част от електронното правителство, което включва използване на информационни и комуникативни технологии за административните процедури. Същността на електронното правосъдие е в използване на електронни технологии при разглеждане на наказателни, граждански, административни и търговски дела. Всяко предоставяне и обмен на информация в електронен формат, свързано със съдебната система е елемент от електронното правосъдие.

Основната цел на електронното правосъдие е повишаване ефективността на правосъдието в Европа, за да бъде максимално полезно на гражданите. В контекста на тази цел се определят и основните приоритети на електронното правосъдие. Един от тях е да се улесни достъпът до правосъдие на гражданите и бизнеса в Европа. Европейската стратегия за електронното правосъдие предвижда възможност на гражданите чрез дигитални технологии да се запознаят с правата си в качеството на пострадали или обвиняеми, начините чрез които могат да подават жалби до съответните инстанции на държавите-членки в случай на трансгранични спорове и пр. Въвеждането на електронна база данни за адвокати, нотариуси, медиатори, съдебни изпълнители е предназначено за улесняване на гражданите при по-бързото и лесно намиране на подходящия специалист, който да им окаже необходимата правна помощ на съответния език. Чрез електронното правосъдие гражданите могат да получат и консултации по важни за тях правни въпроси.

Очакванията са, че реализацията на европейската стратегия за електронно правосъдие ще се отрази благоприятно и за укрепване на съдебното сътрудничество между държавите-членки. Свързването на техните регистри /за съдимост и др./ ще улесни бързия обмен на информация между съдилищата на отделните държави-членки. В сферата на сътрудничеството се предвижда обмен на добри практики. **Обсъжда се идеята за създаване на общи хранилища или сървъри с документи в електронен вид.**

На 16.07.2010 г. в Брюксел бе открит Европейския електронен правен портал. **Това е официалното начало на реализацията на еврепейската стратегия за електронно правосъдие.** При откриването на електронния правен портал е заявено, че проектът за електронно правосъдие е крайъгълният камък на модерното европейско правосъдие. Реализацията на концепцията за европейско електронно правосъдие е подчинена на следните основни цели: постигане на по-ефективно правосъдие; облекчаване достъпа на гражданите до правосъдие; по-голяма прозрачност на съдебната система; икономия на време и средства за държавата и гражданите; стимулиране на инициативите за въвеждане на нови технологии в правосъдието.

В съответствие с новата стратегия, голяма част от документите ще бъдат връчвани чрез електронна поща, а подписите ще се предоставят по електронен път. Всичко това е насочено към създаване на ефективни и прости инструменти, които са полезни и лесни за ползване от обикновените граждани.Когато се налага да се дават устни показания, се насърчава използването на видеоконферентна връзка.

Във връзка с езиковата бариера е поставено началото на програма за онлайн преводи за европейските портали за електронно правосъдие. Съдържанието на уебсайта за електронно правосъдие е достъпно на 22 официални езици на ЕС.

Практиката показва, че колкото по-широко се прилага електронното правосъдие, толкова повече се разкриват неговите предимства, а това е предпоставка за усъвършенстване на методите и технологиите за приложението му. От друга страна, самото развитие на дигиталните технологии способства за тяхното по-широко и ефективно използване в дейността на органите на досъдебното производство и съда.

Волята на държавите-членки да реализират стратегията за електронно правосъдие вече дава своите добри резултати.

На национално равнище се реализират проекти за улесняване информираността на гражданите чрез използване на различни електронни устройства. Електронната комуникация все по-често се използва от страните по делото и съдилищата. Някои от процедурите са напълно компютъризирани. Разширява се приложението на електронни записи на съдебни заседания.

Внедряването и развитието на автоматизираните системи за превод на официалните езици на ЕС е съществено условие за реализацията на стратегията за европейското електронно правосъдие. Перспективите за многоезичния портал е да се създаде по такъв начин, че да предлага всякаква помощ на гражданите и предприятията, които търсят правна помощ и първоначална правна консултация относно трансгранични правни проблеми. В същото време се отчита, че електронният превод не бива да се използва за официален обмен на информация, тъй като не винаги е точен.

В съответствие със стратегията за електронно правосъдие е предвидено създаването на Европейска система за съдимост, която получава най-широка подкрепа, включително и финансова. До настоящия етап някои информационните технологии вече са доказали своята ефективност за противодействие на трансграничната престъпност. Създаването на Европейска информационна система за съдимост, както и Шенгенската информационна система е съществен принос към реализацията на европейската стратегия за електронно правосъдие. Тази система позволява държавите-членки да си обменят информация и да си сътрудничат по много начини, включително и за бързо предаване на европейски заповеди за арест.

Една от стъпките към реализацията на стратегията за електронно правосъдие е гражданите да могат да се използват онлайн приложения, съдържащи формуляри относно различни видове документи за попълване. Формулярите трябва да бъдат на всички официални езици на държавите-членки. Тенденцията е до минимум да се сведе необходимостта от вписване на свободен текст в документите; вместо това да се разширява сферата на стандартната форма на посочване на данните.С цел улесняване на гражданите и ускоряване на производствата, стратегията на електронното правосъдие предвижда в значителна степен да се ограничи ръчното подаване на документи.

Реализацията на стратегията за електронно правосъдие изисква хармонизация на процесуалното право и разпоредбите за доказателствения материал в трансграничните дела. Тази дейност ще продължава да се осъществява в съответствие с развитието на дигиталните технологии. Разработването на електронни инструменти за постигане по-високо ниво на оперативна съвместимост се определя като съществено условие за бързия и лесен обмен на информация между съдебните институции на държавите-членки.

Предвижда се електронната система да извършва и някои консултантски услуги - как гражданите могат да намерят юристи в друга държава-членка, какви действия да извършат относно някои формалности в други държави-членки, как се съставя завещание, как се купува или продава къща и т.н. В тази насока се включва предоставянето на безплатна консултация по електронна поща чрез и под наблюдението на национални професионални организации. Създаването на прости наръчници за правните системи на различните-държави членки също е включено към стратегията за електронното правосъдие. Порталът ще предоставя на гражданите на ЕС информация за наказателноправните системи на държавите-членки – какви са техните права, към кой орган да се обърнат и по какъв начин да го направят, как да се сдобият с формуляри, как да получат правна помощ, да видят списъци с адвокати, които могат да обслужват чуждестранни клиенти и т.н. Предвижда се осигуряване на достъп на гражданите и до съдебните решения.

Успоредно с достъпния за гражданите портал за електронно правосъдие се предвижда създаване и на защитен европейски портал за електронно правосъдие. Предназначението му е само за съдии, съдебни служители, служители от министерства на правосъдието и други юристи. Защитата на този портал ще бъде с различни степени, в съответствие с предоставените на съответните служители права за достъп. Този портал ще позволява пълен оборот на национални регистри на държави-членки, обмен на документи между съдилищата, съдилищата и страните по дадено производство, защитено общуване чрез видеоконферентна връзка, както и възможност за проверка на електронните подписи чрез подходящи инструменти.

В съответствие с Европейската стратегия за електронно правосъдия Република България прие концепция за електронно правосъдие. В концепцията се посочва, че реформата на съдебната система в България е свързана с въвеждането на електронното правосъдие чрез комплекс от финансови, организационни, технологични, образователни и нормативни мерки, целящи ефективното използване на информационните и комуникационните технологии в съдебната система.

Съгласно закона за Електрония документ и електронния подпис, електронните документи са признати за равностойни на хартиените. Перспективата е съдебна система да работи чрез безхартиен обмен на информация. Документи на хартиен носител ще се сканират и ще се обрабоват в електронна форма.

Електронното правосъдие ще допринесе за прозрачност в дейността на органите на досъдебното производство и съдебната власт. С въвеждането му гражданите ще имат възможност да проследяват движението на делата и преписките, както и да установяват причините за тяхното забавяне. Гражданите ще могат да бъдат призовавани и да подават документи в електронна форма. Срокът за подаване на документи ще бъде удължен, защото докато за хартиените носители е до края на съответния работен ден на съда, то за електронното подаване на документи този срок ще изтича в 24-тия час на деня.

Концепцията за електронното правосъдие предвижда обезпечаването на вътрешната организация на работата с електронни дела; обмена на електронни документи между различните органи на съдебната власт от една страна и гражданите, от друга. Мерките ще допринесат за реализиране на милиарди левове икономии за държавата и гражданите. Въвеждането на безхартиено правосъдие ще има не само икономически ефект, но и в значителна степен ще се решат проблемите със загуба на дела и доказателства. Постепенно ще отпада необходимостта от съхраняване на огромни хартиени архиви, които ще бъдат заместени от дигитални.

Внедряване на електронното правосъдие и на единни централизирани информационни системи ще реши проблемите с децентрализираната поддръжка на множество информационни системи. Ще бъдат спестени милиони човекочасове, свързани с пътуване до и от съдилищата, чакане по гишета за подаване и получаване на документи, както и за извършване на всякакви видове справки. Огромни ще бъдат и икономиите на хартия и разходи за поддръжка на архивохранилища.

Преминаването от хартиено в дигитално (електронно) правосъдие не е само технологичен процес. Въвеждането му е свързано с регулиране на широк кръг обществени отношения. От само себе си разбира, че електронното правосъдие като цяло, процесът на разкриване на обективната истина в гражданския, наказателния и административния процес следва да се осъществяват върху основата на адекватна нормативна база. А това, както се посочва и в концепцията на българското правителство налага редица изменения и допълнения в материалните и процесуалните закони.

ВЪПРОСЪТ ЗА СПРАВЕДЛИВОСТТА В ПРАВНАТА ТЕОРИЯ (ФИЛОСОФСКО-ЮРИДИЧЕСКИ ДИСКУРС)/ THE CONCEPT OF JUSTICE IN THEORY OF LAW (A LEGAL-PHILOSOPHICAL DISCOURSE)

Наумов С.
Софийски университет «Св. Климент Охридски», България

Conference participant

The article is dedicated to the concept of justice in legal theory. Philosophical-juridical discourse of justice brings forth the particular actuality of the topic given the context of the contemporary international standards and regulations that shape the institutional frame of modern legal policy.

Keywords: *Theory of Justice, Philosophy of Law, Legal Consciousness, Legislation*

Философско-юридическият дискурс на справедливостта в правната наука придобива особена актуалност в контекста на съвременните международни стандарти и норми, които определят и институционалната рамка на модерните правни политики.

Неслучайно въпросите на справедливостта като ценностно явление и особено – проблемът за нарастващата в последно време дисфункционалност в дейността на институциите, призвани да създават или прилагат правото (т.нар. институционална патология) са обект на внимание във всяко цивилизовано общество. Рисковете, произтичащи от нарушаване на принципите на "*справедливите равенства*" и превръщането на социалната патология в перманентна характеристика на правопорядъка е основание за загриженост, доколкото и държавата, и нейните граждани, са единни в стремежа си да се запазят изконните човешки ценности и да се гарантира законност и върховенство на правото при спазване на принципа за равнопоставеност, независимо от различията по институционално определени в правото признаци. Това е особено добре развита концепция в аналитичното направление във философията на правото, и по-специално в трудовете на Дуоркин и Харт. Появата на нови форми на „*несправедливи равенства*", формално закрепени в правото, или увеличаването на интензитета на познатите дискриминационни прояви на „*справедливи неравенства*" изискват обединени усилия и адекватни методи за противодействие на това негативно социално явление чрез транспониране в правото на емпирично измерими показатели на принципите на справедливостта като морален коректив на цялата правна система.

За разлика от положението в редица европейски страни в българската теория и практика все още доминира позитивистко-нормативистично ориентираният подход, при който анализът най-често се задоволява с тълкуване на съществуващите разпоредби, без да се надскочи летвата на отрасловия правен подход и да се стигне в дълбочина до онези философски измерения на връзката между ius и iustum, чиито основи са положени още от древните мислители, а съвременното им звучене е продиктувано от бързите процеси на глобализиращия се свят, в който на преден план отново изниква въпросът за изконните морални ценности, поставени невинаги в синхрон с някои макар и важни за обществото правни решения. Търсенето на тази връзка е важен процес, тъй като когато говорим за съвременните измерения на конституционализма, не бива да забравяме за някои основни общочовешки ценности, които и най-съвършеният от формално-юридическа гледна точка конституционен акт не би могъл да промени. Ако си послужим с думите на Сартори, и днес законодателят е изправен пред дилемата какъв да бъде съвременният законодателен процес, за да удовлетвори и законодателите, и гражданското общество[1] и как да се намери балансът между ius и iustum Тази дилема често се поставя в центъра на внимание на представителите на конституционноправната теория, както и на съпътстващата я динамична рамка на политико-правни анализ, подчинен на разбирането за интегриращата и ограничаваща публичната власт конституция.

Философско-юридическият дискурс излиза извън рамките на позитивисткия анализ и дава възможност чрез дълбочинен анализ на тази връзка да бъдат формулирани постулати и решения, недопускащи криза на легитимността.

Философско-юридическият дискурс на баланса между справедливостта и правото неизбежно изисква да се обърне специално внимание на аксиологичната характеристика на правото, доколкото правната аксиология поставя акцент върху проблема за ценностите като самостоятелни и независими от реалния свят духовни явления или пък ги анализира от гледна точка на ценностно-нормативното съдържание на правото. В първия случай ценностите и свързаните с тях оценки не са отражение на обективната действителност, а съществуват сами за себе си. Във втория случай правото не е обикновено познавателно отражение, а особено ценностно-нормативно отражение на разнообразни по характер ценности, включително и справедливостта като ценност. Очевидно е, че в условията на легитимна криза аксиологичната характеристика на правото отива на заден план.

Трудно е да се открие пресечната точка между общочовешките ценности, господстващите за даден исторически етап ценности и онези колективни ценности, които са институционално закрепени или юридически декларирани в рамките на определено политическо господство. В условията на нарушена легитимност и несправедливи правни решения статус на ценности в правото могат да придобият множество факти и явления от материално и идеално естество, които съответно удовлетворяват или не законните интереси на правните субекти.

На системата от правни ценности отговаря системата от правни норми и в този смисъл йерархията на правните ценности предопределя йерархията на правните норми, но в условията на криза на легитимността тази връзка може да е асиметрична.

Йерархията на правните ценности намира своето първично отражение и в обществеото правосъзнание. Възможно е да съществува закон, който се оценява като несправедлив, като неморален и т. н., тъй като противоречи на утвърдени в обществеото съзнание ценности. Тогава се появява сериозен конфликт между общочовешки ценности и официално прокламирани ценности. Справедливостта е ценност, но и законът е ценност и проблемът тук е коя от тези ценности има приоритет. Несъвпадането на ценностното с дължимото в правото е психологическият корен на правния нихилизъм. Позитивното право невинаги отразява господстващите в обществеото съзнание ценности, което води до неговата непълна легитимност и по-точно –криза на легитимността. Но пълно съвпадение между официалните ценности, закрепени в позитивното право, и господстващите ценности, не е нито необходимо, нито е възможно. От гледна точка на приоритета на общочовешките ценности, то официално закрепените в правото ценности, са необходим и разумен

1 Sartori, G. Teoria demokracji. Warszawa, 1998, p. 465.

компромис. Най-голямата опасност е рискът от превръщане на патологията в норма и довеждане на обществото до състояние на raptus[2].

Всяко общество има определена правна система, която в по-голяма или по-малка степен задоволява очакванията за ред, справедливост и баланс на интересите. До голяма степен самоорганизираното в държава общество се стреми да съхрани принципите за върховенство на конституцията и законите и в това се съдържа основната гаранция, че суверенът (народът) притежава защитни механизми срещу социалните или политическите кризи и техните проявления. В контекста на юридическата му интерпретация този въпрос изглежда доста елементарен - щом има легитимни механизми за също така легитимно законодателство, то рисковете от дезорганизация са сведени до минимум. Така е обаче само на пръв поглед. И в най-добре организираното общество легитимността на правото може да бъде оспорена от собствените му създатели или тези, които го прилагат. Във философско- социологически план посоките на разсъждение са поне две. От една страна -конституцията и изграденото на нейна основа законодателство са факторите, които гарантират легитимна стабилност на обществото и избягване на социалната аномия. От друга- реалният живот е източник на нови социални отношения, нова система от ценности и оттам - нови форми на социална дезорганизация и дезинтеграция. Следователно правото в условията на политическа или икономическа криза може само да „коригира“ възможния дисбаланс, при това превантивно или последващо.

Ако правната система е в достатъчна степен съобразена с политическите фактори, ако общественото съзнание има готовност да се адаптира към непрекъснато променящата се парадигма на ценностите, ако законодателят успее навреме да обхване и облече в юридическа форма пораждащите дестабилизация отношения, то тогава би се постигнала онази относителна стабилност, за която говори Дюркем. В противен случай правната система винаги ще има неблаговидната задача да използва само част от възможностите си за ограничаване на неблагоприятните последици от кризата.

В конкретно юридически план нещата имат още по-прагматично измерение. Законодателството само по себе си не може като с магическа пръчка да ограничи социалната девиация, породена от различни фактори. Дори нещо повече -правото в определен момент може да бъде източник на такава девиация. Това е характерно както за периоди на тотални промени (такъв е примерът с „арабската пролет”, с прехода от централизирана към пазарна икономика), така също и в периоди на относителна стабилност, когато на преден план изкристализират скрити за големите социални структури конфликти на ценностите, които „тлеейки“, могат да взривят цялата социална система. В такива случаи правото не е в състояние да предотврати по-големия конфликт, който вече е вторичен източник на промяна, а тя самата поражда нови взаимоотношения и необходимост от нова правна уредба.

Това поставя законодателя в сложната ситуация да открие онзи разграничителен критерий, въз основа на който да се установи баланс между юридическите и извънюридическите санкции. Може да се наблюдават ситуации, при които законодателят многократно променя позицията си по отношение на определени деяния (например забраната за носене на бурки), а това само по себе и може да означава, че самото законодателство е източник на дезорганизация и дисфункционалност на цялата правна система. Когато се говори за правото като източник на дезорганизация, следва да се имат предвид много фактори. На първо място това са социално-икономическите и политическите фактори и едва след това - «проектирането» им върху ценностната система на личността или на големите социални групи. Известно е, че политическата, икономическата и правната реформа (разделянето им е условно, тъй като всяка една предполага и другите) в почти всички страни от Централна и Източна Европа от 90-те, бе съпроводена от новопоявили се социални феномени, като бързо забогатяване на определени групи, рязко обедняване на други, нарастване на подземния свят, разцвет на трафик на наркотици, оръжие, проститутки, «бели робини», деца, корупция, организирана престъпност, тероризъм и т.н. Всичко това е резултат не само и не толкова от неадекватна правна уредба. В същото време обаче съществуването на редица правни институти или разпоредби (напр. в областта на правата на човека, бежанското право, миграционното право, антидискриминационното законодателство, националната сигурност, суверенитета и т.н.) са несъмнено източник на отклонено поведение. В тези хипотези идеята за справедливи правни решения е поставена на изпитание. В разглеждания контекст и в рамките на философско-юридическия дискурс на правото особено значение има и въпросът за правното съзнание. Класическата юриспруденция и философията на правото обикновено разглеждат правното съзнание в контекста на теорията за естествените права или пък го свързват с позитивния характер на нормите. Представителите на психологическото направление в правото се придържат към концепцията за «правното чувство», изтъквайки на преден план оценката за правото, проявяваща се като чувство за справедливост или правна интуиция[3]. Един от основните представители на тази школа - Л. Петражицки, създаде концепцията за „интуитивното право“, чиято същност се състои в силното подчертаване на социално-психологичната обусловеност на оценките за правото[4]. На базата на концепцията за интуитивното право Петражицки изяснява проблема за справедливостта, заложен в правото, както и за естествените права. Той се опитва да повдигне завесата на „мистично-авторитарния характер“ на постоянно действащите механизми, подбуждащи към постоянност на поведението в правната сфера, и да разкрие социалния генезис на оценките и нагласите към правото („правните преживявания“). Въпреки своята усложненост, концепцията на Петражицки е основа за конструирането на един относително ясен модел на правното съзнание, в което правните чувства, преживявания и емоции, и особено чувството за справедливост като основа на психологическия елемент заемат особено място. Специфична особеност на правното съзнание е, че то по особен начин отразява правната действителност и най-вече - съдържащите се в правните норми права и задължения. В същото време самите тези норми са „носител“ на определено правосъзнание — както това на законодателя, така също и на суверена - източник на властта. Правното съзнание по този начин е не само свързващо звено между изискванията на правото и конкретното поведение, но също така играе определена роля при самото създаване на правото, разбирано като синтез между ius и iustum.

Сложната социална система предполага и сложността на правната система, а оттам - и на функционалните характеристики на правното съзнание. Както понякога е трудно да се направи разграничение между различните нормативни системи и тяхното отразяване в съзнанието на личността, така е трудно да се постави и точна разделителна линия между правното, политическото, моралното и религиозното съзнание.

---

2 Само на пръв поглед например,кризите в Украйна и в Близкия изток нямат нищо общо помежду си. Общото е в тоталното прегрупиране на ценности, превратна представа за справедливостта в правото и липсата на адекватни решения отстрана на международните и европейските институции. Проведено през 2016 г- емпирично правно-социологическо изследване под егидата на Института за приложни социални науки към Варшавския университет, включващо респонденти от България, Украйна, Полша, Румъния, и Латвия на тема „Право и справедливост” съдържа данни, показващи,че мултикултурният модел на съжителство е доста неоднозначно възприеман, а принципът за справедливост в правото – доста етноцентристки оцветен.

3 Подробен преглед на тези концепции се съдържа в: Turska, A., O niektorych teoriach spolecznej znajomosci prawa. (In:) Studia z teorii prawa. Warszawa, 1965, s. 200 и сл.

4 Petrazycki, L., Wstep do nauki prawa i moralnosci. Warzsawa, 1959.

Анализът на връзката между политическото и правното съзнание изразява различията между етатисткото разбиране за правото и съвременното му интерпретиране като синтез на идеята за Rule of Law. Безспорно институционалността на правото е една от отличителните му характеристики и това неизбежно предполага търсене на връзката му с държавата, с държавните институции, с правно-политическите отношения и отражението им върху функционирането на социалната структура. В контекста на концепцията на Вебер за основните видове легитимно господство и упражняване на властта може да се посочи, че диапазонът между политиката и правото, между политическото съзнание и правното съзнание е твърде пластичен. Тази връзка между политиката и правото се обозначава емпирично не в зависимост от формата на управление, не в зависимост от количествените характеристики на правото, а в зависимост от отговора на въпроса колко раздалечени или колко близки са едно до друго понятията ius и iustum[5].

Предполага се, че в условията на легитимно упражняване на властта, когато законодателят е титуляр само на една от властите и няма сливане на политическа с държавна воля, диапазонът между политиката и правото, между политическото и правното съзнание е умерено раздалечен. Обратно е в държавите с нелегитимно управление - там правото е инструмент, използван за политически натиск, облечен в юридическа форма. В този смисъл и чистото учение за правото може да разруши принципите на демокрацията, ако принципът Rule of Law се догматизира. Ето защо при тоталитарното или авторитарното управление механизмът на реализация на правото е наложен „отвън“, при него няма интернализиране на действащите правни норми, особено на равнището на издигналото се над „официалното право“ „интуитивно“ правосъзнание. В такива ситуации конфликтът между двата вида правосъзнание би бил източник на позитивна промяна. И обратно - ако в масовото правосъзнание съществува убеденост в легитимността и легалността на управлението чрез правото, то тогава може да се разчита на нормално осъществяване на социалните отношения, а конфликтът би бил източник на социална дезорганизация. В условията на криза могат да се проявят и двата варианта.

Функционалните особености на правното съзнание в съвременните условия не могат да бъдат изчерпателно анализирани. Най-общо могат да се очертаят няколко основни тенденции:

На първо място това е наблюдаваната тенденция да се разширява диапазонът между правосъзнанието на законодателя и правосъзнанието на адресатите на правните норми. На второ място – това е тенденцията на въвеждане чрез лостовете на законодателната уредба на значими дестрикции в обастите, отнасяща се до различни компоненти в социалната сфера – здравеопазване, образование, социално подпомагане и т.н. Правното съзнание реагира по особен начин на наложените чрез законодателството промени, но в крайна сметка резултатът е, че спазването на правните предписания е резултат от външен натиск, непораждащ убеденост в принципите на справедливостта на правото, а не от интернализиране на нормите. На трето място - нарастване на девиационния риск. Причините за това са много, но най-общо се свеждат до това, че в условията на нарастваща бедност и намалено икономическо състояние девиантното поведение придобива нови форми – ръст бележи икономическата престъпност, битовата престъпност, насилието в семейството, намаляване на възрастовата граница на лицата с девиантно поведение, увеличаване на насилието и наркоманиите сред подрастващите и т.н. На четвърто място – нарастват етноцентристките нагласи– ксенофобия, нетолерантност, опити за разпалване на етническо напрежение и т.н. В такива условия се появяват и нови форми на социална девиация, склонност към корупционно поведение, девиационен риск на управленско ниво и в крайна сметка – поява на верижна девиация, характерна за общества в криза.

Всичко това показва необходимостта от изработването на нова парадигма на колективна солидарност в света, в който живеем днес и следва да запазим за бъдещите поколения.

ПРАВОВЫЕ НОРМЫ – РЕГУЛЯТОР МОРАЛИ ПРИ УСТАНОВЛЕНИИ ОТЦОВСТВА / THE LEGAL NORMS – A REGULATOR OF ETHICS IN ESTABLISHING FATHERHOOD

Петрова М.П., ассистент
Варненский свободный университет им. Черноризца Храбра, Болгария

Участник в конференции

В исследовании представлен взгляд автора о необходимости в осовременении правовых норм, регулирующих вопросы, связанных с установлением отцовства.

Проведена параллель между моралью и правом, с акцентом на регулирующую силу государства по затронутой проблематике.

Ключевые слова: *мораль, право, отцовство, мать, отец, ребенок, установление отцовства*

The study presents the views of the author about the necessity of updating the legal norms regulating the issues related to establishing fatherhood.

A parallel is made between ethics and law with a focus on the regulating role of the state in the concerned thematic area.

Keywords: *ethics, law, fatherhood, mother, father, child, establishing fatherhood*

В настоящее время в большинстве развитых государств мира нетрадиционная семья, или так называемая „внебрачная связь“ стала предпочитаемой формой сожительства между двумя партнерами. И хотя в недалеком прошлом было почти немыслимо создать семью вне брака, новые морально-нравственные установки предполагают все чаще внебрачные сожительства, а следовательно – и все больше внебрачных детей.

Еще с времен Римской империи, отец – это тот, на кого указывает брак. Однако далеко не всегда это так в действитель-

5 На връзката между правосъзнанието на законодателя и това на суверена посвещава голямо внимание Дж. Сартори. Едно несправедливо право, посочва Сартори, макар и да е създадено при спазването на цялата легална форма на законодателния процес, пак си остава несправедливо, но то е право - капан. Вж Sartori, G., Teoria demokracji. Warszawa. PWN. 1998, s. 394-405. Вж.също: Колев, Т. История на правораздавателната дейност от античността до предмодерната епоха. С., Унив. Изд. „Св. Климент Охридски”, 2010, Глава II. Историческо развитие на правораздаването; Вълчев, Д, Студии по история на Европейската философия на правото. С., 1999, с. 114-121.

ности, причем не все дети рождаются в браке. В этом смысле происхождение от отца вызывает некоторые моральные и юридические вопросы и проблемы. Именно поэтому вопрос об установлении отцовства всегда актуален. А проблемы, которые возникают в связи с этим вопросом, заслуживают внимание и правовую регуляцию.

Цель данного исследования – выявить некоторые особенности при установлении отцовства, на основе сопоставления моральных и правовых норм.

Наличие морали, или наоборот – отсутствие морали выражается не обязательно в том, как существует данная семья – в браке или вне брака, а в том, как складываются отношения в семье, и в частности – отношения между отцом и ребенком.

В психологии и в социологии используются термины „присутствующий“ или „отсутствующий“ отец.

На юридическом языке это означает, что как установленный, так и неустановленный юридическим путем отец может быть ангажирован заботой, воспитанием и содержанием детей в семье, в том числе с установленными законом связями – своих детей, презюмированных детей, детей другого супруга или партнера, или наоборот – может частично или полностью игнорировать ребенка, независимо от (не)установленного его происхождения.

Моральные нормы предопределяют какова роль отца и его детей. В браке или вне брака отец может принять или не принять на себя любые права, обязательства и ответственность за детей. Однако это зависит не только от морали, но и от многих других факторов, среди которых мораль безусловно занимает основное место.

Правовые нормы, хотя и созданные на основе морали, регулируют отношения независимо от морали конкретных правовых субъектов. Существуют семейные отношения, придерживающиеся к традиционной модели семьи, созданной на основе формального брака, когда установление детей от отца основывается на презумпции отцовства. Но далеко не всегда отец принимает своим ребенка, вопреки презюмированному отцовству.

Существуют и случаи, когда дети появляются вне брака и тогда отцовство приходится установить, или наоборот, при отсутствии установленной юридической связи с ребенком, последний находится на иждивении мужчины, которой не в меньшей степени заботится, воспитывает и растит ребенка. Разница в том, что в последнем случае этого мужчину невозможно определить как отца в сугубо юридическом смысле. Именно тогда расходятся мораль и право.

Закон признает право отцу признать своего внебрачного ребенка внесудебным путем, добровольно. С точки зрения морали, отцовское отношение к ребенку в таких случаях реализуются в основном в зависимости от желания конкретного мужчины, который принял на себя или отказался принимать моральную роль родителя. Тогда отношения регулируются далеко не из-за правовых норм и даже вне этих норм.

Если отец не захочет признать своего ребенка, рожденного вне брака, установление отцовства можно осуществить только судебным порядком. Притом возможность ангажировать определенные права и обязанности, в том числе ответственность отца предполагает сначала установить отцовство юридическим путем.

Когда отец в браке вопреки презюмированному отцовству не имеет отношения к ребенку и не выполняет свои родительские обязанности, а вне брака отказывает признать своего ребенка и тем самым не обязуется стать его родителем, считается, что это его поведение недопустимо не только с точки зрения морали, но и с точки зрения юриспруденции.

Именно потому, что моральные устои у разных людей разные, а в основном все люди живем в организованном обществе, личная мораль отдельного индивида (или ее отсутствие) не может и не должна доминировать.

Таким образом правовые нормы преодолевают мораль данного мужчины и регулируют отношения с учетом высшего интереса ребенка – иметь отца, который обязан прежде всего обеспечить ему жизнь, воспитание, образование и содержание.

Государство обязано регулировать общественные отношения, в том числе и отношения между родителями и детьми, и всегда обеспечивать, охранять и защищать интересы детей. В частности, государство должно гарантировать установление отцовства и все происходящие от этого права и обязанности, причем имеющие действие не только по отношению к ребенку и к его установленному отцу, но и по отношению к остальным правовым субъектам (матери, другим родственникам и т.д.) [1].

В сфере юриспруденции отношения по установлению отцовства регулируются прежде всего нормами материального права (гражданского и семейного) [2]. а также нормами процессуального права (гражданского процессуального) [3].

Сама категория „отцовство“ не имеет однозначного определения. В юриспруденции в узком смысле „отцовство“ – это кровная связь между конкретным мужчиной и конкретным ребенком. Однако отцовство рассматривается и в более широком смысле, как связь данного мужчины с ребенком, которая может существовать не только по праву крови, а и по факту установления происхождения ребенка от отца. Широкий смысл понятия „отцовства“, как с точки зрения морали, так и с юридической точки зрения, обусловлен высшим интересом ребенка иметь связь с мужчиной, который принимает и выполняет функции отца в течении длительного периода жизни. В этом смысле фактический отец играет большую роль, чем биологический.

Факт установления отцовства ребенка придает данному мужчине юридический статус отца, родителя. А это означает и юридический статус законного представителя ребенка, то есть право жить вместе с ребенком, право и обязанность обеспечить содержание и образование ребенку, право и обязанность на представительство при заключении сделок, обязанность нести ответственность за вред, причиненный малолетним ребенком, право требовать алименты от ребенка и т.д.

Болгарское законодательство Семейным кодексом Республики Болгарии (СКРБ) предусматривает установление отцовства следующими юридическими способами: презумпцией отцовства (ст. 61 СКРБ), признанием ребенка отцом (ст. 64 СКРБ), судебным решением на основании иска об установлении отцовства (ст. 66, ч. 2 СКРБ, ст. 69 СКРБ), при признании ребенка матерью, когда она к моменту рождения ребенка состоит в браке или до 300 дней со дня прекращения брака матери (ст. 64, в св. со ст. 61 СКРБ), судебным решением на основании иска об установлении материнства, когда мать к моменту рождения ребенка состоит в браке или до 300 дней со дня прекращения брака матери (ст. 66, ч. 2, в св. со ст. 61 СКРБ или ст. 68 СКРБ).

Данные юридические способы однако обусловлены легальным запретом, предусмотренном в статье 71 СКРБ, согласно которой иск об установлении происхождения нельзя предъявить и признание нельзя совершить, пока не опровергнуто исковым путем наличное происхождение, установленное актом о рождении, презумпцией по статье 61 или признанием ребенка. Причем правило по статье 71 СКРБ не имеет самостоятельного приложения, а оно действует только при наличии конфликта интересов. Чаще всего такой конфликт возникает между презумпцией отцовства по статье 61 и признанием ребенка по статье 64, или при наличии двух или более признаний по отношению одного и того же ребенка.

Итак, традиционно, **по смыслу ст. 61 от СКРБ, установлено несколько законовых презумпций отцовства**, происходящие от заключенного брака/браков, которые можно представить систематически следующим порядком:

Первая презумпция. Согласно абзацу первому части 1 статьи 61, в связи с частью 4 той же статьи действующего СКРБ, предполагается, что отец данного ребенка супруг матери, когда ребенок родился во время брака, включительно если ребенок родился при применении методов вспомогательной репродукции.

Вторая презумпция. Согласно абзацу второму части 1 статьи 61, в связи с частью 4 той же статьи СКРБ – супруг матери считается отцом ребенка и когда ребенок родился до трехсот дней со дня прекращения брака матери, включительно если ребенок родился при применении методов вспомогательной репродукции.

Третья презумпция. Согласно части 2 статьи 61, ал. 2, в связи с частью 4 той же статьи СКРБ – новый супруг матери

считается отцом ребенка тогда, когда не истекло триста дней со дня прекращения брака, если мать вступила в новый брак, включительно если ребенок родился при применении методов вспомогательной репродукции.

Четвертая презумпция. Согласно абзацу первому части 3 статьи 61, в связи с частью 4 той же статьи СКРБ – предполагается, что когда судебным путем объявлено отсутствие супруга/нового супруга, но ребенок родился до истечения 300 дней со дня последнего известия о супруге/новом супруге, отцом ребенка считается супруг, соответственно – новый супруг, включительно если ребенок родился при применении методов вспомогательной репродукции.

Пятая презумпция. Согласно абзацу второму части 3 статьи 61, в связи с частью 4 той же статьи СКРБ – презюмируется, что когда вошедшим в законную силу судебным решением объявлена смерть супруга/нового супруга и ребенок родился до 300 дней со дня предполагаемой смерти, отец ребенка бывший, соответственно – новый супруг матери, включительно если ребенок родился при применении методов вспомогательной репродукции.

Первые три из перечисленных законовых предположений применяются административным путем, т.е. вне суда и автоматично, в силу закона. Параллельно с внесудебными способами предположения о происхождении от отца предусмотрены и судебные производства об объявлению отсутствия супруга или об объявлению смерти супруга. Так, последние две из перечисленных презумпций предполагают судебный порядок, который предшествует установление происхождения от презюмированного отца. Кроме того пять основных гипотез включают и случаи вспомогательной репродукции, которая представляют административную, внесудебную процедуру, исключающую судебное оспаривание происхождения только на этом основании (конечно, если сама вспомогательная процедура законосообразна).

В перечисленных пяти презумпциях отцовства правовые возможности несупруга-отца сводятся до двух альтернатив.

Первая: поспешить расторгнуть наличный брак и сразу после этого заключить новый брак с действительным отцом ребенка. Тогда новый супруг матери станет презюмированным отцом ребенка.

Или, *вторая:* оспорить отцовство супруга и установить отцовство от нового партнера матери – его признанием или судебным порядком.

Выбор первой альтернативы однако не всегда возможен по ряду объективных и/или субъективных причин. А при второй альтернативе надо подождать, чтобы судебное решение об отвергнутом отцовстве супруга вступило в законную силу и только потом установить отцовство, или в одном и том же судебном производстве соединить два иска: первый – об оспаривании отцовства супруга и второй – об установлении отцовства от нового партнера матери. При этом не обязательно чтобы новый партнер и биологический отец были одно и то же лицо. Закон признает отцом того, от кого происхождение установлено, что не всегда означает биологическое происхождение.

Именно в том, что установленное происхождение и биологическое происхождение не всегда однозначны заключается главная проблема с моральной точки зрения. Но мораль уступает юриспруденции с одной единственной целью – защиты интереса ребенка иметь отца, независимо от того кто он – биологический или юридически установленный.

Происхождение ребенка от отца может быть установлено и его признанием, что регламентировано статьей 64 СКРБ. При этом, чтобы иметь юридическое действие, признание необходимо иметь форму, установленной статьей 65 СКРБ. Если форма не соблюдена, признание не может привести к никаким юридическим последствиям. При признании ребенка, как правило, установление происхождения ребенка от отца осуществляется вне суда, административным порядком, и только при оспаривании признания – судебным порядком.

Проблемы, которые возникают в связи с установлением отцовства, с моральной и с юридической точки зрения, в основном сводятся до случаев, когда дети рождаются во время брака матери, но от ее внебрачного контакта с другим мужчиной, или когда не истекло 300 дней со дня прекращения брака, или когда признание ребенка исходит от третьего лица, которое не имеет биологическую связь с ребенком, но закон признает его отцом на основании его признания и неоспаривания совершенного признания.

В связи с тем, что число внебрачных детей нарастает и с учетом запрета по статье 71 СКРБ, возникает логичный вопрос: Почему биологический отец должен быть лишен отцовства? И хотя так поставленный вопрос затрагивает интересы отца, преимущество имеет ребенок, его интересы. В этом смысле правильнее задать вопрос с обратной стороны: Почему ребенок должен быть лишен связью со своим биологическим отцом? Что является благоприятнее для ребенка?

Чтобы ответить на эти вопросы, необходимо представить возможные гипотезы биологического отцовства. Их можно систематизировать, без учета какой бы ни было градации по важности и без претензий на исчерпательность всех возможных гипотез.

Во-первых. Согласно СКРБ биологический отец поставлен в неравностойном положении по отношению к матери, самого ребенка и первого, соответственно – второго супруга матери, поскольку именно этот круг правоимеющих лиц предусматривает закон при установлении отцовства. Интерес биологического отца ставится в полной зависимости от юридического выражения воли и юридических (без)действий перечисленного круга лиц. Только если они пожелают осуществить свои права и если они предпримут юридические действия по оспариванию презумпции отцовства, для биологического отца открывается путь установить юридическую связь со своим биологическим ребенком.

Во-вторых. Возможно биологический отец признал своего ребенка до его рождения и только потому, что мать вступила междувременно в законный брак, в течении которого ребенок родился, действительный отец может быть лишен права на признание его отцовства из-за приложения презумпции отцовства супруга матери.

В-третьих. Если некое третье лицо признает ребенка сразу после отвергнутого презюмированного отцовства, но до того как биологический отец успел признать своего ребенка, тогда снова установление юридической связи биологического отца с его ребенком будет зависеть от юридического выражения воли и юридических действий матери, самого ребенка, Дирекции „Социальная помощь“ или прокурора, так как только эти субъекты могут оспорить признание ребенка, в гипотезах статьи 66 СКРБ.

В-четвертых. В случае, когда третье лицо признало ребенка, родившегося от матери, которая не состоит в браке и не состояла в браке за 300 дней до момента рождения ребенка, и это третье лицо потребовало уничтожение признания по статье 67 СКРБ, на основании ошибки, мошенничества, угрозы или его недееспособности, и суд удовлетворит его иск, для биологического отца открылась бы возможность признать своего ребенка. Но и при этих гипотезах биологический отец зависит от юридического выражения воли и от юридических действий третьего лица, или от совместного выражения его воли и воли его законного представителя.

В-пятых. Когда биологическому отцу еще не исполнилось шестнадцать лет, он не может пользоваться презумпцией отцовства ввиду препятствий на пути вступления в брак согласно статьи 6 СКРБ (в которой указан минимальный возраст 16 лет для вступления в брак). Такой биологический отец все таки может признать своего ребенка, но только с попечительским содействием своего законного представителя. Т.е. в таких случаях он не имеет права действовать самостоятельно [4].

В-шестых. Если биологический отец не может воспользоваться презумпцией отцовства ввиду препятствий, предусмотренных в статье 7 СКРБ (при наличии другого брака; когда лицо поставлено под полным запрещением; при страдании душевной болезнью

или слабоумием, которые предполагают поставление под полным запрещением; при страдании болезнью, представляющую опасность для жизни и здоровья поколения; при страдании болезнью, представляющую опасность для другого супруга, кроме случая когда он знает о болезни; при родстве по прямой линии; при кровном непрямом родстве до четвертой степени включительно; при усыновлении, когда созданы отношения родства по прямой линии или между братьями и сестрами).

В-седьмых. Когда мужчина оставил на сохранение свой генетический материал в виде криоконсервированных сперматозоидов или эмбрионов, которые впоследствии, после его смерти, были использованы для оплодотворения матери и ребенок родился через триста дней после прекращения брака смертью супруга. Закон не решает такие гипотезы. В таких случаях презумпция отцовства неприложима. Недопустимо воспользоваться и институтом признания ребенка, так как можно признать еще неродившегося ребенка, но только тогда, когда ребенок уже зачат (часть 1 статьи 64 СКРБ). Тогда остается только судебный путь установления отцовства, хотя он не всегда будет возможен, а только если супруг оставил наследников (часть вторая статьи 72 СКРБ).

В любой из перечисленных гипотез существует реальная опасность не только не установить происхождение ребенка от его биологического отца, но и чтобы ребенок был лишен общаться и жить со своим действительным отцом – связь, которая с точки зрения морали священна – точно так же, как и с точки зрения провозглашенных конституционных прав [5]. и международно признанных гарантий по защите права ребенка знать своих родителей и по защите его права на их заботу [6].

Несоблюдение данных правил было бы в противоречии с основными принципами института происхождения, а именно – принципа истинности происхождения, вырыжающегося в преимуществе кровной (биологической) связи между отцом и ребенком за счет наличия или отсутствия брачной связи между родителями, а также принципа равнопоставленности брачных и внебрачных детей с установленным происхождением. В этом смысле и ввиду ангажированности Республики Болгарии как сторона по ряду международных актов права Европейского союза [7]., относимых к материи происхождения ребенка от отца и отношениям, порождающимися от его установления, было бы недопустимо отклониться от изложенных правил.

Следовательно, государство должно обеспечить и гарантировать соблюдение этих правил, закрепляя их в нормах внутреннего законодательства.

Юридические последствия, возникшие от неправильно установленного или неоспоренного происхождения имеют долговечный эффект в отношении отец-ребенок, что немыслимо ни для ребенка, ни для его биологического отца. Из-за невозможности инициировать, соответственно – участвовать в судебном производстве по оспариванию презумпции отцовства супруга матери, биологический отец может быть лишен возможности установить свою связь с ребенком. Кроме того биологический отец не имеет права оспорить признание ребенка другим мужчиной. И хотя он может сезировать прокурора или Дирекцию „Социальная помощь“, которые имеют качество правоимеющих субъектов, он не имеет права участвовать в производстве по оспариванию. Он также не имеет права заставить мать или самого ребенка (по достежении законоустановленного минимального возраста – 14 лет) оспорить признание от третьего лица. Нет причем никаких гарантий о том, как будет развиваться и как закончится возможный судебный процесс по оспариванию признания отцовства, особенно если процесс проведется чисто формально и не все способы защиты будут использованы.

Исходя от изложенных соображений можно сделать некоторые выводы.

Нельзя презумпции отцовства по статье 61 СКРБ, происходящие от брака матери ребенка с определенным мужчиной, поставлять в преимущественном положении при юридическом регулировании, чем презумпцию признания отцовства по статье 64 СКРБ. Иначе нарушается принцип равнопоставленности семейноправных субъектов, а также принцип равнопоставленности брачных и внебрачных детей, как и принцип истинности происхождения. Наоборот, всегда когда это возможно, необходимо предоставить возможность создать и сохранить юридическую связь отец-ребенок на основе биологического происхождения.

Вопреки своему демократичному характеру и принципиальному соответствию нормам внутреннего законодательства нормам международного права и права Европейского союза, стоит отметить, *с одной стороны*, что все еще существуют нормативные стереотипы, которые не совсем соответствуют новым условиям жизни и складывающимся отношениям в современной семье, с *другой стороны*, – что в некоторых случаях они даже вступают в конфликт с некоторыми основными принципами семейного права. И еще одна, третья сторона, - предстоит осмыслить и урегулировать новыми правовыми нормами отношения в связи с установлением отцовства, на основе изменений в морально-нравственных устоев общества, причем не отрицая правила морали и этики, в том числе биоэтики, которые ставят под сомнение необходимость от создания изричных правовых норм, которые будут устанавливать отцовство в будущем.

В заключение, не отрицая высокую роль морали при юридическом регулировании отношений при установлении отцовства, нельзя не признать верховенство правовых норм по отношению затронутых вопросов из-за различных восприятиях и устоях у каждого семейноправового субъекта. Только юридическими нормами можно закрепить гарантии при реализации семейных прав и обязанностей, в том числе юридической ответственности в отношениях между отцом и ребенком.

Литература:

1. См. статьи 122-125 Семейного кодекса Республики Болгарии от 2009 г.
2. Семейный кодекс на Республики Болгарии от 2009 г., в силу от 1 октября 2009 г.
3. Гражданский процессуальный кодекс от 2008 г., в силу от 1 марта 2008 г.
4. По аргументу от статьи 64 СКРБ, в связи со статьями 3 и 4 Закона о лицах и семье Республики Болгарии.
5. См. статью 47 Конституции Республики Болгарии от 1991 г.
6. См. пункт 1 статьи 7 Конвенции ООН о правах ребенка.
7. См. Конвенцию о защите прав человека и основных свобод.

ЗАДЪЛЖЕНИЯ С ЕДНОКРАТНО ИС ТРАЙНО ИЗПЪЛНЕНИЕ. ПЕРИОДИЧНИ ЗАДЪЛЖЕНИЯ / OBLIGATIONS OF SINGLE AND PERMANENT PERFORMANCE. PERIODIC OBLIGATIONS

Русчев И., д-р, проф.
Софийски университет „Св. Кл. Охридски“, България

Conference participant

The division of obligations, in accordance with their subject matter, between obligations of single and of continued performance depends on whether the debt or must provide performance by an action or instead must comply with certain behavior (action or

inaction) over a long period of time. On the other hand, the obligations of permanent performance can be divided into obligations of continued and recurrent (periodic) performance. Continued performance can be defined as an obligation, where the debt or must essentially perform identical actions continuously and over a certain period of time. Conversely, according to the legal doctrine, the obligations of periodic performance imply that the debt or must perform a number of identical actions, repeated over a defined or undefined period of time.

To that end, the Commercial Chamber of the Bulgarian Court of Cassation has discussed the elements of the periodic payments in its Interpretative Decision № 3/2012 and defined them as: recurring obligations created by one legal fact, where their date of payment is due in periods of time determined in advance, and where the amount of the payments is strictly defined without the need for those time periods or payments to be identical. Finally, in this decision, the Court has analyzed issues of practical importance – e.g. whether periodic payments are applicable in the case of a loan, in which it is agreed that there im bursement of the amount would be done on defined installment dates; whether payments under a contract for lease can be defined as periodic, etc.

Keywords: *Obligations of permanent and continued performance, periodic payments*

1. Задължения с еднократно и с трайно изпълнение

Делението на задълженията според предмета им (дължимата престация) на такива с еднократно и с трайно изпълнение е в зависимост от това, дали длъжникът трябва да престира с едно действие или трябва да спазва определено поведение (действие или бездействие) в продължителен период от време.

За**еднократно** действие (напр. предаване на вещ, прехвърляне на право) – тези задължения изискват еднократната активност на длъжника - извършването му погасява дълга. **За да се осъществи дължимият резултат, може да е необходимо едно единствено действие.** При *делимост* е възможно изпълнение на части със съгласие на кредитора *като за делението на задълженията* (престациите) на делими и неделими ще стане дума малко по-късно в настоящето изложение.

За сравнение, **задълженията, които, за да бъдат изпълнени, ангажират трайно длъжника**, се наричат задължения ***с трайно изпълнение***. Следва да се разграничават **задълженията с трайно изпълнение от договорите с трайно (продължително или периодично) изпълнение. Проблемът има съществено значение, т.к. чл. 88, ал.2 ЗЗД, който предвижда развалянето на двустранните договори да става с действие занапред (exnunc), визира вторите, без законов текст да съдържа определение кои договори са с трайно изпълнение.** Смесването на двете категории е довело **съдебната практика до разбирането, че договори с продължително или периодично изпълнение са тези, по които задължението на някоя от страните е с такова изпълнение.** Съдебната практика, по повод на договора за издръжка и гледане, при който едната престация(тази на предоставящия издръжка и гледане)е за трайно изпълнение, е отговорила на питането дали той следва да се разваля с обратно (extunc) или с действие занапред. **В ТР. 30-81-ОСГК, ВС приема, че двустранни договори с продължително или периодично изпълнение,** за които важи изключението по чл. 88, ал.1 ЗЗД, са тези, по които **и двете насрещни престации са с продължително или периодично изпълнение (наем, периодична доставка и др.). Докато всички останали – и тези, по които и двете насрещни престации са с еднократно изпълнение (напр. продажба в общия случай), и тези, по които едната от насрещните престации е с еднократно изпълнение (напр. по задължение за dare), а другата с продължително (напр. за издръжка и гледане) или с периодично изпълнение (за рента), не са такива договори с еднократно или периодично изпълнение и следва да се развалят по общото правило – extunc.** В настоящото изложение, чийто център е престацията, (предмета, съдържанието на правното задължение),ще бъдат изследвани именно **задълженията,** а не договорите с **еднократно или продължително** (в частност – периодично) изпълнение.

При договорите с трайно изпълнение страните могат да предвидят клауза за неустойка при предсрочното им прекратяване. Например по **договор за наем**, сключен за определен срок и предоставено право на една от страните едностранно да прекрати договора преди изтичане на срока, е допустимо уговарянето на неустойка за предсрочното прекратяване. Сходно е и положението с **договора за аренда**, който в правната доктрина[1] се определя като такъв с трайно изпълнение. Това твърдение се обосновава с обстоятелството, че основната престация на арендодателя е да осигури ползването на обекта на арендата за срока на договора. Централно задължение на арендатора пък е за арендно плащане, което е такова с периодично изпълнение.

Задълженията с трайно изпълнение се подразделят на задължения с продължително и задължения с повтарящо се (периодично) изпълнение[2]. За продължително изпълнение е това задължение, при който непрекъснато, в течение на определено време, длъжникът трябва да извършва еднакви по същество престационни действия, а при **договора за периодично изпълнение** длъжникът трябва през определено време да извършва няколко еднакви, повтарящи се през определен или неопределен период от време престации[3].

1.1. Задължения с продължително изпълнение

При задълженията с продължително изпълнение длъжникът трябва ***<u>непрекъснато</u>*** в течение на определено време да извършва или да не извършва редица ***еднакви по същество престативни действия*** - продължително да прави или да не прави нещо. Съгласно изложеното по-горе *следва, че с продължително изпълнение пък е този договор, при който непрекъснато, в течение на определено време и длъжникът и кредиторът трябва да извършват еднакви по същество престационни действия.* Така например наемодателят трябва да предостави ползването на вещта в течение на наемния срок; работникът - да престира труда си през цялото работно време; наемателят - да не свири на пиано, ако е уговорил това, и т. н. Определението което цит. ТР 30-81-ОСГК, ВС дава за договори с трайно (продължително изпълнение по смисъла на чл.88, ал.1 ЗЗД, има предвид само двустранни договори, т.к. въпросът, с който ВС е бил сезиран, в кои случаи такива договори се развалят с действие занапред. Т.е. той касае двустранните договори (единствено които подлежат на разваляне по чл. 87-88 ЗЗД) и не дава отговор дали, респ. кога едностранен договор ще бъде с продължително изпълнение. Тъй като тук не ни занимава въпросът за неговото разваляне, а само едната страна има задължение, то би могло да се приеме, че такива договори, по които задължението на длъжника е за трайно или продължително изпълнение, е такъв за трайно или продължително изпълнение – напр. влогът.) Друг пример за договор с трайно – (продължително или периодично действие) е застрахователният, при който застрахователят носи риска (обезпечава закрилата) не еднократно, а за известен период, определен като застрахователен срок[4], докато застрахованият плаща застрахователната премия било еднократно, било периодично. Като пример за задължение с продължително изпълнение в правната ни литература се дава ситуацията, при която определено вземане бива цедирано, но не на части, а за определени период от време, в който случай се твърди, че е налице отделно задължение в рамките на договор с продължително изпълнение да се заплати определена (или определяема)

1 Така Димитрова, Г. Договорът за аренда в земеделието, ИК Нова звезда, С 2016 г, с. 18

2 Чл. 88, ал. 1. Развалянето има обратно действие освен при договорите за продължително или периодично изпълнение. Кредиторът има право на обезщетение за вредите от неизпълнението на договора.

3 така изрично Решение № 749 ОТ 15.12.2010 Г. по гр.д. № 840/2009 Г., Г. К., IV г. о. на ВКС

4 Така Герджиков, О. Търговски сделки, ИК. Труд и право, С. 2014г, с 175

сума в определен срок или при определени обстоятелства[5].Договорът за беърбоутчартър според някои автори[6] следва да се окачестви като такъв с продължително изпълнение, т.к. показва редица сходства с договора за наем.Договорът за лизинг също се определя като договор с трайно изпълнение[7]. Престацията на лизингодателя е за предоставяне на ползването на вещта за срока на действие на договора - с продължително изпълнение, а задължението на лизингополучателя е да заплаща лизинговите вноски - с периодично изпълнение[8].

Задълженията **за отрицателна престация** са именно **от категорията престации с продължително изпълнение**. *Следва да се посочи, че не е възможно при отрицателните престации да има забава. Забавата представлява неточно по време изпълнение и при условие, че неизвършването на действия се дължи непрекъснато в течение на определено време, то най-вероятно следва да се визира началният период на започнато изпълнение, т.к последваща забава трудно бихме могли да си представим. Ако ли в рамките на периода на продължително изпълнение, бъде нарушено задължението за бездействие, то тогава струва ми се сме изправени пред пълно неизпълнение, а не пред забавено такова. Впрочем това виждане категорично не се споделя в съдебната практика. По този повод ВКС е имал повод да се произнесе с Решение № 130 от 09.07.2010 г. по търг. д. № 995/2009 г. на Върховен касационен съд, където е прието, че неизпълнението на отрицателни престации принципно може да бъде само пълно.*

Както бе посочено, задължението само на едната страна по двустранен договор с трайно или продължително изпълнение, не е достатъчно двустранния договор да се счита за такъв с трайно или продължително изпълнение по смисъла на чл. 88, ал.1 ЗЗД и да бъде развалян с действие exnunc, т.к. делението на задълженията и нна договорите по този признак, не съвпада.

Дори когато между страните е уговорено извършването на определена, дължима изцяло престация да стане на части, това не прави самото задължение такова за продължително изпълнение, доколкото по смисъла на чл. 88, ал.1 ЗЗД характерът на задължението напр. за заплащане на уговорената цена, с оглед броя действия за осъществяване на дължимата престация или продължителността на периода за престиране, не може да я определи като такава за трайно изпълнение.Ирелевантно за приложението на разпоредбата на чл. 88, ал.1 ЗЗД в случая е дали падежът на тази престация е уговорен в полза на длъжника и правото му да плати на части, тъй като критерият е дали е възможна взаимна реституция. Тоест, отделните престации следва да имат известна самостоятелност, като неизпълнението на задължението за една от тях да не е неизпълнение на целия договор. Възможността на длъжника да плати на части до определения падеж не дефинира самото задължение като задължение с трайно изпълнение (периодично или продължително).

1.2. Задължения с периодично изпълнение.

При този вид задължения длъжникът се е задължил да извършва две или повече еднакви престации, последователно осъществявани през определен срок (напр. да заплаща наем). ***Изискуемостта, забавата и давността текат за всяка престация поотделно, тъй като, въпреки че всички дължими престации произхождат от общ правопораждащ факт (договор за периодични доставки напр.), всяка една е самостоятелна, сама за себе си.*** Затова неизпълнението или лошото изпълнение на една от множеството дължими доставки не се счита за неизпълнение или лошо изпълнение на цялото облигационно отношение и не може да има за последица развалянето на договора с обратно действие: вече извършените доставки няма да се върнат обратно (чл. 88, ал. 1 ЗЗД).

Така изведените в теорията характеристики на периодичните задължения обаче не дават еднозначен отговор на въпроса какво точно е съдържанието на понятието „периодични плащания“ по смисъла на чл. 111, б. „в“ от Закона за задълженията и договорите и кои са неговите основни и задължителни характеристики.Този въпрос бе противоречиво разрешаван и в съдебната практика, с оглед на което бе образувано тълкувателно дело № 3 от 2011 г. и по него бе постановено Тълкувателно решение № 3 от 2012 г. Във връзка с поставеното питане следва да се направи предварително уточнение, че под *«плащане»* по смисъла на чл. 111, б. „в“ ЗЗД следва да се разбира задължение за предаване на пари или други заместими вещи. В тълкувателните мотиви на цитирания акт бе прието, че понятието **«периодични плащания»** по смисъла на чл. 111, б. „в“ от Закона за задълженията и договорите се характеризира с изпълнение на **повтарящи се задължения за предаване на пари или други заместими вещи, имащи единен правопораждащ факт, чиито падеж настъпва през предварително определени интервали от време, а размерите на плащанията са изначално определени или определяеми, без да е необходимо периодите да са равни и плащанията да са еднакви.** Става ясно, че е налице признакът периодичност, без оглед на това по какъв начин е определено изтичането на интервала от време, който прави отделните престации изискуеми - годишен, месечен, седмичен или дневен. ***Повтарящите се задължения за плащане обаче са периодични само тогава, когато падежът е предварително определен***, а не и в случаите когото те случайно са се оказали изискуеми през определени периоди. Отличителната разлика на периодичните плащания е предварително определеният и известен на страните момент, в който повтарящото се задължение за плащане трябва да бъде изпълнено.

Същевременно, еднаквостта или различието на размера на задължението за плащане нямат отношение към характеристиката му като периодично, а единствено е необходимо той да е предварително определен или определяем. Последният може да бъде различен юридически факт /прост или сложен в зависимост от структурата си/ с гражданскоправно действие.

Като пример за периодично задължение може да се даде това произтичащо от продажбата с периодично изпълнение. Според чл. 332 ТЗ при продажба с периодично изпълнение, ако страните са уговорили, че продавачът може да изпълнява предсрочно, даденото в повече през предходния период се приспада от дължимото. Продажба с периодично изпълнение означава, че задължението ще се погасява с многократни, периодично повтарящи се престации престиране на квоти, съобразно уговорените срокове. Уговорените срокове по правило се смятат уговорени в полза на двете страни (чл. 208, ал. 2 ЗЗД). Това означа, че нито продавачът може да престиранаведнаж, нито че купувачът може да иска такова изпълнение. Всяка квота става изискуема на нейния срок. Предсрочно изпълнение не се допуска, освен със съгласието на страните. Тази хипотеза има предвид финала на разпоредбата на чл. 332: “...ако страните са уговорили, че продавачът може да изпълнява предсрочно, даденото в повече през предходния период се приспада от дължимото”.

---

5 Иванов, А. Въпроси относно обема на прехвърляните права при цесията, Търговско и конкурентно право, 2010 г., кн. 3, стр. 20.

6 Вж. Голева, П., Многообразието на договорите за възмездно ползване в областта на търговското право Пазар и право, 2004 г., кн. 2, стр. 38

7 Така, Голева, П., Т. Калчева, Ст. Кюркчиев, Кр. Машев, Г. Хорозов, Неизпълнение на договора, ИК Труд и право, С. 2015, стр. 296.

8 В съдебната практика се приема, че лизинговите вноски с ненастъпил падеж, т.е. лизинговите вноски за периода от прекратяване на договора за лизинг до крайния му срок, респективно от връщане на автомобила до крайния срок на договора, не следва да бъдат включени в застрахователното обезщетение по договор за застраховка „Загуби вследствие неплащане на лизингови вноски“.Така Решение № 112 от 15.01.2015 г. на ВКС по т. д. № 2936/2013 г., II т. о., ТК.

Обратно, ***не е налице периодмично плащане*** по смисъла на чл. 111, б. „в“ ЗЗД при ***договор за заем, с който е уговорено връщането на сумата да стане на погасителни вноски на определени дати.*** Това е така защото **за разлика от периодичните плащания, всяко едно от които е независимо и самостоятелно от останалите еднородни задължения, при договора за заем задължението е неделимо.** Поради този му характер, уговореното връщане на сумата да стане на погасителни вноски на определени дати, не превръща тези вноски в периодични плащания, а само изразява съгласие на кредитора да приеме изпълнение на части - аргумент за противното от чл. 66 ЗЗД. **Отделните погасителни вноски по предоставения заем не превръщат договора в такъв за периодични платежи, а представляват частични плащания по договора, по отношение на които приложим е общият петгодишен давностен срок по чл. 110 ЗЗД[9].**

Правени са опити да се обоснове и обратното разбиране, а именно, че погасителната давност при договора за банков кредит е 3 годишна, т.к се касае за периодични платежи[10]. Това виждане категорично не може да бъде споделено, т.к. авторът допуска смесване между ***задълженията, възникнали изначално като периодични и разсроченото плащане на едно задължение, възникнало и уговорено като еднократно дължимо***, каквато именно е хипотезата на договор за банков кредит. ***Периодичното задължение*** възниква за всеки отделен период, докато при ***периодичното погасяване на дълга*** се касае до веднъж възникнало задължение, а периодичността касае неговото погасяване на определени части и през определени периоди. Неслучайно при забава по заема, респ. – при настъпване на друг, предвиден в договора юридически факт, се говори за предсрочна изискуемост на целия дълг и може да се претендира плащане на целия дълг, нещо което е немислимо когато вземането е възникнало и се дължи като периодично такова (например преди да е изтекъл определен месец, наемодателят не може да претендира плащане на наема за съответния месец).

«Периодично» е това плащане, което не е еднократно и не се изчерпва с едно единствено предаване на пари или заместими вещи. Задължението е за трайно изпълнение, защото длъжникът трябва да престира повече от един път в течение на определен срок. Неговото задължение е за повтарящо се изпълнение. Тези множество престации се обединяват от това, че имат един и същ правопораждащ факт и падежът им настъпва периодично. **Считам, че така даденото от Тълкувателно решение № 3 от 18.05.2012 г. на ВКС по т. д. № 3/2011 г., ОСГК, определение на понятието „периодично плащане“, изключва причисляването към това понятие на уговореното разсрочено плащане на определено задължение, поето като еднократно**. Фактът, че плащането на сумата е разсрочено във времето, не прави задължението такова за периодични плащания, когато плащанията на отделните части от уговорената сума не произтичат от задължение за трайно изпълнение. Затова и доколкото **плащането на сумата по споразумението не представлява периодично плащане**, то не е приложима и кратката погасителна давност по чл. 111, ал.1 б. «в» ЗЗД.

В подобен смисъл, ако са уговорени клаузи за плащане на различни части от възнаграждението при реализиране на отделни нива /коти/ от плана на постройката при договор за изработка, подобни уговорки са ирелевантни за характеристиката на договор за изработка както такъв за продължително, както за периодично изпълнение[11].

Трудности в съдебната практика с оглед определяне вида на конкретното задължение възникват, когато по договор за финансов или оперативен лизинг плащанията са уговорени като ***„лизингова цена“*** и са посочени в общ размер за целия размер на лизинговия договор. Основателно възниква питането – променя ли това характера на договора за лизинг като такъв с продължително изпълнение, срочно ли е задължението за лизингови вноски?

Считам, че договорът за финансов лизинг е такъв с периодично изпълнение (още повече, че към него се прилагат съответно правилата за договора за наем -). Поради което вземанията за лизингова вноска попадат в приложното поле на разпоредбата на чл. 111, б. „в“ от ЗЗД, в категорията „други периодични плащания“ и заедно с вземанията за наем, за лихви се погасяват с изтичането на тригодишна давност.

За разлика от оперативния лизинг, ***финансовият*** съчетава елементите на мандат - поръчката на лизингополучателя, с финансово-кредитния елемент - придобиването на вещта от лизингодателя с негови средства и последващото й изплащане от лизингополучателя под формата на възнаграждение за ползването - лизингови вноски. По своята същност финансовият лизинг представлява специфична финансова операция за предоставяне на кредит във веществена форма по избор на лизингополучателя. С него лизингодателят, финансирайки със свои средства покупката на съответната вещ по поръчка на лизингополучателя, на практика отпуска кредит на лизингополучателя в размер на покупната цена, като си осигурява възстановяване на инвестицията чрез заплащане на лизингово възнаграждение, плащано чрез отделни лизингови вноски на определени интервали от време срещу което лизинговия обект се отдава за ползване, като за всеки отделен период на ползване се дължи парично възнаграждение.

Това уговорено парични възнаграждение в полза на лизингополучателя има **периодичен характер, дори когато е вписано в договора като лизингова цена,** касае се до периодично вземане. Съгласно чл. 111, т. „в“ от ЗЗД вземанията за наем се погасяват с изтичане на тригодишна давност. За договора за лизинг се прилагат правилата за договора за наем, като за лизинговото възнаграждение се прилагат правилата за наемното възнаграждение по договора за наем. Поради това, следва да се приеме, че и лизинговото възнаграждение се погасява с изтичане на тригодишния давностен срок, предвиден в чл. 111, б“в“. ЗЗД. В тази разпоредба се имат предвид тези ***плащания, които*** по силата на закон или на сключения между страните договор*, не се дължат еднократно, а през определен период* от време, като цена на предоставена насрещна престация, каквато е именно хипотезата на договора за лизинг.

И при оперативния и при финансовия лизинг плащането на лизинговите вноски е периодично, на определен падеж съгласно договорните клаузи и погасителния план към договора за лизинг. Падежът е моментът, когато вземането трябва да бъде изпълнено и неговото настъпване прави задължението изискуемо. За да изпълни точно, длъжникът трябва да престира навреме. В този смисъл е и най - новата практика на ВКС обективирана в Решение № 112 от 15.01.2015 г. по търг. д. № 2936 / 2013 г.

9 Така изрично решение № 261 от 12.07.2011 г. по гр. д. № 795/2010 г., IV г.о., ГК, Решение № 28 от 05.04.2012 г. на ВКС по гр. д. № 523/2011 г., III г.о., ГК

10 Така Василев, И. Коя е приложимата погасителна давност при договора за банков кредит? Търговско и облигационно право", 2015 г., кн. 01

11 Решение № 145 от 15.12.2009 г. на ВКС по т. д. № 250/2009 г., I т. о., ТК, докладчик съдията Емил Марков

BULGARIAN CONSTITUTIONALISM AND THE PATHOF ITS DEVELOPMENT

E. Siderova, Ph.D., Assoc. Prof.
Varna Free University "Chernorizets Hrabar", Bulgaria

Conference participant

The last decade of the twentieth century, during which it was put to an end of the "cold war" marked the beginning of pan-European constitutional development. The most vivid expression of the adopted general trends is unconditional attachment to the republican form. The current Bulgarian Constitution proclaims all modern democratic principles - popular sovereignty, political pluralism, separation of powers, independence of the judiciary. Democracy, however, is not once and for all through a constitutional expression of the guiding principles for management. To ensure its operation should provide constitutional mechanisms, powers and interaction between state bodies to ensure the balance of power. Six amendments to the Constitution indicate the need to achieve this balance and the realization of the basic postulates of the principle of separation of powers - mutual deterrence and interaction between the three authorities. A significant part of these constitutional changes affecting the judiciary, which should not be a factor of political power. This is universal, demand trend in modern constitutional state.

Keywords: *constitutionalism, parliamentary republic, independence and autonomy of the judicial power, Supreme Judicial Council, constitutional changes*

In this 2016 we mark two anniversaries - celebrating 70 years since the proclamation of Bulgaria a republic and 25 years since the adoption of the Constitution. This gives occasion to assess achieved maturity of Bulgarian constitutionalism and the path of its development.

The first Bulgarian Constitution - the Turnovo, in 1879 described Bulgaria as a constitutional and hereditary monarchy. The monarchy was imposed by the "great powers" of the newly liberated Bulgaria. It contradicted the republican ideal of the leaders of our national liberation movement of ideas Levski "pure and holy republic." Overall, the Turnovo Constitution is a great achievement for Bulgaria. Through it, our country entered in the development of European constitutionalism of the time. But she, like the then exemplary models were transient compromise between the old and new.

The last decade of the twentieth century, during which it was put to an end of the "cold war" marked the beginning of pan-European constitutional development. The most vivid expression of the adopted general trends are the principles of political and economic system and unconditional attachment to the republican form. In our country, monarchical form of government was finally overcome by a national referendum held for the abolition of the monarchy on September 8, 1946. On September 15, 1946 XXVI th National Assembly Bulgaria declared a People's Republic, and a year later, on December 4, 1947 is considered the first republican constitution. Our country bears the abbreviation PRB until November 15, 1990, when it was renamed simply the Republic of Bulgaria. During this period they adopted two also republican constitutions in 1971 and 1991.

Europe today has a variety of republics and monarchies of the unitary and federal states arranged. Interestingly, in Central and Eastern Europe never came to restoration of the monarchy. Apparently the republican form had established itself over nearly half a century, and somewhere - and more. As for Western Europe, monarchies remained where it was possible to restore pre-war constitutions in monarchical form. But even in those European countries evolution of the monarchy is so significant to the fore general principles, values, parliamentary government, not the specifics of the form of government.

The balance after 70 years from the announcement of Bulgaria a republic shows that the republic is widely accepted form of government in Europe, which is largely a consequence of the radical break with the discredited monarchical form in this part of the world. Constitution of the French Fifth Republic came even to the final decision, after repeated changes from monarchy to republic and vice versa, to introduce explicit prohibition changing the republican form of government. In our Constitution no such text, but pledged delicate guarantees against monarchical restoration in comparison with the radicalism of the Greeks which prevent the former monarch even just to visit the country. The inclusion of this matter in the constitutional changes, which require self-dissolution of the National Assembly, the choice of Grand National Assembly adopted an amendment to the Constitution (or the new Constitution) by qualified majority by itself is sufficiently strong legal guarantee for republicanism.

Distinctive for the three Bulgarian republican constitutions is that they are set different and even diametrically opposed principles for the functioning of the state. This is because the "republic" in itself does not predetermine constitutionalism in the country, which guarantees the rights and freedoms of citizens. And in totalitarian and authoritarian states can not talk about constitutionalism, although the practice of sounding sufficiently democratic constitutional solutions, including the form of government. The practice of republican government in the former socialist "bloc" in its own way proves, like the evolution of European monarchies that form of government is increasingly losing its former designation indicate the nature of power. Established in Central and Eastern Europe Socialist Republics are not any obstacle to the dominance of the sole practical modes few decades, in some ways - even with longer duration and stronger compared to the role and authority of monarchs in modern parliamentary monarchies.

The current Bulgarian Constitution proclaims all modern democratic principles - popular sovereignty, political pluralism, separation of powers, independence of the judiciary. It contains the whole range of rights and freedoms contained in international instruments. Demonstrated a desire to adopt some totally new to our history institutions such as the Constitutional Court and the Supreme Judicial Council. In some constitutional projects offered and the institution of "Ombudsman", which today includes the institutional structure of our country nearly 15 years later by amending the Constitution. It is not a mistake or thoughtlessness adoption of the specific model of a republic with a parliamentary government with a directly elected president by the people. Surely it is no coincidence that the presidential form in its "pure form" is not accepted anywhere in Central and Eastern Europe.

Democracy, however, is not once and for all through a constitutional expression of the guiding principles for management. To ensure its operation should provide constitutional mechanisms, powers and interaction between state bodies to ensure the balance of power. Six amendments to the Constitution indicate the need to achieve this balance and the realization of the basic postulates of the principle of separation of powers - mutual deterrence and interaction between the three authorities. A significant part of these constitutional changes affecting the judiciary. They are motivated not only by our own assessment of the human rights role of the modern Bulgarian state, but on the overall EU integration process, dated and preparation, and subsequent accession to the European Union monitoring. It is these changes direction for the development of the modern Bulgarian constitutionalism.

Under the influence of various legal schools and traditions in Europe is developing such a variety of constitutional solutions for the organization, operation and principles of the judiciary that today United Europe is not able to offer a universal model, which is directly related to criticism of our constitutional development in this area. On the other hand, the lack of universal model in Europe, even less - in the world, largely explains the general conclusions of the European experts and their (like ours) swings at specific

proposals. However, radical change in constitutional basis and corresponding to this change legislation could one day transform the judiciary in an impartial Themis.

With its interpretative Decision № 3 of 2003[1], Art. 158 pt. 3 of the Constitution, the Constitutional Court (not without reason) put the brakes on the rush to endless experiments in the field of this constitutional matter. In the operative part to this decision, which distinguishes the powers of the Grand than regular National Assembly on amendments to the Constitution, the form of government be interpreted broadly; It includes any principled change in the institutional structure of the state, including change the structure, formation and functions of the units of the judiciary, ie for such a change requires the convening of the Grand National Assembly.

In connection with this decision eliminated stubborn ideas launched new content for the judiciary to reduce its administration of justice, eradication of the investigation and transfer the investigation fully vested in the Ministry of Interior, i.e. in the executive branch. A corollary of this decision was shifting the constitutional changes of principles and institutional structure of the organization and interaction of elements in the judiciary. Changes voted not only the mandatory three readings, but several times in the mandate of two parliamentary concern: the functions of prosecution tenure, mandate the administrative heads in the judicial powers of the Supreme Judicial Council, the conditions for termination of office of the elected members of the Supreme Judicial Council and the requirements for accepting the decisions of the Supreme Judicial Council, the powers of the Minister of Justice, including and with regard to relations with the Supreme Judicial Council immunity of magistrates, the creation of an Inspectorate with the Supreme Judicial Council, the jurisdiction of this body and the manner of the election and its functioning.

Expanding the powers of the Supreme Judicial Council motivates the idea of turning it into "a control of the judiciary", an idea which introduced the concept in parliamentary discussion and political debate. Such an idea contrary to the Constitution originally set spirit and understanding of the independence of the judiciary. Supreme Judicial Council produce a series of public scandals related to questionable personnel appointments, call into question the very principle of independent action of this institution. It's not about what goes to the other extreme, but apparently through a series of constitutional amendments on this matter is not found balance. This provoked the latest amendment - the division of Supreme Judicial Council in two colleges, judge and prosecutor, and the creation of Plenum, including the entire 25-member panel. The motives of the petitioner is based on the recommendations of the Venice Commission of the Council of Europe. They insist they "substantial part or the majority of the members of the judicial council to be elected by the judiciary itself." Until such a decision, however, did not reach - the quota of parliament and the president is preserved.

In assessing the effectiveness of many constitutional changes at the head of the supreme law dedicated to the judiciary, it is worth recalling some alphabetic truths of its theoretical justification and the global trend in its development as a criterion for living a state of law. While the legislative and executive branches are intertwined in the parliamentary form of government, the judiciary when there is a clear independence and autonomy. On the occasion of Montesquieu's thesis that "in a sense" judiciary "in general is gone," prof. Emilia Drumeva accepts that the judiciary will own political existence, i.e. not an active presence as a factor of political power[2]. Therefore, given that Montesquieu describes tribute, not real, at least in our conditions we can modify the phrase roughly as follows: "the judiciary should not be a factor of political power."[3] This is universal, demand trend in modern constitutional state. Overall voted on several constitutional changes were justified as enhanced guarantees for the development and strengthening of the judiciary in the direction of its independence and autonomy. But to be traced how the increased powers and status of the Supreme Judicial Council, and the powers of the Minister of Justice with respect to interaction with it will not trace the path in another direction, even at this stage is not only a potential - political control of the judiciary. This direction would be detrimental to both the principles and the very existence of the rule of law, through judicial independence is the strongest guarantee for the protection of human rights.

References:

1. Ananieva N. Constitution of 1991 and the unfinished revolution, university Press»St. Kliment Ohridski». - Sofia, 2014
2. Drumeva, E., Constitutional Law, Press Anubis. - Sofia, 1995
3. Decision of the Constitutional Court of 10.04.2003., № 3, on the constitutional case № 22/2002, the SG. 36/2003

ПРОМЕНИ В НОВИЯ КОДЕКС ЗА ЗАСТРАХОВАНЕ ОТНОСНО ПРОИЗВОДСТВОТО ПО НЕСЪСТОЯТЕЛНОСТ / CHANGES IN THE NEW INSURANCE CODE RELATED TO INSOLVENCY PROCEEDINGS

Тянкова Я., доц. д-р
Варненски свободен университет „Черноризец Храбър", България

Conference participant

Ten years after the entry into force of the first Insurance Code (repealed) the Bulgarian legislator decided that in the light of the dynamics of current European legislation and its compulsory transposing in national legislation, it is legally prudent to adopt a new Insurance Code. It introduces numerous changes in the regime regulating insurance companies' activities, including liquidation and insolvency proceedings. The new Insurance Code keeps the principle of establishing special grounds, regulating insolvency of insurance companies, and introduces an additional requirement for revoking the license of an insurer without the necessity for proving some of the presumptions for insolvency, effectively reinstating the regime of the old Insurance Code. One of the entirely new concepts is the figure of the administrator. For the first time in history Bulgarian legislation allows the option for appointing an administrator that is a judicial person. Especially considering that such a judicial person administrator may only be the Guarantee Fund – art. 615 (1) of the Insurance Code. There are changes in the regulation of guaranteed insurance claims in cases of insolvency of life insurance companies, which are equalized with the amount of the guaranteed deposits in cases of insolvency of a bank.

Keywords: *Insolvency proceedings, insurance company, administrator, Guarantee Fund, judicial person administrator, amount of guaranteed claims.*

В условията на пазарна икономика застрахователните дружества се явяват субекти с особено важна роля, тъй като те са важен стабилизатор, без който обществото не може да съществува. Несъмнено, застрахователните организации, изпъл-

1 **Decision of the Constitutional Court of 10.04.2003 № 3, on the constitutional case № 22/2002, the SG. 36/2003**
2 **Drumeva, E., Constitutional Law, PressAnubis. - Sofia, 1995, p. 410–411**
3 **Ananieva N. Constitution of 1991 and the unfinished revolution,university Press"St. Kliment Ohridski". - Sofia, 2014**

няващи задачата на стабилизиращ елемент в пазарната система, от своя страна също трябва да бъдат надеждни финансови партньори и важни гаранти за сигурността на този пазар. Това е и една от основните причини довела до приемане на нов Кодекс за застраховане (КЗ), в сила от 01.01.2016г. Десет години след влизането в сила на първия КЗ (отм.) нашият законодател реши, че с оглед динамиката в европейската правна уредба и наложителното й инкорпориране в националното право е правно оправдано да се приеме нов КЗ, а не да се променя действащия. Така и в мотивите на новият КЗ изрично е посочено, че с него се въвеждат в българското законодателство разпоредбите на Директива 2009/138/ЕО относно започването и извършването на дейността по застраховане и презастраховане (Платежоспособност II), както и на следващите й изменения и допълнения, Директива 2002/92/ЕО на Европейския парламент и на Съвета относно застрахователното посредничество, изменена и допълнена с Директива 2014/65/ЕС на Европейския парламент и на Съвета относно пазарите на финансови инструменти и Директива 2009/103/ЕО на Европейския парламент и на Съвета относно застраховката „Гражданска отговорност" при използването на моторни превозни средства и за контрол върху задължението за сключване на такава застраховка.

С приемането на КЗ (нов) се въвеждат и някои принципно нови положения: въвежда се нов режим за определяне на капиталовите изисквания на застрахователите и презастрахователите, урежда се нов рисково-базисен подход за осъществяване на надзора върху застрахователи и презастрахователи, усъвършенстват се и изискванията към системата на управление на застрахователи и презастрахователи, предвиждат се завишени изисквания към одиторите, въвеждат се промени в несъстоятелността и др.

Предмет на изследване в настоящата статия са промените в правната уредба на несъстоятелността на застрахователи.

Кои лица могат да бъдат застрахователи и презастрахователи е определено в чл.12 КЗ, като промени в правната уредба не са налице в сравнение с разпоредбата на чл.8 КЗ (отм.). Застрахователите се явяват ЮЛ, притежаващи специална правоспособност и са създадени за осъществяване на застрахователна дейност (след получаване на определен лиценз). Целта на застраховането се явява защитата на имуществените интереси на субектите (физически и юридически лица) при настъпване на определени събития (застрахователни случаи).

Особеното отношение на законодателя към несъстоятелността на застрахователните организации се определя от значимостта им като регулиращ фактор на пазарното стопанство - тези организации са призвани да защитават имуществената сфера на множество клиенти (застраховани лица). Затова при ликвидация и несъстоятелност на застрахователните организации е необходимо на първо място да се отчитат интересите на техните клиенти, в противен случай тяхната неплатежоспособност ще повлече лавинообразно след себе си и неплатежоспособността на голяма част от застрахованите лица. Тези особености определят и специален подход на законодателя, насочен към създаване на отделни правила в производствата по несъстоятелност.

Този е подходът и на европейския законодател, който също предвижда специален ред и особени разпоредби за провеждане на производството по несъстоятелност спрямо застрахователните институции, уредени в отделен правен акт. През 2001 г. е приета *Directive 2001/17 of 19 march 2001 on the reorganization and winding-up of insurance undertaking* (относно реорганизацията и прекратяването на застрахователните дружества). В директивата изрично е указано, че същата се прилага и относно производството по несъстоятелност, с оглед необходимостта от уеднаквяване на правилата, защита на кредиторите и функциониране на Вътрешния пазар в държавите-членки, тъй като приетият Регламент (ЕС) 2015/848 на ЕП и на Съвета от 20 май 2015 година относно производството по несъстоятелност, както и отменения Регламент №1346/2000 на Съвета от 29 май 2000г. относно производството по несъстоятелност не се прилагат за застрахователните предприятия и финансови институции. Целта е да се приемат разпоредби за взаимно признаване на производствата по ликвидация и несъстоятелност, което да улесни работата на съдилищата при осъществяването на тези производства на територията на Европейската общност. Специалните правила относно приложимото право при провеждане на производство по несъстоятелност на територията на няколко държави-членки на ЕС са сходни с тези на Directive 2001/24 of 19 march 2001 относно несъстоятелността на кредитните организации. Спазен е принципа за *"единство на производството"*, като се провежда само една *winding up процедура*, без вторични производства и с един орган в производството по несъстоятелност.

В българското законодателство също е предвиден специален ред за откриване производство по несъстоятелност спрямо застраховател и той се съдържа в Част седма на КЗ „Ликвидация и несъстоятелност".

1. Исторически преглед на уредбата

В този специален ред се наблюдават няколко съществени промени, наложени с разпоредбата на новоприетия КЗ. Преди те да бъдат коментирани следва да се отбележи, че е интересен пътят на еволюция в законодателната промяна на чл.612 ТЗ, който изключва от прилагането на общия ред на производството по несъстоятелност спрямо банки и застрахователи. В първоначалния си вид застрахователните дружества са включени в ал.1, наравно с търговците - публични предприятия, които упражняват държавен монопол или са създадени с особен закон. Приложението на производството по несъстоятелност за тези търговски дружества в първоначалния си вид е изключено напълно. В последствие тази пълна неприложимост на производството по несъстоятелност остава да важи за търговци-публични предприятия, които упражняват монопол или са образувани с особен закон. Добавя се ал.2, която определя специален ред за откриване производство по несъстоятелност спрямо банки и застрахователни дружества. С приемането на Закона за застраховането в глава 11 "Несъстоятелност на застраховател" се създават специални правила за откриване на производство по несъстоятелност за застраховател, при което Комисията за финансов надзор (КФН) е единствения оправомощен орган, който може да подаде молба за откриване производство по несъстоятелност за застраховател.

С приемането на Кодекса за застраховането (отм.) несъстоятелността е включена в самостоятелен раздел, който следва наложените вече традиции в производството по несъстоятелност на застраховател като специално производство, различно от общия ред, предвиден в ТЗ.

2. Предпоставки за откриване на производството по несъстоятелност

Една от съществените разлики между общото производство по несъстоятелност по реда на ТЗ и специалното производство за застраховател е по отношение на неплатежоспособността като предпоставка за откриване на производството. Специалното производството за застраховател се открива след отнемане на лиценза за извършване на застрахователна дейност – чл. 42, ал. 1 КЗ, когато са налице някои от случаите по чл. 40, ал. 1, т. 2 и ал. 2, т. 9 и т. 10 КЗ.

Законодателна промяна е налице по отношение на предпоставките за неплатежоспособност. Отпаднали са презумпциите за неплатежоспособност по чл. 129, ал. 2 и ал. 3 от КЗ (отм.). Всъщност презумпцията за неплатежоспособност по чл. 129, ал. 2 КЗ (отм.), която приемаше че неплатежоспособността е налице, когато общата стойност на задълженията му, в това число техническите резерви, надвишават общата стойност на неговите активи се запазва, но тя се прилага само в хода на открито производство по ликвидация (чл. 612, ал. 2 КЗ). Така както е формулирана разпоредбата на ал.2, не става ясно дали същата може да се приложи по аналогия и в общите случаи, което несъмнено би довело до противоречива съдебна практика.

В новият КЗ е запазен принципът за установяване на специалните основания, уреждащи несъстоятелността на застраховател – тези по чл. 40, ал. 1, т. 2 и ал. 2, т.9 и т. 10 КЗ, а като допълнително изискване се въвежда отнемане на лиценза на застраховател, без да се необходимо доказване на някоя от презумпциите за неплатежоспособност, така както бяха регламентирани в отменения КЗ. Специалните обстоятелства, от които се презюмира застрахователната неплатежоспособност така както са изброени в чл.40 КЗ могат да се обособят в две групи. Първата група обстоятелства са: непредставяне в определен срок, неодобряване или неизпълнение на плановете по чл.215, ал. 1 и ал. 2 КЗ – за достигане на платежоспособността или за допълнително набиране на собствени средства. Втората група обстоятелства са свързани с доказване неправомерният отказ на застрахователя за плащане или частично плащане на изискуеми и ликвидни парични задължения. Затова и законодателят е приел в чл. 612, ал. 1 КЗ, че застрахователят е неплатежоспособен когато за него са налице някое от обстоятелствата по чл. 40, ал. 1, т. 2 и ал. 2, т. 9 и т. 10 КЗ, и когато КФН е отнема лиценза на този застраховател.

С решението за отнемането на лиценза, което се извършва в отделно административно производство, се назначава и един или повече квестори, които упражняват правомощията си до встъпването на синдика – чл. 40, ал. 5 КЗ.

3. Откриване на производството по несъстоятелност

Искането (молбата) за откриване на производството по несъстоятелност може да подаде само КФН (чл. 613, ал. 1 КЗ). В този смисъл няма промяна в сравнение с разпоредбата на чл. 130, ал. 1 КЗ (отм.). Промяна е налице в ал. 2 на същия член, която съдържа изискванията относно задължителното съдържание на искането. Същото трябва да включва *„само основанието за отнемане на лицензa"* без да се прави предложение за назначаване на синдик, така както предвиждаше чл. 130, ал. 2 КЗ (отм.). Това е така, защото една от съществените промени в КЗ е принципно новата концепция относно правната фигура на синдика. До сега синдикът се предлагаше от КФН и това предложение се обективираше именно в искането за откриване на производството по несъстоятелност. С решението за откриване на производството се назначаваше и синдика. С новият КЗ се определя Гаранционния фонд като синдик във всички производства по несъстоятелност.

Искането се разглежда от съда при закрити врати с участието на прокурор, като се призовава задължително освен застрахователят, КФН и Гаранционния фонд в качеството му на синдик (чл. 613, ал. 4 КЗ). Призоваването на страните в производството се извършва по реда на ГПК, като срокът за призоваване е не по-късно от три дни преди заседанието (чл. 613, ал. 9 КЗ).

По нов ред се определя и представителството на застрахователя в хода на производството, което вече се извършва не от неговите управителни и представителни органи, а от квестора или от упълномощени от него лица (чл. 613, ал. 5 КЗ). Тази разпоредба е следствие от правилото на чл.40, ал.5 КЗ, който предвижда с отнемане на лиценза да бъде назначаван квестор или квестори. Сходна е правната уредба и в друго специално производство - това за банка, където също се сочи, че назначените квестори, съгласно разпоредбата на чл. 11, ал.3 от Закона за банковата несъстоятелност (ЗБН) представляват банката. Следва да се отбележи, че тази разпоредба е предмет на разглеждане от Конституционния съд, който с решение №6 от 14.06.2016г. на КС по к.д. №1/2016г. отхвърля искането за установяване на противоконституционност на разпоредбата на чл. 11, ал. 3 и чл. 16, ал. 1, изр. 3 от ЗБН. В мотивите си КС сочи, че това законодателно решение банката да се представлява от квестори, т.е. от лица външни за нея, не застрашава интересите на вложителите, а е в техен интерес и не противоречи на никоя конституционна норма.

Нова е и разпоредбата на чл. 613, ал. 6 КЗ, която дава възможност на акционерите, които към датата на отнемане на лиценза за извършване на дейност по застраховане са притежавали повече от 5 на сто от капитала на застрахователя да встъпят в производството по разглеждане на искането на комисията. Този текст е симетричен на чл. 11, ал. 3 ЗБН, който също предвижда акционерите, притежаващи повече от 5 на сто от капитала на банката да могат да встъпят в производството. Те обаче не могат да обжалват решението по чл. 13 ЗБН, тъй като не са включени в кръга на правнолегимираните лица[1].

Ако са налице предпоставките на чл. 613, ал. 2 КЗ производството по несъстоятелност се открива с решение по реда на чл. 614 КЗ. В диспозитива на решението не са предвидени промени и то не се отличава по съдържание от решението по чл.131 КЗ (отм.). С него съдът по несъстоятелност обявява неплатежоспособността, открива производството по несъстоятелност и заедно с това обявява застрахователя в несъстоятелност. В производството по несъстоятелност на застраховател като специално производство, не е предвидена възможност за оздравяване на застраховател с отнет лиценз, нито възможност за постигане на извънсъдебно споразумение с кредиторите. Поради тази причина редица разпоредби на ТЗ не намират субсидиарно приложение в това производство.

Съдът по несъстоятелност следва да постанови решението за откриване на производството в 7-дневен срок след заседанието, в което е приключило разглеждането на делото (чл. 613, ал. 10 КЗ). Срокът е кратък, с оглед защитата на интересите на широк кръг лица, встъпили в правоотношение със застрахователя.

Съдът открива производството по несъстоятелност само ако актът на КФН по чл.40 КЗ, с който се отнема лицензът е влязъл в сила. Това е новата разпоредба на чл. 613, ал. 7 КЗ. Текстът е симетричен на чл. 36, ал. 2 Законът за кредитните институции (ЗКИ), във връзка с чл. 9, ал. 2 от ЗБН. В случаите когато актът на Комисията не е влязъл в сила поради обжалване по съдебен ред, съдът спира производството до приключване на административния спор.

Тези и други текстове в КЗ придават специфичен облик на цялото производство по несъстоятелност по отношение на застраховател, което предопределя и мястото му извън общия ред на това производство, регламентиран в ТЗ.

4. Синдик

Другата съществена промяна в новия КЗ е свързана с правната фигура на синдика. По принцип синдикът в производството по несъстоятелност по общия ред (ТЗ) се избира от събранието на кредиторите и се назначава от съда. В специалното производство по несъстоятелност на застраховател до сега синдикът се предлагаше от КФН и се назначаваше от съда – чл. 130, ал. 2, във вр. с чл. 131, ал. 1, т 8 КЗ (отм.). Общите изисквания за синдика, предвидени в чл.655 ТЗ се прилагаха и по отношение на синдиците в производствата на застраховател. Към тях бяха добавени и допълнителни изисквания, предвидени в чл. 132, ал. 1 КЗ (отм.). Принципно за синдик можеше да се назначи само физическо лице (ФЛ), което е вписано в листата на синдиците, която се води от КФН и отговаря на специалните изисквания. Синдикът се назначаваше и освобождаваше по искане на КФН.

С новите промени в КЗ в областта на несъстоятелността на застрахователите, една от принципно новите концепции е в правната фигура на синдика. За първи път в българското законодателство е предвидена възможността синдикът да бъде юридическо

---

1 Въпросът свързан с правната легитимация на миноритарните акционери да обжалват решението за откриване на производството по несъстоятелност на банка е също предмет на разглеждане на КС, който с решение №6 от 14.06.2016г. на КС по к.д. №1/2016г. е отхвърлил искането за установяване на противоконституционност на разпоредбата на чл.16, ал.1, изр.3 от ЗБН, като в мотивите си е изложил подробни съображения в тази посока. Това решение е подписано с особено мнение на трима от членовете на КС, които приемат, че разпоредбата на чл.16, ал.1 ЗБН ограничава неоправдано участието на тези акционери в производството и ги лишава от правото на жалба, с което се нарушава правото на защита във всички стадии на процеса съгласно чл.122, ал.1 от Конституцията.

лице (ЮЛ). Нещо повече, това ЮЛ може да бъде само Гаранционния фонд – чл. 615, ал. 1 КЗ. В мотивите на новият КЗ изрично се сочи, че целта на тази принципно нова концептуална промяна в правната фигура на синдика е постигане на по-голяма ефективност, както при извършване на ликвидацията на застрахователния портфейл в хода на производството по несъстоятелност, така и с оглед поемането на разходите в това производство. Като аргумент се цитира натрупаната досегашната практика по управлението на несъстоятелността на застрахователи която показва, че физическо лице-синдик няма нито фактическата възможност, нито финансовата обезпеченост да се справи с несъстоятелността на застрахователя. В практиката са констатирани случаи, в които поради изчерпване на средствата за издръжка на синдика, същият подава оставка и производството не може да продължи, като включително се осуетяват съдебни дела във връзка с реализация на отменителни искове. По този начин производството по несъстоятелност се прекратява и не може да постигне целите си да гарантира интересите на всички кредитори.

Гаранционният фонд е юридическо лице със седалище в София – чл. 518, ал. 1 КЗ. Една от неговите задачи е да „изпълнява предвидените в този кодекс функции във връзка с несъстоятелност на застраховател" – чл. 519, т. 5 КЗ. Като ЮЛ той има свои органи за управление: Съвет на Гаранционния фонд, Управителен съвет и двама изпълнителни директори.

Правомощията на синдика в производството по несъстоятелност на застраховател (тези по чл. 658, ал. 1, т. 1, 2, 4 - 7, 9, 10 и 13 - 15 от ТЗ) се упражняват от изпълнителния директор на Гаранционния фонд. Това е този от двамата изпълнителни директори, които Съветът на фонда е избрал, след което той самостоятелно осъществява правомощията на Гаранционния фонд и го представлява като синдик при несъстоятелност на застраховател или презастраховател.

При изпълнение на функциите си изпълнителният директор на Гаранционния фонд по ал. 2 се подпомага от администрацията на Гаранционния фонд. Изпълнителният директор на Гаранционния фонд, който осъществява неговите правомощия и го представлява в качеството му на синдик в производство по несъстоятелност на застраховател или презастраховател, не е обвързан в своите действия в производството по несъстоятелност от решенията на управителния съвет и на съвета на Гаранционния фонд (чл. 533, ал. 3 КЗ).

Принципно новата концепция на законодателя за определяне на синдик в производството по несъстоятелност на застраховател тепърва ще постави редица въпроси в практиката. Един от тези въпроси е: как ще осъществява правомощията си като синдик Гаранционния фонд в случаите когато самият той е в производство по ликвидация? Тъй като разпоредбата на чл. 518, ал. 2 КЗ сочи, че Гаранционният фонд може да се преобразува, прекратява и ликвидира само със специален закон, то следва отговорът на този въпрос да бъде уреден именно в такъв специален закон. До регламентирането му обаче, въпросът остава открит. Друг спорен въпрос е този за отговорността на ЮЛ – синдик. Наказателната отговорност е лична и поради тази причина Гаранционният фонд не може да носи наказателна отговорност. Същата следва да бъде вменена единствено на неговия изпълнителен директор, който представлява фонда. По мое мнение, тези и много други въпроси тепърва ще бъдат предмет на дискусия и последващи законодателни промени. Вероятно този нов законодателен подход за определяне на Гаранционния фонд като синдик в производството по несъстоятелност има свой аналог в чуждото законодателство, но в мотивите на законопроекта не се сочи нито откъде е заимстван, нито доколко удачно в практиката е такова решение. Известен аналог може да бъде намерен в американското законодателство, но разликите в уредбата са много [2].

5. Размер на гарантираните вземания

Промени са налице и по отношение на гарантираните застрахователни вземания при несъстоятелност на животозастраховател, които са изравнени с размера на гарантираните влогове при несъстоятелност на банка. Предвидено е Обезпечителният фонд да изплаща вземанията на всички лица при несъстоятелност на животозастраховател (по раздел I от приложение №1), като се гарантират вземания в един застраховател независимо от броя на вземанията на оправомощеното лице и размера им - до 196 000 лв. (чл. 565, ал. 5, т. 2 КЗ).

С оглед избягване на рискове за държавния бюджет, не се дава възможност фондът да използва държавна подкрепа под каквато и да е форма, като е предвидено задължение да се използват пазарни техники за управление на риска, като сключването на презастрахователен договор.

6. Особени правила за производствата по несъстоятелност за застраховател, получил лиценз в друга държава членка.

В рамките на Глава седма „Ликвидация и несъстоятелност" е включен раздел III „Особени правила за производствата по ликвидация и несъстоятелност. Тези особени правила не са нови, тъй като те се съдържаха и в отменения КЗ. Положителна промяна е допълнението в някои от разпоредбите, с което се постига по-пълна систематизация на уредбата по отношение на застраховател, който е получил лиценз в друга държава членка.

Нова е разпоредбата на чл. 625, ал. 4 КЗ, която предвижда че при спазване на законодателството на държавата членка по седалището на застрахователя, синдикът може да назначава лица в Република България, което да подпомага производството по несъстоятелност.

Нова е и разпоредбата на чл. 626, ал. 2 КЗ, която дава възможност синдик на местен застраховател да вписва решението за откриване на производството по несъстоятелност в съответните регистри, които се водят в други държави членки. Целта е по-голяма публичност, за да бъдат защитени правата на чуждестранните кредитори.

В останалата част от производството по несъстоятелност, отнасяща се до предявяване на вземанията, осребряване на имуществото, разпределението между кредиторите и др., няма съществени промени. Включени са някои принципно нови разпоредби, като тази на чл. 619 КЗ. Тя предвижда всеки застраховател да поддържа в централното си управление и пред КФН специален регистър на активите за покритие на брутните си технически резерви. Тази и други разпоредби в новия КЗ са въведени с цел засилване на надзора върху дейността на застрахователите и презастрахователите от КФН, с оглед ранна превенция на несъстоятелността.

По мое мнение, направените промени в производството по несъстоятелност на застраховател с новия КЗ са удачни в по-голямата си част, тъй като същите целят усъвършенстване на правната уредба, с оглед повишаване на ефективността от това сложно по своята правна същност производство. Те са и наложителни, с оглед изискването за транспонирани на редица директиви на ЕС в областта на застраховането, за някои от които е налице и просрочие. Друга част от промените са принципно нови (например определянето на Гаранционния фонд като синдик), нямат аналог в действащото законодателството и дали са удачно законодателно решение тепърва ще се доказва в практиката.

---

2 В американското законодателство след несъстоятелността на застрахователната компания AIG и банката Lehman Brothers довели до тежката финансова криза в Америка за периода 2007-2010 г., в последствие прерастнала в световна, е извършена много голяма реформа в действащото законодателство. Тази реформа е свързана с промяна на един от основните федерални закони - The Dodd–Frank Wall Street Reform and Consumer Protection Act, 2010г., който регламентира и въпросите, свързани с несъстоятелността на застрахователните компании. В този федерален закон е предвидена възможността Гаранционния фонд (FDIC) да бъде ликвидатор, съответно синдик в производството по несъстоятелност на застраховател, но само в определени случаи, изрично посочени в закона, а не като правило. https://www.sec.gov/about/laws/wallstreetreform-cpa.pdf

Библиография:
1. Голева, П., Синдикът, кредиторите и отношенията между тях в светлината на промените на Търговския закон, сп.Пазар и право, бр. 5/2004г.
2. Стефанов, Г., Търговска несъстоятелност, В. Търново, 2009
3. Тянкова, Я., Извънсъдебното споразумение в производството по несъстоятелност. - С., 2013
4. Wessels, B., Banks in Distress under Rules of European Insolvency Law. – Journal of International Banking Law and Regulation, vol. 21, No. 6, 2006

THE ADMINISTRATIVE JUSTICE IN UKRAINE: ACHIEVEMENTS AND CHALLENGES

K. Babenko., Dr. of Jurisprudence, Prof. of University Education and Law Department,
judge of Kyiv Administrative Court of Appeal
University of Education Management of National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Ukraine

Conference participant

The article investigates achievements, problems and approaches of its elimination in administrative proceedings. A positive factor of administrative justice existence in Ukraine is its high mission and objectives. The most important of them are the protection of the rights, freedoms and interests of natural persons, the rights and interests of legal persons in public law relations from violations by subjects of power. The main source in administrative proceedings is the Administrative Procedure Code of Ukraine. Administrative justice is an important factor in the stability of the political system of Ukraine. Administrative Courts of Ukraine perform full and unconditional unification the European Court of Human Rights practice. There are unresolved problems in the administrative courts one of them is overloaded courts administrative affairs. The administrative authority has the possibility to summon against non-state person. There are such problems as financial and material support and improper enforcement of judgments; corruption in the system of administrative courts and absence of new judge legalization. The approaches of improving the system of administrative justice in Ukraine is implementation of the conditions of the new Law of Ukraine from 02.06.2016 number 1402-VIII "On the Judicial System and Status of Judges". According to which Ukraine is deprived of temporary judges, increasing their independence from the legislative and executive branches, introduce effective safeguards against corruption, increased financial support vessels. Amendments to Article 50 of the Administrative Procedure Code of Ukraine approved the exclusive list when non-state individuals may be sued in the administration of justice. The successful work of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine will provide administrative and criminal prosecution of judges who carry out acts of corruption.

Keywords: *administrative proceedings, administrative court, achievements, control, corruption, problems*

Introduction. During the period of independence Ukraine has come a long way from totalitarian communist regime to the principles of rule of law. One of the greatest achievement in this area was the introduction in Ukraine of administrative justice, when the Administrative Procedure Code of Ukraine was come in force on 1-th of September in 2005 [1].

Meanwhile, the administrative courts of Ukraine accumulate experience in resolving difficult issues of protection of rights, freedoms and interests of citizens of Ukraine and legal entities, thereby contributing to the establishment of the rule of law in which human rights are enshrined as the highest social value. Challenges determine the objective need to improve the existing constitutional system of judicial protection in which important given administrative proceedings, since the administrative courts is entrusted with protecting the rights and freedoms of man and citizen in the field of public relations. Society accepts protect the rights, freedoms and legal interests of citizens and legal persons in the administrative justice system as an important and effective legal instrument [2].

Over 11 years of accumulated system of administrative judges as positive as negative evidence of their activities. Consider them below.

1. Positive factors of development of administrative justice in Ukraine.

1.1. High mission of Administrative Procedure Ukraine, the task of which is to protect the rights, freedoms and interests of individuals, the rights and interests of legal persons in public law relations from violations by public authorities, local governments, their officials and officers, and other subjects of objects in the exercise of their duties on the basis of legislation, including the powers delegated by the fair, impartial and timely review of administrative cases.

1.2. For the first time in the Administrative Code of Ukraine found its expression rule of law. During that Ukrainian scientists understand the following: In terms of the theory of natural law, the law is fairness and humane. The main task of ensuring law clearly recognizes natural rights and freedoms of man and citizen - life, health, honor, dignity, security, the right to resistance and more violence. Consequently any administrative-legal act can only be deemed legal if it corresponds to the natural law and is consistent with it. The main global activities of the public administration are the priority to ensure the protection of rights and freedoms, in terms of natural philosophy [3].

1.3. Administrative justice was an important factor in the stability of the political system of Ukraine, establishing in law and practice the principle of "a single powerful act - beyond judicial control", which is an effective safeguard against the usurpation of power.

1.4. The process of formation and development of administrative justice in Ukraine features the progressive establishment in Ukraine of administrative courts. It raised a new level of judicial control of public administration, contributing to the process of development of Ukraine as a legal state, which must be installed and secured public interest and determines the care of state business court protection of subjective public rights;

1.5. Full and unconditional consideration of administrative courts of the European Court of Human Rights is evidence of real coherence Ukraine State law [4].

2. Along with the positive factors in Ukraine is not resolved problems of administrative justice, unfortunately. Among the most relevant of which are:

2.1. Congestion administrative court cases, for example, the appellate courts of first instance come almost 5 million lawsuits administrative courts considered more than a million cases, the highest administrative court almost 90 thousand. Number of administrative cases is growing. All this leads to the violation of terms of a decision by judges of administrative courts.

2.2. There are many administrative cases where the administrative authority filed suit against the ruling is not a person. The

majority of the cases are pending before the administrative courts, a case where the plaintiff is the subject of power, and the defendant - a natural person. This situation does not correspond to the idea of administrative justice, which aims to protect the individual against violations by the state. Administrative courts have to open proceedings on such claims, as well as directly to this obliges paragraph 4 of Article 50 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine. All this requires changes to the Code of Administrative Procedure Ukraine

2.3. To prevent access to justice in administrative cases were also difficulties in determining the appropriate jurisdiction. Before the introduction of administrative justice cases arising from public legal relations resolved general and commercial courts. After the come in force of these CSSA cases passed with civil and commercial jurisdiction in the administrative jurisdiction. Often complainants have when applying to the court having difficulty with the definition of competent jurisdiction due to lack of understanding of what they are public or private. Yet there are cases when the judge takes his proceedings that are not within their jurisdiction, or vice versa, refused to initiate proceedings where appropriate with competence. Recently gradually overcome these difficulties operating time higher courts.

2.4. The problem of financial and material support of administrative courts is in Ukraine to date.

2.5. Negatively affect the credibility of the Administrative Proceedings problem of improper enforcement. Decision of Administrative Courts adopted in favor of a person, especially in disputes concerning pension and other social security is often not implemented due to lack of funds in the state budget for these purposes. Because expenditures for financing costs in connection with the judgments in the laws of the State Budget of Ukraine is not usually provided, such decisions often remain unfulfilled because their implementation would lead to limitation of current spending on pensions and other social security. Another problem that affects the authority including the administrative courts and the judiciary in general, there is considerable pressure on the administrative courts in resolving disputes with political overtones [5].

2.6. Corruption in the system of administrative courts. The problem of combating corruption in the justice is one of the most pressing social, political and legal problems of Ukraine. After proclaiming his decision on behalf of Ukraine, first of all corrupt judges undermines the authority of the state. Respect for court decisions depends on the whether the society believes in the integrity of judges. Independent and deserves the respect of the judiciary is the foundation of justice in the state. Each judge is obliged to observe high standards of conduct, confirming integrity and independence of the judiciary. It is important that the state judicial system guarantees efficient and fair trial [6].

2.7. In Ukraine, almost no legalized new judge. Under the old law to appoint judges Ukraine president wants, and the new come into effect only September 30, 2016.

3. The direction of improving the system of administrative justice in Ukraine:

3.1. The provisions of the new Law of Ukraine from 02.06.2016 number 1402-VIII «On the Judicial System and Status of Judges" used to improve the efficiency and optimization of the administrative courts. This law is positive that justice will be done based on the rule of law, which ensures everyone the right to a fair trial and respect for other rights and freedoms guaranteed by the Constitution and laws of Ukraine and international treaties ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine. Defined specialization of courts according to courts specializing in civil, criminal, commercial, administrative cases. In Ukraine, there will be local administrative courts are the district administrative courts and other courts, the procedural law. Local administrative courts will consider cases of administrative jurisdiction (administrative affairs) [7]

Substantial provisions for Ukraine are deprived of temporary judges, increasing their independence from the legislative and executive branch; introduce effective safeguards against corruption, increased financial support vessels.

3.2. Amendments to Article 50 of the Code of Administrative Procedure Ukraine to introduce exclusive list when citizens of Ukraine, foreigners or stateless persons, their associations, legal entities that are not public authorities can be defendants only administrative claim subject power, by excluding it from paragraph 4 of Article 50 point 5 of the Code of administrative Procedure of Ukraine "in other cases established by law."

This will allow no use of administrative judges approaches for the protection of government agencies

3.3. In Ukraine, earned National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, which is a state law enforcement agency charged with the prevention, detection, suspension, investigation and disclosure of corruption offenses within its jurisdiction, and the prevention of new ones. The objective is to prevent the National Bureau of criminal corruption offenses committed by senior officials, including judges [8].

National Anti-Corruption Bureau of Ukraine will ensure prosecution of judges who carry out acts of corruption.

3.4. Administrative control over the activities of judges will provide the National Agency for Prevention of Corruption - the central executive authorities of Ukraine with special status, which provides development and implementation of public anti-corruption policy. The functions of the National Agency for prevention of corruption is, of conduct analysis: state of Prevention and Combating Corruption in Ukraine, inter alia, in preventing and combating corruption, statistics, research results and other information regarding the situation of corruption, drafting the Anti-Corruption Strategy and state program for its implementation, monitoring, coordination and evaluation of anti-corruption strategy. Monitoring and verification of declarations of persons judges [9].

Conclusion. The administrative proceedings in Ukraine have achievements and problems. The high mission and objectives are the positive factors of the existence of administrative justice. The most important of them are the protection of the rights, freedoms and interests of natural persons, the rights and interests of legal persons in public law relations from violations by subjects of power. The main source in administrative proceedings is the Administrative Procedure Code of Ukraine, which reflects the rule of law. Administrative justice is an important factor in the stability of the political system of Ukraine. Administrative Courts of Ukraine perform full and unconditional unification the European Court of Human Rights practice.

There are unresolved problems in the administrative courts one of them is overloaded courts administrative affairs. The administrative authority has the possibility to summon against non-state person. There are such problems as financial and material support and improper enforcement of judgments; corruption in the system of administrative courts and absence of new judge legalization. The approaches of improving the system of administrative justice in Ukraine is implementation of the conditions of the new Law of Ukraine from 02.06.2016 number 1402-VIII "On the Judicial System and Status of Judges". According to which Ukraine is deprived of temporary judges, increasing their independence from the legislative and executive branches, introduce effective safeguards against corruption, increased financial support vessels. Amendments to Article 50 of the Administrative Procedure Code of Ukraine approved of the exclusive list when non-state individuals may be sued in the administration of justice. The successful work of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine will provide administrative and criminal prosecution of judges who carry out acts of corruption.

References:

1. Administrative Procedure Code of Ukraine., Supreme Council of Ukraine, 2005, No. 35-36, No. 37

2. Administrative Procedure of Ukraine: Theory and Practice: Monograph., count. auth.; for the Society. Ed. OHM. Nechitaylo. - K., VAITE, 2015. - 288 p.
3. Halunko B. Principles of Administrative Law., Valentin Halunko., Access mode: http://law-property.in.ua/articles/18-the-principles-of-administrative-law.html
4. Administrative Procedure of Ukraine: Theory and Practice: Monograph., O. Nechitaylo edition. - K., VAITE, 2015., pp. 29-35.
5. Kompaniets I. Some problems of administrative justice in Ukraine., I. Kompaniets, A. Chirkin., Access mode: http://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-problemy-razvitiya-administrativnogo-sudoproizvodstva-v-ukraine
6. Demedyuk T problems combating corruption in courts., Tatiana Demedyuk., Bulletin of the Academy of the Interior Ministry. - 2009. No. 2, pp. 112-122
7. Law of Ukraine of 02.06.2016 number 1402-VIII «On the Judicial System and Status of Judges"., Official bulletin of Ukraine from 26.07.2016, number 56,
8. Law of Ukraine of 14.10.2014 number 1698-VII «On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine" // Supreme Council, 2014, number 47, st.205
9. National Agency for Prevention of Corruption., Access mode: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=248207808

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНІ СПЕКТИ РЕКРУТУВАННЯ СУДДІВСЬКИХ КАДРІВ / ORGANISATIONAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF RECRUITING THE JUDICIAL PERSONNEL

Черновський О.К., д-р юрид. наук, доцент кафедри правосуддя юридичного факультету, заслуж. юрист України
Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, Україна

Учасник конференції

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року всі питання добору суддів відносить до відання Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Вищої ради правосуддя та Громадської ради доброчесності, тобто саме ці органи здійснюють рекрутингову діяльність від імені держави в цілях комплектування кадрами судової гілки влади.

Під процесом рекрутування ми маємо на увазі пошук працівника під замовлення роботодавця.

Термін «рекрутування» є загальновизнаним і класичним у кадровій роботі, тому ми вважаємо за доцільне застосовувати його і у випадку з добором суддів на посади.

Роль «рекрутингово агентства» з добору суддів виконують вище вказані органи - Вища кваліфікаційна комісія суддів України, Вища рада правосуддя та Громадська рада доброчесності в порядку і спосіб, строго передбачений Законом України «Про судоустрій і статус суддів».

Аналізуючи різні підходи до рекрутування суддівського корпусу, доцільно розглянути позиції вчених, які в різні часи шукали шляхи вдосконалення даного процесу. Дослідження даної теми торкалися у своїх наукових працях такі вчені, як Бодров В.А., Гуревіч К.М., Коновалова В.О., Костицький М.В., Марчак В.Я., Мерлін В.С., Тарасова Ю.М. та інші.

Нашою метою є аналіз не класичної рекрутингової діяльності, оскільки вона в умовах дії Закону України «Про судоустрій і статус суддів» не може бути безпосередньо застосована, а обґрунтування шляхів запровадження та вдосконалення організації адаптації як невід'ємної частини рекрутування суддів з метою підвищення ефективності психологічного забезпечення судової діяльності.

У зв'язку із судовою реформою 2016 року велика кількість суддів буде звільнена із займаних посад, отже їх місця займуть новопризначені судді, тому актуальною та дискусійною є проблема психологічної адаптації суддівських кадрів.

Багато молодих суддів потребують допомоги при застосуванні норм закону, написанні судових рішень і виконанні інших процедурних завдань. Проте навіть ті новопризначені судді, які мають великий юридичний досвід і відмінно знають закон, часто приходять до висновку, що вони не готові до ролі судді і потребують поради й допомоги у скрутних обставинах, з якими зіштовхуються (наприклад, відповідальність за ухвалення рішень, що впливають на долю громадян; складні етичні дилеми; взаємодія з учасниками процесу, а також абсолютно новий тип поведінки, очікуваний від судді як у залі засідань, так і за його стінами).

Адаптація особи до змісту та умов професійної діяльності є постійним процесом активного її пристосування, що стосується всіх рівнів функціонування людини. Процес адаптації динамічний, проте завжди можна виділити певний інтервал реакцій особи, який відповідає уявленням про психічну норму. Міра відповідності цьому «інтервалові» забезпечує ефективність процесу соціально-психологічної адаптації, визначає особистісний адаптаційний потенціал (ОАП), що є найважливішою інтегральною характеристикою психічного розвитку. Характеристику ОАП можна отримати, оцінивши рівень поведінкової регуляції, комунікативні здібності і рівень моральної нормативності особистості.

Адаптація до змісту та умов професійної діяльності здійснюється більш ефективно за умови налагодженості професійно-психологічної підготовки - цілеспрямованого процесу формування та розвитку особистісних якостей і властивостей судді, які відповідали б вимогам професійної діяльності і забезпечували її кваліфіковане виконання. Основними завданнями такої підготовки, на нашу думку, є: 1) розвиток професійно-психологічної орієнтованості особистості та професійно значущих якостей (професійної спостережливості, професійної пам'яті, професійного мислення та ін.); 2) формування психологічної стійкості щодо впливу характерних для професійної діяльності психотравмуючих чинників; 3) розвиток якостей «психологічної надійності» (витривалості щодо перенапруження, невдач та труднощів); 4) тренування вмінь і навичок управління своїми емоційними станами, формування психологічної готовності де успішного подолання проблемних ситуацій та ін.

Результатом професійно-психологічної підготовки стає психологічна підготовленість фахівця як наявність сукупності психофізіологічних, індивідуально-психологічних і соціально-психологічних характеристик, властивостей і якостей, що відповідають особливостям професійної діяльності і виступають внутрішньою умовою її успішного здійснення. Така підготовленість може формуватися як внаслідок здійснення заходів загального характеру, так і індивідуально.

Як відомо, у судовій системі СРСР в 70-ті роки XX ст. активно практикувалося наставництво. У той час спостерігався брак судових кадрів і з метою вирішення цієї проблеми почали проводити стажування юристів для здобуття посади судді. Стажист і наставник сиділи в одному кабінеті. Це дозволяло майбутньому судді бути присутнім на зустрічах наставника, спостерігати організацію роботи судді, наслідувати модель поведінки. Період стажування тривав до 12 місяців. Питання про призначення стажиста суддею обговорювалося на пленарному засіданні суду шляхом загального голосування. Стажування оплачувалося у розмірі 75 % від середньої заробітної плати судді.

На теперішньому етапі реформування судової системи України багато науковців та практиків дотримуються думки про необхідність запровадження в судах першої інстанції наставництва або його різновиду - менторства.

Менторство - це стосунки між досвідченим і молодим фахівцем, коли старший ділиться своїм професійним досвідом, щоб допомогти менш досвідченому сформувати вміння і розвинути якості судді, соціально адаптуватися до професії і судової системи, суддівської культури і ролі судді; зрозуміти і управляти особистим розвитком, включаючи психологічні і етичні аспекти становлення судді; справлятися зі змінами в особистому житті і наслідками, пов'язаними зі зміною соціальної ролі; розвивати мистецтво публічного виступу.

Менторство розширює доступ до більш досвідчених колег, а також забезпечує регулярніший зворотний зв'язок і підтримку для тих суддів, які цього потребують. Воно допомагає переосмислити поведінку, розвинути потребу в постійному вдосконаленні і прищепити «корпоративну культуру» судової незалежності і співпраці. Менторство - це підтримуючі взаємини, які допомагають молодим суддям адаптуватися до своєї нової ролі і розвивати відповідну суддівську поведінку і цінності.

На нашу думку, сьогодні було б доцільно, взявши за основу міжнародний досвід, ініціювати пілотний проект запровадження суддівського менторства. За мету такого пілотного проекту необхідно поставити апробацію методів сприяння новопризначеним суддям у нюансах роботи, що мають неюридичну природу, прищеплення зразків поведінки і цінностей, потрібних незалежній і справедливій судовій системі.

Запровадження такого пілотного проекту потребує визначення: 1) чи є потреба в менторстві серед молодих суддів і чи буде корисне молодим суддям менторство, що підтримує розвиток особистісних цінностей і поведінки, створює умови для адаптації до професійної діяльності; 2) чи отримають ментори задоволеність від надання підтримки, порад і передачі цінностей; 3) які труднощі можуть виникнути при проведенні менторських програм на місцевому рівні і як вирішити ці проблеми; 4) як краще структурувати програму за менторства і яка організація повинна взяти на себе обов'язок із організації програми.

Завданнями програми менторства має бути: надання молодим суддям підтримки в досягненні високих стандартів професійної діяльності; передача досвіду старшого судді новопризначеному судді; полегшення адаптації до професії судді; надання психологічної підтримки і конструктивного відгуку; залучення досвідчених суддів до процесу розвитку професії судді; роз'яснення і передача «мистецтва» бути суддею; зміцнення суддівського співтовариства.

Програми по суддівському менторству спрямовані на формування судової культури незалежності, етичної поведінки і прозорості за допомогою:

- надання можливості новопризначеним суддям освоїти через спілкування з більш досвідченими колегами відповідні стандарти поведінки; способи обмеження негативного впливу психологічної, емоційної і моральної перевтоми від роботи; навички спілкування і способи завоювання пошани серед суддів і у громадян;
- покладання на молодих суддів відповідальності за свою професійну поведінку; вироблення імунітету проти vзовнішнього тиску в роботі;
- надання новопризначеним суддям можливості перевірити свої очікування і поміркувати над власною поведінкою в процесі надання порад і відповідей на запитання про те, як поводитися; як взаємодіяти з колегами і громадянами; як завоювати пошану; як справлятися з психологічним, емоційним і моральним навантаженням судді;
- надання допомоги новопризначеним суддям відчувати себе відповідальними за створення і збереження суддівської культури незалежності, етичної поведінки і прозорості діяльності;
- формування у суддів почуття солідарності в просуванні незалежних рішень, почуття гордості за свої високі моральні принципи і етичну поведінку;
- моральної підтримки молодих суддів щодо прийняття незалежних і високоетичних рішень.

На відміну від наставника, що виконує функцію спостерігача і навіть контролера, роль ментора полягає в підтримці молодого судді. Він - вчитель; друг, якому довіряють; мудрий порадник; консультант і тренер.

Ментор мотивує свого протеже до вдосконалення суддівських навичок шляхом заохочення, правильної постановки завдань, розглядом тієї чи іншої ситуації або судового рішення, а не констатацією допущених помилок. Основною відмінною рисою ментора від наставника є його готовність вислухати і підтримати протеже в особистих ситуаціях (наприклад, конфлікт із керівництвом, брак упевненості в собі, родинні проблеми) і надати йому психологічну підтримку як старший досвідчений друг.

Менторські стосунки варто розглядати як активну співпрацю. Хоча ментор є ініціатором цих взаємин і забезпечує їх фундамент, він усе одно не контролює весь процес.

Ментор повинен внести до своєї роботи добре продумані і глибокі міркування, що стали наслідком його життєвого досвіду. Як зазначає Б. Хардкастл, найпривабливішими якостями менторів є мудрість, турбота, самовіддача, гідність, високі очікування, почуття гумору і вміння вчасно впоратися з ситуацією. Отже, ментор постійно подає приклад протеже. Він поводиться як професіонал і тим самим демонструє відповідне ставлення, дає адекватні відповіді і пояснення, подає приклад поведінки і надихає протеже на досягнення цілей, заохочує його досягати більшого; навчає способам пристосування до різних ситуацій, підтримує і заохочує протеже у його прагненні до постійної освіти та розвитку.

На нашу думку, запровадження психологічного обстеження кандидатів на посаду судді з подальшою їх працею під наглядом досвідченого судді-ментора підвищить вимоги до особи судді, чиї професійні обов'язки пов'язані з участю у найскладніших соціально-правових відносинах, що виникають під час здійснення правосуддя, зменшить кількість судових помилок, які мають інколи виключно психологічне походження, що призводить до втрати авторитету судової влади в цілому. Крім того, запровадження вказаних вище новел зменшить матеріальні витрати, пов'язані із призначенням та звільненням суддів, які виявилися неспроможними адаптуватися до роботи.

Література:

1. Психологія судового розгляду кримінальних справ: монографія., М.В.Костицький, В.Я. Марчак, О.К. Черновський, А.В. Федіна. – Чернівці., Чернівецький нац. ун-т, 2010. – 400 с.

2. Костицький М.В. Філософські та психологічні проблеми юриспруденції: вибрані наукові праці., М.В. Костецький – Чернівці., Рута, 2008 – 560 с.

3. Марчак В.Я. Психологічні та етичні засади здійснення правосуддя., В.Я. Марчак., Судово-правова реформа в Україні: проблеми та перспективи: матеріали Міжнар. науково-практич. конф., присвяченої 200-річчю Крайового суду Буковини, 26-28 травня 2004 року. – Чернівці., Рута, 2004., С. 128-133.

4. Марчак В.Я., Черновський О.К., Федіна А.В. Організація психологічного обстеження кандидатів на посаду судді: метод. Реком., В.Я. Марчак, О.К. Черновський, А.В. Федіна. – Чернівці., Чернівецький нац. Ун-т, 2012. – 32с.

5. Міненкова Н. Суд починається з поваги., Н. Міненкова, В..Ларенко., Закон і Бізнес. – 2009., №5.

6. Шепітько В.Ю. Психологія судової діяльності: навч. посібник., В.Ю. Шепітько – Х., Право, 2006. – 160 с.

7. Юридична психологія : підручник., Д.О. Александров, В.Г. Андросюк Л.І. Казміренко та ін.; за ред. Л.І. Казміренко, Є.М. Моісеєва. – К., КНТ, 2007. – 360 с.

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ГРАНТОВОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ / PROBLEMS ANS PROSPECTS OF A GRANT POLICY IN UKRAINE

Дей М., канд. юрид. наук, доцент
Національний університет державної податкової служби України, Україна
Скопенко В., grant writing expert
Центр стратегічних ініціатив та прогресивного розвитку, Україна

Учасник конференції

Grants is a way to improve an excellence of European research base and to maintain a stable flow of world-class research to ensure long-term competitiveness of Europe. In addition, for many organizations, it is an opportunity to move to a qualitatively new level of performance. That is why it is important to be able to use this opportunity and look at potential funders from the perspective of long-term partnership. However, a development of this sphere is not sufficiently rapid in Ukraine, so, in this study, it is revealed the problems that exist in Ukraine to receive financial and technical assistance from international donors, and it is provided suggestions for corrective action and building work in the above direction.

Keywords: *grant, donor, integration processes, legal and regulatory framework of grant activity*

Вже впродовж багатьох років розвинені європейські держави вміло використовують кошти для вирішення різноманітних проблем соціально-економічного життя на певних територіях. В Україні інтерес до грантових проектів та програм останнім часом значно зростає, оскільки позитивний приклад грантоотримувачів стимулює до діяльності у цьому напрямку. Саме міжнародна співпраця та міжнародне фінансування здатні підвищити ефективність наукових досліджень та інноваційних розробок.

Основною метою дослідження є проаналізувати процес залучення грантових проектів та програм на національному та міжнародному рівнях, з точки зору правового регулювання, виявити основні недоліки, запропонувати ефективні напрями долучення української спільноти до отримання грантів.

Участь України в європейському і світовому інтеграційних процесах неможлива безурахування тих факторів, що значною мірою визначаються сьогоднішнім станомекономіки України і перспективами її подальшого розвитку. Досвід країнЦентральної і Східної Європи свідчить про те, що забезпечити економічний ріст наякісно нових основах можливо тільки за умови залучення й ефективноговикористання зовнішніх фінансових ресурсів, в т.ч. і джерел міжнародної технічноїдопомоги (МТД).

Однак, обмеженість фінансових ресурсів, які надаються у формі фінансовоїдопомоги, обумовлює не тільки умови їх максимально можливого ефективноговикористання, але і досягнення оптимального варіанту поєднання внутрішніх ізовнішніх джерел фінансування. Саме при виконанні цих передумов іноземнафінансова допомога стане каталізатором трансформаційних процесів і структурноїперебудови, розвитку ринкових відносин, буде безпосередньо сприятиінтеграційним процесам в Україні.

Під поняттям грант найчастіше розуміють — грошові або інші засоби, що передаються громадянами та юридичними особами (в т.ч. іноземними), а також міжнародними організаціями для проведення конкретних наукових досліджень, розробки законопроектів, підготовки кадрів та інших цілей на умовах, передбачених ґрантодавцем.

Існують наступні види грантів, такі як: грант як пожертва, науковий грант, благодійний грант, державний грант, президентський грант.

Із усіх перерахованих грантових підтримок найвідомішим в Україні залишається Президентські гранти для обдарованої молоді. Але і це доволі таки невеликий внесок в розвиток майбутніх громадян українського суспільства. Гранти надаються безкоштовно і без повернення. Обов'язковими умовами грантування є дві сторони: грантодавець і одержувач гранту. У вигляді гранту можуть надаватися кошти, або майно. Важливо пам'ятати наступне, те що будь який грант надається безоплатно і безповоротно. Він повинен бути виділений для конкретно поставленої мети, тобто кошти повинні йти за конкретним призначенням. Обов'язковою умовою отримувача гранту є те що він повинен відзвітуватися перед ґрантодавцем про роздільний облік коштів, їх цільове використання і про кінцевий результат.

Законодавство України також містить окремі акти, присвячені врегулюванню ґрантової роботи. Визначення поняття «ґрант» дається у статті 1 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність»: фінансові чи інші ресурси, надані на безоплатній і безповоротній основі юридичними, фізичними особами і міжнародними організаціями для проведення конкретних фундаментальних та (або) прикладних наукових досліджень за напрямами і на умовах, визначених надавачами гранта. Виходячи із наданого Законом визначення, ґранти в Україні надають не лише зарубіжні організації, але й вітчизняні громадські організації, суб'єкти господарювання і державні органи. Ці гранти оплачуються не гірше за іноземні. В якості виконавців запрошуються і студенти, і молоді, і відомі вчені.Дослідження пропонується проводити у різних галузях і сферах економіки, науки, освіти і суспільного життя. Не в останню чергу приділяється увага і правовим дослідженням.

*Слід наголосити на тому, що м*ожливість отримання та використання грантів в Україні, в першу чергу, регламентується існуючою нормативно-правовою базою, яка регулює питання залучення,використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги.

Основні документи, що визначають на законодавчому рівні умови співпраці з міжнародними фондами і програмами, в загальному підході можна віднести до таких видів:

1. Міжнародні угоди та договори (підписані Україною або такі, що є загальновизнаними в міжнародній практиці діяльності благодійних фондів);
2. Закони України та підзаконні акти (Укази Президента, Постанови Кабінету Міністрів або нормативні акти);
3. Закони держави, резидентом якої є міжнародний фонд.

Враховуючи певну специфічність процедури отримання грантів, яка обов'язково пов'язана з налагодженням стосунків співпраці з іноземними інститутами, особливо слід відзначити умову їх відповідності міжнародному праву.

Безумовним досягненням в сфері грантової політики державиє прийняття ряду нормативно-правових актів, щодо

обов'язкової реєстрації проектів в Міністерстві економічного розвитку і торгівлі України та отримання Реєстраційної картки проекту, а саме:

- Постанова Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2002 р. N 153 (останні зміни від 5.08.2015) «Про створення єдиної системи залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги» (http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/153-2002-%D0%BF). Постанова затверджує Порядок залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги, що містить перелік документів, необхідних для проходження процедури державної реєстрації проектів (дивіться п.14).
- Лист Міністерства доходів і зборів України від 21.02.2014 «Про митне оформлення міжнародної технічної допомоги» (http://sfs.gov.ua/podatki-ta-zbori/zagalnoderjavni-podatki/podatok-na-dodanu-vartist/listi-dps/print-136263.html)
- Про врегулювання ситуації на грошово-кредитному та валютному ринках України (щодо продажу валюти) - http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0863500-15
- Податковий Кодекс України (http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17)
- Митний Кодекс України (http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4495-17)

Саме, державна реєстрація проектів є підставою для реалізації права на одержання відповідних пільг (закупівля обладнання та придбання товарів/ послуг без сплати ПДВ, пільги з оподаткування при митному оформленні товарів тощо), передбачених законодавством та міжнародними договорами України.

Державна реєстрація проекту (реєстраційна картка) є підставою для звільнення від обов'язкового продажу на міжбанківському валютному ринку України надходження в іноземній валюті за проектами (програмами) міжнародної технічної допомоги, що пройшли державну реєстрацію (постанова Національного банку України від 04.12.2015 № 863 п.2 «Про врегулювання ситуації на грошово-кредитному та валютному ринках України»).

Разом з тим, що в Україні вже створена початкова законодавча база, що визначає поняття грант, її види та форми, основних учасників процесу залучення та використання,встановлення податкових пільг тощо. Але відсутність відповідних підзаконних актів Кабінету Міністрів України, які мають чітко визначити порядок підготовки та узгодження проектних пропозицій з урахуванням потреб України, а також форми й методи моніторингу ефективності проектів з боку органів виконавчої влади не дозволяє закінчити створення відповідного державного механізму.

Взагалі, комплекс проблем, пов'язаних із нормативно-правовим регулюванням грантової діяльності, умовно можна поділити на проблеми стратегічного, організаційного та правового характеру.

Проблеми стратегічного характеру, в першу чергу, пов'язані з тим, що мета проектів та програм не завжди або взагалі дуже рідко пов'язується із трансформаційними процесами при здійсненні в Україні інституційної, правової та адміністративної реформ. В свою чергу, і відповідні програми Уряду або органіввиконавчої влади та місцевого самоврядування не завжди враховують можливостівикористання ресурсів грантодавців для їх виконання.

До організаційних проблем слід віднести відсутність спеціального органу, який відповідав би за вироблення та реалізацію державної політики України щодо залучення і використання міжнародної технічної допомоги. Як наслідок, створення єдиної національної системи залучення, використання та аналізу ефективності грантової діяльності,визначених критеріїв відбору проектів та програм знаходиться тільки на стадії свого визначення. В наслідок цього, обґрунтування доцільності запрошення іноземних фондів і програм, без визначення критеріїв їх відбору, завдань та мети їх роботи проводиться безсистемно і без урахування державних пріоритетів.

Визначаючи проблеми правового характеру, що пов'язані із залученням грантів до України, слід наголосити на такому актуальному завданні, як побудова сучасної, гнучкої та прозорої законодавчої бази, спроможної забезпечити використання залучених грантів у відповідності до планів соціально-економічного розвитку області, району або міста. На жаль, існуюча законодавча та нормативна база не відповідає потребам суспільства в цій сфері.

Особливу актуальність ця проблема набуває у зв'язку із розвитком процесів інтеграції, налагодженням прямих контактів між програмами підтримки, українськими НУО та приватними особами обумовили такий стан речей, що в Україні отримання іноземної фінансової допомоги стало звичайним явищем.

Безперечним є той факт, що грантова допомога для більшості організацій, в умовах сьогодення України, потрібна насамперед для утримання організації. Це є свідченням фінансової слабкості організацій, які потребують базового фінансування для покриття витрат на їхнє утримання або для розширення спектра їхньої діяльності. Переважна більшість організацій працює над невеликою кількістю проектів: одним або двома. Сума залучених грантів у різних організаціях істотно різниться й становить від 10 до 500 тисяч гривень.

Однак, незважаючи на значну підтримку міжнародних організацій, українські організації стикаються зі значними перепонами в її ефективному використанні. Проблема має системний характер. Адже для того, щоб узяти участь у конкурсі міжнародних проектів, потрібні певні експертні знання, для здобуття яких доводиться залучати кваліфіковані кадри. Тому організація, що має намір розвиватися, потребує базового фінансування для покриття витрат на діяльність власне самої організації.

Відтак складність вимог щодо участі в конкурсах з отримання грантів продовжує залишатися перешкодою для багатьох організацій. Досить жорсткими є критерії для здобуття права на отримання гранту. Основні з них: для неприбуткових організацій, вони повинні бути українським аналітичним центром, професійним об'єднанням або іншою організацією, створеною відповідно до всіх чинних норм цивільного та податкового законодавства; вони повинні бути визнані відповідними українськими органами влади та мати добру репутацію; заявники мають продемонструвати успішний досвід минулої діяльності в реалізації програм розвитку, пов'язаних із пріоритетними сферами діяльності донора, спроможність здійснювати раціональний фінансовий, адміністративний та технічний менеджмент, а в разі отримання гранту здійснювати фінансову звітність тощо.

Для запобігання нецільовому використанню коштів та корупції в громадському секторі міжнародні донори посилюють вимоги до неприбуткових організацій й віддають перевагу співробітництву з потужними організаціями та тими, з якими вже працювали. З одного боку, це захищає міжнародних донорів від того, що кошти реалізовуватимуться не за призначенням, а з другого – не кожна українська неприбуткова організація, навіть сповнена добрих намірів, відповідає прискіпливим критеріям донорів. Відтак, підготовка грантових заявок і відповідність згаданим критеріям – поза можливостями малих та новостворених організацій.

Тому основним завдання для майбутніх отримувачів грантів є підсилення менеджменту організацій. Також, переважна більшість організацій не має в своєму штаті бухгалтера, а підготовкою фінансової документації здебільшого займається бухгалтер, залучений за договором чи на неофіційних засадах. У багатьох, немає відкритого конкурсу вакансій, а пошук персоналу (зокрема й волонтерів) ведеться переважно через знайомих. Як наслідок, їхній фаховий рівень не завжди відповідає вимогам.

Наступною проблемою є досить низький фаховий рівень володіння іноземними мовами та інформаційнокомунікаційними технологіями.

Підсумовуючи вищевикладене, хочемо наголосити на тому, що підтримка міжнародними організаціями інститутів громадянського суспільства в Україні дає змогу, по-перше, в умовах економічної кризи звільняти державу від реалізації надмірно обтяжливих для неї соціальних завдань; по-друге, підвищити якість політичних і публічноправових рішень завдяки повнішому врахуванню потреб населення, альтернатив і можливих наслідків рішень; по-третє, забезпечити перетворення громадського сектору на альтернативу та конкурента владного сектору в соціальній і політичній сферах.

ЗНАЧЕННЯ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РИНКУ ПРАЦІ ПРОФЕСІЙНИМИ ЮРИСТАМИ / THE SIGNIFICANCE OF PRACTICAL TRAINING OF STUDENTS IN PROVIDING THE LABOR MARKET WITH PROFESSIONAL LAWYERS

Єфремова І., канд. юрид. наук, доцент
Білоцерківський національний аграрний університет, Україна

Учасник конференції

The value of students' practical training for providing the labor market by professional lawyers.

The article focuses on the fact that fundamental changes taking place in the socio-economic system of Ukraine cause the need to raise the level of practical training and the development of legal consciousness of future lawyers, dictate the need for updating training and determine need for broad changes in approaches to legal education of the new generation of lawyers, improvement of education in higher educational institutions that train future professionals – lawyers.

It is noted that the main task in preparing future lawyers is to link theory with practice. This principle is the harmonious combination of scientific and legal knowledge with legal practice and people's everyday life. It is on this basis teaching legal disciplines must be based. Besides, the rapprochement of higher education institutions and potential employers is of great importance: the judiciary, the prosecution and the police, the justice authorities, as well as enterprises and organizations of different ownership forms that can ensure the development and integration of educational, scientific and practical activities of students and lead to the emergence of new organizational forms and teaching methods. Two approaches must be represented there: from the practical work of the court, prosecutor, the body of inquiry and preliminary investigation and other enterprises and institutions to the higher educational establishment and from the higher educational establishment to the specific state agencies and enterprises and organizations of different ownership.

By taking into account the European integration processes in Ukraine, the author of the article focuses on the need to train future lawyers taking into account the correlation of Ukrainian, European and international law. The author also identifies the need to improve students' training in practical skills of understanding, application and creating the documents of international legal nature.

Тривалий час питання ефективної підготовки майбутніх юристів в Україні стоїть досить гостро. Критика щодо якості підготовки студентів йде не лише на непрофільні ВНЗ, також є питання і до класичних юридичних навчальних закладів.

Підходи до фахової підготовки майбутніх юристів в різних ВНЗ мають майже однакову методологію: теоретичне навчання, вирішення ситуаційних завдань, проходження практики як в державних установах, так і в різних сферах господарської діяльності. Однак, сучасні умови ринку праці ставлять достатньо високі вимоги не лише до осіб які мають певний стаж роботи в сфері юриспруденції, а вже і до випускників-правознавців. Так, роботодавці ставлять вимоги не лише до кількості отриманих знань, але очікують і вміння застосовувати ці знання на практиці, при вирішенні конкретної проблеми.

Досягти певного результату і отримати якісну освіту можливо лише завдяки поєднанню декількох факторів: використання відповідних методик навчання, застосування у процесі навчання інноваційних підходів, виховання у майбутніх юристів правосвідомості, а також спонукання їх до самостійної роботи у засвоєнні наданого матеріалу. Не менш важливим фактором у якісній підготовці майбутніх юристів, як зазначає О. Котикова [1] є мотивація студентів до навчальної діяльності, їхнього внутрішнього ставлення до майбутньої професії.

Зрозуміло, що говорячи про якість підготовки майбутніх фахівців в галузі юриспруденції, ми маємо говорити і про їх наукову підготовку, оскільки сучасне законодавство, не лише України, а і в європейських країнах, базуючись на практичних аспектах його застосування постійно змінюється, і юристи, як практики так і науковці у плідній співпраці мають вміти працювати над науковим обґрунтуванням таких змін. Нажаль, слід констатувати, що законодавство України не завжди змінюється логічно і послідовно, внаслідок чого практикуючим юристам доводиться стикатись із великою кількістю проблем щодо застосування тієї чи іншої норми закону, а науковцям – обґрунтовувати, чому певні положення закону необхідно знову змінювати.

Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями в галузі юриспруденції.

На думку науковців і роботодавців, із чим важко не погодитись, що саме юридична освіта в Україні має найбільш тісний зв'язок теорії з практикою (дидактичний принцип юридичної освіти) і саме тому відіграє важливу роль у формуванні справжнього юриста-професіонала. Юридична професія все більше диференціюється як у функціональній площині (суд, прокуратура, слідство, адвокатура, нотаріат тощо), так і в предметній (кримінальне право, цивільне право, адміністративне право тощо). Тому, в нинішніх умовах вже не вистачає опанування лише теоретичними знаннями. Ринку праці потрібні такі фахівці, які можуть реалізувати знання на практиці чітко, швидко і на всі сто [2]. А де студент-новачок зможе взяти практичний досвід? Звичайно, вирішальну роль у набутті практичного досвіду, вміння використовувати отриманні теоретичні знання до конкретної проблемної ситуації, студенту-правнику має допомогти університет.

На даний час підготовка майбутніх юристів проводиться на підставі Освітніх програм, які розробляються кожним ВНЗ самостійно, на власний розсуд. Нажаль, не дивлячись на сформовані робочі методичні групи щодо підготовки Стандартів вищої юридичної освіти, результату досі немає, тобто такі Стандарти відсутні. Кожен ВНЗ на власний розсуд визначає дисципліни, які є необхідними для набуття відповідних компетентностей.

Однак, слід зазначити, що основним завдання при підготовці майбутніх юристів є забезпечення зв'язку теорії з практикою. Даний принцип полягає в гармонійному поєднанні науково-правових знань з юридичною практикою і повсякденним життям людей. Саме на цих засадах має ґрунтуватися викладання юридичних дисциплін. Методичну основу цього принципу заклав один з видатних російських цивілістів Дмитро Меєр у своїй праці «О значении практики в системе юридического образования» (1855), де автор виклав докладну програму проведення практичних занять з цивільного, кримінального права

і судочинства. І до сьогодні актуальними залишаються положення статті Геннадія Матвєєва «О методике проведения семинаров и практикумов по юридическим дисциплинам», у якій не лише показані характерні недоліки проведення семінарських занять з юридичних дисциплін, але й сформульовані конкретні методичні рекомендації щодо проведення семінарських і практичних занять. З усіх відомих форм навчального процесу найбільшу практичну спрямованість, мають семінарські і практичні заняття, а також практика студентів: навчальна, навчально-виробнича, асистентська, науково-дослідна і юридична клініка [3].

В умовах Євроінтеграції України, а так і адаптація національної юридичної освіти до загальних принципів освіти у Європі наша держава намагається вдосконалювати систему юридичної освіти у відповідності до найкращих традицій європейських розвинутих країн. Однак слід заначити, що не все те, що є за кордоном – є позитивним. Так у переважній більшості європейських країн в даний час відбуваються серйозні дискусії з питань юридичної освіти. Багато країн Європи проводять освітні реформи в сфері підготовки майбутніх юристів. Наприклад, Німеччина, де вже кілька років обговорюється ця проблема, Італії, де це питання включено в межі реформи вищої освіти, і, нарешті, Франції, яка регулярно реформує цю систему і знову обговорює можливість проведення нових реформ. Такі обговорення проводяться і в Бельгії і частково в Голландії [4]. Отже, питання постійного вдосконалення правової освіти, пріоритетність практичної підготовки майбутніх юристів, підвищення якості юридичної освіти – це не лише проблема України.

Досить практичне значення має вивчення традицій підготовки фахівців-юристів у країнах Європи. Так, діюча в Німеччині модель юридичної освіти склалася в кінці XIX – початку XX ст. Її головною особливістю є наявність дворівневої системи: університетського навчання і практичного стажування. Згідно із федеральним законодавством, період навчання для отримання ступеня бакалавра становить від трьох до чотирьох років. Нормативний термін при здобутті ступеня магістра варіюється від року до двох. У разі отримання двох ступенів – загальний термін навчання не повинен перевищувати п'яти років [5].

Вищу юридичну освіту в Германії можна отримати, як правило, на юридичному факультеті одного з університетів. В Германії не практикується розповсюдження єдиного освітнього стандарту для всієї країни. Роль професійних стандартів для юристів виконує закон про суддів, який також забезпечує єдність юридичної освіти на всій території країни.

На початковому етапі навчання, як правило, це – перші чотири семестри, студенти прослуховують курс обов'язкових лекцій з основних галузей права, потім, з цих же предметів організовуються практичні заняття в малих групах.

Згідно із законом про суддів, студенти під час навчання повинні вивчити такі обов'язкові дисципліни: цивільне, кримінальне, публічне процесуальне право, включаючи методологію правової науки, її філософські, історичні і соціальні основи [6].

Важливо відзначити, що переважна частина дисциплін є негалузевого характеру. Це пояснюється тим, що університети Німеччини прагнуть випускати юристів широкого профілю, здатних претендувати не тільки власне на юридичні посади, але і займатися адміністративною та іншою управлінською і економічною діяльністю. У зв'язку з цим при проходженні навчальних курсів повинна враховуватися навчальна практика професійного спрямування, а також практика управлінської діяльності. Крім того, навчальний план повинен передбачати факультативні дисципліни, освоєння яких служить поглибленому вивченню обов'язкових дисциплін [7].

Після обов'язкового блоку проводиться спеціалізація студентів [8]. Кількість напрямків спеціалізації неоднаково в різних університетах. Зазвичай їх число становить близько десяти. Наприклад, у Гейдельберзькому університеті реалізуються наступні спеціалізації: історія права; порівняльне правознавство; кримінальне право; німецьке та європейське адміністративне право; трудове і соціальне право; податкове право; підприємницьке право; господарське право Німеччини та ЄС; цивільно-процесуальне право; міжнародне приватне та процесуальне право; міжнародне право [9].

Мета юридичної освіти на другому етапі – отримання практичних навичок у конкретних різноманітних сферах юридичної діяльності («референдаріат»). За загальним правилом стажування включає чотири фази. Перша пов'язана з роботою в судовій канцелярії. На це йдуть перші п'ять місяців стажування в цивільному суді, які присвячені в основному вивченню цивільного права та підготовки текстів судових рішень. Змістом другої фази (6-8-й місяці) виступає робота в окружній прокуратурі або в відділі кримінальних справ суду. Стажери фокусуються на кримінальному праві та практикуються у підготовці текстів обвинувальних висновків і у виступах з боку обвинувачення в судових процесах. Третя фаза (9-11-й місяці) проходить зазвичай в муніципальних органах влади. Тут має місце засвоєння практичних навичок із адміністративного права, а юридичні навички відпрацьовуються за допомогою підготовки матеріалів для судових розглядів та представлення інтересів органів влади в подальших процесах.

На 12-20-й місяці припадає четверта фаза стажування, коли майбутній юрист працює в якості адвоката-стажиста або юриста в комерційної компанії. Стажери практикуються в підготовці матеріалів для судових розглядів зобов'язань і представлення інтересів клієнтів у судових процесах. Можливий факультативний тримісячний етап, змістом якого є стажування в професійній сфері за вибором стажиста (суди, виборні органи влади, міністерства, комерційні компанії, міжнародні організації та ін.). На кожній фазі випускник зобов'язаний відвідувати аудиторні заняття і регулярно здавати іспити. Навчання стажера ведуть досвідчені судді, прокурори і адвокати. Плюс до цього є контроль з боку досвідченого практикуючого юриста.

Отже, позитивним у підготовці майбутнього юриста є якраз те саме поєднання теорії і практики. Особливо слід відмітити співпрацю із потенційними роботодавцями майбутніх юристів, а саме можливість протягом значного часу опанувати на практиці і під плідним керівництвом фахівців у різних сферах юридичної діяльності.

Стосовно практичної підготовки майбутніх юристів, слід зазначити, що так, і в Україні досить активно ВНЗ при підготовці майбутніх юристів проводять навчальну, навчально-виробничу і виробничу практики. Так, базами практики виступають і судові органи, органи прокуратури, поліції, нотаріальні та адвокатські контори, державні і приватні підприємства. Однак, на жаль, реальна практична підготовка не завжди має дійсно практично-прикладний характер. Студентів на практиці використовують, в більшості випадків, для виконання технічної роботи, яка не пов'язана із навчанням та засвоєнням аспектів проведення судового засідання, а про підготовку певних документів із цивільних, кримінальних чи адміністративних проваджень мова взагалі не йде.

Також, необхідно зазначити ще один важливий факт: високий професійний рівень фахівців значною мірою повинен визначатись розвитком професійної самосвідомості і може бути результатом цілеспрямованої організації системи формування самосвідомості майбутніх юристів, що здійснюється протягом всього навчання у ВНЗ.

Питання розвитку професійної самосвідомості юриста набуває особливої актуальності внаслідок загострення суперечностей між наявним рівнем практичної підготовки майбутніх фахівців та об'єктивними потребами вдосконалення вищої юридичної освіти. У зв'язку з цим важливим соціально-психологічним завданням вищої школи на сучасному етапі розвитку суспільства є формування професійно-спрямованої самосвідомості фахівця, в тому числі і майбутнього юриста, як суттєвої передумови для подальшої успішної діяльності. Крім того, велике значення набуває проблема створення таких умов, які давали б можливість самосвідомості юристів постійно вдосконалюватися. Практика показує, що адаптуватися до різних

аспектів зміни законодавчих тенденцій, часто кардинальних змін в умовах професійної діяльності можуть лише ті фахівці, які згідно з уявленнями сучасної психології про структуру особистості і діяльності, здатні включити ці зміни в контекст пізнавального, емоційного і поведінкового компонентів своєї особистості, змістовно та інструментально освоївши їх на рівні розуміння, відношення та діяльності. Адекватність цього освоєння, його перспективність значною мірою обумовлюється якісними характеристиками професійної самосвідомості молодого фахівця [10].

Таким чином, доходимо до висновку, що сучасні підходи до системи методів навчання необхідно змінювати, оскільки діюча система методології навчання майбутніх юристів майже не зазнала змін. Так, проводяться лекційні і практичні заняття. На практичних заняттях застосовуються такі методи навчання як тестовий контроль і розв'язання ситуаційних завдань. Однак слід ще раз наголосити, що однією із найважливіших тенденцій розвитку освіти є перегляд самої концепції організації навчально-пізнавальної діяльності, практичного керівництва нею. В теорії і практиці здійснюється перенесення акценту з навчальної діяльності викладача на пізнавально-практичну діяльність студента.

Звідси вимоги активізації навчальної роботи, спроби навчити їх вчитися реалізувати принцип активності і самостійності у професійному самовизначенні.

Одним із аспектів, що може забезпечити реалізацію зазначених завдань є зближення ВНЗів та потенційних роботодавців: судових органів, органів прокуратури та поліції, органів юстиції, а також підприємств та організацій різних форм власності які можуть забезпечити розвиток та інтеграцію навчальної, наукової та практичної діяльності студентів і зумовити появу нових організаційних форм і методів навчання. В них мають відображатись два підходи: від практичної діяльності суду, прокуратури, органу дізнання і попереднього слідства та інших підприємств та органів до ВНЗу і від ВНЗу до конкретних державних органів та підприємств і організацій різних форм власності. У першому випадку в аудиторних умовах і в дидактично перетвореної формі повинні відтворюватись фрагменти правозастосовної практичної діяльності та відносини в процесі її реалізації; необхідно розвивати мережу лабораторно-практичних занять, спецкурсів і спецсемінарів, залучати практичний матеріал для створення проблемних ситуацій на лекціях і практичних заняттях, здійснювати курсове проектування з реальною тематикою, використовувати комп'ютерні програми, методи вирішення ситуаційних завдань, імітаційне моделювання, розігрування ролей, ділові ігри та ін.

При такому підході задається цілісна професійна діяльність майбутнього фахівця. А.А. Вербицький пропонує модель, що задає систему переходів від навчальної діяльності до професійної. Така модель задається в концепції знаково-контекстного навчання, сутнісною характеристикою якого є моделювання за допомогою всієї системи форм, методів і засобів навчання предметного і соціального змісту майбутньої професійної діяльності спеціаліста. Засвоєння абстрактних знань як знакових систем накладається на професійну діяльність; здійснюється послідовне, безперервне наближення студента до практичної діяльності, трансформація навчально-пізнавальної діяльності в квазіпрофесійну, навчально-професійну і професійну. Студент поступово рухається від найбільш абстрактних знакових моделей, реалізованих, головним чином, в рамках окремо взятих навчальних дисциплін і забезпечують фундаментальну підготовку, до все більш конкретних предметів і міжнародним моделям, а в кінцевому рахунку здійснюється перехід від навчання до практичної роботи [11].

Крім зазначених проблем у підготовці майбутніх юристів, знов таки враховуючи Євроінтеграційні процеси в Україні, слід зазначити необхідність підготовки майбутніх юристів із врахуванням співвідношення українського, європейського та міжнародного права. Тут потає питання: яке місце в юридичній освіті повинне займати європейське право, і особливо вивчення зарубіжних правових систем. Ця проблема не є суто абстрактною. За останні двадцять років європейські студенти стали набагато більш мобільними і на даний час Закон України «Про вищу освіту» також одним із пріоритетних напрямків підготовки студентів визначив підвищення їх мобільності. Мобільність викладачів в Україні також зростає. Так, в Європі, особливо це стосується Голландії, де університети не тільки запрошують на час викладачів з усіх країн Європи, але їх також приймають на постійну роботу («full-time»). Також значна кількість українських викладачів викладає на даний час у Польщі, Німеччині.

Порівняльне право знаходить своє відображення і в самому складі викладачів. В інших країнах Європи позиції сильно розрізняються. Одні системи включають підготовку юристів лише введення в зарубіжне право; інші передбачають дуже серйозну підготовку стосовно правових систем окремих країн. У багатьох європейських країнах зараз можна отримати диплом по праву іншої країни.

Цей підхід є визначальним не тільки в зв'язку із зростаючою мобільністю юристів, а також у зв'язку зі значущістю для компаративізму освіти. Порівняння саме по собі означає пізнання. На думку Антуана Лион-Кана [4], важливіше проникнути в суть будь-якої правової системи, ніж бути великим спеціалістом по якому-небудь законодавства і знати його в деталях. Така здатність допомагає значно просунутися в розумінні своєї власної системи. Багато країн зробили значні зусилля по включенню в юридичну освіту порівняльних методів, для того щоб просунутися, таким чином, у розумінні зарубіжних правових систем.

Україна не є виключенням. Так, поглиблене вивчення дисциплін порівняльно-правового характеру введено в магістратурах, вивчення права Європейського Союзу проводиться майже у всіх ВНЗ які готують юристів. Однак, до сьогоднішнього дня міжнародне право вивчається як дисципліна загально-теоретичного блоку, не достатньо уваги приділяється взаємодії національного та міжнародного права. Студентів лише ознайомлюють із існуючими міжнародно-правовими нормами, не надаючи можливості в повному обсязі проводити і практичну підготовку. Недостатньою є на даний час робота щодо співпраці українських ВНЗів із ВНЗами інших країн, і не лише Європи.

Таким чином, на підставі зазначеного можливо зробити наступні висновки. Безумовно, сучасна система освіти у галузі підготовки фахівців із юриспруденції потребує кардинальних змін. Ці зміни повинні бути спрямовані на підвищення якості освіти із основним завданням забезпечення якісної практичної підготовки студентів-юристів. Зазначена мета має бути досягнута активізацією співробітництва ВНЗів із судовими органами, органами юстиції, правоохоронними органами, підприємства та організаціями приватної та комунальної форм власності, також із адвокатськими компаніями, нотаріальними конторами, і з іншими практикуючими юристами. Крім того, необхідно вдосконалювати підходи до проходження різних практик студентами-юристами, оскільки не лише загально-теоретичне засвоєння матеріалу повинно бути метою практики, а і отримання конкретних практичних навичок, і пошук шляхів вирішення проблемних питань, які виникають у процесі застосування законодавчих норм.

Література:

1. Котикова О. Мотивація майбутніх юристів до навчання як визначальний чинник суб'єкт-суб'єктної взаємодії викладача і студента., Олена Котикова., Вісник Львів. УН-ТУ VISNYK LVIV UNIV. Серія педаг. 2009. Вип. 25., Ч. 2., С. 249–258 [Ser. Pedag. 2009. Is. 25. Part 2., pp. 249–258]

2. Заєць Валерія Анатоліївна. Проблемы организации практической подготовки студентов-юристов. [Електронний ресурс]., Режим доступу: http://3222.ua/ru/article/problemi_organzats_praktichno_pdgotovki_studentv-yuristv.htm

3. Деякі аспекти практичної підготовки юристів. [Електронний ресурс]., Режим доступу: http://legalweekly.com.ua/index.php?id=
4. Проблеми юридического образования. Доклад Антуана Лион-Кана, профессора Университета Париж. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.france-jus.ru/upload/docs/Problemes_enseignement_droit.pdf
5. Hochschulrahmengesetz in der Fassung der Bekanntmachung vom 19. Januar 1999 BGBl. I S. 18), das zuletzt durch Artikel 2 des Gesetzes vom 12. April 2007 (BGBl. I S. 506) geändert worden ist. § 11, 19.
6. Deutsches Richtergesetz in der Fassung der Bekanntmachung vom 19. April 1972 (BGBl. I S. 713), das zuletzt durch Artikel 17 des Gesetzes vom 6. Dezember 2011 (BGBl. I S. 2515) geändert worden ist. §5 a.
7. Ibid. § 3 (3).
8. [Електронний ресурс]. Режим доступу6 URL: http://www.uni-goettingen.de/de/document/download/8054fcbf87618c892e07501f8d28f740.pdf/Studiengangsbeschreibung%20Rechtswissenschaften%202012-08-13%20Homepageversion.pdf (дата обращения — 10 августа 2016 г.)
9. [Електронний ресурс]. Режим доступу: URL: http://www.jura.uni-eidelberg.de/studium/schwerpunktbereiche.html#1 (дата обращения — 11 августа 2016 г.).
10. Наукова бібліотека дисертацій та авторефератів disserCat http://www.dissercat.com/content/razvitie-professionalnogo-samosoznaniya-budushchikh-yuristov-v-usloviyakh-ispolzovaniya-inte#ixzz4H9Le5NBR
11. Радченко П.А. Инновационные подходы к подготовке будущих юристов: социально - педагогический аспект. [Електронный ресурс]., Режим доступа: http://www.rusnauka.com/NIO/Pedagogica/radchenko%20p.a.%20(2).doc.htm

CONCEPT OF INNOVATIVE MANAGEMENT OF SCIENCE AND EDUCATION IN UKRAINE

S.O. Yuldashev, LL.D.
S.I. Khomyachenko, Cand. of Jurisprudence., Associate Prof.
National Aviation University, Ukraine

Conference participants

The problems of education and science reforming in Ukraine, the expediency of the transition to 12-year system of education in schools, various alternatives concerning the improvement of education management are considered. An author's concept of innovative education management based on the systematic methodology and systematic approach is suggested.

Keywords: *education reforming, fundamental science, innovative development, education management, educational standards.*

Nowadays the issues of education and science reforming are being rather actively discussed in our country, new laws ("On Education") are being adopted, the expediency of the transition to 12-year-old system of education in schools and various alternatives concerning the improvement of science management are being considered. In particular, the option of resubordination of branch Scientific Research Institutes of the National Academy of Sciences of Ukraine (NASU) to corresponding higher education institutions is being suggested. Only basic science should stay within the Academy. Argument - such organizational decisions in science management are quite common in countries with developed economies, particularly in the USA where universities are not only training centers, but also powerful scientific centers. However, it is doubtful that neither the updated educational legislation that leaves almost everything as it is, nor the creation of the National Agency for Quality Assurance in Higher Education in Ukraine, neither the transition to 12-year education system, nor the subordination of the Scientific Research Institutes to the universities - will give the country the necessary effect. We will not go out of the huge economic crisis, in which we are now. As you know, the Ukrainian economy is tightly tied to IMF tranches and gas. Almost everything is tied to them. Solving the present-day questions around these factors, the government does not even think about strategic tasks, writing off everything on the Russian invasion. As if it is the main cause of another situational (as they are trying to prove) crisis in the economy of the country. And it really threatens with a complete collapse of the Ukrainian economy. Recently (in the early 2000s), it was kept by the rapid growth of China and several countries in Southeast Asia which needed metal supplies and other raw materials produced in our country. Now, a third industrial revolution is on the verge. We live, according to the apt expression of the former head of Intel Andy Grove, in the "point of change" of the trend of world's technological development [1, p 7]. It will be characterized by active introduction of additive manufacturing into the industry, which saves up to 90% of the source material as opposed to the current so-called subtractive manufacturing. First of all, it is 3D printing, as well as the widespread usage of metal substitutes in the manufacture of industrial products. Of course, this will lead to the bankruptcy of low-productive and technologically backward Ukrainian metal enterprises. Moreover one of the leaders of these innovations, along with US manufacturers (e.g. Tesla cars, whose leader is called the new Henry Ford of the world automotive industry) is China.

These and many other factors of scientific and technological progress are being brought by the third industrial revolution (robotics and automation of manufacturing of high-tech products, which is based on additive manufacturing, efficient resource-saving, energy-saving, and nanotechnology, etc.) Now at the progressive West forums the ways to transition from the third to the fourth industrial revolution are being discussed. So, the economic death - that's what awaits technically backward, commodity-oriented countries, including Ukraine without effective reforms. At the same time, no matter why, all authoritatively-administrative thoughts of Ukraine continue to be under a single premise: "we would only survive the night and stand the day" (being in power). Officials, including the officials that govern education, have no motive, no need to change anything in the mechanism that works to meet their material interests. These are all the same notorious schemes undying corruption, embezzlement of budget.

Cardinal means of solving the problem of economic backwardness of Ukraine, the transition to innovative development should be engaging of the innovations and new knowledge in the production. But such involvement should be done through education, the saturation of its content with the latest knowledge, including the information about important innovations in the educational process.

We will call the process of education management based on the involvement in the learning process of much knowledge about the innovations in the world in different subject areas –innovative education management.

We offer a new author's concept of the innovative education management based on the system methodology, system approach. According to this approach, any system may be presented as three: the input, the output and the process. Considering the science and scientific research as a system, we can distinguish its input – the problems that are being studied, the output - the results of the research and process – something that transforms problems into results. In education, which can also be interpreted as a system, knowledge of applicants for admission to educational institutions can be considered as the "input" and also educational standards – educational-qualification characteristics (EQC), educational-qualification programs (EQP), curricula, which, in fact, begin training. EQC, OPP and curricula determine the content of education. "Output" is a state of graduate's erudition, which is confirmed by the relevant diplomas, records, certificates, etc. Then the process (the learning process) is a transfer of students' knowledge into the state of educational establishments' graduates' erudition.

Let us note that now, in the conditions of current bureaucratic management, the science is self-sufficient and focused, in bulk, under NASU. So, the Ministry of Education and Science - MES manages only university science. Today it is quite frail and, in many cases, bureaucratic, because the assessment of the scientific research results of the professors is being made not by the consumers of these results, but by the MES officials (bureaucrats). Only a formal response is required from the consumers, "organizing" of which relies on the performer. Officials also form orders for scientific research at the universities and carry out their funding. This allows classifying such an organization of management of university scientific research as formal. Considering the fact, that there appears a lot of ways of malversation by officials, we can talk about the possibility of formation of ideal "schemes" for embezzlement of budget funds.

Within the given concept the efficiency of the education management has to be measured with the help of its quality level. Let us introduce the following axiom: the higher the quality of its object (in our interpretation - is the content of education) the better the effectiveness of education management, that is, the higher proportion of innovations in educational content. Now, by the way, this index cannot be tracked. The objects of this bureaucratic education management are such "ridiculous" indices as the presence of the lectures (not the content, just the presence. Often professors (especially of social sciences) use the lectures, written ten or more years ago), "staffing" with other educational and teaching materials, qualitative faculty (the proportion of those with a degree), educational establishments' provision of classrooms (and it is nowadays in the era of new technologies when it is possible to use the lectures of the best professionals, listen to them in a café, a car or at home in a computer mode and get much deeper knowledge than that provided by a dullard at the best palace in the world), books and others.

Marking the initial research results as an "output" of science and EQC, OPP and curricula, which determine the content of education as its input, we state that education management objectives (according to the Concept - innovative management) are a linking, the combination of the stated parameters ("the output " of science with the" input "of education). These tasks should become the main task of education management (its development) and the criteria of the effectiveness of this management - the degree of this combining. The current state of education, when research results - innovations, inventions, "know-how" new doctrines, concepts, new designs, advice, etc. are being involved in educational standards by the teachers and the universities themselves, and not controlled (i.e. almost are not being involved) - and makes education management bureaucratic. At the same time, scientific reports, dissertations containing the latest scientific results, settle on shelves, become covered with dust and gradually destroyed by time. Linking of the initial scientific results (the "output" of science) with the "input" of education – means attracting of scientific results in the educational process, the inclusion of new knowledge in the corresponding educational standards (EQC, OPP and curricula), which determine the content of education. Herewith it is not only about new knowledge acquired by the domestic science, but also those produced by mankind.

Summing up, let us note that the level of the quality of education is offered to be determined with the proportion of innovations that are deliberately introduced into the content of education, fixing in the form of EQC, OPP and curricula. The highest level (ideal) - when the content of education consists entirely of innovation in relevant subject areas - academic disciplines (higher educational establishments). We believe that it is the quality of education (in the sense proposed in the Concept) that is the main (and almost the only) indicator, which should be operated within education management. Herewith the controlling system (decision-making center) does not have to be a public body. This may be a so-called self-regulatory professional organization where experts in the relevant subject field will form educational standards with their consequent approval by not a bureaucratic authority (the Ministry), but by educationalists at their professional congress.

Implementation of the Concept - is, in our opinion, a unique and effective way to not only pull the level of National Education to generally recognized qualifications in the world, but also mastering of the potential (at this level of civilization development) knowledge. The result of new knowledge involvement in the educational standards should also be a reduction (regarding developed countries) of the gap in the economic development of Ukraine, which as you know is being determined by the level of innovation, involved, materialized and industrially learned knowledge.

References:

1. Yakovenko L.I. Reality 2015 in Ukraine – model development transformation., Access mode: http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/4317

LEGISLATIVE-CONTRACTUAL FORM OF INVESTOR RIGHTS PROTECTION: LEGAL-THEORETICAL ASPECTS

O. Khrimli, Cand Sc. (Law), PhD student of Pending matters of commercial laws implementation section
Institute of Economic and Law Research of the National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine

Conference participant

Thesis contains the idea that legislative-contractual form of investor rights protection in business field is the form of rights protection; the procedure of its application is stipulated by law, however it is used by investor in case it is provided for by mutual agreement of the parties. The variety of legislative-contractual form of investor rights protection in business field is as follows: a) arbitrary settlement. Arbitrary settlement can be done by arbitration court or International Commercial Arbitration, thus it makes sense to reflect that in the legislation; b) International Investment Tribunal. Legal-theoretical issues requiring solution are private-public basis and engine of International Investment Tribunal judgements enforcement; c) pre-action procedure. It is proposed to consider economic-administrative form of defense, arbitration settlement and pre-action (claim) procedure as variety of pre-court

investor disputes resolution; d) self-defense. It is proposed to classify investor rights self-defense in business sphere into two groups. First group contains ways of self-defense used by business entities to protect their rights and legitimate interests. The other group includes self-defense ways inherent exclusively to investor rights protection in business field The analysis of mentioned variety of legislative-contractual form of investor rights protection in business field allows to identify pending legal-theoretical issues and propose approaches to their solution.

Keywords: *legislative-contractual form of investor rights protection, arbitration settlement of dispute, International Investment Tribunal; pre-action (complaint) procedure; self-defense.*

To protect the rights and legitimate interests, investors can use legislative-contractual form of rights protection. Legislative-contractual form of investor rights protectionin economy is the form of rights protection with application procedure established by legislation, however it is used by investor in case it is provided by agreement of the parties. Legislative-contractual form of rights protectionin economy is featured with the following varieties: a) settlement by arbitration; b) international investment arbitration; c) complaint procedure; d) self-protection.

Possibility to use settlement by arbitration to protect investor rights is statutory provided by investment law of Ukraine. In compliance with legislation of Ukraine arbitration can be done by arbitration court or International Commercial Arbitration, thus it is expedient to clearly reflect in Ukrainian law that International Commercial Arbitration and arbitration court are sub-types of settlement by arbitration in the capacity of legislative-contractual form of investor rights protection in economy.

Disputes settlement by arbitration is possible while observing cumulatively all of the following provisions: availability of arbitration agreement between the parties which can be done in the form of arbitration clause in Agreement, Contract or as specific agreement in writing; the case shall be implied by civil and economic legal relations, except but established by legislation; judgment non-delivered by competent court concerning the dispute of the same parties in the same subject matter and on the same grounds.

The analysis demonstrates conflict of laws concerning arbitration court and International Commercial Arbitration judgement execution. Voluntary basis for adherence to arbitration court judgement provides parties in dispute possibility to decide on their own discretion what judgement to adhere and what to ignore. It makes this form of investor rights protection in economy formal one. The parties signing arbitral agreement confirm that they entrust dispute resolution to arbitration court hence they accept the judgement such court makes. To solve this collision it is expedient to provided statutory that judgements of arbitration court are mandatory and capture this legal provision in the Art. 55 of the Law of Ukraine "Concerning arbitration courts".

In the one hand Legislative Body provided for mandatory execution of arbitration court judgement and on the other hand it established series of restrictions. To solve this issue it is necessary to provide that in case the parties have signed arbitration agreement, any judgement of arbitrary court is binding for the parties without any restrictions. At the same time it is good reason to formalize practical mechanism to appeal judgements of International Commercial Arbitration. It will allow considering International Commercial Arbitration institution as really operating one being an alternative to the court, which is able to settle economic disputes caused by investment activities.

The analysis shows that one of the major features of foreign investor rights protection is the fact that foreign investors have increased capacity in the process of their right for protection implementation. That means that foreign investors are not restricted by national courts only – they are entitled to apply to international institutions which include International Investment Tribunal. International Investment Tribunalis legislative-contractual form of investor rights protection in economy, meaning that procedure to use this form of rights protection in provided by investment legislation of Ukraine and the provisions of international treaties being an integral part of the legislation of Ukraine, however this norm is used only based on written statement of the parties.

One of the basic documents to solve investment disputes on international level is Washington Convention "On the procedure to settle investment disputes between the states and foreign persons" 1965. [1]. The goal of Convention was to establish International Centre for Settlement of Investment Disputes (hereinafter referred to as "ICSID") permanently located in Washington. ICSID considers disputes pursuant to investment arbitration. Washington Convention laid institutional basis of legal mechanics to settle investment disputes which can act as guarantee for foreign investors against state pressure and other parties' procedural abuses.

International investment disputes are featured by combined parties, the most often private foreign investor acts as plaintiff and capital recipient state acts as defendant, thus International Investment Tribunal is of private-public grounds. Legal theoretic agenda requiring mode detailed research is International Investment Tribunal's judgements execution engine. In Ukraine statutory instrument regulating court judgement execution procedure is the Law of Ukraine "Concerning Enforcement Procedures" [2] coming into effect 5.10.2016. In compliance with the Article 1 of the Law of Ukraine "Concerning Enforcement Procedures" enforcement proceeding is identified as completion stage of litigation proceedings. Thus without possibility to enforce court decision the sense of judicial settlement of disputes is lost. Major aspect of International Investment Tribunal's judgements is that in case the state is the debtor as a matter of practice it is rather complicated to enforce the decision, as state is the one possessing all levers of influence. In compliance with the Art. 78 of the Law of Ukraine "Concerning Enforcement Procedures" the judgements of foreign states' courts (courts of foreign state, other competent bodies of the foreign states assigned with powers to consider civil or commercial cases, foreign or international arbitration courts) are recognized and enforced in Ukraine in compliance with the international treaties of Ukraine, the present and other laws of Ukraine, provided that recognition and enforcement of such judgments are provided by international treaties of Ukraine or on reciprocity basis. However this provision of the law is declarative and reference, and does not allow ensuring International Investment Tribunal's judgements enforcement. For these reasons decisions enforcement engine shall go on staying exposed for critical demands for better transparence, predictability and consideration parties' interests. Thus International Investment Tribunal's judgements enforcement engine is insufficiently effective and the one requiring upgrading to eliminate theoretical shortages and pending matters arisen in the process of practical implementation of established engine to enforce International Investment Tribunal's judgements.

Conducted analysis of claim form of investor rights protection, in particular economic-administrative, arbitral settlement, allows offering to consider economic administrative form of investor rights protection, arbitrary settlement and claim procedure as variety of pre-action procedure to settle economic disputes of investors. In this connection it seems to be reasonable to hereby amend Art. 5 of the Code of Civil Procedure of Ukraine to read as follows: "The parties use pre-court economic disputes resolution in economic-administrative form of rights protection, in arbitrary settlement from, with pre-action procedure or with the other forms of rights protection provided for by legislation of Ukraine.

Economic-administrative form of rights protection provides as follows: appeal to public agencies and self-governing authorities to implement their rights (appeal to: the President, Cabinet of Ministers, Ministries and other public bodies, self-governing authorities); seek legal advice from government regulatory bodies; appeal the decisions, complain against actions (omission) of regulatory bodies. Business entity, investor will expression is sufficient for economic-administrative form of business entity, investor rights protection implementation.

The parties apply pre-court dispute settlement procedure upon mutual agreement of the parties.

Arbitrary dispute settlement procedure is governed by the special legislation of Ukraine.

Pre-court dispute settlement procedure is regulated by the present Code unless otherwise provided for by special legislation in force at the territory of Ukraine".

The research allows contending that legislative definition of "self-protection" concept requires modifications and introduction of "self-protection of investor rights in business" legislative definition required to implement investor rights in business for their rights and legitimate interests protection in current conditions. Author has proposed the following definition: "Self-protection of investor rights in business is the form of rights protection allowing investor independently, without seeking for assistance from competent authorities, with the ways and means provided for or not prohibited by law of Ukraine, agreement and moral principles of society to warn or desist offence, and reinstate (recognize) infringed (disputed) rights and legitimate interests of investors in business sphere". Investor rights in business self-defense ways are reasonable to subdivide into two groups. First group is to include self-defense ways used by business entities to protect their rights and legitimate interests. This group can include the following self-defense ways: operational-economic sanctions, demand to terminate unauthorized activities of public agencies' officers, expert opinion, etc. The other group includes self-defense ways inherent exclusively to investor rights protection in business field, for example, investment insurance.

Analysis allows distinguishing the following criteria of investor rights self-protection in business sphere: 1. Form of investor rights and legitimate interests protection in business sphere. 2. Investor protects itself independently, without seeking for assistance from competent authorities. 3. It allows the investor to use ways and means provided for or not prohibited by law of Ukraine, agreement and moral principles of society. 4. It warns, desists offence, and reinstates (recognizes) infringed (disputed) rights and legitimate interests of investors in business sphere.

Summarizing it makes sense to remark that legislative-contractual form of investor rights protection in business field allows investor to protect its rights and legitimate interests through arbitration settlement; International Investment Tribunal; pre-action settlement; self-defense. Done by author analysis of the variety of legislative-contractual form of investor rights protection in business field allows to identify legal-theoretical issues and propose the ways to solve them, namely as follows: arbitration can be done either by arbitration court or by International Commercial Arbitration, thus it makes sense to express it in the legislation of Ukraine; international investment disputes are featured with combined parties of dispute, thus International Investment Tribunal is of private-public grounds. Legal-theoretical issues requiring solution are as follows: International Investment Tribunal's private-public basis and engine of its judgements enforcement; it is proposed to consider economic-administrative form of defense, arbitration settlement and pre-action (complaint) procedure as variety of pre-court investor disputes resolution; it is proposed to classify investor rights self-defense in business sphere into two groups. First group contains ways of self-defense used by business entities to protect their rights and legitimate interests. The other group includes self-defense ways inherent exclusively to investor rights protection in business field.

References:

1. On the procedure to settle investment disputes between public entities and foreign entities: Convention dated 18.05.1965: [Digital resource]., Access mode: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_060.

2. Concerning Enforcement Procedures: Law of Ukraine dated 02.06.2016. № 1404-VIII // Official gazette of Ukraine. – 2016., No. 53., P. 36. – l. 1852.

УДК : 340.132.1

ШЛЯХИ ДО ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ / WAYS OF IMPROVEMENT OF THE LEGAL EDUCATION

Кравцова К.М., канд. юрид. наук, доцент кафедри публічно-правових дисциплін
Білоцерківський національний аграрний університет, Україна

Учасник конференції

Building of Ukraine as a democratic, legal, social state the main duty of which is establishment and providing the person's rights and freedoms causes the necessity of the population's legal culture increasing, requires solution of the problems of further development of justice, overcoming legal nihilism, satisfying the needs of citizens in getting legal knowledge. The lack of legal awareness of citizens is often the reason of violation of their fundamental rights and freedoms in everyday life, a serious obstacle to the realization of constitutionally enshrined norms. This situation determines the need a comprehensive explanation of legal acts, strengthening them in their eyes and implementation in practice. This can be achieved primarily by improving legal education.

Legal education is a part of the education system, which is a complex of measures of educational, training and informational nature aimed at creating conditions for the acquisition scope of legal knowledge and skills in their application by the citizens necessary for the implementation of their rights and freedoms and performance of the duties that promote the implementation of their rights and freedoms and carry out assigned duties.

Implementation of legal education and raising legal awareness involves the creation of a system of training and education aimed at forming a new higher level of legal culture which includes obtaining systematic knowledge of law, law and order social relations.

Building respect for the law, legal culture is possible only by obtaining systematic knowledge of law, public order, public relationship and it needs ensuring broad access for all population groups to legal knowledge.

Acquiring necessary minimum of legal knowledge by the citizens of Ukraine is provided by an extensive network of schools and educational institutions irrespective of ownership, broad legal informing through the media, cultural and educational institutions in the lecture propaganda and training. Legal education should be implemented in all primary, secondary, vocational, higher education and postgraduate education.

Keywords: *legal education, legal upbringing, legal thinking, method, profession, law, specialist.*

Насамперед необхідно визначити, що Конституція України гарантує кожному громадянину право на освіту.

Правова освіта - це структурний компонент освіти в Україні, процес набуття правових знань, навичок та вмінь, формування поваги до права, закону, прав та свобод людини, відповідних правових орієнтацій та оцінок, правових поведінкових установок та мотивів правомірної поведінки тощо.

Право громадян України на набуття необхідного обсягу правових знань забезпечується мережею загальних та спеціалізованих закладів освіти незалежно від форм власності, правовим інформуванням населення через засоби масової інформації та культурно-освітні установи.

Правова освіта є обов'язковим елементом навчально-виховного процесу в усіх дошкільних виховних, середніх загальноосвітніх, професійних навчально-виховних, вищих навчальних закладах, закладах підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів.

Розбудова України як демократичної, правової, соціальної держави, головним обов'язком якої є утвердження та забезпечення прав та свобод людини, зумовлює необхідність підвищення рівня правової культури населення, потребує вирішення питань подальшого розвитку правосвідомості подолання правового нігілізму, задоволення потреб громадян в одержанні правових знань. Недостатня правова обізнаність громадян часто є причиною порушень їх основних прав і свобод у повсякденному житті, серйозною перешкодою в реалізації ними конституційно закріплених норм. Таке становище зумовлює потребу у всебічному роз'ясненні правових актів, утвердженні їх у свідомості громадян та втілення у практику. Це може бути забезпечено, насамперед, шляхом удосконалення правової освіти населення.

Правова освіта - складова частина системи освіти, що полягає в проведенні комплексу заходів виховного, навчального та інформаційного характеру, спрямованих на створення умов для набуття громадянами обсягу правових знань та навичок у їх застосуванні, необхідних для реалізації ними своїх прав і свобод, а також виконання покладених обов'язків, що сприяють реалізації ними своїх прав і свобод, а також виконання покладених обов'язків.

Здійснення правової освіти, правового виховання та підвищення правової свідомості передбачає створення системи навчання і виховання направленої на формування нового вищого рівня правової культури, яка включає отримання системних знань про право, правопорядок суспільних правовідносин.

Формування поваги до права, правової культури можливо тільки через отримання системних знань про право, правопорядок, суспільні правовідносини і потребує забезпечення широкого доступу усіх верств населення до правових знань.

Набуття громадянами України необхідного мінімуму правових знань забезпечується розгалуженою мережею загальноосвітніх та навчально-виховних закладів незалежно від форм власності, широким правовим інформуванням через засоби масової інформації та культурно-освітні установи, в процесі лекційної пропаганди та фахової підготовки. Правова освіта має здійснюватися в усіх дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних, вищих навчальних закладах і закладах післядипломної освіти.

Професійна компетентність, що формується у студента, майбутнього правника, характеризується: ґрунтовними знаннями із фундаментальних та фахових дисциплін; високорозвиненими уміннями самоосвіти упродовж життя; високим рівнем оперування професійною технологією; спроможністю концентрувати та ефективно використовувати для вирішення нестандартних задач професійної діяльності знання і вміння, узагальненні способи діяльності. У широкому значенні професійна компетентність проектується на універсальне володіння професійною діяльністю, характеризує готовність до продуктивної праці. Професійна компетентність тісно пов'язана з професійною культурою, яка включає як високий рівень професійних знань, так і професійне мислення, відповідальність у прийнятті виважених рішень, рефлективність (стимулювання самоаналізу та самопізнання) [1, с. 92].

Методичні рекомендації з питань правової самоосвіти громадян розробляються Міністерством освіти і науки України, Міністерством юстиції України, Інститутом держави і права імені В.М. Корецького НАН України, Академією правових наук України та періодично публікуються у виданнях педагогічного, юридичного, культурно-освітнього спрямування.

Правова освіта здійснюється із застосуванням сучасних інформаційних технологій, зокрема елементів дистанційного навчання.

Розроблення пропозицій щодо координації діяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, навчальних та культурних закладів, наукових установ, видавництв та видавничих організацій, засобів масової інформації у сфері правової освіти, а також надання методичної допомоги у проведенні цієї діяльності здійснює Всеукраїнська міжвідомча координаційно-методична рада з правової освіти населення, положення про яку затверджується Кабінетом Міністрів України за поданням Міністерства юстиції України.

Місцеві органи виконавчої влади за поданням відповідних управлінь юстиції утворюють місцеві міжвідомчі координаційно-методичні ради з правової освіти населення, затверджують їх склад та положення, вирішують у межах своєї компетенції питання організаційного і матеріально-технічного забезпечення їх діяльності.

Підготовка викладачів правових дисциплін здійснюється вищими навчальними закладами як за державним замовленням, так і за рахунок коштів фізичних та юридичних осіб.

Центрами досліджень з проблем правової освіти є Академія правових наук України та Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України.

Публічною бібліотекою, яка забезпечує акумуляцію документально-інформаційних ресурсів, що містять правову інформацію, та доступ населення до цих ресурсів, є Національна юридична бібліотека.

З метою розвитку правової освіти населення місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування в межах своєї компетенції вживають заходів до розширення мережі спеціалізованих навчальних закладів, бібліотек, збільшення кількості друкованих та аудіовізуальних засобів масової інформації правового спрямування.

Державні засоби масової інформації систематично інформують населення про національне законодавство, діяльність органів законодавчої, виконавчої, судової влади, а також про стан правопорядку, боротьбу з правопорушеннями, особливо серед неповнолітніх, профілактику їх вчинення тощо.

Для подальшого вдосконалення правової освіти населення в межах державного замовлення створюються загальні і навчальні телевізійні та радіомовні канали, а також запроваджуються сторінки, рубрики та інші популярні форми надання правової інформації.

Державні заклади, підприємства та організації культури проводять відповідну правоосвітню та правовиховну діяльність.

З цією метою за участю органів виконавчої влади, відповідних управлінь юстиції, навчальних закладів і наукових установ на громадських або договірних засадах створюються лекторії, кінолекторії, проводяться виставки друкованої продукції правового спрямування, зустрічі з фахівцями-юристами, читацькі конференції та інші заходи.

Проблеми правового виховання молоді тісно пов'язані із загальними проблемами сучасної держави та суспільства. Отже, природно, що й вирішення цих проблем взаємопов'язане. Так, на думку Коваленко, на цьому етапі українське суспільство має вирішити завдання переосмислення системи правових цінностей на нових засадах. Відтак великого значення набуває розробка правових проблем і формування нового стилю соціальної поведінки, яка повинна мати правомірний і соціально-активний характер, ґрунтуючись, проте, уже на сучасній системі цінностей правової держави. Отже, правове виховання має бути спрямоване передусім не на конкретні цілі, що стоять перед державою, а на ідеї правової держави із загальнолюдськими цінностями, що становлять їхнє підґрунтя. Тому, на думку вченого, є доцільним перебудувати всю систему право-

вого виховання, поклавши в основу її не абстрактно-догматичні постулати та ідеологічні конструкції, що обґрунтовували правомірність відправлення влади тими чи іншими політичними силами (як це було в нещодавньому минулому), зокрема загальнолюдські цінності, які дедалі більше стверджуються в процесі демократизації суспільства [2, с. 69].

Аналогічну точку зору висловлює Н.М. Логінова, яка підкреслює, що правове виховання молоді має бути спрямоване не на утопічні ідеї, а на освоєння і прийняття нових суспільних відносин (економічних, політичних, соціальних, національних тощо), а також на орієнтацію громадян на принципово нову правову ситуацію в усьому різноманітті її вияву [3, с. 53].

Конкретні рекомендації щодо покращення правового виховання молоді були висловлені класиками вітчизняної юридичної науки ще в 1985 р., а саме:

- у викладанні права не обмежуватися переказом наявних норм поведінки, а давати їхнє реальне оцінювання, використовуючи при цьому засоби формування поваги до права серед молоді;
- значну увагу приділяти висвітленню співвідношення норм права й інших соціальних цінностей, зокрема норм моралі, акцентуючи на закріпленні останніх у праві;
- наводити приклади юридичних явищ, правових норм, що забезпечують задоволення інтересів людини й молоді зокрема (формування уявлення про відповідність наявних правових норм інтересам молоді);
- основну увагу концентрувати на позитивній характеристиці правових норм, уникаючи надмірної критики як правових норм, так і державних інститутів, які ці норми реалізують;
- запрошувати до спілкування з молоддю юристів-практиків і держслужбовців, які на реальних прикладах доводили б необхідність знання права та його фактичну значущість;
- приділяти більшу увагу регулятивним нормам права, уникаючи, так би мовити, кримінального ухилу під час характеристики;
- розкривати значення права в житті молоді передусім на позитивних прикладах його дотримання, перевагах діяльності в межах закону;
- обґрунтовувати ідеї цінності права та використовувати вищенаведені пропозиції на прикладах, актуальних для життєдіяльності молоді [4, с. 38-42].

Отже, підсумовуючи вищевикладений матеріал, можливо визначити декілька кроків щодо покращення правової освіти громадян, через різноманітні заходи, а саме:

- аналізувати стан правової освіти населення та розглядати це питання на засіданнях органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування [5];
- вивчати і аналізувати діяльність міжвідомчих координаційних рад з правової освіти населення інших регіонів, та на основі досвіду вживати організаційні, методичні та інші заходи до підвищення ефективності роботи Міжвідомчої координаційно - методичної ради з питань правової освіти населення;
- організовувати проведення конференцій, семінарів, тренінгів з окремих напрямків права для різних верств населення;
- здійснювати правоосвітницьку діяльність шляхом видання та безкоштовного розповсюдження методичних матеріалів та посібників з правових питань для різних верств населення;
- проводити вивчення стану правоосвітньої та правовиховної роботи у загальноосвітніх закладах [6];
- з метою професійної орієнтації молоді забезпечувати проведення олімпіад, конкурсів, вікторин та інших змагань з правових питань;
- організовувати та проводити конференції, семінари-практикуми, семінари-наради, засідання у форматі „круглих столів" з актуальних питань соціальної роботи з дітьми з метою пошуку та впровадження прогресивних шляхів та методів підвищення рівня їх правової культури, удосконалення взаємодії органів державної виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій з питань організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- проводити моніторинг та анкетування щодо знань громадянами (учнями та молоддю) чинного законодавства, що регулює питання сімейних, спадкових правовідносин, виконання рішень судів, кримінального, цивільного, екологічного права тощо. Узагальнення його підсумків, а також вивчення ефективності правоосвітньої діяльності, попиту на правову інформацію та правову допомогу;
- організовувати проведення практичних конференцій, семінарів для юрисконсультів, керівників різного рівня з питань змін, що відбуваються в законодавстві із залученням до цієї роботи наукового потенціалу;
- розвивати та покращувати матеріально-технічну базу бібліотечної системи шляхом забезпечення бібліотек юридичною літературою, електронними носіями інформації. Інформування населення про новини в законодавстві: оформлення в бібліотеках постійно діючих книжкових виставок, стендів літератури з правової тематики. Проведення в закладах культури лекцій, бесід, консультацій для громадян з правових питань за участю працівників органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та правоохоронних органів;
- створювати належні умови для подальшого розвитку юридичних клінік при навчальних закладах різного рівня акредитації, заохочувати активних студентів до роботи з надання правової допомоги громадянам, які потребують захисту або відновлення порушених прав;
- укріплювати співпрацю органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування із засобами масової інформації. Забезпечувати висвітлення в засобах масової інформації актуальних правових питань, роз'яснення актів чинного законодавства та практики його застосування, діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, правоохоронних органів щодо боротьби зі злочинністю та корупцією, попередження правопорушень. З цією метою запроваджувати в друкованих засобах масової інформації, на місцевому радіо та телебаченні регулярних рубрик, тематичних сторінок.

Література:

1. Подоляк Л.Г. Психологія вищої школи: Навчальний посібник для магістрантів і аспірантів., Л.Г. Подоляк, В.І. Юрченко. – К., ТОВ «Філ- студія», 2006. – 320 с.

2. Коваленко І.І. Сутність і зміст правового виховання: методологічний аспект., [І.І. Коваленко., Наукові записки Харківського університету Повітряних Сил: збірник наукових праць. Серія «Соціальна філософія, психологія». - 2008., Вип. 2(31)., С. 65-70.

3. Логінова Н.М. Вплив правового виховання на формування правової компетентності курсантів прикордонників., Н.М. Логінова., Педагогічні науки: збірник наукових праць. -2010., № 52.,С. 53-56.

4. Правовое воспитание молодежи., Н.И. Козюбра, В.В. Оксамитний, П.М. Рабинович и др.]; отв. ред. Н.И. Козюбра. - К., Наук, думка, 1985. - 318 с.

5. Про Національну програму правової освіти населення: указ Президента України від 18 жовтня 2001 року № 992/2001., Офіційний вісник України. –2001., С. 36., Ст. 1921.
6. Про затвердження примірних програм здійснення органами юстиції перевірок стану правової освіти: наказ Міністерства юстиції України від 11 березня 2013 року № 402/5.

CONCEPTUAL PROBLEMS OF THE TERRITORIAL ORGANISATION OF THE MUNICIPAL POWER IN THE COURSE OF CONSTITUTIONAL MODERNISATION IN UKRAINE

O. Loshchykhin, Dr. of Law, Full Prof., Dean of the Public Administration and Law faculty
Academy of Municipal Administration, Ukraine

Conference participant

The conceptual problems of the reform of local self-government in modern Ukraine are presented. The features of legal subjection of "territorial hromada" (municipality) as the primary subject of municipal power in Ukraine are defined. The process of formation of the legislation on local self-government in Ukraine, based on the principles of classical municipalism, is analysed.
Keywords: *local self-government, territorial hromada, questions of local impotence, modern municipalism, municipal power, municipal human rights, decentralisation, centralisation.*

Among the theoretical and practical conceptual problems of the domestic law-making and state-building processes of the last decades, becomes increasingly important the determination of the role and remit of the local self-government, and the decentralised management in the mechanism of municipal power; conceptual justification and practical realisation of municipal human and citizen rights and freedoms, establishment of balanced relations of the central authorities and territorial *hromadas*, local representative and executive structures, public power institutions and independent structures of the civil society, and the formation of the efficient model of administrative and territorial structure capable of creating spatial conditions for dynamic and efficient provision of municipal services to the population – members of the of the territorial *hromadas* – at the level set out in the international standards of the municipal democracy.

Formation of the local self-government and territorial organisation of power and, its decentralisation and de-concentration, is one of the most complex and controversial tasks in the establishment of the modern Ukrainian statehood. It's worth stating that the statutes of the current Constitution of Ukraine in the section concerning local self-government, are of a very controversial nature from the point of view of both municipal doctrine and practices of the constitutional regulation of self-government relations, which exist in contemporary Europe.

The existing constitutional model is rather eclectic; it combines elements of local self-government with some atavisms of the Soviet management system, where it concerns organisation and functioning of *Radas* and authoritarian scheme of performing public management at the local level which was established during the pre-constitutional period and was granted excessive importance and role of the local state executive bodies – local state administrations, which in fact substitute self-government at the levels of *Raion* and *Oblast*.

In spite of the fact that for the first time in the constitutional legislation a new term "territorial *hromada*" was introduced in the current Constitution by defining local self-government as a right of the territorial *hromada* – village residents or voluntary unions of several villages' (towns', cities') residents in the village *hromadas*– to independently make decisions of local importance within the limits of the Constitution and laws of Ukraine, territorial *hromadas* remain rather symbolic subject, not only of the constitutional law, but also almost disenfranchised participants of the economic relations.

Paradoxical and absolutely inefficient from the point of view of European practice of a so called appropriate management is a local model of cross-delegating the duties of not only executive government bodies to the self-government bodies, but also vice versa – from the self-government bodies to the local state administrations, which in fact destroyed self-government at the levels of *Raions* and especially *Oblasts*.

To a large extent, these drawbacks in the organisation of public power at the local and regional level are derived from the problems of the administrative and territorial structure of Ukraine, with most flows of its organisation emerged back in the Soviet period, and were transferred into the current Constitution of Ukraine without any changes. Ukraine remains the only European and post-Soviet country where the territorial and administrative reform was not implemented. Statutes of the current Constitution of Ukraine in the section concerning territories and territorial organisation of power have a rather controversial nature from the point of view of both constitutional doctrine and practice of the constitutional regulation of political and territorial relations, existing in contemporary Europe.

The existing constitutional model of administrative and territorial structure is extremely conservative, irrational, not able to be dynamically modernised, so much so that it does not enable combining functioning of the state power and its bodies with activities of the local self-government, it contains numerous atavisms of the Soviet system of governing the territories. Specifically, the principles of the "Russian doll" are preserved, according to which, one unit of administrative and territorial structure is mechanically included into another one without proper distribution of their objectives and functions, which is most characteristic of large cities. In many cases, a wide-spread practice is locating cities, as well as villages and towns, on the territories of other cities, as separate administrative and territorial units, and also the existence of settlements, the territory of which is separated from the main territory of the territorial and administrative unit (the so called enclaves).

Among other drawbacks of the administrative and territorial structure, the following ones are emphasised: absence of the clear procedure and the lack of clear criteria for creating the *Raions*, classifying the settlements into a category of villages, towns and cities; the lack, in many cases, of determined borders of the administrative and territorial units or establishing a large part of the borders of such units without taking into account local natural, historical and other factors, development prospects of the regions and settlements; excessive division of administrative and territorial units at the lowest level; the lack of a sufficient legal base for delineation of spheres of competence of the executive power and local self-government bodies and allocation of duties among local self-government bodies of different levels, which result in duplication of functions and rising of overall irresponsibility; the lack of a proper financial base, needed for improvements in resource provisioning of the local and regional development, etc.

A solution to the abovementioned and other problems, must be found during the constitutional and legal modernisation of the public power, launched by the President of Ukraine in 2015. First of all, it is necessary to change the concept of the whole model,

by regulating local self-government organisation and activities. Local self-government should be perceived as a phenomenon, which has the qualities of social and political, public and private legal nature simultaneously. Self-government of the territorial *hromada* is public power with all its attributes and, at the same time, an institution of a civil society, a form of self-organisation and independent undertakings of the population, manifestation of its ability to govern its own affairs autonomously of the state. The lack of a clear doctrinal determination is one of the reasons for a controversy of the current domestic legislation concerning local self-government.

Hromadas theory should be fully and consistently embedded in the local self-government organisation model, so that it most fully resonate with domestic and European municipal traditions. For example, currently "hromadas (economic)" concept of local self-government in its purest form is implemented in the legislation of the Republic of Austria. The concept of local self-government, which was established by the science of constitutional law of the Confederation of Switzerland, is a synthesis of the theory of a "free *hromada*" and "*hromadas* (economic)" theory of local self-government. The peculiarities of the Confederation of Switzerland's constitutional development substantially influenced the development of the local self-government concepts, which are mainstream in its state and legal doctrine.

Hromada is the axis around which the entire life of the Ukrainian people spins. This confirms that there were no alternatives to the progression of the Ukrainian Republic on its path to become a nation of the self-governed hromadas an derealisation of the fundamental values of the European democracy, as the best way of state rule invented by the humanity, based on subsidiarity and decentralisation, which not only officially stresses the importance of the self-governance of territorial *hromadas*, its system-forming role in the democratic processes, but also raises it to the level of the national interest.

The model of the local self-government modernised during the constitutional reform, should be fully based on the fundamental principles and international municipal standards and be in line with all the modern global trends in the municipal development. Apart from the 1985 European Charter of Local Self-Government, the principles of the 2005 Declaration on Delivering Good Local and Regional Governance, the 1992 European Convention on Participation of the Foreigners in the Public Life at the Local Level and the 2003 Revised European Charter on the Participation of Young People in Local and Regional Life should be considered. The existing trends of the modern world as a whole should be also considered, primarily, through the development of such documents as the World Charter of Local Self-Government and Declaration on the Norms of Good Urban Governance: on the way to creating "an inclusive city", projects of which were presented in Nairobi back in May 2000.

The principles of the 2005 Declaration on Delivering Good Local and Regional Governance should be considered systemically, among them increasingly important becomes the principle of innovation and openness to change, which enables territorial *hromadas* to find efficient ways of resolving problems and to use modern methods of providing services, complete pilots and test new programmes, and learn from the experience of others to create nurturing climate for changes in order to achieve better results.

A mega-trend of the European constitutionalism is the principle of sustainable development and strategic orientation, which implies taking into account the interests of the future generations. The needs of the future generations must be considered in the current activities of the local self-government. The decisions at the local level should be made taking into account all types of costs, such as ecological, structural, financial, economic or social, with an aim to prevent passing the problems and tension on to the next generations. There should be a comprehensive and strategic vision of the territorial *hromada's* future with the understanding of what is required for such development.

To consistently implement the innovative model of public (including municipal) power's functioning based on the principles of sustainable development it is extremely important to improve the status of the subjects of the local self-government system, above all to strengthen territorial *hromada's* role and place in it. This question is critically important in the context of the overall municipal reform.

The emphasis on the territorial *hromada's* primary role as a principal subject of the local self-government should be strengthened, and referring to it, the state guarantees all rights of the territorial *hromadas*, which possess the whole right of a legal person. Progressive foreign experience is a testament to this. Democracy, stability, dynamism, efficiency, functionality of the system of local self-government in the foreign states is largely related to the level, method and form of constitutional regulation of its primary subjects – territorial *hromadas*. As such, article 140 of the 1978 Constitution of the Kingdom of Spain holds that: "the Constitution guarantees the autonomy of municipalities. These shall enjoy full legal personality". According to article 136 of the 1991 Constitution of the Republic of Bulgaria, "the municipality shall be the basic territorial unit wherein local self-government shall be exercised. … Each municipality shall have a legal personality". According to article 164 of the 1997 Constitution of the Republic of Poland, the main unit of the territorial self-government is the commune (*gmina*). Other units of the regional and/or local government are specified by statute. *Gmina* performs all the tasks of local government, not reserved for other units of local government. According to article 165 of this constitution, units of local government possess legal personality.

In the course of the constitutional reform, it is critical to grant representative bodies of local self-government at a regional level (*Raion* and *Oblast Radas* as bodies of the regional representation of the territorial *hromadas'* interests) the right to form their own executive bodies – executive committees, which will transform these bodies into self-sufficient and competent subjects of the local self-government. This proposal is included in all contemporary constitutional project initiatives, which is an evidence of indisputable practical importance of this matter.

The principles of the intermunicipal partnership and "*inter-hromadas*" consolidation should be fully secured. For one of the forms of the horizontal cooperation of the local self-government bodies is "intermunicipal cooperation". Intermunicipal cooperation is among the most discussed topics in the municipal, regional and state, including parliamentary, presidential and governmental politics. Application of municipal cooperation technologies is not only a national, but also a worldwide trend (for example in such countries as The United Kingdom, Armenia, Denmark, Spain, Italy, Macedonia, Norway, Portugal, Russia, Hungary, France, Sweden). According to article 10 of the 1985 European Charter of Local Self-Government, local self-government bodies have the right to collaborate and, in compliance with the law, create consortiums with other bodies of local self-government to perform the tasks of the public interest while exercising their powers.

Corresponding principles were also implemented in the constitutional practices of various European countries. As such, according to article 137 of 1991 Constitution of the Republic of Bulgaria, municipalities can associate in the solution of common matters. Article 181 of the 2006 Constitution of Serbia holds that autonomous provinces and local self-government units should cooperate with the corresponding territorial communities and local self-government units from other countries, within the foreign policy of the Republic of Serbia, observing the territorial integrity and legal system of the Republic of Serbia.

The mechanism of constitutional and legal ingraining and practical delivery of local self-government's and its subjects' competence, the forms of relations of the retained and delegated, mandatory and facultative competences, and the content of competences must undergo substantial transformation. Analysis of the current domestic model of local self-government shows that in Ukraine the choice was made towards the model of regulating the questions of the local importance using the scheme "something is allowed only if it is explicit in the law". For local self-government in Ukraine can be delivered in accordance with the Constitution and the laws of

Ukraine (article 140 of the Constitution of Ukraine). Such an approach is mostly common for the countries with the Anglo-Saxon legal systems with its specific municipal traditions. Taking into account the preservation of numerous Soviet traditions of power and governance in contemporary Ukraine, the existing model, on the one hand, conserves municipal activity of the population and on the other – virtually turns self-governance into state governance, diminishes its independence in making decisions on local issues.

The domestic principle of ingraining the functions and powers of local self-government contradicts the statutes of the European Charter of Local Self-Government, which was ratified by Ukrainian legislators on 15th of July 1997 without any caveats. According to this document "the basic powers and responsibilities of local authorities shall be prescribed by the constitution or by statute. However, this provision shall not prevent the attribution of powers and responsibilities to local authorities for specific purposes in accordance with the law. Local authorities shall, within the limits of the law, have full discretion to exercise their initiative with regard to any matter which is not excluded from their competence nor assigned to any other authority". Taking into account that, following its ratification, the Charter became a part of the national legislation, hence, gained Law status, there are serious collisions of the competences' nature in the mechanism of regulation of the matters of the local importance and determination of the functions and powers of "territorial hromadas".

In the course of the reform, it is worth considering that the matters of the local importance, related to the people's activities in the location of their inhabitancy belong to the sphere of territorial *hromadas'* self-government competence. It should be clearly ingrained that territorial *hromadas* have the full right to freely decide on any matters, which are not removed from their sphere of competence, and whose solution is not delegated to any other body or official of the territorial *hromadas* self-government or a body or an official of the state power. Therefore, the principle of "everything is allowed so long as it is not prohibited by the law", which is characteristic for the private law and free functioning of the civil society.

This approach is widespread in the countries of the continental Europe and the states that have adopted continental legal system, in which the principle of the overall competence is directly supported at the overall legal norms level. In these countries the competence of the local self-government is determined through a negative regulation of the matters of a local significance: local authorities can perform any activities, which are not prohibited by the law and which are not included in the sphere of competence of any other authority bodies.

Thus, for example, according to article 118 of the 1920 Constitution of the Republic of Austria, a municipality's sphere of competence consists of its own responsibilities and those assigned to it either by the Federation or the Land. Municipalities' own sphere of competence, apart from the matters mentioned in article 116, part 2 (according to this paragraph municipality is an independent economic entity; it is entitled within the limits of the general laws established by the Federation and the *Laender*, to possess assets of all kinds, to acquire and to dispose of it at will, to operate economic enterprises as well as to manage its budget independently within the framework of the constitutional finance provisions and to levy taxation) comprises all matters exclusively or preponderantly which concern the local community as personified by a municipality and which can be performed by the community so long as it remains within its local boundaries. Legislation should expressly specify those matters, which fall within the municipality's own sphere of competence.

This approach allows to create constitutional and legal conditions for the reinvigoration of the territorial *hromadas'* activities and to add to the local importance matters a broad range of public relations, which occur at a local level, boosts decentralisation of the public power, delineation of the functions and powers of the executive power bodies, and bodies of local self-government, increasing independence and responsibilities of the territorial *hromadas* in deciding on the matters of sustenance and development of the cities, towns and other settlements taking into account local specifics, social and economic peculiarities and cultural and historical traditions.

СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ЇХ ДОТРИМАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ / PRESENT STATE OF HUMAN RIGHTS OBSERVANCE IN THE CRIMINAL PROCEEDING IN UKRAINE

Назаров В.В., д-р юрид. наук, проф., директор Навчально-наукового інституту права
Національний університет державної податкової служби України, Україна

Учасник конференції

The paper opens the essence of constitutional rights restrictions of criminal proceedings participants. Disclosed the purpose, base and main principles of limitation. Is made a distinction between the restriction and a violation of constitutional human rights.

Researched the essence of fundamental constitutional human rights, which may be limited on lawful base by the investigation bodies, the prosecutor, the investigating judge during the investigation of crimes, namely the individual's right to respect for dignity; liberty and security of person; inviolability of the home; the privacy of correspondence, telephone conversations, telegraph and other correspondence; respect for the private and family life. Disclosed means of limitation.

Considered the subjects that are endowed with legal right to restrict the constitutional rights and freedoms of citizens in criminal proceedings, as well as to can be such restrictions applied.

Identified and investigated investigative actions during which human rights are mostly limited. It is proposed to specify and, in some cases, to change or add certain provisions relating to the bases, conditions and procedure about limitation of constitutional rights.

Explored the place of the investigation bodies, the prosecutor, the court in the system of public authorities and their role in enforcing the rule of law and the application of the procedural actions that limit the constitutional human rights.

Investigated the role of the European Court of Human Rights, analyzed its decisions that affect the improvement of the criteria for admissibility of restriction of constitutional human rights.

Keywords: *restriction of constitutional rights, infringement of constitutional rights, investigatory agencies, court, actions of procedural compulsion, investigatory actions.*

Україна стоїть на шляху реалізації важливих реформ, на шляху до кращого, гідного майбуття. Це стосується різних сфер життя, у тому числі й кримінального провадження. Так, за останні два роки відбулися досить значні зміни у кримінальному процесуальному законодавстві України. У 2012 році набув чинності Кримінальний процесуальний кодекс України. 7 листопада 2015 року набрав чинності Закон України «Про Національну поліцію». Цей закон прийнято з метою створення такого органу виконавчої влади, як Національна поліція, що порядно служитиме суспільству, охоронятиме права і свободи людини, нищитиме злочинність та буде всіляко підтримувати публічний порядок в країні і безпеку громадян.

13 липня 2016 року Президент України Петро Порошенко підписав Закон України «Про судоустрій і статус суддів», завданням якого є імплементація оновлених конституційних засад здійснення правосуддя для забезпечення незалежності та деполітизації

судової влади, посилення її відповідальності перед суспільством, запровадження нових засад формування суддівського корпусу, посилення ролі громадськості щодо контролю за доброчесністю та етичністю представників суддівського корпусу й оптимізація системи судоустрою.

Разом з тим слід зазначити, що основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції, прокуратури, судів буде рівень довіри людей, оскільки розслідування кожного кримінального правопорушення впливає на загальний стан і рівень боротьби зі злочинністю у державі, забезпечення правопорядку і законності, формування громадського суспільства, підвищення довіри й авторитету правоохоронних органів.

Проте чи означає це, що в кримінальному провадженні під час досудового розслідування чи судового провадження не можуть обмежуватися конституційні права учасників кримінального провадження? Абсолютно ні. Права та свободи людини і громадянина, навіть ті, що є природними і закріплені в Конституції України, не є безмежними. Обмеження прав і свобод може бути у випадках, передбачених законом, і мати тимчасовий, винятковий характер, коли без такого обмеження не можуть бути захищені права і свободи інших людей, інтереси суспільства і держави. У зв'язку з цим можна дійти висновку, що боротьба зі злочинністю полягає в захисті прав людини, національної безпеки, економічного добробуту людини, а тому обмеження прав під час досудового розслідування є доцільним і виправданим за умов недопущення при цьому органом досудового розслідування порушень кримінального процесуального закону.

Обмежуючи права певних учасників кримінального провадження, орган розслідування спрямовує свою діяльність на досягнення головної мети – забезпечення суспільних прав, свобод та законних інтересів громадян, збереження правопорядку та законності в державі, швидке, повне та неупереджене розслідування, викриття винних, припинення і попередження кримінальних правопорушень. Саме в кримінальному провадженні діяльність слідчих та оперативних підрозділів, прокуратури і суду не може бути повноцінною, якщо вона не має у своєму арсеналі різноманітних засобів упливу на поведінку суб'єктів, які залучаються до даного провадження, можливості обмеження конституційних прав громадян у випадках, передбачених законом. Специфіка кримінального провадження полягає в тому, що і відхід від гуманістичних засад, і ліберальне ставлення до злочинності призводять до обмеження прав людини (як підозрюваного, обвинуваченого, так і потерпілого), а також інтересів усього суспільства.

Обмеження конституційних прав людини в кримінальному провадженні полягає в тому, що це не применшення, не дискримінація, не порушення прав і свобод людини і громадянина, а лише зменшення обсягу прав і свобод. При цьому будь-яке обмеження прав і свобод людини і громадянина ґрунтується на законі, повинно мати легітимну ціль та бути необхідним для суспільства. Будь-яке втручання має бути вибірковим, а не загально пошуковим. Нормативні акти, що не оприлюднені чи таємні, не лише не можуть установлювати будь-яких обмежень прав і свобод людини, а й регулювати порядок і підстави їх застосування, умови, межі, строки та інші суттєві ознаки цих обмежень.

Згідно з Конституцією України фактичними підставами обмеження прав і свобод людини в кримінальному провадженні є:

- нагальна необхідність запобігти злочинові чи його припинити, тобто обмеження права на свободу та особисту недоторканність (ч. 3 ст. 29);
- невідкладні випадки, пов'язані з врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, яких підозрюють у вчиненні злочину – обмеження права на недоторканність житла (ч. 2 ст. 30);
- запобігання злочинові – обмеження права на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31).

Європейський Суд з прав людини розробив чіткі критерії правомірності обмеження конституційних прав людини, так звану «тріаду умов»:

1. Законність.

Відповідно до практики Європейського суду це означає не лише наявність підстав для втручання в національному законодавстві, але й додержання таким законодавством певних вимог. Зокрема, воно має бути доступним для тих, кого зачіпає, наслідки його застосування мають бути передбачуваними, і таке законодавство повинно відповідати принципові верховенства права (рішення у справі «Круслен проти Франції» від 26 квітня 1990 р.).

2. Необхідність (пропорційність).

Поняття необхідності передбачає, що для такого втручання є нагальна суспільна потреба і що втручання пропорційне законній меті його здійснення (рішення у справі «Кембел проти Сполученого Королівства» від 25 березня 1992 р.)

3. Правомірна мета.

Це також відображено в ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Як слушно зазначають Н. Ахтирська, В. Філатов, Т. Фулей, Х. Хембах, що коли вжитий державою захід порушує якийсь із інтересів, захищених статтею 8 Конвенції, це ще не означає, що статтю 8 порушено. Втручання можуть бути виправданими за умов, викладених у п. 2 ст. 8. Отже втручання не є порушенням, якщо воно: здійснюється згідно із законом; необхідне в демократичному суспільстві; слугує інтересам: національної безпеки; громадської безпеки; економічного добробуту; запобігання заворушенням; запобігання злочинам; захисту здоров'я; захисту моралі; захисту прав і свобод інших осіб.

Вимоги здійснення заходу «згідно із законом» і щодо його необхідності в демократичному суспільстві повинні виконуватись сукупно, а здійснений захід має переслідувати лише ту мету, яка згадана в п. 2 ст. 8 Конвенції [1, с. 90, 94]

Загалом обмеження конституційних прав відбувається в результаті проведення процесуально регламентованих дій уповноваженими органами і посадовими особами з дотриманням процесуальної форми. Так, суб'єктами, які наділені повноваженнями обмеження прав є слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд. Суб'єктами, відносно яких застосовуються обмеження, є, насамперед, підозрювані, обвинувачені. До них, за наявності відповідної підстави, може бути застосований будь-який з передбачених в кримінальному процесуальному законі захід забезпечення кримінального провадження. Застосування окремих заходів забезпечення допускається і стосовно потерпілих та свідків.

Під час провадження досудового розслідування конституційні права певних учасників кримінального провадження переважно обмежуються під час:

- проведення слідчих (розшукових) дій;
- проведення негласних слідчих (розшукових) дій;
- застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

На думку автора засадами обмежень конституційних прав є: 1) законність (обмеження основних прав допускається виключно на основі закону. При цьому в законі повинні бути визначені засоби та інструменти можливого обмеження прав людини); 2) легітимність (правовою основою обмеження прав людини є загальне визнання його суспільної необхідності, існування нагальної потреби визначення меж здійснення суб'єктивного права з урахуванням інтересів інших осіб. Гарантією загального визнання необхідності обмеження є вільне обговорення наслідків, що випливають із обмеження суб'єктивного права. Важливим є визначення такого обмеження, яке б не створювало надмірних обмежень у його здійсненні; 3) ясність,

чіткість і визначеність (формулювання процесуального порядку обмеження прав повинно бути таке, щоб воно було зрозуміле як для громадянина, так і для посадової особи); 4) цілеобумовленість (конкретно поставлена ціль на підставі ч. 2 ст. 64 Конституції України); 5) співвідношення мети і результату (обмеження не може бути більш суворим, ніж це необхідно; має існувати баланс між конституційно гарантованими правами індивіда і суспільним інтересом (правопорядком) або правами інших людей); 6) винятковий і тимчасовий характер.

Зазначимо, обмеження прав і свобод особи на стадії досудового розслідування не можуть уводитися без особливої на те необхідності. Вони допускаються у виняткових, безпосередньо передбачених законом випадках, коли це потрібно для розкриття кримінального правопорушення і викриття винного або недопущення засудження невинного, а також за умов:

- відкриття кримінального провадження;
- знаходження матеріалів досудового розслідування в провадженні у відповідного слідчого;
- дотримання процесуальної форми, що встановлена законом для певної процесуальної дії.

Найчастіше на стадії досудового розслідування обмежуються саме особисті права громадян, що в ряді випадків призводить до неминучого обмеження й інших прав особи. Так, затримання, узяття під варту і поміщення до медичної установи є передусім обмеження недоторканності особи, але це призводить до обмеження і ряду соціально-економічних, а також політичних прав. Обшук – процесуальна дія, що пов'язана з обмеженням недоторканності житла, але в той же час обмеженню підлягають і майнові права громадянина, якщо в результаті обшуку вилучаються певні речі, гроші, цінності. Крім того, в процесі обшуку може повною мірою стати надбанням слідчого і понятих таємниця приватного життя громадян; безпосередньо факт проведення обшуку в помешканні громадянина ганьбить його в очах оточуючих, заподіює шкоди таким соціальним цінностям, як честь і гідність особи, тобто обмеження конституційних прав, сприяючи досягненню завдань кримінального провадження, у ряді випадків призводить до шкідливих побічних наслідків.

Якщо певний учасник кримінального провадження не виконує будь-якого із зазначених у законі обов'язків, доводиться вдаватися і до примусу, тобто примушувати суб'єкта провадження здійснювати відповідні дії всупереч його волі (привід, примусове поміщення до медичної установи та ін.), або вживати заходів для того, щоб він не заважав слідчому проводити необхідну процесуальну дію (подолання опору під час проведення огляду, обшуку, освідування, експертизи тощо).

Як зазначав Петрухін І.Л., відмова особи виконати законну вимогу слідчого, прокурора, суду з об'єктивного боку протиправна і тому призводить до застосування процесуального примусу. З суб'єктивного ж боку вона може бути як винна, так і невинна [2, с. 68-69]. На думку Кучинського В.А., учасників кримінального процесу, які відмовляються виконати той або інший процесуальний обов'язок, мають примушувати до його виконання. На цьому правовідносини між ними й органом розслідування завершуються без застосування штрафних, карних заходів, характерних для юридичної відповідальності. Особу примусово оглядають, піддають експертизі, направляють, усупереч її волі, до медичної установи тощо, але це не означає, що тим самим її піддають відповідальності (процесуальній). Це заходи захисту правопорядку, що забезпечують нормальний рух кримінального процесу [3, с. 178].

Орган розслідування не має права застосовувати не передбачені чинним законодавством загрози примусу (наприклад: не даси показань – будеш затриманий; не покажеш місця захування викраденого майна – буде погіршений режим тримання під вартою; не підтвердиш на перехресному допиті з підозрюваним своїх показань – будеш притягнутий як підозрюваний тощо). Неприйнятною є й обіцянка пом'якшити покарання, якщо підозрюваний, обвинувачений визнає себе винним. Докази, отримані таким шляхом, з порушенням передбаченим законом вимог, визнаються неприпустимими і не можуть бути покладені в основу обвинувального акту і вироку суду.

Під час прийняття рішення про використання будь-якого тактичного прийому, що може обмежити права відповідних суб'єктів, необхідно спрогнозувати й оцінити ті наслідки, до яких це може призвести.

Разом з тим не треба сприймати як обмежуючі конституційні права і свободи людини такі прийоми, які законно застосовує орган досудового розслідування під час розслідування кримінальних правопорушень, наприклад, слідча хитрість, маскування своїх дій, створюючи в підозрюваного враження про відсутність у слідчого відповідних даних, або показ широкої поінформованості слідчого, організація обмовок, розкриття можливостей використання досягнень науки, створення уявлення про позицію інших осіб. При цьому, слідчий повинен чітко усвідомлювати межі, вихід за які порушує закон.

У практичній діяльності правоохоронних органів вся визнана тактика розслідування злочинів, вирішення справи побудована на основі визначення оптимальної лінії поведінки суб'єкта, який провадить розслідування та здійснює правосуддя, прийомів проведення слідчих (розшукових) і судових дій, спрямованих на збирання, дослідження доказів, а також встановлення обставин, що сприяють учиненню кримінального правопорушення, певному застосуванні психологічного впливу для отримання правдивих показань.

На нашу думку, повинні зайняти своє законне місце у розслідування злочинів і «психологічні пастки», що використовуються слідчим. Але при цьому треба встановити їх чіткі грані та умову застосування під час проведення слідчих дій.

Отже, діяльність органів розслідування, прокуратури і суду не може бути повноцінною, якщо вона не має у своєму арсеналі різноманітних засобів впливу на поведінку суб'єктів, які залучаються у дане провадження, можливості обмеження конституційних прав громадян у випадках передбачених законом. Завжди слід керуватися методами зважування цінностей і побудови системи пріоритетів, діючих за принципами крайньої необхідності: приноситься в жертву менша соціальна цінність заради збереження більшої цінності. При цьому береться до уваги, що завдання розкриття кримінального правопорушення, далеко не завжди мають вирішуватися ціною відмови від гарантій недоторканності приватного життя. Таким чином, без узяття до уваги індивідуальних особливостей життєвих ситуацій вести мову про обмеження прав і свобод людини, про будь-які конкретні правила поведінки слідчого, про вибір конкретних прийомів та засобів розкриття злочинів є абсолютно абстрактним і, більш того, просто шкідливим.

Водночас зазначимо, що наше державне життя історично було засновано швидше на зневазі до звичайної людини, ніж на пошані до особистості. Отже, право органів розслідування обмежувати права підозрюваного чи обвинуваченого потребує всебічного контролю, бо саме тут можна легко перетнути умовну межу, що відділяє законність від свавілля, доцільність від абсурду. Будь-яке обмеження права може перетворитися на його порушення, якщо законодавством детально не регламентуються умови і порядок застосування таких обмежень, не передбачаються механізм контролю і гарантії відновлення обмежених прав. Так Колодій А.М. і Олійник А.Ю. зазначали, що працівники правоохоронних органів під час виконання своїх функцій з правомірного обмеження прав людини не повинні переходити дозволених меж, мають діяти згідно з чинним законодавством, використовувати форми і методи забезпечення прав людини, які не суперечать правовим і моральним вимогам [4, с. 296].

Сьогодні, на жаль, у діяльності органів розслідування виникає багато труднощів. За цей рік рівень злочинності в країні зріс. У регіональних управліннях спостерігають зростання злочинності в межах 30-50 %, а рівень розкриття досить низький. Через військові дії на Донбасі почастішали випадки порушень конституційних прав людини. У спільній доповіді Amnesty International та Human Rights Watch зазначається, що як українські владні структури, так і проросійські сепаратистські сили

на сході України незаконно утримують тривалий час під вартою мирних громадян, які не мають зв'язку із зовнішнім світом, зокрема з родичами та адвокатами. У деяких випадках зникнення людини супроводжується незаконним її затриманням, тобто влада відмовляється визнавати факт затримання чи не надає інформації про долю та місцезнаходження особи. До більшості затриманих застосовуються тортури або інші форми порушення прав людини. Деяким затриманим відмовляють в медичному лікуванні ушкоджень, які вони отримали під час перебування під вартою [5].

Підводячи підсумки зазначимо, що держава не повинна знову сповзти в прірву порушень прав і свобод людини. Загалом проблема обмежень та порушень конституційних прав людини має комплексний характер. Її вирішення можливе лише за умов існування в Україні постійного громадського контролю за діяльністю поліції, прокуратури, суду та безумовного дотримання міжнародних стандартів з прав людини та вітчизняного законодавства. Сьогодні поступово приходить розуміння того, що авторитет влади в галузі протидії злочинності залежить не стільки від показників розкриття кримінальних правопорушень, скільки від довіри до поліції, прокуратури, суду як до захисників індивідуальних і суспільних інтересів, підпорядкування силових структур правовим нормам.

References:

1. Stattya 8 Konvenciyi pro zahyst prav lyudyny i osnovopolozhnyh svobod: standarty zastosuvannya pry zdijsnenni pravosuddya [Article 8 of the European Convention on Human Rights: standards used in the administration of justice]., Avtory: N. Ahtyrska, V. Filatov, T. Fulej, H. Hembah. – K., Istyna, 2011. – 200 p.
2. Petrukhyn I.L. Lichnaya zhyzn: predely vmeshatelstva [Personal life: the limits intervention]., Y.L. Petrukhyn. – M.., Iuryd. lyt., 1989. – 192 p.
3. Kuchynskyi V.A. Lichnost, svoboda, pravo. [Personality, freedom, the right]., V.A. Kuchynskyi. – M., Yuryd. lyt., 1978. – 208 p.
4. Kolodii A.M. Prava liudyny i hromadianyna v Ukraini [Human and citizen rights in Ukraine]: [navch. posib.]., A.M. Kolodii, A.Iu. Oliinyk. – K., Yurinkom Inter, 2003. – 336 p.
5. Tebe ne isnuie [Elektronnyi resurs] - [You do not exist (electronic resource)]., Access mode. https://www.hrw.org/uk/report/2016/07/21/292289

КОНСТИТУЦИЯ УКРАИНЫ КАК ИСТОЧНИК РАЗВИТИЯ ПРАВОВОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ / THE CONSTITUTION OF UKRAINE AS A SOURCE OF UKRAINE'S LEGAL SYSTEM DEVELOPMENT

О. Селиванов, аспирант
Институт законодательства Верховной Рады Украины, Украина

Участник конференции

В научной работе – представителя современной науки конституционного права раскрывается сущность правообразования, как основы формирования отраслей современной правовой системы. В этой публикации излагается авторский концептуальный подход к сложным процессам отраслевого формирования права и законодательства, выявляется механизм конституционного формирования новых направлений систематизации и кодификации национального права.

Ключевые слова: *Конституция, отрасли права, правовые явления и тенденции, правообразование, публичное право, концептуальные идеи.*

In scientific paper author reveals the leading role of the Constitution of Ukraine in the process of law creation from the perspective of modern constitutional law doctrine, Constitution of Ukraine is playing a decisive role in the formation of the legal system's new branches. In this author's formulation of the problem original ideas are present, which weren't examined previously in none of many scientific papers on constitutional law. Search character of the author's scientific approach enables to make a deeper analysis of the complex processes of law branches and legislation formation, to identify the mechanisms of Ukraine's national law systematization's and codification's new directions formation. Particular attention is paid to the emergence of public law areas of new generation. The legal nature of the legal complexes that reflect modern integrated legal realities is investigated.

Keywords: *Constitution, branches of law, legal ideas and trends, public law, legal mechanisms of law creation.*

В правовой системе каждого государства всегда присутствуют общие и особенные закономерности формирования правовой системы и структуры, а появление новых отраслей, их подотраслей следует рассматривать как сочетание законотворчества и правоприменения в общем цикле правового развития. С учетом современных процессов глобализации, следования курсу вступления в Европейский Союз в Украине наблюдаются характерные **тенденции правового развития системы права с ее функциями: регулятивной, правозащитной, правоохранительной, инструментальной, гармонизирующей с Европейским конвенционным правом**. Эти и другие направления носят системный характер, однако при этом наблюдается проблема разбалансированности отдельных отраслей системы законодательства.

Чем вызвано такое негативное явление? Главная причина заключается в том, что вчера принятые парламентом законы подвергаются изменениям, утрачивая необходимые качества устойчивости и стабильности. **Обратим внимание на позитивный результат отраслевого развития права. В «таблице отраслей права», как показывает анализ, появляются отрасли нового поколения, что является подтверждением стойкости национального конституционного государства, его правового фундамента, способностью сохранять конституционный строй,** противодействовать попыткам нарушения суверенитета и территориальной целостности Украины со стороны военной агрессии. Достоинством отраслевой правовой системы является выполнение роли главного регулятора жизнедеятельности народа, который избрал самостоятельный путь развития и **ключевую роль в этом процессе играет сближение международного и национального права, вхождение принципов и ценностей международного права во внутреннее право Украины.** С каждым новым законом отраслевого регулирования общество связывает большой спектр ожиданий.

Особенно примечательным является усиление инструментальной функции права, что выделяет право в решении прикладных, практических задач государства и общества. Результатом этой тенденции **является динамичный процесс рационального изменения приоритетов в отраслевом законотворчестве для решения чрезвычайных проблем, принятия законов под конкретную задачу.** Таких законов в Украине по данным Главного юридического управления Аппарата парламента насчитывается более 1,5 тысяч. Тем не менее, 20-летний срок оказался недостаточным для законодательного освоения конституционных ценностей.

Первым важнейшим шагом в преобразовании конституционного правопорядка и создании эффективного управления в центре и регионах Украины стали **конституционные изменения, которые приняты парламентом в 2016 году**. Системный подход к судебной власти позволил основательно применить конституционный принцип разделения власти. Структурно выделена трехзвенная иерархия судов общей юрисдикции во главе со специализированными палатами Верховного Суда. **Закрепленная в Конституции специализация завершила обособление юрисдикций, достаточно полно урегулирован статус конституционного правосудия с введением права граждан на «конституционную жалобу».** Произошла также замена общего иммунитета на профессионально допустимую неприкосновенность с условием полной независимости судей при рассмотрении дел в суде и принятии судебных решений. При этом введена безапелляционная ответственность за коррупционные деяния. Таким образом, реформа позволяет сформировать **доктрину судебного права** как самостоятельную отрасль публичного права в правовой системе государства.

Вторая важнейшая новелла изменений в конституционно-правовой основе местного самоуправления это следование европейским стандартам установленное право территориальных общин на полную независимость и самостоятельность в регионах, городах и сельских единицах. **Доктрина независимого и самостоятельного местного самоуправления воплощена в концепции децентрализации полномочий по управлению территориями.** Эта новая отрасль публичного права построена на общинной теории самоуправления граждан, что заменило патерналистскую функцию государства.

Таким образом, можно выделить общие характерные особенности в научном и практическом значении новых тенденций развития отраслей права. Следует их классифицировать таким образом:

- **действенное влияние тенденции апроксимации (гармонизации) международного и национального права с учетом коррекции и применимости европейских стандартов и универсальных ценностей** (именно такой подход определяет содержание предмета регулирования отраслей права нового положения). Достаточно привести пример, когда Верховна Рада в мае 2016 года приняла Закон об упрощенном порядке государственной регистрации лекарственных средств, в котором установлен срок рассмотрения экспертизы регистрационных материалов снижен с нескольких месяцев до 10 дней, если лекарства уже регистрировались в США, Швейцарии и в других странах, а также по централизованной процедуре в Европейском Союзе, срок экспертизы 7 дней. Однако наблюдается немало иных идей в глобальном соотношении национального и международного права. Три года назад активно обсуждалась теория установления демократической империи во главе с мировым правительством и мировой конституции (Жак Аттали – Всемирный БР и Развития);

- **в отраслевом праве появилась тенденция сочетания норм публичного и частного права, что подчеркивает их комплексный характер**;

- **явно выраженной тенденцией является также межотраслевая связь, взаимодополнение отраслей права**, поскольку правоотношения требуют комплексных образований в законодательстве Украины. Подтверждением тому следует сослаться на отрасли административного и таможенного права, в которых таможенные тарифы, процедуры уплаты пошлины, таможенные правила пересечения границы товаров и транспортных средств, ответственность субъектов таможенных проступков тесно взаимосвязаны с государственным управлением и реализацией публичных интересов государства, а также частных интересов физических лиц. **Вместе с тем административисты отмечают самостоятельное значение каждой отрасли**, к которым присоединяется право полномочных юрисдикционных органов – Пограничной службы, у которых другие государственные (правоохранительные) интересы.

Подчеркнув три важнейшие тенденции новых явлений в правовой системе, важно отметить, что каждый закон – это не вакцина от простуды в летний период, а масштабная мера социальной ориентации. Поэтому **отраслевое законодательство обязано формироваться таким образом, чтобы вписываться в систему правового регулирования**, а значит, каждая отрасль права зависит от понимания общих и особенных инструментов создания механизмов реализации отраслевых норм и законов в целом.

Первое, с чем приходится сталкиваться – это серьезные проблемы межотраслевой конкуренции, когда, например, нормы гражданского права создают ситуацию неприемлемости норм земельного права (возведенный торговый комплекс нельзя ввести в эксплуатацию, как собственность иностранных инвесторов, поскольку земельный участок выделялся застройщику, а не собственнику этого строения).

Для позитивного восприятия государством и обществом новых отраслей права, а значит и эффективное правоприменение нельзя оставлять без внимания синхронность как принцип взаимодополнения и взаимообеспечения. К примеру, налоговое право как отрасль предполагает четкие законодательные процедуры госуправления, сервисное обслуживание налогоплательщиков, устранение барьеров для бизнеса, когда предоставляются публичные услуги. Такой синхронизации не наблюдается, когда вступают в силу проверки, встречный анализ финмониторинга и многое другое. В Украине все знают о процедурах медиации, которые помогают решать внесудебные споры, устанавливают мировые соглашения и вводят другие примирительные процедуры. Однако законодательство о порядке осуществления таких процедур отсутствует.

В отраслях права публичного характера последнее время отмечается отклонения от правильного определения предмета регулирования закона, а ошибки субъектов законодательной инициативы (народных депутатов, правительства, Национального банка) порождает неудержимое законопроектирование. В таких случаях законопроекты не только не могут быть законами, но и не составляют надлежащего нормативного объекта для регулирования. В качестве примера, можно привести Закон Украины «О санкциях», в котором Верховна Рада (в Преамбуле) заявляет, «что прямое и косвенное вмешательство во внутренние и внешние дела Украины под любым предлогом являются недопустимыми» и поэтому санкции могут приниматься со стороны Украины по отношению, в частности, «…субъектов, которые осуществляют террористическую деятельность»

Отсюда виды санкции, в частности, установлены статьей 4 Закона, как блокирование активов, ограничение транзита ресурсов, полетов, перевозки территорией Украины, аннулирование лицензий и т.п. (всего 25 видов санкций). При этом применение санкций согласно статье 3 Закона основывается на принципах законности, прозрачности, объективности, а также другие правовые основания применимости. Закон принят 14 августа 2014 года и применение его было с самого начала введения в действие проблематичным для органов, которые не указаны в законе, но способны принимать решения, а формула «предложения по применению, отмене и внесение изменений к санкциям выносятся на рассмотрение Совета нацбезопасности и обороны Украины Верховной Радой, Президентом, Национальным банком и другими органами власти».

Появление подобных законов явно подтверждает недостаточно проработанную концептуальную идею о санкциях государства без определения предмета правового регулирования. Такой упрощенный подход часто вызывает пренебрежение к подобному законотворчеству. Так проходит «наслоение» законодательных актов, которые нельзя конкретно отнести к определенной отрасли права, а такой балласт нормативно-правовых актов может существенно вредит правовой системе нашего государства.

Особенно следует остановиться на общезначимой и крайне актуальной проблеме для Украины как независимое государство. Степень проблемы состоит в степени значимости, новые отрасли права могут возникать, и это вполне оправдано

для правового регулирования, для противодействия угрозам человечеству, защите от военной агрессии и для выживания человека в обстановке военных конфликтов. Основу правового закрепления особых условий сохранения мира и безопасности составляют права и свободы человека, а ценности широкого спектра (экология, окружающая среда и др.) связаны с выживанием населения и каждая ценность требует отдельной правовой защиты, кодификации норм права и выражения в правовых формах – источниках права. Отсюда закономерно постепенная консолидация правовых норм в отраслевых правовых комплексах – отраслях права нового поколения. Это особенно заметно в публичной сфере правового регулирования, когда используются новые инструментальные принципы (принципы-критерии, принципы государственного устройства, принципы-субсидиарности, принцип-солидарности и др.). Этот общий вектор развития достаточно емко раскрыт в работе И.А.Умновой «Отрасли права нового поколения в условиях глобализации права и усиления взаимодействия международного публичного и конституционного права» (Рос. акад. правосудия. – 2013. -15 с.) Следует согласиться с указанным автором в том, что для отраслей права нового поколения характерно тесное соединение публичных и частных интересов при очевидном доминировании публичного регулятора. При этом выделяются отношения смешанного типа, что позволяет создание новых правовых комплексов в защиту живущих и будущих поколений, как субъектов права, о чем впервые было зафиксировано в Докладе ООН 1987 г. «Наше общее будущее», Рамочная конвенция ООН об изменении климата 1992 г. и в последующих 15 международно-правовых актах. Главным предназначением отраслей права нового поколения является регулирование новых условий функционирования государства и жизнедеятельности общества, возникших обстоятельств и угроз сохранению территориальной целостности, выполнению государством новых функций в условиях кризисных ситуаций (экологических, информационных, миграционных и других). С этой целью нормы систематизируются в институты, появляются кодексы, специальные главы в Конституции, что приводит к юридическому выделению отраслей и подотраслей.

В качестве иллюстрации обратимся к такой принципиально важной для Украины отрасли права, которая сформировалась в условиях военной агрессии против украинского народа и аннексии территории Крымского полуострова. Эта новая отрасль получила название военное право Украины. По определению эта отрасль национального права, нормы которой регулируют общественные отношения, которые складываются на конституционной основе (статья 65 Конституции) выполнения долга каждым гражданином защищать свою территорию, свое государство и отражают содержание деятельности вооруженных сил и других формирований действующих согласно действующего законодательства.

Военное право это сегодня важнейшая отрасль публичного права с ее главными признаками: право военной службы, военно-оперативное право, право внутренней службы, право войны, военно-дисциплинарное право, что обеспечивается взаимодействием с иными отраслями публичного права (конституционным, административным и другими). Военное право – это комплексная отрасль публичного права, которое регулирует военно-публичные отношения, субъекты которых являются не только военнослужащие, но и специально определенные законом органы государственной власти и управления военных частей, органы военного управления. Отрасль права решает также военные вопросы как устройство Вооруженных сил и других военных формирований, порядок их комплектования, охрану военного правопорядка, экономической и хозяйственной деятельности военных организаций и т.п.

В основу концептуального содержания военного права заложена Военная доктрина, что означает декларацию о политике государства в области военной безопасности. Это система официальных взглядов и положений государства, которых мы касались при рассмотрении военного строительства в период войны и мира. Отрасль военного права основывается на Конституции Украины и является содержанием таких законов, которые регулируют военно-правовые отношения.

Назовем законодательные акты, которые имеют общий предмет и метод правового регулирования:

- Об обороне Украины;
- О Вооруженных силах Украины;
- О Совете национальной безопасности и обороны Украины;
- О Государственной границе Украины;
- О мобилизационной подготовке и мобилизации;
- О правовом режиме военного положения;
- Об общем военном обязательстве и военной службе;
- О порядке допуска и условиях пребывания подразделений вооруженных сил других государств на территории Украины;
- О социальной и правовой защите военнослужащих и членов их семей;
- Об участии Украины в международных миротворческих операциях;
- О порядке направления подразделений Вооруженных Сил Украины в другие государства;
- О пенсионном обеспечении военнослужащих;
- О статусе ветеранов войны, гарантии их социальной защиты;
- О военно-территориальных администрациях.

Подотраслью военного права предлагается считать права граждан, которые находятся в городах и регионах Украины, как беженцы от угрозы военных действий, вынужденные спасаться бегством, чтобы избежать ситуации общего насилия, нарушений прав человека. Правовой статус таких граждан – внутренние перемещенные лица, которые получают полную поддержку государства и всех общественных институтов волонтерского движения. Международный Красный Крест – гарант Женевских конвенций, а формирование указанной подотрасли права проходит под влиянием таких законов:

- Закон «Об обеспечении прав и свобод внутренне перемещенных лиц» (2014 г.);
- Закон «Об обеспечении прав и свобод граждан и правовой режим на временно окупированой территории Украины»;
- Закон «О внесении изменений к некоторым законам Украины относительно усиления социальной защиты внутренне перемещенных лиц»;
- Постановление Верховной Рады Украины «О признании отдельных районов, городов, поселков и сел Донецкой и Луганской областей временно окупированными территориями»

А также 5 базовых регуляторных актов Правительства Украины.

Без сомнений можно утверждать, что весьма интенсивно появляются в последние года в функционально оправданной сфере правового регулирования такие отрасли права нового поколения, как транспортное право, патентное право, энергетическое право, строительно-архитектурное право, медицинское право, воздушное право, информационное право и другие отрасли, «вписываясь в систему национального права». Однако они еще не достигли уровня возможной интеграции в международные правовые комплексы, поскольку не имеют консолидированного текста со всеми инкорпорированными в них изменениями. В Украине внимательно изучают опыт Франции, США, Великобритании, многих других государств, которые периодически публикуют консолидированные редакции основных законодательных актов. В настоящее время актуальным для Украины внедрение и развитие правового мониторинга, определить правовые и иные инструменты определения эффективности законодательных актов, включая прогнозирование и оценку регулирующего воздействия законов. Нам есть чему и

у кого сегодня учиться, понимая, что опыт США очень интересен с 1801 года. Сенат и Палата представителей издают постоянные обновляемые специальные руководства «Парламентское пособие Джефферсона», в которых содержатся процедурные положения и правила нормотворческой техники». Идея закона в Украине о нормативных правовых актах до сих пор (более 15 лет) сохраняет свою дискуссионность, несмотря на то, что такие законы действуют в Японии, Италии и, что самое примечательное, в Болгарии.

И так, тема отраслей права нового поколения остается актуальной и неисчерпаемой в смысле динамики осмысления приобретенного опыта и взглядов на будущее.

STRUCTURAL AND MECHANICAL PROPERTIES OF DOUGH FROM WHOLE-GRAIN FLOUR OF SPELT AND BREAD WHEAT UKRAINIAN ORIGIN

A. Semenova, PhD in Engineering Sciences, Head of Flour-and-Cereals and Bakery Production Laboratory
N. Sychevskii, Dr. of Economics, Prof., Director
Institute of Food Resources, National Academy of Agrarian Science, Ukraine

Conference participant

The work highlights the research results of rheological properties of dough made of bread wheat and spelt flours, which were defined by using farinograph, alveograph and rheotest and also gluten quantitative and qualitative indicators, gas-retaining ability of dough from these flour types. It was found that spelt flour forms more plastic dough due to high content of gluten, but less flexible and elastic than dough made of wheat flour, because of gluten that is weaker in strength.

Keywords: *spelt wheat, breadwheat, structural and mechanical properties, gluten quality*

Wheat dough is a compound polydisperse colloidal system consisting of solid, liquid and gaseous phases, so its structural and mechanical properties are characterized by parameters of solids, liquids, gases and their interaction. Structural and mechanical properties are characterized by elastic, plastic and viscous features of dough and largely depend on proportion of protein and starch. Elastic characteristics are determined by gluten amount and properties, plastic and viscous features – by size, structure and condition of starch grains, presence of mucoid and non-starched polysaccharides [6].

Spelt wheat (Triticumspelta L.) is an ancient half-wild wheat kind, which has a higher nutritional value compared to modern kinds. Spelt flour is widely used in manufacture of bread, pasta, flour and confectionary products [1, 2, 4, 13]. Scientists conduct basic researches of its chemical composition, technological properties and functional health effects [3, 9, 15, 19].

It is noted that spelt wheat compared to modern kinds of wheat contains by 12 – 21 % more protein, it is rich in dietary fibers, high quality fats and fat-soluble vitamins. Its proteins contain about 20 % of albumin and globulins[11, 16]. Most researchers say that 30 – 50 % of gluten is washed away from this flour [1]. Spelt wheat gluten (compared to traditional wheat) contains more gliadin and less glutenin. The ratio of gliadin to glutenin is in average 2,3 in spelt wheat against 1,8 in wheat[8, 10, 21]. Therefore gluten that is formed by them is bread and less elastic, but thanks to this it is better digested by people. By prolamin content spelt wheat also concedes to wheat [16, 18]. Therefore bread from spelt wheat is of lower quality [1].

By qualitative content of carbohydrates spelt wheat doesn't differ much from cultivated wheat kinds. Study of spelt wheat microstructure showed that connection of starch grains with protein matrix in which they are immersed is better than in wheat. Its starch grains are smaller than in wheat and have different ratios of amylose and amylopectin [22]. Spelt wheat contains less reducing sugars and has less sugar-retaining ability compared to traditional wheat kinds [12, 14].

Scientists have concluded that dough from spelt wheat is characterized by a lower stability and elasticity. After mixing the dough is bread and adhesive. Spelt dough processing is more difficult and volume of bread is usually smaller compared to wheat dough [11].

For production of high quality bread, flour baking properties should meet certain requirements, including the rheological properties of dough formed from this flour are main indicator of finished products quality. In particular, at the definition of flour "strength" on alveograph the ratio of tenacity to extensibility (P/L) within the limits 0,8 – 2,0 shows that the flour is of good quality. At the ratio P/L≥2,5 – flour is strong and bread from it has a small volume, at the ratio P/L≥0,5 – flour is weak. The value of dough deformation work (W) for the flour from strong wheat is not less 580×10·4 J, for medium in strength – 520-300×10·4 J, for weak – less 300×10·4 J. Thus, the more W and the ratio P/L, the flour is stronger [6,7].

The dough from normal quality flour has a stability rate by farinograph from 5 to 10 min, from very strong flour – from 10 to 15 min. Continuous time of dough formation notes to strong gluten, shorter time – to weak gluten. Strong flour is able to retain 65 – 80 % of carbon dioxide that is produced during fermentation, weak – less 50% [2,5].

G.S. Rahnotra with co-authors, upon learning mixogram data, have found that spelt wheat flour has less time of dough formation and lower valorigraphic rating compared to wheat [17]. R. Cubadda and E. Marconi upon researching rheological properties of spelt and bread wheat, have defined P/L ratio by alveograph in bread wheat within the limits 0,38 – 0,43, against spelt wheat – 0,16 – 0,25, dough stability by farinograph, respectively, 10,0 and 6,3 minutes [5]. S. Zanetti and others have confirmed the previous authors researches, having defined P/L values for bread wheat 1,91 – 3,24, for spelt wheat – 0,22 – 0,36 [23]. However, by M. Mngova researches results, spelt wheat has better P/L coefficient, which is 1,8, as opposed to wheat flour – 0,6. Time of formation and stability of spelt wheat dough was 6 min, from bread wheat – 15 min. Water absorbing of spelt wheat flour was 50,02 %, wheat – 61,16 [24]. In spite of M. Mngova, R. Cubadda and E. Marconi have defined that spelt wheat flour absorbs more moisture than wheat, respectively 54,3and 49,4 % [5].

Thus, in view of slightly contradictory data from scientists and absence of fundamental research in this direction among Ukrainian scientists, the purpose of our research was study of structural and mechanical properties of dough from whole grain of spelt wheat compared to dough from whole grain of bread wheat Ukrainian origin.

Commercial whole grain wheat flour (humidity – 12,2 %, acidity – 4,2) and spelt wheat flour (humidity – 12,6 %, acidity – 4,6) were used during studies. The quantity and quality of wet gluten in the dough was determined by ISO 21415-1: 2006 and Ukraine State Standard (GOST) 27839-88 [20]. Dough gas-retaining ability was determined by change of dough samples volume in measuring cylinders at temperature of 30^{0}C and humidity of 75 % from the start of fermentation until its falling [7]. Elastic properties of dough were studied on farinograph "Brabender" by AACC 54-21 method and alveograph "Shopen" by AACC 54-30.Viscous and plastic properties of dough were evaluated by spreading degree of non-yeast dough ball during 3 hours at temperature of 30^{0}C and using rotational viscometer "Rheotest – 2". For this purpose model mixture samples were prepared, with humidity 60 – 70 % without adding yeasts by method [7]. Instrument readings were held in 20 minutes after mixing and in 3 hours of autolysis.

All the data is the average of at least three values. The obtained results probability was evaluated by mathematical statistics methods. Research results statistical analysis, charting and diagramming was done using MS Office Excel.

Determination of amount and quality of flour samples gluten showed that gluten is washed away from spelt wheat flour 34 % more than from wheat (Table 1). This gluten is less elastic, more extensible, has by 7,5 % less hydration ability and by 28 % elasticity.

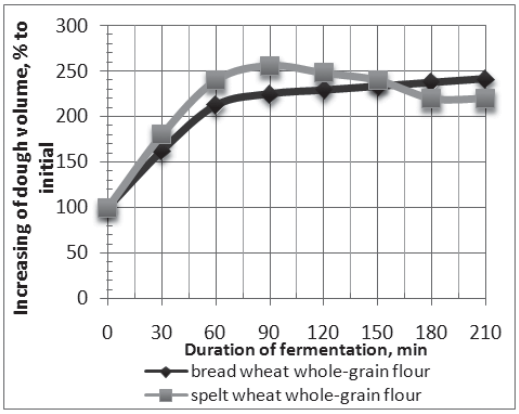
Tab. 1.

Amount and quality of wheat gluten and spelt wheat gluten(n=3, p ≥ 0,95)

Indicator	Whole-grain flour			
	Bread wheat		Spelt wheat	
	Mean±SD	Range	Mean±SD	Range
Raw gluten content, %	24,5±0,65	23,8 – 25,1	32,8±0,85	31,9 – 33,6
Dry gluten content, %	8,9±0,15	8,8-9,1	13,1±0,22	12,8 – 13,2
Extensibility, sm	14±0,50	13,5 – 14,5	18±0,50	17,5 – 18,5
Elasticity	good		satisfactory	
Springiness, units of Relative Gluten Deformation	74,2±0,82	73,5 – 75,1	90,1±0,95	89,3-91,2
Hydration ability, %	174±2,64	172-177	151±2,69	149-154
Conclusion on quality (by Ukraine State Standard (GOST) 27839-88)	1st group. Good		2nd group. Satisfactory weak	

Research of gas-retaining ability showed (Figure 1) that spelt wheat dough increases in volume faster than wheat dough, but in 1,5 hours of fermentation it falls quickly. This is due to the fact that its gluten is weak and at the beginning of fermentation it is easily stretched under carbon dioxide influence. With the increase of CO_2 emission during the further fermentation it is unable to hold it, indicating the need to reduce the duration of dough proofing.

Dough from spelt wheat has worse form-retaining ability. Research results (Figure 2) testify that during three hours of fermentation ball diameter of dough from spelt wheat was more by 12,6 % compared to wheat. Therefore we can expect a lower shape stability of products from spelt wheat flour.

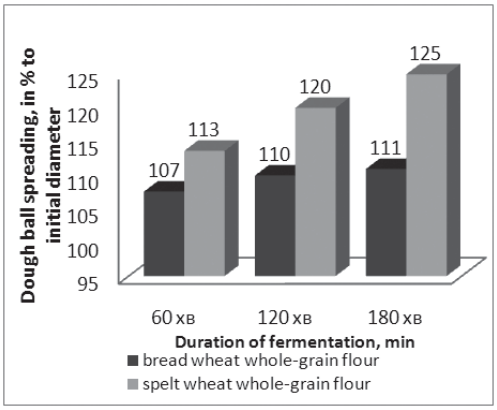
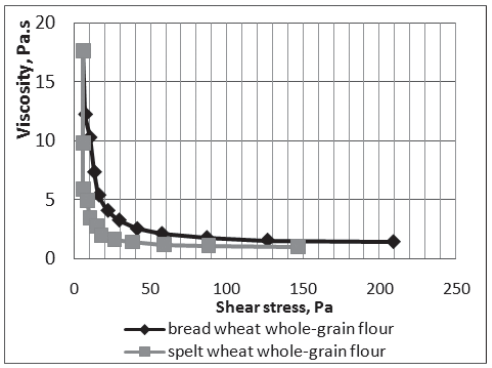
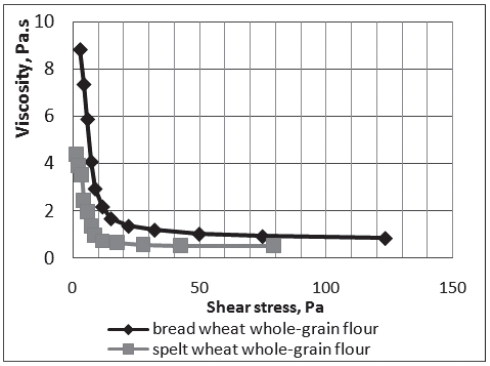

Fig. 1. Gas-retaining ability of dough from whole-grain flour of wheat and spelt

Fig. 2. Dough ball spreading after 3 hours of fermentation

This is proved by research conducted using Rheotest, where it was defined that wheat flour forms more viscous and solid system compared to spelt wheat (Picture 3). Thus, viscosity of water-and-flour mixture from wheat flour in 20 minutes after mixing was more by 23 %, as well as shear stress, necessary for system destruction.

a *b*

Fig. 3. Rheological viscosity curves: a– of dough in 20 min. after mixing; b – of dough in 3 hours of fermentation

Minimal viscosity of water-and-flour suspension, namely viscosity of almost destroyed structure in spelt wheat flour samples has been already observed at shear stress of 1,4 – 1,6 kPa·s, while with wheat flour – 2,0 - 2,2 kPa·s.

After 3 hours of fermentation, as a result of enzymatic hydrolysis, viscosity reducing is observed in all the samples, but less in wheat dough, which is likely related to high hydration properties of gluten in this flour. Accordingly, shear stress is being decreased, necessary for system destruction, which is 1,6kPa·sfor wheat dough and 0,8 kPa·sfor spelt wheat dough.

Data obtained by constructing flow curves indicate (Table 2) that model samples of wheat flour are more resistant to load increase.

Tab. 2.

Rheology of the systems studied (by rheological viscosity curves)

Indicators	Whole-grain flour	
	Bread wheat	Spelt wheat
Dynamic limit of capability to flow, in 20 min., Pa·s	520	390
Dynamic limit of capability to flow, in 3 hours, Pa·s	250	160
Shear stress of completely destroyed structure, in 20 min., Pa·s	1420	880
Shear stress of completely destroyed structure, in 3 hours, Pa·s	575	250
Coefficient of dilution, C_d	36,6	54,3

More dilution coefficient of model system with spelt wheat flour completely correlates with previous results of research of dough ball spreading, it can indicate more intensive course of biochemical processes in spelt wheat dough, acceleration of its ripening duration.

It was also determined structural and mechanical, elastic properties of dough from whole-grain spelt wheat flour and wheat flour by means of farinograph and alveograph. Results of farinograms decryption are presented in Table 3.

Tab. 3.

Structural and mechanical properties of dough from wheat flour and spelt wheat flour (by farinograph)

Indicators	Whole-grain flour			
	Bread wheat		Spelt wheat	
	Mean±SD	Range	Mean±SD	Range
Absorption, %	64,1±2,25	60,8-66,8	59,9±2,68	57,4-63,0
Dough development time, min.	6,8±1,26	5,5-8,0	2,7±0,29	2,5-3,0
Dough stability, min.	1,2±0,29	1,0-1,5	0,7±0,29	0,5-1,0
Degree of Softening, BU	83,3±5,77	80,0-90,0	103,3±5,77	100,0-110,0
Farinograph index of flour, BU	70,3±1,15	69,0-71,0	40,7±1,15	40,0-42,0

It was found that wheat flour has more water absorbing ability compared to spelt wheat flour and longer time of dough forming. It can be connected to protein complex state: gluten proteins of wheat flour having more elasticity and hydration properties as to compare to spelt wheat flour, swell longer. Spelt wheat flour is diluted less through bigger amount of gluten in it and lower activity of enzymes. Data of dough dilution by farinograph slightly contradict the data of previous research of viscous and plastic properties by method of dough ball spreading and by means of Rheotest. However, in our opinion, comparison dilution data by these two methods and by farinograph is wrongful, since the values obtained are separated in time. Time spent on getting farinograms is calculated in minutes, while previous research methods require 3 hours from the moment of dough forming till the end of fermentation.

As a result of alveograms analysis it was found (Table 4) that dough from spelt wheat has less tenacity and more extensibility compared to wheat dough that is correlated with data about gluten quality. P/L ratio index is less balanced in wheat dough that is explained by lower content of gluten in it. In terms of specific work of deformation, spelt wheat flour can be characterized as weak.

Tab. 4.

Elastic properties of dough from wheat flour and spelt wheat flour (byalveograph)

Indicators	Whole-grain flour			
	Bread wheat		Spelt wheat	
	Mean±SD	Range	Mean±SD	Range
Index of swelling (G), mm	20,9±0,95	19,9 – 21,7	23,8±0,89	22,8 – 24,5
Baking strength (W), 10^{-4} J	243±13,58	230 – 257	112±14,73	96 – 125
The dough tenacity/extensibility ratio (P/L)	1,59±0,20	1,45 – 1,81	0,58±0,08	0,49 – 0,62

So, studies of dough from wheat flour and spelt wheat flour detected that spelt wheat flour forms more plastic dough. It can be explained by the fact that spelt wheat dough is easy to enzymatic hydrolysis with the formation of high molecular weight protein fractions, in particular, the intermediate fraction which, together with starch, plasticizes the dough. Baking properties of spelt wheat flour in terms of "flour strength" concede much to w heat flour. It shows the necessity to use a variety of corrective technological measures to produce finished bakery products from spelt wheat flour of high quality.

References:

1. Bojnanská T., Francáková H. (2002). The use of spelt wheat (Triticumspelta L.) for baking applications. RostlinnáVýroba, 48, 141-147.

2. Bonafaccia, G., Galli, V., Francisci, R., Mair, V., Skrabanja, V., & Kreft, I. (2000). Characteristics of spelt wheat products and nutritional value of spelt wheat-based bread. *Food Chemistry, 68*(4), 437-441. doi:10.1016/s0308-8146(99)00215-0

3. Campbell, K.G. (2010). Spelt: Agronomy, Genetics, and Breeding. Janick/Plant Breeding Reviews, Vol. 15 Plant Breeding Reviews, 187-213. doi:10.1002/9780470650097.ch6

4. Cubadda, R., & Marconi, E. (2002). Spelt Wheat. Pseudocereals and Less Common Cereals, 153-175. doi:10.1007/978-3-662-09544-7_5

5. Cubadda R. & Marconi E., (1996). Technological and nutritional aspects in emmer and spelt. In: Paludosi S., Hammer K. & Heller J. Hulled Wheats. Proceedings of the 1st International Workshop on hulled Wheats, 21-22 July 1995, Castelvechio Pascoli, Italy. Roma: IPGRI, 203-212.
6. Drobot V. (2005) Bakery production technology. - Kyiv, Lotos Publ. 365 p. (in Ukranian).
7. Drobot V., eds. (2006). Laboratory workshop on the technology of baking and pasta production: studies. Handbook. Kyiv, Tsentr navchalnoi literatury Publ., 341 p. (in Ukrainian)
8. Galova, Z., Knoblochova H. (2001). Biochemical characteristics of five spelt wheat cultivars (Triticumspelta L.). Acta Fytotechnicaet Zootechnica, 4, 85–87.
9. Hammed, A.M., & Simsek, S. (2014). REVIEW: Hulled Wheats: A Review of Nutritional Properties and Processing Methods. Cereal Chemistry, 91(2), 97-104. doi:10.1094/cchem-09-13-0179-rw
10. Koenig, A., Konitzer, K., Wieser, H., & Koehler, P. (2015). Classification of spelt cultivars based on differences in storage protein compositions from wheat. Food Chemistry, 168, 176-182. doi:10.1016/j.foodchem.2014.07.040
11. Kohajdová Z., Karovičová J. (2008). Nutritional value and baking applications of spelt wheat. Acta Scientiarum Polonorum. Technologia Alimentaria, 7 (3), 5–14.
12. Kohajdová Z., Karovičová J. (2009). Chemical characteristics and pasting properties of commercial Slovak common and spelt wheat flours. Agriculturae Conspectus Scientificus, 74 (4), 313–317.
13. Marconi, E., Carcea, M., Graziano, M., & Cubadda, R. (1999). Kernel Properties and Pasta-Making Quality of Five European Spelt Wheat (Triticumspelta L.) Cultivars. Cereal Chemistry, 76(1), 25-29. doi:10.1094/cchem.1999.76.1.25
14. Marconi, E., Carcea, M., Schiavone, M., & Cubadda, R. (2002). Spelt (Triticumspelta L.) Pasta Quality: Combined Effect of Flour Properties and Drying Conditions. Cereal Chemistry, 79(5), 634-639. doi:10.1094/cchem.2002.79.5.634
15. Pasqualone, A., Piergiovanni, A. R., Caponio, F., Paradiso, V. M., Summo, C., & Simeone, R. (2011). Evaluation of the Technological Characteristics and Bread-Making Quality of Alternative Wheat Cereals in Comparison with Common and Durum Wheat. Food Science and Technology International, 17(2), 135-142. doi:10.1177/1082013210381547
16. Pruska-Kedzior, A., Kedzior, Z., & Klockiewicz-Kaminska, E. (2007). Comparison of viscoelastic properties of gluten from spelt and common wheat. Eur Food Res Technol European Food Research and Technology, 227(1), 199-207. doi:10.1007/s00217-007-0710-0
17. Ranhotra, G., Gelroth, J., Glaser, B., & Lorenz, K. (1995). Baking and nutritional qualities of a spelt wheat sample. LWT - Food Science and Technology, 28(1), 118-122. doi:10.1016/s0023-6438(95)80022-0
18. Schober, T.J., Bean, S.R., & Kuhn, M. (2006). Gluten proteins from spelt (Triticumaestivum ssp. spelta) cultivars: A rheological and size-exclusion high-performance liquid chromatography study. Journal of Cereal Science, 44(2), 161-173. doi:10.1016/j.jcs.2006.05.007
19. Shewry, P.R., & Hey, S. (2015). Do “ancient” wheat species differ from modern bread wheat in their contents of bioactive components? Journal of Cereal Science, 65, 236-243. doi:10.1016/j.jcs.2015.07.014
20. Ukraine State Standard 27839-88. Wheat flour. Methods for determination of gluten quantity and quality (in Russian).
21. Wieser, H. (2000). Comparative investigations of gluten proteins from different wheat species. European Food Research and Technology, 211(4), 262-268. doi:10.1007/s002170000165
22. Wilson, J.D., Bechtel, D.B., Wilson, G.W., &Seib, P.A. (2008). Bread Quality of Spelt Wheat and Its Starch 1. Cereal Chemistry, 85(5), 629-638. doi:10.1094/cchem-85-5-0629
23. Zanetti, S., Winzeler, M., Feuillet, C., Keller, B., &Messmer, M. (2001). Genetic analysis of bread-making quality in wheat and spelt. Plant Breeding, 120(1), 13-19. doi:10.1046/j.1439-0523.2001.00552.x
24. Мънгова М. (2013). T. spelta, T. monococcum и T. dicoccum – различия и сходства. Земеделиеплюс, 5, 8-9.

УДК 340.143

АКТУАЛІЗАЦІЯ ЦІННОСТІ ІНТЕГРАТИВНОГО ПРАВОРОЗУМІННЯ В УМОВАХ ПОШУКУ ТЕОРЕТИЧНИХ ЗАСАД ЄДНОСТІ ОПТИМАЛЬНОГО ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВА / ACTUALISATION OF SIGNIFICANCE OF INTEGRATIVE UNDERSTANDING OF LAW IN CONDITIONS OF SEARCHING FOR THE THEORETICAL FOUNDATIONS OF UNITY OF THE OPTIMAL DEFINITION OF LAW

Шевченко А.Є., д-р юрид. наук, проф., проф. кафедри теорії права та держави
Старостюк А.В., канд. юрид. наук, доцент, доцент кафедри теорії права та держави
Університет державної фіскальної служби України, Україна

Учасники конференції

Need of updating of value of integrative law understanding as conceptual basis of the solution of various questions of social development is proved in article.

The attention is focused that the modern jurisprudence is provided by versatility of theoretical legal concepts within which three main directions of knowledge of law are dominating, namely: natural and legal, positivistic and sociological. However, the law as the phenomenon of social and legal reality is general. Owing to various reasons of objective and subjective nature it is differently estimated that finds the reflection in these or those approaches to its understanding.

Proceeding from it, a task of integrative jurisprudence is approval of integrated, multidimensional and broad approach to law understanding by allocation of those elements in legal concepts which help to understand the main signs of the law better.

Generalizing the existing theoretical approaches, authors of article are worth on understanding line items it that the law represents the complex system category including legal values (justice, freedom), legal experience, legal tradition, the legal doctrine and legal empiricist. Primary element which is the basis for understanding of law is legal values which create a peculiar atmosphere of law and its ideal model.

Feature of the integrative concept of law understanding is that it can be provided not as synthesis of the existing theoretical approaches to determination and understanding of law, and as qualitatively new vision of law and its value to lives of society. Such

approach gives the chance to depart, first of all, from standard law understanding which the long time took the dominating positions as in domestic jurisprudence, and legal practice. It will promote deepening of our ideas of law and focusing on the existing forms of life of the law, enriching, thus, its understanding as difficult phenomenon of social and legal reality.

На рівні існуючих тенденцій властивих для правового життя сучасної України все актуальнішою стає проблема пошуку оптимального визначення поняття «право», яке б компенсувало поляризаційні аспекти праворозуміння та створювало надійне теоретичне підгрунття для вирішення конкретних завдань розвитку українського суспільства, держави, гармонізації всієї системи суспільних відносин.

Незважаючи на всі спроби віднайти оптимальне визначення права, в науковому середовищі на сьогодні ми не спостерігаємо єдності думок та поглядів у вирішенні зазначеної проблеми.«Контраргументом при цьому виступає відсутність у сучасній правовій науці будь-яких чітко визначених концептуальних засад, на базі яких стало б можливим обґрунтоване її інтегрування, а не безпідставне еклектичне поєднання різновимірних площин та аспектів права» [1, с. 5].

На рівні теоретичного осмислення зазначеної проблематики варто звернути увагу на праці таких вчених як: С.С. Алексєєва, В.Д. Бабкіна, В.А. Бачініна, Дж. Бермана, Є.В. Бурлая, Р.А. Калюжного, А.М. Колодія, Н.С.Карпова, М.І. Козюбри, О.М. Костенка, А.А. Козловського, В.С. Нерсесянца, П.М. Рабіновича, В.М. Селіванова, С.С. Сливки, І. Тімуша, Г. Харта, Дж. Холла, Р. Циппеліуса, Ю.С. Шемшученка, О. Ященка та багатьох інших.

Постановка завдання. Метою цієї статті є дослідження цінності інтегративного праворозуміння в умовах пошуку оптимального визначення поняття «право».

Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити такі завдання: визначити обумовленість існування інтегративної концепції праворозуміння складністю самого процесу пізнання права; вказати на причини виникнення інтегративної концепції праворозуміння; обґрунтувати, що саме зазначений підхід до праворозуміння найбільш повно відповідає об'єктивному стану розвитку суспільства, системі суспільних відносин і спрямовує нашу увагу на форми буття права; визначити, що основою розуміння права є правові цінності, які створюють своєрідну атмосферу права та його ідеальну модель.

Викладення основного матеріалу. Існування інтегративної концепції праворозуміння обумовлено складністю процесу пізнання такого багатогранного явища суспільного життя, яким є право та намаганням, за відсутності єдиного підходу до праворозуміння, синтезувати існуючі знання та спробувати сформулювати універсальне визначення поняття «право».

Якщо звернутися до філософських витоків розвитку інтегративної юриспруденції, то можна стверджувати, що класичною основою дослідження даного питання є праці видатних вітчизняних та зарубіжних юристів та філософів, а саме: Б. Кістяківського, В. Соловйова, Дж. Холла, О. Ященко та інших.

На протязі всього періоду існування СРСР не припинялася дискусія і намагання визначити поняття «право». В ній приймала участь значна кількість вчених (Н. Боброва, В. Нерсесянц, Р. Халфіна, В. Кудрявцев та ін.). Саме в цей період було розпочато формування таких теорій права як нормативна, соціологічна та природно-правова.

Беручи до уваги значну кількість досліджень інтегративного право- розуміння, які представлені в роботах вітчизняних вчених (О. Костенка, П. Рабіновича, І. Тімуша), а також у працях російських науковців (В. Нерсесянца, В. Четверніна, А. Полякова, Р. Ромашова та ін.), зазначимо, що для сучасної юридичної науки не властиве єдине розуміння права з позицій інтегративного підходу до його визначення.

Особливу увагу дослідженню питання праворозуміння з врахуванням практичних аспектів дії права, які значною мірою позначаються на концептуальних засадах визначення цього складного та багатогранного суспільного явища приділяють такі вчені як М. Козюбра, М. Матузов, В. Нерсесянц, Н. Оніщенко, П. Рабінович, В. Селіванов, О. Скакун та ін.

Інтегративний підхід праворозуміння виник як результат намагання подолати негативні сторони юридичного позитивізму, наповнити право ціннісними критеріями та здійснити процес його олюднення.

Доцільно враховувати те, що «кожне праворозуміння має свої підстави, тому вони існують одночасно і мають прихильників…кожна концепція виражає реальну сторону права та слугує її здійсненню…річ у тім, що між крайніми точками зору знаходиться не істина, а дуже складне суспільне явище – право» [2, с. 566].

Враховуючи багатогранність концепцій праворозуміння постає цілком закономірне запитання: чи можливо синтезуючи існуючі точки зору щодо права (пам'ятаючи при цьому, що між ними не припиняється постійне протистояння і боротьба) підійти до визначення права, яке б відповідало об'єктивному стану розвитку суспільства, системі суспільних відносин, містило в собі ціннісні характеристики? За допомогою використання лише методу синтезу, штучного об'єднання існуючих теоретичних підходів до праворозуміння , без врахування суті, призначення самого права вирішити це питання практично буде неможливо. Тобто мова йде про необхідність звернення, в першу чергу, до рівня філософського його осмислення, зосередження уваги на духовній стороні права.

У зв'язку з цим вітчизняний професор М.І. Козюбра зазначає, що, абстрагуючись від світоглядних установок, на яких базуються відповідні концепції, й зосереджуючи увагу на формах буття права можна збагатити його розуміння як феномену, що існує в різних проявах, формах та іпостасях [3, с. 38].

Так, природно-правовий тип праворозуміння акцентує увагу на праві як духовному феномені, на ідеалах справедливості, індивідуальної свободи, рівності, суспільної злагоди та інших цінностях, без яких право просто немисливе.

Юридико-позитивістський тип праворозуміння, за всіх його недоліків, зосереджує увагу на нормативно-інституціональних аспектах права, без яких такі його вимоги, як визначеність, передбачуваність, упорядкованість, стабільність тощо — недосяжні.

Нарешті, прихильники соціологічного типу праворозуміння переносять акцент з абстрактних ідеалів і нормативно-правових текстів у площину конкретного, динамічного функціонування права, його дії в реальному житті, насамперед у правовідносинах та юридичних рішеннях, без чого ідеали та юридичні тексти перетворюються на декларації й перестають бути правом [4, с. 38-39].

Враховуючи те, що сучасна юридична наука представлена багатогранністю теоретико-правових концепцій, доцільно пам'ятати про їх існування в межах трьох основних напрямків пізнання права, а саме: природно-правового, позитивістського та соціологічного. Однак, як зазначає французький вчений Норберт Рулан «право – це процес інтелектуальної кваліфікації, а не реальний природний об'єкт apriori» [5, с. 23-24]. Тому, на думку філософів, значення термінів таких як «право природне», «право позитивне» не потрібно перебільшувати. Право як явище соціально-правової дійсності єдине. Однак в силу різних причин об'єктивного та суб'єктивного характеру воно по-різному оцінюється, що знаходить своє відображення в тих чи інших підходах до його розуміння.

Якщо законодавець спрямовує свою діяльність на розробку та ухвалення законів, які відображають реальний стан розвитку суспільних відносин, спрямовані на захист інтересів суспільства і створюють належні умови його функціонування та розвитку, то такі закони є правовими і відповідають природному праву. В цьому випадку (в ідеалі) ми можемо спостерігати

гармонійне поєднання нормативності та природного характеру права і усвідомлення неможливості його пізнання поза станом відносин, які виникають в суспільстві.

Доцільно звернути увагу на дисертаційне дослідження Н. Мамченко, в якому провідною тезою є те, що завдяки синтезу цілей позитивного і природного права можна сформулювати нормативні засади розвитку правової системи України. Будучи прихильником інтегративного підходу до праворозуміння авторка сформулювала та довела справедливість гіпотези про те, що історія права – це процес постійного зближення основних цілей природного і позитивного права; визначено і запропоновано для використання новий принцип, а саме принцип незаперечної презумпції імперативної дії прав людини, згідно з яким універсальним критерієм прийняття судових рішень, розробки засад правозастосування, вирішення будь-яких юридичних колізій і т. ін. є домінування прав людини над правами держави; введено і розглянуто поняття юс-конвенцій (судових або політично-правових рішень погоджувального характеру, які приймаються шляхом синтезу цілей природного і позитивного права); зроблено висновок про те, що синтез логічної істини і моральнісної правди – це єдиний шлях до прийняття конвенційних рішень (будь-яке судове або політико-правове рішення має бути не лише формально, а й моральнісно коректним; розроблено типологію правових цінностей, серед яких базовою правовою цінністю є справедливість; доведено, що державно-правовий проект України повинен ставити завдання побудови держави, похідної від моральності і моралі [6, 208 с.].

Узагальнюючи існуючі теоретичні підходи доцільно зазначити, що право - це комплексна системна категорія, яка включає такі складові як правові цінності, правовий досвід, правову традицію, правову доктрину, правову догму і правову емпірику. Первинним елементом, який покладений в основу розуміння права є правові цінності, які створюють своєрідну атмосферу, «дух права», його ідеальну модель.

Право, в його інтегративному розумінні, може розглядатися як ціннісна основа модернізації правової системи України. Доцільно звернути увагу на визначення поняття «право» запропоноване П. Рабіновичем, який зазначає, що право – це таке явище, яке «…оцінюється певним суб'єктом як корисне для задоволення його потреб існування та розвитку…» [7, с. 31]. Розглядаючи соціально-сутнісні властивості права, автор бере до уваги не лише існуючі потреби та інтереси, а й пов'язує їх з такими поняттями як справедливість, свобода, цінність, благо, комунікація. Саме в такій системі координат, на нашу думку, і потрібно визначати право як якісне інтегративне та ментальне утворення.

Враховуючи те, що особливістю менталітету українського народу на протязі багатьох століть було невід'ємне прагнення до свободи і створення власної держави, це, безумовно, має проектуватися і на право як важливий регулятор суспільних відносин.

Яку ж саме міру свободи має відображати право, які потреби та інтереси визначатимуть його ціннісну спрямованість в умовах сучасного розвитку України? Виходячи з розуміння того, що національні інтереси українського народу представляють собою життєво важливі матеріальні, інтелектуальні та духовні цінності, право має брати на себе все навантаження щодо необхідності нормативного закріплення та реального процесу втілення їх в життя.

Усвідомлене розуміння ціннісних аспектів сучасних підходів право- розуміння є результатом послідовної та системної роботи в сфері підвищення рівня правової свідомості та правової культури правозастосовних суб'єктів, врахування ними напрацювань, які існують на доктринальному рівні пізнання права.

Особливий інтерес вітчизняних науковців викликає полеміка навколо проблеми реалізації права, правового впливу, зокрема, в контексті сучасних підходів до права, особливо з огляду на моральні аспекти реалізації права, на місце компромісу та конфлікту в теорії праворозуміння тощо.

Однак, в складних умовах розвитку суспільства досить часто зазнають руйнівного впливу критерії справедливості, оскільки існують такі прошарки населення, кожен з яких бачить і оцінює реальність та законність зі своєї особистої позиції, інтересів тощо. Це безпосередньо стосується і сучасного українського суспільства, беручи до уваги неоднозначність сприйняття цінності права різними соціальними силами.

Негативно позначалися на теоретичному обґрунтуванні цінності інтегративного праворозуміння в нашій країні світоглядні позиції щодо розбудови в першу чергу держави, яка тривалий час нехтувала правами та свободами своїх громадян.

В сучасних умовах розвитку України питання щодо втілення в життя конституційного положення щодо місця та ролі людини в суспільному житті, захисту її як найвищої соціальної цінності набувають особливого значення. Такий підхід повністю відповідає сутності сучасного західноєвропейського права, де індивід є реально значущим суб'єктом у праві, виступаючи в якості джерела рішень і вибору варіантів поведінки.

Таким чином, розглянувши питання щодо актуальності інтегративної концепції праворозуміння, можна стверджувати, що вона має бути представлена не як синтез існуючих теоретичних підходів до визначення та розуміння права, а як якісно нове бачення права та його цінності в житті суспільства. Такий підхід дає можливість відійти в першу чергу від нормативного праворозуміння, яке тривалий час займало домінуючі позиції як у вітчизняній юридичній науці, так і юридичній практиці. І якщо юридична загальнотеоретична наука стоїть на позиціях усвідомлення хибності такого підходу щодо право розуміння, то, на жаль, на практичному рівні такі явища проявляють не аби яку живучість і складність у їх викоріненні. Однак, як зазначав один із найавторитетніших правознавців післявоєнної Німеччини А. Кауфман, право, на противагу закону, не може бути представлене як абстрактна схема для вірних вчинків, воно саме є цим правильним вчинком або вірним рішенням в конкретній ситуації, вирішуючи дійсну ситуацію тут і зараз [8, с. 171-172].

Саме таке праворозуміння, яке поєднує в собі врахування факту існування різних форм права, сприятиме розкриттю його цілісності та розглядатиметься як основа здійснення ефективного реформування різноманітних сфер суспільного життя, орієнтуючись на європейські цінності, беручи при цьому до уваги особливості національного менталітету та культури.

Література:

1. Тімуш І.С. Інтегративний погляд на право., І.С. Тімуш. – К., 2009., С. 5.
2. История политических и правовых учений., Под ред. О. Лейста. – М., 1997.,С. 566.
3. Козюбра М.І. Загальна теорія права: підручник/ За ред. І.Козюбри. - К., 2015. – С. 38.
4. Там само., С. 38-39.
5. Рулан Н. Историческое введение в право: учеб. пособие - М., Nota Bene, 2005. –С. 23-24.
6. Мамченко Н.В. Дуалізм природного і позитивного права як синтез цілей правової системи: дис. …канд. юрид. наук: 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»., Мамченко Н.В. – К., 2008. – 208с.
7. Рабінович П. Потребове праворозуміння: концептуальна характеристика, евристичний потенціал., П. Рабінович., Право України. – 2014., № 5., С.31.
8. Кауфман А. Онтологическая структура права., Российский ежегодник теории права. – 2008., №1., С. 171-172.

УДК 351.741 : 342.95

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ У СФЕРІ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ / THE CONCEPT AND TYPES OF ADMINISTRATIVE SERVICES IN THE FIELD OF LAW ENFORCEMENT IN UKRAINE

Циганов О.Г., канд. техн. наук, доцент, начальник науково-дослідного відділу
Державний науково-дослідний інститут МВС України, Україна

Учасник конференції

Статтю присвячено питанням визначення сутності та змісту понять «правоохоронна діяльність» і «правоохоронні органи», а також основних ознак, особливостей та критеріїв класифікації адміністративних послуг у сфері правоохоронної діяльності України. Проведений автором аналіз наукових праць провідних правознавців та законодавства України засвідчив, що під правоохоронною діяльністю слід розуміти діяльність компетентних державних органів, недержавних організацій, а також самих громадян, яка реалізується в установленому законом порядку, із дотриманням певних процедур у різних видах правозастосовних дій і полягає у підтриманні встановленого у суспільстві правопорядку, захисті та охороні права від будь-яких порушень. Зроблено висновок, що основою визначення понять «правоохоронна діяльність» і «правоохоронні органи» є правоохоронні функції, що здійснюються відповідними державними органами.

Докладно описано ознаки та особливості адміністративних послуг у сфері правоохоронної діяльності України. Під такою послугою автором розуміється діяльність правоохоронного органу держави, що виражається в здійсненні дій і (чи) прийнятті рішень у формі документованої інформації (документа), розпорядження, котрі відбуваються в контакті з конкретною приватною особою, яка переважно сама звертається до відповідного органу з метою реалізації своїх суб'єктивних прав та законних інтересів або виконання покладених на неї нормативними правовими актами обов'язків у правоохоронній сфері.

Комплексне дослідження правової природи адміністративних послуг у сфері правоохоронної діяльності й специфічних ознак, що їх ідентифікують, дозволило провести розширену класифікацію вказаних послуг за певними критеріями. Вирішення завдання щодо чіткої класифікації адміністративних послуг дозволить подолати існуючі безсистемність і суперечливість в роботі законодавця щодо подальшого розвитку правового механізму регулювання зазначених послуг у різних важливих сферах життєдіяльності суспільства.

Ключові слова: *правоохоронна діяльність, правоохоронні органи, адміністративна послуга, критерії класифікації адміністративних послуг.*

The article is devoted to determination of essence and content of concepts «law enforcement» and «law enforcement agencies» as well as the main features, characteristics and classification criteria of administrative services in the field of law enforcement of Ukraine. Conducted by the author analysis of the scientific works of leading jurists and law of Ukraine showed that under the law enforcement you should understand the activities of competent state bodies, non-governmental organizations and citizens, which is implemented in the manner prescribed by law, with observance of certain procedures in different types of enforcement actions is to keep established in a society of law and order, protection of law against any violations. It is concluded that the basis for the definition of «law enforcement» and «law enforcement agencies» is the enforcement functions carried out by the relevant public authorities.

Describes in detail the characteristics and features of administrative services in the field of law enforcement of Ukraine. Under this service, the author refers to the activities of law enforcement agencies on the state, as expressed in the act and (or) decision-making in the form of documented information (document), orders that occur in contact with particular private person, which mainly addresses itself to the appropriate authority for the purpose of implementation of their subjective rights and legitimate interests or the execution of its normative legal acts of the responsibilities in the field of law enforcement.

A comprehensive study of the legal nature of the administrative services in the field of law enforcement and specific signs that they identificeret allowed to spend an extended classification of the services according to certain criteria. Solution to the problem of clear classification of administrative services will help to overcome the existing lack of system and inconsistency in the work of the legislator regarding the further development of the legal mechanism of regulation of these services in various important spheres of society.

Keywords: *law enforcement, law enforcement agencies, administrative services, the classification criteria are administrative services.*

Задоволення потреб окремої людини і суспільства (економічних, соціальних, культурних) не може бути повним, якщо не гарантована безпека й у людини немає упевненості в тому, що її здоров'я, особиста недоторканість, свобода, честь і майно не піддаються насильницькому нападу з боку інших осіб. Саме необхідність у правоохоронній діяльності стала першоджерелом виникнення держави, яка могла забезпечити належний порядок і безпеку для кожної людини [1, с. 39]. Сучасне призначення зазначеної діяльності полягає у забезпеченні рівною мірою інтересів усього суспільства, всіх фізичних та юридичних осіб, держави й територіальних громад у правоохоронній сфері, здійснюючи попередження, припинення та усунення порушень в урегульованих правом суспільних відносинах [2, с. 143]. При цьому, *правоохоронна сфера* розуміється як одна з найважливіших підсистем життєдіяльності суспільства, в якій за допомогою специфічних правових інститутів, форм та методів забезпечується функціонування держави та її інститутів, регулювання та захист суспільних відносин та соціальної якості особистості, соціальних груп та суспільства в цілому від впливу на них небажаних з точки зору суспільства явищ та процесів [3, с. 426].

Водночас, слід констатувати, що термін «правоохоронна діяльність» і поняття, що ним позначається, є порівняно молодими: вони введені в юридичний обіг всього лише наприкінці 50-х - початку 60-х рр. минулого століття. Почасти цим і можна було б пояснити той факт, що на сьогодні у правовій науці ще не вироблено єдиного підходу до визначення термінів «правоохоронна діяльність» і «правоохоронні органи» та їх ознак. Навколо них ідуть активні суперечки, висловлюються різні судження, а разом із цим – різні думки. Ускладнюється ситуація також відсутністю законодавчого визначеного поняття «правоохоронна діяльність».

Щодо особливостей правоохоронної діяльності О.В. Тюріна зауважує, що на відміну від інших видів державної діяльності вона впливає на ті суспільні відносини, які мають суспільно-небезпечний характер – протиправні діяння. А тому безпосереднім предметом цієї діяльності є правопорушення та інші явища, що їх обумовлюють, а об'єктом захисту та охорони – ті суспільні відносини, на які вони посягають [4, с. 9].

Проведений нами аналіз наукових праць провідних правознавців та законодавства України дозволяє стверджувати, що під ***правоохоронною діяльністю*** слід розуміти діяльність компетентних державних органів, недержавних організацій, а також самих громадян, яка реалізується в установленому законом порядку, із дотриманням певних процедур у різних видах пра-

возастосовних дій (а саме: правовстановлюючих, правозабезпечувальних, правопримушувальних й правовідновлювальних) і полягає у підтриманні встановленого у суспільстві правопорядку, захисті та охороні права від будь-яких порушень.

Також варто зазначити, що хоча термін "правоохоронні органи" є одним із найуживаніших у праві, але в Україні ще не склалося чітке уявлення про зміст цієї категорії через неоднозначність її законодавчого визначення.

Положення частини 3 статті 17 Основного закону нашої держави покладають забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України на «відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом» [5]. Зі змісту цих конституційних положень стає очевидним, що: 1) правоохоронні органи – це органи держави; 2) організація і порядок діяльності цих органів визначається одним органічним законом. Утім, у Конституції України концептуальні норми функціонування системи правоохоронних органів нашої держави не виписані.

Немає чіткого визначення поняття "правоохоронні органи", а також вичерпного переліку таких органів і в інших законодавчих актах України. Втім, як констатує Л.К. Савюк, юридичною наукою і практикою вироблено низку критеріїв, що перебувають в органічному зв'язку з ознаками правоохоронної діяльності, яким повинен відповідати державний орган для того, щоб його можна було віднести до правоохоронних, а саме:

– правоохоронний орган уповноважується законом для провадження правоохоронної діяльності; найчастіше це закон, спеціально присвячений завданням, організації та компетенції цього органу;

– правоохоронний орган здійснює свою діяльність не в довільній формі, а з дотриманням установлених законом правил і процедур, за порушення яких стосовно посадових осіб, які їх допустили, встановлена юридична (матеріальна, дисциплінарна, адміністративна або кримінальна) відповідальність;

– у процесі своєї діяльності правоохоронні органи, використовуючи владні повноваження, мають право застосовувати державний примус;

– законні й обґрунтовані рішення правоохоронних органів підлягають обов'язковому виконанню; їх невиконання тягне додаткову юридичну відповідальність [6, с. 20-21].

На нашу думку, щодо визначення кола державних органів, які слід уважати правоохоронними, треба виходити із наведених вище критеріїв, істотних ознак та змісту правоохоронної діяльності, як системоутворюючого чинника системи правоохоронних органів, а також з наступних міркувань. Змістом правоохоронної діяльності є саме *спеціальна охорона права*. Згідно з чинним законодавством в Україні можлива лише державна правоохоронна діяльність. Суть такої діяльності полягає в тому, що для здійснення конкретного виду охорони права створюється спеціально уповноважений на те державний юрисдикційний орган – державна установа (або державна юридична особа), який діє в системі органів влади й виконує на основі закону спеціальні державні функції (владні, організаційно-розпорядчі, контрольно-перевірочні тощо) в різних сферах внутрішньої та зовнішньої діяльності держави. Зазначені функції, які слід називати правоохоронними, для таких державних органів є основними (головними, визначальними) і виконуються вони за встановленою законодавством процедурою.

Власне кажучи, саме правоохоронні функції є основою визначення понять «правоохоронна діяльність» та «правоохоронні органи». Правоохоронними функціями, зокрема, є такі види діяльності: превентивна та профілактична діяльність, спрямована на запобігання вчиненню правопорушень; оперативно-розшукова та розвідувальна діяльність; виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень; досудове розслідування кримінальних правопорушень; здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення; забезпечення публічної безпеки і порядку; правосуддя; виконання вироків, рішень, ухвал і постанов судів, постанов та приписів органів досудового слідства і прокуратури; надання правової допомоги; контроль за переміщенням людей, транспортних засобів, товарів та інших предметів чи речовин через державний і митний кордони; нагляд і контроль за виконанням законів та ін.

Отже, ***правоохоронні органи*** можна визначити як єдину систему органів виконавчої влади та військових формувань, спеціально створених та уповноважених законами України на виконання правоохоронних функцій, безпосередньо пов'язаних з охороною прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, забезпеченням публічної безпеки і порядку, а також попередженням та протидією злочинності. Зазначена діяльність, яка є головним призначенням цих органів, здійснюється ними з дотриманням установлених правил і процедур, в тому числі застосовуючи за необхідності державний примус. Системоутворюючим чинником, що об'єднує функціональними зв'язками правоохоронні органи в цілісну єдність, є правоохоронна діяльність.

Сфера діяльності правоохоронних органів є дуже широкою й за своїм профілем різноманітною, багатоструктурною. Вона включає ряд складних груп суспільних відносин, які пов'язані з охороною прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань; запобіганням вчиненню правопорушень; оперативно-розшуковою та розвідувальною діяльністю; виявленням, припиненням та розкриттям кримінальних правопорушень; досудовим розслідування кримінальних правопорушень; здійсненням провадження у справах про адміністративні правопорушення; забезпеченням публічної безпеки і порядку; правосуддям; виконанням вироків, рішень, ухвал і постанов судів, постанов та приписів органів досудового слідства і прокуратури; наданням правової допомоги; контролем за переміщенням людей, транспортних засобів, товарів та інших предметів чи речовин через державний і митний кордони; наглядом і контролем за виконанням законів; здійсненням ліцензійно-дозвільної діяльності; забезпеченням реєстраційної та міграційної роботи; охороною власності за договорами тощо.

Ще однією, але не менш важливою, групою суспільних відносин у правоохоронній сфері є діяльність компетентних органів із надання послуг фізичним та юридичним особам приватного права. При цьому послуги, які надаються правоохоронними органами, є, безумовно, *публічними послугами*, оскільки мають високу соціальну значимість й заінтересованість у них більшості членів суспільства. Згідно з чинним законодавством в Україні можлива лише державна правоохоронна діяльність, отже зазначені послуги є *державними*. Найбільша частина цих послуг є *адміністративними*, тобто такими, що надаються за допомогою адміністративних процедур та результатом надання яких виступає адміністративний акт уповноваженого органу, що має індивідуальне призначення та зовнішню сферу застосування.

Ознаками адміністративної послуги у сфері правоохоронної діяльності є такі:

- безпосередня пов'язаність із суспільною функцією держави у правоохоронній сфері;
- надання правоохоронним органом шляхом реалізації владних повноважень, які чітко визначаються законом;
- створення організаційних умов для реалізації фізичними та юридичними особами прав, свобод і законних інтересів або виконання покладених на них нормативними правовими актами обов'язків у правоохоронній сфері;
- надання за допомогою адміністративних процедур, що розпочинаються, *як правило*, за ініціативою конкретної приватної особи, яка звернулася до уповноваженого органу;
- результатом розгляду звернення приватної особи є адміністративний акт зовнішнього спрямування, який має індивідуальний характер (тобто прийняте компетентним органом рішення індивідуальної дії спрямоване на набуття, зміну чи припинення прав та обов'язків конкретної приватної особи у правоохоронній сфері);
- для отримання такої послуги споживачем йому необхідно виконати певні вимоги, визначені законом.

На підставі викладеного, під ***адміністративною послугою у сфері правоохоронної діяльності*** слід розуміти діяльність правоохоронного органу держави, що виражається в здійсненні дій і (чи) прийнятті рішень у формі документованої інформації (документа), розпорядження, котрі відбуваються в контакті з конкретною приватною особою, яка переважно сама звертається до відповідного органу (його посадової особи) з метою реалізації своїх суб'єктивних прав та законних інтересів або виконання покладених на неї нормативними правовими актами обов'язків у правоохоронній сфері.

Адміністративні послуги у правоохоронній сфері мають певні особливості й ознака добровільності їх отримання приватними особами не завжди є пріоритетною в діяльності правоохоронних органів. Адже чимало таких послуг надається правоохоронцями в ході забезпечення публічної безпеки і порядку, захисту життя і здоров'я громадян, коли така діяльність зазначених посадових осіб як надавачів послуг фактично носить *рятувальний характер*.

Діяльність правоохоронних органів, яка спрямована на задоволення потреб приватної особи, котрій надається допомога, є послугою навіть у тих випадках, коли така особа не звертається за наданням цієї допомоги або навіть відмовляється від неї і, в силу цього, до цієї особи застосовуються заходи примусу з боку працівників правоохоронних органів, щоб ці корисні для приватної особи результати послуги були нею отримані [7, с. 130]. Адміністративними послугами у сфері правоохоронної діяльності зокрема будуть: затримання та доставляння у спеціалізовані медичні заклади психічно хворих осіб, які своїми діями можуть завдати шкоди своєму здоров'ю або життю, а також здоров'ю оточуючих їх громадян; розслідування причин дорожньо-транспортної пригоди та інші.

Втім, надання правоохоронними органами переважної більшості відомчих адміністративних послуг здійснюється на основі добровільного волевиявлення приватних осіб, які бажають отримання таких послуг, наприклад: розшук осіб, які пропали безвісті, за заявами громадян, адміністрації підприємств, установ та організацій; забезпечення збереження знайдених і зданих до поліції документів, речей, цінностей та іншого майна, вживання заходів щодо повернення їх законним власникам.

Ураховуючи специфічність ознак, притаманних діяльності правоохоронних органів з надання адміністративних послуг, багатогранність та розмаїтість цієї діяльності, велику кількість указаних послуг, а також для кращого розуміння сутності зазначеного соціального та правового інституту, який реально існує, володіє стійкими ознаками і вимагає певної систематизації, доцільно розглянути підстави класифікації адміністративних послуг, які надаються, в тому числі у сфері правоохоронної діяльності.

Серед офіційно визначених законодавством України адміністративних послуг у сфері правоохоронної діяльності *за змістом адміністративної діяльності щодо їх надання* можна виділити такі їх види: 1) видача спеціальних дозволів (погоджень, висновків) на здійснення певних дій (як-от: на зайняття окремими видами підприємницької діяльності; на проведення мітингів, демонстрацій; на зберігання і носіння зброї; на перевезення надгабаритних, великовагових вантажів та ін.); 2) сертифікація продукції (наприклад, сертифікація зброї, конструктивно схожих із нею виробів, набоїв, виробів піротехнічних побутового призначення); 3) ліцензування певних видів господарської діяльності (як-от: охоронної діяльності; діяльності, пов'язаної з виробництвом, торгівлею піротехнічними засобами, тощо); 4) державна реєстрація з веденням реєстрів (наприклад, реєстрація колісного транспортного засобу, суб'єктів підприємницької діяльності та ін.); 5) підтвердження (посвідчення) певного юридичного статусу та/або факту (як-от: видача свідоцтва про підготовку водіїв транспортних засобів, що перевозять небезпечні вантажі (із складенням іспитів); оформлення та видача тимчасового посвідчення громадянина України тощо).

За критерієм платності адміністративні послуги поділяють на платні й безоплатні для приватної особи. Наголосимо, що такий поділ послуг є цілком доречним, оскільки всі публічні послуги мають певну вартість і з економічної точки зору представляється важливою така їх ознака, як джерело фінансування цих послуг.

За колом осіб, яким адресується адміністративна послуга, можна виділити: 1) послуги, що можуть адресуватися всьому населенню; 2) послуги, що адресуються окремим категоріям громадян (представникам ЗМІ, народним депутатам і т. ін.); 3) послуги, адресовані конкретним громадянам, що звернулися з питання їх одержання. Послуги, затребувані значним колом фізичних та юридичних осіб, можна назвати масовими, а адресовані конкретним громадянам – індивідуальними.

За обов'язковістю одержання послуги суб'єктом звернення послуги можна класифікувати на обов'язкові (наприклад, обов'язковість отримання кожним громадянином України за умов досягнення ним 16-річного віку внутрішнього загальногромадянського паспорта) та добровільні (наприклад, звернення до компетентного органу з метою отримання адресної допомоги – оформлення паспорта громадянина України для виїзду за кордон).

Згідно з положеннями статті 9 Закону України "Про адміністративні послуги" такі послуги можна класифікувати *за можливими способами їх отримання* на: 1) послуги, що надаються суб'єктами надання адміністративних послуг безпосередньо; 2) послуги, що надаються через центри надання адміністративних послуг та/або 3) послуги, що надаються через Єдиний державний портал адміністративних послуг (тобто в електронній формі з використанням мережі Інтернет) [8]. Щодо цієї підстави класифікації послуг зауважимо, що, виходячи з реалій практики надання правоохоронних послуг, слід виділити також послуги, що надаються відомчими сервісними центрами.

З урахуванням вимог *щодо необхідності стандартизації та регламентації надання кожної адміністративної послуги*, доцільно розділити такі послуги на регламентовані (які передбачають наявність адміністративного регламенту) і нерегламентовані; стандартизовані (які передбачають наявність стандарту якості й комфортності надання послуги) і не стандартизовані.

Загальноприйнятою є класифікація послуг *залежно від сфери, де відбувається їх реалізація*, як-от у сферах: безпеки дорожнього руху, громадської безпеки, національної безпеки і оборони, міграційній, податковій, інформаційній та ін.

За критерієм необхідності для споживача можна виділити основні та додаткові послуги. Основна послуга безпосередньо спрямована на задоволення конкретної потреби. Додаткова послуга "супроводжує" основну послугу і, як правило, окремо від основної не застосовується, оскільки в її відокремленому наданні немає сенсу. Наприклад, основна послуга – реєстрація місця перебування, додаткова послуга – видача довідки про реєстрацію місця проживання або місця перебування.

Крім того, стаття 15 Закону України "Про адміністративні послуги" визначає, що в приміщеннях, де надаються адміністративні послуги, можуть надаватися *супутні послуги*, як-от: виготовлення копій документів, ламінування, фотографування, продаж канцелярських товарів, надання банківських послуг тощо. Ці послуги, які за ознаками є суто господарськими, відповідно до цього Закону повинні надаватися суб'єктами господарювання на конкурсній основі. Надання платних супутніх послуг суб'єктом надання адміністративних послуг, центром надання адміністративних послуг забороняється [8].

Вартою уваги є класифікація публічних послуг *залежно від домінування інтересів, що спонукають їх реалізацію*, на такі групи: 1) послуги, потреба в яких обумовлена приватним інтересом, що має соціальну значущість; 2) послуги, необхідність в яких викликана публічними інтересами [9, с. 31].

Залежно від форми реалізації В.С. Долечек пропонує таку класифікацію адміністративних послуг: 1) послуги, пов'язані з реальним здійсненням конституційних прав і свобод громадян (медичні послуги, послуги у сфері культури, соціального захисту, освіти та ін.); 2) власне адміністративні послуги, пов'язані з юридичним оформленням умов, необхідних для реалізації прав і свобод громадян (видача паспорта, свідоцтва, ліцензії тощо) [10, с. 13].

Автори навчального посібника "Мониторинг государственных и муниципальных услуг в регионе как стратегический инструмент повышения качества регионального управления: опыт, проблемы, рекомендации" пропонують декілька критеріїв класифікації державних та муніципальних послуг. Так, *за кількістю відомств (суб'єктів), задіяних до процедури надання послуги*, серед останніх зазначені фахівці розрізняють елементарні та композитні (міжвідомчі) державні послуги. Елементарні державні послуги – послуги, які реалізуються і надаються в рамках взаємодії суб'єкта звернення з одним відомством (наприклад, видача дозволу на зберігання і носіння нагородної зброї; видача висновку щодо можливості нанесення ідентифікаційних номерів транспортних засобів та ін.). Композитні (міжвідомчі) державні послуги – послуги, які складаються з декількох елементарних послуг (тобто у процедурі їх надання задіються декілька різних відомств) (наприклад, видача дозволу на перевезення небезпечних вантажів та ін.).

За наявності проміжного результату науковці розрізняють: 1) просту послугу, яка передбачає одноразове звернення до суб'єкта її надання з отриманням кінцевого результату; 2) складну послугу – передбачає багаторазове звернення до суб'єкта її надання з отриманням проміжних результатів, які мають самостійну цінність (наприклад, видача довідки про відповідність технічного стану автобусів перевізника-претендента умовам перевезень) [12, с. 85-86].

На думку авторів зазначеного навчального посібника дуже важливо також виділити ще таку ознаку послуг, як *доступність, тобто можливість суб'єктами звернення безперешкодно отримати ту чи іншу послугу*. Адже наявність послуги є необхідною, але не достатньою умовою щодо її споживання. Якщо перед заінтересованою в послузі особою виникають бар'єри (цінові, часові чи пов'язані з віддаленістю послугонадавача), або ці бар'єри носять інший дискримінаційний характер, то фактично послуга стає доступною тільки певному колу осіб. У зв'язку з цим виділяються: 1) доступні послуги (прийнятні для всіх громадян); 2) малодоступні послуги (прийнятні для певних категорій осіб).

Таким чином, забезпечення цілісності й узгодженості, ефективності функціонування системи правоохоронних органів України як складової правоохоронної системи вимагає впорядкування правового статусу цих органів, реформування їх організації, вироблення і запровадження дієвого механізму взаємодії між ними, а також приведення компетенції правоохоронних органів у відповідність до актуальних завдань правоохоронної діяльності.

Для уточнення та розмежування функцій різних правоохоронних органів, визначення порядку координації їхньої діяльності існує нагальна потреба у прийнятті закону України «Про правоохоронні органи та правоохоронну діяльність», в якому слід навести вичерпний перелік цих органів, визначити правову основу їхньої діяльності та питання їх правового статусу, в тому числі: загальні завдання, функції, принципи діяльності всіх правоохоронних органів України, а також спеціальні завдання та повноваження для кожного конкретного правоохоронного органу. Крім того, потрібно встановити можливості існування у структурі цих органів не правоохоронних органів зі статусом центральних органів виконавчої влади.

Комплексне дослідження правової природи адміністративних послуг у сфері правоохоронної діяльності й специфічних ознак, що їх ідентифікують, дозволяє класифікувати такі послуги за певними критеріями, більшість з яких розглянуто нами вище. Така класифікація видається необхідною в умовах інтенсивного розвитку законодавства України, котре регулює правовідносини, пов'язані з наданням адміністративних послуг. Вирішення завдання щодо чіткої класифікації таких послуг дозволить подолати існуючі безсистемність і суперечливість в роботі законодавця щодо подальшого розвитку правового механізму регулювання адміністративних послуг у різних сферах життєдіяльності суспільства.

Література:

1. Півненко В. Правоохоронна система України: визначення і функціонування., В. Півненко., Вісник прокуратури. – 2003., № 2., С. 39-45.
2. Соколенко О.Л. Система та види правоохоронних органів України., О.Л. Соколенко., Науковий вісник Дніпропетровського держ. ун-ту внутр. справ. – 2013., № 3., С. 143-149.
3. Аврутин Ю.Е. Государство и право. Теория и практика: учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция»., Ю.Е. Аврутин. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2015. – 503 с.
4. Тюріна О.В. Сучасні системи правоохоронних органів (порівняльно-правове дослідження): автореф. дис.. … канд.. юрид. наук: 12.00.01., О.В. Тюріна; Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2001. – 18 с.
5. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР., Відомості Верховної Ради України. – 1996., № 30., Ст. 141.
6. Савюк Л.К. Правоохранительные и судебные органы: учеб. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2004. – 464 с.
7. Голосніченко І.П. Публічні послуги, що надаються міліцією, їх класифікація та проблема якості., І.П. Голосніченко, Л.М. Черненко., Наука і правоохорона. – 2008., № 1., С. 124-131.
8. Про адміністративні послуги: Закон України від 6 вересня 2012 р. № 5203-VI., Офіційний вісник України. – 2012., № 76., Ст. 3067.
9. Тихомиров Ю.А. Совершенствование организации управления и оказания публичных услуг., Ю.А. Тихомиров, М.Д. Чеснокова., Журнал российского права. – 2005., № 3., С. 20-37.
10. Долечек В.С. Надання управлінських послуг населенню органами виконавчої влади України: організаційно-правовий аспект: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. управління: спец. 25.00.02 – механізми державного управління., Долечек Володимир Станіславович; Національна академія державного управління при Президентові України. – К., 2005. – 18 с.
11. Тупчиенко В.А. Развитие социально-экономической стандартизации в сфере государственных услуг (на примере услуг населению): дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.05., В.А. Тупчиенко. – М., 2004. – 279 с. [Електронний ресурс]., Режим доступу: http://www.dslib.net/economika-xoziajstva/razvitie-socialno-jekonomicheskoj-standartizacii-v-sfere-gosudarstvennyh-uslug.html.
12. Мониторинг государственных и муниципальных услуг в регионе как стратегический инструмент повышения качества регионального управления: опыт, проблемы, рекомендации. [С.И. Неделько, А.В. Осташков, С.В. Матюкин и др.]; под общ. ред. В.В. Маркина, А.В. Осташкова. – М., 2008. – 321 с. [Електронний ресурс]., Режим доступу: http://window.edu.ru/library/pdf2txt/755/59755/29801.

ОПРЕДЕЛЯНЕ ЕЛЕМЕНТИТЕ НА ПЕРСПЕКТИВНО ИЗОБРАЖЕНИЕ НА КУБ ЧРЕЗ МЕТОДИТЕ НА АНАЛИТИЧНАТА ГЕОМЕТРИЯ / DEFINING THE ELEMENTS OF A DISMANTLED CUBE IMAGE BY METHODS OF ANALYTIC GEOMETRY

Бакларова Н., Д-р
Варненски свободен университет «Черноризец Храбър», България

Conference participant

The purpose of this paper is to show how specific figures, by the methods of analytic geometry can be found coordinates of the vertices of a promising image coordinates of the vanishing point and the point of the observer equation perspective plane and equations of perspective rays on which lie on the edges of the image perspective.

Keywords*: analytical geometry, perspective view coordinates*

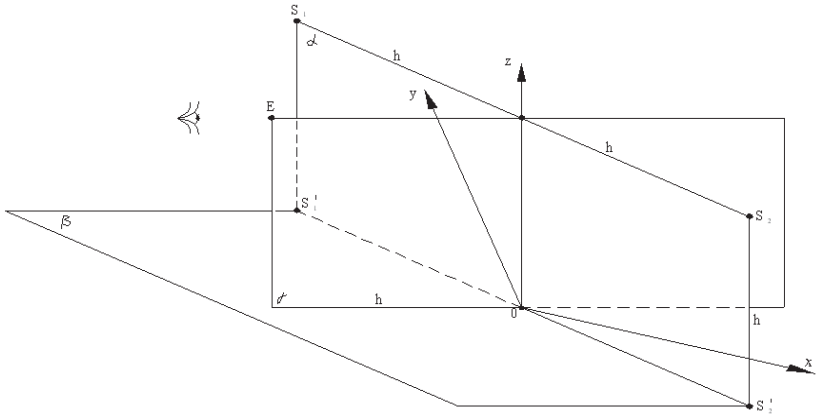
Представената разработка е част от по-глобално изследване при което чрез методите на аналитичната геометрия са изведени математически модели, които водят до намиране елементите на перспективно изображение на куб, намиращ се в различно разположение спрямо предварително въведена координатна система.

Целта на настоящата разработка е да покаже как в конкретни числови данни, чрез методите на аналитичната геометрия могат да бъдат намерени координатите на върховете на перспективното изображение, координатите на убежните точки и точката на наблюдателя, уравнението на перспективната равнина и уравненията на перспективните лъчи, върху които лежат ръбовете на перспективното изображение.

За целта е разгледана постановката на следната задача:

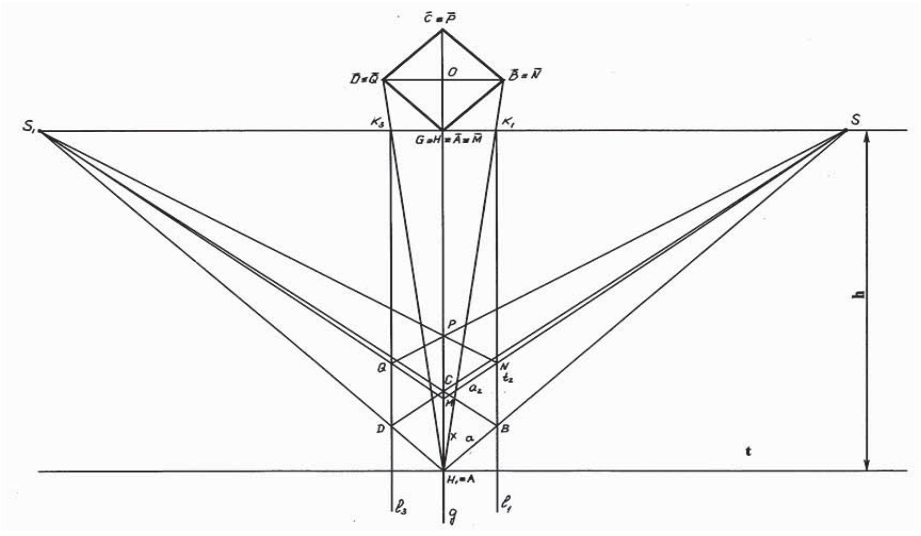
Даден е куб $\overline{A}\ \overline{B}\ \overline{C}\ \overline{D}\ \overline{M}\ \overline{N}\ \overline{P}\ \overline{Q}$ на който дължината на ръба е 2 и височината на хоризонта и дистанцията - е 20. Да се определят координатите на върховете на перспективното изображение на куба и уравненията на правите върху които лежат ръбовете на перспективното изображение.

За целта е въведена координатна система *Oxyz* ориентирана така, че оста *Oz* да съвпада с пресечницата на равнините α и γ, а осите *Ox* и *Oz* да лежат в равнината β. /равнините α, β и γ са перпендикулярни една спрямо друга/Фиг.1/

Фиг. 1

Разгледан е един от случаите на разположение на куба, а именно случая при който *n*=0 и *m*=0, където $\overline{A}$ G = n / разстоянието от върха на куба A до перспективната равнина, точка G е пробода на перпендикуляра с перспективната равнина/, HG = m, h е височината на хоризонта, d е дистанцията /разстоянието от наблюдателя до перспективната равнина /за удобство е прието h=d/. /Фиг. 2/

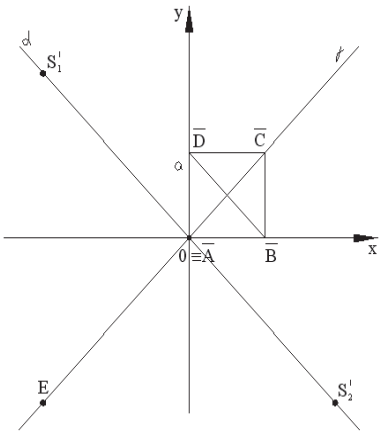

Фиг. 2

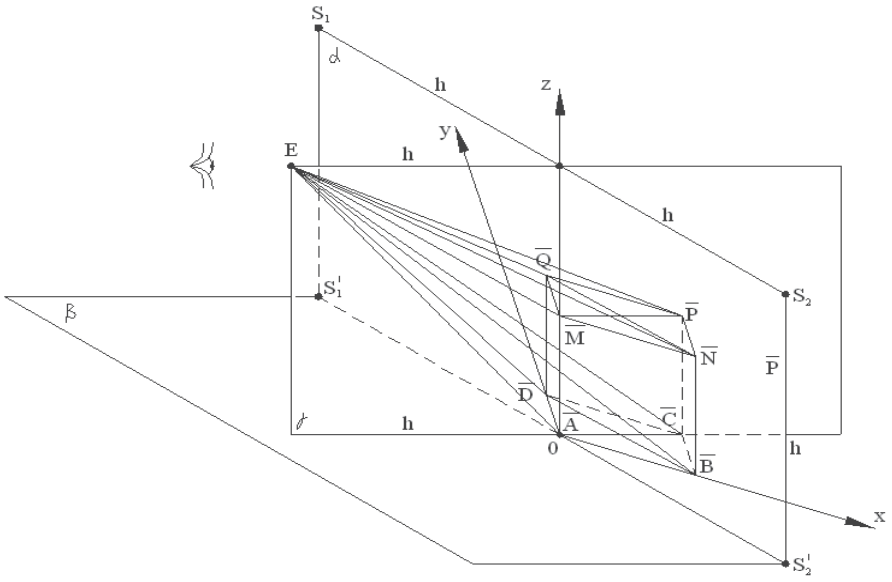
При *n*=0 и *m*=0 координатите на върховете на куба са:

$\overline{A}$ (0, 0, 0); $\overline{B}$ (2, 0, 0); $\overline{C}$ (2, 2, 0); $\overline{D}$ (0, 2, 0); $\overline{M}$ (0, 0, 2); $\overline{N}$ (2, 0, 2); $\overline{P}$ (2, 2, *a*); $\overline{Q}$ (0, 2, 2).

Определени са и координатите на двете убежни точки S_1 (-10$\sqrt{2}$;10$\sqrt{2}$; 20) и S_2 (10$\sqrt{2}$; -10$\sqrt{2}$; 20). Координатите на точката на наблюдателя, точка Е саЕ(-10$\sqrt{2}$; -10$\sqrt{2}$; 20)./ Фиг.3, Фиг.4/

Фиг. 3

Фиг. 4

Геометричният модел представящ перспективното изображение на куба /Фиг.3/ се получава чрез пресичане на перспективните лъчи, свързващи всеки връх на куба и точката на наблюдателя с равнината α.

$E\overline{B} \cap \alpha = \{B\}$; $E\overline{C} \cap \alpha = \{C\}$; $E\overline{D} \cap \alpha = \{D\}$; $E\overline{M} \cap \alpha = \{M\}$; $E\overline{P} \cap \alpha = \{P\}$; $E\overline{Q} \cap \alpha = \{Q\}$.

Перспективно изображение на куба $\overline{A}\ \overline{B}\ \overline{C}\ \overline{D}\ \overline{M}\ \overline{N}\ \overline{P}\ \overline{Q}$ е *ABCDMNPQ* и лежи в равнината α.

Уравнението на равнината α е определено чрез нормалния за равнината вектор $\overrightarrow{AC}$ (2, 2, 0) и точка $\overline{M}$ (0, 0, 2), която е точка от равнината. Така α: 2.*(x-0)*+2.*(y-0)*+0.*(z-2)=0*, α: 2.*x*+2.*y=0,* α: *x*+*y=0.*

е окончателния вид на уравнението на равнината α.

Точката $\overline{A}$ съвпада с координатното начало и нейните координати са $\overline{A}$ (0, 0, 0). Тя лежи в равнината в която се намира перспективното изображение и съвпада с перспективното си изображение точка *A*(0, 0, 0).

Точка Е е точката на наблюдателя и нейните координати са Е(-10$\sqrt{2}$; -10$\sqrt{2}$; 20) .

Перспективното изображение на върха $\overline{B}$ се получава чрез пресичането на перспективния лъч, лежащ върху правата ($\overline{BE}$) с равнината α. По координатите на точките $\overline{B}$ (2, 0, 0) и Е(-10$\sqrt{2}$; -10$\sqrt{2}$; 20) се намира математическият модел описващ уравнението на правата ($\overline{BE}$): $\frac{x-2}{-10\sqrt{2}-2} = \frac{y}{-10\sqrt{2}} = \frac{z}{20}$.

Координатите на точка В се определят от решението на системата, съставена от уравнението на равнината α:

$x+y=0$ и уравнението на правата ($\overline{BE}$): $\frac{x-2}{-10\sqrt{2}-2}=\frac{y}{-10\sqrt{2}}=\frac{z}{20}$. Така за точка B са определени координатите B $\left(\frac{10\sqrt{2}}{1+10\sqrt{2}};\frac{-10\sqrt{2}}{1+10\sqrt{2}};\frac{20}{1+10\sqrt{2}}\right)$.

Перспективното изображение на върха $\overline{C}$ се получава чрез пресичането на перспективния лъч, лежащ върху правата ($\overline{CE}$) с равнината α. По координатите на точките $\overline{C}$(2, 2, 0) и E(-10$\sqrt{2}$; -10$\sqrt{2}$; 20) се намира математическият модел описващ уравнението на правата

($\overline{CE}$): $\frac{x-2}{-10\sqrt{2}-2}=\frac{y-2}{-10\sqrt{2}-2}=\frac{z}{20}$.

Координатите на точка C се определят от решението на системата, съставена от уравнението на равнината α: $x+y=0$ и уравнението на правата ($\overline{CE}$): $\frac{x-2}{-10\sqrt{2}-2}=\frac{y-2}{-10\sqrt{2}-2}=\frac{z}{20}$. Намерените за точка C координати са: C$\left(0;0;\frac{20}{1+5\sqrt{2}}\right)$.

Перспективното изображение на върха $\overline{D}$ се получава чрез пресичането на перспективния лъч, лежащ върху правата ($\overline{DE}$) с равнината α. По координатите на точките $\overline{D}$(0, 2, 0) и E(-10$\sqrt{2}$; -10$\sqrt{2}$; 20) се намира математическият модел описващ уравнението на правата ($\overline{DE}$): $\frac{x}{-10\sqrt{2}}=\frac{y-2}{-10\sqrt{2}-2}=\frac{z}{20}$.

Координатите на точка D се определят от решението на системата, съставена от уравнението на равнината α: $x+y=0$ и уравнението на правата ($\overline{DE}$): $\frac{x}{-10\sqrt{2}}=\frac{y-2}{-10\sqrt{2}-2}=\frac{z}{20}$. Намерените за точка D координати са: D$\left(\frac{-10\sqrt{2}}{1+10\sqrt{2}};\frac{10\sqrt{2}}{1+10\sqrt{2}};\frac{20}{1+10\sqrt{2}}\right)$.

Тъй като правите (AM), (BN), (CP) и (DQ) са успоредни помежду си, то първите и втори координати на точките A и M, точките B и N, точките C и

P, както и точките D и Q са равни по модул и се различават единствено по знак, а третата координата z ще бъде различна. Тя се определя, като за всяко двойка точки с еднакви първи и втори координати, се замести в съответното уравнение на правата с тези координати.

Така точките A(0, 0, 0) и точка M са с равни координати по x и y. Заместваики тези координати в уравнението на правата ($\overline{ME}$): $\frac{x}{-10\sqrt{2}}=\frac{y}{-10\sqrt{2}}=\frac{z-2}{18}$ получаваме $z-2=\frac{18y}{-10\sqrt{2}}$, но y = 0. Следователно z = 2.Така координатите на точка M са M(0, 0, 2).

Точките B $\left(\frac{10\sqrt{2}}{1+10\sqrt{2}};\frac{-10\sqrt{2}}{1+10\sqrt{2}};\frac{20}{1+10\sqrt{2}}\right)$ и N са с равни координати по x и y. Заместваики тези координати в уравнението на правата ($\overline{NE}$): $\frac{x-2}{-10\sqrt{2}-2}=\frac{y}{-10\sqrt{2}}=\frac{z-2}{18}$ получаваме $z-2=\frac{18y}{-10\sqrt{2}}$, но $y=\frac{-10\sqrt{2}}{1+10\sqrt{2}}$. Следователно $z=\frac{20(1+\sqrt{2})}{1+10\sqrt{2}}$ и координатите на точка N са N$\left(\frac{10\sqrt{2}}{1+10\sqrt{2}};\frac{-10\sqrt{2}}{1+10\sqrt{2}};\frac{20(1+\sqrt{2})}{1+10\sqrt{2}}\right)$. Точките C $\left(0;0;\frac{20}{1+5\sqrt{2}}\right)$ и P са с равни координати по x и y. Заместваики тези координати в уравнението на правата($\overline{PE}$): $\frac{x-2}{-10\sqrt{2}-2}=\frac{y-2}{-10\sqrt{2}-2}=\frac{z-2}{18}$ получаваме $z-2=\frac{18(y-2)}{-10\sqrt{2}-2}$, но $y=0$. Следователно $z=\frac{10\sqrt{2}+20}{1+5\sqrt{2}}$. Така координатите на точка P са P $\left(0;0;\frac{10(2+\sqrt{2}}{1+5\sqrt{2}}\right)$.

Точките D $\left(\frac{-10\sqrt{2}}{1+10\sqrt{2}};\frac{10\sqrt{2}}{1+10\sqrt{2}};\frac{20}{1+10\sqrt{2}}\right)$ и Q са с равни координати по x и y. Заместваики тези координати в уравнението на правата($\overline{QE}$): $\frac{x}{-10\sqrt{2}}=\frac{y-2}{-2-10\sqrt{2}}=\frac{z-2}{18}$ получаваме $z-2=\frac{18x}{-10\sqrt{2}}$, но $x=\frac{-10\sqrt{2}}{1+10\sqrt{2}}$. Следователно $z=\frac{20(2+\sqrt{2})}{1+10\sqrt{2}}$ и координатите на точка Q са Q$\left(\frac{-10\sqrt{2}}{1+10\sqrt{2}};\frac{10\sqrt{2}}{1+10\sqrt{2}};\frac{20(1+\sqrt{2})}{1+10\sqrt{2}}\right)$.

От изведените математически модели за намиране координатите на точките – върхове на перспективното изображение на куба могат да бъдат направени следните изводи:

1./ Координатите по *x* и *y* на точките A и M, B и N, C и P , D и Q са равни, а абсцисата и ординатата на точките B, N и D, Q се различават само по знак.

2./ Третата координата на точка M е с толкова по-голяма от третата координата на точка A, колкото е действителната дължина на ръба на куба.

3./ Третите координати на точките C и P се различават само по числовия коефициент с който са умножени.

4./ Третите координати на точките B, N, D, Q също се различават само по числов коефициент. За точките N и Q числовият коефициент е $(1+\sqrt{2})$.

Знаейки координатите на точките – върхове на перспективното изображение, лесно могат да бъдат намерени уравненията на правите върху, които лежат ръбовете на перспективното изображение на куба.

Уравненията на тези прави могат да бъдат намерени по няколко начина:

- като уравнение на права за която знаем координатите на две точки от правата;
- като уравнение на права за която знаем координатите на една точка от правата и направляващ за правата вектор.

Извеждането на математическия модел определящ уравнението на проекционната равнина α може да бъде направено също по няколко начина.

- Да се изведе математически модел за уравнението на проекционната равнина по координатите на три точки от равнината. Това могат да бъдат някои от точките S_1 (-10$\sqrt{2}$;10$\sqrt{2}$;20) , S_2 (10$\sqrt{2}$; -10$\sqrt{2}$;20), $S_2'(\frac{20}{\sqrt{2}};\frac{-20}{\sqrt{2}};0)$, $\overline{A}$ (0, 0, 0), $\overline{M}$ (0, 0, 2) и E_1(0, 0, 20), чиито координати знаем.
- Да се изведе математически модел за уравнението на проекционната равнина по координатите на два компланарни спрямо равнината вектора и неколинеарни помежду си и точка от равнината. Това лесно би могло да се направи, тъй като знаем координатите на достатъчен брой точки, от които могат да се образуват компланарни за равнината и неколинеарни помежду си вектори.
- Да се изведе математически модел за уравнението на проекционната равнина по координатите на нормален спрямо равнината вектор и точка от равнината. В разработката изведеният математически модел е направен на базата на тези данни.

Литература:

1. Бакларова Н. Математически методи и методика при моделиране на перспективни изображения на строителни конструкции, Дисертация, Варна, 2012г.
2. Милев Я. Дескриптивна геометрия, Варна, 2013г.
3. Милев Я., Бакларова Н. Дескриптивна геометрия. Ръководство, Варна, 2013г.
4. Damisch, Hubert. The Origin of Perspective, Translated by John Goodman. - Cambridge, Mass.: MIT Press. 1994.
5. Category:Objects in heraldry., Access mode: http://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Objects_in_heraldry
6. Perspective in the world., Access mode:http://www.handprint.com/HP/WCL/perspect1.html Retrieved on December 25, 2006

КОРЕЛАЦИОННА ЗАВИСИМОСТ МЕЖДУ МАТЕМАТИЧЕСКИТЕ ЗНАНИЯ И ТЯХНОТО ПРИЛОЖЕНИЕ В ДЕСКРИПТИВНАТА ГЕОМЕТРИЯ ПРИ ПОДГОТОВКАТА НА БЪДЕЩИТЕ СТРОИТЕЛНИ ИНЖЕНЕРИ / CORRELATION BETWEEN MATHEMATICAL KNOWLEDGE AND ITS APPLICATION IN THE DESCRIPTIVE GEOMETRY IN PREPARING FUTURE ENGINEERS

Бакларова Н., Д-р
Варненски свободен университет «Черноризец Храбър», България

Conference participant

This report presents the results of the inspection and evaluation knowledge of students in construction of buildings and facilities of Varna Free University in the courses Linear Algebra and Analytical Geometry and Descriptive Geometry. Based on the procedure and special training organization established correlation between knowledge of analytic geometry and their application in descriptive geometry in determining the parameters of prospective images of geometric objects.

Keywords: *correlation, linear algebra, analytic geometry, descriptive geometry*

В настоящата разработка са обобщени резултатите, получени при изследване на знанията на студентите по дисциплините Линейна алгебра и аналитична геометрия и Дескриптивна геометрия.

Експерименталното изследване е проведено със студенти от специалност Строителство на сгради и съоръжения (ССС) от редовна и задочна форма на обучение на Варненски Свободен Университет „Черноризец Храбър“. Изследването обхваща период от пет години и е насочено към студентите от първи курс. (В първи курс студентите изучават дисциплината Линейна алгебра и аналитична геометрия , както и дисциплината Дескриптивна геометрия.)

Целта на настоящата разработка е да разкрие степента на корелационна зависимост между придобитите математически знания по Линейна алгебра и аналитична геометрия и тяхното практическо приложение в Дескриптивната геометрия и по-конкретно в определяне параметрите на перспективни изображения на геометрични обекти. Разработката е част от едно по-глобални изследване, свързано с определяне параметрите на перспективни изображения на геометрични обекти и извеждане на математически модели за тяхното определяне.

За да отговорим на въпроса каква е силата на зависимостта между математическата подготовка (x променлива) и практическото приложение на придобитите знания в Дескриптивната геометрия (y променлива), на студентите от специалност Строителство на сгради и съоръжения използваме корелационния и регресионен анализ.

За откриването на тази връзка се позоваваме на резултатите показани от студентите по време на семестриалните изпити по дисциплините Линейна алгебра и аналитична геометрия и Дескриптивна геометрия за период от пет учебни години (2011-2016г.) в резултат на специално проведена методика и организация на обучението. Оценяването на тези резултати е извършено по шестобалната система.

Статистическата съвкупност отразяваща показаните резултати от семестриалните изпити по дисциплините Линейна ал-

гебра и аналитична геометрия (ЛААГ) и Дескриптивна геометрия (ДГ) са зададени със следната корелационна таблица (Таблица 1).

Табл. 1.

x \ y	6	5	4	3	2
6	13	9	-	-	-
5	4	22	2	-	-
4	-	4	25	5	1
3	-	1	7	19	4
2	-	-	-	1	11

x – Резултати от изпита по ЛААГ

y - Резултати от изпита по ДГ

В първия хоризонтален ред са записани оценките, които се дават на изпита по Линейна алгебра и аналитична геометрия, а в първия вертикален ред - оценките давани на изпита по дисциплината Дескриптивна геометрия. Във всяка клетка от таблицата са поместени броя на студентите получили съответните оценки по двете дисциплини. Така от проучените 130 студента положили изпити през петте учебни години 2015/2016, 2014/2015, 2013/2014, 2012/2013 и 2011/2012г. студент получил например оценка много добър 5 по дисциплината ДГ и оценка добър 4 по ЛААГ ще попадне в клетката от таблицата намираща се в четвърти ред и трети стълб, студент получил оценка добър 4 на изпита по ДГ и среден 3 на изпита по ЛААГ ще попадне в клетка от таблицата намираща се в пети ред и четвърти стълб и т. н.

Корелационния коефициент изчисляваме по формулата

$$r = \frac{\sum n_{ik}(x_i - \bar{x})(y_k - \bar{y})}{n\sigma_x\sigma_y}$$

Необходимите суми намираме от таблица 2.

Табл. 2.

x \ y	6	5	4	3	2	n_i	$n_i x_i$	$x_i - \bar{x}$	$(x_i - \bar{x})^2$	$n_i (x_i - \bar{x})^2$
6	13	9	-	-	-	22	132	1.85	3.4225	75.295
5	4	22	2	-	-	30	150	0.85	0.7225	21.675
4	-	4	25	5	1	35	140	-0.15	0.0225	0.7875
3	-	1	7	19	4	31	93	-1.15	1.3225	40.9975
2	-	-	-	1	11	12	24	-2.15	4.6225	55.47
n_k	17	36	34	27	16	130	539			194.225
$n_k y_k$	102	180	136	81	32	531		$\sigma_x = \sqrt{\frac{194.225}{130}} \approx 1.2$		
$y_k - \bar{y}$	1.92	0.92	-0.08	-1.08	-2.08			$\bar{x} = \frac{539}{130} \approx 4.15$		
$(y_k - \bar{y})^2$	3.6864	0.8464	0.0064	1.1664	4.3264			$\sigma_y = \sqrt{\frac{194.072}{130}} \approx 1.2$		
$n_k(y_k - \bar{y})^2$	62.6688	30.4704	0.2176	31.4928	69.2224	194.072		$\bar{y} = \frac{531}{130} \approx 4.08$		
								x – Резултати от изпита по математика I и II ч.		
								y - Резултати от изпита по ТОМ в ДГ		

От таблицата се вижда, че: $\sum n_i(x_i - \bar{x})^2 = 194.225$
$\sum n_k(y_k - \bar{y})^2 = 194.072$ тогава средно квадратичното отклонение / стандарта / на *x* е:

$$\sigma_x = \sqrt{\frac{\sum n_i(x_i - \bar{x})^2}{n}} = \sqrt{\frac{194.225}{130}} \approx 1.2$$

средно квадратичното отклонение / стандарта / на *y* е:

$$\sigma_y = \sqrt{\frac{\sum n_k(y_k - \bar{y})^2}{n}} = \sqrt{\frac{194.072}{130}} \approx 1.2$$

Средната аритметична / математическото очакване / на *x* е:

$$\bar{x} = \frac{1}{n}\sum n_i x_i = \frac{539}{130} \approx 4.15$$

Средната аритметична / математическото очакване / на *y* е:

$$\bar{y} = \frac{1}{n}\sum n_k y_k = \frac{531}{130} \approx 4.08$$

При така намерените стойности заместваики във формулата за намиране на корелационния коефициент получаваме:

$$r = \frac{\sum n_{ik}(x_i - \bar{x})(y_k - \bar{y})}{n\sigma_x\sigma_y} = \frac{168.39}{130_*1.2_*1.2} \approx 0.8995$$

Високата стойност на коефициента на корелация r = 0,8995 показва силната връзка между приложението на знанията в Дескриптивната геометрия (у променлива) и придибитите знания по Линейна алгебра и аналитична геометрия (х променлива) в подготовката на студентите от специалност ССС. Изводите направени от тази корелационна зависимост не са сигурни. Те по-скоро са правило за съответствие, което не е строго задължително. Ако се познава тази корелация, може с някаква точност да се прецени тенденцията на бъдещото развитие на тази връзка. Ето защо полученият корелационен коефициент измерва силата на връзката между придобитите знания поЛААГ и тяхното практическо приложение в Дескриптивната геометрия и по-конкретно в определяне параметрите на перспективни изображения на геометрични обекти, но при условие, че влиянието на останалите фактори се пренебрегва в процеса на анализа. Някои от пренебрегваните в случая фактори са психологическата нагласа на студента за дадения изпит, умението му за концентрация, ясно и точно излагане на знанията в писмена форма, както и в подходящият момент паметта да бъде достатъчно усложлива.

Един от факторите, който се пренебрегва в случая е възстановяването на "угаснали" сведения по съответната дисциплина. Обикновенно преди изпит, за няколко дни студентите "щурмуват пътя" и от целия мисловен апарат се мобилизира само кратковременната, оперативна памет. Учебната информация в този случай като, че ли се взема "под наем" за времето на изпита и се предава /преминава/ на изпитващия преподавател. Или както се казва "даде изпита", "положих изпита" и често това се разбира в смисъл, че за студента нищо не е останало.

Привеждането на придобитите и "угаснали" знания в съответствие с предполагаемия модел на учебния процес може да бъде изразено, чрез две графики. Едната е нормалната права на угасване на знанията/u/, а другата е кривата на забравянето/j/ [1]./Фиг.1/

фиг. 1

За кривата представена чрез /u/ са характерни онези следи от знания, които позволяват тяхното възстановяване и разширяване. За кривата представена чрез /j/ характерен се явява така наречения "изпитен плясък" /f/, след който информацията възстановена по пътя на щурмуването угасва до нула. Тази крива възниква в тези случаи, когато студентът не работи системно над учебния материал, отнася се безотговорно към собствените знания и не се интересува от бъдещата своя дейност. Това състояние в знанията на студентите следва да се отнесе не към недостатъците в системата на обучение, а по-скоро към функционалната неподреденост в работата на студентите.

Наблюдават се някои слабости в самия характер и съдържание на традиционното провеждане на изпитите. Съобразно новите условия се налага непрестанно усъвършенстване. Все още на изпитите се проверява главно репродуктивната памет на студентите, а не техните знания. А знанията се определят не само от паметта, но и от системната работа и задълбоченото разбиране същността на въпроса. Задача на изпита се явява определянето на това, което студентът знае, но очевидно не по-малко важно е да се установи какво той не знае и какво и как трябва да направи за да попълни тези пропуски преди самия изпит.

Всичко това наложи да насочим своето внимание към текущия контрол провеждан със студентите по дисциплините ЛААГ и ДГ реализиран по описаната по-горе методика.

За по-голяма яснота и точност при отчитане на резултатите от анализа ще проследим връзката между двете изследвани величини като изчислим и корелационното отношение за статистическия ред, зададен с таблица 2.

Необходимите суми намираме, чрез попълване на таблица 3.

Табл. 3.

y / x	6	5	4	3	2	n_i	$\bar{y}_i$	$\bar{y}_i - \bar{y}$	$(\bar{y}_i - \bar{y})^2$	$n_i\ (\bar{y}_i - \bar{y})^2$
6	13	9	-	-	-	22	5.39	1.51	2.28	50.16
5	4	22	2	-	-	30	4.93	0.85	0.72	21.6
4	-	4	25	5	1	35	3.91	-0.17	0.03	1.05
3	-	1	7	19	4	31	3.16	-1.92	0.85	26.35
2	-	-	-	1	11	12	2.08	-2	4	48
n_k	17	36	34	27	16	130				147.16
$n_k y_k$	102	180	136	81	32	531		x – Резултати от изпита по ЛААГ. y - Резултати от изпита по ДГ.		
$y_k - \bar{y}$	1.92	0.92	-0.08	-1.08	-2.08					
$(y_k - \bar{y})^2$	3.69	0.85	0.006	1.17	4.33					
$n_k(y_k - \bar{y})^2$	62.73	30.6	0.2	31.59	69.28	194.4				

В случая $\sum n_k y_k = 531$ и средната аритметична на **y** е: $\bar{y} = \frac{\sum n_k y_k}{\sum n_k} = \frac{531}{130} = 4.08$

Тъй като $\sum n_k (y_k - y)^2 = 194.4$, то средно квадратичното отклонение на **y** е:

$$\sigma_y = \sqrt{\frac{\sum n_k (y_k - y)^2}{n}} = \sqrt{\frac{194.4}{130}} \approx 1.22$$

и $\sum n_i (\bar{y}_k - \bar{y})^2 = 147.16$, то $\sigma_o = \sqrt{\frac{\sum n_i (\bar{y}_i - \bar{y})^2}{n}} = \sqrt{\frac{147.16}{130}} \approx 1.13$

За корелационното отношение получаваме: $s = \frac{\sigma_o}{\sigma_y} = \frac{1.13}{1.39} = 0.81$

Корелационният коефициент r = 0,8995 и корелационното отношение s = 0,81 изразяват високата степен на връзка между технологичната (у променлива) и математическа (х променлива) подготовка на студентите.

Фактът, че корелационното отношение s = 0,81 е близо до единица показва функционалната зависимост между двете изследвани величини с отчитане на по-горе посочените странични фактори.

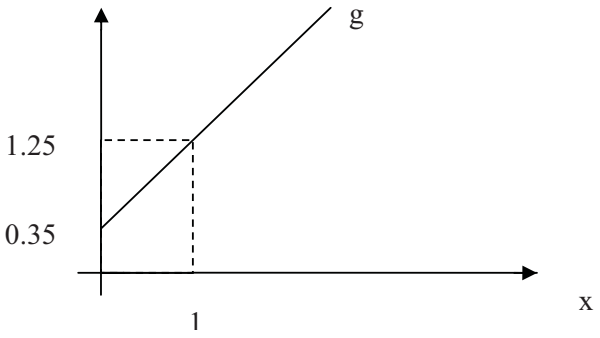
Получената стойност 0,8995 за корелационния коефициент показва още, че с растенето на х, расте и у т.е. колкото по-задълбочени и устойчиви са знанията по ЛААГ (което е отразено с по-висока оценка от изпита по ЛААГ, то толкова по-високи са резултатите показани на изпита по ДГ. Това следва от положителния знак на коефициента на корелация. Следователно зависимостта между х (показани резултати по ЛААГ) и у (показани резултати по ДГ) може да се апроксимира с линейна функция. За разкриване на линейната зависимост между двете изследвани величини х и у използваме стойността на корелационния коефициент за намиране уравнението на правата, а именно

$$g : y - \bar{y} = r_* \frac{\sigma_y}{\sigma_x}(x - \bar{x})$$

При $r = 0.8995; \bar{x} = 4.15; \bar{y} = 4.08; \sigma_x = 1.2; \sigma_y = 1.2$ намираме правата

$$g : y - 4.08 = 0.8995_* \frac{1.2}{1.2}(x - 4.15)$$

Получената права $g : y = 0.9x + 0.35$ е правата на регресия, отразяваща връзката и зависимостта между *x* и *y*. /фиг.2/

фиг. 2.

Получените резултати дават основание да се направят следните изводи:

Включването на дисциплината Линейна алгебра и аналитична геометрия в учебния план на специалността ССС заедно с дисциплината Дескриптивна геометрия е от съществено значение за пълната, задълбочена и цялостна подготовка на бъдещите строителни инженери. Изучаването на точните математически понятия и специфична терминология, не е самоцелна и чрез подходящо подбрани задачи, с практическа насоченост в упражненията по ДГ студентите намират своята мотивация и необходимост от изучаването на тези знания

Направеното проучване има за цел да стане основа за внасяне на корелации в учебното съдържание на тези дисциплини.

Литература:

1. Добаров, Хр. Перспектива, НБУ,2010.

2. Бакларова, Н. Математически методи и методика при моделиране на перспективни изображения на строителни конструкции“ ВСУ, 2012 г.

3. Бакларова, Н. Моделиране на параметрите на перспективни изображения на геометрични обекти, ВСУ “Черноризец Храбър“,2015.

3. Boehm W. & H. Prautsch, Geometric Concepts for Geometric Design, A.K. Peters Ltd., Wellesley, 1994.

4. Damisch, Hubert. The Origin of Perspective, Translated by John Goodman. Cambridge, Mass.: MIT Press.2005.

5. Way M., Perspektivisher zeichen, Muenchen, Verlag Bruckmann; 2002.

ИСТОРИЧЕСКИ АСПЕКТИ В РАЗВИТИЕТО НА ХОРЕОГРАФСКОТО ИЗКУСТВО НА ФОЛКЛОРНА ОСНОВА В БЪЛГАРИЯ / HISTORICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF CHOREOGRAPHIC ART BASED ON FOLKLORE IN BULGARIA

Кърджиева М.П., доц. д-р
Варненски свободен университет, България

Conference participant

Целта на настоящият доклад е да представи развитието на фолклорното сценично изкуство в контекста на хореографията, в исторически аспект. Прави се опит да се отговори на въпросите, без претенции за изчерпателност: Кога са създадени водещите фолклорни ансамблите в България? В каква посока развиват творчеството в хореографското изкуство на фолклорна основа?

Ключови думи: *фолклор, ансамбъл, хореография*

The paper aims at presenting the development of folk performing arts in the context of choreography, in historical aspect. An attempt to answer some questions without been exhaustive has been made: When were the leading folk ensembles in Bulgaria founded? In what direction is the work of the choreographic art based on folklore heading for?

Keywords: *folklore, ensemble, choreography*

Увод

Фолклорното изкуство в България преминава през различни етапи на развитие, преди да достигне съвременното сценично интерпретиране на музиката и танца. Всеки период има свои специфични характеристики, резултат от политическото, икономическото и културното развитие на страната.

Необходимо е да се подчертае, че хореографското изкуство в България се свързва с развитието на традиционния фолклорен танц. Николай Кауфман пише: „За разлика от музикалните творци хореографите в България започнаха своята дейност сравнително по-късно. Докато композиторите ни специализираха в музикалните центрове в Европа, хореографите създадоха своята българска школа сами, предимно на родна почва. Това се отнася особено за онези, които претворяваха сценично фолклорните танци на своите прадеди. В близкото минало това бяха не повече от десетина утвърдени творци. Числото им нарасна след 70-те години на миналия век, когато излязоха и първите випуски на учебните ни институти. Те се отличаваха с по-широк поглед и с ясна стилистика, с нови търсения на стил и разнообразие в жанра".[1]

Според Петър Ангелов българското народно-сценично изкуство на фолклорна основа започва да се развива през 30-те години на миналия век. Това е времето, през което различните професионални ансамбли определят своя облик както по регионални белези, така и по творческо-естетически позиции.[2]

Началото

Началото в развитието на българската фолклорна хореография се поставя с имената на Руска Колева, Борис Цонев, Възкресия Янкова, Хараламби Гарибов, Христо Цонев. Това е периодът 1928–1944 г., когато се създават първите танцови колективи, както посочва по-горе Ангелов.

През 1944 г. възниква първият Представителен ансамбъл за народни песни и танци на Българската народна армия. До този момент в България не е познато съжителството на танцова трупа с хор и оркестър. 1944 година е годината на въвеждане на професионалния метод на работа в областта на музикалното и танцовото изкуство.[3]

През 1948 г. към ансамбъла се създава професионален танцов състав. Сведенията сочат, че той се състои само от 9 души с балетмайстор Христо Цонев. За разлика от хореографите в руските ансамбли, които разполагат с богат материал от руската селска и градска култура за създаване на пластично-танцувални композиции, нашите хореографи имат образци само от селските народни танци, а това определя и профила на танцовия състав – ориентиран е предимно към фолклора.[4] Христо Цонев и постановчиците на танцовия състав правят първите композиционни разработки на фолклорна основа, като „Българска танцова сюита", „Луд гидия", „Младежко надигравне", „Шопска сюита". Фолклорната насоченост на състава не кореспондира с тази на хора и оркестъра, но Христо Цонев и по-късно Методи Кутев запазват посоката на развитие, като съставят и малък народен оркестър. Тук Методи Кутев създава танците: „Моминski празник в Шоплука", „Облог", „Еньова буля", „По полята на Добруджа" и др. Повлиян от съветските танцови ансамбли и използвайки лексиката на класическия танц, Методи Кутев сътворява тематичното танцово произведение „Конницата на Аспарух" като основополагащо за развитието на селския народен танц към професионално разгърната пластична танцова композиция с тематична или сюжетна линия. В исторически аспект трябва да се отбележи, че хореографската работа на Методи Кутев в ансамбъла на Българската армия е неговият втори творчески период, който продължава до 1990 година. От преди това датират танцовите авторски интерпретации в ансамбъла на Строителни войски (1950–1962), като например: „Четворно", „Добруджанска сюита", „Трифон Зарезан", „Сватба".[5] Заглавията на танцовите произведения показват, че преди да започне да интерпретира българския фолклорен танц в посочените по-горе действени форми, авторът прави първите опити в развитието на българската фолклорна хореография, в които е залегнала обичайно-обредната система.

---

1 Кауфман, Н. 2006. Зряла творческа годишнина. В: Музикални хоризонти, кн. 11.

2 Ангелов, П. 2003. За проф. Кирил Стефанов. В: Стефанов, К. Изкуството, което ме създаде – моят път с „Пирин". Еър Груп 2000.

3 Кръстев, В. 1986. Профили. Книга шеста. Музика, С.

„Не изведнъж у нас се създаде представителен ансамбъл за песни и танци от типа на съветските не само защото никога не е имало танцови трупи, които да съжителстват с хор, оркестър или някакъв вокално-инструментален вид (освен в оперния или оперетния театър) (...) Рожба на революцията и съветското професионално и самодейно музициране, ансамбълът се наложи у нас като потребност и компонент на социалистическите преобразувания."

4 Пак там. „Репертоарни колебания съпътстваха и танцовия състав. От една страна, още девствените фолклорни пластове просто се предлагаха на така близките и чувствителни към тях хореографи (...) И за да не бъде хореографското решение на съвременна тема плакатно, фантазията на балетмайстора трябваше да предложи на танцовия колектив своя драматургическа логика и безкомпромисен професионализъм. Тук струва ми се отново се сблъскваме с потребността от ярък хореографски почерк и от възможността за неговото сценично осъществяване – проблем валиден за цялото ни балетно изкуство."

5 Петров, К. 2012. Приносът на българските хореографи за сценичното пресъздаване на народните танци. Славена, Варна.

Утвърждаването

Фундаментът в развитието на българската фолклорна хореография се поставя в периода **1951–1989 г.**, който може да се именува „златен век в развитието на българската хореография". Водещи ансамбли, които достигат национална и чуждестранна популярност, са Държавен ансамбъл за народни песни и танци „Филип Кутев", Държавен ансамбъл за народни песни и танци „Пирин", Ансамбъл за народни песни и танци „Тракия" и Ансамбъл за народни песни и танци „Варна". Ансамблите представят песните и танците на своя край, но тяхната популярност им дава правото в репертоара си да застъпят и други фолклорни области. Творците, работили в посочените ансамбли, създават образци в музикално-танцовото изкуство на фолклорна основа, полагат началото и оставят траен отпечатък върху развитието на традиционното изкуство. Това потвърждава и Петър Ангелов, като казва: „Водещите ансамбли бяха „Филип Кутев", „Пирин", „Тракия" и „Варна". Те не си приличаха, защото не допускаха външно творчество".[6]

Началото, на 1 май 1951 г., се поставя с основаването на първия професионален състав в страната – Държавен ансамбъл за народни песни и танци, който и до днес съществува като Национален фолклорен ансамбъл, носещ името на неговия създател Филип Кутев. Данните в исторически план сочат, че през 1949 г. в България гастролира руският (тогава съветски) ансамбъл „Пятницки". Възхитен от видяното и от уникалната сплав на хор, оркестър и танцов състав, претворяващи традиционния фолклор чрез сценична интерпретация, Филип Кутев създава Държавния ансамбъл за народни песни и танци. Така той се утвърждава като последовател на големите творчески личности Александър Александров (създател на ансамбъл „Ал. Александров") и Митрофан Пятницки (създател на ансамбъл „Пятницки"), които бележат развитието на българското сценично фолклорно изкуство. Мнозина смятат постъпката на Филип Кутев за твърде смела, но тук той следва примера на своите колеги за ролята на „творческата личност в определяне облика на ансамбъла"[7] и става обединителната фигура в неговата творческа дейност.

Първият концерт е на 1 март 1952 г. в зала „България". С тази първа публична изява на ансамбъла се променя съдбата на българския музикален и танцов фолклор. Той поема път на развитие към стилистиката на сценичното изкуство. Творчеството в изпълненията на ансамбъла е нов етап в развитието на фолклорното изкуство. За първи път фолклорът претърпява авторска преработка. Ако до момента е изпълняван от свирачи, певци и хороиграчи без нарушаване на обичайните и битови форми, то след създаването на ансамбъла творчеството достига мащабите на интерпретации в единно съзвучие между хор, оркестър и танцов състав.

Танцовият състав на ансамбъла се поема от хореографа Маргарита Дикова, която се откроява в работата си със своя усет за стил. Спецификата в ансамбловостта на изпълнение в танцовия състав – унисонното танцуване изисква физическа издръжливост и допълнителна танцова техника. За тази цел Маргарита Дикова изгражда екзерсис, който впоследствие се приема и от другите танцови колективи в страната.

Фолклорният танц в този начален етап се развива в хореографията на творците Маргарита Дикова и Кирил Дженев: „Ръченица", „Буенек", „Трите пъти", „Лисиче", „Джиновската", „Еркечки танц", „Шопски пролетен" са танци на Маргарита Дикова и „Ръченик", „Ръченица с шиници", „Крайдунавски танц", „Родопска девойка", „Моминска шега", „Шопски танци" са сътворени от Кирил Дженев.

Това са танци образци, в които се наблюдава оригинална интерпретация на народния танц до степен на художественост, запазване на регионалната стилистика и извеждане на душевния заряд на българина.

Създават се първите камерни танци: „Кукли", „Заешката", „Среща" и „Луди млади" на Маргарита Дикова.

Появяват се първите сюитни форми и танци с обредно-ритуален характер, като: „Шопска сюита", „Трифон Зарезан", „Тракийска сватба", „Македонска сюита" и „Добруджанска сюита" на Кирил Дженев.

Сътворява се и първата действена танцова форма на Маргарита Дикова по музика на Филип Кутев – „Българи глава сломиха", вдъхновена от революционните борби на България срещу османското робство.

Изброените произведения формират няколко направления в творческата работа на хореографите на ансамбъла в този период:

- Обработка на народния танц със запазване на стиловите характеристики на всеки регион
- Камерни танци
- Сюитна форма
- Обредно-ритуални танци
- Действени сюжетни танци по идеи от революционните борби.

Представените направления сочат, че фолклорната хореография се развива по посока на изграждане на дивертисментни и действени танцови форми, като стремежът е да се запази неповторимата танцова стилистика, пресъздаваща духа на българина.

След Държавния ансамбъл „Филип Кутев" **през 1954 г. се създава Държавен ансамбъл „Пирин"**. Тук водещата творческа личност е Кирил Стефанов[8]. Амбициите на художествения екип на ансамбъла са да създава репертоар, показващ традициите на Пиринския край. Художествените произведения в творчеството на ансамбъла са насочени към родолюбието и преклонението пред подвига на героите от миналото, вписани в историята на Пиринския край.

Творческият екип на ансамбъла работи върху идеи за цялостен спектакъл. Това налага и нуждата в тях да участват артисти с разнородни възможности – да пеят, свирят и танцуват. Художествените ръководители на отделните звена в ансамбъла развиват тези умения в своите артисти и така певиците и оркестрантите заиграват, а танцьорите запяват. Спектаклите на ансамбъла завладяват сърцата на публиката с пъстротата и красотата на традиционния пиринski фолклор, в които с мярка се вплитат съвременните музикални и танцови обработки.

Танцовото звено на ансамбъла е атрактивно с хореографските композиции на обредна основа или сюжети от поетичното творчество. Впечатляващи са т. нар. действени героични танцови постановки, типични за Пиринския край и изпълнявани с изключително майсторство, носещо специфичната пластика за пиринския мъжки и женски танц. Първият хореограф в ансамбъла е Костадин Руйчев. След него са Кирил Харалампиев, Кирил Дженев и Тодор Бекирски. В тяхното творчество се отличават танцовите постановки, като:

„Мегдански игри", „Пролетни игри от Пирина", „На мегдана" на Костадин Руйчев.

„Възпев на теб, родино", която е в три части и включва „Древна земя", „Празничен танц" и „Наздравица" на Кирил Харалампиев. Други негови постановки са: „Ергенаши", „Биляна", „Копаница", „Комитско либе".

---

6 Интервю с проф. Петър Ангелов, 2013.

7 Кръстев, В. 1986. Профили. Книга шеста. Музика, С.

8 И днес практиката сочи, че художественият ръководител е човекът, носещ творческия почерк, изграждащ собствен облик на фолклорния ансамбъл. Кирил Стефанов е този, който води ансамбъла в направление от традиционното към новото звучене на фолклора.

„Пирине мой", „На мегдана", „Запей земя" и „Луд гидия" на Кирил Дженев.

„Танц с тъпани", „Мъжки тракийски танц", „Пролетни песни и танци от Пирина", „За свободата" на Тодор Бекирски.

Посочените имена на постановките дават основание да се формира впечатлението, че преобладава действената танцова форма, която е в пълен унисон с драматургията на спектаклите на ансамбъла. Хореографиите на посочените автори говорят за професионализъм, изтънченост и стил в пресъздаването на танцовия фолклор.

Концепцията при създаването на **Държавния фолклорен ансамбъл „Тракия"** е не да бъде регионален (пловдивски), а да представя в по-голям мащаб, дори бихме казали в пълната му цялост фолклора от Тракия (цялата равнина между Родопите, Стара планина и морето, заедно със Средна гора и Странджа и всички долини между тях). Това е най-голямата, най-богатата на разнообразие етнографска област във фолклора.

Датата на създаване на Ансамбъл „Тракия" е 10 ноември 1974 г., а първата премиера е на 5 септември 1975 г. При подбора на артисти главният художествен ръководител Кирил Дженев не изпитва трудности поради факта, че вече са завършили първите випуски от специализираните училища в Котел и Широка лъка или се обучават във Висшия музикално-педагогически институт в Пловдив (днес Академия за музикално, танцово и изобразително изкуство). Най-добрите Дженев привлича в ансамбъла. При обучението си в института те придобиват уменията на т. нар. „синтетичен артист" – владеене на професионално ниво на всички регионални стилове в пеенето, свиренето и танца. Като преподавател по „Хореографска режисура" в горепосочения институт Кирил Дженев поставя началото на нова хореографска школа. Негови ученици са именити хореографи.

Първите си постановки като хореограф Дженев прави в танцовия колектив на Министерството на земеделието през 1948 г. – „Одумвачки", „На мегдана" и „Моряшки танц". От 1951 г. е сред постановчиците на Държавния ансамбъл „Филип Кутев", както вече бе казано. 18 години той работи заедно с Маргарита Дикова и двамата създават образци в танцовото изкуство. Пет години творческата му дейност като главен хореограф се свързва с ансамбъл „Пирин". Натрупва опит и в него назрява идеята за създаване на ансамбъл, концептуално различен от тези, в които се е изявявал до момента. В своята работа в ансамбъл „Тракия" Дженев разполага с един вечно млад колектив, притежаващ професионални качества, които му позволяват да постигне творческите си идеи и още нещо. Създава концертни спектакли, в които с изключителен усет дозира изпълненията на трите формации. Усилията на колективите са насочени към създаване на цялостен сюжетен спектакъл в който редуването на дивертисментни номера да не нарушава темпоритъма на спектакъла. С името на Кирил Дженев се свързва и полагането на методико-теоретическите основи в сценичното претворяване на танцовия фолклор. Неговата научна дейност е провокирана от преподавателската му работа във Висшия музикално-педагогически институт в Пловдив и от появилата се необходимост от учебни помагала в областта на танцовата педагогика. Създател и съавтор е на редица трудове.

Интересен факт в исторически план е, че Кирил Дженев е първият хореограф, който застава начело на ансамбъл и може би това е една от причините ансамбълът да се откроява от останалите. Разбира се, основен принос за облика му има творческият почерк на Дженев. Дотогава другите ансамбли са ръководени от музиканти, което предопределя превес на вокалните и инструментални номера в репертоара.

Може да се каже, че творческият замисъл на Кирил Дженев в неговите хореографии е бил лесно реализуем. Причината за това е, че той разполага с млади танцьори – негови възпитаници, владеещи богатата танцова диалектика на българския фолклорен танц. Тези техни качества позволяват на твореца Дженев да създава образи и да пресъздава сюжети чрез изразните средства на танца. За бъдещото развитие на ансамбъла Дженев споделя: „Нашата мечта е да създадем фолклорен театър. Срещаме разбиране на тази наша идея." За тематиката уточнява, че тя отразява „приказното, легендите, ритуалите от миналото и настоящето на нашия народ". За емпириката казва: „Живите скокове на нашето изкуство са само и единствено в автентичния български фолклор. Тук инатливост и сантиментални въздишки по невъзвратимото няма да помогнат. Длъжни сме да търсим най-добрите форми, с които да съживяваме и развиваме българския фолклор"[9].

Всичко казано дотук води до констатацията, че Кирил Дженев е един от реформаторите в българската фолклорна хореография. Неговата креативност води до създаването на множество танцови произведения, които в по-голямата си част са действени танцови форми. Останали ярки образци и до днес са: „Куди"; „Гергьовден"; „Коледари"; „Тъжачката"; „Овчар и Юда девойка"; „Пловдивски кокони"; „Пролетни танци"; „Добруджанска танцова импресия"; „Либе ле"; „Шопски танц"; „Тракийски смесен танц"; „Ръченица с шиници"; „Шопски лазарки"; „Капански мъжки танц"; „Овчари"; „Легенда за Орфей"; „Джиновски танц"; „Жеравненски танц"; „Хасковски сватбени игри".

Съдбата на **Ансамбъл за народни песни и танци „Варна"** е драматична, днес той не съществува като структура, но съществува творчеството на неговия лидер и негов създател Петър Ангелов. Танцовите произведения на ансамбъла са рожба на креативната мисъл на твореца Ангелов, който като ученик на Кирил Дженев създава поредица от образци в българската народна хореография.

Началото е през 1976 г. По подобие на ансамбъл „Тракия" и тук главният художествен ръководител е хореограф. Тенденцията в творческата работа на екипа е създаване на концерт-спектакли с цялостна драматургия. Донякъде тази насока се е очертала в работата на професионалните ансамбли през 70-те години. Артистите в ансамбъла са кадри от специализираните училища и работата за реализиране на художественотворческа продукция в трите структурни звена е лесна. Фолклорните критици са скептично настроени – защо на Варна – е нужен професионален фолклорен ансамбъл, като черноморски център и пристанищен град никога не е била средище на самобитна фолклорна култура. Това недоверие се опровергава и с факта, че със създаването на ансамбъл „Варна" се затваря цикълът от музикални институти в града, а и Варна е регионален център, разположен в близост до Североизточния Балкан и Добруджа. Два големи региона – Котленско-Камчийският и Добруджанският, откъдето може да се черпи оригинален фолклор. Пенка Манева заявява: „Този край е истински фолклорен оазис и съвсем справедливо е да има свой народен ансамбъл, който да разширява и задълбочава делото, започнато от Филип Кутев в национален мащаб"[10].

В своите хореографски композиции Ангелов изхожда от автентичния регионален народен танц или от обреда. Танците, които се открояват в неговото творчество, са: „Танци от Голица"; „Лазарки"; „На мегдана"; „Коледари"; „Игри от Добруджа"; „Варненски танц"; „Ветрески ергени"; „Шопски танц"; „Хайдутин и мома"; четиричастната танцова постановка „Обреди за дъжд", която включва – „Герман", „Гонене на змей", „Пеперуда" и „Веселие"; „На сватба"; „Венец за невеста"; „Шуменски танци"; „Камчийски танци"; „Стрели в момини двори"; „Басканджос". Изброените имена на танцовите постановки показва, че авторът работи в посока към развитие на дивертисментни и действени форми, като идеи за тях черпи от обичайно-обредната система и народното поетично творчество. В част от танците участва целият ансамбъл, някои са камерни, а други

9 Кръстев, В. 1986. Профили. Книга шеста. Музика, С.

10 Манева, П. Песен от душа блика. Радио Варна, 26.10.1983.

– еднородни. Разнообразие, което позволява изграждане на динамични концертни програми. Хореографският почерк на Петър Ангелов е неповторим, носещ изтънченото чувство за майсторски стил в танца, и изразява дълбоката душевност на българина. Фолклорният танц от Варненския регион, който той обработва, е специфичен и труден за пресъздаване. Това е т. нар. „гагаузки танц", който най-силно е изразен в мъжкия танц „На сватба". Специфичен танц, който като лексика е труден и има характерен „макам" в играта, който, ако не се овладее, осакатява танца стилово. Контрастен на мъжкия гагаузки танц в неговото творчество е танцът „Хайдутин и мома". Танц поезия, творба, провокирана от народното поетично творчество, по форма тематично-сюжетен, пресъздаващ копнежа на девойката.

В оценките за хореографските композиции на авторите, които споменахме по-горе, се говори за запазване на стила и обработка на традиционния танц, в анализите за творчеството на П. Ангелов се акцентира върху „пресъздаването", използват се термините „хореографска режисура" и „хореографски творби". Това показва, че ако Дженев е реформаторът, дал вярната посока, то Ангелов е новаторът в развитието на креативната хореографска мисъл на фолклорна основа.

По подобие на Държавния ансамбъл „Филип Кутев" след 1951 година до 1979 година са създадени 16 фолклорни ансамбъла, които изграждат единната Национална мрежа на професионалните фолклорни ансамбли.

Всъщност този период на утвърждаване в развитието на българското хореографско изкуство съвпада с времето на социалистическото управление на държавата. Мнозина го отричат и биха искали да го заличат от историята ни, но фактите, изложени по-горе, показват развитие в областта на фолклорното танцово изкуство, което е част от стожерите в културната ни идентичност.

Заключение

Констатира се, че в развитието на фолклорното сценично изкуство в областта на хореографията се заражда идеята за създаване на „фолклорен театър", като се отличават произведенията на творците Кирил Дженев, като реформатор и на Петър Ангелов, като новатор в българската фолклорна хореография. Това доказва, че съвременната хореография на фолклорна основа се развива по посока театрализиране, чрез сложна драматургия и обогатяване на изразните средства при изграждане на художествените образи. Преминава се от традиционния, битов, празничен, обреден танцов фолклор към нов етап на неговото преосмисляне и обработване; от етап, в който хореографът борави с националния танцов език за създаване на дивертисментни танцови форми към действени танцови форми на фолклорна основа, в които неизбежно се прибягва към пластиката на класическия танц или други танцови техники.

Литература:

1. Ангелов, П. 2003. За проф. Кирил Стефанов. В: Стефанов, К. Изкуството, което ме създаде – моят път с „Пирин". Еър Груп 2000.
2. Кауфман, Н. 2006. Зряла творческа годишнина. В: Музикални хоризонти, кн. 11.
3. Кръстев, В. 1986. Профили. Книга шеста. Музика, С.
4. Петров, К. 2012. Приносът на българските хореографи за сценичното пресъздаване на народните танци. Славена, Варна.

УДК 159.922.6

АКТИВІЗАЦІЯ КРЕАТИВНОСТІ Й ФАСИЛІТАТИВНИХ НАВИЧОК МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Гуцало Е.У., канд. пед. наук, д-р філософії, доцент
Кіровоградський державний педагогічний університет ім. В. Винниченка, Україна

Учасник конференції

У статті проаналізовано проблему активізації креативного потенціалу студентів педагогічного університету. Робляться висновки про те, що творчий розвиток майбутніх учителів у процесі вивчення психології супроводжується їх професійним становленням й формуванням творчих якостей, котрі відповідають вимогам учительської праці й образу сучасного педагога.

Ключові слова: *творчий потенціал, фасилітація, креативність, особистісні якості, активні методи навчання.*

The problem of activization of creative potential of the students of pedagogical university is analyzed in the article. The conclusions about that the creative development of future teachers in the process of studying psychology is accompanied with their professional growth and forening their creative characteristics according to the requires to the teacher s profession and the image of modern teacher are made.

Keywords: *creativity, facilitations, personal qualities, learning activity*

У даний час проблема активізації творчого потенціалу особистості є не лише актуальною, але й набуває очевидної гостроти. По-перше, це пов'язано з тими соціальними процесами, що відбуваються сьогодні в нашому суспільстві і які задають системі виховання й освіти нові орієнтири. По-друге, модернізація освітньої діяльності в контексті європейських вимог потребує адекватних принципів та форм побудови навчального процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволило зафіксувати низку нових тенденцій дослідження проблеми креативності, підвищення уваги до розвитку творчого потенціалу особистості. Проблема творчого розвитку особистості розглядається із філософських, педагогічних і психологічних позицій. Філософський підхід пов'язується із визначенням творчості як специфічної характеристики людської діяльності, у процесі якої людина перетворює навколишню дійсність і саму себе (Г.С. Батищев, Л.Н. Коган, В.Г. Пушкін, В.С. Біблер, Д.Б. Богоявленська та ін.). Основні педагогічні підходи у розробці проблеми складаються на базі аналізу сутності творчого розвитку особистості вчителі в працях педагогів-класиків (П.П. Блонський, К.Д. Ушинський, С.Т. Шацький і ін.).

Дослідження творчості в межах психології викликало появу поняття "креативності", вивченню якого присвятили свої праці М. Воллах, Дж. Гілфорд, Б. Гізелі, С. Медник, В. Сміт, П. Торренс, Я.А. Пономарьов, Н.Г. Фролов, Е. Г. Ярошевський, С.Д. Максименко, В.В. Клименко, В.В. Рибалка, А.В. Морозов, В.О. Моляко, О.Л. Музика, В.М. Дружинін, Н.В. Хазратова та багато інших дослідників. У якості психологічних підходів використовуються висновки психологів про взаємозв'язок властивостей психіки людини і її діяльності, про зв'язок здібностей із психічними процесами як «родовими» властивостями індивіда, про механізми творчості як єдності продуктивних і репродуктивних сторін розумової діяльності.

Українські учені розглядають проблему розвитку здібностей та обдарованості, використовуючи власні методики, розкриваючи особливості взаємодії вікових, соціально-психологічних і суб'єктно-ціннісних чинників у розвитку творчо обдарованої особистості (В.О. Моляко, О.Л. Музика, О.І. Кульчицька, А.Ю. Вишина, Т.М. Майстренко, Н.Ф. Портницька та інші).

Метою нашого дослідження є вивчення психолого-педагогічних умов і передумов активізації творчого потенціалу особистості. Однією з креативних психолого-педагогічних технологій ми вважаємо впровадження методів формування фасилітативних навичок у студентів засобами художньо-творчої діяльності на практичних заняттях із психології.

Аналізуючи фундаментальні праці класиків, а також сучасну наукову літературу, ми спробуємо уточнити зміст понять «творчий потенціал», «творча активність», «креативність». Накреслимо також способи, умови й засоби активізації креативного потенціалу майбутніх учителів у процесі професійної підготовки.

Творчий потенціал являє собою об'єктивну передумову, можливість вияву творчих здібностей особистості. Саме в зоні творчих потенцій намічаються тенденції розвитку індивіда, накопичується досвід творчої діяльності, закріплюються творчі навички.

Момент реалізації творчого потенціалу, включення особистості у творчу діяльність незмінно пов'язаний з механізмом внутрішньої активності суб'єкта. Коли ми говоримо про творчу активність, то маємо на увазі гармонічну єдність якісно нового стану активності й досить високий її рівень.

Актуальний стан особистості, в якому реалізуються її творчі потенції і здібності, а творча активність знаходить вихід у діяльності пошукового перетворювального характеру, ми пов'язуємо з такою властивістю суб'єкта творчої діяльності, як креативність. Отож, креативність характеризується певним рівнем і специфічним характером розвитку мотиваційних якостей особистості, її пізнавальних процесів, здібностей, емоційно-вольової забезпеченості, знань, умінь і навичок. Креативність може специфічно виявлятися в різних видах діяльності, надавати сфері конкретної діяльності своєрідний, індивідуально забарвлений стиль її здійснення.

Таким чином, перехід творчих потенцій особистості в їхній актуальний стан за допомогою включення механізму творчої активності й складає «ядро» активізації творчих потенцій індивіда.

Розуміючи креативність як багатогранне явище інтегративного характеру, ми проаналізували її кореляти з характеристиками творчого мислення, сприймання, уяви, емоційної сфери і звернули увагу на ті вузлові моменти цих психічних процесів, стимулювання яких засобами інтерактивних методів навчання психології створювало б напруження діяльнісних властивостей особистості, динаміку її творчого потенціалу.

Ми визначили систему основних компонентів, що складають креативність як цілісне явище й дали характеристику кожного компонента з погляду внутрішньої структури. Перелік найбільш істотних розумових і особистісних властивостей, що сприяють творчому прояву особистості і складають структуру креативності, на наш погляд, такий: творча спрямованість, евристичність, оригінальність, фасилітативність, самоініціювання, умілість, емоційно-вольова забезпеченість.

Основним напрямком нашої практичної роботи стала допомога студенту вже в стінах вузу усвідомити особливості своєї

індивідуальності, свого внутрішнього світу, визначення своїх творчих можливостей в процесі різноманітних видів продуктивної навчальної діяльності.

Педагогічний експеримент припускав сполучення дослідницької і виховної роботи, організацію своєрідної творчої діяльності в ході навчально-виховного процесу і вивчення студентів в експериментально змінюваних умовах. Ми ставили за мету з'ясувати, в якій мірі проведення навчальних занять на основі інтерактивних методів активізує творчі потенції студентів, які можливості особистості реалізуються у творчих ситуаціях, які умови є найбільш сприятливими для самоініціації (інтенсифікації) студентської творчості, яким чином впливає на ці процеси викладач, що володіє навичками фасилітації.

Вивчаючи сучасні психологічні дослідження [1; 3; 4], ми визначили, що активізація творчих потенцій студентів можлива, як правило, за умов заміни традиційних форм управління на фасилітативні стилі. При традиційних формах управління домінує директивна форма керування діяльністю (сугестопедія та переконання), коли викладач спонукає групу або члена групи виконувати власні інструкції та розпорядження.

Спосіб управління при фасилітації недирективний, не виходить за рамки самоорганізації керованої системи. Суб'єкт поєднує функції керівника, лідера й учасника групової динаміки. Недирективний викладач створює особливе учбово-педагогічне середовище, атмосферу свободи й самостійності. У такому середовищі розв'язання поставлених завдань - спільна справа.

При традиційній формі управління психодинамікою групи викладач сам визначає не тільки зміст, а й динаміку групового процесу. У фасилітаційному управлінні психодинаміка групового процесу розподілена між рівноправними суб'єктами, де викладач є тільки одним з них.

У класичних формах директивного управління (за критерієм впливу на самоорганізацію особистості чи групи) керівник визначає реалізацію всіх компонентів самоорганізації (постановка цілей, висування гіпотез самоорганізації, перевірка результатів). У фасилітаційному управлінні фасилітатор, будучи членом керованої ним системи, претендує тільки на те, що він може краще за інших піклуватися про інтеграцію всіх компонентів самоорганізації. Опановуючи навички фасилітації та застосовуючи їх у групі, викладач незабаром може помітити, що його студенти звикають до розподіленого з ними контролю і також починають застосовувати фасилітативні техніки. Викладач-фасилітатор має здатність використовувати непередбачену ситуацію як можливість розвитку.

Нарешті, значні розбіжності стосуються особливостей психологічного мікроклімату, який є основною умовою нормального творчого розвитку. Сприятливий мікроклімат передбачає спокійну й доброзичливу обстановку, уважне ставлення до емоційних потреб особистості, самостійність, можливість комфортно спілкуватися з іншими. При фасилітативному управлінні переважає здоровий, сприятливий мікроклімат, дух товариства, висока внутрішня дисципліна, принциповість і відповідальність, вимогливість як до себе, так і до інших. Фасилітатор зберігає управлінські функції тільки як учасник системи, будь-який елемент якої може з легкістю відкинути його управлінські санкції і запропонувати свої. Протистояння може бути розв'язане не стільки критикою, опором опонента, а й безумовним прийняттям його позиції. Така атмосфера сприяє розвою студентської ініціативи й сміливості креативних самопрезентацій.

Отже, найбільш цінним є створення комфортного групового клімату (емоційний простір), загального понятійного поля (когнітивний простір), партнерської взаємодії учасників групи та підтримання їхньої працездатності (поведінковий простір). Без цих передумов активізація творчого потенціалу нерідко блокується.

Далі опишемо деякі прийоми формування творчих здатностей у студентів підчас вивчення предмету «Психологія».

На тьюторських заняттях з метою створення сприятливої атмосфери використовуються такі комунікативні прийоми, як: *формулювання евристичних запитань* як методу глибокого усвідомлення почуттів, думок, вчинків; *вираження* щирих і правдивих почуттів; *підкреслювання* (повтор з акцентуванням уваги на певних висловлюваннях); *прояви конструктивної конфронтації* (піклування про опонента, мотивація вступу в конфліктні стосунки, уникання наклеювання ярликів, уникання осуду, правильне обрання часу для конфронтації); *інформування та інтерпретація* (висловлювання й судження про можливі неусвідомлювані причинно-наслідкові зв'язки); *імпровізовані промови,* моделювання та розігрування конкретних педагогічних ситуацій; *використання метафоричних висловів* — казок, притч, міфів, афоризмів, прислів'їв (завуальований неоднозначний текст, який вимагає роздумів, розшифровок і тлумачення).

Викладач психології інформує групу й окремих студентів в найширшому спектрі питань - самоаналізі, рефлексії, зворотному зв'язку, активному слуханні, емпатії, бар'єрів та правил спілкування тощо. На тьюторських заняттях опрацьовуються навички доцільного використання відкритих запитань, що починаються зі слів «Що і хто..?», «Навіщо..?», «Як..?», «Коли, чому..?». Розігруються рольові ситуації, які демонструють комунікативну ефективність саме такої тактики при аналізі як різних аспектів творчої групової взаємодії, так і поведінкових реакцій окремих членів групи. Навчаючись інтерпретації, студенти намагаються встановлювати взаємозв'язки наявних проблем та причин їх виникнення; порівнюють ситуації «тут і тепер» з подіями та враженнями, що переживалися в минулому. В інтерпретаційних стилях навчаються подавати запитання чи гіпотези («Може бути…», «Мені спало на думку, що...»).

Творчі здібності, фантазія та інтуїція розвиваються й при інтерпретації (прочитанні) різноманітних метафоричних текстів. Крім того, тлумачення метафоричних висловів нерідко породжує дискусійні баталії, коли кожен з учасників діалогу намагається переконливо коментувати, узагальнювати, пропонувати нові погляди на предмет спору. Тим самим формується така важлива для фасилітатора здатність, як толерантність до невизначеності при збільшенні кількості можливих варіантів розв'язання проблеми.

Наприклад, при обговоренні ролі фасилітативних умінь для становлення творчої особистості ми запропонували притчу Корчака. Суть притчі така: «Простий селянин підбирає пораненого птаха, приносить на свій курятник і доглядає його разом з курми. Птах, який має інакший вигляд, навчається у курей клювати зерно, літає з ними по двору, але часто сумно дивиться на небо. Якось мимо проходив натураліст, який побачив, що це орел. Він запропонував селянину відпустити орла на волю. Селянин погодився. Натураліст поклав орла на свою руку й вигукнув: «Ти - орел, лети, як орел!» Але птах боїться, дивиться на курей, зіскакує з руки і починає клювати з ними зерно. Натураліст, який вірить у справжнє призначення орла, виносить його на світанку на гору, примушує дивитися на сонце. І з голосним криком піднімається гордий птах, розправляє крила й починає свій далекий політ» [2]. Одним з завдань у роботі з цим текстом було створення альтернативного (негативного) змісту притчі селянин не захотів відпускати орла, натураліст втратив віру у сміливість птаха та ін.). Альтернативні тексти порівнювалися, коментувалися, доповнювалися прикладами з наявних педагогічних реалій. Обговорення природно набувало ознак актуальності, щирості, креативності.

У процесі дискусій над метафоричними текстами ефективно формуються моделі толерантної поведінки, описані в літературі [4; 5; 7]. Студенти усвідомлювали на практиці такі правила толерантної поведінки, як: ніхто не може змушувати учасників дискусії ставати на єдину «правильну» думку, всі судження однаково цінні; ніхто не може нав'язувати своїх думок іншим і «тиснути» на тих, хто не згодний; конфліктні ситуації не замовчуються, а розв'язуються. Негативні висловлювання,

різкі емоційні спалахи, амбіційність, роздратування або залякування, агресивність або ворожість трактувалися як інтолерантні моделі поведінки, привід для самовиховання та рефлексії.

Хочемо відзначити, що заняття з використанням метафор надають прекрасну можливість для формування навичок абсолютного позитивного сприймання. Саме тут студенти природним чином набувають умінь створювати довірливу атмосферу, переборювати страхи й тривоги, висловлювати свої переживання стосовно групи, усвідомлювати й трансформувати негативні емоційні та поведінкові реакції, моделювати стратегії подолання різноманітних бар'єрів без запуску механізмів психологічного захисту, будувати щирі стосунки й конструктивну конфронтацію, підвищувати особисту відповідальність тощо.

При засвоєнні прийому зворотного зв'язку студенти набували важливих для майбутньої фахової діяльності навичок фокусуватися на поведінці, а не на людині; на спостереженні, а не на висновках; давати опис, а не оцінку; ділитися інформацією, ідеєю, а не порадами або вказівками; говорити конкретно, а не узагальнено; реагувати негайно, а не із запізненням; поєднувати позитивне й негативне, а не оцінювати тільки позитивне або лише негативне.

На заняттях з психології створюються можливості для моделювання фасилітативної поведінки, вияви якої спостерігаються в елементах ефективної комунікації (адресація власних зусиль до всієї групи), здатності слухати (демонстрація через активне слухання: погляд, спрямований на співрозмовника, увага до кожного), заохочення всіх членів групи (оцінка однаковою мірою внеску всіх членів групи — демонстрація через визнання і подяку), готовність розподіляти лідерство (готовність поділитися впливом — демонструючи це, наприклад, проханням до членів групи, в яких є особливі знання або досвід творчої діяльності, поділитися своєю інформацією). Важливими є також формування навичок демократичності, гнучкості, відкритості поведінки. Це виявляється у вміннях ухвалювати рішення на основі консенсусу, відкритості для альтернативних ідей та поглядів, демонстрації відвертості та чесності через розкриття власних почуттів і сумнівів.

Отже, у результаті теоретичного й експериментального аналізу проблеми вважаємо за можливе зробити наступні висновки:

1. Активізація творчого потенціалу майбутніх учителів супроводжується їхнім професійним становленням й формуванням творчих якостей, що відповідають вимогам педагогічної праці й образу сучасного вчителя.

2. Креативність як основна ланка творчого розвитку є складним, динамічним особистісним утворенням, що характеризується своєрідністю структури, цілісною сукупністю виділених компонентів, що специфічно виявляються у різних видах навчальної діяльності.

3. Найважливішими психолого-педагогічними передумовами активізації творчого потенціалу особистості є наступні умови:

- пов'язані з розвитком особистості майбутнього вчителя: а) наявність достатнього рівня сформованості творчої спрямованості, евристичності, оригінальності, фасилітативності, самоініціювання, умілості, емоційно-вольовій забезпеченості; б) постійна і цілеспрямована орієнтація на розвиток як кожного компонента креативності, так і на зміцнення їхніх взаємозв'язків до рівня цілісної властивості особистості;

- пов'язані з організацією навчально-виховного процесу:

а) формування навичок фасилітації ефективно та природно відбувається в процесі реалізації суб'єктно-діяльнісного підходу, застосуванні нових науково-методичних та дидактичних підходів у процесі освоєння студентами вузівського курсу «Психологія»;

б) опановуючи навички фасилітації та застосовуючи їх у групі, викладач привчає студентів до розподіленого з ними контролю, студенти починають застосовувати фасилітативні техніки на заняттях;

в) впровадження інтегративних психолого-педагогічних прийомів формування навичок фасилітації підчас вивчення психології створює умови для стимулювання потенціалу розвитку особистості, ефективного виконання нею своїх основних функцій як фахівця-професіонала в майбутньому;

г) завдання фасилітатора-викладача у вищій школі - підтримати процес формування нового досвіду, визначити напрямок і спосіб дій, навчити студентів, як надалі використовувати набутий досвід для розв'язання власних проблем й досягнення успіху.

- обумовлені особливостями творчої діяльності студентів:

а) розгляд творчої діяльності як фактора професійної підготовки майбутніх учителів й залучення кожного студента у свідому творчу діяльність;

б) зближення за допомогою творчості усіх сфер життєдіяльності студентства;

в) орієнтація на постійне поповнення знань, удосконалювання умінь і навичок, активне збагачення досвіду й способів самовираження у творчості.

References:

1. Bandura A. Exercise of personal agency through the self-efficacy mechanism., A. Bandura., Self-efficacy Thought control of action Schwarzer, R(Ed.) – Washington DC: Hemisphere., 1979. – 236 p.

2. Диалоги з Корчаком : сборник статей., Е.С. Левина, М.М .Эпштейн. – СПб., Изд-во «Участие», 1995. – 48 с.

3. Дружинин В.Н. Психология общих спосібностей., В.Н. Дружинин. – СПб., Издательство «Питер», 1999. – 368 с.

4. Лушин П.В. Психология личностного изменения., П.В. Лушин. – Кировоград, Полиграфическо-издательский центр ООО «Имэкс ЛТД», 2002. – 360 с.

5. MacKinnon P.W. Creativity a multifaceted phenomenon., P.W. MacKinnon. – Ltd, 1975.

6. Морозов АВ., Чернилевский Д.В. Креативная педагогика и психология: Учебное пособие. – М., Академический Проект, 2004. – 2-е изд., испр. и доп. –560 с.

7. Роджерс К.Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека., К.Р. Роджерс. – М.: Издательская группа «Прогресс», «Универс», 1994. – 480 с.

JEL I230

INNOVATION TECHNOLOGIES OF SOCIAL WORK SPECIALISTS' TRAINING

S. Omelianenko, Cand. of Educational Science, Prof.
Kirovohrad State Pedagogical University named after V. Vynnychenko, Ukraine

Conference participant

The author analyses the possibilities of using innovation technologies of training in the professional training of social work specialists for educational establishments, the substantial filling of which is the materials of the media. There are some results of practical usage of the interactive technologies of training.

Key words: *interactive technologies of training, social work specialist, professional training.*

In modern period social work is considered as professional activity which is exercised by specially trained specialists and is aimed at providing aid for individuals, groups, communities to improve or to restore their abilities for social functioning [1].

There are three levels of social work: macrolevel – social policy; mesolevel – social programmes of regional, local level and domiciliary; microlevel – social work with a client. Social work is also classified according to its area of activity: education, healthcare, culture, etc, and also in accordance with the characteristics of psychological features of the clients: social work with young people, social work with a family, social work with deviants and other groups [7].

Social work in educational area is done by a social teacher, who has to do the following: to carry out mediation between educational establishments, family, work collectives, the public, to organize their interaction; to combine efforts for the purpose of creating conditions for all-round development of children and teenagers in social environment; to carry out social work concerning arrangement of communication of children, young people, adults in the domiciliary community; to assist children and young people to take part in scientific, technical, sports, artistic work, in the activity of public utility; to have influence on the overcoming of interpersonal conflicts, conflicts in the family; to provide necessary advisory psychological and pedagogical assistance to children, young people, public communities, high-risk social groups, children and teenagers who need assistance; to aim at universal morality principles: justice, kindness, diligence, etc.; to cultivate respect to cultural and national, spiritual, historical values of Ukraine, thoughtful attitude to the environment; to train children and teenagers to live in the society in accordance with the principles of mutual understanding, peace, harmony, respect.

The implementation of innovation technologies in the professional training of social work specialists is due to the existence of contradiction between the permanent complication of professional social and pedagogical activity, necessity to use more effective innovation technologies of social work and not enough level of social work specialists to use them. And also, the unique feature of social work specialists' training is that the process of training is aimed at practical activity and, therefore, maximum possible use of theoretical background to solve the actual practical problem in situations of social interaction.

O. Gomonyuk, O. Gurenko, I. Dobroskok, O. Moskalyuk, L. Petryshyn, V. Polishchuk, T. Spirina, O. Vasyuk etc. devoted their study to the problems of professional training of future social work specialists in education.

In this article we will analyze the possibilities of using innovation technologies of training in the professional training of social work specialists for educational establishments, the supporting filling of which is the mass media.

The concept of implementation of media education in Ukraine emphasizes on significant influence of media (the press, radio, cinema, television, Internet) on all strata of society, first of all on children and young people, transformation them into leading cause of socialization [4]. We live in the environment of information boom, which is generated and utilized by the society. Some new technologies of influence on the personality have appeared and continue to appear, that is why social work specialists must have skills to implement mass media into the process of socialization of rising generation, to assist in the development of readiness to live in the modern information environment, to perceive and understand adequately the consequences of influence of diverse information, to form durable immunity to manipulative influence of mass media.

At the first stage of using media products in the process of professional training of social work specialists in education we pay a lot of attention to the skills of analyzing media products: to look into the author's thinking logic, author's plan, means which the author used to succeed; to reveal social and psychological mechanisms of influence on the personality which are used by the authors of the mediatext, methods and ways which the authors of the mediatext use to succeed.

Individual tasks given to the students consist of reviewing press and Internet issues and they are aimed at developing learning in pedagogical innovations, critical attitude to the information.

With that end in view we offer students to make notes in a diary of double notes [5]. The students draw a vertical line in the middle of a blank sheet of paper to have a diary of double notes. On the left side they describe an episode from an article of a magazine or electronic publication, video recording of a TV programme or film that impressed them most. These episodes have examples of professional or unprofessional activity of a specialist. The episode may have reminded the students of something from their own experience or may have surprised them. They may not have agreed with something in the episode or it gave them understanding of a definite approach to solve the problem. On the left side of the diary the students comment on this episode: why they decided to note it, what thoughts it gave them, what questions it brought up, to what extent students' experience agrees with professional examples of interaction with different groups of clients. As the work advances the teacher writes his/her comment, too. Then those students who want may share their comments. The teacher also shares his/her comment. In this case there may be a discussion based on students' comments or on teacher's general questions. Such kind of work assumes inclusion of future specialists into the active dialogue of the discussion both theoretical issues and professionally significant problems. This dialogue is aimed at the transition from the outer dialogue both with the teacher and students, as well as with a student and students, into the inner dialogue with himself/herself and visual environment.

Effective technology of developing ability of solving professional problems is the analysis of situations of a social worker specialist's interaction with different groups of students. In this case the following sequence is used in the process of work with the press material or television programme, Intranet video: 1) information retelling, defining events and people involved; 2) information analysis as for the qualities of the people involved and relations between them; 3) the analysis of possible reasons, causes of the behaviour of people involved in the situation being discussed; 4) the analysis of the results and consequences of the actions of the people involved; 5) offers as for further development of the situation: a) when there is no specialist's activity; b) when there is a spontaneous reaction of the specialist; c) when there is a specialist's activity which is adequate in the situation described and the purpose of the given assistance; 6) forming conclusion as for the case; 7) forming general conclusion which reflects definite regularities of social work specialist's professional activity.

Our experience proves that the technology of the development of the ability to solve pedagogical problems in social work specialist's activity is done in group work, in a circle, when the first participant offers certain pedagogical situation, the second participant puts specified questions as for the situation, the third participant, if he is not sure about the situation, can put some more questions, and if he is sure, then he analyses the reasons for the similar situation, some more participants offer the solving of the pedagogical situation, other participants analyze possible consequences of the pedagogical acts, which were offered, and work out a conclusion as for the optimal way of solving pedagogical problem in the introduced social and pedagogical situation. The special feature of such work is that every next participant must rely in his/her discussion on the thoughts stated by the prior participants, and at the same time he/she must be tolerant to different points of view, to see pros and cons of offered ways of solving pedagogical problem, pedagogical acts.

When we use interactive methods of training, we try to solve the following tasks in the social work specialists' professional training: students' realization that social and pedagogical situations cause stress and emotional reaction in real life; understanding of their reactions and behaviour in such situations; understanding their own needs, motives, aims in their professional activity; getting emotional experience from the position of participants of social and pedagogical process; developing skills to show their emotions that leads to more commutability, actions, self-reliance; developing ability to behave adequately in different situations of social and pedagogical interaction; developing readiness to make a decision and to be responsible for it; creating their own strategies of behaviour.

We consider social and pedagogical problem as a base unit of educational process that describe the situation which needs solving by agreement of the aim and means of and pedagogical process to achieve effective, the most optimal result of interaction of participants of social and pedagogical process.

We offer students to perform a task using interactive technology 'Rotating table' [6] to consolidate the skills to use theoretical knowledge in practice, to develop the ability to make fast and reasoned decisions in the situations of assisting clients. Interactive technologies are aimed at the broad interaction not only with a teacher, but with each other; they must involve all the students into solving the problem, every student must contribute to this process. When using these technologies students have the opportunity to exchange knowledge, ideas, means of activity.

Five pairs of students form two circles – inner and outer. The students in the outer circle inform about a situation between the participants of educational or social process (for example, between parents and a child in a family house). The content of the situation is chosen by the students as homework according to the subject of the lesson. Examples of such situations are very often chosen from the press or Internet. The students role-play the situation to the student sitting opposite and asking to help.

The students in the inner circle get cards with the description of the behaviour they must keep to: 1) show interest, encourage speaking using the following phrases: 'I understand …', 'It's interesting …'; 2) kill speaker's feelings using phrases: 'You feel that …', 'You were very worried / It worried you …'; 3) kill and summarize the main thoughts and feelings using phrases: 'The most important in your words was …', 'As far as I understand, you feel …'; 4) show that you hear, you take in the facts, repeat the main thoughts and last words in the sentence, emphasize important facts using phrases: 'If I understood correctly …', 'In other words …', 'You've made a decision …'; 5) listen inattentively showing this in different ways.

During certain time given by the teacher each pair communicate, the student in the inner circle has to hear (or doesn't have to hear) some advice from the student in the outer circle. At the command of the teacher the students of the outer circle move to another pair clockwise, and again describe their situation and get advice. This process goes on until they have spoken to all five participants of the inner circle. Upon completion of work the students of the outer circle analyze their feelings they had when communicating with the students who reacted differently to their story, and also they specify the most optimal advice to their mind. The students from the inner circle analyze what helped them to make a fast decision in each situation.

The effective way of developing students' ability to solve social and pedagogical problems, to make a decision in social and pedagogical situations is making associative clusters and reference signals. We use the following sequence of work to analyze a social and pedagogical situation and to solve a social and pedagogical problem that appears in such a case. At the first stage the students see a fragment of a TV programme that describes a certain social and pedagogical situation. On basis of that they specify the object of studying – central object and then they offer any words, images, symbols that come into their mind when looking at the central object. This stage of work is done by the students independently. At the second stage students form groups of two or three and began to make a reference signal: they draw or write a central image (problem, social and pedagogical problem that they need to solve) in the middle of a sheet of paper; then the students draw branches that show subjects and ideas which are connected with the object of studying as a key word; where it is possible the students add drawings, symbols that are associated with the key word; after that the students show arrows that connect different notions on different branches. This work connects the conditions of a situation and a specified social and pedagogical problem. As a result a micro group of students offer their own way of its solving. At the last stage each micro group interaction present their associative cluster, joint analysis of different ways of solving social and pedagogical problem and making a reference signal that specifies a certain algorithm of social work specialist's actions in similar situations.

We used the following methods to check the efficiency of the technologies of social work specialists' training: N. Kolominsky's modified methods to diagnose students' skills to make decisions [3], A. Karpov's questionnaire 'Diagnosis of reflectivity development level' [2]. There were 47 students of the second year at the beginning of studying professional academic subjects and students of the graduation year of Pedagogics and Psychology Faculty of Kirovograd State Pedagogical University named after Volodymyr Vynnychenko who took part in the diagnosis.

We diagnosed the skills of future specialists to make a decision taking into account that a social work teacher must always make a decision in any situation of interaction with the participants of educational, social and pedagogical process. At the beginning of studying professional academic subjects 2 interviewees (4.2%) estimated their skills to make a decision in social and pedagogical situations as 5 (5 out of 5), 6 students (12.8%) as 4, 35 students (74.5%) as 3, 4 interviewees (8.5%) as 2. The following factors which show the low level of skills to make a decision are: work without definite purposes, no special work to collect information, no analysis of consequences of making a decision, lack of skill to listen to other opinions or making a decision based on the opinion of other people without proper analysis. We had the following results upon completion of training: 9 graduates (19.1%) think that they have a high level of skills to make a decision in social and pedagogical situations, 21 students (44.7%) – strong level, 15 students (31.9) – average level, 2 interviewees (4.3%) – low level. The students who estimated their level of skills of making a decision as high and strong pointed out the following features: they keep trying to solve problems, choose methods adequate to the situation, put clear criteria to succeed, collect and use information before making a decision, take into account and analyze offers of competent colleagues. We realize that students' self-rating of development level of skills to make a decision in professional situations is subjective to some extent; it depends on understanding the aims of social and pedagogical activity, its motivation, etc.

We use A. Karpov's questionnaire 'Diagnosis of reflectivity development level' to check the effectiveness of the technologies we used, because any specialist must have reflexive skills, that provide validity of personal right to change the model of behaviour given beforehand, activity taking into account the features of the situation. Because of the reflexive stage in studying we preserve its

integrity and we have an opportunity of the correction of content of activity elements [8]. The students were divided into three groups according to their answers: with high, average and low level of reflexiveness. It should be noted that the number of students that transited from the average level to the high level upon completion studying at 'bachelor's stage' as compared with the beginning of doing the second year, was 31.9% (15 students); the number of students that had low level of reflexiveness decreased by 17.0%. There is also difference of students' reflexiveness in time. At the beginning of studying (the second year) students had prevailed situational reflexiveness, which provided a direct self-control of person's behaviour, understanding of its elements, analysis of person's activity in real situations, organized by the teacher. Behavioral, retrospective and perspective reflexiveness prevailed upon completion of training. Behavioral reflexiveness revealed itself in students' ability to analyze the progress and probable results of work, the process of making decisions during doing practical tasks of analyzing social and pedagogical situations and making decisions as for helping pupils in crisis situations and upon their completion. Retrospective reflexiveness revealed itself, for example, in selection of materials for educational and creative achievement portfolio, which is a means of diagnosis of educational subject proficiency. At the beginning of doing such a portfolio the students include all their papers. But in the process of training they do qualitative selection of papers. The students excluded from the portfolio earlier purely done papers, pointing out the reasons for their inclusion and exclusion. Perspective reflexiveness revealed itself in careful planning of further behaviour in the process of doing projects during practical training.

We think that the effectiveness of using innovation, particularly interaction technologies of studying, depends on keeping to the following conditions: students' motivation to joint search for ways of solving social and pedagogical problems; providing involving all students and ensuring that every point of view is equal; teacher's ensuring of positive dynamics of all students' activity; orientation of students to define problem questions, to search for their answers that lead to developing skills to see the problem, to assume possible ways to solve it; to analyze probable consequences of using introduced ways; to organize reflexive analysis not only of the result that was received but the process of its getting.

The using of defined technologies of training permits us, to some extent, to overcome the contradiction between individual and creative character of future social work specialist's activity and the collective mode of his training in institutions of higher education. Our address to using interaction technologies of training is caused also by that fact that the result of their use is the skill to cooperate, which is an important component of social work specialist's art. In this case, all the participants of educational process cooperate with each other, exchange information, make joint decisions, judge their actions and their colleagues' actions, plunge into real atmosphere of businesslike cooperation to solve problems, which they may face in their future professional activity. As a result of interaction arrangement, students master new knowledge which appear just in the process, they develop skills to realize a problem professional situation, to analyze it and their behaviour in it, to develop skills of professional behaviour which is the optimal in specific situations and the most effective to solve it. When using these technologies future specialists show not only cognitive and intellectual activity, but also their own social attitude, their individuality as a subject of training. They provide the rise of level of students' socialization, which reveals itself in their ability to transfer social information, to develop leadership qualities, creative abilities, personality and professional self-determination.

References:

1. Entsiklopediia dlia fahivtsiv sotsialnoii sfery., Za zag.red. I.D. Zvierievoii. – Kyiv, Simferohol: Univercum, 2021. – 536 p.
2. Karpov A.V. Refleksivnost kak psihicheskoie svoystvo i metodiki yeye diagnostiki // Psihologicheskiy zhurnal. – 2003., V. 24. No. 5. pp. 45–57.
3. Kolominskiiy N.L. Psyhologiia pedagogichnogo menedzhmentu. – Kyiv., MAUP, 1996. – 176 p.
4. Kontseptsiia vprovadzhennia mediaosvity v Ukraini., http://www.ispp.ua/news_44.htm.
5. Stil D. Metodychna systema Rosvytok krytychnogo myslennia u navchanni risnuh predmetiv». – Kyiv, 2001. – 104 p.
6. Suchasnyy urok. Interaktyvni tehnologii navchannia. – Kyiv., Vydavnytstvo A.S.K., 2004. – 192 p.
7. Tiuptia A. T. Sotsialna robota: Teoriia i praktika. – Kyiv., Snannia, 2008. – 574 p.
8. Shchedrovitskiiy G.P. Kommunikatsiia, deiatelnost, refleksiia., Issledovaniia rechemyslitelnoy deyatelnosti. – Alma-Ata, 1974. pp. 12–28.

U.D.C. 81: 378. 02

GENDER STEREOTYPES IN STUDYING FOREIGN LANGUAGES IN VOCATIONAL EDUCATION ESTABLISHMENTS

K. Remizantseva, PhD in Educational Science, Assistant Prof. of Foreign Languages Department
Ukrainian Engineering Pedagogics Academy, Ukraine

Conference participant

The author analyzes the phenomenon of genderstereotypes in learning foreign languages, which plays an important role of training adult audience in vocational education establishments. Men and women have different social roles, goals, and individual psychological characteristics that determine the success of their training.

Keywords:*gender stereotypes, foreign languages, vocational education*

Nowadays, in science and society a lot of attention is paid to such a concept as "Gender". History, philosophy, sociology, linguistics, cultural studies, ethnography, pedagogy and psychology are engaged in gender studies. Teaching experience shows that substantial changes are occurred in educational space. There is a distinct polarization of an individual's intellectual abilities instead of 'middle' ones. Such an unstable state in educational space forces teachers to look for new approaches and methods for learning and new relations between teacher and students.

Many scientists say that social class, ethnicity, age and sex are the four social variables which have been most extensively studied in relation to language learning. According to Ellis, the term sex will be used as a super ordinate comprising both sex (which indicates a biological distinction) and gender (which points to the social distinction). Similarly, while keeping in mind the differences between foreign and second languages, the term second language will occasionally occur as a super ordinate in contrast with first language, particularly in quotations [5].

Over the past decades the study of sex differences in language acquisition and learning has received considerable attention, although almost all the investigations carried out in this respect have been focused on establishing isolated correlations between certain variables like achievement and sex, motivation and sex, learning strategies and sex, cognitive abilities and sex, or speech styles and sex [12]. Following S. Bern many gender differences, which have traditionally been considered to be biological, are actually caused by social norms [1].

We get many sets of norms or gender roles, which contain summary information about qualities inherent to each sex, through television and popular literature. Also we receive a number of other stereotypes directly, for example, experiencing disapproval by society when we deviate from the expected gender role behavior. A. Eagly hypothesized that gender stereotypes are essentially social norms [2]. This means, at first, we all have ideas that men and women are peculiar to certain sets of specific qualities and behaviors, at second, that the vast majority of people adhere to this point of view, and at last, usually we exactly realize which behavior is correct for the representatives of each sex. Language production will be considered both between and within gender groups and in relation to potential frameworks of diversity, difference and dominance. The extent to which the participants conform to the following stereotypes of gender and language will be considered for example:

- women talk more than men;
- men talk more than women;
- women are less assertive and direct;
- women break the rules of turn-taking less than men do;
- women use more standard forms than men [12].

The problems of isolating language behaviour attributable to the influence of gender are reflected in the numerous approaches to defining gender and analysing its power to construct language. D. Tannen, the famous proponent of differences in men and women's language, in the 1990 bestseller "You Just Don't Understand", studies functions of linguistic devices, for example, discussing whether interruptions are 'co-operative' as she claims they are for women, or 'competitive' for men [10].

In a different approach by T. Modleski, the term 'gender' has even been discussed as one which may reduce the political thrust of feminism, effectively incurring are omission to marginalization and oppression by pressing differences in rights to access to voice and education [8].

Diversity and gender, both within and across language communities, is a concept in need of further investigation, but one that could be innovative in transcending research that inadvertently reinforces stereotypes of men and women's language. Feminists such as S. Mills consider 'gender' as a term that allows for the premise that women should not be seen as a homogeneous group (and therefore by implication men also) but as a diverse group, subject to a range of influences. S. Mills for example, studies 'race, class, age, sexual orientation and education' as determining factors in women's language production [7].

The diversity models and the influences on language production may be represented in diagrammatic form(see Fig. 1):

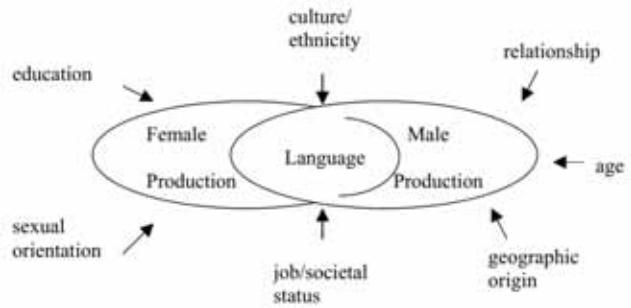

Fig. 1. Influences on Gender and Language.

So we can see that stereotypies in language depends not only on female or male production but all other psychological, physiological and sociological categories influence on the development of gender stereotypes in learning languages.

In complex of humanitarian training in a modern vocational establishment language preparation is one of the main tasks because it opens to students a broader perspective of cultural development and helps to become more competitive specialists who can solve their professional problems at the international level without any intermediaries. That is why the secondary discipline "foreign language" has a special, if not a major role in achieving the objectives of modern higher engineering education, as the humanization.

Humanization in education, especially technical, is aimed to raise students' general cultural level. Teachers of humanities in vocational colleges and universities are well aware that, at the beginning of training, students of engineering disciplines have much worse knowledge of native language and foreign language compare with students in the humanities. Engineering students have low culture of speech, inability to clear and proper make their thoughts and poorly developed capacity for self-criticism, and also they cannot work with scientific literature. Lack of human values often appears in weak intellectual and spiritual development and in the spread of technocratic snobbery.That is why the process of training engineering students to linguistic disciplines proceeds much heavier and the results are much less significant than the results of humanitarian students. In general, these students know and master the language poorly because of this psychological ability such as a strictly technical mindset and lack of linguistic instinct. Students in the humanities have a better idea about a structure of the language system, rules of the language units' use and principles of their combinations [3].

But in their study, E. Maccoby and K. Jacquelyn identified only four psychological differences between sexes (the ability to orientation in space, mathematical ability, language skills and aggressiveness) [6]. Usually the authors of psychology works link on these four differences and do not mention the fact that men and women have much more similarities [11], and say nothing about the fact that the results of recent studies show these differences are quite small and situation-specific [1].

Sex differences in language performance are not the result of differences in cognitive ability. We think that sex differences in language are directly related to sex differences which concern to aggressiveness and derive from its desire to competition. Moreover, it can be argued that this hyperactive desire to dominate exists in men due to increased level of the hormone testosterone in their blood. In support to this idea, we can claim that women's performance is better than men's if they are learning within not challenging curriculum, but it is sharply reduced when they start training by more intensive program. Although there is a reason to believe that men are more prone to the spirit of competition as women but we can not confirm that the nature of this difference is hormonal because a male gender role, of course, involves a competition in much greater extent than a female one. [4].

Undoubtedly, there is a good reason to believe that social factors played a significant role in the emergence of sex differences in

language sphere in mature period. Motivation plays an important role in the development of learning foreign languages. Scientists identified two types of motivation: the first one is the importance of understanding and the second one is a desire to integrate into speaking group o this language. Despite differences of these motives, they are interconnected and interdependent. In addition, the process of motives formation is associated with different personality structures that arise during human development, and also it has certain characteristics typical to each stage of age. During the development of students the dominant needs, ideals, values, and other motivators are periodically changed. A student's gender-sensitives also play a great importance in motives formation. Because student age (18-25 years) is similar to the beginning of early adulthood period. This is the age of stable personality traits formation, mental processes stabilization, a high capacity for creativity formation and intellectual activity formation. This period is characterized by becoming a new level of self-awareness development, creating their own world, searching for the meaning of life, activating the processes of professional and personal self-determination, building life prospects [3].

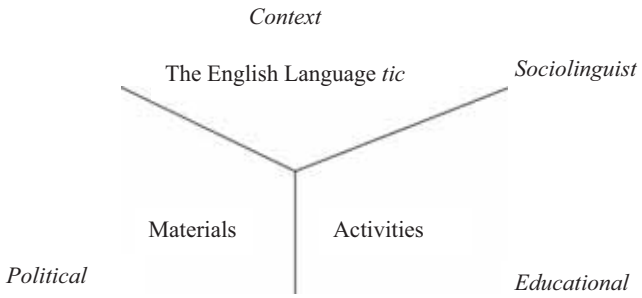
Motives which related to career and college are dominative for all students regardless of their sex or course of study. Unfortunately, our observations show that technical students' motivation which is associated with cognition in general and studying foreign language in particular is very low. Often we can hear from the future engineers such phrases as: "Why do mechanics know English? Is it important only for talking to bolts?" or "I'm not going to live abroad." So such students think that English (for example) is not important discipline for them.

Learning objectives are also important. So we can claim that the end goal of engineering-students' foreign language preparing is to achieve a level of practical proficiency, which allows them to use the language for getting additional information by their specialty and also to participate in a dialogue with native speakers according to university branch. The main attention is given to reading as the main activity. In spite of them language students want to master foreign language at least to be able to express their thoughts and feelings in communication, read and translate literature in original. That is why they spend a lot of time achieving their goals by performing a large number of written and oral exercises, reading books, magazines, and so on. But a future engineer comes to university to get technical specialty for further work, and sometimes he/she does not have plans to study foreign language.

The concept of gender during foreign language learning process is regarded to learning processes and to interaction between a teacher and students themselves. These levels interact within the framework of political, sociolinguistic and educational context. (see Scheme 1).

Scheme 1.

Gender in Learning of Foreign Language

In addition, a question "who has the best ability to learn foreign languages: a man or a woman?" is appeared among students. At first glance, gender does not influence on learning a foreign language. However, according to D. Sunderland, there are a lot of gender differences in strategies and styles of language learning. The author conducted a survey of thirty English teachers regarding gender differences of their students in language learning, fourteen of them claimed that their students - men and women - have different styles and strategies of study; others teachers considered that gender differences are less important [9].

In summary it should be noted that social psychology of gender is a wide field for studying prejudice, discrimination, social perception and self-perception, self-esteem, emergence of social roles and norms. Gender differences are created as part of society; traditional gender roles limit both men and women, which play an important role in organization of foreign language teaching process of adult audience. Specifics of foreign language training is quite complex and multifaceted, so teaching should be based on the laws of perceptual psychology, cognitive psychology, psycholinguistics, educational psychology and gender psychology. According to modern psychology an integrated approach to study of foreign language seems the most effective. Psychological and gender characteristics of vocational students who master a foreign language require to find new mentally sound intensive technology of language development. Mastering foreign language introduces certain changes in individual psychological and gender reality during educational activity: expand horizons, increase tolerance, cognitive style changes, increase verbal competence. The successful development of foreign language training is determined by a combination of motivation, emotional, cognitive, personality, psycho-physiological, gender and interactive order factors.

References:

1. Bern S. Gender Psychology., S. Bern. – Olma-press: Moscow, 2001. – 153 pp.
2. Eagly A. Sex Differences in Social Behavior: A Social-role Interpretation., A. Eagly. – Hillside, NJ: Erlbaum, 1987., p. 190.
3. Evdoksina N. Psychological Characteristics of Foreign Language Learning of Technical Colleges Students., N. Evdoksina. – ISSN 1812-9498. Vestnik AGTU. – 2007., №2 (37)., pp. 273-279.
4. Hampson E. Reciprocal Effects of Hormonal Fluctuations on Human Motor and Perceptual-spatial Skills., E. Hampson, D. Kimura., Behavioral Neuroscience. – 1988., Vol. 102., pp. 456-495.
5. Lopez P. The Sex Variable in Foreign Language Learning: an Integrative Approach., P. Lopez., Porta Linguarum. – 2006. Vol. 6. – Junio., pp. 99-114.
6. Maccoby, E. The Psychology of Sex Differences., E. Maccoby, C. Jacklin. – Stanford, CA: Stanford University Press. – 1974., p. 354.
7. Mills S. Language and Gender Interdisciplinary Perspectives.,S. Mills. – Longman., London and New York, 1995., p. 296.
8. Modleski T. Feminism without Women: Culture and Criticism in a «Postfeminist» Age., T. Modleski– ISBN 978-0-41590-416-2 Publisher New York., Routledge, 1991., p. 188.
9. Sunderland J. Gender in the EFL Classroom., J. Sunderland., Power pedagogy and Practice ed. by T. Hedge. – Norman Whitney, Oxford: OUP. – 1996., pp. 81-91.

10. Tannen D.You Just Don't Understand., D. Tannen. – Quill, Harper Collins: New York, 1990., p. 336.
11. Unger R. Imperfect Reflections of Reality: Psychology Constructs Gender / R. Unger // Making a Difference: Psychology and the Construction of Gender ed. By R. Hare-Mustin & J. Maracek. – New Haven, CT: Yale University Press. – 1988. – P. 102-149.
12. Write B. Gender and Language: Challenging the Stereotypes / B. Write // the essay. – Centre for English Language Studies Department of English at University of Birmingham, United Kingdom. – February 2002. – 44 pp.

УДК 911.3

ТЕРИТОРІАЛЬНЕ РОЗМІЩЕННЯ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН УКРАЇНИ / TERRITORIAL PLACING OF ESTABLISHMENTS OF EDUCATION NATIONAL MINORITIES OF UKRAINE / ТЕРРИТОРИАЛЬНОЕ РАЗМЕЩЕНИЕ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ НАЦИОНАЛЬНЫХ МЕНЬШИНСТВ УКРАИНЫ

Сільченко Ю., канд. географ. наук
Кіровоградський державний педагогічний університет ім. В. Винниченка, Україна

Учасник конференції

В статті проаналізована структура та особливості розміщення національних меншин по території України, а також розглядається територіальна організація закладів освіти національних меншин.

Ключові слова: *національність, національна структура населення, національна меншина, національна спільнота, етнічна структура населення.*

В статье проанализирована структура и особенности размещения национальных меньшинств по территории Украины, а также рассматривается территориальная организация учебных заведений национальных меньшинств.

Ключевые слова: *национальность, национальная структура населения, национальное меньшинство, национальная общность, этническая структура населения.*

In the article the analyzed structure and features of placing of national minorities are for territories of Ukraine, and also territorial organization of establishments of formation of national minorities is examined.

Keywords: *nationality, national structure of population, national minority, national association, ethnic structure of population.*

Актуальність. Україна – багатоетнічна держава, до складу якої входять різні за походженням і культурою етнічні спільноти. Українці – складають 77,8% (за даними Всеукраїнського перепису населення України, 2001 р.). На сьогоднішній день на території України проживає понад 130 національних меншин, які є складовою частиною держави і беруть активну участь у всіх економічних, політичних, культурних процесах.

Національна меншина – це група осіб іншого етнонаціонального походження і чисельно менша, ніж титульна нація країни, де така група, що проживає на законних підставах під юрисдикцією цієї країни є не домінуючою, відрізняється від решти населення комплексом об'єктивних ознак, а саме культурою, релігією та мовою, а особи, які до неї належать, виявляють почуття національного самоусвідомлення і виражають прагнення до самоідентифікації як представники такої групи [6, с. 100].

Існує безліч дефініцій понять: «національна меншина», «етнічна спільнота», «етнонаціональна спільнота», «етнос», «нація» тощо. Багато вчених, у своїх дослідженнях, приділили увагу аналізу проблематики трактування та правильного розуміння цих термінів. Це дозволяє виділити типові ознаки груп людей, що мають статус національних меншин: когорта кількісно менша, ніж основна нація; мають громадянство держави в якій мешкають, але батьківщиною походження є інша держава, територія, етнічна земля; відмінні расові, релігійні, культурні, мовні ознаки від відповідних ознак основної нації країни; виявляють почуття солідарності, толерантності спрямованих на збереження своєї культури, релігії, мови.

Законодавство України гарантує представникам національних меншин право на навчання рідною мовою та/або вивчення рідної мови, рівні можливості для доступу до освіти. Хоча, перед національними меншинами і народами, постають значні труднощі у реалізації свого права на освіту. Мережа навчальних закладів формується відповідно до освітніх запитів, національного складу регіону; на вибір мови впливають компактність чи розпорошеність населення, наявність колективної волі підтримувати свою культуру, а іноді навіть упередження, що існують у суспільстві [7]. Зупинимося на територіальних та суспільних аспектах освітніх закладів національних меншин та народів. Якщо розглядати дошкільну та середню шкільну освіту, то це насамперед:

- дошкільні навчальні заклади, які забезпечують виховання рідною мовою;
- одномовні школи, де мова національної меншини є основною мовою викладання, а державна мова та іноземна мова (подекуди дві) – окремими навчальними предметами;
- українські школи, де мова національної меншини та іноземна мова є окремими навчальними предметами;
- двомовні і тримовні школи, які передбачають класи з різними мовами викладання (на практиці форма роботи у таких класах збігається з двома попередніми);
- факультативне вивчення мови національної меншини як окремого предмета у школах з українською мовою навчання;
- недільні школи, мовні курси та факультативне вивчення рідної мови при культурних центрах;
- представники національних меншин мають можливість навчатися у школах, де мова навчання – державна мова, а мова меншини зовсім не вивчається [9].

Слід зауважити, що освіта рідною мовою національних меншин підкріплена Європейською хартією регіональних мов або мов меншин, яка була підписана Україною 2 травня 1996 року та ратифікована Верховною Радою України 15 травня 2003. Документ про прийняття, поданий Україною 19 грудня 2005 року. Відповідно Хартія набула чинності 1 січня 2006 року [5].

Аналіз попередніх досліджень. Теоретичними та практичними питаннями етнонаціонального складу населення займаються історики, географи, етнографи, демографи, політологи та інші. Характеристику складу, чисельності і розселення національних меншин присвячені праці В. Євнуха, Г. Кас'янова, О. Майбороди, В. Мицик, С. Макарчика, С. Чорного, Л. Шкляра та інших. Географічними аспектами розселення, міграцій, процесів життєдіяльності національних меншин займалися такі географи, як І. Барна, Г. Денисик, М. Дністрянський, А. Доценко, Я. Жупанський, Б. Заставецький, О. Заставецька, Ф. Заставний, В. Круль, В. Кубійович, С. Рудницький, Р. Сливка, О. Шаблій та інші.

Метою даної публікації є суспільно-географічний аналіз структури національного складу населення України та характеристика розміщення дошкільних та загальноосвітніх закладів, де відбувається навчання мови національних меншин.

Виклад основного матеріалу. Українці на території країни розміщені рівномірно, у 13 областях, переважно західних і центральних, частка українців перевищує 90%. Понад 80% українців у етнічній структурі населення зафіксовані у 4 областях: Закарпатській, Миколаївській, Сумській і Херсонській, а також у м. Києві; понад 70% - в областях Придніпров'я – Дніпропетровській, Запорізькій, а також у Харківській і Чернівецькій. У південно-східних областях (Донецькій, Луганській, Одеській) частка українців становить від 55 до 63%

Найчисельнішою національною меншиною в Україні є російська (8,3 млн. осіб). За між переписний період кількість росіян в усіх областях дуже скоротилася. За даними перепису населення російська національна меншина найчисельніша в Донецькій області (1,8 млн. осіб), Автономній Республіці Крим (1,2 млн. осіб), Луганській (1,0 млн. осіб), Харківській (0,7 млн. осіб), Одеській (0,5 млн. осіб) та Запорізькій (0,5 млн. осіб) областях [9]. Структура національного складу населення представлена на рис.1.

На території країни функціонують 385 дошкільних навчальних закладів з вихованням російською мовою. Всього виховується російською мовою 70,6 тис. дітей. Початкову освіту російською мовою здобувають у 621 загальноосвітньому навчальному закладі з навчанням російською мовою, 550 – з навчанням українською та російською мовами, 3 – з навчанням російською та молдовською мовами, 1 – з навчанням українською, російською та румунською мовами, 1 – з навчанням російською та польською мовами, 1 – з навчанням російською та угорською мовами. Всього – 157 тис. осіб. Як предмет вивчають російську мову у 8636 загальноосвітніх навчальних закладах 325 тис. учнів. Факультативно або в гуртках 111 тис. учнів [16].

Другою за кількістю національною меншиною в Україні є білоруська - 275,8 тис. осіб. Білоруси проживають в усіх частинах держави, найбільше розповсюджена ця меншина у Рівненській, Чернігівській областях та Придніпров'ї. Їх кількість у міжпереписний період зменшилась на 0,3%. Відповідно до щорічної інформації обласних департаментів освіти і науки в регіонах відсутній попит на навчання або вивчення білоруської мови з боку представників цієї національної меншини. Ми знаходимо пояснення цієї ситуації у активній інтеграції білорусів у українське суспільство, враховуючи спільний історичний розвиток, а також відсутність мовного бар'єру.

Третіми за чисельністю є молдовани - 258,6 тис. осіб. Територіально розмішені вони переважно у південно-центральних областях – Одеській (123,7 тис. осіб), Миколаївській (13,1 тис. осіб), Кіровоградській (8,2 тис. осіб), Херсонській (4,1 тис. осіб), Вінницькій (2,9 тис. осіб), Полтавській (2,5 тис. осіб) областях, а також у Чернівецькій (67,2 тис. осіб) області.

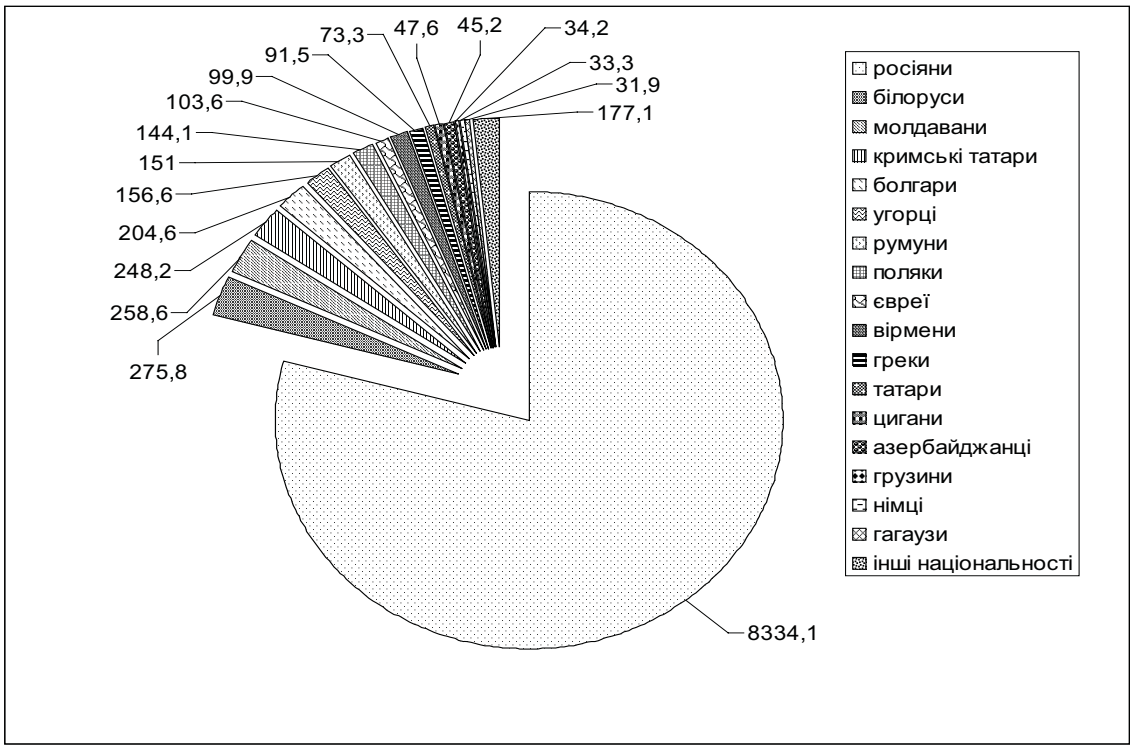

Рис. 1. Структура національних меншин України [за даними 9, 11].

У Білгород-Дністровському, Ізмаїльському, Кілійському, Ренійському, Саратському та Татарбунарському районах Одеської області функціонує 16 дошкільних навчальних закладів з вихованням молдовською мовою. Загалом молдовською мовою виховуються 1200 дітей. У вказаних районах функціонує 5 загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням молдовською мовою, у 13 загальноосвітніх навчальних закладах функціонують класи з навчанням молдовською мовою. Початкову освіту молдовською мовою отримують 1098 учнів. Як предмет молдовську мову вивчають 1035 учнів початкових класів у 16 загальноосвітніх навчальних закладах [16].

За міжпереписний період на 21,3% зменшилася кількість євреїв та становить - 106,3 тис. осіб. Відомою причиною цього процесу є репарація населення з єврейським корінням. Мову іврит вивчають в загальноосвітніх навчальних закладах та культурно-освітніх центрах всіх адміністративно-територіальних одиниць. Мову їдиш вивчають в культурно-освітніх центрах, суботніх та недільних школах у Вінницькій, Житомирській, Запорізькій, Київській, Львівській, Одеській, Харківській, Черкаській, Чернівецькій, Чернігівській областях та м. Києві. У таблиці 1 представлений розподіл кількості закладів освіти, що навчають мовою національних меншин (таблиця 1).

У 2014/2015 навчальному році в загальноосвітніх навчальних закладах у початковій школі мову іврит як предмет вивчають 1198 учнів.

Табл. 1.

Кількість дошкільних та загальноосвітніх закладів та розподіл вихованців/учнів за мовами виховання/навчання у 2015 році [16].

Мова	Кількість закладів ДНЗ	Кількість дітей, які виховуються цією мовою	Кількість загальноосвітніх закладів	Кількість учнів, що навчаються цією мовою
українська	13620	1214199	15696	3281644
російська	385	70638	621	356262
угорська	74	4952	78	16808
румунська	60	3397	68	15172
молдовська	16	1281	5	2984
польська	1	125	5	1594

В Україні налічується 248 тис. кримських татар. Вони повертаються на свою історичну батьківщину і проживають переважно в Криму, де за кількістю займають третє місце після росіян та українців. Після анексії півострову отримати достовірну інформацію щодо функціонування дошкільних, загальноосвітніх навчальних або класів з навчанням кримськотатарською мовою неможливо. Кримськотатарську мову як предмет вивчає 128 учнів у Новоолексіївській загальноосвітній школі І-ІІІ ступенів № 1 Генічеського району Херсонської області. У Мелітопольській загальноосвітній школі І-ІІІ ступенів № 22 Мелітопольської міської ради Запорізької області факультативно вивчають кримськотатарську мову учні 5-9 класів.

Іншими чисельними представниками національних груп є болгари (204,6 тис. осіб), угорці (156,6 тис. осіб), румуни (151,0 тис. осіб), поляки (144,1 тис. осіб), євреї (103,6 тис. осіб), вірмени (99,9 тис. осіб), греки (91,5 тис. осіб), цигани (47,6 тис. осіб), азербайджанці (45,2 тис. осіб), грузини (34,2 тис. осіб), німці (33,3 тис. осіб), гагаузи (31,9 тис. осіб) та інші (177,1 тис. осіб).

Болгари проживають в Україні компактно на території Одеської області – 150,6 тис. осіб (6,1% від всього населення) й становлять третю за чисельністю етнічну групу. Відповідно, саме тут найбільше підтримується освіта болгарською мовою. Так, у 2014/2015 навчальному році у початкових класах навчалось болгарською мовою 78 учнів, а болгарську мову як предмет вивчають 2,6 тис. учнів. Поглиблено мову вивчають – 334 учні в Болградській гімназії імені Г.С. Раковського. У 37 закладах Арцизького, Болградського, Іванівського, Ізмаїльського, Кілійського, Ренійського, Саратського, Тарутинського та Татарбунарського районів здійснюється викладання болгарської мови як складової частини навчальної програми. В Ізмаїльському районі у одному закладі функціонують класи з болгарською мовою навчання. Болгари також компактно проживають у Запорізькій області – 12,6 тис. осіб (1,4%). Незначна частка їх у Кіровоградській – 2,2 тис. осіб (0,2%) та Миколаївській – 5,6 тис. осіб (0,4%) областях. У цих областях факультативно вивчають болгарську мову 954 учні [9].

Угорська національна група проживає на території Закарпатської області – 151 тис. осіб (12% від загальної чисельності населення), є другою після українців. У 2014/2015 навчальному році в Закарпатській області функціонувало 74 дошкільних навчальних закладів (Берегівський, Виноградівський, Мукачівський, Ужгородський, Тячівський, Рахівський райони, у містах Ужгород, Берегово та Мукачево) з вихованням угорською мовою. Загалом угорською мовою відповідно до поданих батьками заяв виховується 4,7 тис. дітей. Загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням угорською мовою - 68, з навчанням українською та угорською мовами - 29. Загалом угорською мовою відповідно до поданих батьками заяв в загальноосвітніх навчальних закладах в початковій школі навчаються 6,4 тис. учнів, вивчають угорську мову як предмет 273 учні [16].

Румунське населення в Україні проживає на території Чернівецької – 114,6 тис. осіб (12,5%) та Закарпатської – 32,1 тис. осіб (2,6%) областей. Саме у цих областях функціонують 60 ДНЗ з вихованням румунською мовою, 78 загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням румунською мовою, 17 загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням румунською та українською мовами, один загальноосвітній навчальний заклад з навчанням українською, румунською і російською мовами. Загалом румунською мовою у садочках виховуються 3,3 тис. дітей, у початковій школі навчається 6200 учнів, вивчають румунську мову як предмет 537 учнів.

Особливістю сучасного розселення поляків в Україні є те, що найбільше їх проживає в областях давньої осілості – на Волині, Поділлі, в Галичині, зокрема в Житомирській, Хмельницькій, Львівській областях і в м. Києві (65,5% від загальної кількості), а також у Вінницькій, Тернопільській, Донецькій, Одеській, Дніпропетровській, Київській, Чернівецькій, Івано-Франківській областях та АР Крим. На сучасному етапі переважна більшість їх проживає в міських поселеннях.

У м. Львові функціонує один дошкільний навчальний заклад з вихованням польською мовою та групи з вихованням польською мовою в дошкільних навчальних закладах Львівської області. Загалом польською мовою виховуються 125 дітей.

У 2014/2015 навчальному році в Івано-Франківській, Львівській, Хмельницькій областях функціонувало 5 загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням польською мовою, один загальноосвітній навчальний заклад з навчанням польською та українською мовами, один загальноосвітній навчальний заклад з навчанням польською та російською мовами. Загалом польською мовою в початковій школі навчається 622 учні, вивчають польську мову як предмет 1797 учнів.

Німці зараз складають потужну національну меншину. Депортовані на схід німці частково повертаються в Україну після здобуття нею незалежності. Але внаслідок невиконання програми переселення, багато німців, що повернулися, виїхали до Німеччини. Німці проживають у 18-ти областях та Криму. Найбільша їх частка зосереджена на території Дніпропетровської (16,9%), Донецької (16,7%), Одеської (9,4%), Закарпатської (9,2%), Запорізької (6,2%), Луганської (5,2%) областей, АР Крим (6,2%). Значно менша кількість німців проживає в межах Харківської, Херсонської, Миколаївської, Житомирської областей, в м. Києві. Понад 50% німців України проживають в Причорномор'ї та Приазов'ї. Німецьку мову як предмет вивчають 80,6 тис. учнів початкової школи, 518 тис. учнів загальноосвітніх навчальних закладів, факультативно або в гуртках – 14,2 тис. учнів [9, 11, 16].

Висновки. За даними Міністерства освіти і науки України у 2015 році 89,3% учнів у загальних середніх закладах освіти навчалися державною українською мовою, а близько 10% - мовою національних меншин. За його словами, в системі загальної середньої освіти здійснюється навчання шістьма мовами національних меншин, дві з яких – болгарська і словацька – вивчаються в початковій школі, а 19 мов вивчаються в школах як предмет. На шести мовах – російській, румунській, угорській, молдовській, польській, кримськотатарській здійснюється виховання в дошкільних навчальних закладах. У системі професійно-технічної освіти навчання здійснюється українською і російською мовами, а в системі вищої школи – українською, російською, румунською й угорською мовами.

У 2014/2015 навчальному році у країні працює 17090 загальноосвітніх навчальних закладів. Серед них, з українською мовою навчання – 15 696, де навчаються 3,28 млн. учнів, російською – 621(356 тис. учнів), румунською – 78 (16,8 тис. учнів), угорською – 68 (15,1 тис. учнів), молдовською – 5 (2,9 тис. учнів), польською – 5 (1,5 тис. учнів). Діють окремі класи зі словацькою (134 учні) та з болгарською (78 учнів) мовами навчання.

Окрім того, у 616 загальноосвітніх навчальних закладах навчання здійснюється двома і більше мовами. Кількість учнів, що вивчає у поточному році у загальноосвітніх державних та комунальних навчальних закладах українську мову як предмет складає 393 тис. учнів, російську – 1 млн. учнів, румунську – 972 учні, угорську – 698 учнів, кримськотатарську – 308 учнів, молдовську – 2,3 тис. учнів, польську – 26,3 тис. учень, болгарську – 8,1 тис. учнів, новогрецьку – 2,4 тис. учнів, іврит – 3,4 тис. учнів, гагаузьку – 1,1 тис. учнів та інші [13].

Література:

1. Барна І.М. Етнографічне дослідження регіону (на матеріалах Тернопільської області): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія»., І.М. Барна – Л., 2005 – 19 с.
2. Бочковський О. Вступ до націології., О. Бочковський. — К., Ґенеза, 1998. - 144 с.
3. Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна і соціальна географія».,М.С. Дністрянський – К., 2005. – 13 с.
4. Етнічні меншини Східної та Центральної Європи. Компаративний аналіз становища та перспектив розвитку., за ред. В. Євтуха, А. Зуппан. — К., ІНТЕЛ, 1994. - 208 с.
5. Європейська Хартія регіональних мов або мов меншин. Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_014
6. Касьянов Г.В. Теорії нації та націоналізму: монографія., Г.В. Касьянов. - К., Либідь, 1999. - 352 с.
7. Концепція державної етнонаціональної політики: проект Закону України: інформаційний лист., Мінкультури від 10.09.2013 р. № 273/67/55-13. – 2013., 9 с. 10. Концепція державної етнонаціональної політики України [Електронний ресурс]: проект Закону України., Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/ zweb2/webproc4_1?id=&pf3511 =47852.
8. Луцишин Г.І. Національні меншини у політичному житті України : автореф. ... дис. к.політ. н., Г.І. Луцишин. – Л., 2002. – 18 с.
9. Мельник С., Черничко С. Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації. Монографія., С. Мельник, С. Черниченко. – Ужгород., ПоліПрінт, 2010 – 164 с.
10. Національний склад населення України в ХХ сторіччі [Текст]: довідник., С.М. Чорний. - К., ДНВП «Картографія», 2001. - 86 с.: табл. - (Серія «Україна на межі тисячоліть»).
11. Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року [Текст]., Державний комітет статистики України; ред. О.Г. Осауленко. - К., [б.в.], 2003. - 246 с.
12. Національний склад населення УРСР за переписом 1970 [Текст]., В. Кубійович. – Мюнхен., [б.в.], 1971. - 16 с.
13. Освіта національних меншин: нові ініціативи Міністерства освіти і науки України., Режим доступу: http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini/2015/03/19/osvita-naczionalnix-menshin-novi-inicziativi-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini
14. Про кількість та склад населення України за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року., Режим доступу: http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/
15. Статут Организации Объединенных Наций [Электронный ресурс]., Электрон. текстовые данные., Режим доступа: http://www.un.org/russian/ documen/basicdoc/charter.htm
16. Третя періодична доповідь України про виконання європейської хартії регіональних мов або мов меншин (надається у відповідності зі статтею 15 Хартії). - Київ, 2015., Режим доступу: https://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/Report/PeriodicalReports/UkrainePR3_ua.pdf

U.D.S. 664.1:579.67

EFFECTIVENESS OF DISINFECTANTS IN SUGAR PRODUCTION

N. Husiatynska, Dr. of Engineering, Full Prof.
T. Nechipor, Postgraduate student
S. Teterina, Ph.D., Associate Prof.
National University of Food Technologies, Ukraine
T. Chorna, Ph.D., Associate Prof.
University of the State Fiscal Service of Ukraine

Conference participants

This article presents the results of studies on the effectiveness of the new generation of disinfectants based on dichloroisocyanuric acid sodium, polyhexamethyleneguanidine, cytrocide, monenzyne sodium and natural hydroxy acids on contaminating microflora of sugar beet - active gray rot causative agents, which are the main cause of loss in beet mass and sucrose, as well as a sharp decline in the quality of raw materials.

Keywords: *sugar beet storage, gray rot, disinfectant*

Ensuring the quality of sugar beet during storage is an important task, because during processing of sugar beets affected by gray rot or mucous bacteriosis, the technological parameters of juices and products are being significantly deteriorated, and there are associated negative consequences - namely, gas formation in the diffusion machine, foaming during saturation, significant difficulties in filtering juices, slow massecuite boiling [1]. As a result of the above-mentioned technological problems sugar plant capacity is reduced, sucrose losses are increased due to decomposition to some organic acids, including through the course of microbiological processes, which leads to a decrease in overall sugar yield and deterioration of its quality.

Having a rotten mass in addition to direct loss of sucrose, leads to a deterioration of a number of technological parameters during beets processing. The results of our research show that in the case of significant microbiological processes, beets become unsuitable for processing, which is also consistent with the findings of other researchers [2, 3, 4].

We found that the contaminating microflora of sugar beet includes a number of Micromycetes of *Fusarium, Botrytis, Mucor, Penicillium, Aspergillus, Trichotecium, Verticillium* genus [5]. In addition, under adverse conditions of roots storage in the heap, active lesions of sugar beet with slimy bacteriosis is possible due to bacteria of the *Leuconostoc* genus, and due to the combined action of ammonifying bacteria *Bacillus subtilis and B. megatherium* and others. The research of the effectiveness of these disinfectants was performed on pure museum or isolated cultures of microorganisms from the heaps of Nabutivsky sugar plant.

According to modern requirements [3] applicable to disinfectants, the chemicals used as an active substance should be characterized by a wide spectrum of biocidal action and maintain its activity for a long time, should not make a negative impact on the quality of products, as well as belong to class III-IV of moderately hazardous substances under the parameters of acute toxicity. Considering the above factors, the research applied selection of the following disinfectants: based on dichloroisocyanuric acid sodium salt - "Sanitarin", "Javel-Kleyd"; on polyhexamethyleneguanidine (PHMG) - "Biodez", "Hembar"; on cytrocide - "Nobak", "Nobak-enzyme"; monenzyne sodium - "Kamoran" and natural hydroxy acids - "Betastab."

To determine the sensitivity of microorganisms to antiseptic preparations, the "holes in the thick agar" method was used. Cultivation of microorganisms was performed on the following nutrient medium: a) MIA(meat infusion agar) + saccharose and beetroot agar with inclusion of pure culture of Leuconostoc mesenteroides; b) Czapek medium with inclusion of pure cultures of Micromycetes - Rhizopus nigricans, Mucor mucedo, Aspergillus niger, Penicillium, Botrytis cinerea Pers, Fuzarium culmorum, Gliocladium roseum. Nutrient medium with corresponding culture of microorganisms were poured into sterile Petri dishes. After solidification of nutrient medium the holes were made within each 1.8 ... 2.2 cm from the edge of the dish, using a sterile drill. The appropriate disinfectant solutions of various concentrations were inserted into the holes.

Conclusions about the effectiveness of disinfectants at a certain solution concentration were made according to the availability of areas of stunted growth of microorganisms. No areas of stunted growth indicates that the studied culture is insensitive to the action of the product at the specified concentration. With the zone diameter of 15 mm we believe that microorganisms have a small degree of sensitivity to the corresponding concentration of the product, with the zone diameter of 15 to 25 mm the average degree of sensitivity is indicated. Availability of the zone with diameter greater than 25 mm indicates a high degree of sensitivity of microorganisms to the concentration of the antimicrobial agent.

Results of the research on the effectiveness of the above-mentioned disinfectants for certain types of microorganisms are given in Table 1.

Tab. 1.

Results of the research on the effectiveness of antimicrobial action of some disinfectants on pure cultures of micromycetes and slime-forming bacteria by "holes in the thick agar" method

Concentration of working solution, %	The diameter of the activity zone of antimicrobial agents on microorganisms, mm							
	Rhizopus nigricans	*Mucor mucedo*	*Penicillium rugulosum*	*Botrytis cinerea Pens*	*Fuzarium culmorum*	*Gliocladium roseum*	*Aspergillus niger*	*Leuconostoc mesenteroides*
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Sanitarin								
0,02	27	38	32	14	39	38	10	14
0,04	38	No growth	40	24	No growth	No growth	14	20

0,06	No growth			36	No growth	No growth	19	28
0,08	No growth						25	32
Javel-kleyd								
0,02	24	35	28	12	37	32	Solid growth	12
0,04	32	40	34	22	No growth	40	8	20
0,06	38	No growth	38	32	No growth	No growth	16	26
0,08	No growth						22	30
Biodez								
0,05	11	12	8	12	19	24	Solid growth	12
0,1	25	22	16	24	26	30	7	16
0,2	29	28	30	30	32	38	13	23
0,3	37	38	35	36	37	No growth	22	28
Hembar								
0,05	14	14	10	15	20	25	4	13
0,1	26	24	17	26	28	30	8	18
0,2	32	30	32	33	34	39	14	24
0,3	No growth	40	38	40	No growth	No growth	23	29
Nobak								
0,025	Solid growth							19
0,05	Depressed growth the areaof the cup					–	Solid growth	24
Nobak-enzyme								
0,025	28	26	22	22	23	–	20	22
0,05	No growth					–	32	34
Betastab								
0,25	Solid growth							32
0,5	Solid growth							38
Kamoran								
0,1	20	15	8	Depress ed growth	25	–	12	24
0,2	23	16	14	16	24	–	14	36
0,4	28	22	16	16	28	–	17	40

Analysis of research results (Table 1) demonstrates the high efficiency of “Sanitarin”, “Javel-Kleyd”, “Biodez” and “Hembar” on mycelial fungi of different genus. The “Nobak-enzyme” should also be noted which compared to “Nobak” has showed high antimicrobial effect to a wider range of microorganisms.

As for the “Betastab”, which is an environmentally safe product, derived from hydroxy acids of hops, it shows high efficacy in slime-forming bacteria, including the Leuconostoc genus, at the same time, at these values it is not effective on Micromycetes.

Disinfectant “Kamoran” is active on different groups of microorganisms, including Micromycetes and slime-forming bacteria.

The high efficiency of the presented products on slime-forming bacteria (Table 1., Fig. 1.) should be noted. Thus, at concentration of 0,1 – 0,2 % working solution of disinfectant “Kamoran” the zone of stunting growth of slime-forming bacteria *Leuconostoc mesenteroides* is 24 ... 26 mm, which demonstrates the high efficiency of the product.

Analysis of experimental research results on *Mucor mucedo* species has shown the high efficiency of disinfectant “Kamoran” at concentration of 0,4 % working solution.

One of the most active gray rot causative agents are the *Fuzarium* genus. The results of the above products on Micromycetes of *Fuzarium culmorum* genus are presented in Fig. 1 and indicate the high efficiency of it actions at concentration of 0,2 – 0,4 % working solution.

Disinfectant “Kamoran” has slightly lower efficiency on *Botrytis sinerea Pers* and *Penicillium rugulosum* species.

Therefore, “Kamoran” disinfectant has high antimicrobial activity against slime-forming bacteria and various micromycetes species presented in the raw materials, process water and the intermediates of sugar production.

Given the results of the research, there is a proved need of the further study on the effectiveness of products based on chlorine (“Sanitarin”, “Javel-Kleyd”), based on PHMG (“Hembar”, “Biodez”) and based on monenzyne sodium (“Kamoran”) for processing of sugar beet before entering into heap storage.

In order to establish the range of necessary expenditures for further processing of roots there was conducted an additional research to determine the effectiveness of their action on certain types of bacteria and yeast that characterize contaminating microflora of sugar beet.

The following bacteria were selected as objects of research: *Bacillus subtilis*, *B. megatherium* (gram positive spore-forming) ammonifying bacteria *Pseydomonas spp*, yeast Sacharomyces *cerevisiae*, *Rhodotorula glutinis*, *Endomyces lactis*. Cultivation of microorganisms was performed on the following nutrient mediums: a) MIA (meat infusion agar) and beetroot agar with inclusion of pure cultures of microorganisms of *Bacillus subtilis*, *B. megatherium*; b) wort-agar with inclusion of pure cultures of microorganisms *Sacharomyces cerevisiae*, *Rhodotorula glutinis*, *Endomyces lactis.*

Results of the research on the effectiveness of the above-mentioned disinfectants for certain types of microorganisms are given in Table 2.

Analysis of the research results (Table 2) shows the high efficiency of selected products on bacterial microflora of sugar beet production. The nature of the toxic action of chlorine–based chemicals is associated with oxidative processes in the cytoplasm of microbial cells, leading to its death. [3] Thus, in the case of using disinfectant “Sanitarin” in the range of working solution concentrations of 0,02 ... 0,04 % there was observed the loss of vegetative forms of spore-forming mesophilic bacteria *B. subtilis*, *B. megatherium*, and the yeast *Rhodotorula glutinis*, *Endomyces lactis.*

Tab. 2.

Results of the research on the effectiveness of antimicrobial action of some disinfectants on pure cultures of microorganisms by "holes in the thick agar" method

Concentration of working solution, %	*B.subtilis*	*B.megatherium*	*Psevdomonas*	*Sacharomyces cerevisea*	*Rhodotorula glutinis*	*Endomyces lactis*
Sanitarin						
0,02	25	24	28	17	32	34
0,04	33	32	40	22	No growth	No growth
Javel-Kleyd						
0,02	20	20	25	15	28	26
0,04	32	32	36	19	35	33
0,06	No growth	No growth	No growth	26	No growth	No growth
Biodez						
0,1	18	18	34	20	22	–
0,2	26	26	38	28	30	32
0,4	30	32	No growth	33	35	36
Hembar						
0,2	22	30	36	36	40	34
0,4	29	36	42	39	в.р	38

Results of the research on the effectiveness of the disinfectant "Kamoran" for certain types of microorganisms are given in Table 3.

Tab.3.

Results of the research on the effectiveness of antimicrobial action of the disinfectant «Kamoran» on pure cultures of microorganisms by «holes in the thick agar» method

Concentration of working solution, %	*B. cereus*	*B.subtilis*	*B.megatherium*	*B.mesentericus*	*Psevdomonas*	*E. coli*
0,025	30	12	35	13	15	16
0,05	34	24	39	18	20	18
0,1	36	38	40	25	23	24
0,2	44	42	42	27	26	29
0,4	46	46	43	35	42	38

Analysis of the research results demonstrates high efficiency of "Kamoran" disinfectant against sugar production microflora. Its especially high efficiency against the following bacteria species should be noted: *Bacillus subtilis, B. cerreus, B. megatherium, V.mesentericus, Pseudomonas, E. coli* with concentration of 0,05 – 0,2 % working solution.

An important indicator in determining the optimal cost of disinfectant is the effect of the decontamination. According to research methods to the original juice added certain amount of disinfectant "Kamoran." Then the source and diffusion juice with antiseptic analyzed to determine the total content of microorganisms, including mesophilic bacteria content, the micromycetes and yeast. Determination was carried out by known methods by dilution and seeding tests on solid nutrient media in Petri dishes. After counting the colonies grown on appropriate nutrient media calculated effect disinfecting the formula:

$$E_{\text{д}} = \frac{(B_1 - B_2)}{B_1} \cdot 100,$$

where B_1 - initial content of microorganisms in 1 g (cm^3) of the product; B_2 - the content of microorganisms in 1 g (cm^3) of the product after the appropriate treatment.

Because most problems in manufacturing the formation of " accumulation of dextran " (slime) as the object of study was chosen as the diffusion medium quality juice and juice with added slime-forming bacteria isolated from the factory " accumulation of dextran". As mentioned earlier, slime-forming bacteria are *Leuconostoc mesenteroides*, *Leuconostoc dextranicum* and others.

Analysis of the research results (Table 4, 5) demonstrates a high bactericidal effect of "Kamoran" disinfectant against microorganisms present in the diffusion juice.

Tab. 4.

Results of the research on the effectiveness of antimicrobial action of the disinfectant "Kamoran" against microorganisms present in the diffusion juice.

Indicators	Concentration of working solution, %			
	0	0,01	0,02	0,04
The total content of microorganisms, CFU ml. / cm^3	2,4	1,46	0,97	0,7
The effect of disinfection%	–	39,2	59,6	70,8
Content of slime-forming bacteria, CFU ml. / cm^3	1,1	0,68	0,51	0,4
The effect of disinfection%	–	38,2	53,6	63,6

Tab. 5.

Results of the research on the effectiveness of antimicrobial action of the disinfectant «Kamoran» on slime-forming bacteria isolated from the factory «accumulation of dextran».

Indicators	Concentration of working solution, %			
	0	0,01	0,02	0,04
The total content of microorganisms, CFU ml. / cm^3	7,8	4,02	3,14	1,9
The effect of disinfection%	–	48,5	59,7	75,6
Content of slime-forming bacteria, CFU ml. / cm^3	6,5	3,8	2,9	1,95
The effect of disinfection%	–	41,6	55,4	68,5

Therefore, the results obtained by research disinfectant «Kamoran» is highly effective against most microorganisms present in raw materials and intermediates of sugar beet production.

Thus, the research results have shown that the products"Sanitarin", "Javel-Kleyd", "Hembar", "Biodez", "Nobak-enzyme", "Kamoran" have stable fungicidal and fungistatic effect against a broad spectrum of Micromycetes which are gray rot causative agents and lead to poor technological quality of sugar beet. In addition, these agents are also effective in inhibiting the development of slime-forming bacteria.

According to the results, there should be noted the high efficiency of selected products -"Sanitarin", "Javel-Kleyd", "Hembar", "Biodez", "Kamoran" on a wide range of microorganisms.

According to results of the experimental research, we can conclude on the feasibility of the aforementioned means for sugar beet processing for the purpose of disinfection.

References:

1. Chernyavska L.I., Zotova Yu.O., Leonteva O.V. (2002), Pro vtraty tsykrozy vnaslidok mikrobiolohichnoho rozkladannya u tsukrovomu vyrobnytstvi, Tsukor Ukainy, 3, pp. 8–11.

2. Helemskii M.Z., Pelts M.L., Sapozhnikova I.R. (1977) Biokhimiya v sveklosakharnom proizvodstve, Pishchevaya promyshlennost'. - Moskva.

3. Husyatynska N.A. (2006) Pytannya mikrobiolohichnoho kontrolyu ta vyboru antyseptyka pry ekstrahuvanni tsukrozy, Tsukor Ukainy, 6, pp. 12–15.

4. Husyatynska N.A. (2009) Mikrobiolohiya vyrobnytstv tsukrystykh rechovyn, NUKhT. - Kyyiv.

5. Bilai V.I. (1980) Osnovy obshchyey mikolohiyi, Vyshcha shkola. - Kyyiv.

STRUCTURE OF NITROGEN FRACTIONS ORGANIC AND CONVENTIONAL COW'S MILK

Ya. Zhukova, Cand. of Biology
P. Petrov, Research associate
T. Mudrak, Research associate
Institute of Food Resources, Ukraine

Conference participants

Raw organic and conventional cow's milk samples were analyzed for total nitrogen, non-protein nitrogen and milk urea content with the aim of evaluation of the different diets effect. Conventional milk contained higher level of total milk urea nitrogen as well as higher proportion in total nitrogen and non-protein nitrogen fraction. We detected that ratio of milk urea nitrogen to non-protein nitrogen is the most significant criterion for assessment of diet differences.

Keywords: *organic, conventional milk, diet, nitrogen, urea.*

Balanced cattle diet is an essential element of dairy farming. The optimum ratio of rumen degradable protein and energy for its digestion achieves the desired level of the metabolize protein concentration in the cow's small intestine and provides maintenance and the production of milk. If diet is unbalanced, the surplus of protein will deaminated in cow's liver and urea level will increase in blood plasma and milk. With the aim of evaluation of the effect of different diets at certified organic and conventional farms on the structure of the nitrogenous fractions of milk, we analyzed raw organic (n = 24) and conventional milk samples (n = 24) in the period

from April 2015 to April 2016. Total and non-protein nitrogen were measured by Kjeldahl method, the concentration of urea – by spectrometry method.

Table 1.

Parameter	Organic milk	Conventional milk
Total nitrogen (TN) g/100 g	0.499±0.030	0.469±0.043
Total protein, g/100 g	3.18±0.19	2.99±0.31
Non-protein nitrogen (NPN), g/100 g	0.028±0.012	0.025±0.010
True protein, g/100 g	3.01±0.17	2.83±0.25
Urea content, g/100 g	0.0261±0.0078	0.0322±0.0172
Milk Urea Nitrogen (MUN), g/100 g	0.0129±0.0036	0.0151±0.0080
NU/NPN, %	46.07	60.40
NU/TN, %	2.59	3.22

Analysis of diets has shown that during the indoor period (November-April), at organic farm diet consisted of 63.4% of organic hay and haylage, 19.8% of corn silage and 16.8% of concentrate feed. In the outdoor period (May-October) cows were grazed on pasture, the percentage of fresh grass was about 20% of the diet, the rest consisted of feed described above. Indoor period diet at conventional farm consisted of 28.8% of hay, 19.2% of beets and carrots, 28.8% of corn silage and 21.2% of concentrated feed. During the grazing the herd fed by alfalfa haylage (60%) and grazing. Results of the study with standard deviations are shown in Table 1. Conventional milk contained higher level of total milk urea nitrogen as well as higher proportion in total nitrogen and non-protein nitrogen fraction, that can be considered as consequence of less balanced cattle diet at the conventional farm (smaller percent of rough feed). It has been shown that NU/NPN ratio is the most significant criterion among other studied parameters for assessment of diet differences and hence for differentiation of milk from farms with different farming types.

CONTENTS

ECONOMICS AND MANAGEMENT

Public Management and Administration

M. Khubua, THE ISSUES OF ACCOUNTING AND REPORTING AT GEORGIAN COMMERCIAL BANKS.....3
I. Molashkhia, INNOVATIONS IN PERSONNEL MANAGEMENT.....5
L. Takalandze, CORPORATIVE MANAGEMENT IN GEORGIA.....6
Бульба С., Федченко О., ГРОМАДСЬКИЙ МЕХАНІЗМ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ СОЦІАЛЬНОЇ РЕКЛАМИ / SOCIAL MECHANISM OF PUBLIC MANAGEMENT OF THE SOCIAL ADVERTISING DEVELOPMENT.....7
Бульба В.Г.,ФУНКЦІЯ ПРОГНОЗУВАННЯ В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ СУСПІЛЬНИМ РОЗВИТКОМ / FORECASTING FUNCTION IN THE SYSTEM OF PUBLIC MANAGEMENT OF SOCIAL DEVELOPMENT.....9
Чечель О.М., ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНОЮ СФЕРОЮ ЯК ПРІОРИТЕТНА СКЛАДОВА ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ / STATE MANAGEMENT OF THE SPHERE OF INNOVATIONS AS THE PRIORITY COMPONENT OF THE STATE ECONOMIC POLICY.....11
Червякова О.В., Дурас М.М., ДОБРЕ МІСЦЕВЕ ВРЯДУВАННЯ: АДАПТАЦІЯ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ / GOOD LOCAL GOVERNANCE: ADAPTATION OF UKRAINE TO THE EUROPEAN STANDARDS.....16
Хохіч І. ОРІЄНТИРИ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО РОЗВИТКУГРОМАДЯНСЬКОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДІ.....19
І. Козюра, АДМІНІСТРАТИВНО-КРАЄЗНАВЧІ АСПЕКТИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ / ADMINISTRATIVE AND LOCAL HISTORY ASPECTS OF PUBLIC ADMINISTRATION.....22
Кулініч О., ВПЛИВ МІЖНАРОДНОЇ ТЕХНІЧНОЇ ДОПОМОГИ НА ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЮ ДЕРЖАВНОЇ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ / INFLUENCE OF INTERNATIONAL TECHNICAL ASSISTANCE ON FORMATION AND IMPLEMENTATION OF THE STATE YOUTH POLICY IN UKRAINE.....23
В. Мамонова, ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРІВ ГРОМАД: РОЛЬ НАУКИ ТА ОСВІТИ З ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ / FORMATION OF COMMUNITY LEADERS: THE ROLE OF SCIENCE AND KNOWLEDGE OF PUBLIC ADMINISTRATION.....27
Меляков А., ГУМАНІТАРНА ПОЛІТИКА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ: СУБ'ЄКТНИЙ ВИМІР / THE PARTICIPANTS OF HUMANITARIAN POLICY OF THE UKRAINIAN STATE.....30
Решевець О., Гнатенко А., ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЧЕРЕЗ ПРОВЕДЕННЯ КОНСУЛЬТАЦІЙ З ГРОМАДОЮ / DECISION-MAKING BY LOCAL AUTHORITIES, INVOLVING CONSULTATIONS WITH THE COMMUNITY.....32
O. Rudenko, D. Viter, CRISIS MANAGEMENT IN THEORY OF PUBLIC ADMINISTRATION.....36
Бухтатий О., Штурхецький С., ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ РЕФОРМУВАННЯ КОМУНАЛЬНОЇ ПРЕСИ В УКРАЇНІ (2013-2015 РР.) / THE ECONOMIC ASPECTS OF REFORMING MUNICIPAL PRINT MEDIA IN UKRAINE: 2013-2015.....37
V. Sychenko, MECHANISMS OF REFORMING THE EDUCATION SYSTEM IN UKRAINE.....41
A. Verbytska, IMPROVEMENT OF PUBLIC POLICY IN THE AREA OF HIGHER EDUCATION FUNDING: THE EXPERIENCE OF EUROPEAN UNION COUNTRIES.....43

Economy and Finances: Fundamental Tools and Innovative Techniques

Yu. Haibura, THE ANALYSIS AND PREDICTION OF ENTERPRISE FINANCIAL CONDITION IN THE CONTEXT OF FINANCIAL CRISIS 45
Гусятинський М., Гусятинська А., СУЧАСНІ АСПЕКТИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ / MODERN ASPECTS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN REGIONS.....49
Крутова А., Нестеренко О., ПЕРЕВАГИ ІНТЕГРОВАНОЇ ЗВІТНОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНІ / INTEGRATED REPORTING BENEFITS AND PROSPECTS OF ITS IMPLEMENTATION IN UKRAINE.....52
Кужелев М.А., ТЕОРИЯ ПОВЕДЕНЧЕСКИХ ФИНАНСОВ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ДЕНЕЖНОЙ СИСТЕМЫ / THEORY OF BEHAVIORAL FINANCE AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL CASH SYSTEM.....58
Сосновська О.О., АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ДОБРОВІЛЬНОГО МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ / CURRENT PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF THE VOLUNTARY MEDICAL INSURANCE IN UKRAINE.....60
Сушкова О.Є., ПІДХОДИ ЩОДО ВИЯВЛЕННЯ РИЗИКОВИХ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ – УЧАСНИКІВ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ / THE APPROACHES TO IDENTIFICATION OF RISKY ENTITIES - PARTICIPANTS OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY.....64
Сичова М., ЕКОНОМІЧНА ДІАГНОСТИКА ПІДПРИЄМСТВ АГРАРНОЇ СФЕРИ / ECONOMIC DIAGNOSIS OF ENTERPRISES AGRICULTURAL AREAS.....67
Тарасова Т.О., Левина М.В., КОНТРОЛІНГ ЯК ЕЛЕМЕНТ СИСТЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕРЕРВНОСТІ ТОРГОВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ / CONTROLLING AS AN ENSURING ELEMENT OF TRADE ACTIVITY'S CONTINUITY.....69
Волкова Н.І., ВДОСКОНАЛЕННЯ КРЕДИТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКУ В УМОВАХ НЕСТІЙКОГО ЕКОНОМІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА / IMPROVING CREADIT ACTIVITY OF BANK IN A FRAGILE ECONOMIC ENVIRONMENT.....73
Волкова В.В., НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СТРАХОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ / AREAS OF INSURANCE MARKET OF UKRAINE IN THE ECONOMIC TRANSFORMATION.....77
Євтушенко Г.І., Куценко В.І., ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ / FORMATION OF INFORMATION AND COMMUNICATION COMPETENCE SUBJECTS OF EDUCATIONAL PROCESS IN TERMS OF EUROPEAN INTEGRATION.....81

Завора Т.М., ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ІНСТИТУТУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ / THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF SOCIAL SECURITY INSTITUTE IN UKRAINE..... 83
Зеліско І.М., ЕВОЛЮЦІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ«ФІНАНСОВІ РЕСУРСИ» / THE EVOLUTION OF ECONOMIC CATEGORY "FINANCIAL RESOURCES" / ЭВОЛЮЦИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КАТЕГОРИИ "ФИНАНСОВЫЕ РЕСУРСЫ".....86
Жерлицын Д.М.,ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ФОНДОВОГО РЫНКА УКРАИНЫ /TRENDS OF STOCK MARKET OF UKRAINE.....90
Злотникова Л.М., СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ ЦЕННОСТИ – ФУНДАМЕНТАЛЬНАЯ ОСНОВА РАЗВИТИЯ / SOCIOCULTURAL VALUES – A FUNDAMENTAL BASIS OF DEVELOPMENT.....92

JURISPRUDENCE

Development of Jurisprudence: Problems and Prospects
Узунов Д.Г., Бахчеван А., НОВАЯ МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ «ЛИЧНАЯ ЗАЩИТА» СОТРУДНИКОВ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ И ОХРАННЫХ АГЕНТСТВ ДЛЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ БЕЗОПАСНОСТИ И ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ ПРЕСТУПНОСТИ / "PERSONAL SECURITY" - A NEW METHOD OF TEACHING THE OFFICERS OF LAW ENFORCEMENT AND SECURITY AGENCIES AIMED AT SECURITY ENSURING AND CRIME PREVENTION..... 96
Цанков В.Х., МИГРАЦИОННАТА КРИЗА И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВАТА ПРЕД ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ И РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ / MIGRATION CRISIS AND THE CHALLENGES FACED BY THE EUROPEAN UNION AND THE REPUBLIC OF BULGARIA.....98
Димитров Д., ЗАДЪРЖАНЕ НА ЛИЦЕ ОТ КАПИТАНА НА КОРАБ СПОРЕД БЪЛГАРСКОТО ЗАКОНОДАТЕЛСТВО / DETENTION OF PERSON BY THE CAPITAN OF A SHIP UNDER BULGARIAN LEGISLATION.....101
Джорджанова А., Манчева П., СЪДЕБНОПСИХИАТРИЧНА ЕКСПЕРТИЗА В ГРАЖДАНСКИЯ ПРОЦЕС В Р. БЪЛГАРИЯ / FORENSIC PSYCHIATRIC EXAMINATION IN THE CIVIL PROCEEDINGS IN THE REPUBLIC OF BULGARIA.....104
Христов П., ПРОСТРАНСТВЕНИЯТ АНАЛИЗ КАТО МЕТОД ЗА ДИАГНОСТИКА НА ДЪБЛИНСКАТА РЕГУЛАЦИЯ / THE SPATIAL ANALYSIS AS A DIAGNOSTIC METHOD DUBLIN REGULATION 108
Кунчев Й., ПРЕХОДЪТ ОТ ХАРТИЕНАТА КЪМ ДИГИТАЛНАТА ЕПОХА И НЕГОВОТО ВЛИЯНИЕ ВЪРХУ СЪДЕБНАТА СИСТЕМА / THE TRANSITION FROM PAPERS TO THE DIGITAL AGE AND ITS IMPACT ON THE JUDICIAL SYSTEM.....112
Наумов С., ВЪПРОСЪТ ЗА СПРАВЕДЛИВОСТТА В ПРАВНАТА ТЕОРИЯ (ФИЛОСОФСКО-ЮРИДИЧЕСКИ ДИСКУРС)/ THE CONCEPT OF JUSTICE IN THEORY OF LAW(A LEGAL-PHILOSOPHICAL DISCOURSE).....117
Петрова М.П., ПРАВОВЫЕ НОРМЫ – РЕГУЛЯТОР МОРАЛИ ПРИ УСТАНОВЛЕНИИ ОТЦОВСТВА / THE LEGAL NORMS – A REGULATOR OF ETHICS IN ESTABLISHING FATHERHOOD.....119
Русчев И., ЗАДЪЛЖЕНИЯ С ЕДНОКРАТНО ИС ТРАЙНО ИЗПЪЛНЕНИЕ. ПЕРИОДИЧНИ ЗАДЪЛЖЕНИЯ OBLIGATIONS OF SINGLE AND PERMANENT PERFORMANCE. PERIODIC OBLIGATIONS.....122
E. Siderova, BULGARIAN CONSTITUTIONALISM AND THE PATHOF ITS DEVELOPMENT.....126
Тянкова Я., ПРОМЕНИ В НОВИЯ КОДЕКС ЗА ЗАСТРАХОВАНЕ ОТНОСНО ПРОИЗВОДСТВОТО ПО НЕСЪСТОЯТЕЛНОСТ / CHANGES IN THE NEW INSURANCE CODE RELATED TO INSOLVENCY PROCEEDINGS.....127
K. Babenko., THE ADMINISTRATIVE JUSTICE IN UKRAINE: ACHIEVEMENTS AND CHALLENGES.....131
Черновський О.К., ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНІ СПЕКТИ РЕКРУТУВАННЯ СУДДІВСЬКИХ КАДРІВ / ORGANISATIONAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF RECRUITING THE JUDICIAL PERSONNEL.....133
Дей М., Скопенко В., ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ГРАНТОВОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ / PROBLEMS ANS PROSPECTS OF A GRANT POLICY IN UKRAINE.....135
Єфремова І., ЗНАЧЕННЯ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РИНКУ ПРАЦІ ПРОФЕСІЙНИМИ ЮРИСТАМИ / THE SIGNIFICANCE OF PRACTICAL TRAINING OF STUDENTS IN PROVIDING THE LABOR MARKET WITH PROFESSIONAL LAWYERS..... 137
S.O. Yuldashev, S.I. Khomyachenko, CONCEPT OF INNOVATIVE MANAGEMENT OF SCIENCE AND EDUCATION IN UKRAINE..... 140
O. Khrimli, LEGISLATIVE-CONTRACTUAL FORM OF INVESTOR RIGHTS PROTECTION: LEGAL-THEORETICAL ASPECTS 141
Кравцова К.М., ШЛЯХИ ДО ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ / WAYS OF IMPROVEMENT OF THE LEGAL EDUCATION.....143
O. Loshchykhin, CONCEPTUAL PROBLEMS OF THE TERRITORIAL ORGANISATION OF THE MUNICIPAL POWER IN THE COURSE OF CONSTITUTIONAL MODERNISATION IN UKRAINE.....146
Назаров В.В., СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ЇХ ДОТРИМАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ / PRESENT STATE OF HUMAN RIGHTS OBSERVANCE IN THE CRIMINAL PROCEEDING IN UKRAINE.....148
О. Селиванов, КОНСТИТУЦИЯ УКРАИНЫ КАК ИСТОЧНИК РАЗВИТИЯ ПРАВОВОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ / THE CONSTITUTION OF UKRAINE AS A SOURCE OF UKRAINE'S LEGAL SYSTEM DEVELOPMENT.....151
A. Semenova, N. Sychevskii, STRUCTURAL AND MECHANICAL PROPERTIES OF DOUGH FROM WHOLE-GRAIN FLOUR OF SPELT AND BREAD WHEAT UKRAINIAN ORIGIN 154
Шевченко А.Є., Старостюк А.В., АКТУАЛІЗАЦІЯ ЦІННОСТІ ІНТЕГРАТИВНОГО ПРАВОРОЗУМІННЯ В УМОВАХ ПОШУКУ ТЕОРЕТИЧНИХ ЗАСАД ЄДНОСТІ ОПТИМАЛЬНОГО ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВА ACTUALISATION OF SIGNIFICANCE OF INTEGRATIVE UNDERSTANDING OF LAW IN CONDITIONS OF SEARCHING FOR THE THEORETICAL FOUNDATIONS OF UNITY OF THE OPTIMAL DEFINITION OF LAW.....157

Циганов О.Г., ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ У СФЕРІ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ / THE CONCEPT AND TYPES OF ADMINISTRATIVE SERVICES IN THE FIELD OF LAW ENFORCEMENT IN UKRAINE.....160

PHYSICO-MATHEMATICAL SCIENCES

Innovations in science and education
Бакларова Н., ОПРЕДЕЛЯНЕ ЕЛЕМЕНТИТЕ НА ПЕРСПЕКТИВНО ИЗОБРАЖЕНИЕ НА КУБ ЧРЕЗ МЕТОДИТЕ НА АНАЛИТИЧНАТА ГЕОМЕТРИЯ / DEFINING THE ELEMENTS OF A DISMANTLED CUBE IMAGE BY METHODS OF ANALYTIC GEOMETRY.....164
Бакларова Н., КОРЕЛАЦИОННА ЗАВИСИМОСТ МЕЖДУ МАТЕМАТИЧЕСКИТЕ ЗНАНИЯ И ТЯХНОТО ПРИЛОЖЕНИЕ В ДЕСКРИПТИВНАТА ГЕОМЕТРИЯ ПРИ ПОДГОТОВКАТА НА БЪДЕЩИТЕ СТРОИТЕЛНИ ИНЖЕНЕРИ / CORRELATION BETWEEN MATHEMATICAL KNOWLEDGE AND ITS APPLICATION IN THE DESCRIPTIVE GEOMETRY IN PREPARING FUTURE ENGINEERS.....167

ART HISTORY

Innovations in science and education
Кърджиева М.П., ИСТОРИЧЕСКИ АСПЕКТИ В РАЗВИТИЕТО НА ХОРЕОГРАФСКОТО ИЗКУСТВО НА ФОЛКЛОРНА ОСНОВА В БЪЛГАРИЯ / HISTORICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF CHOREOGRAPHIC ART BASED ON FOLKLORE IN BULGARIA.....171

EDUCATIONAL SCIENCES

Innovations in science and education
Гуцало Е.У., АКТИВІЗАЦІЯ КРЕАТИВНОСТІ Й ФАСИЛІТАТИВНИХ НАВИЧОК МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ / ENHANCING CREATIVITY AND FACILITATIVE SKILLS OF FUTURE TEACHERS IN THE COURSE OF PROFESSIONAL TRAINING.....175
S. Omelianenko, INNOVATION TECHNOLOGIES OF SOCIAL WORK SPECIALISTS' TRAINING.....178
K. Remizantseva, GENDER STEREOTYPES IN STUDYING FOREIGN LANGUAGES IN VOCATIONAL EDUCATION ESTABLISHMENTS.....180
Сільченко Ю., ТЕРИТОРІАЛЬНЕ РОЗМІЩЕННЯ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН УКРАЇНИ / TERRITORIAL PLACING OF ESTABLISHMENTS OF EDUCATION NATIONAL MINORITIES OF UKRAINE / ТЕРРИТОРИАЛЬНОЕ РАЗМЕЩЕНИЕ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ НАЦИОНАЛЬНЫХ МЕНЬШИНСТВ УКРАИНЫ.....183

CHEMICAL SCIENCES

Innovations in science and education
N. Husiatynska, T. Nechipor, S. Teterina, T. Chorna, EFFECTIVENESS OF DISINFECTANTS IN SUGAR PRODUCTION.....187
Ya. Zhukova, P. Petrov, T. Mudrak, STRUCTURE OF NITROGEN FRACTIONS ORGANIC AND CONVENTIONAL COW'S MILK.....190

INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONGRESS

MULTISECTORAL SCIENTIFIC-ANALYTICAL FORUM FOR PROFESSIONAL SCIENTISTS AND PRACTITIONERS

MAIN GOALS OF THE IASHE SCIENTIFIC CONGRESSES:

- PROMOTION OF DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL SCIENTIFIC COMMUNICATIONS AND COOPERATION OF SCIENTISTS OF DIFFERENT COUNTRIES;
- PROMOTION OF SCIENTIFIC PROGRESS THROUGH THE DISCUSSION COMPREHENSION AND COLLATERAL OVERCOMING OF URGENT PROBLEMS OF MODERN SCIENCE BY SCIENTISTS OF DIFFERENT COUNTRIES;
- ACTIVE DISTRIBUTION OF THE ADVANCED IDEAS IN VARIOUS FIELDS OF SCIENCE.

FOR ADDITIONAL INFORMATION
PLEASE CONTACT US:
www: http://gisap.eu
e-mail: congress@gisap.eu

Scientific publication

INNOVATIONS IN SCIENCE AND EDUCATION: CHALLENGES OF OUR TIME

collection of scientific papers

Edited by
Maryna Dei, Olha Rudenko

Layout 60×84/8. Printed sheets 22,78. Run 1000 copies. Order № 01/09-2016.

Publisher and producer International Academy of Science and Higher Education
1 Kings Avenue, London, UK N21 3NA

INTERNATIONAL UNIVERSITY

OF SCIENTIFIC AND INNOVATIVE ANALYTICS OF THE IASHE

http://university.iashe.eu

- ACADEMIC SCIENTIFIC AND ANALYTICAL PROGRAMS
- DOCTORAL DYNAMIC SCIENTIFIC AND ANALYTICAL PROGRAMS
- SCIENTIFIC AND ANALYTICAL PROGRAM OF THE EDUCATIONAL AND PROFESSIONAL QUALIFICATION IMPROVEMENT
- DOCTORAL DISSERTATIONAL SCIENTIFIC AND ANALYTICAL PROGRAMS
- INTERNATIONAL ATTESTATION-BASED LEGALIZATION OF QUALIFICATIONS
- BIBLIOGRAPHIC SCIENTIFIC-ANALYTICAL DOCTORAL PROGRAMS
- BIBLIOGRAPHIC SCIENTIFIC-ANALYTICAL ACADEMIC PROGRAMS
- AUTHORITATIVE PROGRAMS

За довідками з питань практичної реалізації програм МАНВО в пострадянських державах і країнах Східної Європи звертатися в "Центр стратегічних ініціатив і прогресивного розвитку" (Україна, Київ) в особі Директора - Марини Дей (т.: +380677685264)

ISBN 978-1-911354-02-4